

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

Hazreti ■ **ALI**

Editör

Prof. Dr. Ali AKSU

SIVAS/2020

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 216

29.06.2020 Tarih ve 2020/10-2 Numaralı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayın Kurulu Kararı ile 10.07.2020 Tarih ve 2020/1-15 Numaralı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yönetim Kurulu Kararına istinaden basımı uygun görülmüştür.

İNCELEME KOMİSYONU:

Prof. Dr. Ünal KILIÇ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi SİVAS

Prof. Dr. Ali AKSU

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi SİVAS

Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ÇORUM

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Hazreti Ali

ISBN
978-605-7902-36-8

Editör
Prof. Dr. Ali AKSU

Baskı
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası

Kapak ve İç Düzen
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası

Dağıtım
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Sivas/2020

İÇİNDEKİLER

Takdim	
<i>Prof. Dr. Ali Aksu</i>	5
Sunuş	
<i>Prof. Dr. Alim Yıldız</i>	7
Hz. Ali'nin Nesebi ve Nesli	
<i>Hatice Uluşık</i>	9
Hz. Peygamber Devrinde Hz. Ali ve Hz. Ali Kronolojisi	
<i>Mehmet Apaydın</i>	23
İlk Dönem Siyer Merviyâtında Hz. Ali	
<i>Feyza Betül Köse</i>	43
Hz. Ali'nin Komuta Ettiği Seriyeler	
<i>Gencal Şenyayla</i>	61
Ğadir-i Hum	
<i>Mehmet Azimli</i>	77
Hz. Osman Döneminde Hz. Ali	
<i>Adem Apak</i>	81
Hz. Osman'ın Öldürülmesi Sürecinde Hz. Ali	
<i>Ünal Kılıç</i>	97
Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi	
<i>Asım Sarıkaya</i>	115
Hz. Âişe'nin Hz. Ali'ye Karşı Siyasi Tutumu ve Sebepleri	
<i>Ömer Sabuncu</i>	129
Cemel Vak'ası na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği	
<i>Mahmut Kelpetin</i>	143
Tahkim Sürecinde Hz. Ali	
<i>Adnan Demircan</i>	157
Hz. Ali ve Nehrevan Savaşı	
<i>Elif Aslandoğdu</i>	169
Hz. Ali Dönemi İslam Coğrafyası	
<i>Fatih Erkoçoğlu</i>	183

Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı <i>Ali Aksu</i>	195
Hz. Ali Döneminde Dış İlişkiler <i>Ahmet Acarlıoğlu</i>	207
Hz Ali Dönemi Mali Yapı <i>Mustafa Özbakır</i>	223
Şia'da Hz. Ali'nin Masumiyeti Anlayışı <i>Ali Avcu</i>	253
Hz. Ali ve Takıyye <i>Korkut Dindi</i>	263
Hazreti Ali Mushaf'ı <i>Durmuş Arslan</i>	275
Nehcü'l Belâğâ'daki Siyasî Mektupların Analizi <i>Hakan Can, Abdülbaki Kınısün</i>	289
Mevzû Siyer Rivâyetlerinde Hz. Ali <i>Şaban Öz</i>	309
Mevzu Hadis Literatüründe Hz. Ali <i>Yusuf Ziya Keskin</i>	327
Yakubî'nin Tarih'ine Göre Hz. Ali Dönemi <i>Zeynep Kızılyar</i>	375
Hadis Literatüründe Hz. Ali <i>Sema Tombul</i>	393
Tasavvuf Literatüründe Hz. Ali <i>Kadir Özköse</i>	407
Bazı Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Ali'yle İlgili Rivayetlerin Tasavvufî Düşünceye Katkısı <i>Yüksel Göztepe</i>	425
Hz. Ali'nin Mizah Anlayışı <i>Yusuf Doğan</i>	437
Hz. Ali'nin Kabrinin Yeri <i>Emine Peköz</i>	445
Hz. Ali Hakkında Türkiye'de Yapılmış Çalışmalar Bibliyografyası <i>Bayram Ünce, Ömer Faruk Özbek</i>	467

TAKDİM

İslam medeniyeti, dünya tarihinin şekillenmesinde ve insanlığın bugünlere gelmesinde en mühim müessirlerdendir. İslam'ın doğuşundan günümüze siyasi, ilmî, kültürel vb. birçok cihetten dünyaya yön veren Müslümanlar gerek buluş ve icatlar ile gerek kahramanlık, devlet idaresi ve siyasi başarılar gibi vasıfları ile tarihe isimleri altın harflerle yazılmış şahsiyetler yetiştirmiştir. Bu şahsiyetler arasında en müstesna yere sahip olan ashaptır. Ashaptan da Hz. Muhammed'e (s.a.v.) en yakın isimlerden olan Hazreti Ali Asr-ı Saadet'in en önemli mimarlarındanıdır. O, ilk Müslümanlar arasında yer aldıktan sonra her daim Hz. Muhammed'in yanında bulunmuştur. Hz. Muhammed'in vefatından sonra ilk üç halife döneminde de hizmetlerini sürdürmüş ve İslam Devleti'nin dördüncü halifesi olarak görev yapmıştır.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak vizyonumuz; "Toplumun dini doğru bir şekilde anlama ve öğrenmesini sağlamak için evrensel etik değerlere bağlı kalarak din olgusunu disiplinler arası işbirliği ile temel kaynaklarından araştırmak, yeni gelişmeler ışığında değerlendirmek, toplumun ihtiyaç ve eğitimlerini takip ederek dini konularda karşılaşılan problemlere çözüm yolları üretmek." olarak belirlenmiş ve bu vizyonun gereği olarak düzenlenen sempozyumlara bir yenisi daha eklenmiştir. Bundan önce Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali sempozyumlarını düzenlemiştik. Hz. Ali Sempozyumu ile birlikte, Hulefây-i Râşid'in sempozyumlarımızı tamamlamış bulunuyoruz.

Elinizdeki bu çalışma, sempozyuma iştirak eden değerli bilim insanlarımızın sempozyum bildirilerinden oluşmaktadır. Son derece kıymetli bildiriler ihtiva eden bu eserin bilim dünyasına önemli katkılar sağlayacağını düşünüyorum. Bu vesile ile başta değerli hocalarımız olmak üzere sempozyumumuza maddi ve manevi katkıda bulunan herkese şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Alim Yıldız

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Rektörü

SUNUŞ

İnsanın elindelilerinin kıymetini bilmesi ve onlardan gerektiği gibi yararlanabilmesi, onları çok iyi tanınmasıyla mümkündür. Çünkü tanımak, öğrenmek, bilmek, sevmek ve sahiplenmek demektir. Tanınmanın birçok yolu ve yöntemi vardır. Bunlardan biri ve en önemlisi de, sempozyumlar gibi bilimsel çalışmalar gerçekleştirmektir. Olayın bütün yönleriyle, kaynaklarıyla değerlendirmeler yapılarak ortaya konulması, tarihin doğru bir şekilde anlaşılması demektir. İslam tarihinde başta Hz. Peygamber olmak üzere onun yanında yetişmiş seçkin sahabilerin yaşantılarının bilimsel yöntemlerle bilinmesi ve değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu sahabilerden biri de hiç şüphesiz ilmi ve cesaretiyle temayüz etmiş olan Hz. Ali'dir. 1990'lı yıllara kadar İslam tarihinde ciddi ve yeterli çalışmaların yapıldığını söylememize imkan yoktur. Ancak o yıllardan sonra gerek lisansüstü tezlerle gerekse bilimsel makale, kitap çalışmaları ve sempozyum gibi bilimsel faaliyetlerle oldukça güzel çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu sempozyumlardan biri de Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin öncülüğünde düzenlenen Hz. Ali Sempozyumu'dur. Bu sempozyum, daha öncesinde gerçekleştirdiğimiz Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman sempozyumlarının devamı niteliğini taşımakta olup, bununla birlikte Hulefâ-yi Râşidîn dönemi sempozyumlarımızın sonuncusudur.

Sempozyumda Hz. Ali başta İslam Tarihi olmak üzere, İslam Hukuku, Tefsir, Hadis, Tasavvuf, İslam Edebiyatı, İslam Mezhepleri Tarihi gibi pek çok açıdan ele alındı. Hz. Ali Sempozyumu, Hz. Ali'nin hayatı, dönemi ve uygulamaları başta olmak üzere daha pek çok alanda yeni bilgileri ortaya çıkarmış oldu. Bu tebliğlerin kitap haline getirilmesiyle birlikte bu bilgilerden daha geniş kitlelerin istifade etmesi hedeflendi.

Sempozyumun gerçekleşmesinde başından beri maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Alim Yıldız'a, Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Ünal Kılıç'a, Fakülte Dekanımız Prof. Dr. Yusuf Doğan'a, Fakülte Sekreterimiz Bedrettin Gündoğdu'ya, sempozyuma uzaktan yakından iştirak ederek tebliğleriyle bizlere en büyük desteği veren çok değerli hocalarıma ve sempozyumumuzun sekreteryasını üstlenen araştırma görevlilerimize ve emeği geçen herkese ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ali Aksu

Sempozyum Düzenleme Kurulu
Başkanı

HZ. ALİ'NİN NESEBİ VE NESLİ

Hatice Uluşık*

GİRİŞ

Hz. Ali gerek Hz. olan akrabalığı ve yakınlığı gerek İslâm'ı ilk kabul edenlerden olması gerekse Peygamber'e de ailesi ve oğullarının âkıbeti ile Hz. Peygamber'den sonra hakkında en çok konuşulan sahâbî olmuştur. Hz. Ali'nin, hilâfet için Muâviye ile mücadeleye girmesi ve bir Hâricî tarafından şehit edilmesi, büyük oğlu Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye devretmek zorunda kalması, diğer oğlu Hüseyin ve aile efradından birçok kimsenin de Kerbelâ'da Muâviye'nin oğlu Yezid'in adamlarınca şehit edilmesi, insanların mağdur ve mazlum olan bu aileye muhabbet duymalarına sebep olmuştur.

Her ne kadar Şia; kaynağını Hz. Ali'ye dayandırsa da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, Şiîlerce daha çok kullanılan bir malzeme olmuştur zira Hz. Hüseyin'in başına gelen bu elim hadise Şiîler'in taraftar toplamasında en büyük argüman olmuş ve bu mezhebin büyük kitlelerce kabul görmesine vesile olmuştur.

Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in en küçük kızı Fatıma (ra) ile izdivacı sonucunda olan çocukları, Hz. Peygamber'le olan ünsiyetinden ötürü "ehli beyt" olarak isimlendirilmiştir. Ehl-i Beyt nesli, kendilerini hilafete en layık kimseler olarak gördüğü için mevcut iktidara karşı isyanları ile tarih boyunca siyasette yer almışlardır. Bunun yanı sıra kendisini tamamen ilme ve ibadete adayan Ali evladı da bulunmaktadır. Bu kimselerin de etrafında büyük kitleler oluşmuş ve mezheb kendi içinde çeşitli fırkalara ayrılmıştır. Her ne pozisyonda olursa olsun ehli beyte olan sevgi ve ihtiram günümüze kadar artarak devam etmiştir. Biz de bu araştırmada Hz. Ali'nin nesebi ve nesli hakkında bilgi vermeyi amaçladık.

Hz. Ali'nin Ailesi

Dedesi: Abdulmuttalib (Şeybe) b. Hâşim b. Abdimenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri b. Mâlik b. en-Nadîr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İyâs b. Mudâr b. Nizâr b. Me'ad b. Adnân'dır. Hz. Ali'nin büyük dedesi Hâşim, babasından Sikaye ve Rifade görevlerini devra-

---

* Dr. Arş. Gör. Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı. hatissulu-
isik@gmail.com

lırken, Kiyade görevi de diğer oğlu Abdüşems'e devredildi.¹ Haşim Mekke'nin yönetimini babası Abdumena'f'tan devraldıktan sonra Arabistan'da ticaretle uğraşan kabile başkanları ile görüşerek Kureyş kervanlarının güvenlik içinde ticari yolculuğa gidip gelmesini sağladı. Kendisi de bizzat bu ticari yolculuklara katıldı. O, kış mevsimlerinde Yemen'e yaz mevsimlerinde de Şam'a giderdi. Onun bu geniş kapsamlı ticari faaliyetine Arabistan'daki kabile başkanlarının katıldığı gibi Yemen, Suriye, Habeşistan ve Bizans hükümdarları da katılırdı ve onlara kazandığı ticaret mallarından kâr verirdi. Karşılığında da onlardan kervanların emniyetini sağlamalarını isterdi. Böylece Kureyş kabilesi bu ticari alışverişten büyük kazanç elde etmekteydi.² Hâşim çıktığı ticarî bir yolculukta Gazze'de vefat ettiği için oğlu Şeybe annesi ve dayılarıyla birlikte Medine'de kaldı.

Şeybe'nin (Abdulmuttalib) annesi Selma adında Medine'de Neccaroğulları kabilesinden bir hanımdır. Abdulmuttalib büluğ çağa erişince Mekke'de bulunan amcası Muttalib, Medine'ye gelerek yeğeni Şeybe'yi annesinden izin alarak beraberinde Mekke'ye getirdi.³ Muttalib, kardeşleri Hâşim ve Abdümenaf'tan yaşça büyüktü. Aynı zamanda şerefli ve saygın bir liderdi.⁴ Kardeşi Hâşim'den sonra Kabe'nin önemli hizmetlerinden olan rifade ve sikaye görevlerini yeğeni Abdulmuttalib'e devretti.⁵

Abdulmuttalib'in oğulları yoktu. Bu yüzden Ümeyye oğulları daha güçlenerek rifâde görevini Abdulmuttalib'in elinden aldılar kendisinde ise sadece sikâye görevini bıraktılar.⁶ Zamanla Abdulmuttalib'in 12 oğlu ve 6 kızı oldu. Bunlardan Hz. Peygamber'in babası olan Abdullah, Ebû Tâlib ve Zübeyr anne baba bir kardeşirler. Hz. Ali ise Abdümenâf'ın (Ebû Talib) oğludur. Hz. Ali'nin annesi Fâtıma bint Esed b. Hâşim b. Abdimenâf b. Hâşimiyye'dir ve anne babalarının nesebi Hâşim de birleşmektedir⁷ Fâtıma bint Esed, Ebû Talib ile amca çocuklarıdır. Ebû Tâlib'in vefatından kısa süre sonra İslâmiyet'i kabul

¹ Zübeyrî, Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab (v.236/850), *Kitâbu Nesebi Kureyş*, Kahire 1982, I, 14.

² İbn Hişâm, Muhammed Abdümelik b. Hişâm el-Hımyerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Şam 2005, I, 112; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (v.230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ, Rasûlullah'ın Kutlu Sîreti*, çev. Musa Kazım Yılmaz, edt. Adnan Demircan, İstanbul 2014, I, 65.

³ İbn Hişâm, *Sîret*, I, 189; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 69; İbn Kelbî, Hişâm Ebu'l-Münzir b. Muhammed b. Sâib (v.204), *Cemheretü'n-Neseb*, Dimeşk trz., I, 14-15.

⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 69.

⁵ İbn Hişâm, *Sîret*, I, 195.

⁶ Belazürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, Hz. Peygamber'in (sav) Hayatı ve Şahsiyeti, çev. Hikmet Akdemir, edt. Adnan Demircan, İstanbul 2018, I, 120-121.

⁷ İbn Hibbân annesinin nesebini Fatıma bint Esed b. Hişâm der ve Hâşim ve Hişâm'ın kardeş olduklarını, aynı kimseler olmadıklarını ve herkesin bunu kanıştırdığını iddia edersöyle. İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî es-Sicistanî el-Adnânî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, Hz. Peygamber ve Halîfeler, çev. Harun Bekiroğlu, Ankara 2007, 419.

etmiş ve Medine'ye hicret eden ilk hanımlardan olmuştur.⁸ Hz. Peygamber hayatta iken vefat etmiş, onun defni ile Allah Rasûlü bizzat ilgilenmiştir.

Babası: Ebû Tâlib'in asıl adı Abdümenaf olup 535 yılında doğdu.⁹ Büyük oğlu Tâlib'e ithafen Ebû Tâlib ismiyle künyelendi. Babasından sonra sikâye görevlerini devraldı. Zamanla geçim sıkıntısı çekince oğlu Ali'yi Hz. Peygamber'e Câfer'i ise kardeşi Abbas'a verdi. Aynı zamanda Abbas'a sikâye görevini de vermek zorunda kaldı.¹⁰ Hz. Peygamber'e vahiy gelince oğlu Ali, ona iman eden ilk kimselerden oldu. Ebû Tâlib iman etmese de kardeşinin oğlunu müşriklere karşı müdafaa etti ve onu korudu. Nübüvvetin onuncu yılında Şevval ayında 80 yaşlarında vefat etti.¹¹

Ebû Tâlib'in çocukları: Tâlib, Akîl, Cafer, Ali, Ümmü Hâni (Fâhite), Cümâne'dir. ¹² Anne babası Hâşimî olan ilk halife'dir.¹³ Hepsinin annesi Fâtıma bint Esed b. Hâşim'dir.¹⁴

Hz. Ali'nin Kardeşleri

Tâlib:

Ebû Tâlib'in en büyük oğlu olup aynı zamanda künyesini de aldığı ilk oğludur. Müslüman olmadan müşrik olarak ölmüştür. Onun bilinmeyen bir yere gittiği ve bir daha dönmediği de rivayet edilmiştir.¹⁵ Soyu devam etmemiştir. ¹⁶

Akîl:

M. 580 yılında doğan Akîl'in künyesi Ebû Yezîd'dir. Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur. Bedir savaşında esir düşmüş, Abbas'ın fidyesini ödemesiyle serbest bırakılmıştır.¹⁷ Hz. Ali'den borç istediğinde kendisine borç vermediğinden Sıffin'de Muâviye'nin safına geçerek Hz. Ali'ye karşı savaşmış, Yezîd'in hilâfetine ilk yıllarında vefat etmiştir.¹⁸

⁸ İbnü'l-Esîr, İzzüddîn b. Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Kâhire 1970, IV, 88.

⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88.

¹⁰ Belazürî, *Ensâb*, I, 121.

¹¹ Sallâbî, Ali Muhammed, *Hz. Ali (ra) Hayatı-Şahsiyeti-Dönemi*, çev. Şerafettin Şenaslan, İstanbul 2018, 15.

¹² Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşrâf (Coğrafya ve Tarih)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2018, 211.

¹³ İbnü'l-Esîr, İzzüddîn b. Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut 1965, III, 247; Suyûtî, Celâleddîn, *Halîfeler Tarihi*, çev. Onur Özatağ, İstanbul 2014, 176. Anne babası Hâşimî olan diğer halifeler Hz. Hasan ve Abbâsî halifesi Emin'dir.

¹⁴ Sallâbî, *Hz. Ali*, 17.

¹⁵ Sallâbî, *Hz. Ali*, 17.

¹⁶ Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, (345/956), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*, Beyrut 1987, I, 497.

¹⁷ Belazürî, *Ensâb*, I, 525; Sallâbî, *Hz. Ali*, 18.

¹⁸ Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Hz. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989, 372; Sallâbî Muâviye'nin hilâfeti döneminde vefat etti der. Sallâbî, *Hz. Ali*, 18.

Cafer:

590 yılında Mekke’de doğmuştur. Ebû Tâlib geçim sıkıntısı çektiğinden onu kardeşi Abbâs’a vermiştir. Cafer’in çocukluk ve gençlik yılları amcası Abbas’ın yanında geçmiştir.¹⁹ Mekkeli müşriklerin eziyeti artınca eşi Esmâ bint Umeys ile Habeşistan’a hicret eden ikinci kafilenin başkanlığını üstlenmiş ve Mu’te savaşında şehit olmuştur.²⁰ 4 oğlu olan Ebû Cafer’in soyu oğlu Abdullâh kanalıyla devam etmiştir.²¹

Fâhite:

Ümmü Hâni künyesi ile meşhurdur. Ebû Vehb Hubeyre b. Amr b. Hazm ile evlenmiş, eşi Mekke’nin fethinden sonra kaçmış ve müşrik olarak ölmüştür. Bir oğlu ve bir kızı olmuş, Hz. Ali’nin vefatından sonra bir süre daha yaşamıştır.²² Hz. Peygamber nübüvvetten önce Fâhite’yi amcasından istemiş o esnada Hubeyre de isteyince Ebû Tâlib, kızını Hubeyre’ye vermişti. Hz. Peygamber Mekke’nin fethinden sonra yine talip olmuş ancak Ümmü Hâni çocuklarını mazeret göstererek teklifini geri çevirmiştir.²³

Mekke’nin fethi günü Ümmü Hâni Hz. Peygamber’e gelerek eşinin kabilesi olan Mahzumoğulları’ndan iki kişiye eman verdiğini ancak bu kimseleri Hz. Ali’nin öldürmek istediğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ümmü Hâni! Senin eman verdiğine biz de eman veririz²⁴ diyerek onu verdiği emanı kabul ettiğini bildirdi.

Cümâne:

Hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Cümâne Süfyan b. Hâris b. Abdull-muttalib ile evlenmiş, Hz. Peygamber döneminde Medine’de vefat etmiştir.²⁵

H. Ali’nin Hayatı**1. Çocukluğu**

Hz. Ali, Hz. Peygamberi’n nübüvvetinden 10 sene önce 600 senesinde doğmuştur.²⁶ Künyesi en büyük oğluna nisbetle Ebu’l-Hasan, lakabı ise Ebû

¹⁹ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (v.310/923), *Târîhu’r-Rusûl ve’l-Mülûk*, Beyrut 1387, III, 72.

²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, çev. Seyfullah Erdoğmuş, İstanbul 2011, 199.

²¹ Mesûdî, *Tenbîh*, 211-212.

²² Mes’udî, *Murûc*, I, 497.

²³ İbn Hacer, *İsabe*, 536.

²⁴ İbn Hibbân, *es-Sîre*, 252-253.

²⁵ Mes’udî, *Murûc*, I, 498.

²⁶ İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesâr (151/768), *Kitâbu Siyer ve’l-Meğâzi*, çev. Ali Bakkal, İstanbul 2013, 173; İbn Hacer el-Askalânî, *Muhtasar Fethu’l Bari*, çev. Ebû Suhayb Safâ ed-Davvî Ahmed el-Adevî, İstanbul, 2007, VII, 399; İbn Hacer, *İsabe*, 81; Fıçlalı, Ethem Ruhi, “Hz. Ali”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989, 371-374.

Turâb'dır (toprağın babası).²⁷ Kureyş kabilesi şiddetli bir kılığa düşünce Hz. Peygamber, o zamanlar Hâşimoğulları'nın en zenginlerinden olan amcası Abbas'a gelerek, amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletme teklifinde bulundu. Abbas bunu kabul etti ve Ali'yi Hz. Peygamber, Cafer'i ise Abbas himayesine aldı.²⁸ Hz. Peygamber yetişmesinde büyük emeği olan amcası ve anne yerine koyduğu yengesi Fâtma'nın iyiliğini karşılıksız bırakmak istemedi. Beş yaşından itibaren Hz. Ali'nin hâmisî oldu. Hz. Peygamber'e risâlet görevi gelince bunu ilk eşi Hz. Hatice'ye bildirdi. Ardından da yeğeni Ali'ye söyledi. Ali babasına sormadan karar veremeyeceğini söyleyince Hz. Peygamber, Ali'ye Müslüman olmasa dahi bunu gizlemesi gerektiğini söyledi. Çok geçmeden ertesi gün Ali, Hz. Peygamber'e Müslüman olmak istediğini söyledi.²⁹ Hz. Ali islâm'ı seçince bir süre babasından korkarak hareket etti. Hz. Peygamber'e İslâm'a davet için aleni davet emri gelince Hz. Ali, Rasûlullah ve Hz. Ebû Bekir ile birlikte kabileleri İslâm'a davet etmeye başladı. ³⁰ Kureyş Dârû'n-Nedve'de toplanıp Hz. Peygamber'i öldürme kararı aldığında Hz. Ali hicret öncesi Hz. Peygamber'in yatağına girerek canını ortaya koymaktan kaçınmadı.³¹ Kendisi de Hz. Peygamber'in emriyle, Allah Rasûlü'nde olan emanetleri sahiplerine ulaştırdıktan sonra zorlu bir yolculuk neticesinde Medine'ye hicret etti.³² Hz. Ali Tebük seferi dışında Hz. Peygamber'in katıldığı bütün seferlere katıldı.³³ Hatta Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde onu kendisine kardeş yaptı.³⁴

2. Hz. Ali'nin Hanımları

1. Fâtma bint Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdümenaf. B. Kusayy b. Külâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüeyy b. Gâlib b. Fihri b. Mâlik b. En-Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Mead b. Adnân³⁵ nübüvvetten 5 yıl önce dünyaya geldi.³⁶ Hz. Abbas, Fâtma dünyaya geldiğinde Kâbe'nin onarım gördüğünü söyleyerek Hz. Pey-

²⁷ Hz. Peygamber bir gün kızı Fâtma'nın evine gelerek Ali'yi sordu. Fâtma aralarında bir tartışma çıktığını, Ali'nim de buna kızarak dışarı çıktığını söyledi. Hz. Peygamber sahabeye, Ali'nin nerede olduğunu öğrenmelerini istedi. Adam gelerek onun mescitte uyuduğunu söyledi. Rasûlullah yanına gitti. Ridası düşmüş ve üzeri de topraklanmıştı. Bunu gören Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin üstündeki toprağı temizlerken "Kalk ey Ebû Turab" diye seslendi. Bu isim Hz. Ali'nin kendisine hitap edilmesini en çok istediği künyeydi. İbnü'l-Esîr, *Üsdül Ğabe*, IV, 16.

²⁸ İbn Hişâm, *Sîret*, I, 246; Âişe Abdurrahman bintü's-Şati', *Benâtü'n-Nebiyîy, Rasûlullah'ın kızları ve Torunları*, çev. İsmail Kaya, Konya, trz.

²⁹ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn, Ömer b. Kesîr (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. F. Seyyid, A. Abdüsettar, A. N. Ustuvî, M. Nasruddîn, Beyrut 1985, III, 4.

³⁰ İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 142-145.

³¹ İbn Hişâm, *Sîret*, II, 91.

³² İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 335.

³³ İbn Hacer, *İsâbe*, 81.

³⁴ İbn Hişâm, *Sîret*, I, 196.

³⁵ Mesûdî, *Tenbih*, 165.

³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 21.

gamber 35 yaşındayken dünyaya geldiğini söyler. Bu durumda nübüvvetten beş yıl önce doğduğu isabetlidir.³⁷ Annesi Hadîce bint Huveylid b. Esed b. Abduluzza b. Kusayy b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne'dir.³⁸ Hz. Peygamber'in en küçük kızı olan Fâtıma ile Ali hicretin ikinci yılında evlendiler.³⁹ Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan Hasan, Hüseyin, küçük yaşta vefat eden Muhsin adında oğulları ve Zeynebü'l Kübrâ ve Ümmü Gülsüm el-Kübrâ adında iki kızı oldu.⁴⁰

Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'in irtihalinden kısa bir süre sonra 3 ramazan 11/22 Kasım 632'de vefat etti.⁴¹ Tam vefat tarihi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Hz. Ali, Hz. Fâtıma ile evli iken başka bir hanımla evlenmedi. Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra ise pek çok hanımla evlendi. Bunlardan bir kısmı vefat ederken bir kısmını da kendisi boşadı. Hz. Ali öldüğünde dört eşi ve on dokuz cariyesi bulunuyordu.⁴² Taberî üç eşinin hayatta olduğunu ve bunların da Esmâ bint Umeys, Ümmü Benîn ve Havle olduğunu rivayet eder.⁴³

2. Ümmü Benîn bint Haram el-Kellâbiyye: Hz. Fatıma'nın vefatından sonra Hz. Ali bu hanım ile evlendi. Ondan Abbas, Cafer, Abdullah ve Osman adında dört oğlu oldu. Ümmü Benîn ve çocukları (Abbas hariç) Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in yanında şehit oldular.⁴⁴ Soyu Abbas ile devam etti.⁴⁵

3. Leylâ bint Mes'ud b. Hâlid b. Mâlik b. Rib'î b. Selmâ b. Cendel b. Nehşel b. Dârim b. Mâli b. Hanzale b. Mâlik b. Sa'd b. Zeydümenaf b. Temîm'dir. Ondan Ubeydullah ve Ebû Bekir adında oğulları oldu.⁴⁶ Dayıları olan Temîm oğullarının Ubeydullah'a biat etmek istedi ancak bunu Ubeydullah reddetti. Muhtar es-Sakaffî'nin ordusu tarafından, Yevmü'd-dâr günü Ubeydullah öldürüldü.⁴⁷ Bazı kaynaklar her ikisinin de Kerbelâ'da şehit edildiğini rivayet eder.⁴⁸ Soyuları devam etmemiştir.⁴⁹

4. Esmâ bint Umeys el-Has'amiyye: Esmâ ilk evliliğini Cafer b. Ebî Tâlib ile yapmış o şehit olunca Hz. Ebû Bekir ile evlenmiş, Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra da Hz. Ali ile evlenmiştir. Hz. Ali'nin ondan Muhammed el-Asğar

³⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, 481.

³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 56.

³⁹ İbn Hacer *İsâbe*, 482.

⁴⁰ İbn İshak, *Siyer*, 311; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 248; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 520.

⁴¹ Mesûdî, *Tenbîh*, 205.

⁴² İbn Kesîr, *Bidâye*, 520-521.

⁴³ Taberî, *Târih*, III, 72.

⁴⁴ İbn Kuteybe (276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse, Hlafet ve Siyaset*, çev. Cemalettin Saylık, Ankara 2017, 304.

⁴⁵ Taberî, *Târih*, V, 153; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 248; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 520.

⁴⁶ İbn Kelbi, *Cemhere*, I, 130.

⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 12. 4; Taberî, *Târih*, V, 154.

⁴⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 520.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 248.

ve Yahya adında iki oğlu olmuştur.⁵⁰ Muhammed'in annesinin ümmü veled olduğunu ve Esmâ'dan Avn adında bir oğlu olduğunu rivayet eden kaynaklar da vardır.⁵¹ Muhammed ve Yahyâ' da Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in yanında şehit edilmişlerdir.⁵²

5. Sahbâ, Ümmü Habîbe bint Zem'a b. Bahr b. Abdullah b. Alkame; Halid b. Velid'in Aynu't-temr yakınlarında Benî Tağlib'e baskını sırasında bu hanım Hz. Ali'nin hissesine düşmüştür.⁵³ Ondan Ömer el-Ekber ve Rukiyye adında iki çocuğu olmuştur.⁵⁴ Ömer'in soyu devam etmiştir hatta 85 yaşında iken Hz. Ali'nin mirasının yarısını elde etmiştir.⁵⁵

6. Havle bint Cafer b. Kays b. Mesleme b. Ubeyd b. Sa'lebe b. ed-Dül b. Hanîfe b. Lüceym b. Sa'b b. Ali b. Bekr b. Vâil'i Halid b. Velid Benû Hanîfe kabilesinden esir almış ve Hz. Ali'nin payına düşmüştür. Bu hanımdan Muhammed b. Hanefiyye dünyaya gelmiştir.⁵⁶

7. İbnetü'l İmru'l-Kays b. Adiy b. Evs b. Câbir b. Ka'b b. Alim b. Kelb b. El-Kelbiyye: bu hanımdan Cârîye adında bir kız dünyaya geldi. Hz. Ali'nin Cârîye ile mescide gittiği, kendisine dayılarını sorduklarında Cârîye'nin Kelb kabilesini kastederek "hav hav" dediği rivayet edilir.⁵⁷

8. Ümâme bint Ebî'l As b. er-Rebî b. Abdışems b. Abdimenaf b. Kusay: Ümâme'nin annesi Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'dir. Hz. Peygamber hayatta iken Ümâme dedesinin yanına gelir, Hz. Peygamber kalkarken onu omzuna alır, secdeye varırken de yere koyardı. Ondan Muhammed el-Evsat dünyaya geldi.⁵⁸ Ümâme Hz. Ali'nin vefatından sonra Muğire b. Nevfel b. Hâris b. Abdulmuttalib ile evlendi ve onunla evliyken vefat etti.⁵⁹ Ümâme vefat ettiğinde geride hayatta bir evlat bırakmadı.⁶⁰

9. Ümmü Saîd bint Urve b. Mes'ud b. Muğis b. Mâlik es-Sakafî'den Hasan ve Ramletü'l Kübra ve Ümmü Gülsüm doğdu.⁶¹

Hz. Ali'nin cariyyeden olma 14 kızı iki tane de Hz. Fâtıma'dan olmak üzere 16 kızı oldu. Hz. Fatıma'dan iki olmak üzere de toplam 17 oğlu dünyaya geldi. Anneleri bilinmeyen kızları Ümmü Hâni, Meymûne, Hadîce, Zeyneb

⁵⁰ İbn Kelbî, *Cemhere*, I, 131; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 520.

⁵¹ İbn Hacer, *İsâbe*, 476.

⁵² İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 248.

⁵³ Taberî, *Târih*, V, 154.

⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 123.

⁵⁵ Taberî, *Târih*, V, 154.

⁵⁶ Mesûdî, *Tenbîh*, 211.

⁵⁷ İbnü'l Esîr, *Kâmil*, III, 249; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 521.

⁵⁸ İbn Kesîr, *Bidâye* VII, 521.

⁵⁹ Zübeyrî, *Nesebu kureyş*, XII, 22; İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, 15.

⁶⁰ Âişe Abdurrahman, *Benâtü'n-Nebiy*, 106.

⁶¹ İbn Kesîr, *Bidâye* VII, 621.

es-Suğra, Ramle es-Suğra, Ümmü Gülsüm es-Suğra, Fatıma, Ümâme, Ümmü'l Kerem, Ümmü Seleme, Ümmü Cafer, Cümâne ve Nefise'dir.⁶²

Vâkîdî, Hz. Ali'nin neslinin Muhammed b. El-Hanefiyye, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Abbas b. Kilâbiyye ve Ömer el-Ekber b. Tağlibiyye vasıtasıyla devam etti der.⁶³

Hz. Ali, H. 40/661 tarihinde Abdurrahman b. Mülcem isminde bir Haricî tarafından şehit edildi.⁶⁴

Hz. Ali'nin nesli devam eden çocukları

1. Hz. Hasan:

H. 3. yılda Ramazan ayının ortalarında dünyaya geldi.⁶⁵ Hz. Peygamber'in ilk torunudur. Ölüm tarihi hakkında farklı rivayetler olmakla birlikte en çok H. 49⁶⁶, H. 51⁶⁷ ve H. 52⁶⁸ tarihleri geçmektedir.

Hz. Hasan'ın çok sayıda eşi ve çocukları oldu.⁶⁹ Çok evlenmesi hususunda babası Hz. Ali dahi onu eleştirenler arasında yer almıştır.⁷⁰ Çocuklarının çoğu çocuk ve genç yaşta vefat ettiler bir kısmı da Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in yanında şehit edildiler. Kerbelâ'da şehit olan çocukları Kasım, Ebu Bekir, Abdullah⁷¹ ve Ali el-Ekber'dir. Ümmü veled olan Ali el-Asğar'ın soyu devam etmiştir.⁷² Hz. Ali'nin vefatından iki gün sonra⁷³ halk gelip Hz. Hasan'a biat etmek istediler Hz. Hasan bazı şartlar dâhilinde halife olmayı kabul etti ve camiye giderek insanlara hutbe irad etti.⁷⁴ Halkın tahrikleri sonucunda Muaviye'yle savaşmak üzere Şam yolunu tuttu. Komutanı olan Kays b. Sa'd'ın ölüm haberi ulaşınca halk Hz. Hasan'ın hücrelerine saldırdı hatta onu yaraladılar.⁷⁵ Halkın ona saldırmasının sebebi, Hz. Hasan'ın Muaviye ile savaşta gevşek davranması, giderek zayıflamaya başlaması ve durumunun kötüleşmesi idi.⁷⁶ Hasan babasının başına gelenleri düşününve Kûfe halkından soğudu ve onlara yüz çevirdi. Muâvi-

⁶² İbnü'l Esîr, *Kâmil*, III, 248. Taberî 17 kızı olduğunu rivayet eder. Taberî, *Târih*, V, 155. İbn Hibbân ise Hz. Fatıma'dan olanlar dahil 25 çocuğu vardır der. İbn Hibbân, *es-Sîre*, 451.

⁶³ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 249; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 522.

⁶⁴ İbn Kuteybe, *İmâme*, 219.

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 353; İbn Hacer, *İsâbe*, 310.

⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 402.

⁶⁷ Mesûdî, *Tenbîh*, 237.

⁶⁸ İbn Hacer, *İsâbe*, 316.

⁶⁹ Suyûtî, *Tarih*, 196.

⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 377.

⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 352-353.

⁷² Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (282/895), *İslam Tarihi, (el-Ahbâr et-Trvâl)*, çev. Nusreddin Bolelli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul 2007, 312.

⁷³ Mes'ûdî, *Murûc*, II, 426.

⁷⁴ Dineverî, 267.

⁷⁵ İbn Kuteybe, *İmâme*, 315.

⁷⁶ Taberî, *Târih*, III, 75.

ye'ye de mektup yazarak, uzlaşmaya gideceğini haber verdi.⁷⁷ Bunun üzerine Hz. Hasan H. 41 (661) senesinde⁷⁸ Muaviye ile anlaşma yoluna giderek hilâfeti ona devretmeyi kabul etti. Öne sürdüğü şartların hepsini Muaviye kabul etti.⁷⁹ Hz. Hasan kardeşi Muhammed b. Hanefiyye'nin arazisinde bulunurken H. 51 yılında rahatsızlandı.⁸⁰ Ümeyyeoğulları itiraz ettikleri için vasiyeti olan dedesi Hz. Peygamber'in yanına değil, Baki mezarlığına defnedildi.⁸¹ Hz. Hasan Muâviye ile anlaştıktan sonra on yıl daha yaşadı.

Hz. Hasan'ın Nesli Devam Eden Çocukları:

Hz. Hasan'ın nesli devam eden iki oğlu Zeyd ve Hasan b. Hasan'dır. Annesi Havle bint Manzur b. Zebbîn b. Seyyâr b. Amr b. Câbir b. Ukayl b. Hilal b. Sümeyye b. Mazim b. Fezâre'dir. Muhammed, Abdullah, Hasan, İbrahim ve Zeyneb'in annesi Fatıma bint Hüseyin'dir. Bunlardan Abdullah, Hasan ve İbrahim, Ebû Cafer el-Mansûr'un hilâfetinde hapisanede vefat etti. Kızları Zeyneb ise Velid b. Abdülmelik ile evlendi ancak kısa süre sonra boşandı. Davud, Ümmü Kâsım (Kuseyme), Ümmü Gülsüm, Müleyke'nin annesi ümmü veledir.⁸²

2. Hz. Hüseyin:

Hicri 4. yılda Şaban ayında Mekke'de doğdu. Medine'de babasıyla birlikte Hz. Ali Kûfe'ye gidene kadar babasıyla birlikte Medine'de kaldı. Cemel, Sıffin ve Hâricîlerle olan savaşlara katıldı. Hz. Ali öldürülünce de Hz. Hasan'ın yanında yer aldı. Muaviye'ye hilâfeti bıraktığında kardeşiyle beraber Medine'ye döndü. Hz. Hasan ölünce, Muâviye oğlu Yezid için biat aldı ancak Hz. Hüseyin biate yanaşmadı.⁸³ Bir yandan da Kûfeliler ona biat etmek için mektup yazdılar.⁸⁴ Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Ayyaş, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Cafer b. Ebû Tâlib, Câbir b. Abdullah gibi pek çok sahâbî Hz. Hüseyin'e engel olmak istese de O, Irak'a gitmek dışında bütün öneri ve tavsiyeleri reddetti. Hüseyin teftiş etmesi için amcasının oğlu Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye gönderdi. Müslim'e 12 bin kişi biat etti. Bu haber Ubeydullah b. Ziyad'a ulaştıca Ubeydullah, Müslim'i öldürttü.⁸⁵ Hz. Hüseyin Kûfeliler'in tahrik ve ısrarlarına boyun eğerek, Yezîd'e karşı çıktı. Abdullah b. Abbas ve

⁷⁷ Taberî, *Târih*, III, 75.

⁷⁸ Mes'ûdî, *Murûc*, II, 426.

⁷⁹ İbn Sa'd, *Tabakât* VI, 383-384.

⁸⁰ Mes'ûdî, *Tenbîh*, 237.

⁸¹ Dineverî, 273; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 307.

⁸² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 324-325.

⁸³ Dineverî, 293.

⁸⁴ Dineverî, 279.

⁸⁵ İbn Hacer, *İsâbe*, 317-322.

birçok sahabî Hz. Hüseyin'i uyarsa da Hz. Hüseyin ehli beytinden pek çok erkek, hanım ve çocuklarla birlikte yola çıktı.⁸⁶

Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in yanında Abbas b. Ali, Osman b. Ali, Ebû Bekir b. Hüseyin, Cafer b. Ali, Ümmü'l Benîn adıyla bilinen anneleri Bint Haram el-Kilâbiye, İbrahim b. Ali, Abdullah b. Ali, Abdullah b. Müslim b. Akîl, Abdurrahman b. Akîl, Adiy b. Abdurrahman b. Cafer et-Tayyar, Kasım b. Abdurrahman b. Ebû Tâlib, Ebû Bekir b. Hasan b. Ali, Abdullah b. Cafer'in iki oğlu Avn ve Abdullah, Hâşimoğullarından üç kişi, Hz. Hüseyin'in kızı Fâtıma bint Hüseyin b. Ali'nin de bulunduğu bazı hanımlar, Muhammed b. Ali, Cafer'in iki oğlu, Muhammed b. Hüseyin b. Ali,⁸⁷ Kasım b. Hasan şehit edildi.⁸⁸ Hz. Ali'nin ehli beytinden 17 kişi şehit edildi.⁸⁹ O gün hayatta kalanlar, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali el-Aşğar hastaydı ve kadınlarla çadırda bulunuyordu. Hz. Ali'nin neslinin babası bu kimsedir. Hasan b. Hasan b. Ali (nesli devam etti), Amr b. Hasan b. Ali, (nesli devam etmedi), Kasım b. Abdullah b. Cafer, ve Muhammed b. Akîl el-Aşğar ve Ömer'dir. Kadınlardan ise Zeyneb ve Fâtıma bint Ali, Fâtıma ve Sükeyne bint Hüseyin⁹⁰, Hz. Hüseyin'in eşi aynı zamanda Sükeyne ve Abdullah'ın annesi Rebâb bint Üneyf el-Kelbiye, Hasan b. Ali'nin kızı Ümmü Muhammed, onların Mevlaları köle ve cariyeleri hayatta kaldı.⁹¹ Yezîd hayatta kalan Ali, Ömer ve ehli beytin hanımlarını yanlarına otuz süvari vererek memleketlerine geri gönderdi.⁹²

Hz. Hüseyin'in çocukları:

Hz. Hüseyin ağabeyi Hasan kadar eş ve çocuğa sahip olmamıştır. Hatta onun çocuklarının az olmasına şaşırın birine Hz. Hüseyin'in oğlu: "onun çocuğunun az olmasına niçin şaşıyorsunki? O devamlı ibadetle ve cihadla meşguldü" cevabını vermişti. Hayatta kalan oğulları: Anne baba bir kardeşi Ali el-Aşğar Zeynel Abidin'in annesi, Fars meliklerinin soyundan gelen ve Hz. Ömer zamanında İnanla yapılan bir savaşta esir edilen Sülâfe bint Yezdcürd'dür. Hz. Ali bu kimseyi satın alıp oğluyla nikahlamıştır. Ömer el-Ekber b. Hüseyin'in annesi es-Sahba olarak bilinen Ümmü Habîb bint Rebâa b. Büceyr b. Abd b. Alkame b. Hâris b. Utbe b. Sa'd b. Zübeyr b. Cüşem b. Bekir

⁸⁶ Dineverî, 293.

⁸⁷ Mesûdî, *Tenbîh*, 304.

⁸⁸ Dineverî, 304-306.

⁸⁹ İbn Hacer, *İsâbe*, 323.

⁹⁰ Doğum tarihi hakkında bilgi yoktur. H. 117 yılında vefat etmiştir. Âişe Abdurrahman yaptığı tahliller sonucunda. H. 47 yılında doğmuş olabileceğine kanaat getirmiştir. Âişe Abdurrahman, *Benâtü'n-Nebiy*, 355; Hz. Hüseyin'in Sükeyne'nin annesi Rebâb ve kızı Sükeyne'ye özel bir ilgi ve muahbet beslediği rivayet edilmektedir. Zübeyrî, *Nesebi Kureys*, 59; Diğer evliliklere dair kesin ve sağlam bilgiler yer almamaktadır. Ya çok kısa sürmüş ya da evliliğin gerçekleşip gerçekleşmediği net değildir. Âişe Abdurrahman, *Benâtü'n-Nebiy*, 452.

⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 451-452; Dineverî, 304-306.

⁹² Dineverî, 308.

b. Hubeyyib b. Amr b. Ganm b. Tağlib b. Vâil'dir. Aynu't-Temr'de Halid b. Velid'in ele geçirdiği esirlerdendir. Esmâ bint Akîl b. Ebû Talib ile olan evliliğinden Ümmü Mûsa ve Ümmü Habîb adında iki kızı oldu.⁹³

Sıklıkla ismi geçen Sükeyne bint Hüseyin'in annesi Kelb kabilesinden Rebâb bint İmrulkays'dır. İlk evliliğini Mu'ab b. Zübeyr'le yapmış ondan Fâtma dünyaya gelmiştir. İbn Sa'd, Mus'ab haricinde üç evlilik daha yaptığını, Hişam b. Abdülmelik'in müdahalesiyle bir evlilikten de vazgeçtiğini rivayet etmektedir.⁹⁴ Diğer kızı Fâtma bint Hüseyin ise önce amcası Hasan'ın oğlu Hasan ile evlendi. Bu evlilikten Abdullah, İbrâhim, Hasan, Zeyneb ve Ümmü Külsûm adında beş çocuğu oldu.⁹⁵ Eşi Kerbelâ'da şehit edilince Hz. Osman'ın torunu Abdullah b. Amr ile evlendi. Bu evlilikten de Muhammed ve Rukiye adında iki çocuğu oldu. Abdullah da vefat edince Hz. Ebû Bekir'in torunu Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman'la evlendi. Bu evlilikten de Emine isminde bir kızı oldu. Kızı Rukiye Emevî valisi Hişam b. Abdülmelik'le evlendi ve Hişam döneminde vefat etti.

3. Zeynebü'l Kübrâ bint Ali:

H. 5. yılda Hz. Peygamber hayatta iken doğdu.⁹⁶ Güzelliğiyle dikkat çeken bir hanımdı. Abdullah b. Cafer b. Ebû Tâlib ile evlendi. Bu evlilikten Cafer, Ümmü Gülsüm ve Ümmü Abdullah isimli üç çocuk oldu.⁹⁷

İbn İshak, Muaviye'nin Abdullah b. Cafer'den, Zeynep'ten olan kızını istediğini ancak dayısı olan Hz. Hüseyin'in bunu kabul etmeyerek yeğenini başka bir gence verdiğini rivayet eder.⁹⁸ Hz. Hasan Iraklılar tarafından yaralandığında Zeyneb, abisinin yanındaydı ve yarasını o sarmıştı.⁹⁹

Hz. Hüseyin'i yola çıkmaması için uyarılar arasında Zeyneb'in eşi Abdullah b. Cafer de bulunuyordu.¹⁰⁰ Ancak bu noktada Zeyneb, kardeşini gitmesine yönelik ikna etmeye çalışmıştır. Kaynaklarda Abdullah b. Cafer ve Zeyneb'in ismi çok geçmemektedir. Abdullah, H. 80 yılında vefat edene kadar Hicaz'dan hiç ayrılmamıştır. Bu durumda Zeyneb'in abilerinin yanında yer almak istediği mümkündür.¹⁰¹ Kaynaklarda Zeyneb ve Abdullah b. Cafer'in boşandığına dair bilgi yer almamaktadır. Şayet böyle bir şey olmuşsa da Kerbelâ'dan önce bu çiftin boşandığı muhtemeldir.¹⁰² Kerbelâ'dan sonra aleni bir

⁹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 123.

⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 482.

⁹⁵ Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, 52-53.

⁹⁶ Mes'ûdî, *Murûc*, III, 73.

⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sîre*, 318.

⁹⁸ İbn İshak, *Siyer*, 314-315.

⁹⁹ Âişe Abdurrahman, *Benâtü'n-Nebiy*, 270.

¹⁰⁰ Taberî, *Târih*, V, 387; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 400.

¹⁰¹ Âişe Abdurrahman, *Benâtü'n-Nebiy*, 280.

¹⁰² Âişe Abdurrahman, *Benâtü'n-Nebiy* 280-282.

şekilde Irak halkına ve Ümeyyeoğulları'na lanet okumuştur ve abisinin şehadetinden 1,5 sene sonra vefat etmiştir.¹⁰³

4. Ümmü Gülsüm bint Ali:

Hiz. Peygamber'in vefatından önce doğdu. Hiz. Ömer hilâfeti zamanında Ümmü Külsüm'ü eş olarak istemiş, Hiz. Ali daha çok küçük olduğu gerekçeyle reddetmiştir. Hiz. Ömer'in tek gayesinin Hiz. Peygamber ile akrabalık bağı olduğunu söylemesi üzerine Hiz. Ali kızını vermeye razı olmuştur. Hiz. Ömer ve Ümmü Gülsüm'ün Zeyd adında oğlu ve Rukayye adında bir kızı oldu. Zeyd'in başına bir taş çarptı ve öldü. Rukayye ise İbrahim b. Nuaym b. Abdullah b. Nahhâm ile evlendi ve bu evlilikten bir kızı oldu. Geride başka bir çocuk bırakmadan vefat etti.¹⁰⁴ Ümmü Gülsüm, Hiz. Ömer vefat edince Avn b. Cafer ile evlendi. Avn vefat edince de Muhammed b. Cafer'le evlendi. Bunlardan çocuğu olmadı ¹⁰⁵

5. Muhammed b. el-Hanefiyye:

Annesi Havle bint Cafer b. Kays b. Mesleme b. Sa'lebe b. Yerbû b. Sa'lebe b. ed-Dül b. Hanefiyye b. Lüceym b. Sa'b b. Ali b. Bekir b. Vâil'dir. Yemâme esirlerinden Sindli siyahî bir hanımdır.¹⁰⁶ Muhammed, Hiz. Ömer'in hilâfeti zamanında doğdu.¹⁰⁷

Muaviye öldüğünde Muhammed b. el-Hanefiyye'ye, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Zübeyr Medine'de iken Muaviye'nin ölüm haberi ulaştı. İbn Zübeyr ve Hiz. Hüseyin Mekke'ye doğru yola çıkarken el-Hanefiyye Medine'de kaldı. Siyasi olaylardan mümkün olduğunca uzak durdu. Yezid ölünce İbn Zübeyr'e de Abdümelik b. Mervan'a da biata yanaşmadı. Bu yüzden kendisi ve İbn Abbas, Şi'b-i Ebû Tâlib'de gözcülerin denetiminde yaşamaya başladılar. İbn Abbas orada iken vefat etti. Daha sonra İbn Zübeyr, Abdümelik'in adamları tarafından katledilince el-Hanefiyye Abdümelik'e biat etmeye razı oldu ve halife ona çeşitli ihsanlarda bulundu.¹⁰⁸ Muhammed b. Hanefiyye, Zübeyr'in katlinden üç ay sonra¹⁰⁹ h. 73 yılında vefat etti.¹¹⁰ el-Hanefiyye'nin de birçok çocuğu oldu. Bunlardan Hamza, Ali, Cafer el-Ekber'in soyu devam etti. ¹¹¹

¹⁰³ Âişe Abdurrahmani *Benâtü'n-Nebiyy*, 324.

¹⁰⁴ İbn Hibbân, *es-Sîre*, 318.

¹⁰⁵ İbn İshak, *Siyer*, 311-312; İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 511.

¹⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 93.

¹⁰⁷ Sallâbi, *Hiz. Ali*, 71.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 102-114.

¹⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 114.

¹¹⁰ Sallabi, *Hiz. Ali*, 71.

¹¹¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 93-94.

SONUÇ

Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olması hasebiyle Allah Rasulü ile aynı nesebten gelen Hz. Ali, Hz. Peygamber'in kızı ile yaptığı evlilik sonucuyla da Hz. Peygamber'in neslini devam ettiren damat olmuştur. Kendilerine halkın gösyerdiği büyük teveccüh, mevcut iktidarın bu aileyi kıskanmalarına; dolayısıyla onları hilafetleri için daima tehdit olarak görmelerine sebebiyet vermiştir.

Hz. Ali'nin Muaviye ile girdiği hilafet mücadelesini kaybetmesi, Hz. Ali'nin bir haricî tarafından şehit edilmesi, Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devretmek zorunda kalması ve Hz. Hüseyin ve ailesinin Kербela'da şehit edilmesi gibi etkenler bu aileye olan sevgi ve saygıyı daima diri tutmuştur. Kербelâ'da Hz. Hüseyin'in katliyle başlayan kıyım; Emevîler ve Abbasîler zamanında da devam etmiştir. Örneğin Zeynelabidîn'in oğlu Zeyd Emevîler'in zulmünden bıkarak H. 122/740 yılında isyan etmiş ve neticede öldürülmüş, H.126/744 yılında da oğlu Yahya aynı akıbete maruz kalmıştır. Aynı şekilde H.145/762 yılında halifelik iddiasında bulunan Muhammed Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşleri dönemin halifeleri tarafından öldürülmüştür. Muhammed el-Bakır ve oğlu Cafer es-Sâdik siyasetten uzak durup ilim ve ibadetle meşgul olmuşlardır.

Hz. Hasan'ın nesline "şerif", Hz. Hüseyin'in nesline "seyyid" denmiş ve bu soydan gelenler günümüze kadar gelerek farklı ülkelere yayılmışlardır. Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd Ali evladının yeşil sarık takmasına dair emir vermiştir. Yine Osmanlı zamanında II. Bayezid zamanında geliştiren naki-büleşraflık müessesesi ile Ali evladından olanların tespit edilip yeşil sarık takmaları kuralı konulmuş, Ali evladından olmayıp da yalan söyleyenlerin cezalandırılmaları, olanlarında ömür boyu sarık takmalarına dair emir verilmiştir.

Ali evladı tarih boyunca siyasi girişimlerde hep bulunmuşlar ve küçük büyük pek çok devlet kurmuşlardır. Bunların çoğu kısa ömürlü olmuşlardır. Bunlar arasında İdrîsîler (Kuzey Afrika, 789-974); Ressîler (Yemen, 897-1300); Zeydîler (Taberistan, 864-928); Fâtumîler (İfrîkaye ve Mısır, 909-1171); Hammûdîler (Kurtuba ve Malaka, 1016-1057); Sa'dîler (Kuzey Afrika, 1509-1658) yer almaktadır.¹¹²

KAYNAKÇA

- Âişe Abdurrahman, *Benâtü'n-Nebiy, Hz. Peygamber'in kızları ve Torunları*, çev. çev. İsmail Kaya, Konya, trz.
- Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Ensâbu'l-Eşraf, Hz. Peygamber'in (sav) Hayatı ve Şahsiyeti*, çev. Hikmet Akdemir, edt. Adnan Demircan, İstanbul 2018.
- Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (282/895), *İslam Tarihi, (el-Ahbâr et-Trvâl)*, çev. Nusreddin Bolelli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul 2007.

¹¹² Öz, Mustafa, "Ali Evladı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 393.

- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Hz. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989, 371-374,
- İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalanî (852/1448), *el-İsâbe Seçkin Sahabeler*, çev. Seyfullah Erdoğmuş, İstanbul 2011.
- _____, *Muhtasar Fethu'l Bari*, çev. Ebû Suhayb Safâ ed-Davvî Ahmed el-Adevî, İstanbul, 2007.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî es-Sicistanî el-Adnânî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, Hz. Peygamber ve Halîfeler, çev. Harun Bekiroğlu, Ankara 2007.
- İbn Hişâm, Muhammed Abdülmelik b. Hişâm el-Hımyerî, *Sîret-i İbn-i Hişam*, çev. Hasan Ege, İstanbul 2006.
- İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesâr (151/768), *Kitâbu Siyer ve'l-Meğâzi*, çev. Ali Bakal, İstanbul 2013.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn, Ömer b. Kesîr (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. F. Seyyid, A. Abdüssettâr, A. N. Ustuvî, M. Nasruddîn, Beyrut 1985.
- İbn Kuteybe (276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse, Hilafet ve Siyaset*, çev. Cemalettin Saylık, Ankara 2017.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ, Rasûlullah'ın Kutlu Sîreti*, çev. Musa Kazım Yılmaz, edt. Adnan Demircan, İstanbul 2014.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn b. Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut 1965
- _____, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Kâhire 1970.
- İbnü'l-Kelbî, Hişâm Ebu'l-Münzir b. Muhammed b. Sâib (v.204), *Cemheretü'n-Neseb*, Dimeşk trz.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, (345/956), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*, Beyrut 1987
- _____, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2018.
- Öz, Mustafa, "Ali Evladı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 392-393
- Sallâbî, Ali Muhammed, Hz. Ali (ra) *Hayatı-Şahsiyeti-Dönemi*, çev. Şerafettin Şenaslan, İstanbul 2018.
- Suyûfî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, (911/1505) *Halifeler Tarihi*, çev. Onur Özatağ, İstanbul 2014.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (v.310/923), *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Beyrut 1387.
- Zübeyrî, Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab (236/850), *Kitâbu Nesebi Kureys*, Kahire 1982.

HZ. PEYGAMBER DEVRİNDE HZ. ALİ ve HZ. ALİ KRONOLOJİSİ

Mehmet Apaydın*

GİRİŞ

Bu çalışmada, 'Alî b. Ebî Tâlib'in Hz. Peygamber dönemindeki hayatı ve hayatının geri kalanındaki bazı olayların bir kronolojisi oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede 'Alî'nin hayatının bir kısmı *nesî*' adı verilen ay ertelemelerinin yaşandığı Câhiliyye dönemi takvimden etkilendiği için mevcut Hicrî Takvim'de düzetmeler yaparak oluşturduğumuz ve daha önce yayınlamış olduğumuz tarihlerin yer aldığı *Siyer Kronolojisi* adlı çalışmamızdan istifade edeceğiz.¹

Kaynaklarda 'Alî b. Ebî Tâlib'in hayatının doğumu, çocukluğu ve gençliğine dair az da olsa malumât bulunmaktadır. Ancak bu malumât hakkında şu hususa dikkat çekmek gerekir: Hz. Peygamber'in ashâbının hayatları ve faziletleri hakkında sahip olduğumuz bilgilerin günümüze neden ulaştığı sorusunu dikkate alarak hareket etmeli ve bu bilgileri bu soruya verdiğimiz cevaplar muvâcehesinde değerlendirmeliyiz. Özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonraki siyasî olaylara karışan bazı sahâbîler hakkında olumlu ya da olumsuz çok fazla miktarda malumata sahip olmamıza rağmen bu tür olaylara karışmayan, bir köşeye çekilip kendi hayatını yaşayanlar hakkında yok denecek kadar az bilgi elde etmemizin ardında genellikle bu sebebin yattığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bir sahâbînin faziletine dair nakledilen rivâyetlerden hareketle o sahâbînin sadece o rivâyetlere dayanarak tanıtılması yanıltıcı olacağı gibi, onun aleyhine nakledilen rivâyetlerden hareketle de hakkında olumsuz bir yaklaşım sergilemek doğru olmaz. İlmî yaklaşım, her iki rivâyet grubunu da dikkate alarak bütünsel bir bakış açısıyla bunları değerlendirip aşırı övgü ve yergi ifadelerini nötralize etmek ve incelenen kişi hakkında daha gerçekçi bir tasvir ortaya koymaya çalışmaktır. Bu durum 'Alî b. Ebî Tâlib için de böyledir ve çalışmamızda rivâyetleri değerlendirirken mümkün olduğu kadar bu yaklaşımı tatbik etmeye çalışacağız.

* Dr., 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER) bilim kurulu üyesi.

¹ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, İstanbul 2018.

‘Alî’nin Doğumu

Hz. Peygamber’in amcası **Ebî Tâlib**’in oğlu olan ‘Alî’nin doğumu hakkında genel itibariyle kaynaklarda pek fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı kaynaklarda annesi **Fâtıma binti Esed**’in onu Kâbe’nin içinde dünyaya getirdiği nakledilmiştir. Aynı doğum hikâyesi **Hakîm b. Hizâm** için de anlatılmaktadır.² Her iki anlatım karşılaştırıldığında **Hakîm**’in doğum hikâyesinin ‘Alî’ye uyarlandığını düşündüren detaylara ulaşılmaktadır.

‘Alî’nin doğum tarihi hakkında Şî‘a kaynaklarında yer alan şöyle bir haber bulunmaktadır:³

وروي عن عتاب بن اسيد أنه قال: ولد أمير المؤمنين علي بن أبي طالب عليه السلام بمكة في بيت الله الحرام يوم

الجمعة لثلاث عشرة ليلة خلت من رجب، وللنبي صلى الله عليه واله ثمان وعشرون سنة، قبل النبوة باثنتي عشرة سنة

“**Attâb b. Esîd**’den rivâyet edildiğine göre *Emîru’l-Mu‘minîn ‘Alî b. Ebî Tâlib Aleyhi’s-Selâm Beytu’l-Harem’de Receb ayının 13’ünde Cuma günü doğdu. [Onun doğumu] Nübüvvetten 12 sene önce idi ve Nebî Aleyhi’s-Selâm [o sırada]28 yaşındaydı.*”

‘Alî b. Ebî Tâlib’ın doğumunda dair **Ebû Ca‘fer**’den nakledilen bir başka haber de şudur:⁴

وروى صفوان الجمال عن أبي عبد الله جعفر بن محمد عليه السلام قال: ولد أمير المؤمنين عليه السلام في يوم

الاحد لسبع خلون من شعبان

“**Şafvân el-Cemmâl**’in **Ebû ‘Abdulâh Ca‘fer b. Muhammed Aleyhi’s-Selâm**’dan rivâyetine göre *Emîru’l-Mu‘minîn (‘Alî b. Ebî Tâlib) 7 Şa‘bân Pazar günü doğdu.*”

Bir başka habere göre ise ‘Alî, eşi **Fâtıma**’dan birkaç yaş büyüktür.⁵ Ağabeyi **Ca‘fer b. Ebî Tâlib**’in kendisinden 9 yaş büyük olduğu ve **Ca‘fer**’in **Mu‘te**’te gazvesinde 40 yaşlarında şehit olduğu⁶ kabul edildiğinde ve **Fâtıma**’nın 18C senesinde doğduğu dikkate alındığında ‘Alî’nin 25C/597-598 senesinde doğduğu ve nübüvvet sırasında 12-13 yaşlarında bulunduğu söylenebilir.⁷

Şî‘a kaynaklarında ‘Alî’nin doğumu hakkında çok sayıda rivâyete yer verilmektedir.⁸ Ancak bu rivâyetler metin bakımından kabulü mümkün olmayacak tarihî çelişkiler ve anakronik ifadeler ihtivâ etmektedir. Dolayısıyla bunları ayrıntılı tetkiklere tabi tutmadan bu çalışmada serdetmek ilmî açıdan doğru görünmemektedir.

² el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 198.

³ Ebû Ca‘fer eṭ-Ṭûsî, *el-Misbâhu’l-Mutecehhed*, s. 568.

⁴ el-Meclisî, *Bihâru’l-Envâr*, XXXV, 7.

⁵ İbn Sa‘d, *eṭ-Ṭabakât*, X, 27; el-Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, I, 403.

⁶ el-Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, II, 40, 43.

⁷ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 286-287.

⁸ Meselâ bk. el-Meclisî, *Bihâru’l-Envâr*, XXXV, 8 vd.

Hz.Peygamber'in 'Alî'yi Yanına Alması

Nübüvvetten bir süre önce Mekke'de şiddetli bir kıtlık (أزمة شديدة) meydana geldi. Hz. Peygamber'in amcası **Ebû Tâlib**'in çocukları fazla olduğu için bu kıtlıktan olumsuz etkilendi. Bunun üzerine Hz. Peygamber diğer amcası **el-'Abbâs**'la görüşüp onu da yanına alarak birlikte **Ebû Tâlib**'e gittiler ve ondan bakımlarını üstlenmek üzere birer çocuğunu almak istediklerini söylediler. Böylece **el-'Abbâs**, **Ca'fer**'i, Hz. Peygamber de **'Alî**'yi yanlarına aldılar.⁹ **'Alî**'nin bu sırada 6 yaşında olduğu bildirilmektedir.¹⁰

Tespitlerimize göre Hz. Peygamber'in **'Alî b. Ebî Tâlib**'i 19C / 603-604M tarihinde yanına almıştır.¹¹

'Alî'nin İslâm'a Girişi

Kaynaklarda **'Alî b. Ebî Tâlib**'in Müslüman olduğu sıradaki yaşı hakkında 7 ila 16 arasında değişen bilgiler verilmektedir. Yaşının küçüklüğüne dair bilgilerin onun faziletini artırmaya matuf olduğu anlaşılmaktadır. Bizim tespitimiz İslâm'a girdiği sırada onun 12-13 yaşlarında olduğu yönündedir.¹²

Rivâyete göre **'Alî**, bir gün Hz. Peygamber'i **Hadîce** ile birlikte namaz kılarlarken gördü. Ona "Bu hangi din?" diye sordu. Hz. Peygamber de ona İslâm'ı anlattı ve onu davet etti. **'Alî**, babasına sorup ondan sonra karar vereceğini söyledi. Ancak Hz. Peygamber durumun ifşâ olmasını istemedi ve ondan bunu gizli tutmasını istedi.¹³

'Alî, Hz. Peygamber ile beraber Mekke'nin vâdilerine gidiyor ve onunla birlikte orada namaz kılıyorlardı.¹⁴ Akşam olunca da geri dönüyorlardı. Bir gün **Ebû Tâlib**, eşi **Fâtıma binti Esed**'in uyarısı üzerine onların durumundan haberdar oldu.¹⁵ Hz. Peygamber'e gelip ona bu işin mahiyetini sordu. Hz. Peygamber de ona İslâm'ı anlattı ve onu İslâm'a davet etti. Ancak **Ebû Tâlib** kendisinin atalarının dinini değiştirmeyeceğini, bununla birlikte ona zarar gelmesine de izin vermeyeceğini söyledi.¹⁶

Yemek Ziyafeti

Nübüvvetin ilk yıllarında **'Alî b. Ebî Tâlib**'in hayatıyla ilgili nadir bulunan haberlerden biri Hz. Peygamber'in akrabalarını ziyafet vermesi ve bu zi-

⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 246; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, VI, 493; Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 310-311.

¹⁰ İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerh Nehci'l-Belâğa*, I, 15.

¹¹ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 311.

¹² Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 286-287.

¹³ el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 113.

¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 246.

¹⁵ el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 113.

¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 246.

yafet için de ona ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’in yardım etmesi ile ilgilidir. Olayın tarihi tam olarak bilinmemekle beraber *Dâru’l-Erkam*’a giriş sırasında¹⁷ ya da bundan çok kısa bir süre sonra meydana geldiği söylenebilir.

Bu konudaki haberlere göre “*وَأَنْزِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ*” âyeti¹⁸ nâzil olunca Hz. Peygamber akrabalarını bir araya toplayıp onları uyarmak üzere bir yemek tertip etmek istedi. Eşi **Hadîce binti Huveylid**’den misafirler için bir yemek hazırlamasını istedi.¹⁹ ‘**Alî**’yi de *Benû ‘Abdilmuṭṭalib*’i çağırması için gönderdi.²⁰ Davete icabet edenler arasında amcası **Ebû Leheb** de bulunuyordu. Bu davet sırasında **Ebû Leheb**’in çıkışı nedeniyle Hz. Peygamber bu yemekte konuyu açmadı. Birkaç gün sonra bir yemek daveti daha verildi.²¹ Burada Hz. Peygamber onları İslâm’a davet ettikten sonra “*Bana kim bu işte yardımcı olur?*” diye sorduğunda yaşı küçük olmasına rağmen ‘**Alî**, “*Ben!*” diyerek ayağı kalktı.²²

Ebû Tâlib’in Vefatı

Tespitimize göre **Ebû Tâlib**, 15 Şevvâl 6C (27 Şubat 617) Pazar günü vefat etmiştir.²³ Eğer doğumu ile ilgili tespitimiz doğru ise ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’in babası vefat ettiği sırada 19 yaşlarında olması gerekmektedir. Hz. Peygamber’in eşi **Hadîce**’nin de **Ebû Tâlib**’den bir ay kadar önce (10 Ramazan 6C/23 Ocak 617 tarihinde) vefat etmiş²⁴ olması nedeniyle hem Hz. Peygamber hem de onun yanında kalan ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’ iki önemli destekten yoksun kalmışlardır.

‘Alî’nin Medine’ye Hicreti

Hz. Peygamber, Medine’ye hicret için yola çıkmadan önce ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’e önemli bir görev vermiştir. Onu yatağına yatırmış²⁵ ve ondan, daha önce kendisine teslim edilmiş olan emanetleri sahiplerine verdikten sonra peşinden Medine’ye gelmesini istemiştir. ‘**Alî**’ de üç gün Mekke’de ikamet edip emanetleri sahiplerine teslim ettikten sonra yola çıkmış ve Hz. Peygamber’in *Kubâ* köyünde, *Benû ‘Amr b. ‘Avf* yurdunda bulunduğu sırada gelip ona yetiştir.²⁶

¹⁷ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 342.

¹⁸ eş-Şu’arâ’ 26/214.

¹⁹ İbn Sa’d, *eṭ-Ṭabakât*, I, 158.

²⁰ İbn İshâk, *es-Sîre (nşr. Süheyl Zekkâr)*, s. 145-146.

²¹ Muḳâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 913-914.

²² İbn Sa’d, *eṭ-Ṭabakât*, I, 158.

²³ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 383-385

²⁴ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 381-385

²⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 482-483; el-Beyhakî, *Delâ’ilu’n-Nubuwwa*, II, 466.

²⁶ İbn Sa’d, *eṭ-Ṭabakât*, III, 20.

‘Alî’nin Medine’ye geldiği tarihin tespiti açısından aşağıdaki metin önemlidir:²⁷

3632- أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَاصِمُ بْنُ سُؤَيْدٍ، مِنْ بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَارَةَ بْنِ خُرَيْمَةَ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: قَدِمَ آخِرُ النَّاسِ فِي الْهَجْرَةِ إِلَى الْمَدِينَةِ: عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، وَضَهَبْتُ بِنِ سِنَانٍ، وَذَلِكَ لِلنِّصْفِ مِنْ شَهْرِ رَجَبِ الْأَوَّلِ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقْبَلُ، لَمْ يَرَمْ بَعْدُ.

“...Hicret sırasından Medine’ye gelen insanların en sonuncuları ‘Alî ve Şuheyb b. Sinân idi. Rebî’u’l-Evvel ayının ortasında geldiler. Resûlullâh (s.a) o sırada Kubâ’ dan henüz ayrılmamıştı”.

Bu bilgilere göre ‘Alî b. Ebî Tâlib, 12-16 Rebî’u’l-Evvel 1H (26-30 Temmuz 622) tarihleri arasındaki bir günde Medine yakınlarındaki Kubâ’ köyüne ulaşmıştır.²⁸

‘Alî’nin Fâtıma ile Evlenmesi

Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinin üzerinden bir seneden fazla bir zaman geçtikten sonra Zeyd b. Hârîse ve Ebû Râfi’i Mekke’de bulunan eşi Sevede ve kızları Fâtıma ile Ummu Külsûm’u alıp gelmesi için gönderdi. Tespitimize göre Mekke’den hicretin ikinci yılı Receb veya Şa’bân ayında Medine’ye ulaştılar.²⁹

Rivâyetlere göre Hz. Peygamber’in kızı Fâtıma’yı ilk önce Ebû Bekr, ardından ‘Omer istedi. Ancak Hz. Peygamber onlara olumlu bir cevap vermedi. Daha sonra ‘Alî b. Ebî Tâlib istedi. Hz. Peygamber de onun bu talebini kabul etti ve Receb 2H (5 Haziran-4 Temmuz 623) tarihinde³⁰ kızını ona nikâhladı.

‘Alî b. Ebî Tâlib’in malî durumu iyi olmadığı için düğününün Bedr Gazvesi’nden elde ettiği ganimetten kendisine düşen paydan karşıladığı anlaşılmaktadır.³¹

el-Vâkıdî’den nakledilen aşağıdaki rivâyete göre ‘Alî ile Fâtıma’nın nikâhu hicretin ilk senesinin Receb ayında, evlilikleri ise hicretin 2. senesinde, Bedr Gazvesi’nden döndükten sonra gerçekleşmiştir:³²

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: تَزَوَّجَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَاطِمَةَ بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَجَبٍ بَعْدَ مَقْدَمِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ بِخَمْسَةِ أَشْهُرٍ وَبَنَى بِهَا مَرْجِعَهُ مِنْ بَدْرٍ وَفَاطِمَةُ يَوْمَ بَنَى بِهَا عَلِيُّ بِنْتَ ثَمَانِي عَشْرَةَ سَنَةً.

‘Alî b. Ebî Tâlib ile Fâtıma’nın düğünleri, tespitimize göre, Zû’l-Hicce 2H (26 Mart-23 Nisan 624) ayında gerçekleşmiştir.³³ Bu evlilikten 16 Ramadân 3H

²⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 209.

²⁸ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 408.

²⁹ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 411-413.

³⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VIII, 22.

³¹ el-Buhârî, *es-Sahîh*, III, 114, No: 2375.

³² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, X, 23.

³³ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 418.

(1 Ocak 625 Salı) tarihinde **el-Hasen**, 4 Şa'bân 5H (30 Ekim 626 Perşembe) tarihinde ise **el-Huseyn** doğmuştur.³⁴

'Alî'nin Bedr Gazvesine Katılması

Hz. Peygamber 12 Ramağân 2H (8 Ocak 624) Pazar günü Bedr Gazvesi için Medine'den hareket etti.³⁵ Sefer sırasında Hz. Peygamber, **'Alî b. Ebî Talib** ve **Merşed** (bazılarına göre **Zeyd b. Hârîse**) bir deveye nöbetleşe biniyorlardı.³⁶ Ordudan bulunan iki sancaktan biri olan *el-Ukâb* adlı sancağı **'Alî b. Ebî Talib** taşıyordu.³⁷

Bedr'e ulaştıklarında Hz. Peygamber, **'Alî, ez-Zubeyr, Sa'd b. Ebî Vakğâs** ve **Besbes b. Amr**'ı su aramak üzere gönderdi. *ez-Zarîb* kuyusuna doğru ilerlerken *Kureys*'in sucularına rastladılar. Onlardan birkaçını yakaladılar ve sorgulamak üzere Hz. Peygamber'in yanına getirdiler.³⁸

17 Ramağân 2H Cuma (13 Ocak 624) günü gerçekleşen savaş sırasında müşriklerle ilk mübâreze yapanlar arasında **Hamza b. Abdulmuğtalib** ve **el-Hariş b. el-Muğtalib** ile beraber **'Alî b. Ebî Talib** de vardı. **'Alî**, müşriklerden **el-Velîd b. Utbe** ile mübâreze yaptı ve onu öldürdü.³⁹

Hz. Peygamber ve ashâbı, mübârezededen sonra *Bedr*'de başlayan savaştan galibiyetle ayrıldılar ve 22 Ramağân 2H (18 Ocak 624) Çarşamba günü Medine'ye döndüler.⁴⁰

'Alî'nin Uğud Gazvesine Katılması

Hz. Peygamber, bir rivâyete göre 11 Şevvâl 3H (26 Ocak 625) Cumartesi günü⁴¹ meydana gelen Uğud Gazvesi sırasında sancağı **'Alî b. Ebî Talib**'e vermiştir.⁴²

Gazvenin başında yapılan bir mübârezedede müşriklerden **Talha b. Ebî Talha** ile karşılaşmış, ona bir darbe vurduktan sonra yanından uzaklaşmış, kendisine "*Neden onun işini bitirmedin*" diyenlere "*Yere düşünce avret mahalli bana göründü. Ona acıdım ve anladım ki Allah onu öldürecek, bıraktım*" dedi.⁴³

'Alî b. Ebî Talib, bu savaşta bazı kimselerle de karşılaştı ve onları da öldürdü.⁴⁴

³⁴ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 453-455.

³⁵ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 518.

³⁶ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 24.

³⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 612.

³⁸ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 51; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 616.

³⁹ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 68-69.

⁴⁰ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 518.

⁴¹ Mehmet Apaydın *Siyer Kronolojisi*, s 528-529.

⁴² el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 215.

⁴³ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 225-226; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 151; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, II, 38.

⁴⁴ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 228, 240, 307, 308.

Savaş sırasında bir ara Müslümanlar dağılmış ve Hz. Peygamber'in yanında çok az insan kalmıştı. 'Alî b. Ebî Tâlib de sebat edenler arasındaydı.⁴⁵

O gün bazı sahâbîlerin üzerinde birer alamet vardı. 'Alî'nin alameti beyaz bir yün idi. Amcası **Hamza b. Abdulmuṭṭalib**'in alameti ise devekuşu tüyü idi.⁴⁶ Savaş sırasında yanağından yaralanan Hz. Peygamber'in yanağını temizleyen **Fâtıma**'ya yardım etmek için *el-Mihrâs* adı verilen yerden su getirdi.⁴⁷

'Alî'nin Hendek Gazvesine Katılması

12 Şevvâl 5H (6 Ocak 627) Salı günü başlayan ve 1 Zû'l-ka'de 5H (24 Ocak 627) Cumartesi günü sona eren⁴⁸ Hendek Gazvesi sırasında şecâati ve mübârezedeki üstünlüğü nedeniyle sahâbenin karşısına çıkmaktan çekindiği 'Amr b. 'Abdi Vudd ile karşılaşmış ve onu öldürmüştür.⁴⁹ Onun dışında da bir iki kişiye daha vuruşmuş ve onları öldürmüştür.⁵⁰

Hendek Gazvesi'nden döndükten sonra aynı gün, 1 Zû'l-ka'de 5H (24 Ocak 627) Cumartesi günü⁵¹ Benû Kurayza Gazvesi sırasında da Hz. Peygamber sancağı 'Alî b. Ebî Tâlib'e vermiştir.⁵² 'Alî bu gazve sırasında atlı idi.⁵³ Ensar ve Muhacirlerden oluşan bir grup ile önden gitmişti.⁵⁴

'Alî, bir gün **ez-Zubeyr b. el-'Avvâm** ile birlikte Benû Kurayzâ'nın kalesinin önüne varmış ve "*Vallâhi ya Hamza'nın tattığını tadacağım ya da kalelerini fethedeceğim*" demiştir. Bundan sonra Benû Kurayza teslim olmuştur.⁵⁵

Fedek Seriyesi

Hz. Peygamber 'Alî b. Ebî Tâlib'i 100 kişilik bir ordunun başında Şa'bân 6H (15 Kasım-14 Aralık 627) tarihinde⁵⁶ *Fedek*'e gönderdi. Orada bulunan bir topluluğun Müslümanlara karşı *Hayber* Yahudilerine destek vermek istediğini haber almıştı. *el-Hemec* adı verilen yere geldiklerinde bir gözcü yakaladılar. Ona emân vermek karşılığında düşmanın yerini göstermesini teklif ettiler. O da bu teklifi kabul etti ve onlara düşmanın yerini gösterdi. Bunun üzerine topluluğa baskın düzenlediler ve onları püskürtüp 500 deve 1000 koyun ganimet

⁴⁵ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 256.

⁴⁶ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 259.

⁴⁷ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 249; el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nubuve*, III, 282.

⁴⁸ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 598.

⁴⁹ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 470-471.

⁵⁰ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 496; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 224-225.

⁵¹ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 600.

⁵² el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 497.

⁵³ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 498.

⁵⁴ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 499; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 234.

⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 240.

⁵⁶ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 607.

aldılar. Orada üç gün kalıp ele geçirdikleri ganimetleri paylaştırdıktan sonra Medine'ye döndüler.⁵⁷

Ḥudeybiye Musâlahasında 'Alî

Hız. Peygamber, Ḥudeybiye Musâlahası sırasında anlaşmayı **Evs b. Ḥavlî'nin** yazmasını istedi. Ancak *Ḳureyş* müşriklerini temsilen gelen **Suhey b. 'Amr** anlaşma metnini **Osmân b. 'Affân** veya **'Alî b. Ebî Tâlib'in** yazmasını istedi. Bunun üzerine Hız. Peygamber **'Alî'yi** çağırdı ve metni ona yazdırdı.⁵⁸

Ḥayber Gazvesi sırasında beyaz renkli sancağı **'Alî b. Ebî Tâlib** taşıyordu.⁵⁹ Medine'den 11 el-Muḥarrem 7H Perşembe günü (21 Nisan 628) yola çıkan⁶⁰ İslâm ordusu kısa bir süre sonra Ḥayber'e ulaşıp oradaki kalelerden birini kuşattı.

Ḥayber'deki kalelerden birinin fethi bir türlü müyesser olmuyordu. Bir gün akşam Hız. Peygamber "*Yarın sancağı Allah ve Resûlü'nün sevdiği bir kimseye vereceğim. Allah onun eliyle fethi müyesser edecek*" dedi.⁶¹ Sabah olunca **'Alî b. Ebî Tâlib'i** çağırdı. Ancak o gözlerine isabet eden *Remed* hastalığına tutulmuştu. Düzlüğü tepyi birbirinden ayıramıyordu. Bunun üzerine Hız. Peygamber onun yanına gitti. Ondan gözlerini açmasını istedi. O da açtı. Hız. Peygamber onlara tükürüğünden sürdü. **'Alî**, o günden sonra bir daha *Remed* hastalığına yakalanmadı. Daha sonra sancağı ona verdi. Ona ve yanındakilere Allah'ın yardım etmesi için dua etti. **'Alî'nin** karşısına ilk çıkan **Merḥab**'ın kardeşi **el-Ḥârîs** idi. Müslümanlar geri çekildi. Ancak **'Alî** sebat etti. Birbirlerine darbeler indirdiler. Sonunda **'Alî** onu öldürdü. **el-Ḥârîs'in** yanındakiler kalelerine girdiler ve kaleyi kilitlediler. Müslümanlar da yerlerine döndüler.

Daha sonra **Merḥab** kaleden çıktı. **'Alî** ona bir hamle yaptı ve onu kapının kapağına yapıştırdı. Kapağı açtı.⁶² **'Alî** kapağı bir kalkan gibi kullanarak kendini savundu. Fetih gerçekleşene kadar kapı **'Alî'nin** elindeydi.⁶³

'Alî b. Ebî Tâlib'in **Merḥab** ile mubâreze yaptığına dair bazı iddialar bulunmakta ise de bunlar doğru değildir. Onunla mübareze yapanın **Muḥammed b. Mesleme** olduğu, onu etkisiz hale getirdikten sonra öldürmeden bıraktığı, ancak **'Alî'nin** gelip onun başını keserek üzerindeki aldığını, bunun

⁵⁷ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 562-563; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabakât*, II, 86; eṭ-Ṭaberî, *eṭ-Târîḥ*, II, 642.

⁵⁸ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 610.

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 328.

⁶⁰ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 623.

⁶¹ Sa'id b. Mansûr, *es-Sünen*, II, 178; Aḥmed b. Ḥanbel, *Feḳâilu's-Şahâbe*, II, 659.

⁶² el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 653-654.

⁶³ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 655.

üzerine **Muhammed b. Mesleme**'nin durumu Hz. Peygamber'e bildirdiği ve **Merhab**'ın üzerinde bulunan eşyaların 'Alî'den geri aldığı rivâyet edilir.⁶⁴

Mekke'nin Fethi Sırasında 'Alî

Mekke'nin Fethi sırasında **'Alî b. Ebî Tâlib** Muhacirlere ait üç bayraktan birini taşıyordu. 13 Ramadân 8H Pazartesi günü (4 Aralık 629) şehre giriş yapan⁶⁵ ordudaki diğer iki bayrağı ise **ez-Zubeyr** ve **Sa'd b. Ebî Vakâs** taşıyordu.⁶⁶ Hz. Peygamber'in emri üzerine bayrağı alıp rüknün yanına dikti.⁶⁷

Mekke'nin fethi sırasında **'Alî b. Ebî Tâlib**, Hz. Peygamber'e eziyet eden ve kanı heder edilenlerden olan **el-Hüveyriş b. Nuâş**'ı öldürdü.⁶⁸ Yine bu gazve sırasında Hz. Peygamber 'Alî b. Ebî Tâlib'i bir miktar mal vererek **Benû Cezîme**'ye gönderdi ve **Hâlid b. el-Velîd** tarafından öldürülenlerinin fidyelerini vermesini emretti. 'Alî onların bütün bedellerini fazlasıyla ödedi.⁶⁹

Fâtıma binti Esed'in Vefatı

Hicretin son yıllarında bir gün **'Alî b. Ebî Tâlib**'in annesi **Fâtıma binti Esed** vefat etti. Hz. Peygamber'e haber verildi. "Annem için kalkınız!" buyurdu. Gömleğini çıkardı ve "onu yıkadıktan sonra kefenin altına bu gömleğimi sarın!" dedi. Sahâbe, başlarında kuş varmış gibi sessiz bir biçimde cenazenin peşinden gittiler. Hz. Peygamber kabrine yattı. Ona "Allah seni mükaflatlandırsın, sen ne benim için güzel mürebbiye ne güzel anne idin" dedi.⁷⁰

el-Fuls Seriyesi

Hz. Peygamber **'Alî b. Ebî Tâlib**'i Rebî'u'l-Âhîr 9H (17 Haziran-16 Temmuz 630) tarihinde⁷¹ *et-Tay*' kabilesine ait *el-Fuls* adı verilen putu yıkmak üzere 150 kişilik bir birliğin başına komutan tayin etti.

Seriyeye katılanlar sadece Ensârdan müteşekkil idi. İçlerinde Muhacirlerden kimse bulunmuyordu. Fecir vaktinde düzenledikleri bir baskınla bölgedeki kabileden çok sayıda esir ve ganimet aldılar. Esirler arasında **'Adî b. Hâtim et-Tâ'î**'nin kız kardeşi **Seffâne** de bulunuyordu.⁷²

Tebûk Gazvesi Sırasında 'Alî

⁶⁴ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 656-657.

⁶⁵ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 652.

⁶⁶ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 800.

⁶⁷ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 822.

⁶⁸ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 857, 875.

⁶⁹ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 882.

⁷⁰ 'Omer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 81; es-Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, III, 87-88.

⁷¹ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 654.

⁷² el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 984-989.

Hız. Peygamber Receb 9H (13 Eylül 630) Perşembe tarihinde⁷³ Tebûk Gazvesine çıktığında ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’i Medine’de bıraktı. Bazı kimseler “[Hız. Peygamber] onu arkadaşlık etmekten hoşlanmadığı için bıraktı” dediler.⁷⁴ Bunu haber alan ‘**Alî**’ “Ey Allah’ın Resûlü! Beni kadınların ve çocukların yanında mı bıraktıyorsun? Ben senin çıktığın hiçbir seferden geri kalmak istemiyorum” dedi. Bunun üzerine Hız. Peygamber “Benim yanında **Mûsâ** ile **Hârûn**’un mesabesinde olmak istemez misin?” diyerek onu onurlandırdı.⁷⁵

Ebû Bekr’in Hac Emiri Tayin Edilmesi ve ‘Alî b. Ebî Tâlib’in et-Tevbe Sûresinin İlk Âyetlerini Okuması

Hız. Peygamber, Zû’l-Ûa’de-Zû’l-Hicce 9H (9 Ocak-9 Mart 631) tarihleri arasında⁷⁶ **Ebû Bekr**’i hac için görevlendirdi. **Ebû Bekr** Medine’den Mekke’ye doğru yola çıktıktan sonra bir seher vakti *el-‘Arc* mevkiinde ilerlerken arkadan Hız. Peygamber’in devesi *el-Ûaşvâ*’nın sesini duydu ve üzerinde ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’i gördü. Ona, “Resûlullâh (s.a) seni hac için mi görevlendirdi?” diye sordu. ‘**Alî**, “Hayır! Beni Berâ’e’yi (et-Tevbe Sûresi’nin ilk âyetleri) insanlara okumam ve ahid verilenlerin ahidlerini kaldırmam için gönderdi” diye cevap verdi.⁷⁷

Mekke’ye varıp ve hac görevi tamamlandıktan sonra ‘**Alî b. Ebî Tâlib**, kurban gününde *Berâ’e*’yi okudu. Ardından bütün ahidleri kaldırıldığını bildirdikten sonra Resûlullâh’ın “Bu seneden sonra hiçbir müşrik haccedemeyecek. Kimse *el-Beyt*’i çıplak tavaf etmeyecek” dediğini ilan etti.⁷⁸

Yemen Seferi

Hız. Peygamber, ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’i Ramağân 10H (30 Kasım-29 Aralık 631) tarihinde⁷⁹ 300 atlıdan oluşan bir birliğin başında Yemen’e göndermek üzere *Ûubâ*’da karargâh kurmasını emretti. Ona, gittiği yerde düşmanla karşılaştığında onları İslâm’a davet etmesini ve onlar saldırmadan savaşmamasını tembihledi. ‘**Alî**, mahiyetindekilerle birlikte Yemen’e ulaştı ve onları İslâm’a davet etti. Ancak düşman davete icabet etmediği gibi Müslümanlara doğru ok atmaya başladı. Bunun üzerine ‘**Alî**, onlarla savaştı ve onları yendi. Çok miktarda ganimet ele geçirdiler. Ganimetleri beşe bölüp üzerinde kura çektiler. ‘**Alî b. Ebî Tâlib**, savaşa katılanlara ayrıca ganimetten bir pay vermedi. Hâl-buki daha önce böyle yapılıyor, Hız. Peygamber de buna bir şey demiyordu. ‘**Alî**’nin yanındakiler de ondan kendilerine humustan bir şeyler vermesini is-

⁷³ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 657.

⁷⁴ İbn Sa’d, *eş-Şâbiât*, III, 22.

⁷⁵ et-Tâyâlisî, *el-Musned*, I, 170; Abdurrezzâk, *el-Muşannef*, V, 63.

⁷⁶ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 663.

⁷⁷ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1077.

⁷⁸ et-Tevbe 9/1-5; el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1078.

⁷⁹ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 658.

teyince o, “Ben humusu Resûllâh’a teslim ederim O zaten meosim (Veda hacı) için [Mekke’ye] gelecek, orada kendisi bir şey takdir ederse eder” dedi.

‘Alî, ganimetlerin başına **Ebû Râfi**’i tayin etti. Ganimetler arasında elbiseler bulunurdu. Ordudakiler bu elbiselerden isteyince **Ebû Râfi** onlara ikişer ikişer elbise giydirdi. Ancak ‘Alî yolda bu elbiseleri tanıdı. Yaptığından dolayı **Ebû Râfi**’e kızdı. Verdiği elbiseleri, giyinmiş olanların üzerinde çıkarttırdı.

Vedâ Hacı için Mekke’ye gelmiş olan Hz. Peygamber’in yanına vardıklarında ‘Alî’yi ona şikâyet ettiler. Hz. Peygamber de ‘Alî’yi çağırdı ve insanların kedisinden neden şikâyet ettiklerini sordu. ‘Alî’ de olanları Hz. Peygamber’e anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber sessiz kaldı.⁸⁰

Vedâ Hacı Sırasında ‘Alî ve Ğadîru Ğum Olayı

“Yemen Seriyyesi” bahsinde de ifade edildiği üzere Hz. Peygamber ‘Alî b. Ebî Tâlib’i Yemen’e göndermişti. ‘Alî’nin bu gazve sırasındaki bazı tutum ve tatbikâtı onunla birlikte sefere katılan sahâbeden bazılarını kızdırmıştı. Bu hal üzere Yemen’den dönüşte doğruca Mekke’ye geldiler ve orada Hz. Peygamber ile Vedâ Hacı’na katıldılar.⁸¹ ‘Alî’nin sefer sırasındaki tutum ve tatbikatından dolayı Hz. Peygamber’e şikâyette bulundular. Bu şikâyetler ‘Alî’nin müşrik iken öldürdüğü kimselerin yakınları tarafından da körüklen-di.⁸²

Hz. Peygamber, hacı bitirip Medine’ye dönerken 18 Zûl-Hicce 10H Pazar (15 Mart 632) gününde⁸³ *el-Cuhfe* yakınlarındaki *Ğadîru Ğum* adı verilen vadiye gelince Müslümanlara orada toplanmalarını emretti. Havanın sıcak olması nedeniyle kendisine ağaçlardan bir gölgelik yapıldı. Burada ashâbına bir konuşma yaptı ve “مَنْ كُنْتُ مَوْلَاً فَعَلَيْ مَوْلَاَهُ”, “Ben kimin mevlâsı ise ‘Alî de onun mevlâsıdır” dedi.⁸⁴ Hz. Peygamber’in bu sözüyle ‘Alî’ye yönelik olumsuz tavır düzeltmek ve ona yönelik eleştirilere bir son vermek istediği söylenebilir.⁸⁵ Nitekim ‘Alî’nin torunu **el-Ğasen el Muşennâ**’ya Hz. Peygamber’in bu sözü sorulmuş, o da “Eğer Allah Resûlü bu sözüyle emirliği ve saltanatı kastetmiş olsaydı bunu en fasih biçimde ifade ederdi. Çünkü O, [insanların] en fasihi idi.” demiştir.⁸⁶

Hz. Peygamber’in Vefatı Sırasında ‘Alî

⁸⁰ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1079-1081.

⁸¹ Bk. Yemen Seferi (bir önceki başlık).

⁸² Ethem Ruhi Fırlıklı, “Ğadîr-i Hum”, *DİA*, XIII, 279-280.

⁸³ İbn Keşîr, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, IV, 414.

⁸⁴ İsmâ’il b. Ca’fer, *el-Eğâdîs*, s. 524; İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, XVIII, 57; “وَكَسِيحٌ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحْتَ شَجَرَتَيْنِ فَصَلَّى الظُّهْرَ وَأَخَذَ يَبْدِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ قَالُوا بَلَى قَالَ أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَيُّ أَوْلَى بِكُلِّ مُؤْمِنٍ مِنْ نَفْسِهِ قَالُوا بَلَى قَالَ فَأَخَذَ يَبْدِ عَلِيٍّ فَقَالَ اللَّهُمَّ مَنْ كُنْتُ مَوْلَاً فَعَلَيْ مَوْلَاَهُ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَغَاوِ مَنْ غَاوَاهُ” Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Musned*, VI, 2937, No: 18771.

⁸⁵ Bk. et-Tirmizî, *es-Sunen*, V, 55, No: 3712;

⁸⁶ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XIII, 69.

Hız. Peygamber'in vefatı sırasında 'Alî b. Ebî Tâlib'in durumu hakkında birçok rivayet vardır. Özellikle Şî'î kaynaklarda yer alan bu rivayetleri değerlendirmek ve tam bir tasvir yapmak bu çalışma çerçevesinde mümkün görünmemektedir. Burada ancak bazı noktalar üzerinde durabiliriz.

Hız. Peygamber 14 Rebî' u'l-Evvel 11H (8 Haziran 632) Pazartesi günü vefat etti.⁸⁷

Hız. Peygamber vefat edince 'Alî kalkıp kapıya yöneldi ve "Anam babam sana fedâ olsun. Hayatında güzel olduğun gibi ölümünde de güzelsin" dedi. Amcası el-'Abbâs yanında Benû'l-Mu'ttalib ile geldi ve 'Alî'ye "Kadın gibi ağlayıp inlemeyi kes!" dedikten sonra yanındakilere "Adamınıza sahip çıkın" diye seslendi.⁸⁸

Hız. Peygamber vefatından önce 'Alî'ye kendisini tek başına yıkamasını vasiyet etti.⁸⁹ Hız. Peygamber'in vefatından sonra onu 'Alî, el-Faql b. el-'Abbâs ve Usâme b. Zeyd yıkadılar. 'Alî onu yıkıyor, Usâme ve el-Faql ise ona yardım ediyordu. el-'Abbâs b. 'Abdulmu'ttalib de yanlarında oturuyordu.⁹⁰

Cenâze namazı kılınacağı zaman 'Alî, "Kimse imam olmayacak, O (Hız. Peygamber) diri iken de ölü iken de sizin imamınızdır" dedi. Böylece insanlar gruplar halinde içeri girmeye ve imamsız olarak cenaze namazlarını kılmaya başladılar.⁹¹

Çalışmamızın bu kısmına kadar 'Alî b. Ebî Tâlib'in Hız. Peygamber dönemindeki hayatı ve bazı olayların tarihleri üzerinde durmaya çalıştık ve olaylara dair bir kronoloji ortaya çıkarmaya çalıştık. Bundan sonraki konular bu çalışmaya katılacak diğer yazarlar tarafından ayrı ayrı bölümlerde ele alınacağı için biz sadece 'Alî b. Ebî Tâlib'in, Hız. Peygamber'in vefatından sonraki hayatıyla ilgili bazı olayların tarihleri üzerinde yoğunlaşacak ve astronomik verilerden de istifade ederek bu tarihleri tespit etmeye çalışacağız.

'Alî'nin Ebû Bekr'e Biat Etmesi

'Alî b. Ebî Tâlib'in Ebû Bekr'e biat ettiği tarih tartışmalıdır. Bu olayı tarihlendirebileceğimiz 'Â'îşe'den nakledilen bir rivâyete göre⁹² 'Alî b. Ebî Tâlib eşi Fâtıma'nun vefatından bir süre sonra Ebû Bekr'e biat etmiştir. Tespitimize göre Fâtıma Hız. Peygamber'den -vefat günü sayılmazsa- Hız. Peygamber'in vefatından tam olarak 78 gün sonra sonra 3 Cumâdâ'l-Âhîre 11H (25

⁸⁷ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 699.

⁸⁸ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, II, 244.

⁸⁹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, II, 242.

⁹⁰ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 662; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, II, 241-242; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I, 2449, No: 2393.

⁹¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, II, 253.

⁹² el-Buhârî, *es-Sahîh*, V, 139, No: 4240; Muslim, *es-Sahîh*, V, 39-40, No: 4601.

Ağustos 632) Salı günü⁹³ vefat etmiştir. Dolayısıyla biatin bu tarihten sonraki bir zaman diliminde gerçekleştiği söylenebilir.

'Osmân b. 'Affân'ın Katli ve 'Alî'ye Biat Edilmesi

'Alî b. Ebî Tâlib'in hilafetinin başlangıcı ve 'Alî'nin hayatındaki bazı olayların tarihlendirilmesi açısından 'Osmân b. 'Affân'ın şehid edildiği tarihin tespiti önemlidir. 'Osmân'ın şehid edildiği gün hakkında Ebû Ma'ser'in (ö.170/787) Nâfi''den naklettiği haber şöyledir:⁹⁴

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ ، عَنْ نَافِعٍ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ لَبَسَ عَشْرَةَ أَوْ لَثْمَانِ عَشْرَةَ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ فَتَخَّ ابْنُ عَمْرٍو بْنُ حَزْمٍ حَوْخَةً مِنْ دَارِهِ إِلَى جَنْبِ دَارِ عُثْمَانَ مِنْ دُبُرِهَا فَدَخَلَ النَّاسُ مِنْهَا فَتَقْتَلُوهُ .

"... Nâfi' dedi ki: 'Zû'l-Hicce ayının 18 veya 19. Gününde İbn 'Amr b. Hazm, 'Osmân b. 'Affân'ın evinin arkasından bir delik açtı. İnsanlar oradan girdi ve onu (Osmân'ı) katlettiler.'"

Aynı rivâyetin, mezkûr olayın vuku bulduğu sene ve haftanın gününün zikredildiği bir başka tarîki ise şudur:⁹⁵

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَتْنَا إِسْحَاقَ بْنَ عَيْسَى الطَّبَّاعِ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ قَالَ: وَقْتَلِ عُثْمَانُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ لَثْمَانِ عَشْرَةَ مَضَتْ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ سَنَةٌ حَمِيسٍ وَثَلَاثِينَ، فَكَانَتْ خِلَافَتُهُ بِنْتِي عَشْرَةَ سَنَةً إِلَّا اثْنَيْ عَشَرَ يَوْمًا.

"Ebû Ma'ser dedi ki: 'Osmân, 35 senesinin Zû'l-Hicce ayının 18'inde Cuma günü katledildi. Hilâfeti 12 sene 12 gün sürdü.'"

Olayın tarihine dair isnadlı ve isnadsız başka haberler de bulunmaktadır.⁹⁶

Bu bilgiler çerçevesinde 35H senesinin astronomik verilerine baktığımızda Zû'l-Hicce'ye denk gelen ayın 31 Mayıs 656 Salı günü başladığı görülmektedir. Bu durumda ayın 18. günü Cuma gününe denk gelmekte ve yukarıdaki rivâyetlerde verilen bilgiye uygun düşmektedir.

İbn Sa'd'ın (ö.230/845) verdiği bilgiye göre 'Osmân'ın katlinin ertesi gününde 'Alî'ye biat edildi.⁹⁷ Aşağıdaki haberde bu biat ile ilgili tam bir tarih verilmektedir:⁹⁸

... أَنبَأَنَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي الدُّنْيَا أَنبَأَنَا عَبَّاسُ بْنُ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ بَوَّعَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ بِنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ بْنِ هَاشِمِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ بِالْمَدِينَةِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ حِينَ قَتَلَ عُثْمَانَ لِاثْنَيْ عَشْرَةَ لَيْلَةً بِقَيْتٍ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ فَاسْتَقْبَلَ الْمُحْرَمَ سَنَةَ سِتٍّ وَثَلَاثِينَ ...

"... 'Alî b. Ebî Tâlib b. 'Abdulmuṭṭalib b. Hâşim b. 'Abdi Menâf'a 'Osmân'ın katlinden sonra Medine'de, Zû'l-Hicce ayının çıkmasına 12 gün kala Cuma günü biat edildi. 36 senesinin el-Muharrem ayına girmeden önce..."

⁹³ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 459.

⁹⁴ 'Omer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 286.

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Feḫâilü's-Sahâbe*, I, 480.

⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 29.

⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 29.

⁹⁸ İbn Ebî'd-Dunyâ, *Maḳtelu 'Alî b. Ebî Tâlib*, I, 23.

Bu bilgilerle birlikte ‘Osmân’ın katlinin tarihi de dikkate alındığında ‘Alî’ye 19 Zû'l-Hicce 35H (18 Haziran 656) Cumartesi günü biat edilmiş olur.

Cemel Savaşı ve el-Hüreybe Günü

‘Alî b. Ebî Tâlib’in hayatındaki en önemli hâdiselerden biri de Cemel Savaşı’dır. Bu savaştaki çatışmaların en şiddetlisinin yaşandığı *el-Hüreybe Günü*’nü kaynaklarda verilen bilgiler ve astronomik verileri karşılaştırarak tespit etmek mümkündür. Bu tarihin tespiti, Cemel Savaşı’nın başlangıcından sonuna kadar yaşanan diğer olayların da yaklaşık olarak tarihlendirilmiş olması anlamına gelmektedir. *el-Hüreybe Günü* hakkındaki rivâyetlerden ilki şudur:⁹⁹

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ الْمُهَاجِرِ قَالَ: قُتِلَ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ، يَرَحْمَهُ اللَّهُ، يَوْمَ الْجَمَلِ، وَكَانَ يَوْمَ الْخَمِيسِ لِعَشْرِ خَلْوَنَ مِنْ جُمَادَى الْآخِرَةِ سَنَةَ سِتِّ وَثَلَاثِينَ، وَكَانَ يَوْمَ قُتِلَ ابْنُ أَرْبَعٍ وَسِتِّينَ سَنَةً.

Bu metne göre **Ṭalḥa b. ‘Ubeydullâh**, Cemel Günü’nde, 10 Cumâdâ'l-Âhîre 36H Perşembe günü katledilmiştir.

Ḥalîfe b. Ḥayyât (ö.240/855) ise vakânın tarihini 10 Cumâdâ'l-Âhîre 36H Cuma günü (يَوْمَ الْجُمُعَةِ لِعَشْرِ خَلْوَنَ مِنْ جُمَادَى الْآخِرَةِ سَنَةَ سِتِّ وَثَلَاثِينَ) olarak vermektedir.¹⁰⁰ **el-Belâzurî** (ö.276/893) de kaynaklarına dayanarak olayı “وزحف عليّ بن أبي طالب بالناس ” ifadeleriyle aynı şekilde tarihlendirmektedir.¹⁰¹ Keza **İbn Ebî Ḥayşeme** (ö.279/893), **ez-Zuhrî**’den (ö.124/742) **Ṭalḥa b. ‘Ubeydullâh**’ın Cemel günlerinden üçüncüsünde katledildiğini nakleder.¹⁰²

Bu bilgiler astronomik verilere karşılaştırıldığında 36H senesinin Cumâdâ'l-Âhîre ayının ilk günününün 23 Kasım 656 Çarşamba olduğu görülür. Bu durumda 10 Cumâdâ'l-Âhîre 36H Cuma (2 Aralık 656) gününe denk gelir. Olayın Perşembe günü gerçekleştiğine dair yukarıda verilen ilk tarihlendirmenin astronomik verilere bir günlük bir hata ile uygun düşmediği görülmektedir.

Şıffin Savaşı ve Leyletu'l-Herîr

‘Alî b. Ebî Tâlib ile Mu‘âviye b. Ebî Sufyân’ın orduları *Şıffin*’de 37H senesinin el-Muharrem ayının bitimine 7 gece kala (سبع ليال بقين من المحرم. سنة سبع) karşı karşıya geldiler.¹⁰³ *Şafer* ayının hilâli ile birlikte savaş başladı.¹⁰⁴

⁹⁹ İbn Sa‘d, *et-Ṭabakât*, III, 205.

¹⁰⁰ Ḥalîfe b. Ḥayyât, *et-Târîḥ*, s. 181.

¹⁰¹ el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, II, 239.

¹⁰² İbn Ebî Ḥayşeme, *et-Târîḥu'l-Kebîr*, IV, 44.

¹⁰³ Naşr b. Muzâḥim, *Vak'atu Şıffin*, s. 243.

¹⁰⁴ İbn Sa‘d, *et-Ṭabakât*, VI, 25.

Şıffîn Savaşı'nın önemli günlerinden biri *Leyletu'l-Herîr* olarak adlandırılan gecedir. Bu gecenin tarihi hakkında doğrudan bir rivâyet bulunmamakla beraber **el-Belâzurî** kaynaklarına dayanarak 12 Şafer 37H olarak tarihlendirmektedir.¹⁰⁵ **Halîfe b. Hayyât** ise olayın tarihini 7 Şafer 37H Çarşamba günü (يَوْمَ الْأَرْبَعَاءِ) olarak verir. Ardından da 10 Şafer Cumartesi günü (لسبع خلون من صفر سنة سبع وثلاثين) olarak verir. Ardından da 10 Şafer Cumartesi günü (وَكَانَ الصُّلْحُ لَيْلَةَ السَّبْتِ لِعَشْرِ خَلُونَ مِنْ صَفَرٍ) ise sulh yapıldığını bildirir.¹⁰⁶ Bir başka kaynakta ise hâdisе daha ayrıntılı olarak iki tarafın 7 Şafer Çarşamba günü karşılaştıkları, savaşın Perşembe, Cuma ve Cumartesi günü sürdüğü ve Şâm tarafının Mushafları mızrakların ucuna takıp kaldırmalarıyla sona erdiği nakletmektedir.¹⁰⁷ Bu bilgiler çerçevesinde olayın yukarıdaki kaynaklarda ifade edildiği üzere ilgili günlerde sürdüğü düşünülerek astronomik verilerle karşılaştığında hicretin 37. Senesinin Şafer ayının birinci gününün 18 Temmuz 657 Salı gününe denk geldiği görülür. Bu durumda ayın ilk Çarşamba günü 2 Şafer, ikinci Çarşamba günü ise 9 Şafer'e (26 Temmuz 657) denk gelir. Bu da rivâyetlerin astronomik verilere uygun düşmediği anlamına gelir. Kaynaklarda yer alan 7 Şafer (لسبع خلون من صفر) olarak verilen tarihin aslında 9 Şafer (تسع خلون من صفر) olması gerektiği, ancak noktalama işaretlerinin kullanılmamasından kaynaklanan bir istinsah ve/veya nakil hatası meydana geldiği düşünülebilir. Bu durumda 10 Şafer (27 Temmuz 657) Perşembe, 11 Şafer Cuma (28 Temmuz 657) ve 12 Şafer Cumartesi (29 Temmuz 657) günleri de kaynaklarda verilen savaş günleri ve süresine uygun düşmektedir.

en-Nehrevân Savaşı

'**Alî b. Ebî Tâlib** en-Nehrevân'da Hâricîlerle karşılaştı. Onlara teslim olmalarını teklif etti. Yapılan teklifi bir kısmı kabul etti ve gruptan ayrıldı. Teklifi reddeden Hâriciler, 9 Şafer 38H'de (فقتلوا تسع خلون من صفر، سنة ثمان وثلاثين) *en-Nehrevân*'da '**Alî**'ye karşı savaş ilan etti. Bunun üzerine çıkan savaşta Hâricîlerin tamamına yakını katledildi.¹⁰⁸ Astronomik verilere göre 38H senesinin Şafer ayının kavuşumu 6 Temmuz 658 Cuma günü saat 11:22'de gerçekleşmiştir.¹⁰⁹ Dolayısıyla düşük de bu tarihin akşamında hilâlin görülebilmesi mümkündür. Eğer hilâlin mezkûr tarihin akşamında görüldüğü düşünülürse 7 Temmuz 658 Cumartesi günü Şafer ayının ilk günü olur. Bu durumda hâdisе 9 Şafer 38H (15 Temmuz 658) tarihine denk gelir. Eğer hilâl o akşam görül-

¹⁰⁵ el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, II, 323.

¹⁰⁶ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 191.

¹⁰⁷ Ebû Bekr İbnu'l-'Arabî, *el'Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 173.

¹⁰⁸ el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, II, 362, 375.

¹⁰⁹ Astronomik verilerin tarih tespitinde kullanımı için bk. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 89.

memiş ise *en-Nehrevân*'da vuku bulan bu olay bir sonraki gün olan 16 Temmuz 658 tarihinde meydana gelmiş olur.

Hakem Olayı

Sıffin savaşından sonra taraflar bir araya gelerek anlaşmaya vardılar. Daha sonra 38H senesinin Şa'ban (1 Ocak-30 Ocak 659) ayında *Ezruh'*ta bir araya geldiler. 'Amr b. el-Âs, 'Alî b. Ebî Tâlib'i görevden alıp Mu'âviye b. Ebî Sufyân'ı hilâfete geçirdi ve ona biat etti. Bunun üzerine insanlar dağıldı.¹¹⁰

'Alî b. Ebî Tâlib'in Şehid Edilmesi

'Alî b. Ebî Tâlib'in saldırıya uğradığı ve yaralandığı tarih hakkında kaynaklarda yer alan bazı önemli rivâyetlerden biri şudur:¹¹¹

حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ رُوْحُ بْنُ الْقُرَيْشِ ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ ، قَالَ : قُتِلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ يَوْمَ الْجُمُعَةِ ، يَوْمَ سَبْعَةِ عَشَرَ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ ، سَنَةَ أَرْبَعِينَ

“... 'Alî b. Ebî Tâlib, [hicrî] 40 senesinin 17 Ramağân 40H Cuma gününde katledildi”.

Bir başka haber ise şudur:¹¹²

حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي دَارِمٍ الْحَافِظُ ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ حَمَادٍ الْمَرْثَدِيُّ ، ثنا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْرَائِيلَ بْنِ صَالِحٍ ، صَاحِبُ الْمُصَلَّى ، ثنا عَلِيُّ بْنُ صَالِحٍ ، ثنا الْقَاسِمُ ، عَنِ الْأَعْمَشِ ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْة ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى قَالَ : « قُتِلَ عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ ، لِسَبْعِ عَشْرَةَ لَيْلَةً خَلَّتْ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ ، سَنَةَ أَرْبَعِينَ ، وَكَانَتْ خِلَافَتُهُ خَمْسَ سِنِينَ إِلَّا ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ ، قَتَلَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُلْجَمٍ الْمُرَادِيُّ وَهُوَ يَوْمَ قُتِلَ ابْنُ ثَلَاثِ وَسِتِّينَ سَنَةً ، أَوْ أَرْبَعِ وَسِتِّينَ »

“... 'Alî (r.a) [Hicretin] 40. senesinin Ramağân ayının 17'inde Cuma günü katledildi. Hilâfeti 5 sene 3 ay sürdü. 'Abdurrahmân b. Mulcem el-Murâdî onu 63 veya 64 yaşındayken katletti”.

Şuraḥbîl b. Sa'd'dan nakledilen bir başka haber ise şudur:¹¹³

أَخْبَرَنِي أَبُو سَعِيدٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَحْمَسِيُّ ، ثنا الْحُسَيْنُ بْنُ حَمِيدٍ بْنِ الرَّبِيعِ ، ثنا الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيِّ السُّلَمِيِّ ، حَدَّثَنِي عَمِي مُحَمَّدُ بْنُ حَسَّانَ ، ثنا الْحَسَنُ بْنُ زِيَادٍ ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ ، عَنْ شُرْحَبِيلِ بْنِ سَعْدِ الْقُرَشِيِّ قَالَ : « ... فَلَمَّا كَانَ سَنَةَ أَرْبَعِينَ قُتِلَ عَلِيُّ يَوْمَ الْجُمُعَةِ ، لِسَبْعِ عَشْرَةَ مَضَتْ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ ، مِنْ سَنَةِ أَرْبَعِينَ ، وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثِ وَسِتِّينَ سَنَةً »

“...40. senede, Ramağân ayından 17 gün geçince 'Alî b. Ebî Tâlib 63 yaşında katledildi”

Ebû Ma'şer'den (ö.170/787) haberlere göre ise olay 40H senesinin Ramağân ayının 19'unda veya bu ayın bitimine 13 gün kala Cuma günü vuku bulmuştur.¹¹⁴

¹¹⁰ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, III, 30, VI, 26; el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, II, 345.

¹¹¹ eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 95.

¹¹² el-Ḥâkim, *el-Mustedrek*, V, 307-308.

¹¹³ el-Ḥâkim, *el-Mustedrek*, V, 309.

¹¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Feḳâilu's-Şaḥâbe*, II, 559; İbn Ebî'd-Dunyâ, *Maktelu 'Alî b. Ebî Tâlib*, VI, 40.

el-Belâzûrî de hâdiseyi “وجاء ليلة الجمعة لثلاث عشرة ليلة بقيت من شهر رمضان سنة أربعين” ifadeleriyle Ramadân ayından 13 gece kala, Cuma günü olarak tarihlendirmektedir.¹¹⁵ Bunların dışında da haberler vardır.¹¹⁶ Bu haberlere göre ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’in katli yukarıdaki tarihlerin dışında 40H senesinin Rebî‘u’l-Âhîr ayında¹¹⁷, 19 Ramadân¹¹⁸, 21 Ramadân Cuma günü¹¹⁹, Ramadân ayının bitimine 7 gün kala Cuma günü sabah¹²⁰ olarak tarihlendirilmiştir.

Bütün bu rivâyetler genel itibariyle suikastin bir 40H senesinin Ramadân ayında bir Cuma günü sabah gerçekleştiği ve ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’in yaralandığı, Pazar gecesi ise vefat ettiği hususunda ittifak etmektedir. Ancak vakarın ayın kaçınıcı gününde meydana geldiği hususunda ihtilaf söz konusudur.

Astronomik verilere göre bu ayın Cuma ve Pazar günleri şu tarihlere denk gelmektedir:

1 Ramadân 40H Cuma (8 Ocak 661), 8 Ramadân 40H Cuma (15 Ocak 661), 15 Ramadân 40H Cuma (25 Ocak 661) ve 22 Ramadân 40H Cuma (1 Şubat 661).

Kaynaklarda verilen bilgilere bakılırsa ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’in çok kuvvetli bir ihtimalle 15 Ramadân 40H Cuma (25 Ocak 661) günü yaralandığı, iki gün sonra 17 Ramadân Pazar gecesi (27 veya 28 Ocak 661*) de vefat ettiği söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışmanın sınırları çerçevesinde ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’in hem Hz. Peygamber dönemindeki hayatına dair genel bilgiler vermeye çalıştık hem de bütün hayatını kapsayacak şekilde bazı olayların tarihlerine dair tespitler yaparak bir kronoloji ortaya koymaya çalıştık. Bu kronolojiyi özetle şu şekilde listeleyebiliriz:

- * ‘**Alî**’nin Doğum Tarihi: 25C/597-598.
- * Hz. Peygamber’in ‘**Alî**’yi Yanına Alması: 19C / 603-604M.
- * ‘**Alî**’nin İslâm’a Giriş Yaşı: 12-13 yaşlarında.
- * **Ebû Tâlib**’in Vefatı: 15 Şevvâl 6C Pazar (27 Şubat 617).
- * ‘**Alî**’nin Medine’ye Hicreti: 12-16 Rebî‘u’l-Evvel 1H (26-30 Temmuz 622).

¹¹⁵ el-Belâzûrî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, II, 491.

¹¹⁶ Meselâ bk. İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, III, 35; el-Begavî, *Mu’cemu’s-Sâhâbe*, IV, 87; Ebû Nu’aym, *Ma’rifetu’s-Sâhâbe*, I, 83; Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu’s-Sâhâbe*, II, 559; İbn Ebî’d-Dunyâ, *Maqtelu ‘Alî b. Ebî Tâlib*, VI, 40.

¹¹⁷ eş-Taberî, *et-Târîh*, V, 143.

¹¹⁸ İbn Ebî Hayşeme, *et-Târîhu’l-Kebîr*, V, 5.

¹¹⁹ İbn Ebî ‘Âsım, *el-Âhâd ve’l-Mesâni*, I, 140.

¹²⁰ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 198.

* Rivâyetlere göre ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’ Cuma günü sabah yaralanmış ve Pazar gecesi vefat etmiştir. Vefat saati bilinmediği için hicrî tarihin milâdî karşılığı iki ihtimallilikte verilmiştir.

- * ‘**Alî**’nin **Fâtıma** ile Evlenmesi: Zû'l-Hicce 2H / 26 Mart-23 Nisan 624.
- * ‘**Alî**’nin Oğlu **el-Hasen**’in Doğumu: 16 Ramadân 3H Salı (1 Ocak 625).
- * ‘**Alî**’nin Oğlu **el-Huseyn**’in Doğumu: 4 Şa’bân 5H Perşembe (30 Ekim 626).
- * Bedr Gazvesi: 17 Ramadân 2H Cuma (13 Ocak 624).
- * Uhud Gazvesi: 11 Şevvâl 3H Cumartesi (26 Ocak 625).
- * Hendek Gazvesi: 12 Şevvâl Salı-1 Zû'l-Ka’de Cumartesi 5H (6 Ocak-24 Ocak 627).
- * Benû Kुरayza Gazvesi: 1 Zû'l-Ka’de 5H (24 Ocak 627) Cumartesi.
- * Fedek Seriyyesi: Şa’bân 6H (15 Kasım-14 Aralık 627).
- * Hıyber Gazvesi için Medine’den Hareket: 11 el-Muharrem 7H Perşembe (21 Nisan 628).
- * Mekke’nin Fethi: 13 Ramadân 8H Pazartesi (4 Aralık 629).
- * el-Fuls Seriyyesi: Rebî’u'l-Âhîr 9H (17 Haziran-16 Temmuz 630).
- * Tebûk Gazvesi: Receb 9H (13 Eylül 630) Perşembe
- * ‘**Alî**’nin et-Tevbe Sûresini Okuması: Zû'l-Ka’de-Zû'l-Hicce 9H (9 Ocak-9 Mart 631).
- * Yemen Seferi: Ramadân 10H (30 Kasım-29 Aralık 631).
- * Gâdîru Hum Olayı: 18 Zû'l-Hicce 10H Pazar (15 Mart 632).
- * Hz. Peygamber’in Vefatı: 14 Rebî’u'l-Evvel 11H Pazartesi (8 Haziran 632).
- * ‘**Alî**’nin Ebû Bekr’e Biat Etmesi: **Fâtıma**’nın vefatından (3 Cumâdâ'l-Âhîre 11H Salı (25 Ağustos 632)) kısa bir süre sonra.
- * ‘**Alî**’ye Biat Edilmesi: 19 Zû'l-Hicce 35H Cumartesi (18 Haziran 656).
- * Cemel Savaşı: *el-Hureybe Günü*: 10 Cumâdâ'l-Âhîre 36H Cuma (2 Aralık 656).
- * Şiffin Savaşı: *Leyletu'l-Herîr*: 9 Şafer 37H Çarşamba (26 Temmuz 657).
- * en-Nehrevân Savaşı: 9 veya 10 Şafer 38H (15 veya 16 Temmuz 658).
- * Hakem Olayı: Şa’ban 38H (1 Ocak-30 Ocak 659).
- * ‘**Alî**’nin Yaralanması: 15 Ramadân 40H Cuma (25 Ocak 661).
- * ‘**Alî**’nin Şehid Olması: 17 Ramadân Pazar gecesi (27 veya 28 Ocak 661).

Son olarak ‘**Alî b. Ebî Tâlib**’in hayatının gençlik döneminde dair onu yüceltmek maksadıyla abartılı anlatımlara yer verilen Şia kaynaklı rivâyetleri bir kenara koyduğumuzda pek fazla bir malumat olmadığı görülmektedir. Nübüvvetten sonraki hayatı ve faaliyetleri konusunda ise nispeten daha fazla ve sağlamlığı teyid edilebilir bilgiler bulunmaktadır. Hayatıyla ilgili kaynaklarda yer alan tarihlendirmelerin, genel itibarıyla, astronomik verilere uygun düştüğü müşahede edilmektedir.

KAYNAKLAR

- ‘**Abdurrezzâk**, Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan’ânî (ö.211/827), *el-Muşannef* (nşr. Heyet), Dâru't-Te’sîl, I-X, Kahire 1435/2015.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö.241/856), *el-Musned* (nşr. Heyet), I-XII, Cem’iyyetu'l-Meknez, 1431/2010.

- , *Fedâilu's-Şahâbe* (nşr. Vaşiyyullâh Muḥammed 'Abbâs), I-II, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1404/1983.
- Apaydın**, Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, Kuramer, İstanbul 2018.
- el-Beğavî**, Ebû'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muḥammed (ö.317/929), *Mu'cemu's-Şahâbe* (nşr. Muḥammed 'Avd el-Menkûş, İbrâhîm İsmâ'îl el-Kâdî), I-IV, Mibretu'l-Âl ve'l-Aşhâb, Kuveyt 1432/2011.
- el-Belâzürî**, Aḥmed b. Yahyâ b. Câbir (ö.279/893), *Ensâbu'l-Eşrâf* (nşr. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî), I-XIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1996.
- el-Beyhakî**, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥuseyn b. 'Alî Ḥusevcirdî (ö.458/1066), *Delâ'ilü'n-Nubuuvve* (nşr. 'Abdu'lmu'î Kal'acı), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- el-Buḥârî**, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'îl (ö.256/870), *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Şahîhu'l-Muḥtaşar* (nşr. Muḥammed Zuheyr en-Nâsır), I-IX, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 1422H.
- Ebû Ca'fer et-Ṭûsî**, Muḥammed b. el-Ḥasan (ö.460/1068), *el-Misbâhu'l-Mutehecced* (nşr. Ḥuseyn el-A'lemî), Beyrut.
- Ebû Nu'aym**, Ebû Nu'aym Aḥmed b. 'Abdullâh b. Aḥmed el-İsbehânî (ö.430/1039), *Ma'rifetu's-Şahâbe* (nşr. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî), I-VII, Dâru'l-Vaṭan, Riyad 1419/1998.
- el-Fâkihî**, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâk el-Mekkî (ö.272/886), *Aḥbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi* (nşr. 'Abdumelik 'Abdullâh Dehîş), I-VI, Dâru Haḍar, Beyrut 1414H.
- İbn 'Asâkir**, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Ḥasen (ö.571/1176), *Târîhu Dimeşk* (nşr. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî), I-LXXX, Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ebî 'Âsım**, Ebû Bekr b. Aḥmed eş-Şeybânî (ö.287/900), *el-Âḥâd ve'l-Meşânî* (nşr. Bâsim Fayşal Aḥmed el-Cevâbire), I-VI, Dâru'l-Râye, Riyad 1991.
- İbn Ebî'd-Dunyâ**, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muḥammed el-Ḳureşî (ö.281/894), *Maktelu Emîri'l-Mu'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib* (nşr. Fâdıl b. Ḥalef el-Ḥammâde), I-VIII, Dâru Aṭlasi'l-Ḥaḍrâ', Riyad 1433/2012.
- İbn Ebî Ḥayşeme**, Ebû Bekir Aḥmed b. Ebî Ḥayşeme (ö.279/893), *et-Târîhu'l-Kebîr* (nşr. Şalâh b. Fethî), I-IV, el-Fârûku'l-Ḥadîşe, Kahire 1427/2006.
- İbn Ebî'l-Ḥadîd**, 'Abdulḥamîd b. Hibetullâh (ö. 656/1258), *Şeru Nehci'l-Belâğa* (nşr. Muḥammed 'Abdulkerîm en-Nemerî), I-XX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1998.
- İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî (ö.235/850), *el-Muşannef* (nşr. Sa'd b. Nâsır eş-Şetrî), I-XXV, Dâru Kunûzi İşbîliyâ, Riyad 1436/2015.
- İbn Hişâm**, Ebû Muḥammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Ḥimyerî (ö.213/829), *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (nşr. Muştafâ es-Saḳkâ v.dğr.), I-II, Mektebetu Muştafâ el-Bâbî'l-Halebî, Mısır 1375/1955.
- İbn İshâk**, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî (ö.151/768), *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1398/1978.
- İbn Keşîr**, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî (ö.774/1373), *es-Sîretu'n-Nebeviyye (el-Bidâye ve'n-Nihâye'den)* (nşr. Muştafâ 'Abdulvaḥîd), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1395/1976.
- İbn Sa'd**, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Sa'd b. Menî' (ö.230/845), *et-Ṭabaḳât* (nşr. 'Alî Muḥammed 'Omer), I-XI, Mektebetu'l-Ḥancî, Kahire 1421/2001.

- Ebû Bekr İbnu'l-'Arabî**, Muhammed b. 'Abdullâh b. el-'Arabî el-İşbîlî el-Mâlikî (ö.543/1149), *el 'Avâsım mine'l-Kavâsım fî Tahkîki Mevâkıfî's-Sahâbe ba'de Vefâtî'n-Nebî*, Vizâratu's-Şuûnî'l-İslâmiyye, Suudi Arabistan 1419H.
- Fıġlalı**, Ethem Ruhi Fıġlalı, "Gadîr-i Hum", *DİA*, XIII, 279-280.
- el-Ĥâkim**, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nîsâbûrî (ö.405/1015), *el-Mustedrek âle's-Sahîhayn* (nşr. Heyet), I-VIII, Dâru't-Te'sîl, 1435/2014.
- Ĥalîfe b. Ĥayyât**, Ebû 'Amr Ĥalîfe b. Ĥayyât el-'Uşfurî (ö.240/855), *et-Târîġ* (nşr. Ekrem Dîyâ el-'Umerî), Dâru'l-Kalem, Mu'essesetu'r-Risâle, Dîmeşk, Beyrut 1397/1977.
- el-Ĥeysemî**, Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân (ö.807/1405), *Keşfu'l-'Estâr 'an Zevâidi'l-Bezzâr* (nşr. Ĥabîburrahmân el-A'zamî), I-IV, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1399/1979.
- İsmâ'îl b. Ca'fer**, Ebû İshâk İsmâ'îl b. Ca'fer el-Ensârî ez-Zuraķî (ö.180/797), *el-Eĥâdîs* (nşr. 'Omer b. Rafûd b. Refîd es-Sufyânî), Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1418/1998.
- el-Meclisî**, Muhammed Bâķır (ö.1111/1699), *Bihâru'l-Envâr*, I-CX, Muessesetu'l-Vefâ, Beyrut 1403/1983.
- Muķâtil b. Suleymân**, Ebû'l-Ĥasen Muķâtil b. Suleymân el-Belhî (ö.150/767), *Tefsîru Muķâtil b. Suleymân* (nşr. 'Abdullâh Maĥmûd Şehâte), I-V, Beyrut, 1423/2002.
- Muslim**, Ebû'l-Ĥuseyn Muslim b. el-Ĥaccâc el-Ĥuşeyrî en-Nîsâbûrî (ö.261/875), *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muĥtasar bi Nakli'l-'Adl 'ami'l-'Adl ilâ Resûlillâh* (nşr. Heyet), I-VII, Dâru't-Te'sîl, Kahire 1435/2014.
- Naşr b. Muzâĥim**, Naşr b. Muzâĥim el-Mînkârî (ö.212/828), *Vak'atu Şiffin* (nşr. 'Abdusselâm Muhammed Ĥârûn), el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu'l-Ĥadîşe, Kahire 1382H.
- 'Omer b. Şebbe**, Ebû Zeyd 'Omer b. Şebbe ben-Numeyrî (ö.262/876), *Târîhu'l-Medîne* (nşr. 'Alî Muhammed Dendel, Yâsin Sa'du'd-Dîn Beyân), I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Sa'id b. Mansûr**, Ebû 'Osmân Sa'id b. Mansûr el-Ĥorâsânî (ö.227/842), *es-Sunen* (nşr. Heyet), I-III, Dâru'l-Elûke, Riyad 2012.
- es-Semhûdî**, Ebû'l-Ĥasen 'Alî b. 'Abdullâh (ö.911/1505), *Vefâu'l-Vefâ bi Aĥbârî Dâri'l-Muştafâ* (nşr. Ĥalîd 'Abdulġanî Maĥfûz), I-IV, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1419H.
- eġ-Ĥaberânî**, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Aĥmed eġ-Şâmî (ö.360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (nşr. Ĥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî), I-XXV, Dâru İġyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1983.
- eġ-Ĥaberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî (ö.310/923), *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk, ve Sûlatu Târîġ eġ-Ĥaberî*, I-XI, Dâru't-Turâs, Beyrut 1387/1967.
- et-Ĥayâlisî**, Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd el-Başrî (ö.204/820), *el-Musned* (nşr. Muhammed b. 'Abdulmuĥsin et-Turķî), I-IV, Dâru Hecer, 1419/1999.
- et-Tirmizî**, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ (ö.279/893), *es-Sunen* (nşr. Heyet), I-V, Dâru't-Te'sîl, 1435/2015.
- el-Vâķidî**, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâķid el-Eslemî (ö.207/823), *el-Meġzâi* (nşr. Marsden Jones), I-III, Dâru'l-Alemî, Beyrut 1409/1989.

İLK DÖNEM SİYER MERVİYÂTINDA HZ. ALİ

Feyza Betül Köse*

GİRİŞ

Çalışmamızın kaynak çerçevesini ilk dönem Siyer merviyâtı oluşturmaktadır. Hz. Ali, sadece tarih eserlerinde değil cenknâmeler,¹ fütüvvetnâmeler,² tasavvufî³ eserler gibi geniş yelpazede kaynak çeşidinde konu edilmiş bir isimdir. Tarih eserlerinde ise kendisi hakkında zaman içerisinde özellikle mezhebî sâiklerle çoğalan ve farklılaşan bir içerik söz konusudur.⁴ Bu eserlerden yola çıkılarak hazırlanacak çalışmalarda birbirinden farklı sonuçlara ulaşılması mümkündür. Biz ise çalışmamızın kaynak çerçevesinden çıkmamak amacıyla ilk dönem Siyer merviyâtı hâricindeki eserlerde Hz. Ali'nin nasıl konu edildiğine değinmedik ve bu kaynaklarda geçmeyen rivâyetlere yer vermedik. Ayrıca Hz. Ali hakkında bu kaynaklarda bulunan ve mevzû olduğu kanaatini taşıdığımız haberleri de bir başka çalışmanın konusu olması münasebetiyle çerçevemizin dışında bırakarak, sahih rivâyetlere yoğunlaştığımızı belirtmeliyiz. Resulullah'ın vefat ânını zaman çerçevesinin sınırı kabul ederek ilk dönem kaynaklarda yer alan ancak bu tarihin sonrasında konumlandırılan rivâyetleri yazımıza dâhil etmedik.

Çalışmamızda Hz. Ali'ye dair ilk Siyer kaynaklarında geçen rivâyetlerin tamamına yer vermeye çalıştık. Bununla beraber rivâyetlerin her birini ayrı ayrı ele almak yerine çalışmanın hacmini artırmamak amacıyla içeriklerine göre tasnife tâbi tuttuk ve sadece önemli hâdiseleri müstakil olarak sunduk.

1. Müslüman Olması

Hz. Ali'nin ilk Müslüman erkek olup olmaması hususu, geçmişte tarihçilerin de ihtilaf ettiği bir konudur. Vâkıdî, Hz. Hatice'nin ilk Müslüman olduğu

---

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Siyer-i Nebî ve İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, feyzabetulkose@ksu.edu.tr.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Atalan, Mehmet, Cenknâmelerde Hz. Ali'nin Yeri, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2012, V (2), 7-29.

² Ayrıntılı bilgi için bkz., Benli, Yusuf, Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali Algısı, *Hikmet Yurdu*, 2012, V (10), 33-60.

³ Hz. Ali'nin tasavvufî yeri hakkında bkz., Yıldırım, Ali, Tasavvufî Düşüncede Hz. Ali ve Bu Düşünce İçerisinde Hz. Ali'ye Nispet Edilen Rivayetler, *Süleyman Demirel Üniv. İFD*, 2009, (22), 41-56.

⁴ Mezhebî mücadelelerin Siyer yazıcılığına etkisi için bkz., Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İSAR Yay., İstanbul 2008, 54.

konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmadığını ancak ondan sonra Hz. Ebû Bekr, Hz. Ali ve Zeyd b. Hârîse'den hangisinin İslâm'ı kabul ettiği hususunda farklı görüşlerin bulunduğunu belirtmiştir.⁵ Bu ihtilaf ilk Siyer kaynaklarında da görülmekte, bu isimlerin İslâm'daki önceliğine dair farklı rivâyetler aktarılmaktadır.

Zühri'de yer alan iki rivâyette Hz. Ali, Hz. Peygamber'in Varaka ile görüşmesinden sonra ilk Müslüman olan kişi olarak geçer. Bu iki rivâyetten ilki Ma'mer, Katâde, Hasan ve başkaları; ikincisi Osman el-Cezerî, Mukassim, İbn Abbâs şeklinde senedlere sahiptir. Ma'mer'in rivâyetinde onun bu sırada 15 veya 16 yaşında olduğu belirtilir. Ancak Zühri, Zeyd b. Hârîse'den daha önce Müslüman olan kimseyi bilmediklerini söylemiştir.⁶

İbn İshâk'ta ilk Müslüman olan erkeğin Hz. Ali olduğu, ondan sonra ise Ebû Zer, Büreyde ve Ebû Zer'in amcasının oğlunun geldiklerini içeren bir rivâyet yer alır. Ali'nin Müslüman oluşuna dair bu kaynaktaki rivâyette ise Resulullah ile Hz. Ali'nin karşılıklı konuşmaları yer almaktadır. Buna göre Resulullah'ı namaz kılariken gören Ali, ne yaptığını sorar, Resulullah ise, "Bu, Allah'ın kendisine seçtiği ve Resûlü'nü bununla gönderdiği dindir. Seni bir olan Allah'a inanmaya, O'na ibadete, Lât ve Uzzâ'yı inkâr etmeye davet ediyorum" cevabını verir. Ali bunun üzerine, "Bu, bugünden önce benzerini görmediğim bir iştir. Ebû Tâlib'e söylemeden bir şeye karar vermem" der. Resulullah, kendisi ilan etmeden Ali'nin bu meseleyi Ebû Tâlib'e açmasını hoş görmeyerek Müslüman olmadığı takdirde bunu gizli tutmasını söyler. O gece bekleyen Ali, ertesi sabah Resulullah'a gelmiş ve "Bana sunduğun şey nedir?" diye sormuştur. Resulullah'ın cevabı, "Allah'tan başka ilah olmadığına ve onun birliğine şehâdet edecek, Lât ve Uzzâ'yı inkâr edip, benzerlerinden uzak duracaksın" şeklindedir. Ali Müslüman olmuş ve babasından korkarak bunu gizlemiştir. Daha sonra Zeyd b. Hârîse de İslâm'a girmiş ve ikisi Müslümanlıklarını bir ay açıklamamışlardır.⁷

Ancak Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber ve Hz. Hatice'yi namaz kılariken görmesiyle başlayan bir sürecin sonunda Müslüman olması, ilk vahiyden itibaren belirli bir sürenin geçtiğini göstermektedir ki bu süre zarfında başka isimlerin de Müslüman olduklarını biliyoruz. Bununla birlikte İbn İshâk'ın, Hz. Ali'nin çocukken Hz. Peygamber'in yanında kalması bahsinde, "Resulullah nübüvvetle gönderilinceye kadar kaldı, sonra ona iman etti"⁸ şeklindeki aktarımının

⁵ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-IX, tkd: İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut tz., III, 20.

⁶ Zühri, Muhammed b. Müslim b. Şihâb (124/741), *Kitâbu'l-Meğâzî*, cem: Süheyl ez-Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1401/1981, 46.

⁷ İbn İshâk, Muhammed İshâk b. Yesâr (151/768), *Siretu İbn İshâk*, thk: Muhammed Hamidullah, Matbaâtu Muhammed el-Hâmîs, Fas 1976, 118.

⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî (218/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk: Mustafa Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafîz Şibli, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1426/2005, 225.

kronolojik olarak bitişiklik şeklinde yorumlanmaması gerektiğini düşünmekte ve ilk Müslüman erkeğin Hz. Peygamber'in evlatlığı Zeyd b. Hârise olduğunu tercih etmekteyiz. Zira Zeyd, Resulullah ve ailesiyle aynı evde yaşayan biri olarak İslâm'a hane halkıyla birlikte muttali olmalıdır. Çağdaş müellifler arasında da Ali'nin Zeyd'den sonra Müslüman olduğu kanaatinde olanlar mevcuttur.⁹ Hz. Ali de erken dönemde İslâm'ı kabul etmekle birlikte, onun ilk Müslüman erkek sayılmasının arkasında mezhebî saiklerin bulunduğu kanısındayız.

Bununla birlikte, Hz. Ali'nin Müslümanlığını belirli bir süre babasından gizlediği, Resulullah ile beraber Mekke'nin dışındaki vadilere giderek burada namaz kıldıkları rivâyet edilmiştir. İlgili rivâyet, bir gün namaz kıldıklarında Ebû Tâlib'in onları gördüğünü ve dinlerinin ne olduğunu sorduğunu, Hz. Peygamber'in onu İslâm'a davet ettiğini ancak olumlu cevap almadığını, oğlu Ali'nin dini hakkındaki soruya cevabı üzerine de, "Muhammed seni hayırdan başka şeye çağırılmaz, onu terketme" dediğini içerir.¹⁰

2. Ebû Tâlib'in Ölümünde Hz. Ali

Ebû Tâlib'in ölümünü oğlu Ali Resulullah'a haber vermiştir. İbn İshâk, Hz. Ali'nin Resulullah'a gelerek babasının ölümünü ona haber verdiğine, Resulullah'ın da, onu gömmesini ve kendisinin yanına gelinceye kadar konuşmamasını istediğine dair bir rivâyet nakletmiştir. Buna göre babasını defnedip Resulullah'a gelen Hz. Ali'ye o, "Git, gusül abdesti al, sonra gel" demiş, Hz. Ali abdest alıp döndüğünde onun için dua etmiştir.¹¹

İbn İshâk, Hz. Ali'nin, Ebû Tâlib'in vefatı üzerine uzun bir mersiye söylediğini nakleder ve bu mersiye yer verir.¹²

3. Resulullah'ın Hicretinde Hz. Ali

Müslümanlar hicret yurdu olarak belirlenen Medine'ye yaklaşık bir yıllık bir süre içerisinde gitmişler, Mekke'de Hz. Peygamber ile birlikte Hz. Ebû Bekr, Hz. Ali, mahpuslar, hastalar ve çıkamayacak kadar zayıf durumdakiler kalmıştı.¹³

Allah Resûlü'nün hicret ettiği gece yatağında Ali uyumuştur.¹⁴ İbn Hişâm, Resulullah'ın o gece Hz. Ali'ye, "Yatağında yat ve benim bu yeşil

⁹ Bkz., Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, çev: Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1991, I, 92.

¹⁰ İbn Hişâm, 225-226.

¹¹ İbn İshâk, 223.

¹² İbn İshâk, 223-224.

¹³ İbn Sa'd, I, 193.

¹⁴ Urve b. Zübeyr, Ebû Abdillâh el-Esedî el-Kureşî (94/713), *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk., cem: Muhammed Mustafa A'zamî, Mektebü't-Terbiyyeti'l-Arabî, Riyad 1981, 129.

hadramî bürdemle örtün, onun içinde uyu. Sana istemeyeceğin bir şey olmayacak” dediğini kaydetmiştir.¹⁵ O gece Resulullah’ın evinin hemen dışında bulunan müşrikler de Hz. Ali’yi Resulullah zannedip beklemişlerdi. Sabah olup da içeriye girdiklerinde Ali’yi gördüler ve ona, “Bu akraban nerede?” diye sormuşlar, o da, “Bilmiyorum” cevabını vermişti.¹⁶

İbn Hişâm’daki rivâyet Hz. Ali’nin o gece yeşil;¹⁷ İbn Sa’d’daki ise kırmızı renkte hadramî bir bürde giydiği ayrıntısını içermektedir.¹⁸

Hz. Ali, Resulullah’tan sonra üç gün daha Mekke’de kalmış, bu sürede Resulullah’ın kendisine bıraktığı emanetleri sahiplerine vermiş, sonra hicret yolculuğuna çıkmıştır. Resulullah, Kuba’da iken ona yetişmiştir.¹⁹ Hz. Ali’nin Mekke’de kalarak emanetleri sahiplerine iade etmesi, Resulullah’ın akrabası sıfatıyla onu temsil etmesiyle ilgilidir.

Hz. Ali’nin Mekke dönemindeki durumlarına ilişkin rivâyetler Müslüman olması, babasının ölümü ve Resulullah’ın hicreti ile sınırlıdır. Bu hâdiselerin hâricinde kendisine yer veren sahih rivâyetlere incelediğimiz kaynaklarda rastlayamadık.

4. Fâtıma ile Evliliği

Hz. Ali’nin Fâtıma ile evliliğine dair kaynaklarda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Zührî, Fâtıma için pek çok kimsenin tâlip olduğunu ancak Resulullah’ın kızını vermediğini, Sa’d b. Muâz’ın Ali ile karşılaştığında ona, “Resulullah’ın Fâtıma’yı senin için kimseye vermediğini görüyorum” dediğini içermektedir.²⁰

İbn İshâk’taki rivâyette, Hz. Ali’nin Fâtıma’yı Resulullah’tan isteyip herhangi bir cevap alamadığında bir kadın kölesinin Hz. Ali’yi, Fâtıma’yı istemekte ısrarcı olması konusunda cesaretlendirdiği yer alır.²¹

İbn Sa’d’da ise, Hz. Ali’ye, isteme konusunda telkinde bulunanlar Ensâr’dır. Hz. Ali’nin Resulullah’ın “Sen aileden birisin” cevabını kendilerine haber verdiğinde Ensâr bunu Resulullah’ın kızını Hz. Ali’ye vereceği şeklinde yorumlamışlardır.²²

Hz. Ali’nin Resulullah’ın en yakın akrabalarından biri olmasına rağmen, onun, kızını kendisine vermeyeceğinden endişe duyması, Kureyş’in kültü-

¹⁵ İbn Hişâm, 416.

¹⁶ Musâ b. Ukbe, (141/758), *el-Meğâzi*, cem: Muhammed Bâkış Ebû Mâlik, Memleketu'l-Mağribiyye Câmiatu İbn Zühr 1994, 105; Zührî, 99; İbn Sa’d, I, 194.

¹⁷ İbn Hişâm, 416.

¹⁸ İbn Sa’d, I, 194.

¹⁹ İbn Hişâm, 424.

²⁰ Zührî, 178.

²¹ İbn İshâk, 230.

²² İbn Sa’d, X, 21.

ründe evliliğin farklı boylar veya kabileler arasında gerçekleşmesinin yaygın olarak görülmesi nedeniyle olmalıdır. Örneğin Hz. Hamza'nın annesi Zühre-oğullarından; hanımlarından biri Evs, biri Neccâroğullarından; Ebû Leheb'in hanımı Ümeyyeoğullarındandır. Abbâs'ın hanımı Ümmü Fadl, Hevâzinlidir. Hz. Osman'ın hanımı Fâhite, Kays b. Aylân kabilesindedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Hz. Ali'nin Fâtıma'ya verdiği mihirle ilgili olarak kaynaklardaki ortak rivâyetin içeriği, Resulullah'ın Hz. Ali'ye Fâtıma'nun mihri için ne vereceğini sorması, herhangi bir şeyinin olmadığı cevabı üzerine de daha önce kendisine verdiği zırhını verebileceğini söylemesidir.²³

5. İfk Hâdisesi'nde Hz. Ali

Hz. Peygamber, İfk Hâdisesi ile ilgili vahy henüz gelmediğinde Hz. Âişe ile evliliği konusunda yakınlarıyla istişarede bulunmuştu. Üsâme b. Zeyd ve Hz. Ali ile de istişare eden Resulullah'a Hz. Ali görüşünü, "Allah seni darda bırakmayacaktır, ondan başka kadın çoktur, eğer cariyesine sorarsan sana doğruyu söyleyecektir" şeklinde belirtmiştir. Resulullah da Hz. Ali'nin görüşü doğrultusunda Hz. Âişe'nin cariyesi Berîre'yi çağırıp ona eşi hakkında soru yöneltmişti.²⁴

Hâdisi Vâkîdî'de ise, Üsâme'nin Hz. Âişe'nin cariyesine sorulmasını tek-lif ettiği, Hz. Ali'nin, Resulullah'a Âişe'den başka kadınların da olduğunu, onu boşayıp başkalarıyla evlenmesi yönünde görüş belirttiği şeklinde yer almaktadır.²⁵

Vâkîdî'nin rivâyetine ek olarak İbn Hişâm'da, Âişe'nin cariyesi Berîre çağrıldığında Ali'nin ona vurduğu ve "Resulullah'a doğru söyle" diye uyar-dığı hususu mevcuttur.²⁶

Hz. Ali'nin Resulullah'a, Âişe'den başka kadınlarında olduğunu ve onu boşamasını söylerken onu bir Peygamber olarak değil, amcasının oğlu olarak görmekte ve bir kadın sebebiyle üzülmelerini istememektedir. Burada öncelikle kabilenin onurunu, sonra da aile kurumunu korumak amacı söz konusudur.

6. Savaşlarda Hz. Ali

Hz. Ali, Resulullah ile birlikte Tebuk hâricindeki tüm seferlere katılmıştır. Onun sadece çarpışmalarda yer almadığı, istihbarat, takip, infaz gibi başka as-kerî görevleri de üstlendiği görülmektedir. Ayrıca seferlerde sancak taşıyan kişi büyük çoğunlukla Ali'dir. Rivâyetlerde öne çıkan Ali portresi onun savaş-ların en önemli isimlerinin başında geldiğini göstermektedir.

²³ İbn İshâk, 310; İbn Sa'd, X, 21.

²⁴ Zührî, 119.

²⁵ Vâkîdî, II, 430.

²⁶ İbn Hişâm, 848.

Hız. Ali'nin Resulullah döneminde katıldığı savaşlara ilişkin haberlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

- Kürz b. Câbir,²⁷ Bedir,²⁸ Bedru'l-Mev'id,²⁹ Uhud,³⁰ Benî Nadir,³¹ Hayber'in fethi,³² Karkaratu'l-Küdr,³³ Hamrâu'l-Esed,³⁴ Mekke'nin fethi,³⁵ Huneyn³⁶ gibi katıldığı savaşların pek çoğunda sancak taşıması,
- Bedir yolunda Mersed ve Resulullah ile aynı deveye binmesi,³⁷
- Müslüman ordusu, karargâhını kurduğunda Resulullah'ın, Hız. Ali'yi, Zübeyr b. el-Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Besbes b. Amr ile birlikte müşrikleri gözetleme ve haklarında bilgi edinme amacıyla suyun başına göndermesi,³⁸
- Bedir'deki en genç asker olması,³⁹
- Bedir'in başlangıcındaki mübâreze de Kureys'ten Utbe ve Şeybe b. Rebîa ile Velîd b. Utbe'nin karşısına Resulullah'ın emri üzerine Hız. Hamza ve Ubeyde b. el-Hâris b. el-Muttalib ile birlikte çıkması,⁴⁰
- Ebû Cehil'in başlığını takan Abdullah b. Münzir b. Ebî Rifâa'yı, Ebû Cehil zannederek öldürmesi ve ona vururken, "Al, ben Abdulmuttaliboğullarımdanım!" demesi,⁴¹

²⁷ İbn Sa'd, II, 8.

²⁸ İbn Hişâm, 517,

²⁹ Vâkıdî, I, 388; İbn Sa'd, II, 56.

³⁰ Vâkıdî, I, 215; İbn Sa'd, II, 35.

³¹ İbn Sa'd, II, 54.

³² İbn Hişâm, 869; İbn Sa'd, II, 101. Sancağın verilili ile ilgili olarak, Resulullah'ın onu önce Hız. Ebû Bekr'e sonra Hız. Ömer'e verdiği, sırasıyla onların savaştıkları ancak Hayber'i fethedemedikleri, bunun üzerine sancağın Ali'e tevdi edildiği nakledilmiştir. Ali, bayrağı kalenin altındaki bir taş yığınının dikmiş ve fethedinceye kadar geri dönmemiştir. Bkz., İbn Hişâm, 874-875. Ebû Hureyre'den gelen bir rivâyette Resulullah'ın, "Sancağı Allah ve Resûlü'nü seven, Allah ve Resûlü'nün de kendisini sevdiği birine vereceğim, fethin ona nasip olacaktır" dediği nakledilmektedir. Rivâyetin devamında Resulullah'ın ertesi gün Ali'yi çağırıp sancağı ona verdiği ve "Savaş, Allah sana Hayber'i verinceye kadar vazgeçme" dediği, Ali'nin biraz yürüdükten sonra düşmanla karşılaştığı ve Resulullah'a dönerek "Ne üzerine savaşayım?" diye sorduğu geçmektedir. Resulullah'ın cevabı ise, "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun elçisi olduğuna şehâdet edinceye kadar savaş. Şayet bunu yaparlarsa hak olanlar hariç kanları ve mallarını benden korurlar. Hesapları Allah'a aittir" demiştir. Bkz., İbn Sa'd, II, 104.

³³ İbn Sa'd, II, 28.

³⁴ Vâkıdî, I, 336.

³⁵ Vâkıdî, II, 800.

³⁶ Vâkıdî, III, 895; İbn Sa'd, II, 139.

³⁷ Urve b. Zübeyr, 135; Musâ b. Ukbe, 127; Vâkıdî, I, 24; İbn Hişâm, 517. Mersed yerine Vâkıdî, Zeyd b. Hârise; İbn Sa'd, Ebû Lübâbe isimlerini kaydetmişlerdir. Bkz., Vâkıdî, I, 24; İbn Sa'd, II, 19-20.

³⁸ Urve b. Zübeyr, 137; Musâ b. Ukbe, 129; Vâkıdî, I, 51; İbn Hişâm, 520; İbn Sa'd, II, 14. Musâ b. Ukbe, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın ismini zikretmemiştir.

³⁹ Vâkıdî, I, 69.

⁴⁰ Zühri, 64; Vâkıdî, I, 68; İbn Sa'd, II, 16, 21.

⁴¹ Vâkıdî, I, 86.

- Savaşta bir müşrik tarafından karşılıklı çarpışmaya davet edilmesi ve ikisi arasında mücadele devam ederken Hz. Hamza'nun, arkadan yaklaşarak müşriği öldürmesi,⁴²
- Savaş sırasında üç ayrı kez Resulullah'ın durumuna ve ne yaptığına bakmak için onun yanına gitmesi,⁴³
- Resulullah'ın, Müslümanların, öldürdükleri müşriklerin eşyalarına sahip olacağını ilan etmesine binâen, öldürdüğü Velîd b. Utbe'nin zırh, miğfer ve başlığını alması,⁴⁴
- Daha önce Resulullah'ın, "Allah'ım, Nevfel b. Huveylid konusunda bana yardım et!" şeklinde dua ettiği⁴⁵ ve savaş sırasında Cebbâr b. Sahr tarafından esir edilen Nevfel b. Huveylid'i öldürmesi.⁴⁶
- Bedir esirlerinden ölüm cezasına çarptırılan Ukbe b. Ebî Muayt'ın⁴⁷ ve Nadr b. el-Hâris'in cezalarını Resulullah'ın emriyle infaz etmesi,⁴⁸
- Uhud Savaşı'nda müşriklerden Talha b. Ebî Talha'nun, mübâreze çağrısını kabul etmesi,⁴⁹
- Uhud'da müşrikler Resulullah'a yaklaştıklarında onu koruyan az sayıdaki Müslümandan biri olması,⁵⁰
- Resulullah, kendisine karşı kılıcını kaldıran bir müşrik ile Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın mücadelesi sırasında önündeki çukura düştüğünde Hz. Ali'nin doğruluncaya kadar onun ellerinden tutması,⁵¹
- Resulullah yüzünden yaralandığında ona kalkanı ile su getirmesi,⁵²

⁴² Vâkıdî, I, 92-93.

⁴³ İbn Sa'd, II, 23-24.

⁴⁴ Vâkıdî, I, 99-100.

⁴⁵ Vâkıdî, I, 91-92.

⁴⁶ İbn Hişâm, 255. Bedir'de Hz. Ali tarafından öldürülen müşrikler, Hanzala b. Ebî Süfyan b. Harb, Âs b. Said, Âmir b. Abdillâh, Hâris b. Rebîa, Akîl b. el-Esved, Zeyd b. Muleys, Umeyr b. Osman b. Amr, Harmale b. Amr, Ebû Kays b. el-Velîd, Ebû Kays b. Fâkihe b. Muğîre, Hâcib b. es-Sâib, Hâcib b. es-Sâib, Nübeyh b. el-Haccâc, Velîd b. Utbe b. Rebîa, Tuayme b. Adıyy, Zemea b. Esved, Abdullah b. Münzir, Mes'ûd b. Ebî Ümeyye olarak rivâyetlerde yer almaktadır. Bkz., Vâkıdî, I, 147-150; İbn Hişâm, 595-597.

⁴⁷ Zühri, 69; İbn Hişâm, 594.

⁴⁸ Vâkıdî, I, 107; İbn Hişâm, 596.

⁴⁹ Konuya dair farklı rivâyetler mevcuttur: bunlardan birine göre Hz Ali, kılıcıyla başından yaralayarak Ebû Talha'yı yere düşürmüştür. Ona öldürücü darbeyi vurmadan ayrılan Ali'ye neden onu öldürmediği sorulmuş, o da Talha'nun avret mahallinin kendisine göründüğünü ve ona acıdığını, Allah'ın onu öldüreceğini bildiğini söylemiştir. Bkz., Vâkıdî, I, 225-226; İbn Hişâm, 660. Ayrıca Talha'nun Hz. Ali'den merhamet dilediği, bunun üzerine Ali'nin onu öldürmekten vazgeçtiği ancak başka Müslümanların onu öldürdükleri de nakledildiği gibi Ali'nin Talha'yı orada öldürdüğü (Bkz., Vâkıdî, I, 225); Resulullah'ın da buna çok sevindiği de aktarılmıştır. Bkz., İbn Sa'd, II, 38. Hz. Ali'nin Uhud'da Talha b. Ebî Talha, Habeşistanlı bir köle olan Suâb, Abdullah b. Humeyd, Ebû Hakem b. Ahnes b. Şerîk, Ebû Ümeyye b. Ebî Huzeyfe adlı müşrikleri öldürdüğü rivâyet edilmiştir. İbn Hişâm, 703.

⁵⁰ Vâkıdî, I, 239-240.

⁵¹ Vâkıdî, I, 244; İbn Hişâm, 665.

- Hz. Fâtıma, Resulullah'ın yarasını yıkarken ona su dökmesi,⁵³
- Resulullah'ın öldüğünün zannedildiği sırada Ka'b'ın onu tanıyıp Müslümanlara haber vermesi üzerine Resulullah'ı yerden kaldıranlar arasında yer alması,⁵⁴
- Yerden kalkan Resulullah ile birlikte boğaza doğru yürümesi,⁵⁵
- Resulullah'ın, Uhud'un sonunda kendisine, "Allah bize fetih nasip edinceye kadar müşrikler bunun gibisini başımıza getiremezler" demesi,⁵⁶
- Hz. Peygamber'den Uhud'dan ayrılan müşrik ordusunu takip etme görevini alması, müşriklerin develerine bindiklerini, dolayısıyla Mekke'ye gittiklerini görmesi ve kendi ifadesine göre büyük bir sevinçle bağırarak Resulullah'ın yanına gelmesi.⁵⁷
- Bedir'de yaralanmasının intikamını almak üzere Hendek'e gelerek savaş sırasında kahramanlıklar gösteren ve Müslümanların karşısına çıkmaktan çekindikleri Amr b. Abd ile çarpışması ve onu öldürmesi,⁵⁸
- Hayber'de kalenin kapısında karşısına çıkan bir adamın darbesinden korunmak için kalenin yanında duran kapıyı kalkan olarak kullanması.⁵⁹
- Hayber'de çok sayıda teke tek mücadeleye girişmesi ve hepsinde düşmanını öldürmesi,⁶⁰
- Hayber'de kaleden çıkan düşmanın üzerine atıldığında onu kale kapısının üzerine düşürmesi ve kapının bu şekilde açılması,⁶¹
- Hayber ganimetlerinin dağıtımında, yüzer kişinin paylarının toplu olarak kendilerine verildiği kişilerden biri olması.⁶²
- Müslümanların Benî Nadir arazisine geldikleri ilk günün gecesi Resulullah on kadar sahabî ile birlikte evine geri döndüğünde bu gece için kendisini ordunun başına getirmesi,⁶³
- Benî Nadir kuşatması sırasında Resulullah'ın çadırına ok atan Azvek adlı Yahudi'yi takip ederek öldürmesi ve Azvek'in kesik başını getirip Resulullah'ın önüne atması,⁶⁴

---

⁵² Vâkıdî, I, 249; İbn Hişâm, 670.

⁵³ İbn İshâk, 310; Vâkıdî, I, 250; İbn Sa'd, II, 45..

⁵⁴ İbn İshâk, 310.

⁵⁵ İbn Hişâm, 668.

⁵⁶ İbn Hişâm, 682.

⁵⁷ İbn İshâk, 313; İbn Hişâm, 677.

⁵⁸ İbn Hişâm, 784-785; Vâkıdî, II, 470-471; İbn Sa'd, II, 64.

⁵⁹ Vâkıdî, II, 655.

⁶⁰ Urve b. Zübeyr, 197; Vâkıdî, II, 654, 657; İbn Sa'd, II, 106.

⁶¹ Vâkıdî, II, 654.

⁶² İbn Hişâm, 887.

⁶³ Bu ismin Hz. Ebû Bekr olduğu da nakledilmiştir. Vâkıdî, I, 371.

⁶⁴ Vâkıdî, I, 372.

- Azvek'in yanındaki arkadaşlarının oradan ayrılmalarını müteakip Resulullah'tan onları yok edebilmek için asker talebinde bulunması, talebi kabul edildiğinde bu Yahudileri öldürmesi ve kesilen başları Resulullah'ın emriyle Benî Hatme'nin kuyularına atması,⁶⁵
- Resulullah'ın verdiği bayrakla, Benî Kurayza'ya önden gönderildiğinde, burada onların Resulullah hakkında söyledikleri çirkin sözleri işitmesi üzerine geri dönmesi, yolda Resulullah ile karşılaştığında ise ona, "Ya Resulallah! Bu habislere yaklaşmasan daha güzel olur" demesi,⁶⁶
- Benî Kurayza'nın erkeklerini öldürme işini Zübeyr b. el-Avvâm'la beraber üstlenmesi,⁶⁷
- Hicretin 6. yılında, Fedek'te ikâmet eden Benî Sa'd üzerine gönderilmesi. Ancak bu seriyyenin düşmanın kaçması nedeniyle savaşılmadan sonuçlanması,⁶⁸
- Hicretin dokuzuncu yılında sadece Ensâr'dan oluşan yaklaşık 150 kişilik birliğin başında Fûls Seriyyesi'nin komutanı olarak görevlendirilmesi. Bu seriyyede çeşitli kabilelerle çarpışan birliğin önemli miktarda ganimet elde etmesi ve Tayy Kabile'sine ait Fûls putunu yıkarak geri dönmesi,⁶⁹
- Biri 10. yıl Ramazan ayında olmak üzere Yemen'e düzenlenen iki seriyyenin komutanı olması,⁷⁰
- Yemen seferinde ganimet ve Müslüman olanlardan zekâtların alınmasından sonra taksimat yapması ve yola çıkarak Mekke'de hac için bulunan Resulullah ile buluşması,⁷¹
- Resulullah, Zuluşeyre Gazvesi'nde, kendisini toprağa bulanmış olarak gördüğünde ona Ebû Turâb lakabını vermesi ve "Ey Ebâ Turâb, doğrul!" diye seslenmesi,⁷²
- Mekke'nin fethi öncesinde Hâtüb b. Ebî Beltea'nın Mekkelilere yazdığı mektubu alması için bir sahabî ile birlikte görevlendirilmesi, her ikisinin yola çıkıp mektubu ve onu götüren kişiyi alarak Resulullah'a getirmeleri,⁷³
- Mekke'nin fethinde şehre girişte Sa'd b. Ubâde yerine sancağı alması ve birliğin başında Mekke'ye girmesi,⁷⁴

---

⁶⁵ Vâkıdî, I, 372.

⁶⁶ Urve b. Zübeyr, 186; İbn Hişâm, 792.

⁶⁷ Vâkıdî, II, 513.

⁶⁸ Vâkıdî, II, 562-563.

⁶⁹ İbn Hişâm, 94; Vâkıdî, III, 983.

⁷⁰ Vâkıdî, III, 1079-1083; İbn Sa'd, II, 155.

⁷¹ Vâkıdî, III, 1079-1083; İbn Sa'd, II, 155. Bu noktada Şiilerin kendi doktrinlerinde önemli bir yere sahip olan Gadîr-i Hum Hâdisesi yaşanmıştır. Vâkıdî, III, 1081.

⁷² İbn Sa'd, II, 9.

⁷³ İbn Hişâm, 926-927; İbn Sa'd, II, 152.

⁷⁴ İbn Hişâm, 932. Müslüman askerler komutanları öncülüğünde birlikler halinde sokulduğunda Sa'd b. Ubâde de bu komutanlardan biri olmuş ancak onun, "Bugün kılıçtan geçirme günüdür,

- Mekke'ye girildiğinde Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın taşıdığı sancağı Resulullah'ın emriyle alması, onunla Mekke'ye girmesi ve onu Kabe'ye dikmesi.⁷⁵
- Mekke fethedildiğinde ablası Ümmü Hâni'nin emân verdiği, kayın biraderlerini onun evinde gördüğünde bu kişileri öldürmek istemesi ancak vazgeçmesi,⁷⁶
- Hz. Peygamber'in kanının dökülmesinin helal olduğunu bildirdiği kişilerden Huveyris b. Nukayz'ı kaçmak isterken yakalayarak öldürmesi,⁷⁷
- Huneyn'de Hz. Osman, Ebû Dücâne ve Eymen b. Ubeyd ile birlikte Resulullah'ın önünde savaşması,⁷⁸
- Resulullah'ın, Himyer heyeti ile birlikte Sa'd b. Amr b. el-Âs'ı gönderdikten sonra aynı bölgeye kendisini de göndermesi ve bir tuzakla karşılaşmaları durumunda onun tüm Müslümanların başı olacağını, böyle bir şey olmazsa her ikisinin kendi maiyyetlerinin liderliğine devam edeceklerini bildirmesi,⁷⁹
- Tebük Seferi sırasında kendi ailesine bakması için Resulullah'ın onu Medine'de bırakması.⁸⁰

Bütün bu rivâyetlerde konu edilen hususlar içerisinde bazı noktalar dikkatimizi çekmektedir:

Katıldığı savaşların tamamında Hz. Ali'nin savaşçı yönü tüm açıklığıyla görülmektedir. Hz. Ali en kritik vazifeleri yerine getiren kişidir.

Bedir Savaşı'ndaki mübâreze konusunda Urve b. Zübeyr rivâyeti Arap kültüründe düşmanın denklığıne bakışı da ortaya koymaktadır. Buna göre müşriklerin mübâreze isteğine Ensâr'dan üç sahabe mukabele ederek ayağa kalkmış ancak Resulullah, bunu istemeyerek onlara saflarına dönmelerini söylemiştir. Resulullah'ın bu tavrının sebebi rivâyette, Bedir'in Müslümanlar ve müşrikler arasında Resulullah'ın da katıldığı ilk savaş olması ve onun bu izzetin akrabalarına ait oluşunu istemesi şeklinde açıklanmıştır. Resulullah akrabalarına mübâreze için kalkmalarını emretmiş ve bu isimler müşriklerin karşılıklarına çıkmışlardır.⁸¹ Bu bir din savaşı olmakla birlikte şahsî ve kabilevî kimlikler de önemlidir. Zira müşriklerin kendilerine denk birilerini istemelerinde ve Hz. Peygamber'in mübâreze savaşçısı seçiminde hâdisenin şahsî ve kabilevî boyuta sahip olduğu da açıkça görülmektedir.

---

bugün haramları helal sayma günüdür" sözünü duyan Hz. Ömer'in Resulullah'a durumu haber vermesiyle Resulullah, Sa'd b. Ubâde'yi azletmiştir.

⁷⁵ Vâkıdî, II, 822.

⁷⁶ Vâkıdî, II, 829-830; İbn Hişâm, 936.

⁷⁷ Vâkıdî, II, 857; İbn Hişâm, 936.

⁷⁸ Vâkıdî, III, 902.

⁷⁹ Vâkıdî, III, 1085.

⁸⁰ İbn Hişâm, 1026.

⁸¹ Urve b. Zübeyr, 141; Musâ b. Ukbe, 135.

Vâkıdî, bu savaşta Hz. Ali'nin bizzat kendisinin ve başkalarıyla birlikte öldürdüğü müşriklerin sayısının yirmi iki olduğunu belirtmiştir.⁸² Toplam yetmiş müşriğin öldürüldüğü savaşta Ali'nin onların neredeyse üçte birini öldürmüş olduğuna dair rivâyetler, onun güçlü bir savaşçı olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca bu kişilerin sonraki dönemde Müslüman olan nesillerinin, babalarının herhangi bir kişi değil Hz. Ali tarafından öldürülmesini bir itibar vesilesi edinmesi sebebiyle Ali isminin bu kadar müşriğin öldürülmesinde geçmiş olması da muhtemeldir.

Savaşların sonucunda kimisi kabilelerinin ileri gelenlerinden olan bu kişilerin Hz. Ali tarafından infâz edilmeleri onun, Hâşimoğullarının ikinci ismi olması sebebiyledir. Olası bir kan davasında başka kabilelerin, maktullerin kabileleriyle karşı karşıya bırakılmaması ve sorumluluğu Hâşimoğullarının üstlenmesinin amaçlandığını düşünmekteyiz.

Benî Kurayza Hâdisesi ile ilgili bir rivâyete göre Kurayzalılar Sa'd b. Muâz'ın hakemliğine razı olarak kalelerinden inmesinde Ali'den korkuları etkili olmuştur. Zira Yahudileri muhasara eden Hz. Ali, "Ey imân orduları!" diye seslenmiştir. Kendisi ve Zübeyr b. el-Avvâm öne çıktıklarında Hz. Ali, "Onlara ya Hamza'nın tattığını tattıracağım ya da kalelerini açacağım" şeklinde bağırdığında Kurayzalılar korkarak Sa'd'ın hakemliğini kabul etmişlerdir.⁸³ Ancak bu rivâyetin Hz. Ali'nin güçlü, kudretli profiline katkı sağlamayı hedefleyen bir kurgu veya abartı olması kuvvetle muhtemeldir. Bir kabilenin tek bir Müslümandan korkarak kaleden inmesi kabul edilebilir görünmemektedir.

Benî Kurayza'nın erkeklerini öldürme işini Zübeyr b. el-Avvâm'la beraber üstlenmesinde de her iki ismin Resulullah ile akrabalığı ve yönetici kabilelerden olmalarının göz önüne alındığı kanaatindeyiz.

Hayber'in fethi ile ilgili rivâyetlerde tahrif ve abartının olduğu ancak uyurma unsurların bulunmadığını düşünmekteyiz. Yirmi bir gün süren kuşatmada farklı isimler Hayber kalelerini almak üzere görevlendirilmiştir. Üstelik Hayber tek kaleden değil kalelerden oluşmaktadır.⁸⁴ Bu çerçevede Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in fethedemediği ve sıranın Ali'ye geldiği şeklinde bir anlatım yerine her birinin farklı gün ve kalelerde görevlendirildiğini düşünmek daha isabetli görünmektedir. Ayrıca Hayber'deki bir kapının Ali tarafından kalkan olarak kullanılması zamanla Hayber'in kapısı şekline dönüşmüş ve efsaneleşmiştir. Yine rivâyetlerde hamlede bulunduğu düşmanın, Hayber'de önünde savaştığı kalenin kapısının üzerine düşmesi sonucunda açılması söz konusu iken bu hâdise, sonraki dönem eserlerinde âdeta destanlaştırılarak Hz.

⁸² Vâkıdî, I, 152.

⁸³ İbn Hişâm, 797.

⁸⁴ Bkz., İbn Hişâm, 871.

Ali'nin büyük bir kapıyı kendi fiziksel kuvvetiyle açtığı, daha sonra yetmiş kişinin aynı kapıyı çok zor taşıdıkları şekline dönüştürülmüştür.⁸⁵

7. Üstlendiği Görevler

Bu başlık altında Hz. Ali'ye askerî görevler hâricinde verilen sivil görevleri ele alacağız. Bu görevler içerisinde Hudeybiye'deki kâtiplik görevi ayrı bir önem taşımaktadır.

Zührî'deki rivâyette "kâtip" ifadesi geçmekte, Ali b. Ebî Tâlib ismi yer almamaktadır.⁸⁶ Bununla birlikte İbn Abbâs'tan gelen ve bu kâtibin Ali b. Ebî Tâlib olduğunu içeren bir rivâyet de yine Zührî'de bulunmaktadır.⁸⁷

Vâkıdî'de, Resulullah'ın Evs b. Havlî'yi yazmak için çağırdığı ancak Süheyl b. Amr'ın "Ya amcanın oğlu Ali ya da Osman" demesi üzerine Resulullah'ın Hz. Ali'ye yazdırdığı kaydedilmiştir.⁸⁸

İbn Hişâm ise antlaşmanın yazılması söz konusu olduğunda Resulullah'ın Ali'yi çağırarak yazma işini ona verdiği, "Bismillâhirrahmânirrahîm"i yazmasını istediği, Süheyl'in itirazı üzerine Ali'ye "Bismikellâhümme" yaz dediği ve Ali'nin de yazdığını aktarmaktadır. Resulullah'ın Hz. Ali'ye "Bu, Allah'ın Resûlü Muhammed'in Süheyl b. Amr'la yaptığı antlaşmadır" ibâresini yazdırmak istediği ancak Süheyl'in "Allah'ın Resûlü" sıfatına karşı çıkması üzerine Muhammed b. Abdillâh yazdırdığı yine bu kaynakta geçmektedir.⁸⁹ İbn Sa'd'da antlaşmanın baş tarafını Hz. Ali'nin yazdığı nakledilmekte ancak başka bir bilgi verilmemektedir.⁹⁰

Görebildiğimiz kadarıyla hadis kaynaklarında yer alan Süheyl b. Amr'ın talebi üzerine Resulullah'ın, "Muhammed b. Abdillâh" şeklinde ismini yazdırmasına Hz. Ali'nin itirazı⁹¹ gibi bir husus ilk Siyer kaynaklarında yer almamaktadır.

Hz. Ali'nin Hudeybiye hâricinde de çeşitli zamanlarda kâtiplik görevini üstlendiğini görmekteyiz. Rivâyetlerde Ali'nin yazdığı belirtilen yazılar arazi iktâları ile ilgilidir.⁹²

Mekke'nin fethinden sonra gerçekleşen Benî Cezîme Gazvesi'nde komutan Hâlid b. Velîd'in öldürdüğü insanların diyetini ödeme görevi Resulullah

⁸⁵ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali (458/1066), *Delâilu'n-Nübüvveti ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şer'iati*, I-VII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1405, IV, 212.

⁸⁶ Zührî, 55.

⁸⁷ Ma'mer'in Zührî'ye bu konuyu sorduğu, Zührî'nin gülerek Ali b. Ebî Tâlib dediği aktarılmakta ve Ma'mer'in Benî Ümeyyeyi kastederek, "Şayet bunu onlara sorsaydım 'Osman' derlerdi" dediği nakledilmektedir. Zührî, 58.

⁸⁸ Vâkıdî, II, 610.

⁸⁹ İbn Hişâm, 861.

⁹⁰ İbn Sa'd, II, 94.

⁹¹ Buhârî, Sulh:6; Müslim, Cihâd ve Siyer: 92.

⁹² İbn Sa'd, I, 230, 231, 237.

tarafından Hz. Ali'ye verilmiş, o da aldığı para ile diyetleri ödemeye başlamış, yeterli gelmediğinde Resulullah'tan tekrar para istemiştir. Bu gelen miktarla diyetleri ödeyen Hz. Ali'nin, kabilenin tüm zararlarını tazmin ettiği, elinde para kalınca da bunu bir diyete karşılık olmasa da kabile üyelerine dağıttığı rivâyet edilmektedir. Resulullah, Hz. Ali'nin bu davranışını onaylamıştır.⁹³ Bu görevin Hâşimoğullarının önde gelen bir ismine tevdi edilmesi, Cezîmelileri taltife yöneliktir.

Bunların dışında Hz. Ali, Hz. Ebû Bekr'in hac emiri olduğu sırada hacdaki Müslümanlara Resulullah'ın mesajını okumak ve anlaşmaları iptal etmek üzere görevlendirilmiştir. Mesajın içeriği Berâe Suresi'nin nâzil olması üzerine Müslümanların müşriklerle antlaşmadan berî olduklarıdır.⁹⁴ Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye bu işi tevdi ederken, "Bunu ancak ailemden birisi yapar" şeklindeki ifadesi,⁹⁵ yine Hz. Ali'nin görevlendirilmelerinde Resulullah ile olan akrabalık bağının etkinliğini göstermektedir.

Ayrıca o, Resulullah tarafından Yemen'e kaza işleri için gönderilmiştir. Hz. Ali, bu görevi aldığı anda genç olduğunu ve hüküm vermeyi bilmediğini ancak Resulullah'ın kendisi için dua ettiğini ve insanlar arasında hüküm verirken tereddüt etmediğini daha sonraki yıllarda ifade etmiştir.⁹⁶

8. Resulullah'ın Hastalığında Hz. Ali

Bu süreç içerisinde Hz. Ali'nin isminin yer aldığı en önemli rivâyet amcası Abbâs ile aralarında geçen, yönetimi üstlenme konusuna ilişkin konuşmadır.

Bu rivâyete göre Resulullah'ın amcası Abbâs, Hz. Ali'ye, "Üç gün sonra asanın kölesi olacaksın. Ben Abdulmuttaliboğullarını yüzlerinden tanıyım, Resulullah'ın bu hastalıktan kalkamayacağından korkuyorum, ona gidip bunu soralım, eğer bu işi bize verirse bunu bilmiş oluruz, eğer vermezse bizim için hayırlı bir şey vasiyet etmesini isteriz" teklifinde bulunmuş,⁹⁷ Ali ise, bu soruyu Resulullah'a sorup menfi cevap almaları halinde yönetimin bir daha kendilerine verilmeyeceğini söyleyerek amcasının bu isteğini reddetmiştir.⁹⁸

Rivâyetin bir başka versiyonunda ise Hz. Ali'nin, Resulullah'ın yönetimi kendilerinden başkasına vermesinin söz konusu olmadığını söylediği yer almaktadır.⁹⁹ Bu ve Hz. Ali'nin hilâfet beklentisinde olduğunu gösteren diğer haberler, Ali'nin Resulullah'ın akrabası olması ve kabile reisinin, bu işe ehil

⁹³ İbn Hişâm, 951-952; Vâkıdî, III, 882.

⁹⁴ Vâkıdî, III, 1077; İbn Sa'd, II, 154.

⁹⁵ İbn Hişâm, 1046.

⁹⁶ İbn Sa'd, II, 291.

⁹⁷ Zühri, 134.

⁹⁸ Zühri, 134; İbn Sa'd, II, 215-216.

⁹⁹ İbn Sa'd, II, 216.

yakınlarının kendisinden sonra göreve gelmesi şeklindeki Arap kültürünü dikkate aldığını göstermektedir.¹⁰⁰

Abbâs b. Abdilmuttalib'in de hilâfet beklentisinde olduğuna dair rivâyetler bulunmakla birlikte Hâşimoğullarının Resulullah'tan sonra hayattaki en büyük ismi Abbâs'ın yönetim için "Üç gün sonra asânun kölesi olacaksınız" diyerek Hz. Ali'yi öne sürmesi, kendisinin ailede Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin geldiğinin farkında olduğunu göstermektedir. Zira Abbâs'ın Müslüman olmasından sonra dahi Hz. Ali, Benî Hâşim'in Resulullah'tan sonraki temsilcisidir.

9. Çeşitli Haberler

İlk dönem Siyer merviyâtında Hz. Ali'nin yer aldığı diğer rivâyetler şunlardır:

- Hz. Hamza'nın kızı Umâre'yi Mekke'den çıkarmak istemesi ve Resulullah'ın bu işi kendisine tevdi etmesi,¹⁰¹
- Umâre'nin kendisinin velâyetine verilmesini talep etmesi ancak bu talebin reddedilmesi,¹⁰²
- Resulullah'a Hz. Hamza'nın kızı ile evlenmesini teklif etmesi,¹⁰³
- Resulullah'ın Seleme b. Mâlik es-Sülemî'yle yaptığı iktâ anlaşmasına Hâtub b. Ebî Belteâ ile birlikte şahitlik yapması,¹⁰⁴
- Hayber Yahudileri ile varılan anlaşmaya şahitlik yapması,¹⁰⁵
- Uşeyre Gazvesi'nde veya Medine'de Hz. Fâtıma ile aralarındaki bir tartışma sürecinde Resulullah'ın üzerine toprak olan Ali'ye Ebû Turâb olarak seslenmesi,¹⁰⁶
- Ka'b b. el-Eşref'in öldürülmesinden sonra Resulullah ile konuşmaya gelen Yahudilerle yapılan sulh sözleşmesinin kendisinde kalması,¹⁰⁷
- Hicretin 6. yılındaki Zeyd b. Hârise'nin Hısmâ Seriyyesi'nde Resulullah'ın, aldığı esir ve ganimetleri iade etmesi emrini Zeyd'e iletmekle görevlendirilmesi,¹⁰⁸

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Öz, Şaban, "Şiî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, VII (1), 188-189.

¹⁰¹ Vâkıdî, II, 738-739.

¹⁰² Vâkıdî, II, 738-739.

¹⁰³ İbn Sa'd, I, 89.

¹⁰⁴ İbn Sa'd, I, 247.

¹⁰⁵ Vâkıdî, II, 672.

¹⁰⁶ İbn Hişâm, 506.

¹⁰⁷ İbn Sa'd, II, 31.

¹⁰⁸ Vâkıdî, II, 559; İbn Sa'd, II, 84-85. Hâdiseye yer veren Muhammed Hamidullah, Ali'nin Resulullah'ın damadı oluşunu burada vurgulayarak görevlendirmelerdeki akrabalık etkisine dikkat çekmiştir. Bkz., Hamidullah, I, 345.

- Resulullah'ın Amr b. Ümeyye'nin öldürdüğü iki kişinin diyetinin ödenmesine yardım talebi için Benî Nadir'e yaptığı ziyaret sırasında onun yanında bulunması,¹⁰⁹
- Mekke'nin fethinde Kabe'nin anahtarlarını getirerek sikâye ve hicâbe görevlerinin kendilerine verilmesini Resulullah'tan talep etmesi,¹¹⁰
- Veda Haccı sırasında Resulullah'ın kestirdiği yüz devenin her birinin etinden birer parça aynı kazanda pişirildiğinde bu etten yiyen ve suyundan içen Resulullah'a eşlik etmesi,¹¹¹
- Resulullah zamanında fetva veren ilim ehli kişiler arasında sayılması,¹¹²
- Mekke'nin fethinden önce Resulullah ile görüşme isteğiyle Medine'ye gelen Ebû Süfyân'ın kendisine yaptığı aracılık teklifini reddetmesi ancak Ebû Süfyân'ın talebi üzerine ona yol göstermesi,¹¹³
- Mekke'nin fethi için Müslümanların yola çıktığı sırada Ebû Süfyân b. Hâris b. Abdilmuttalib'in, kendisini affetmesi ve ondan razı olması için Resulullah ile konuşmasını kendisinden talep etmesi ancak onun reddetmesi,¹¹⁴
- Hac zamanı Yemen'den Mekke'ye geldiğinde hanımı Hz. Fâtıma'yı, ihramdan çıkmış, renkli elbise giyinmiş ve gözlerine sürme sürmüş bir şekilde görünce bunu hoş karşılamaması, Fâtıma'nın, böyle yapmasını babasının kendisine söylediğini belirtmesi üzerine Resulullah'a giderek durumu sorması,¹¹⁵
- Resulullah'ın, hac sırasında kestiği kurbanı kendisini de ortak etmesi,¹¹⁶
- Fâtıma'dan olan üç oğluna da Harb ismini koyması ancak Resulullah'ın her seferinde bu ismi değiştirmesi,¹¹⁷

SONUÇ

Hz. Ali, ilk Siyer merviyâtında daha çok Resulullah'ın hicreti, katıldığı savaşlar, sivil ve askerî görevlendirmeler bağlamında yer almıştır. İslâm tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri ve iki ana akımın ortak paydası olması bu eserlerde onun diğer önde gelen sahabeden çok daha fazla öne çıkmasını beraberinde getirmemiştir.

Hz. Ömer'le ilgili merviyâtta gördüğümüz, aynı hâdiseye dair birbirinden farklı içerikte rivâyetlerin bulunması durumu Hz. Ali için bir iki istisna hâricinde söz konusu değildir. Bu çerçevede Hz. Ali profili ilk dönem Siyer

¹⁰⁹ Vâkıdî, I, 364.

¹¹⁰ İbn Hişâm, 937.

¹¹¹ İbn Sa'd, II, 160-161.

¹¹² İbn Sa'd, II, 302.

¹¹³ Vâkıdî, II, 794. Bkz, Musâ b. Ukbe, 270.

¹¹⁴ Vâkıdî, II, 808; İbn Hişâm, 925.

¹¹⁵ Vâkıdî, III, 1087.

¹¹⁶ Vâkıdî, III, 1087.

¹¹⁷ İbn İshâk, 231.

merviyâtında oldukça nettir. Bu profilin öne çıkan özelliği savaşçı, kahraman, güvenilir, inisiyatif kullanan ve kararlarının çoğu Resulullah tarafından onaylanan, güçlü ve cesur bir kişilik olmasıdır. Hz. Ömer’de gördüğümüz öldürülmesini teklif ettiği kişilerin öldürülmemesi gibi durumlar Hz. Ali için söz konusu değildir. Rivâyetler Ali’nin tekliflerinin kabul edildiğini, kararlarının onaylandığını göstermektedir. Bunda etkili olan husus ise Ali’nin yönetici kabile olan Hâşimoğullarından olması ve süregelmesi muhtemel kan davası durumlarında Hâşimoğullarının taraflardan biri olmasının diğer kabilelere nazaran tercih edilmesidir. Aynı durum öldürme işlerinin Hz Ali’ye verilmesinde de söz konusudur.

İlk dönem Siyer merviyâtında Hz. Ali konusunda Resulullah’ın akrabası olması vurgusu ön plandadır. O sadece ilk inananlardan, cesur, kahraman bir sahabî değil bundan daha önemlisi Benî Hâşim’in Resulullah’tan sonraki temsilcisidir. Gerek Resulullah’ın verdiği görevlendirmelerde gerekse insanların ona bakışlarında akrabalık bağı önem arz etmektedir. Tebük’te Resulullah’ın ailesini Ali’ye emanet etmesi akrabalık dolayısıyla olduğu gibi, insanların zihnindeki Ali kimliğini de etkilemiştir. Bu bağın öne çıkmasının somut yansıması, ilerleyen dönemde Ensâr’ın “Ali’den başkasının hilâfetini kabul etmeyiz” şeklindeki çıkışlarında kendini gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Atalan, Mehmet, Cenknâmelerde Hz. Ali’nin Yeri, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2012, V (2), 7-29.
- Benli, Yusuf, Fütüvvetnamelerde Hz. Ali Algısı, *Hikmet Yurdu*, 2012, V (10), 33-60.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali (458/1066), *Delâilu’n-Nübüvveti ve Ma’rifetu Ahvâli Sâhibi’ş-Şerîati*, I-VII, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1405.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh*, I-V, thk: Abdulazîz b. Abdillâh, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1994.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, çev: Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî (218/833), *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, thk: Mustafa Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafiz Şiblî, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1426/2005.
- İbn İshâk, Muhammed İshâk b. Yesâr (151/768), *Sîretu İbn İshâk*, thk: Muhammed Hamidullah, Matbaâtu Muhammed el-Hâmis, Fas 1976.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, I-IX, tkd: İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut tz.
- Musâ b. Ukbe (141/758), *el-Meğâzî*, cem: Muhammed Bâkşîş Ebû Mâlik, Memleketu’l-Mağribiyye Câmîatu İbn Zuhr 1994.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el- Haccâc (261/874), *Sahîh*, I-III, thk., tsh., tlk: M. Fuâd Abdalbâkî, Çağrı Yay., II. Baskı, İstanbul 1992.

Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İSAR Yay., İstanbul 2008.

Öz, Şaban, "Şûî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, VII (1), 187-200.

Urve b. ez-Zübeyr, Ebû Abdillâh el-Esedî el-Kureşî (94/713), *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk., cem: Muhammed Mustafa A'zamî, Mektebü't-Terbiyyeti'l-Arabî, Riyad 1981.

Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî*, I-III, thk: Marsden Jones, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1989.

Yıldırım, Ali, Tasavvufî Düşüncede Hz. Ali ve Bu Düşünce İçerisinde Hz. Ali'ye Nispet Edilen Rivayetler, *Süleyman Demirel Üniv. İFD*, 2009, (22), 41-56.

Zühri, Muhammed b. Müslim b. Şihâb (124/741), *Kitâbu'l-Meğâzî*, cem: Süheyl ez-Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1401/1981.

HZ. ALİ'NİN KOMUTA ETTİĞİ SERİYYELER

Gencal Şenyayla*

ÖZET

Cihada izin veren ayetlerin inmesi ile birlikte Hz. Peygamber çoğunlukla müşrik Araplar ve bazen de Yahudilerle olmak üzere değişik zamanlarda gayi müslimlerle savaşmak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber on sekiz gazvede bulunmuş ve bu gazvelerin bazısında bizzat kendisi de savaşmıştır. Hz. Peygamber döneminde yapılan savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlıklarla ismi öne çıkan en önemli kişi Hz. Ali olmuştur. Müslüman olmasından itibaren Hz. Peygamber'in yanı başından hiç ayrılmayan Hz. Ali, Medine'de Hz. Peygamber döneminde icra edilen siyasî ve diplomatik tüm faaliyetlerde aktif olarak görev almasının yanısıra, Tebûk Seferi hariç, Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere Hz. Peygamber'in bütün gazvelerine katılarak askeri alanda da etkin bir rol oynamıştır. Katıldığı bu gazvelerde yapılan birebir çarpışmaların hiçbirinde Hz. Ali'nin bileğini bükebilen çıkmamış, bu özelliğinden dolayı da Hz. Ali, İslam tarihinde kahramanlığın sembol ismi haline gelmiştir. Katıldığı gazvelerin dışında Hz. Ali üç ayrı seriyyede de komutan olarak görev almış ve bu görevlerini de başarı ile tamamlamıştır. Komutasını üstlendiği bu seriyyelerden Yemen bölgesine sevk edilen seriyye etkisi ve sonuçları itibarıyla diğerlerinden çok daha fazla önemli olmuştur. Bu çalışmada Hz. Ali'nin seriyyeleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cihad, Ali, Gazve, Seriyye, Yemen.

GİRİŞ

İslam davetinin tebliğ, inşa ve ihyasında Hz. Peygamber'in en önemli destekçileri, bazı akrabaları ile kendilerine bir anlamda komuta kademesi veya istişare heyeti diyebileceğimiz yakın arkadaşları olmuştur ki bunların en önde gelenlerinden birisi de amcasının oğlu Hz. Ali'dir.

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, damadı ve aynı zamanda en büyük yardımcısıdır. Bundan dolayı da Hz. Ali, İslam tarihi açısından çok önemli bir şahsiyettir ve onun hayatının her safhasının doğru olarak bilinmesi büyük önem arz etmektedir.

---

* Dr. Öğr. Üyesi. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. gsenyayla@pau.edu.tr

Hız. Peygamber'e ilk iman edenlerden biri olması, beş yaşından itibaren onun terbiyesinde büyümesi, onun için büyük fedakârlıklarda bulunması ve daha sonra da onun damadı olması gibi özellikleri Hız. Ali'nin İslam tarihi ve Müslümanlar açısından önemli bir kişilik haline gelmesinde etkin bir role sahiptir.

Hız. Peygamber'in akrabası ve özellikle de damadı olmasının yanı sıra, Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsü olması hasebiyle de Müslümanlar için önemli bir sima haline gelen Hız. Ali etrafında ölümünden kısa bir zaman sonra mitolojik ve kutsal bir anlatım örgüsü oluşturulmuş ve Hız. Ali ciddi anlamda tarihi kimliğinden uzaklaştırılmıştır.

İslâm tarihinde önemli bir sima olan Hız. Ali'nin tarihi kişiliğini kuşatan bu mitolojik örgü daha çok onun savaşlardaki cengâverliği ile üstün komutanlığı çerçevesinde vücut bulmuştur. Bundan dolayı da Hız. Ali'nin tarihi kişiliğinin tespiti bağlamında onun katıldığı savaşlardaki başarıları ve komuta etmiş olduğu seriyyeler, temel İslâm tarihi kaynakları doğrultusunda yeniden ele alınmalı ve bu bağlamda bilimsel nitelikli çalışmalar çoğaltılmalıdır.

İlk dönem İslâm tarihini ve hatta İslâm tarihinin bütününde vuku bulan çok önemli bazı olayları doğru bir şekilde anlayabilmek için de yine Hız. Ali'nin hayatı ve içinde yer aldığı bütün olayların bilimsel çalışmalar kapsamında, tarafsız bir gözle yeniden ele alınması önem arz etmektedir. Bu bağlamda özellikle de gazve ve seriyyelerin önemli bir yerinin olduğunu belirtmek gerekir.

İslam'ın Mekke döneminde müşriklerin uyguladığı baskı ve tazyikler karşısında Müslümanlar azınlıkta oldukları için misliyle mukabelede bulunamamışlardır. Fakat Medine'ye hicretten sonra 624 yılında İslam düşmanlarına karşı fiili mücadele anlamına gelen cihada izin veren ayetlerin inmesi üzerine, Hız. Peygamber'in komutasında Müslümanlar değişik zamanlarda savaşmak mecburiyetinde kalmıştır. Hız. Peygamber döneminde yapılan bu gazvelerde İslam ordusuna en büyük katkısı olan kişilerin başında ise kuşkusuz Hız. Ali gelmektedir.

Gazvelerin dışında Hız. Peygamber, kendisinin katılmadığı askeri seferler olan seriyyelerde¹ ise, hazırlamış olduğu birliğin başına her seferinde farklı bir kumandan tayin ederek değişik bölgelere, değişen sayılarda küçük askeri birlikler göndermiştir. Gönderdiği bu askeri birliklerin başına ashabın önde gelen simaları komutan olarak atamıştır ki bu simalardan birisi de Hız. Ali olup üç defa seriyye komutanı olarak görev ifa etmiştir.²

¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 1. Bs (Beirut, 1983), 16-19.

² İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, 16-19; Muhammed Hamidullah, *Hız. Peygamber'in Savaşlar*, 3. Bs (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1972), 262.

Müslüman olduğu günden itibaren Hz. Peygamber'i bir gölge gibi takip eden Hz. Ali, Medine dönemindeki, siyasî ve diplomatik tüm faaliyetlerin yanı sıra, Tebük Seferi hariç bütün gazvelerde bulunarak askeri alanda da önemli faaliyetlerde yer almıştır.

Hz. Ali'yi genel olarak yanından ayırmayan ve uzak bölgelere askeri veya sivil nitelikli görevlere göndermeyen Hz. Peygamber, bir istisna olarak Benu Sa'd b. Bekr ve Tayy Kabileleri ile Yemen bölgesine gönderdiği seriyyelerde Hz. Ali'yi komutan olarak görevlendirilmiştir.³

1- Hz. Ali ve Katıldığı Gazveler

İslam'ın Mekke döneminde inananlara karşı müşriklerin uyguladığı baskı ve tazyikler İslam tarihini az çok bilen herkesin malumudur. İslam'ın Mekke döneminde Müslümanlar azınlıkta oldukları için müşriklerin baskı ve tazyiklerine karşı misliyle mukabelede bulunamamışlardır.

Medine'ye hicretten sonra ise 624 yılında İslam düşmanlarına karşı fiili mücadele anlamına gelen cihada izin verilmesi üzerine Hz. Peygamber'in önderliğinde Müslümanların bu tarihten sonra çoğunlukla müşrikler ve Yahudiler olmak üzere gayri Müslimlerle değişik zamanlarda savaşmak mecburiyetinde kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber hayatı boyunca 18 gazvede bulunmuş ve bu gazvelerin 8 veya 9'unda bizzat kendisi de savaşmıştır.⁴

İslam düşmanlarına karşı yapılan bu savaşlarda Hz. Peygamber'in gözetmiş olduğu temel hedef; düşmanı itaat altına almak olup, asla rakip tarafın kökünü kazıyıp yok etmek değildi.⁵ Hem Hz. Peygamber döneminde, hem de halifeliği döneminde katılmış olduğu çok sayıdaki savaşta Hz. Ali de aynı ilkeler doğrultusunda hareket etmiştir.

Özellikle Hz. Peygamber döneminde yapılan bu savaşlar sonucunda İslâm ordusu çoğu zaman büyük zaferler kazanmış olup, kazanılan bu zaferlerde en büyük katkısı olan kişilerin başında ise kuşkusuz Hz. Ali gelmektedir.

Katılmış olduğu gazvelerin dışında Hz. Peygamber, kendisinin katılmadığı askeri seferler olan seriyyelerde ise, hazırlamış olduğu birliğin başına her seferinde farklı bir kumandan tayin ederek ona yapması gerekenleri tembihlemiş, gerekli talimatları vermiş ve askerî yönden takip edilmesi gereken usulleri bildirmiştir.⁶

³ Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf* (Beyrut, 1996), 2: 345-350; Şihabuddin Ahmed b. Abdilvehhab Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, 1. Bs (Beyrut, 2004), 20: 3-4; Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe* (Kahire, 1853), 4: 269.

⁴ İbn Hazm, s. 16-19; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 308-309. Bazı rivayetlerde Gazvelerin sayısı 25 olarak verilmektedir. İbn Hazm, s. 16-19.

⁵ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 258.

⁶ İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, 16-19; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 262.

Hız. Peygamber'in ashap içerisinde, bir nevi komuta kademesi diyebileceğimiz tecrübeli ve basiret sahibi bazı arkadaşları vardı ki çeşitli zamanlarda düzenlenen seriyyelerde komutan olarak bunları görevlendirmiş olduğunu görüyoruz.

Müslüman olduğu günden itibaren adeta Hız. Peygamber'in yanından ayrılmayan Hız. Ali, Tebûk Seferi hariç Hız. Peygamber'in bütün gazvelerine katılmış ve bu gazvelerde üstün bir askerî başarı sergileyerek İslâm ordusuna büyük katkılar sağlamıştır. Bunun dışında Benu Sa'd b. Bekr ve Tayy Kabileleri ile Yemen bölgesine gönderilen seriyyelerde komutan olarak görevlendirilmiştir.⁷ Böylece cihada izin verilmesinden itibaren Hız. Ali'nin hayatında yeni bir dönem başlamıştır ki, bu dönem Hız. Ali'nin askerî başarılarıyla ön plana çıkıp adından söz ettirdiği bir dönem olmuştur.

2- Hız. Ali ve Komuta Ettiği Seriyyeler

Hız. Peygamberle beraber katıldığı gazvelerin hepsinde Hız. Ali büyük yararlılıklar göstermiş ve girdiği çatışmalarda yenilemeyen, bileği bükülemeyen bir asker olduğunu göstermiştir. Bundan dolayı da Hız. Ali Müslümanlar arasında cesaret ve kahramanlığın sembol ismi haline gelmiştir.

Hız. Peygamber, kendisinin katıldığı gazvelerin dışında gerekli gördüğü bazı zamanlarda ise kendisinin katılmadığı askeri seriyyeler göndermiştir. Hız. Peygamber bu seriyyelerde tecrübe ve basiretine güvendiği bazı arkadaşlarını seriyye komutanı olarak görevlendirmiştir. Hız. Ali'nin de içinde bulunduğu ve büyük bir çoğunluğu muhacirlerden oluşan bu kişilerden önde gelen bazı isimler şunlardır; Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer'in, Hız. Osman, Hız. Hamza, Abdullah b. Hâris, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Revâhâ, Ğalib b. Abdullah, Beşir b. Sa'd, İbnü Ebî'l-Avcâ, Şuca' b. Vehb, Ka'b b. Umeyr, Amr b. el-Âs, Ubeyde b. Cerrâh, Ebû Katâde, İbnü Ebî'l-Hadred, Halid b. Velid, Sa'd b. Zeyd, Tufeyl b. Amr, Uyeyne b. Hisn, Kutbe b. Âmir, Dahhâk b. Süfyân, Alkame b. Müezzir, Ukkâşe b. Mihsân, Üsâme b. Zeyd, Sa'd b. Ubâde, Abdullah b. Hâris, Abdullah b. Cahş, Said b. Osman b. Maz'un, Ebû Seleme b. Abdülesed, Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Abdullah b. Huzâfe.⁸

2.1- Benu Sa'd b. Bekr Seriyyesi

Hız. Ali'nin seriyye komutanı olarak görev aldığı ilk seriyye, Fedek Bölgesi'nde bulunan Benü Sa'd b. Bekr kabilesi üzerine gönderilen seriyyedir. Hicri

⁷ Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf* (Beyrut, 1996), 2: 345-350; Şihabuddin Ahmed b. Abdilvehhab Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, 1. Bs (Beyrut, 2004), 20: 3-4; Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe* (Kahire, 1853), 4: 269.

⁸ İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, 120-124; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, 2: 139-150.

6. yılın Şâban ayında (Aralık-Ocak 627-628) Benû Sa'd Kabilesi'nin, Fedek Bölgesi'nde Müslümanlara karşı Hayber Yahudilerine yardım hazırlığı içinde olduğunu haber alan Resulullah, Benû Sa'd b. Bekr kabilesi üzerine Hz. Ali kumandasında yüz kişilik bir birlik göndermiştir.⁹

Bu sefer için yola çıkan Hz. Ali ve beraberindeki mücahitler, gündüzleri gizlenerek, geceleri ise yol olarak takriben altı günde Fedek Bölgesi'ne ulaşmışlar ve ulaştıkları bölgede ele geçirdikleri bir casustan, Benû Sa'd Kabilesi'nin hurma karşılığında Hayber Yahudilerine yardım etme hazırlığında olduğunu öğrenmişlerdir.¹⁰

Hz. Ali ve arkadaşlarının üzerlerine geldiğinden haberdar olan Veber b. Uleym önderliğindeki iki yüz kişilik Benû Sa'd birliği ise menkul mallarını yanlarına alarak kaçmış ve Hz. Ali komutasındaki Müslüman askerlerle çatışmayı göze alamamıştır. Bunun üzerine Hz. Ali ve arkadaşları bu kabilenin çiftliklerine baskın yaparak çok sayıda deve ve koyun sürüsünü ele geçirmişlerdir.¹¹

Hz. Ali, ele geçirilen ganimetlerden hazineye ait olan beşte bir hisseyi ayırdıktan sonra geri kalan kısmını askerlerine dağıtmıştır. Bu sefer esnasında mücahitlerin karşısına mukavemet edecek bir askerî birlik çıkmadığı için mücahit birliğinden herhangi bir kayıp verilmeden Medine'ye geri dönmüştür.¹²

Veber b. Uleym isimli kişinin önderliğindeki Benû Sa'd birliği, Müslüman askerlerin iki katı sayıda olmalarına rağmen onlara karşı çatışmayı göze alamamaları neticesinde yurtlarını terk ederek kaçmak zorunda kalmışlardır. Kanaatimizce Benû Sa'd birliğinin İslam birliğinden kaçmasındaki en önemli sebep ise, birliğin komutanının Hz. Ali olmasıdır. Nitekim Hz. Ali, o tarihe kadar katılmış olduğu harplerde büyük başarılar göstermiş ve onun karşısına çıkan hiç kimse kendisine yenmeyi başaramamıştır. Onun cenk meydanlarındaki bu başarıları muhtemelen Hicaz bölgesinde duyulup bilindiğinden dolayı, idare etmiş olduğu birliğin karşısına çıkmaya cesaret gösterilememiştir.

2.2- Tayy Kabilesi Seriyyesi

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in müşrik Arapların tapındıkları Uzza, Menat, Suva' gibi değişik bölgelerdeki putları imha etmeleri için ashap-tan bazılarının komutasında seriyyeler göndermiş olduğunu görülmektedir.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 3. Bs (Londra, 1966), 2: 562; Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Kahire, 2001), 2: 86; Belâzürî, *Ensâb*, 1: 378.

¹⁰ Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 2: 562; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 86; Belâzürî, *Ensâb*, 1: 378; Abdülhalık Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi* (Ankara, 2004), 150.

¹¹ Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 2: 562; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 86; Belâzürî, *Ensâb*, 1: 378.

¹² Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 2: 563; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 86; Belâzürî, *Ensâb*, 1: 378.

Hicri 9. yılın (631) sonlarında Hz. Peygamber, Tayy kabilesinin "Fuls" isimli putunu imha etmek üzere, Hz. Ali komutasında çoğunluğu ensardan olan 150 kişilik bir seriyye birliği göndermiştir.¹³

Putları imha etmek için yola çıkan Hz. Ali ve beraberindeki mücahitler, gecenin ileri bir vaktinde Tayy kabilesinin bir kolu olan Hâtim boyunun yaşadığı topraklara varmışlar ve kabile mensuplarının gece karanlığından faydalanıp kaçmalarını engellemek için sabah olmasını beklemişlerdir. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte Hz. Ali ve beraberindekiler, kabile fertlerinin hepsinin uyukuda olduğu bir zamanda anî bir baskın düzenleyip onlardan bazılarını öldürmüşler, bazılarını ise esir almışlardır.¹⁴

Gerçekleşen bu sefer sonucunda, Tayy kabilesinin Fuls isimli putu ve kabileye ait tapınak imha edilmiş ve bu tapınakta bulunan üç adet kılıca el konulmuştur. Ayrıca bol miktarda koyun-deve sürüleri ve önemli miktarda ganimet elde edilmiştir.¹⁵

Hz. Ali, sefer dönüşünde Hâtim ailesi mensupları dışında ele geçirilen köle ve ganimetleri askerlerine dağıtmış, tapınaktan alınan üç adet kılıç ile, ganimetlerden devlet bütçesine ayrılan beşte birlik pay olan humusu¹⁶, ayrıca Hâtim ailesinden ele geçirilen esirleri Medine'ye götürerek Hz. Peygamber'e teslim etmiştir.¹⁷ Bu seriyye esnasında Hz. Ali'nin yanında siyah bir râyê ile beyaz bir livâ bulundurduğu da rivayetler arasındadır.¹⁸

2.3- Yemen Seriiyesi

Mekke'nin fethinin ardından Arap kabileleri büyük gruplar halinde Medine'ye gelerek Müslüman olup İslam'ın egemenliğini kabul ettiklerini beyan etmek suretiyle Hz. Peygamber ile anlaşma yapmışlardır. Bu dönemde Arap kabilelerinin çoğunluğu İslam'ın hâkimiyetini kabul etmişse de henüz İslam'ı kabul etmemiş olan kabileler de bulunmaktaydı. İslam'ı bütün insanlığa tebliğ etmekle görevli olan Hz. Peygamber, henüz İslam'ı kabul etmemiş olan bazı kabileleri İslâm'a davet etmek ve onlara İslam devletinin otoritesinin kabulendirmek için özellikle güçlü kabilelerin yaşadığı bölgelere seriyyeler göndermiştir. Bu bağlamda, İslâm devletinin güneyinde bulunan güçlü Arap kabilelerinin İslam devletinin hâkimiyetini kabul etmesini, özellikle de Yemen

¹³ Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 3: 987-988; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 150; İbn Seyyidinnâs, *'Uyûnu'l-Eser*, 2: 278.

¹⁴ Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 3: 987-988; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 150.

¹⁵ Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 3: 987-988; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 150; İbn Seyyidinnâs, *'Uyûnu'l-Eser*, 2: 278.

¹⁶ Hacı Yunus Apaydın, *Humus* (İstanbul, 1998), 18: 365-369.

¹⁷ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1. Bs (Beyrut, 2004), 1: 89; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 150.

¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 150; İbn Seyyidinnâs, *'Uyûnu'l-Eser*, 2: 272-358.

Bölgesi'ndeki güçlü kabilelerin İslâm'a girmesini çok arzulayan Hz. Peygamber, bu bölgeye de seriyyeler göndermiştir.¹⁹ Hz. Peygamber'in göndermiş olduğu bu seriyyelerde yer alan mücahitlerin çalışmaları kısa sürede sonuç vermiş ve böylece İslam bu bölgede günden güne yayılmaya başlayarak, Yemen'in değişik bölgelerinden Medine'ye heyetler gelmeye başlamıştır.

İslâm dini Yemen bölgesindeki kabileler arasında yayılmaya başlayınca, doğal olarak kabul etmiş oldukları yeni din olan İslâm'ı kendilerine öğretecek ve aralarında dînî hükümleri uygulayacak bilgili insanlara ihtiyaç hâsıl olmuştur. Hâsıl olan bu ihtiyaç üzerine Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonraki süreç içerisinde Muaz b. Cebel, Ebû Musa el-Eşârî, Halid b. Velid, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Hz. Ali gibi önemli simaları Yemen bölgesinin değişik muntıklarına göndermiştir.²⁰

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Hz. Ali'nin seriyyeleri ve bu bağlamda sonuçları itibariyle en önemli seriyyesi olan Yemen Seriyyesi, bölgeye sevk edilmiş olan en önemli seriyyedir. Önemine binaen kaynakların fazlasıyla yer verdiği bu seriyye hakkında kaynaklara yansımış olan birbirinden çok farklı, hatta bir biriyle çelişen rivayetlerin bulunduğu ve bundan dolayı da bu seriyye hakkında büyük bir bilgi karışıklığının olduğu göze çarpmaktadır.

Söz konusu rivayetler, gerek temel kaynaklarda, gerekse muahhar eserlerde bir bütün halinde, tutarlı ve makul bir şekilde değerlendirilememiş, bundan dolayı da tarihi süreçte konu etrafında bir birinden çok farklı ve anlaşılması zor olan anlatımlar vücuda gelmiştir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki konu hakkında temel kaynaklarda yer alan rivayetler bir bütün halinde ele alındığı zaman, seriyyenin icrası, amacı ve sonuçları ile Hz. Ali'nin seriyye bağlamında Yemen'deki faaliyetlerini net olarak anlama imkânının olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı da konu ile ilgili mevcut rivayetleri bütün halinde değil de, tek tek ele alarak Hz. Ali'nin liderlik yaptığı en önemli seriyye olan Yemen seferi üzerinde detaylıca durmak istiyoruz.

Taberî'de yer alan ve râvisi Berâ b. Âzib olan habere göre Hz. Ali, Yemen'in Hemdân bölgesine gönderilmiş ve olay şöyle olmuştur: Hz. Peygamber, hicri 10. senenin Ramazan ayında Hz. Ali'yi Yemen'in Hemdân bölgesine göndermiştir. Hz. Peygamber daha önce de o bölgede İslâm'ın tebliği için ravi Berâ b. Âzib'in de içinde bulunduğu bir birliğin başında Halid b. Velid'i göndermişti. Halid ve arkadaşları Yemen'de 6 ay kadar kaldırsa da onların davetine icabet edip Müslüman olan çok fazla insan çıkmamıştır. Bunun üzerine

¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 155; Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2. Bs (Beyrut, 1999), 4: 129; Takiyyuddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *İmta'u'l-Esmâ'* (Katar, t.y.), 502; Ali Muhammed Sallâbî, *Mü'minlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib'in Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* (İstanbul, 2008), 143.

²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 154; Makrîzî, *İmta'u'l-Esmâ'*, 502.

de Hz. Peygamber, o bölgeye Hz. Ali komutasında başka bir seriyye birliği göndererek Halid ve arkadaşlarının Medine'ye dönmelerini, bununla birlikte Hz. Ali ile orada kalmak isteyenlerin ise kalabileceğini emretmiştir.²¹

Halid b. Velid'in birliği içerisinde bulunan râvi, Berâ b. Âzib de birliğinden ayrılarak gönüllü bir şekilde Hz. Ali'nin idaresindeki birliğe dâhil olmuştur. Hz. Ali emrindeki birliklerle o bölgeye ulaşır ulaşmaz yöre halkı gelip onların etrafında toplanmış, Hz. Ali de o gün kendi arkadaşlarına sabah namaz kıldırdıktan sonra orada toplanan herkesi tek saf halinde sıraya düzerek Hz. Peygamber'in mektubunu onlara okumuş, bunun üzerine de Hemdân halkının tamamı o gün Müslüman olmuştur. Bunun üzerine Hz. Ali durumu Hz. Peygamber'e bir mektupla bildirmiş, Hz. Peygamber de bu mektubu okuyunca secdeye kapanmış ve sonra da başını kaldırıp şöyle demiştir: "*Hemdân'a selam olsun, Hemdân'a selam olsun*". Bundan sonra Yemen ahalisi arkası kesilmeden İslâm'ı kabule devam etmiştir.²²

Şimdi Berâ b. Âzib'in rivayet ettiği bu haberin üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Rivayete göre Hz. Ali 6 ay Yemen'de kalan Halid b. Velid'in yerine hicri 10. yılın (631) Ramazan ayında Yemen'e gönderilmiştir.

Bu habere göre, Halid'in 6 ay önce, yani 10. yılın Rebiülevvel ayında Yemen'e gönderilmiş olması gerekmektedir. Hâlbuki tarihî realite bunu reddetmektedir. Şöyle ki Halid b. Velid, hicri 10. yılın ilk aylarında (Rebiülevvel veya Cemâziyelevvel) Hz. Peygamber tarafından Benu Hâris b. Kâ'b kabilesi üzerine gönderilmiştir. Halid b. Velid bu kabile ile savaşmadan bunların Müslüman olmayı kabul etmeleri üzerine Halid b. Velid bu durumu bir mektupla Hz. Peygamber'e bildirmiş ve gelecek cevaba göre hareket etmeye karar vermiştir. Aynı zamanda Halid, bu zaman zarfında insanlara İslâm'ı öğretmek için çalışmaya devam etmiştir.

Daha sonra Hz. Peygamber'den gelen cevap üzerine Halid b. Velid ve askerleri Medine'ye dönmüş, ayrıca Benu Hâris b. Kâ'b'dan bir heyet de Medine'ye gelerek orada 10 gün kaldıktan sonra Negrân'a geri dönmüştür.²³

Böylece Halid b. Velid, Yemen'de 6 ay kadar kalmış ve başarılı bir seferden sonra Benu Hâris b. Kâ'b'ın Müslüman olmasını sağladıktan sonra bu kabileden bir heyetle Medine'ye dönmüştür. Halid b. Veldi'in Medine'ye dönüş tarihiyle Hz. Ali'nin Yemen'e gönderiliş tarihi birbirine çok yakın, belki de ay-

²¹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2. Bs (Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.), 3: 131-132. Daha sonra bu haberi aktaran kaynakların hepsi haberi Taberî'den kısaltarak aktarmışlardır. İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1. Bs (Beyrut, 1987), 2: 168; Makrîzî, *İnta'u'l-Esmâ'*, 502.

²² Taberî, *Târîh*, 4: 131-132; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 168; Hüseyin b. Muhammed b. Hasan Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefîs* (Beyrut, 1283), 2: 160.

²³ İbn Hişam, *Siret*, 2: 592; Taberî, *Târîh*, 3: 132; Mustafa Fayda, *İslamiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı* (Ankara, 1982), 105-106.

nı zamana rastladığından dolayı, Halid'in başarısız olduğu ve bunun üzerine Hz. Ali'nin Yemen'e gönderildiği şeklindeki bir yakıştırma muhtemelen râvîlerin kolayına gittiği için yapılmıştır.²⁴

Hz. Ali'nin hicri 10. yılın Ramazan ayında Yemen'e hareket ettiği ve daha sonra da Zilhicce ayında veda haccına yetişmek için Mekke'ye döndüğünü göz önünde bulundurursak, Yemen'den bir mektupla Hemdân kabilesinin Müslüman olduğunu Hz. Peygamber'e bildirmesine gerek olmadığı da anlaşılacaktır. Bunun dışında Berâ b. Âzib'ten nakledilen bu haberin, Hemdân kabilesiyle ilgili diğer haberlere ters düşmesi de bu haberin uydurma olduğu kanaatini teyit etmektedir. Böyle bir haberin uydurulması ise, Hemdân kabilesi mensuplarının Hz. Ali ile olan münasebetlerini Hz. Peygamber zamanına kadar götürmek istemelerinden ileri geldiği söylenebilir. Zira bu kabile, Hz. Ali-Hz. Muâviye mücadelesinde Hz. Ali tarafında yer almış ve ona karşı gösterdikleri fedakârlıkları ve ona olan bağlılıkları sonucunda Hz. Ali'nin takdirini kazanmışlardır.²⁵

Hz. Ali'nin Yemen'e gönderilişi ile ilgili olan ve özellikle de Vâkidî'nin savunucusu olduğu bir diğer rivayet ise şöyledir. Hz. Peygamber aynı tarihte, yani hicri 10. yılın Ramazan ayında Hz. Ali'yi Yemen bölgesine gönderilecek seriyye için komutan olarak belirlemesinin ardından, askerlerini sefere hazır hale getirmesi konusunda tembihlemiş ve daha sonra da kendisine bir sancak verip bir de sarık sararak emrindeki birliklerle Yemen'e göndermiştir.²⁶

Hz. Ali, bu sefer için yola çıkmadan önce Hz. Peygamber kendisine bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu bağlamda gittiği bölgedeki insanlara karşı hemen savaşa tutuşmamasını, onlara karşı yumuşak davranmasını, onları Allah'tan başka ilah olmadığını kabul etmeye çağırmasını, şayet kabul ederlerse onlardan namaz kılmalarını istemesi ve onu da kabul ederlerse onlara zekat verip vermeyeceklerini sormasını Hz. Ali'den istemiştir. Şayet bütün bunlara olumlu cevap alacak olursa onlardan başka bir şey istememesi yönünde Hz. Hz. Ali'yi tembihlemiştir.²⁷

Vâkidî'nin anlatımına göre Hz. Ali, 300 kişilik bir askerî birliğin başında Yemen'e doğru yola çıkmış ve Yemen Bölgesi'nin en alt kısmı olan Mezhic topraklarına varınca da emrindeki birliği kollara ayırarak değişik bölgelere göndermiştir. Değişik kollara ayrılan bu birlikler ise daha sonra yaptıkları baskınlarda pek çok ganimet ve esirler elde etmişlerdir. Hz. Ali ganimetlerin başına Büreyde b. Husayb isimli sahabeyi getirmiş ve aynı zamanda esirlere mallarını iade etmek şartıyla İslam'a girmelerini teklif etmişse de onlar bu tek-

²⁴ Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan*, 106.

²⁵ Taberî, *Târih*, 3: 132; Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan*, 106.

²⁶ Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 3: 1079-1082; Makrîzî, *İmta' u'l-Esmâ'*, 502-503.

²⁷ Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 3: 1079-1082.

life olumlu cevap vermemişler ve taraflar arasında yeniden çarpışmalar başlamış ve bu çatışmalarda Müslümanlar, Mezhiçlilerden yirmi kişiyi daha öldürmüştür. Bunun üzerine Müslüman askerlerle başa çıkamayacaklarını anlayan bölge halkı İslâm'ı kabul etmiş ve Hz. Ali'ye gelip biat ettikten sonra zekâtlarını teslim etmişlerdir.²⁸

Vâkidî'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Hz. Ali, emrindeki üç yüz askerle Mezhiç topraklarına gönderilen bir seriyyenin başında bulunmuş ve bölge halkıyla yapılan çarpışmalar neticesinde birçok ganimet elde ettikten sonra bölge halkının Müslüman olmayı kabul edip zekatlarını vermeleri üzerine, Veda Haccı yaptığı sırada Hz. Peygamber'e yetişmek için yola çıkmış ve Mekke'ye ulaşmıştır.²⁹

Yukarıdaki rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ali'nin gönderildiği seriyye hakkında detaylı bilgi verilmesine rağmen, seriyyenin hangi kabileye ve Yemen'in hangi bölgesine gittiği açıkça belirtilmemiş ve sadece mübhem bir şekilde Mezhiç toprağı ifadesi kullanılmıştır.

Hz. Ali'nin Yemen seferi hakkında kaynaklarda yer almış olan bir diğer haber ise, onun Necran Bölgesi'ne zekât ve cizyeleri toplamak için gönderilmiş olduğuna dair haberdır. Bu habere göre ise Hz. Ali yine aynı tarihlerde, hicri 10. yılın Ramazan ayında, komuta ettiği seriyye ile birlikte Yemen'e değil de Necran Bölgesi'ne zekât ve cizyeleri toplamak için gönderilmiştir.³⁰

Konu ile ilgili rivayetlerde Hz. Ali'nin, Necran'da bulunan kabilelerden hangisinden zekât ve cizye topladığına değinilmemiştir. Sadece bu seriyye sonucunda Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'e saf altın külçe gönderdiği nakledilmiş,³¹ ayrıca Hz. Ali'nin birçok ganimetle birlikte veda haccına yetiştiğine değinilmiştir.³²

Görüldüğü gibi aynı tarihte Hz. Ali'nin Yemen'e veya Necran'a, birincisine seriyye komutanı, ikincisine ise zekât-cizye âmilliği sıfatıyla gönderilmiş olduğuna dair kaynaklarda birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır.

Kaynaklardaki bu rivayetlerden hangisinin daha doğru olduğunu anlamak, gerçekten de zor olmakla birlikte, Yemen gibi Medine'ye uzak olan bir bölgeye üç yüz kişilik az bir kuvvetle seriyye tertip edilmiş olması da aslında çok da makul görünmemektedir.³³

²⁸ Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 3: 1079-1082.

²⁹ Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan*, 109.

³⁰ İbn Hişam, *Siret*, 2: 600-603; Halife b. Hayyat, *Târihu Halife b. Hayyât* (Beirut, 1995), 48; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2: 169.

³¹ Buhârî, "Meğâzî", 61.

³² İbn Hişam, *Siret*, 1: 600-603; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 155; Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife*, 48; Ahmed b. İshak b. Ca'fer Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2. Bs (Beirut, 2002), 2: 60.

³³ Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan*, 110.

Kaynaklardaki bu rivayetler doğrultusunda Hz. Ali'nin Yemen seferini anlamanın zorluğunu farkına varan İbn Habîb, kaynakların hemen hepsinde 10/631 senesinde vuku bulduğunu gördüğümüz bu iki olayı birleştirerek, Hz. Ali'nin aynı sene içerisinde Yemen'e iki defa gittiğini, bunlardan birincisinde seriyye komutanı, ikincisinde de zekât ve cizye amili sıfatıyla gittiğini iddia etmiştir.³⁴

İbn Habîb bu görüşü ileri sürerken muhtemelen kendinden önceki bazı kaynaklardan destek almış olmalıdır. Nitekim İbn İshâk ve İbn Sa'd, konu ile ilgili haberlerin başında Hz. Ali'nin, Yemen'e iki defa gitmiş olduğunun söylendiğini ifade etmişler, fakat bu iki seferden sadece ikincisinin tarihini vermişler, diğerinden hiç bahsetmemişlerdir.³⁵

H. Ali'nin Yemen bölgesine iki defa gittiğine dair iddianın tarihî açıdan doğru olma ihtimali zor gözükmemektedir. Nitekim Hz. Ali'nin gerek seriyye için Yemen'e, gerekse zekât-cizye amilliği için Negrân'a gönderilmiş olduğunu söyleyen kaynakların hepsinde hicri 10. yılın Ramazan ayının tarih olarak verildiği ve bu noktada farklı bir tarihten bahsedilmediği görülmektedir.³⁶

Bazı muahhar kaynaklarda ise Hz. Ali'nin Yemen'e yapmış olduğu ileri sürülen iki seriyye için de tarih verildiği görülmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin Yemen'e üç, hatta dört defa gittiğini iddia edenler bile olmuştur.³⁷

Hz. Ali'nin seriyye komutanı olarak Yemen'e veya zekât-cizye âmili olarak Negrân'a gönderilmiş olduğuna dair görmüş olduğumuz bu rivayetlerin yanında, Hz. Ali'nin kadı ve mübelliğ olarak Yemen'e gönderildiği dair 3. bir habere daha kaynaklarda yer verilmiştir.

Genellikle hadis kitaplarında yer alan bu haberlerde; Hz. Peygamber bu görevle Hz. Ali'yi Yemen'e göndereceği zaman Hz. Ali: "Ey Allah'ın Resülü! Sen, bana sorular soracak bir kavme beni gönderiyorsun; hâlbuki ben bu kadılık konusunda tecrübeli değilim" diyerek kaygılarını dile getirmiş ve bunun üzerine de Hz. Peygamber, elini Hz. Ali'nin göğsüne koyarak şöyle demiştir: "Allah senin kalbine hidayet verecek ve dilini doğrultacaktır. Karşına iki davalı geldiği zaman, her ikisini de dinlemeden hüküm verme".³⁸

³⁴ Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber* (Beyrut, 2009), 125.

³⁵ Muhammed İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyyetü*, 1. Bs (Beyrut, 2004), (1-2): 700; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 154.

³⁶ Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan*, 110.

³⁷ Hz. Ali'nin Yemen'e üç defa gittiği ve bu şahsî temasın tabîî bir neticesi olarak da Yemen'de Ehl-i Beyt muhabbeti ve Şîlik temayülünün artmış olduğu söylenmiştir. Konu ile ilgili daha geniş bilgi ve tahliller için bkz., Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan*, 111.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Kahire, 1995), 1: 412- 439- 559; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, 24; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 20: 5; Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* (Riyad, 2001), 7: 663; Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ* (Beyrut, 2003), 203; Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan*, 111.

Hız. Ali'nin bu ifadelerinden anlaşıldığına göre, Hız. Peygamber Hız. Ali'yi Yemen'e kadı olarak göndermiş, Hız. Ali de gönderildiği bu bölgede kendisine intikal eden bazı hukuki meselelere yaşının gençliğine rağmen ustaca çözüm yolu bulmuş ve onun bu hukuki kararlarının bazıları kaynaklarda muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşmıştır.³⁹

Hız. Ali'nin Yemen seferi hakkındaki diğer rivayetlerde olduğu gibi, Yemen Bölgesi'ne kadı olarak gönderildiğinden bahseden bu rivayetlerde de bazı noktalar kapalı kalmaktadır. Zira söz konusu rivayetlerden Hız. Ali'nin ne kadar süreliğine ve Yemen'in hangi bölgesine gönderilmiş olduğuna dair net bir sonuç çıkarma imkânı bulunmamaktadır.⁴⁰

Kaynaklarda Hız. Ali'nin Yemen gölgesine olan seferi hakkında birbirinden farklı üç rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre Hız. Peygamber, Hız. Ali'yi Yemen bölgesine seriyye komutanı, zekât-cizye âmili ve kadı olarak göndermiştir.

Kaynaklardaki konu ile ilgili rivayetlere topluca bakıldığında, Hız. Ali'nin bu görevler için ayrı ayrı zamanlarda Yemen Bölgesi'ne gönderildiği sonucuna varmak mümkün gözükmemektedir. Zira Hız. Ali'nin hayat seyri göz önünde bulundurulduğunda onun bu kadar uzun bir süre Hız. Peygamber'in yanından ayrılmadığı anlaşılmaktadır.

Hız. Ali'nin Yemen seriyyesi hakkındaki rivayetleri topluca değerlendirdiğimizde şöyle bir sonuca varmak makul gözükmektedir: Hız. Ali'nin hicri 10. yılın Ramazan ayından Vedâ Haccına kadar -takriben iki buçuk ay- olan zaman içerisinde Yemen'in Negrân bölgesinde bulunmuş ve bölge halkından zekât ve cizyeleri toplamıştır. Bunun yanında orada bulunduğu süre içerisinde bölge halkına İslâm'ı anlatmak ve öğretmek için tebliğ faaliyetlerinde bulunmuş, daha sonra da orada çok zaman kaybetmeden askerlerinden ayrılarak Veda Haccı için Mekke'de bulunan Hız. Peygamber'e yetişmek için yola çıkmış ve hac günleri girmeden Hız. Peygamber'e yetişmiştir.

Bölgede bulunduğu esnada meydana gelen bazı hukûkî meselelere de çözümler üretmiş ve bu durum daha sonra kendisine kadılık isnadı yapılmasına meydan vermiştir. Zaten verdiği hükümler de böyle düşünülmesine imkân sağlamıştır. Bununla birlikte, Hız. Ali'nin Yemen'e yaptığı iddia edilen ikinci seriyye ve özellikle de Hemdân kabilesiyle ilgili münasebetlerini, kay-

³⁹ Hız. Ali'nin Yemen'de verdiği kritik hükümlerden birisi, kurulan bir tuzağa düşen aslanı seyretmekte olan dört kişinin birbirlerini çekerek kuyuya düşmeleri ve aslanın onları parçalaması üzerine aileler arasındaki diyet meselesinin nasıl olacağına dair verdiği hükümdür. Bir diğeri ise aynı temizlik döneminde aynı kadınla üç kişinin ayrı ayrı cinsi münasebette bulunması sonucu doğan çocuğun kime ait olacağına dair hüküm. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 522.

⁴⁰ Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 3: 1079; İbn Habîb, *Muhabber*, 125; Belâzürî, *Ensâb*, 1: 384; Fayda, *İslamiyet'in Güney Arabistan*, 112.

naklardaki rivayetler doğrultusunda kabul etmek mümkün gözükmemektedir.⁴¹

Hz. Ali Yemen bölgesinde bulunduğu sırada başta elde edilen ganimetlerin paylaşılmasındaki bazı tasarrufları olmak üzere, değişik tasarrufları dolaşısıyla beraberindeki Müslüman askerlerle arasında bazı huzursuzluklar yaşanmıştır. Yaşanan bu huzursuzluklardan dolayı Hz. Ali hakkında şikayetler çoğalmış ve bu şikayetler Hz. Peygamber'e kadar ulaşmıştır. Hz. Ali hakkında şikayetlerin çoğalması üzerine Hz. Peygamber hac dönüşü Ğadir-i Hum mevkiinde mola vermiş ve bu esnada bir hutbe irat ederek bu hutbesinde (konuşmada), Hz. Ali'nin ilminin üstünlüğünden ve faziletlerinden bahsederek, çeşitli savaşlarda müşrik akrabalarını öldürdüğü için Müslümanlar arasında Hz. Ali'ye karşı duyulan ve son zamanlarda da buna yenileri eklenen olumsuz havayı gidermek istemiştir.⁴²

Yemen'de ganimetleri paylaşırken yaşanan bazı sıkıntılardan dolayı Hz. Ali'den şikâyetçi olanları teskin edip Müslümanlar arasında kardeşlik ve dostluğun bozulmasını önlemek amacıyla Hz. Peygamber, bu konuşmayı yapmaya ihtiyaç duymuştur.⁴³

Hz. Ali'ye karşı oluşan olumsuz havayı izale etmek gibi çok tabii amaçlarla Hz. Peygamber'in yapmış olduğu bu konuşma daha sonra Şia tarafından çok farklı boyutlara taşınarak, İmamet ve Hilafetin bu konuşma esnasında Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'ye verilmiş olduğu dair iddialarına dayanak kılınmıştır.

SONUÇ

Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı, aynı zamanda Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsü olması gibi sebepler Hz. Ali'yi İslam tarihi ve Müslümanlar açısından çok önemli bir kişi haline getirmiş olduğundan dolayı, onun hayatının her safhasının doğru olarak bilinmesi büyük önem arz etmektedir.

İslâm tarihinde vuku bulan çok önemli bazı olayları doğru bir şekilde anlayabilmek için Hz. Ali'nin hayatı ve içinde yer aldığı bütün olayların bilimsel çalışmalar kapsamında, tarafsız bir gözle yeniden ele alınması önem arz etmektedir. Bu bağlamda özellikle de gazve ve seriyyelerin önemli bir yerinin olduğunu belirtmek gerekir.

Hz. Ali, Medine döneminde müşriklerle yapılan gazvelerin hepsinde bulunmuş ve savaş meydanlarında yapılan birebir çarpışmaların hiç birinde

⁴¹ Fayda, *İslamiyet'in Güney Arabistan*, 112.

⁴² İbn Kesir, *Siret*, 4: 348-358.

⁴³ İbn Kesir, *Siret*, 4: 348-358; Ebû'l-Abbâs Ahmed İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünneti'n-Nebeviyye* (Kahire, 1986), 7: 319-320.

onun bileğini bükebilen çıkmamıştır. Bu özelliğinden dolayı da Hz. Ali, Müslüman toplumların hafızasında kahramanlığın sembol ismi haline gelmiştir.

Hz. Ali katılmış olduğu gazvelerin dışında üç defa da seriyye komutanlığı yapmış olup, komuta ettiği seriyyelerde Hz. Peygamber'in kendisine tevdi ettiği görevleri başarı ile ifa etmiştir. Hz. Ali'nin komuta ettiği bu üç seriyyeden Yemen bölgesine gönderilen seriyye etkisi ve sonuçları itibariyle diğerlerinden çok daha fazla önemlidir.

Özellikle Benu Sa'd b. Bekr seriyyesi ile Tayy Kabilesi seriyyesi Hz. Ali'nin stratejik hamleleri sayesinde zayıf verilmeden başarılı bir şekilde sonuçlandırılmıştır. Bu iki seriyye hakkındaki rivayetler kaynaklarda sınırlı ölçüde fakat bir bütün halinde verildiği için konunun anlaşılması kolaylaşmaktadır. Fakat Hz. Ali'nin Yemen civarına yönelik olan seriyyesi hakkındaki rivayetler kaynaklarda dağınık bir şekilde yer almış olduğu için rivayetler ayrı ayrı değerlendirildiğinde konunun mahiyeti tam olarak kavranmasına imkân vermediğinden dolayı, seriyye ile ilgili rivayetlerin bütün halinde değerlendirilmesi zaruret arz etmektedir.

Hz. Ali'nin komuta ettiği en önemli seriyye olan Yemen Seriyyesi hakkındaki rivayetleri bir bütün halinde değerlendirildiğinde ise şöyle bir sonuca varılabilir: Hz. Ali seriyye kapsamında Yemen bölgesine bir defa gitmiştir. Bu seriyye kapsamında Hz. Ali, hicri 10. yılın Ramazan ayından Vedâ Haccına kadar -takriben iki buçuk ay- olan zaman içerisinde Yemen'in Necrân bölgesinde bulunmuş ve bölge halkından zekât ve cizyeleri toplamıştır. Bunun yanında orada bulunduğu süre içerisinde Hz. Ali bölge halkına İslâm'ı anlatmak ve öğretmek için tebliğ faaliyetlerinde bulunmuş, daha sonra da orada çok zaman kaybetmeden askerlerinden ayrılarak Veda Haccı için Mekke'de bulunan Hz. Peygamber'e yetişmek için yola çıkmış ve hac günleri girmeden Hz. Peygamber'e yetişmiştir.

Hz. Ali Yemen bölgesinde bulunduğu sırada bazı tasarrufları dolayısıyla beraberindeki Müslüman askerlerle arasında ciddi huzursuzluklar yaşanmıştır. Yaşanan bu huzursuzluklardan dolayı Hz. Ali hakkında şikâyetler çoğalmış ve bu şikâyetler Hz. Peygamber'e kadar ulaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber hac dönüşü Ğadir-i Hum mevkiinde mola vermiş ve bu esnada bir hutbe irat ederek Hz. Ali'nin üstünlüğünden bahsetmiş ve Müslümanlar arasında Hz. Ali'ye karşı duyulan ve son zamanlarda da buna yenileri eklenen olumsuz havayı dağıtmak istemiştir.

Yakın bir zamanda Yemen'de yaşanan bu sıkıntılardan dolayı Hz. Ali'den şikâyetçi olanları teskin ederek Müslümanlar arasında kardeşlik ve dostluğun bozulmasını önleme amacıyla Hz. Peygamber'in Ğadir-i Hum bölgesinde yaptığı bu konuşma, daha sonra Şia tarafından farklı mecralara çekilmiş ve özellikle Hz. Ali'nin imamet ve hilafetine delil olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Kahire, 1995.
- Apaydın, Hacı Yunus. *Humus*. İstanbul, 1998.
- Bakır, Abdülhalık. *Hz. Ali ve Dönemi*. Ankara, 2004.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbu'l-Eşrâf*. Beyrut, 1996.
- Buhârî. "Meğâzî", 61. Kahire, 1400.
- Fayda, Mustafa. *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*. Ankara, 1982.
- Halife b. Hayyat. *Târihu Halife b. Hayyât*. Beyrut, 1995.
- Hamidullah, Muhammed. *Hz. Peygamber'in Savaşlar*. 3. Bs. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1972.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Kitâbu'l-Muhabber*. Beyrut, 2009.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*. Kahire, 1853.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî*. Riyad, 2001.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *Cevâmî'u's-Sireti'n-Nebeviyye*. 1. Bs. Beyrut, 1983.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sireti'n-Nebeviyye*. 1. Bs. Beyrut, 2004.
- İbn İshâk, Muhammed. *es-Sireti'n-Nebeviyyetü*. 1. Bs, 2 Cilt. Beyrut, 2004.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail. *es-Sireti'n-Nebeviyye*. 2. Bs. Beyrut, 1999.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Kahire, 2001.
- İbn Seyyidinnâs. *'Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*. Medine, 1992.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Ahmed. *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*. 7 Cilt. Kahire, 1986.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1. Bs. Beyrut, 1987.
- Makrîzî, Takiyyuddîn Ahmed b. Ali. *İmta'u'l-Esmâ'*. Katar, t.y.
- Nüveyrî, Şihâbüddin Ahmed b. Abdilvehhab. *Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*. 1. Bs. Beyrut, 2004.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Mü'minlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib'in Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*. İstanbul, 2008.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Târîhu'l-Hulefâ*. Beyrut, 2003.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Târîhu't-Taberî*. 2. Bs. Kahire: Dâru'l-Mearif, t.y.
- Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid. *Kitâbu'l-Meğâzî*. 3. Bs. Londra, 1966.
- Ya'kûbî, Ahmed b. İshak b. Ca'fer. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2. Bs. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.

ĞADİR-İ HUM

Mehmet Azimli*

GİRİŞ

Bu çalışmamızda İslam dünyasından en büyük blok olarak ayrılış gerçekleştirmiş olan Şia'nın karşı gruba karşı sunduğu delillerinden biri incelemek istiyoruz. Şia, bunu özellikle Hz. Ali'nin hilafeti konusunda Ehli Sünnet'e karşı güçlü bir delil olarak dillendirmektedir. Bu çalışmada konuyu es geçmeye çalışan Sünni kaynaklardaki dağınık bilgileri bir araya toplayarak olayın esasen nasıl bir şekilde gerçekleştiğini inşa etmeye çalışacağız.

Şia'nın İddiası

Şia'nın Hz. Ali'nin, hilafete Hz. Peygamber tarafından atandığına dair önemle ileri sürdüğü delillerin başında Ğadir-i Hum olayı gelir.¹ Bu anlatıma göre özetle; Hz. Peygamber Veda haccı dönüşü Ğadir-i Hum² mevkiinde Hz. Ali'nin elinden tutmuş ve onun kendinden sonra halife olmasını vasiyet ettiği anlamına gelen sözler söylemiştir.³ Dahası olayla ilgili olarak Hz. Peygamber'e -esasen Yahudiler hakkında nazil olan- Maide-67'deki "*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer (bu görevini) yapmayacak olursan, O'nun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun.*" ayetinin nazil olduğu iddia edilmiş ve mesele Hz. Peygamber'in peygamberlik görev şartlarının Hz. Ali'nin imametini ilan etmesine bağlı olduğu noktasına kadar götürülmüştür.⁴

Bu anlatım tarzı ile Ğadir-i Hum olayı, Sünni dünya ile Şia arasındaki en önemli polemiklerden biri haline getirilmiş ve mesele tamamen mezhebi polemiklere kurban edilmiştir. Bu arada Hz. Peygamber'in ağızından karşılıklı uydurmalar üretilmiştir.⁵ Ne yazık ki bu olayda da mezhebi körlük, akıl almaz boyutlardadır.

---

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Belazuri, Ensab, Kahire 1968, II, 356.

² Bu sebeple Hz. Ali'nin liderliğinin ilan edildiği Şii devletler ve Nusayriler bu günü bayram ihdas etmişlerdir. Mehmet Azimli, *Hz. Ali Nesli'nin İsyancıları*, Konya 2010, 118.

³ Adnan Demircan, *Ğadir-i Hum Olayı*, İstanbul 1996, 22.

⁴ Bkz. Hikmet Zeyveli, *Kur'an ve Sünnet üzerine Makaleler*, İstanbul, 1996, 150

⁵ Demircan, *Ğadir-i Hum Olayı*, 47.

Kaynaklardaki Anlatım

Esasen Ğadir-i Hum rivayeti ilk kaynaklarda bulunmamaktadır. Bu bağlamda İbn İshak, İbn Hişam, İbn Sad, Vakıdi, Taberi bundan bahsetmez. Buhari gibi kaynakların yanında hadis kaynaklarının da çoğu konuyu zikretmez. Malik gibi ilk hadis kaynakları olayı vermez. Bu konudan ilk bahseden hadis kaynağı İbn Hanbel'dir. Ancak buradaki rivayetin sonundaki Hz. Peygamber'in dilinden, "Allah'ım ona dost olana sen dost ol, ona düşmanlık yapana sen de düşman ol!" anlamında yer alan kısmın sonradan eklendiği belirtilir.⁶

Olayın Aslı

Bütün bunlardan sonra olayın aslının ne olduğunu izah etmek gerekmektedir. Olayı Ehl-i Sünnet taassubuyla tamamen inkar etmeye de gerek yoktur.⁷ Ancak olay, Şia'nın iddia ettiği gibi de değildir. Doğrusu olayın serencamı özetle şu şekildedir:

Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Yemen bölgesine amil (vergi görevlisi) olarak göndermiştir.⁸ Hz. Ali, Yemen'de ki vergileri dağıtırken bunların arasında bulunan "Vasife" isimli bir cariyeyi kendine ayırmış, onu gece çadırına almış, sabahleyin de gusletmiştir. Bu durumu kabullenemeyen diğer sahabeler orada Hz. Ali ile tartışmışlar ve dönüşte durumu Hz. Peygamber'e şikâyet etmişlerdir. Hz. Peygamber ise Hz. Ali'nin görevli olarak bu mallardan hakkı olduğunu,⁹ alacağı mallara karşılık cariyenin küçük bir hisse olduğunu söyleyerek tartışmayı kapatmak istemiştir.¹⁰

Ayrıca Hz. Ali, yanında getirdiği mallarla Mekke'ye yaklaşırken Hz. Peygamber'e rapor vermek üzere arkadaşlarından önce gelmiş ve Hz. Peygamber'e Yemen'de yaptıklarını rapor etmiştir. Ancak o, malların başından ayrılınca geride kalanlar devlete ait bu malları aralarında paylaşmışlardır.¹¹ Bu durumu haber alan Hz. Ali bunlarla tartışmış ve bu tartışmalar Mekke'de ve devamında Medine'ye dönüşte de devam etmiştir. Bu tartışmaların kendisine ulaşması sonucu önce sukut edip¹² meselenin yumuşamasını bekleyen Hz. Peygamber, daha sonra tartışmanın ve şikâyetlerin sürekli tekrarlanması¹³ ve artması üzerine konudan sıkılmış, Ğadir-i Hum mevkiinde Hz. Ali'ye karşı

⁶ Doyurucu rivayet tahlilleri için bkz. Demircan, *Ğadir-i Hum Olayı*, 14, 51.

⁷ İbn Teymiyye, bilgilerin bu tür rivayetleri mezhep taassubuyla inkar ettiğini belirtir, bkz. İbrahim Sarıçam, "Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa 2005, 21.

⁸ Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi başka bir seferde Halid b. Velid'in haksızlıkla katlettiği Beni Cezimelerin diyetini ödemesi için gönderdiğini görüyoruz, Belazuri, II, 354.

⁹ Tevbe, 60. ayet gereği.

¹⁰ Buhari, Meğazi, 63; Nesai, 94.

¹¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, Ali Mad.

¹² Vakıdi, *Kitabu'l-Meğazi*, Beyrut 1984, 1081.

¹³ Nesai, 86.

aşırı söz sarf edenlere karşı onu savunmak amaçlı olarak, “*Ali’den Ne istiyorsunuz? Ali bendendir, ben de ondanım, ona kızmayın.*”¹⁴ “*Kim Ali’ye eziyet ederse bana eziyet eder.*”¹⁵ “*Ben kimin velisi¹⁶ isem Ali de onun velisidir.*” anlamına gelen sözler söylemiştir.¹⁷

Konunun İstismarı

Şia, bu sözleri bağlamından kopartıp, abartarak Hz. Ali’nin imametinin Hz. Peygamber tarafından tescillendiğine delil olarak getirmiştir.¹⁸ Ayrıca Sünni kaynaklar içindeki bazı ifadelerden yola çıkarak¹⁹ Hz. Ali’nin halifeliğinin Hz. Ebu Bekir tarafından gasp edildiğine vurgu yapmaya çalışmıştır. Yine Şia, bu anlayışını desteklemek için Hz. Peygamber’in vefat ederken Hz. Ali’nin kulağına gizli bir şeyler fısıldadığı da aktararak bununla Hz. Ali’nin halifeliğini kastettiği şeklinde rivayetlerle iddialarını desteklemeye çalışmıştır.²⁰ Benzer bir fısıldaşmanın da Taif olayında olduğu, sahabenin bunu aralarında konuşunca Hz. Peygamber’in, “*Gizli konuşmayı ben istemedim. Allah emir buyurdu.*” dediği nakledilerek bu anlayış perçinlenmeye çalışılmıştır.²¹

Bu bağlamda Şia, Ğadir-i Hum olayına destek amaçlı olarak yukarıda aktarılanlar dışında başka rivayetleri de kullanmıştır. Tebuk Savaşı’na giderken Hz. Ali’nin Medine’de bırakılmasının sebebini açıklarken Hz. Musa’nın yokluğunda ailesinin işlerine Hz. Harun’un bakması konusunu misal göstererek, “*Bana karşı sen, Musa’ya karşı Harun’un durumundasın fakat benden sonra peygamber yoktur.*” şeklindeki sözünü²² halifelik için delil getirme çabasına girmişlerdir. Hâlbuki bu uzun ve meşakkatli yolculuk için Hz. Ali, Hz. Peygamber’in ailesinin başında bırakılmıştır.²³

Bütün bu üretilmiş rivayetlerden hareketle Hz. Ali’nin halife olması gerektiğini söyleyen Şia’ya karşı İbn Teymiyye’nin Sünni bir gayretle yaptığı, Hayber’deki sancak ve Tebuk’taki Hz. Musa benzetmesi ile ilgili rivayetleri tümünden reddederek, “*Ehl-i Sünnet, bunları Haricilere karşı Hz. Ali’yi savunma adına uydurmuştur.*” şeklinde²⁴ bir karşı görüşe gitmeye de gerek yoktur.

¹⁴ Tirmizi, Menakıb, 21; Nesai, 87.

¹⁵ Belazuri, II, 379.

¹⁶ Buradaki veli yardımcı, sorumluluğumdaki kişi anlamındadır, Demircan, *Ğadir-i Hum Olayı*, 64.

¹⁷ Tirmizi, Menakıb, 21.

¹⁸ Hikmet Zeyveli, 204 vd.

¹⁹ Halbuki konunun Nehcu’l-Belağ’a da zikredilmemesi dikkat çekicidir, Zeyveli, 150.

²⁰ Nesai, 151.

²¹ Tirmizi, Menakıb, 21.

²² İbn Sad, III, 24; Tirmizi, Menakıb, 21.

²³ İbn Sad, III, 23.

²⁴ Bu konuda geniş değerlendirmeler için bkz. Sarçam, “Hz. Ali’nin Hayatı ve Şahsiyeti”, 21.

SONUÇ

Esasen olayın serencamı yukarıda zikrettiğimiz gibi Hz. Ali'nin ganimet malları içinden bir cariyeyi alması ve onunla beraberliğinin sahabilerce tenkidinden ibarettir. Hz. Peygamber'in sahabilere yönelik basit uyarı sözlerinden Şia'nın yaptığı gibi evrensel hükümler çıkarmak mümkün değildir ve onlara bu konuda çok sert davrandığı şeklindeki aktarımlar da esasen onun davet üslubuna uymaz.

Şunu söylersek sanırız yeterli olacaktır: Eğer Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kendinden sonra halife olarak atamak istiyorsa bunun için gizli konuşma yapmasına, fısıldaşmasına veya burada olduğu gibi yol üstünde tesadüfen gelişen bir olay üzerine bu iddia edilen sözleri söylemesine ve hiç kimseden çekinmesine de gerek yoktu. Veda Hutbesi'nde binlerce sahabe huzurunda bunu açıkça ilan ederdi, mesele biterdi.²⁵ Dahası eğer bu ayet bunun için geldiyse Medine'de de minbere çıkar bunu teyiden ilan ederdi.

---

²⁵ Zeyveli, 150.

HZ. OSMAN DÖNEMİNDE HZ. ALİ

Adem Apak*

GİRİŞ

Hız. Ali şüphesiz İslâm tarihinde hakkında en çok tartışma yapılan şahıslardan birisidir. Onun tartışmaların merkezinde yer almasının asıl sebebi ise siyasî kişiliğidir. Dolayısıyla o, tarihî şahsiyet olma özelliğini daha ziyade siyasî konumunda almıştır denilebilir. Hız. Ali'nin siyasî konumu ve siyasî tercihleri, gerek Hız. Peygamber (sav) dönemindeki, gerekse daha sonraki süreçteki faaliyetleri, zamanla tarihî kişiliğinden koparılarak, onun çok farklı bir şahsiyet haline getirilmesine sebep olmuştur. Kısacası tarihî/gerçek Hız. Ali'nin yerini siyasî-dinî mezheplerin kendileştirdiği sanal Ali almış, belki de bundan dolayı hatta neredeyse her siyasî-dinî fırka ve mezhebin bir Hız. Ali telakkisi olmuştur. Öyle ki, onun vefatından çok sonraki dönemlerde sistemleşen çeşitli fırka, mezhep ve tarikatlar varlıklarını, görüş ve prensiplerini onun kurgulanmış şahsiyeti üzerine bina etmişlerdir. Bazen de onun kişiliği, görüşleri ve siyasî konumu, Şia'da olduğu gibi bir inanç meselesi haline getirilmiştir. Şia dışındaki farklı gruplar da, bu mezhebin Hız. Ali telakkisine karşılık kendileri için yeni Hız. Ali anlayışları geliştirmişlerdir. Bütün bunlar, Hız. Ali hakkında yapılan yorum ve değerlendirmeleri farklılaştırmış, hatta çoğu zaman da birbirlerini nakzeder hale getirmiştir. Kanaatimizce bunun en önemli sebebi ise Hız. Ali'nin, tarihin konusu olmaktan çıkarılarak siyasetin/ideolojinin konusu haline getirilmiş olmasıdır. Ancak bütün bu algılamaya farklılıklarına rağmen Hız. Ali'nin her yönleriyle ve zamanımız bakış açısıyla yeniden ele alınıp değerlendirilmesi mümkündür, üstelik buna ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir. Zira onun şahsiyeti, görüşleri ve uygulamaları etrafındaki fikrî-siyasî tartışmalar güncelliğini ve popülerliğini devam ettirmektedir.

A. HZ. OSMAN'IN HALİFE SEÇİMİNDE HZ. ALİ

Hız. Ömer Hicretin 23. yılının Zilhicce ayında (4 Kasım 644) Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lüe'nin gerçekleştirdiği suikast sonucunda ağır bir şekilde yaralandı.¹ Bunun üzerine ashâb önderleri kendisinden Hız. Ebû Bekir'in

---

* Prof. Dr.,

¹ Taberî, *Tarih*, IV, 190-194; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, II, 329; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 26-27; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 137.

yaptığı gibi yerine birini tayin etmesini istediler. Ancak Hz. Ömer bu teklifi kabul etmedi. Kendisine halef tayiniyle ilgili olarak yapılan tüm teklifleri geri çeviren Hz. Ömer sonunda bu makam için Hz. Peygamber'in (sav) cennet ehlerinden saydığı altı sahâbîden teşekkül eden bir aday listesi belirledi. Bunlar Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Zübeyr b. el-Avvâm, Hz. Talha b. Ubeydullah ve Hz. Abdurrahman b. Avf idi.²

Hz. Ömer halîfe adayı olarak gösterdiği şahısları vefatından önce sırasıyla yanına çağırarak kendilerine bazı nasihatlerde bulundu. Onun en fazla uyardığı kişilerin Hz. Ali ile Hz. Osman olması dikkat çekicidir. Nitekim halîfe, Hz. Ali'ye şayet göreve gelirse Hâşimoğulları'nı halkın yönetimine getirmemesini tavsiye etmiş, Hz. Osman'a ise, "ey Osman, şayet sen bu işi yükleneneceksen Ebû Muaytoğulları'nı insanların başına musallat etme" şeklinde ikazda bulunmuştur.³ Hz. Ömer'in adaylar içerisinde en fazla Hz. Osman'a nasihatte bulunduğu, en ciddi ikazları ona yaptığı görülür. Anlaşılan o ki halîfe onun yumuşak huylu olması ve akrabasına düşkünlüğü sebebiyle ileride soyunun isteklerine boyun eğebileceğinden endişe etmiş, dolayısıyla da ha göreve gelmeden kendisini bu hususta uyarma gereği duymuştur.

Halîfe seçimi heyetinin bir araya gelmesinden sonra hiçbir şahsın adaylıktan çekilmediğini gören ve seçimin kilitleneceğinden endişelenen Abdurrahman b. Avf, bir çözüme ulaşabilmek amacıyla kendisinin adaylıktan feragat ettiğini açıklayarak eğer razı olunursa halîfe seçiminde hakemlik yapabileceğini söyledi. Diğer üyeler de bu teklifi kabul ettiler. Sadece Hz. Ali hakkı gizlememesi, hevasına tabi olmaması, akraba ayrımı yapmaması ve ümmete lâıyk birini seçmesi şartıyla onun hakemliğini kabul edeceğini söyledi.⁴

Abdurrahman b. Avf halîfelik konusunda ilk önce şûrâ üyelerinin tercihini öğrenmeye çalıştı. Hz. Zübeyr'e kimi halîfe olarak görmek istediğini sorduğunda ondan Hz. Ali'nin adını aldı. Hakem, Sa'd b. Ebû Vakkâs'a bu konuda kendisine vekâlet vermesini istedi. Muhatabı "eğer bu iş için kendini seçeceksen, reyim senindir, şayet Osman'ı seçeceksen reyimin Ali'de olması daha iyidir" cevabını verdi.⁵ Hz. Ömer'in de vefat etmeden önce tahmin ettiği gibi halîfelik konusunda Hz. Ali ile Hz. Osman'ın isimleri öne çıktı.⁶ Bu da aslında beklenmeyen bir durum değildi. Zira o dönemde Kureyş içinde asabiye-ti en kuvvetli iki kabile Benî Hâşim ile Benî Ümeyye olup bu soyları ashâb arasında Hz. Ali ve Hz. Osman temsil ediyordu. Abdurrahman b. Avf'ın yap-

² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 61, 339, 344; Taberî, *Tarih*, IV, 228.

³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 341-344; Taberî, *Tarih*, IV, 229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 27; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 137-138, 144-145.

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 339; Taberî, *Tarih*, IV, 232; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 36.

⁵ Buhârî, *Fedâilü's-Sahâbe* 8; Taberî, *Tarih*, IV, 232; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 145.

⁶ Taberî, *Tarih*, IV, 229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 35; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 145.

tığı görüşmelerde adı geçen her iki aday da bu görev için kimin layık olduğu kendilerine sorulduğunda karşılıklı olarak birbirlerinin adını vermişlerdir.⁷ Neticede bu iki şahıstan birisinin halife olacağı kesinleşmiş oldu; dolayısıyla halife ya Benî Hâşim'den, ya da Benî Ümeyye'den seçilecekti. Hâşimîler, Hz. Peygamber'in (sav) vefatından beri hilâfette Hz. Ali'yi görmek istiyorlar, idarede sıranın artık kendilerine geldiğini söylüyorlardı. Buna karşılık Ümeyyeli-ler görev için en uygun adayın Hz. Osman olduğunu düşünüyorlardı. Diğer taraftan Kureyş'in büyük bir kısmı ise hilâfet şayet Hâşimîlere geçerse artık onların tekelinde kalacağından, dolayısıyla daha sonra başka bir ailenin bu makama erişemeyeceğinden endişe ediyordu. Müslümanlar Hz. Osman'ın halîfeliği ihtimali konusunda da başka bir tedirginlik yaşıyorlardı. Hz. Osman'ın halîm-selîm bir kişi olması nedeniyle, kendi ailesinin isteklerine ve onların makam elde etme hırslarına karşı çıkamayacağından bunun sonucunda diğer kabilelerin muhalefetine sebep olacağından, nihayetinde toplumda bir fitnenin patlak vereceğinden korkuluyordu.⁸

Gerek Hz. Ali gerekse Hz. Osman, tahmin edileceği gibi daha seçim aşamasında kabilelerinin telkin ve yönlendirmeleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Ümeyyeoğulları, Hz. Osman'ın halife olması için propagandaya başlamışlardır. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in (sav) amcası ve o dönemde Hâşimoğulları'nın büyüğü olan Hz. Abbâs da halife seçimi esnasından Hz. Ali'yi sürekli olarak yönlendirmeye çalışmış, üstelik onu hilâfete ulaşma yolunda pasif kalmakla eleştirmiştir:

“Sana herhangi bir konuda bir teklifte bulunduğum zaman, mutlaka sevmediğim ve arzu etmediğim bir şekilde dönmüşümdür. Rasûlüllah vefat etmeden önce bu işi kimin yükleneceğini ona sormanı istedim, sormadın. Onun vefatından sonra halife seçilmen için acele etmeni istedim, yapmadın. Ömer seni şûrâyâ dâhil ettiği zaman girme dedim kabul etmedin. Vallahi, hilâfeti Osman yüklenerek olursa onu bir kötülükle yüklenecektir.”⁹

Abbâs'ın dile getirdiği bu düşünceler hilâfetin sadece Hâşimoğulları'nın hakkı olduğuna dair kesin inancın sonucudur. Ona göre halîfeliği en iyi şekilde Hz. Ali yapabilir düşüncesi değil, “Hâşimî olan Ali” bu makama gelmelidir anlayışı ön plândadır. Buna karşılık Hz. Osman'ın halife olmasını isteyen Ümeyyeoğulları'nın çıkış noktası da Abbâs'tan farklı değildi. Onlar da başka biri yerine kendi kabilelerinden olan Hz. Osman'ın halife olmasını arzu ediyorlardı.

Ailelerinin müdahaleleri sonucunda Hz. Ali ile Hz. Osman halife seçimi sürecinde Emevî-Hâşimî rekabetinin yeni sembolleri haline geldiler. Adayların

⁷ Taberî, *Tarih*, IV, 231, 237.

⁸ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, II, 112-113, 123.

⁹ Taberî, *Tarih*, IV, 229-230; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 35-36.

da bunun tesiri altında kaldığı durumlara şahit olunmuştur. Nitekim İbn Sa'd'ın rivayetine göre Hz. Ömer'in vefatının ardından onun cenaze namazını kaldırmak için hem Hz. Ali hem de Hz. Osman özel gayret sarf etmişlerdi. Zira halifenin cenaze namazını kaldırmak adaylara seçim aşamasında bir avantaj sağlayabilirdi. Bu sebeple şûrânın hakemi Abdurrahman b. Avf, bu davranışın emirlik hürsından kaynaklandığını ifade ederek her ikisini de kınamış, bu görevin Hz. Ömer tarafından Suheyb'e verildiğini hatırlatma gereği duymuştur.¹⁰

Abdurrahman b. Avf yeni halifeyi tespit için yaptığı görüşmelerin dördüncü gününün sabah namazında kararı açıklamak üzere halkı bir araya topladı. Yaptığı açıklama konuşmasının ardından ashâbdan son olarak bu hususta fikirlerini beyan etmelerini istedi. Burada hazır bulunan Ammâr b. Yâsir şayet Müslümanların ihtilâfa düşmesini istemiyorsa, bunun yolunun Hz. Ali'ye biat etmekten geçtiğini söyledi. Onun sözüne Benî Ümeyyeli Abdullah b. Sa'd, "eğer Kureys'in ihtilâfa düşmesini istemiyorsan Osman'a biat et" şeklinde karşılık verdi. Ammâr, bunun üzerine muhatabını "Sen ne zamandır Müslümanlara nasihat etmeye başladın?" sözleriyle azarlayınca ortam birden gerginleşti; taraflar birbirlerine karşı sert ifadeler kullanmaya başladılar. Muhtemel bir çatışmanın çıkmasından endişelenen Sa'd b. Ebû Vakkâs hakeme bir an önce kararı açıklaması çağrısında bulundu.¹¹ Abdurrahman b. Avf bunun üzerine Hz. Ali'yi yanına davet ederek eğer halife olursa Allah'ın kitabı, Peygamber'in (sav) sünneti ve önceki halifelerin yolu üzerine hareket edeceği hususunda söz vermesini istedi. Hz. Ali, ilmi ve gücü yettiği kadar bu görevi yerine getireceğini bildirdi. Hakem, ardından diğer aday Hz. Osman'ı davet ederek ona da aynı teklifi sundu. Hz. Osman'dan olumlu cevap alınca da "Allahum, şahit ol! Ben üzerimdeki emaneti Osman'ın üzerine yüklemiş oldum" sözleriyle onu halife ilân etti. (H.24/M.644-645).¹²

Abdurrahman b. Avf'ın iki adaydan niçin Hz. Osman'ı tercih ettiği hususunda araştırmacılar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Hakemin Hz. Ali'den Allah'ın kitabı, Peygamber'in (sav) sünnetine uyma ve kendinden önceki iki halifenin yolunda gitme hususunda söz istemesi neticesinde onun "gücüm yettiğince" cevabını vermesinin, aynı teklife Hz. Osman'ın ise tereddütsüz olur demesinin tercihte etkili olduğu söylenmiştir. Ayrıca Arap siyaset geleneğinde yaşın ve tecrübenin önemi vurgulanarak, daha genç olan Hz. Ali'nin yerine yaşlı ve tecrübeli Hz. Osman'ın seçilmesinin tabii olduğu ileri sürülmüştür.¹³ Hz. Peygamber (sav) döneminde Bedir, Uhud ve Hendek gibi mu-

¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 367.

¹¹ Taberî, *Tarih*, IV, 232-233; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 37.

¹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 63; Taberî, *Tarih*, IV, 233, 238; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 37; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 146-147.

¹³ Fığlalı E. Ruhi, *Türkiyede Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1991, s. 41.

harebelere iştirak eden ve bu savaşlarda Müslümanların müşrik olan akrabalarını öldüren Hz. Ali'ye karşı toplum içinde bir hoşnutsuzluk bulunmasının halife seçiminde onun aleyhine bir etken olduğu da iddia edilmiştir.¹⁴ Anlaşılan insanlar geçmişte akrabalarını öldürmüş olan sert mizaçlı Hz. Ali yerine mülayim ve hoşgörülü Hz. Osman'ı başlarında görmek istemişlerdir.¹⁵

B. HZ. OSMAN'IN İCRAATI KARŞISINDA HZ. ALİ

Hz. Osman'ın halife seçilmesi Mekke'nin eski yönetim sınıfının bir başkanı olarak görülebilir. Öyle ki bu sınıf o zamana kadar idareye hâkim olan Kureyş soylarından memnun değildi. Dolayısıyla onlar üstünlüğün bir gün kendilerine geçeceğine inanıyorlardı. Hz. Osman, Mekke'nin ileri gelen ailelerinden Benî Ümeyye'ye mensuptu. Ayrıca Hz. Peygamber'in (sav) sahâbesi arasında asalet ve kişiliği ile halife olmaya en layık olanlardandı. Bu sebeple eski liderler onun devlet başkanı seçilmesi için çaba göstermişlerdir. Hz. Osman'ın halife olması ayrıca Emevîlerin de bir zaferiydi. Çünkü elde edilen netice kendileri için eski kudretlerine erişme hususunda bir fırsat sundu. Onlar da bu fırsatı iyi değerlendirerek Mekke fethi öncesinde kaybettikleri iktidar mevkiini yeniden kazanma imkânı buldular.¹⁶

Hz. Osman'ın halife olmasıyla birlikte Benî Ümeyye tekrar iktidara kavuşmuş oldu. Nitekim ailenin reisi konumunda Ebû Süfyan biatten sonra halîfenin evinde toplanan Ümeyyeoğulları'na "Allah'a yemin olsun ki, hilâfetin sizin olmasını umuyordum. Hilâfet artık sizin çocuklarınıza miras kalacaktır" dediği rivayet edilir.¹⁷ Bu ifadeler Benî Ümeyye'nin hilâfete bakışını, aynı zaman Hz. Osman'ın da ne kadar muhteris insanlarla başetmek durumunda kaldığını gösterir.

Ümeyyelilerin Hz. Osman'ın hilâfet görevini üstlenmesinden itibaren idareyi doğrudan yönlendirmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim halife bu yönlendirmenin de bir yansıması olarak görevi üstlenmesinden (H.24/M.644-645) yaklaşık iki yıl sonra Beytülmal âmili Abdullah b. Mes'ûd ile arasındaki anlaşmazlık sebebiyle Kûfe valisi Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı azlederek yerine anne-bir kardeşi Velîd b. Ukbe'yi tayin etmiştir.¹⁸ Halef-selef valilerin görev değişimi esnasında aralarında geçen diyalog Emevîlerin devlet anlayışını ve iktidar-kabile ilişkisini açıkça ortaya koyar. Sa'd, Velîd'e "bu göreve gelmek için senin zekân mı arttı yoksa biz mi ahmaklaştık?" şeklinde bir soru

¹⁴ Fıçlalı, E. Ruhi, "Hâriciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1975, sy. XX, s. 227.

¹⁵ Ebû Zehra, Muhammed, *Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, s. 66.

¹⁶ Vida, G. Levi Della, "Osman", *İA*, IX, 482.

¹⁷ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zehab*, II, 352.

¹⁸ Taberî, *Tarih*, IV, 251-252.

yönettiğinde “Ebû İhsak, bu bir mülktür, mülk bir gün birisi tarafından, ertesi gün birisi tarafından alınır” cevabını duyunca, “sizler bu görevleri artık bir mülk haline getirdiniz” diyerek tepki göstermiştir.¹⁹

Hiz. Osman Kûfe’de başlayan kadro değişikliğine devam ederek önce Mısır valisi Amr b. el-Âs’ın yerine sütkardeşi Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh’i (27 (647) tayin etti.²⁰ Bundan iki yıl sonra da 29 (649-650) Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi azlederek dayısının oğlu Abdullah b. Âmir’i Basra valiliğine atadı.²¹ Halife daha önce kendisinin tayin etmiş olduğu Velîd b. Ukbe’yi Kûfelilerin şikâyeti üzerine görevden almasının ardından onun yerine yine kendi kabilesinden Sa’îd b. el-Âs’ı getirdi. (H.30/M.650).²² Eyalet valilerini sırasıyla değiştirip yerlerine Ümeyyelileri atayan Hiz. Osman’ın politik tasarrufta bulunmadığı tek eyalet Şam’dır. Zira Hiz. Ömer döneminden beri bölgeyi idare eden Muaviye b. Ebû Süfyan zaten Ümeyyelidir. Hiz. Osman onu değiştirmek bir yana daha önce Umeyr b. Sa’d’ın yönetiminde olan Hama, Hims ve Kinnesrin gibi şehirleri ve Abdurrahman b. Alkame’nin idaresindeki toprakları yönetimini de Şam valiliğine bağlamıştır.²³ İktidarın bütün kilit görevlerine Ümeyyelileri getiren Hiz. Osman bunlara ilave olarak günümüzde başbakanın yetkilerini hâiz makama da amcasının oğlu Mervan b. Hakem’i tayin etmiştir.²⁴ Gerçekleşen bu kadro değişiklikleri neticesinde devletin neredeyse bütün idarî kademeleri Ümeyyeoğulları’nın kontrolüne geçmiş, bunun sonucunda yönetimde resmen olmasa da fiilen aile saltanatı uygulaması başlamıştır.

Hiz. Osman yönetimde takip ettiği bu politikayla esasında halife seçilirken vermiş olduğu sözün de hilâfına hareket etmiş oluyordu. Çünkü hakem Abdurrahman b. Avf Allah’ın kitabı, Peygamber’in (sav) sünneti ve ondan sonraki halifelerin yolundan gitmesi şartıyla kendisine biat edeceğini söylemiş, Hiz. Osman da bu konuda söz vermişti.²⁵ Üstelik Hiz. Ömer de kendisini akrabasına karşı dikkatli olması hususunda açıkça uyarılmıştı.²⁶ Buna rağmen Hiz. Osman’ın halifeliliği döneminde Hiz. Ömer zamanından devralınan yönetim kadrosu büyük oranda değişmiştir.

Hiz. Osman döneminde bir kabileye dayanan yönetim sistemine geçilmesi Hiz. Peygamber’in (sav) büyük ölçüde etkisiz hale getirdiği, ardından ilk iki halifenin kontrol altında tuttukları kabilecilik düşüncesinin (asabiyet) yeniden

¹⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 42-43.

²⁰ Taberî, *Tarih*, IV, 256-257; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 45, İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 51.

²¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 44-45; Taberî, *Tarih*, IV, 264; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 49; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 153-154.

²² Taberî, *Tarih*, IV, 277-278.

²³ Taberî, *Tarih*, IV, 289; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 58, III, 7-8.

²⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 35; Ya’kûbî, *Tarih*, II, 164.

²⁵ Taberî, *Tarih*, IV, 233; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 37.

²⁶ Taberî, *Tarih*, IV, 192; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 27; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 137-138.

alevlenmesine hatta hadiseleri yönlendirecek bir etkiye ulaşmasına sebep oldu. Bu dönemde gerçekleşen politika değişikliği ilk önce Kureyş içinde tarihten gelen Emevî-Hâşimî rekabetini tekrar canlandırdı. Hz. Peygamber'in (sav) kabileler üstü konumuyla bu mücadele ağırlığını kaybetmişti. Rasûl-i Ekrem'den (sav) sonraki halifelerin Teym ve Adî'den seçilmiş olmaları sebebiyle Ümeyye ve Hâşimîler iktidardan uzak kaldıkları için, bu iki kabile arasında iktidar mücadelesi geri plana düştü. Ancak Hz. Osman'ın halife olması ve ardından Emevîler lehine siyasî kararlar alması bu soyun tarihî rakibi olan Hâşimîleri tabîi olarak muhalefet yapmaya sevk etti. Ayrıca idareden çeşitli nedenlerle memnun olmayanlar Emevîlere karşı Hâşimîlerin yanında taraf olmaya başladılar. Sonuçta Müslümanlar Emevî taraftarları ve Hâşimî taraftarları şeklinde ikiye bölünmüş, iki aile arasındaki siyasî rekabet, zamanla nüfuz alanını genişleterek bütün toplum kesimlerini derinden etkiler hale gelmiştir. Bu durumda Hz. Ali de toplum nazarında bir muhalefet lideri olarak görülmeye başlamıştır.

C. HZ. OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ SÜRECİNDE HZ. ALİ

Hz. Osman'ın halifeliği zamanı sadece parlak zaferlerin gerçekleştirildiği bir dönem değil, aynı zamanda İslâm toplumunu derinden sarsan hadiselerin yaşandığı bir süreci de çağırıştırır. Bu nedenledir ki tarihçiler Hz. Osman'ın hilâfet dönemini kronolojik olarak genelde iki kısma ayırmışlardır. Birincisi (H.24-29/M.644-649) yıllarını içine alan "Sükûnet Dönemi", diğeri de (H.30-35/M.650-655) yılları arasına tekabül eden "Karışıklık Dönemi"dir.²⁷ Böyle bir ayırma gidilmesinin sebebi karışıklıkların ikinci devrede ortaya çıkmış olmasıdır.²⁸ Ancak ilk dönemin tamamen sükûnet içinde geçtiği, dâhilî problemlerin sadece ikinci devrede meydana geldiği şeklindeki bir görüş isabetli olmaz. Esasında tarihte olayların asıl sebeplerini meydana gelişlerinden daha öncelerde aramak gerekir.

Hz. Osman döneminde ortaya çıkan hadiseleri açıklama sadedinde tarihçiler çok farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunları genel olarak halîfenin icraatından, yöneticilerinin uygulamalarından kaynaklanan problemler ile toplumda siyasî, sosyo-kültürel ve dinî alanlardaki değişimlerden kaynaklanan problemler şeklinde üç başlık altında ele almak mümkündür.

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde gerek Medine gerekse eyaletlerde meydana gelen problemlerin halli adına bazı tedbirlere başvurulmuştur. Bunlardan ilki yönetim muhalifi olarak görülen bazı şahıs ve grupların buldukları şehirlerden daha uzak bölgelere gönderilmeleri gelirdir. Yönetimin bu konu-

²⁷ Vida, D., "Osman", *İA*, IX, 430.

²⁸ Fiğlalı E.R, *İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 34.

da en fazla tartışılan, yankıları ve tesirleri uzun yıllar devam eden iki uygulamasından bahsedilir ki bunlardan ilki Ebû Zer el-Gıfârî'nin Rebeze'ye gönderilmesi ikincisi ise valileri Sa'îd b. el-Âs ile problem yaşayan bazı Kûfe eşrafının Şam eyaletine sürgün edilmesidir.

Hız. Osman'ın halîfeliğinin ikinci döneminde merkezden uzak şehirlerde meydana gelen hadiselerin haberleri Medine'ye gelmeye başlamıştı. Aynı anda başkente halkı yönetime karşı ayaklanmaya çağırarak mektuplar da ulaşıyordu.²⁹ Bunun üzerine Müslüman önderleri kendilerine gelen mektupları olarak durumu halîfeye intikal ettirdiler. Hız. Osman muhataplarına ne yapılması gerektiğini sorduğunda onlardan güvendiği bazı şahısların teftiş için vilâyetlere göndermesi tavsiyesini aldı. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme Kûfe, Üsâme b. Zeyd Basra, Abdullah b. Ömer Şam ve Ammâr b. Yâsir Mısır'a gözlemci olarak gönderildi. Ammâr dışında görevliler vilayetlerden dönüp yaptıkları incelemeler sonucunda herhangi bir olumsuzluk tespit etmedikleri raporunu verdiler.³⁰ Ammâr'ın gecikmesi ise Medinelilerin endişesine sebep oldu. Bu arada Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'ın teftiş göreviyle gelen Ammâr b. Yâsir'in Mısır'da Hâlid b. Mülcem, Sevdân b. Humrân ve Kinâne b. Bişr gibi yönetim muhalifleriyle görüştüğünü ihbar eden mektubu halîfeye ulaştı. Vali mektupta şayet izin verilirse bu şahısların tamamını öldürmek istediğini de bildirdi. Fakat Hız. Osman valisini bundan menetti.³¹ İslâm tarihi kaynaklarında Ammâr b. Yâsir'in Mısır valisi hakkında nasıl bir rapor verdiği hususunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak Ammâr'ın vali ile tartıştığı³² dikkate alınırsa söz konusu raporun müspet olmadığı anlaşılır.

Eyalet merkezlerine gönderilen gözlemcilerin neredeyse tamamı gittikleri yerlerde herhangi bir olumsuz durumla karşılaşmadıklarını bildirmiş olmalarına rağmen toplumda huzursuzluk havası halâ devam ediyordu. Bunun üzerine Müslümanlardan bir grup görüşmeler yapmak üzere Âmir b. Abdullah et-Temîmî'yi halîfelik makamına gönderdiler. Âmir b. Abdullah, Hız. Osman'a Müslümanların yönetimin bazı uygulamalarından rahatsız olduğunu, dolayısıyla bu icraatlardan vazgeçmesi gerektiğini söyledi.³³ Şehir ileri gelenleri daha sonra Hız. Ali'ye giderek halîfeyle görüşmesini ve ona gerekli tavsiyelerde bulunmasını istediler. Bunun üzerine Hız. Ali, halkın şikâyetlerini aktardı. Kendisine yapılan ikazlardan alınan halîfe, "sen benim yerimde olsaydın, ben sana böyle bir serzenişte bulunmaz, seni kınamazdım. Muğîre'yi Ömer tayin etmişti. Ben İbn Âmir'i vali tayin ettim diye niye beni kınıyorsun?" sözleriyle

²⁹ Taberî, *Tarih*, IV, 341.

³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 341-342.

³¹ Taberî, *Tarih*, IV, 341; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 78.

³² Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, II, 434.

³³ Taberî, *Tarih*, IV, 333.

kendisine haksızlık yapıldığını ima etti. Hz. Ali ise "Ömer valilerini sürekli kontrol altında tutar, hata yaptıklarında onları en ağır şekilde cezalandırırdı. Fakat sen bunu yapmıyorsun. Akrabalarına da yumuşak davranıyorsun" cevabını verdi. Bu defa Hz. Osman sürekli tenkit edilen Muaviye'nin de Hz. Ömer tarafından tayin edildiğini, kendisinin de onu görevde tuttuğunu söyleyince, Hz. Ali "Muaviye'nin, Hz. Ömer'in kölesi Yerfe'den daha çok Ömer'den korktuğunu bilmiyor musun? Fakat Muaviye bugün sana danışmadan bir sürü şeyler çeviriyor ve 'Osman böyle emretti' diye konuşup dururken sen onu engellemiyorsun"³⁴, sözleriyle mukabelede bulundu. Bu ifadeler Hz. Ali'den de gelmiş olsa halifenin kendisine yapılan tenkit ve tavsiyelerden rahatsız olmaya başladığını gösterir. Nitekim Hz. Ali ile yaptığı görüşmeden sonraki konuşmasında rahatsızlığını açıkça dile getirmiştir:

"Allah'a yemin olsun ki İbn Hattâb'ı kınamadığınız hususlarda beni kınıyorsunuz. O size ayağıyla tekme vurur, eliyle tokat atar, diliyle gerekeni söylerdi de sesinizi çıkarmazdınız. Ama ben yumuşak davrandım. Elimi ve dilimi sizden uzak tuttum. Allah'a yemin olsun ki, taraftarlarımla sayıları sizden daha çoktur. Adamlarımı çağırırsam onlar hemen gelirler. Bu nedenle bana dil uzatmayın ve valilerime ta'n etmeyin."³⁵

Hz. Osman'ın burada kullanmış olduğu "benim taraftarlarım sizlerden daha çoktur" ifadesi dikkat çekicidir. Halife kendisine bağlı gruplardan bahsederken aslında toplumda fiilen bir bölünmüşlüğü kabul etmiş görünüyor. Bu bölünmenin tarafları ise yönetimi elinde bulunduran Ümeyyeoğulları ve diğerleri şeklindedir. Dolayısıyla kendisinin ifadeleri bu dönemin Emevî saltanatına zemin oluşturması yönündeki etkisini ortaya koyar. Zira Hz. Osman dönemi, Kureyş'e dayalı idarî ve siyasî bir yapıdan daha özele giderek Emevî ailesine dayalı bir yapıya geçiş zemin hazırlamıştır.³⁶

Hz. Osman ülke dâhilinde karışıklıkların artarak devam ettiğini görünce valilerini ikinci defa başkentte toplama gereği duydu. Nitekim ilkinden bir yıl sonra (H.35/M.655) gerçekleştirilen toplantıda da valiler önceki buluşmada dile getirdikleri tekliflerini tekrarladılar.³⁷ Farklı olarak görüşmenin ardından Şam valisi Muaviye Hz. Osman'ı Suriye'ye götürme teklifinde bulundu. Ancak halife öneriyi kesin bir şekilde reddetti. Zira böyle bir adım aslında halifeliğin fiilen Şam'a gitmesi ve yönetimin mutlak olarak Muaviye'nin eline geçmesi anlamına geliyordu. Muaviye bunun üzerine halifeye kendisini koruyacak asker gönderme önerisi getirdi. Ancak Hz. Osman "ben Rasûlüllah'ın komşularını sıkıntıya sokmak istemem" cevabıyla buna da muvafakat verme-

³⁴ Taberî, *Tarih*, IV, 336-338; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 75-76; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 169.

³⁵ Taberî, *Tarih*, IV, 338-339; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 77; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 163.

³⁶ Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda, Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 113.

³⁷ Taberî, *Tarih*, IV, 342-343; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 78.

di.³⁸ Halîfeyi Şam'a götürmeye ikna edemeyen ardından Medine'ye asker gönderme teklifi de geri çevrilen Muaviye, son olarak Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in de hazır bulunduğu ashâb topluluğuna giderek onları şu sözleriyle tehdit etti: "Ey sahâbe topluluğu, bu ihtiyar hakkında size hayır tavsiye ederim. Eğer o sizin aranızda öldürülürse Allah'a yemin olsun ki, burayı size karşı atlılarla doldururum" "Şayet sizden ona bir zarar gelirse sonuçta bu durum sizin için bir felâket olur"³⁹. Muhatapları bu sözlerden oldukça rahatsız oldular. Aralarında sert tartışmalar meydana geldi. Ashâb önderleri kendilerine bu şekilde tehdit diliyle hitap eden Muaviye'yi kınadılar.⁴⁰ Şam valisinin ashâbın ileri gelenlerine karşı sarf ettiği sözler kendisini daha o zamanda halîfenin hamisi olarak kabul ettiğini gösterir. Ayrıca bu ifadeler Şam eyaletinin hilâfet merkezi Medine'ye karşı ağırlığını hissettirmeye başladığının da işaretlerini verir. Gerçekten de bu andan itibaren Muaviye başta olmak üzere Ümeyyeoğulları, doğması muhtemel bir idarî boşluğu doldurmak için hazırlıklara başlamış görünmektedir.⁴¹

Eyaletlere gönderilen müfettişlerin olumlu raporlarına rağmen toplumdaki sıkıntılı durum halen devam ediyordu. O kadar ki gelişmeler Kûfe valisinin şehirden uzaklaştırılması noktasına kadar ulaştı. Üstelik karışıklıklar sadece bu eyaletle de sınırlı olmayıp diğer bölgelerdeki yönetim muhalifleri de topyekûn bir isyan hazırlığına başlamışlardı.⁴² Kûfe'den sonra ikinci olay Mısır'da patlak verdi. Esasında Hicretin 27. yılında (M.647) Amr b. el-Âs'ın azlinden itibaren burası idare aleyhine her türlü faaliyetin organize edildiği merkezlerden biri haline gelmişti. Üstelik Muhammed b. Ebû Bekir ile Muhammed b. Ebû Huzeyfe'nin kışkırtmaları halkın yönetime düşmanlığını daha da artırmıştı.⁴³ Bunların sonucunda muhalif Mısırlılar valileri Abdullah b. Sa'd'ı halîfeye şikâyet etmek üzere Medine'ye bir heyet göndermeye karar verdiler. Hz. Osman gelenleri dinledikten sonra valisine yönettiği insanlara karşı daha dikkatli olmasını bildiren bir mektup gönderdi. Abdullah ise halîfenin uyarısını dikkate almadığı gibi kendisini şikâyete edenlerden bir kişiyi öldürdü. Onun davranışı eyaletteki muhaliflerin isyan teşebbüsleri için yeni bir bahane teşkil etti. Nitekim onlar başlarında Kinâne b. Bişr, Sevdân b. Humrân, Kuteyre b. Fulân ve Gâfikî b. Harb bulunduğu halde yaklaşık bin kişilik bir toplulukla Medine'ye gittiler.⁴⁴

³⁸ Taberî, *Tarih*, IV, 345; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 79; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 169.

³⁹ İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevere*, III, 1093-1094.

⁴⁰ Taberî, *Tarih*, IV, 344-345; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 79.

⁴¹ Aycan, İrfan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 115; Apak, Adem, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s.161-167.

⁴² Taberî, *Tarih*, IV, 348-349; Mes'ûdî, *Mürüçü'z-Zehab*, II, 352-353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 79-80.

⁴³ Taberî, *Tarih*, IV, 399-400; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 80; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 160.

⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 65; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 79-80.

Mısırlılarla sürekli mektuplaşmakta olan Kûfe ve Basralı muhalifler de Hicretin 35. yılı Şevvâl ayında (Nisan M.656) başkente doğru harekete geçtiler.⁴⁵ Eyaletlerden gelenler asıl niyetlerinin hac yapmak olduğunu söylemekle birlikte kendileri Mekke'ye gitmek yerine Medine'ye yakın yerlere gelip konakladılar. Nitekim Basralılar Zû-Hubş, Kûfeliler Avâs, Mısırlılar da Zü'l-Merve'de toplandılar. Onlar daha sonra gruplar halinde şehre gelerek sahâbe önderleri Hz. Ali, Hz. Zübeyr ve Hz. Talha ile görüşmeler yaptılar. Muhataplarına ayrı ayrı gitmek suretiyle kendilerini halife yapmak istediklerini bildirdiler, fakat bekledikleri ilgiyi göremediler.⁴⁶ Hz. Ali Mısırlılara Medine'ye asıl geliş nedenini sorduğunda, onlar başkentte toplanmaları için kendisinden mektup aldıklarını söylediler. Hz. Ali yemin ederek hiç kimseye bu hususta bir mektup yazmadığını açıkladı.⁴⁷ Görünen o ki toplumda karışıklık meydana getirmek isteyen bazı kimseler, vilâyetlerdeki muhalif unsurları Medine'de bir araya getirmek hedefiyle başta Hz. Ali olmak üzere sahâbenin ileri gelenleri adına davet mektupları göndermişlerdi.

Diğer taraftan Hz. Osman yönetime karşı büyük bir tehlike oluşturan âsîlerin Medine'den uzaklaştırılmaları için Hz. Ali'nin yardımını talep etti. Ancak Hz. Ali "ben sana defalarca gelip birçok şeyler söyledim, tavsiyede bulundum, fakat ben ayrıldıktan sonra yine bildiğini yaptın. Bu gün meydana gelen olaylar İbn Âmir'in, Muaviye'nin, Abdullah b. Sa'd'ın yaptıklarının sonucudur. Sen bu adamlara uydun da beni dinlemedin" serzenişinde bulununca halife bu defa kendisinin kararına kesinlikle itibar edeceğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali ashâb ileri gelenleriyle birlikte isyancılarla görüşmeye gitti. Yapılan müzakerelerden sonra Mısırlıların talebi karşılanarak Abdullah b. Sa'd azledilip yerine Muhammed b. Ebû Bekir vali tayin edildi. Bu şekilde Mısırlılar yeni valileriyle birlikte geri döndüler. Aynı anda Kûfe ve Basralılar Medine'yi terk ettiler.⁴⁸

Mısırlılar Medine'den üç günlük bir mesafe uzaklaştıkları sırada yanlarından geçmekte olan bir köleyi durdurdular. Yaptıkları sorgulama sonucunda onun halifenin kölesi olduğunu ve Mısır valisine gittiğini öğrendiler. Üzerini aradıklarında ise vali Abdullah b. Sa'd'a hitaben yazılmış bir mektup buldular. Mektupta valiye görevine devam etmesi, başta Muhammed b. Ebû Bekir olmak üzere Medine'den gelenlerin bir kısmının öldürülmesi, bazılarının da hapsedilmesi emri vardı.⁴⁹ Bunun üzerine Mısırlılar öfkeli bir şekilde tekrar

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 71; Taberî, *Tarih*, IV, 348-349; Mes'ûdî, *Mürûc'ü'z-Zeheb*, II, 353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 80.

⁴⁶ Taberî, *Tarih*, IV, 349-353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 80.

⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 195.

⁴⁸ Belâzürî, *Ensâb*, V, 67; Taberî, *Tarih*, IV, 358-360; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 82-83.

⁴⁹ İbn Âsem, *Futûh*, I, 411; İbn Hibbân, *Kitabu's-Sikât*, II, 258.

Medine'ye dönerek halîfenin evini kuşattılar.⁵⁰ Aynı anda Kûfe ve Basralıların da başkente geri geldikleri görüldü. Hz. Ali Mısırlılara Medine'ye niçin geri geldiklerini sorunca, eski vali tarafından kendilerinin öldürülmelerini emreden halîfe mektubunu gösterdiler. Basra ve Kûfelilere de aynı soruyu yönelten Hz. Ali onlardan da asıl niyetlerinin halîfeyi azletmek olduğu cevabını aldı.⁵¹

Hz. Ali eyaletlerden gelenlerle yaptığı görüşmenin ardından yanına Ensâr'dan Muhammed b. Mesleme'yi de alarak halîfenin yanına gitti.⁵² Hz. Osman yemin ederek kendisinin böyle bir olaydan kesinlikle haberinin olmadığını söyledi. Bunun haberini alan asiler "nasıl olur da, birisi kalkar, senin köleni senin zekât mallarından bir deve üzerine bindirip bir mektup verir ve mektubu senin mühürünle mühürleyip valine gönderirken senin haberin olmaz? Sen ya gerçekten doğru söylüyorsun, ya da yalan. Şayet yalan söylüyorsan haksız yere bizim öldürülmemizi emrettiğin için görevden ayrılman gerekir. Şayet doğru söylüyorsan zaaf göstermenden ve böyle işler çevirenlere karşı gaflet içinde bulunmandan dolayı istifa etmen gerekir" demek suretiyle Hz. Osman'dan görevini terk etmesini istediler. Halîfe de Allah'ın kendisine giydirdiği bu elbiseyi kesinlikle çıkarmayacağını bildirince muhalifler onun azlini sağlamadan veya kendisini öldürmeden Medine'yi terk etmeyeceklerini ilân ettiler.⁵³

Hz. Osman, muhasara esnasında sık sık evini kuşatanlara nasihatte bulunuyor şayet kendisini öldürürlerse artık bir daha Müslümanların bir araya gelemeyeceğinden, fetihlerin duracağından, feylerin dağıtılamayacağından bahsediyordu. Ancak bütün bu ikazları âsileri iknaya kifayet etmedi.⁵⁴ Halîfe en sonunda şayet Medine'yi terk etmezlerse başlarına büyük belânın geleceği tehdidiyle uzaklaştırmaya çalıştı. Ancak bu tehdit aksi bir netice doğurdu; muhasaracılar halîfeye saldırarak bayılıncaya kadar dövdüler. Olayı haber alarak Hz. Osman'ı ziyarete gelen Hz. Ali, Emevîlerin sözlü sataşmalarına maruz kaldı. Onlar "bizi helâk ettin. Bu tuzakları bize sen hazırladın. Vallahi ulaşmak istediğin hedefe vardığında, bu dünyayı senin başına yıkacağız" sözleriyle Hz. Ali'yi halîfenin başına gelenler konusunda suçladılar.⁵⁵ Ümeyye ailesinin Hz. Ali'ye karşı sarf ettiği bu sözlerin iyi niyetle telifi mümkün değildir. Hz. Ali o zamana kadar kendisine yapılan tüm tahriklere rağmen yönetim aleyhine hiçbir girişimi desteklememiş, kendisini halîfe olmaya çağıran Mısır-

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 65; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 175; Taberî, *Tarih*, IV, 374.

⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât* III, 65; Taberî, *Tarih*, IV, 351; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, II, 353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 80.

⁵² Taberî, *Tarih*, IV, 370.

⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 66-67; Taberî, *Tarih*, IV, 355-356, 367-368, 371-372, 375-377; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 85.

⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 67, 71, 73; Taberî, *Tarih*, IV, 372, 395.

⁵⁵ Taberî, *Tarih*, IV, 353, 364-365.

lılara iltifat etmemiş, üstelik onların memleketlerine geri gönderilmelerini sağlamıştı. Kaldı ki halîfe de hiçbir zaman Hz. Ali'yi kendi aleyhine komplo kurmakla suçlamamıştır. Bütün bunları şüphesiz halîfenin yakınları da biliyorlardı. Ancak Ümeyyeliler ileriye dönük politik amaçlarla olumsuz hadiselerden Hz. Ali'yi sorumlu tutmak istiyorlardı. Şayet Hz. Osman ölür veya öldürülürse yerine geçecek kişi büyük ihtimalle Hz. Ali olacaktır. Öyleyse hilâfetin en kuvvetli adayı yıpratılmalı, bir takım şâibelerle töhmet altında bırakılmalıydı. Arap dâhîlerinden kabul edilen Muğîre b. Şu'be'nin, halîfenin öldürülmesinden kısa bir süre önce Hz. Ali'ye gelerek, " Medine'yi terk edip başka yerlere git. Halife sen burada iken öldürülürse, bunu senden bilecekler"⁵⁶ uyarısında bulunmuş olması Emevîlerin Hz. Ali aleyhine oluşturmaya çalıştıkları menfî propagandanın etkili olacağına işaretlerini verir.

Hz. Ali Emevîlerin kendisine karşı sergiledikleri hasmane tutuma rağmen halîfeyle diyalogu kesmedi. Ne var ki Hz. Osman onun tavsiyelerini prensip olarak kabul etmekle birlikte uygulamada pek dikkate almamış, genelde Ümeyyelilerin önerilerini tatbik edilmiştir.⁵⁷ Nitekim Hz. Ali "ey Allah'ın kulları! Görüyorsunuz ben evimde oturup bu işlerden uzak kaldığım zaman halîfe gelir 'Beni yalnız bıraktın, terk ettin. Nerede akrabalığımız, hani hukukumuz? der. Ben onun işleriyle ilgilenip tavsiyelerde bulunduğum zaman ise Mervan gelir onunla oynar ve istediği yola çevirir" şeklinde rahatsızlığını ifade etmiş daha sonra da Hz. Osman'ın yanına giderek bir daha kendisinden yardım talep edilmemesini istemiştir. Hz. Ali'nin ayrılmasından sonra halîfenin yanına gelen eşi Nâile de Hz. Ali'nin haklı olduğunu söyleyip halîfeyi Mervan'ın peşine takılmakla suçlamıştır.⁵⁸

Âsîlerin görüşmeler yoluyla Medine'den uzaklaştırılmayacağını anlayan Hz. Osman en son çare olarak vilâyetlerden asker yardımı talebinde bulunmaya karar verdi.⁵⁹ Bunun üzerine Şam valisi Muaviye, Habîb b. Mesleme'yi; Basra valisi Abdullah b. Âmir, Mücâşi b. Sülemî'yi; Mısır valisi Abdullah b. Sa'd ise Muaviye b. Hudeyc'i başkente doğru harekete geçirdi. Kûfe'den ise Ka'ka'a b. Amr komutasındaki askerî birlik Medine'ye doğru yola çıktı.⁶⁰ Şam'dan gidenler dışında diğer eyâletlerden gönderildiği zikredilen birliklerin faaliyetleri hakkında kaynaklarda yeterli malumat yoktur. Kaynaklarda Muaviye'nin kendisine yardım çağrısı geldiği zaman bir ordu hazırladığı fakat birliğin gönderilmesini geciktirdiği rivayet edilir.⁶¹ Taberî, bu gecikmeyi

⁵⁶ Taberî, *Tarih*, IV,392.

⁵⁷ Taberî, *Tarih*, IV, 362; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 173-174.

⁵⁸ Taberî, *Tarih*, IV, 362-364, İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 83-84; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 173.

⁵⁹ Taberî, *Tarih*, IV, 368.

⁶⁰ Taberî, *Tarih*, IV, 351-352, 368-369; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 80; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 180.

⁶¹ İbn Şebbe, *Tarîhu'l- Medineti'l-Münevvere*, IV, 1289; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 85.

onun asker göndermek suretiyle Medine'deki ashâbın tepkisini çekmek istemediğini zikrederek açıklamaya çalışır.⁶² Netice olarak Şam'dan geç hareket eden birlikler Vâdî'l-Kurâ mevkiine geldiklerinde halîfenin şehit edildiği haberini alınca geri dönmüşlerdir.⁶³ Bütün bu gelişmelerden başta Muaviye olmak üzere Emevî ailesinin halîfenin korunması konusunda pek istekli olmadıklarını çıkarmak mümkün olur.

Hz. Osman'ın evini muhasara altında tutan asiler hem eyalet valilerinin başkente gönderecekleri askerlerin ulaşacağını, hem de diğer şehirlerden hac için gelen Müslümanların kendilerine engel olacaklarını düşünerek bir an önce halîfenin öldürülmesi gerektiğine karar verdiler.⁶⁴ Bunun için kuşatmanın kırkuncu gününde Hz. Osman'ın evine saldırdılar.⁶⁵ Hz. Hasan, Abdullah b. Zübeyr, Muhammed b. Talha gibi ashâb çocukları onları engelleyemediler.⁶⁶ Halîfenin bulunduğu odaya ilk olarak Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed girdi. Hz. Osman'ın sakalından tutarak "ey Nasel⁶⁷, haydi şimdi seni Muaviye ve diğer adamların kurtarsın" diyerek hakarete bulundu. Halîfe ise "ey kardeşimin oğlu, senin baban bu sakalı böyle çekmemişti. Senin bu yaptıklarına karşı Allah'a sığınırım" sözleriyle mukabelede bulununca Muhammed orayı hemen terk etti. Rivayete göre onun çıkmasından sonra isyancılardan Kuteyre, Sevdân b. Hurmân, Amr b. Hâmik içeriye girdiler. Gâfikî b. Harb adındaki isyancı elindeki demirle vurup halîfeyi yaraladı. Aynı anda Sevdân'ın Hz. Osman'a doğru salladığı kılıç, onu korumaya çalışan hanımı Nâile'nin parmaklarının kesilmesine sebep oldu. Saldırganlar daha sonra birlikte halîfeyi şehit ettiler. Hz. Osman'ın öldürülmesi Hicretin 35. yılı 17 veya 18 Zilhicce (16-17 Haziran M.556) tarihine tesadüf eder.⁶⁸

Hz. Osman'ın şehit edilmesi İslâm tarihinin önemli dönüm noktalarından birdir. Her şeyden önce Hz. Peygamber'in (sav) halîfesi Müslümanların toplu şekilde gerçekleştirdikleri bir isyan neticesinde öldürülmüştü. Bu olay İslâm toplumunda uzun süre devam edecek sancılı bir dönemin işaretlerini verir. Nitekim daha sonra Hz. Ali halîfe seçilmiş ancak onun yönetimi başta Ümeyyeoğulları olmak üzere toplumun bazı kesimleri tarafından kabul görmemiştir. Şehit halîfe Hz. Osman'ın ailesi bundan sonra Muaviye liderliğinde harekete geçerek ölen halîfenin kanı üzerinden Hz. Ali'ye karşı iktidar mücadelesi başlatmıştır.

⁶² Taberî, *Tarih*, IV, 368.

⁶³ Taberî, *Tarih*, IV, 368; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 85.

⁶⁴ Taberî, *Tarih*, IV, 395.

⁶⁵ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 176; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 190.

⁶⁶ Halîfe b. Hayyât, *Tarih*, s. 129; Taberî, *Tarih*, IV, 388; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 88.

⁶⁷ İsyancılar halîfeye bu adı takmışlardı. Nasel ahmak ihtiyar manasına gelir.

⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 73-77; Taberî, *Tarih*, IV, 391-394, 415-417; Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zeheb*, II, 354-355.

KAYNAKLAR

- Apak, Adem, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, Ankara 2003.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda, Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf V*, (thk. Goiten, S.D.F), Jerusalem 1963.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/870), *Sahîh-i Buhârî*, I-VIII, İstanbul 1979.
- Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, I-IV, (nşr. Mümin Çevik), İstanbul 1969.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, (çev. E.Ruhi Fığlalı-Osman Es-kicioğlu), İstanbul 1970.
- Fığlalı, E. Ruhi, "Hâricîliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. XX, Ankara 1975.
- _____, *Türkiyede Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1991.
- _____, *İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983.
- İbn Âsem, Ebû Muhammed b. Ahmed (314/926), *Kitâbu'l-Futûh*, I-IV, Beyrut 1986.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Ebî Hatim (354/965), *Kitabu's-Sikat*, I-II, Haydarabad 1975.
- İbn Kesîr, *Ebû'l-Fidâ İsmail (774/1372)*, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut-Riyad ts. (Mektebetü'l-Meârif--Mektebetü'n-Nasr).
- İbn Sa'd, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdır).
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer el-Basrî (262/876), *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*, (thk. Fehim Muhammed Şeltut) I-IV, ? ts.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (630-1232), *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-IX, Beyrut 1986.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (345/956), *Mürûcü'z-Zeheb*, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Mısır 1964.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-XI, Beyrut ts. (Dâru's-Süveydân).
- Vida, G. Levi Della, "Osman", *İA*, IX, 482.
- Ya'Kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Abbâsî, (284/897), *Tarih*, I-II, Beyrut 1960.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Tarihu'l-İslâm*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), I-XX, Beyrut 1987.

HZ. OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ SÜRECİNDE HZ. ALİ

Ünal Kılıç*

GİRİŞ

I. Hz. Osman'ın Hilafete Geçtiğinde İslam Devletinin İdari Durumu

Hulefâ-yi Râşidîn arasında en uzun süre halifelik makamında bulunan Hz. Osman selefi Hz. Ömer'den (13-23/634-644) her yönüyle mükemmel bir devlet idaresi devralmıştır. Râşid halifelerin üçüncüsü olan Hz. Osman¹, iktidarının ilk altı yılında bu mükemmelliği muhafaza etmiştir. Ancak çeşitli sebeplerle ikinci altı yıl, Hz. Osman açısından hiçte başarılı olmamıştır. Tarihçiler Hz. Osman dönemini, takip edilen siyaset ve meydana gelen olaylar bakımından iki döneme ayırmışlardır: İlk altı yıllık dönem (24-29/644-649); "sükûnet" ve "iyi idare" dönemi; ikinci altı yıllık dönem (30-35/650-655) ise; "karışıklık" ve "kötü idare" dönemi² olarak nitelendirilmiştir.

Esasen Hz. Osman halifeliği boyunca genel anlamda kendinden önceki idari işleyişi devam ettirmeye çalışmış, ancak özellikle ikinci altı yıllık süreçte seleflerinin aksine bazı uygulamalarda bulunmuştur. Bunlardan bazıları zaman ve gereksinimlere göre şekillenen icraatlar iken bir kısmı ise tamamen Hz. Osman'ın kendi siyasi tercihleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Farklı siyasi tercihlerde elbette ki sosyal, iktisadi, askeri, dini vb. etkenlerin rolü de vardır. Özellikle Arap kabilevi gelenekleri pek çok icraata belirleyiciliğini hissettirmiştir.

Hz. Peygamber ile başlayıp Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile devam eden yeni süreç özellikle devletin kurumsallaşması bakımından çok önemli adımların atıldığı, bir kısmı gerçekten dört başı mamur kurumların teşekkül ettiği ve devlet ve millet için son derece verimli halde işleyişini sürdürürken bazıları

---

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Mevlana Nu'man Şiblî ve Süleyman Nedeî, *Asrı Saadet*, trc., Ö. Rıza Doğrul, İstanbul 1973-1975, V, 12. Nitekim Hz. Osman, hilafete geçtiği gün îrad ettiği ilk hutbesinde siyaset ve devlet idaresiyle ilgili bir şey söylememiş, halka sadece dini bir takım telkin ve nasihatlerde bulunmuştur. Bkz., Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel İslâm Tarihi*, trc., İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş, İstanbul 1985, I, 329.

² G. Levi Della Vîda, "Osman", *İA*, İstanbul 1965, IX, 430; E. R. Fıçlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s.35-6.

nun kurumsallaşması sürecinde hem gecikmeler, hem de bir takım sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunların aşılması ayrı kurumsallaşmayı, bu doğrultudaki tecrübe ve bilgiyi gerektirirken maalesef genç İslam devleti ve yöneticileri karşılaşılan problemleri kurumsal bir tarzda çözmek yerine günübirlik çözümlerle ve el yordamıyla bunu yapmaya çalışmışlardır. Mesela yönetimde beklenen performansı gösteremeyen vali için kurumsal bir çözüm geliştirilmişken aynı şeyi idarede yanlışlıklar yapan ve yetersiz kalan bir halife için bunu söylemek mümkün olmamıştır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak asıl konumuz bu olmadığı için bir örnekle yetinmek istiyoruz.

Hız. Osman, seleflerinden devraldığı kurumsallaşma ile yoluna devam etmeye çalışmış, fakat ilerleyen süreçte ortaya çıkan problemlerin üstesinden gelebilmek için kurumsal olmayan yöntemleri kullanmıştır. Bu da ister istemez farklı değerlendirmelere sebebiyet veren olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hız. Osman, pek çok sebeplerin yanı sıra ilerlemiş yaşının da etkisiyle karşılaşılan problemlerin üstesinden gelebilmek için kurumsal çözümler üretememiştir.³ Dolayısıyla aslında onun yüz yüze kaldığı problemlerin feci bir şekilde sonuçlanması, bunların aşılamayacak kadar büyük olmalarından değil kurumsal tarzda üstesinden gelememekten kaynaklanmıştır.

Sosyal olaylar, bir anda gerçekleşmedikleri gibi, etkileri de o anla sınırlı kalmaz; oluşumları için belli süreçlere ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla Hız. Osman döneminin ikinci altı yılında gerçekleşen olaylarda, ilk altı yılda meydana gelen olayların da etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte şunu da ifade etmek gerekmektedir ki; Hız. Osman'ın halifeliğinin ilk yıllarında İslâm toplumunu sarsacak bir durum ortaya çıkmadı. Çünkü hadiselerin yoğunluğu iç politikada değil, dış politikada idi. Fetihlerin karada ve denizde devam ediyor olması, insanların bu fetihlere katılmaları, dikkatleri içeriden ziyade dışarıya yöneltiyordu.⁴ İslâm Devleti sınırlarının, o günün şartları içerisinde varabileceği en son noktalara kadar ulaşmasıyla birlikte, fethetilen gaziler ve onların fütihat haberleriyle gündemlerini dolduran halkın gündemi giderek değişmeye başladı. Gündem değişikliğiyle birlikte dikkatler içeriye yöneldi, daha önceden üzerinde durulmayan, basit görülerek geçiştirilen pek çok hâdise, birer problem olarak konuşulmaya başlandı.⁵

Tekrar etmekte fayda var ki Hız. Osman'ın on iki yıllık halifeliğinin ikinci yılı sıkıntılarla dolu geçmiştir. Bu sıkıntıları ortaya çıkaran ve artış sürecini hızlandıran bir takım etkenler olmuştur. Bu etkenler arasında halifenin bizzat kişiliğinden kaynaklanan sebepler olduğu gibi idarecilerinden, akrabaların-

³ Benzer değerlendirmeler için bkz., Adnan Demircan, *İslam Tarihi I*, İstanbul 2019, s.156

⁴ Bkz. İrfan Aycan, *Saltanat Giden yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990, s.105

⁵ Ünal Kılıç, "Kûfelilerin Hız. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Nedenleri, *CÜİFD*, VI/II, Sivas 2002, s.256-258

dan, sosyal ve ekonomik yapıdaki değişimden, fetihlerin gidişatından, dini hassasiyetteki yozlaşmadan vb. sebeplerden kaynaklananlar da vardır.

Söz konusu huzursuzlukların mahiyeti ve boyutlarının anlaşılması için birtakım teşebbüslerde bulunan Hz. Osman, ilerleyen süreçte tespiti yapılan problemlerin çözümü için de bazı adımlar atmıştır. Dile getirilen sıkıntıların giderilmesi için Halife tarafından alınan çareler de bazen daha büyük tepkilere yol açmıştır.

Hz. Osman tarafından iyi niyetle başlatılan problemleri tespit ve bunları çözmeye yönelik faaliyetler istenilen neticeye ulaşmamış, özellikle iktidarı tekelinde tutan ve yaşlı halife üzerinde etkin olan Ümeyyeoğullarına mensup bazı kimseler tarafından güç ve iktidar hırsıyla çoğu kere haklı taleplerde bulunan ahalinin sesi kesilmeye çalışılarak çözüm yolundaki teşebbüsler engellenmiştir.

Taşradaki, bilhassa ordugâhlardaki insanların idari uygulamalardan şikayetleri daha fazlaydı. Talep ve şikayetlerini çeşitli yollarla idareye ulaştıran Mısır, Kûfe ve Basralılar çözüme dair verilen sözlerin yerine getirilmemesi üzerine seslerini yükseltmeye başlamışlar, hatta istediklerini alabilmek için Medine'ye gidip halife üzerinde baskı kurmaya karar vermişlerdir.

İdari birtakım problemlerin yol açtığı huzursuzlukların giderilmesi için kimi zaman doğrudan, çoğunlukla ise bazı sahâbîler aracılığıyla halife ile görüşen âsîler, uzun süren bu süreçte baştan sona kadar aynı tavırla hareket etmemişlerdir. Taleplerinden bazılarının kabul edilip gereğinin yapılması onları memnun ederken yenilerini gündeme getirerek yeni haklar elde etmek için halife üzerindeki baskılarını devam ettirmişlerdir.⁶ Takriben elli gün süren bu süreçte âsîler, önceleri haklı taleplerini masumane bir şekilde dile getirip olumlu cevap aldıklarına memnun olurken reddedilen istekleriyle ilgili halifenin gerekçelerine de itiraz etmemişlerdir. Ancak ilerleyen süreçte sınırlar gerilmiş, âsîler daha fazla baskı kurarak istediklerini elde etmeye çalışırken Halife ve idari ekibi ise muhaliflerin taleplerini karşılamada işi ağırdan alarak veya direnerek bunların yılgınlık gösterip taleplerinden vaz geçecekleri düşüncesiyle mevcut durumu sürdürmüşlerdir.⁷

Hz. Osman üzerindeki baskı zamanla halifenin evinde kuşatma altına alınmasına, hatta kimi zaman insani ihtiyaçlarını bile gidermesine mani olacak boyuta varacak şekilde artırılmıştır. Âsîlerin Halifeyi adeta kuşatma altına almasıyla birlikte gerek Halife, gerekse şehirde yaşayan ve bilhassa öncülüğünü kibarussahâbenin (sâbikûn) yaptığı bazı kimseler, âsîleri de memnun ederek bu sıkıntılı durumu sona erdirmek için gayret sarf etmişlerdir. Ancak âsîler,

⁶ Demircan, *İslam Tarihi I*, s.157

⁷ Demircan, *İslam Tarihi I*, s.158

elde ettikleri haklara yenilerini eklemeye, halife üzerinde etkili olan Ümeyye-oğulları ise verdikleriyle yetinilmesi için gayret sarf etmişlerdir.

Kuşatma süresince idare ve âsiler arasında görüşmeler yapıldığı gibi aracılık yapan sahâbîler de olayların daha ileri boyutlara vardırılmasını engellemek için çaba göstermişlerse de maalesef kriz yönetimi iyi bir şekilde gerçekleştirilmediği için belki de kimsenin tahmin etmediği bir netice ortaya çıkmıştır.

Âsilerin kuşatma boyunca talepleri arasında valilerinin değiştirilmesi ön planda iken daha sonra buna halifenin görevi bırakması da eklenmiştir. Kuşatmanın sonlarına doğru ise sınırları gerilen âsilerin artık masumane gösterileri ve istekleri yerini kaba güç kullanmaya bırakmıştır. Neticede halife evinde şehid edilmiştir. Halifenin şehadeti İslam toplumundaki huzursuzlukları gidermemiş, uzun süre devam edecek olan fitne dönemini başlatmıştır.

Hiz. Osman'ın kuşatılması ve şehid edilmesi esnasında yaşananlar çeşitli bilimsel disiplinlerce ele alınmış ve her biri alanıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Kuşatma boyunca yapılanlar kadar yapılmayanlar da dikkatli bir şekilde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu esnada krizden çıkmak için halife, Ümeyye oğulları, Medinelî Ensâr ve kibarussahâbenin ne yaptıkları veya ne yapmadıklarına dair nakledilen rivayetlerden hareketle pek çok söz söylenmiştir.

Çoğunlukla olaylara ideolojik, mezhebi ve ön yargıları ile yaklaşanlar bilecek veya bilmeyerek o esnada Medine'de bulunanların tamamını, hatta hayattaki bütün Müslümanları suçlayıcı ifadelerle dolu teliflerde bulunmuşlardır.

Bir kesim Hiz. Ali'nin her olay da olduğu gibi bu olayda da en mükemmel bir şekilde hareket ederek yapması gerekenleri hakkıyla gerçekleştirdiğini söylerken bazıları ise onu adeta bu meşum hadiselerin müsebbibi gibi göstermeye çalışmışlardır. Hatta olayın asıl müsebbipleri olan âsilerin yaptıklarını bir kenara bırakarak tüm sahâbeyi zan altında bırakmak için uğraşmışlardır. İhmal ile kasıt arasında çok büyük niyet farklılığı söz konusu iken art niyetli bazı kimseler Allah Rasûlü (sav)'nün etrafındaki seçkin sahâbîleri zan altında bırakarak Rasulullah (sav)'a duyulan sevgi ve güveni azaltmak istercesine sahâbîlerin tamamını asıl suçlu ilan etmişlerdir.

Hiz. Osman'ın şehadetiyle sonuçlanan olaylarda, kimler hangi yönleriyle sorumludur, bunun etraflıca değerlendirilmesi gerekir, ancak biz bu çalışmamızda Hiz. Ali'nin bu olayların gerçekleşmesi anında yaptıkları veya yapmadıklarından hareketle söz konusu olaylardaki rolü hakkında bir kanaat ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmamızda Hiz. Osman'ın evinde muhasara altına alındığı günler ve öldürülmesiyle ilgili tarihi süreç ayrıntılı bir şekilde anlatılmayacak daha ziyade bu süreçte bilhassa Hiz. Ali'nin tavrıyla ilgili hususlar ele alınacaktır.

II-Âsîlerin Medine'ye Gelerek Halifeyi Kuşatma Altına Almaları (Dâr Günü)

Eyaletlerden Medine'ye gelen Kûfe, Basra ve Mısırlılardan oluşan takribi 2000 kişi hacca gideceklerini söyleyerek memleketlerinden ayrılmalarına karşılık Medine yakınlarındaki üç farklı yere yerleştiler. Her bir grup aralarından temsilciler seçerek Halife ile görüşmek üzere Medine'ye gitmeye karar verdiler.

A- Hz. Ali'nin Dâr Gününde Arabuluculuk Yapması

Medine yakınlarına gelip karargâh kuran gruplar, doğrudan halife ile görüşmek yerine, önce aşere-i mübeşşereden hayatta kalan ve halk üzerinde nüfuzu olan sahâbîlere uğrayarak onlara Hz. Osman yerine hilafete geçmeleri teklifinde bulundular.

Başta Hz. Ali olmak üzere Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de âsîlerin söz konusu tekliflerini reddettiler. Ayrıca oğulları vasıtasıyla Hz. Osman'ı durumdan haberdar ettiler.

Rivayetlere göre Hz. Ali, âsîlerin tekliflerini sert bir şekilde reddedince onlar bu durum karşısında "biz onun için Osman (ra)'ı protesto ediyoruz, o da kalkmış onu bize savunuyor" diyerek şaşkınlıklarını ifade etmişlerdir.⁸

Daha önceki yıllarda eyaletlerdeki huzursuzlukların giderilmesi için çareler arayan Hz. Osman, uzlaşmacı kişiliği ile yine benzer şekilde âsîlerle görüşülüp ikna edilmelerini tercih ettiği için gerekirse onlarla uzlaşılmasını arzu ediyordu. Üstelik Welhausen'in de belirttiği gibi devletin orduları fetihler için sugûr bölgelerinde bulunduğu için bu kadar çok sayıdaki âsî ile fiili mücadele şansı da yoktu, dolayısıyla bunlarla kan dökmeden uzlaşa sağlamak daha doğru olurdu.⁹

Hz. Osman, bizzat Hz. Ali'nin yanına giderek ondan âsîlerle görüşüp onları ikna ederek geri göndermesi ricasında bulunmuştur. Hz. Ali ise daha önceki görüşmelerde âsîleri ikna etmek için verilen sözlerin tutulmamasını gerekçe göstererek arabuluculuk yapmak istemediğini söyleyince Hz. Osman, bu sefer verilen sözü yerine getireceğini ifade etmiştir.

Bu görüşmeden hemen sonra Hz. Ali, bir grup sahâbî ile gidip isyancılarla görüştü. Bilhassa Mısırlılar, valilerinin değiştirilmesini talep ediyorlardı. Hz. Ali, Hz. Osman'dan aldığı yetkiyle onlara bu isteklerinin yerine getirileceğini söyledi.¹⁰ İsteklerinin karşılanacağına dair Hz. Ali'den teminat alan gruplar, memnun bir şekilde memleketlerine dönmek üzere yola çıktılar.

⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, yay., Carolus Johannes Tornberg, Beyrut 1399/1979, III, 165-167; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk., Ahmed Ebû Müslim- Ali Necib Advâ, Beyrut trz., VII, 282-287

⁹ Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev., Fikret Işıltan, Ankara 1963, s.22

¹⁰ İbnü'l-Esîr, III, 169-170

Bahsedildiği şekilde eyaletlerden gelenlerin geri gönderilmesinden sonra Hz. Ali, Hz. Osman'dan Medinelileri de rahatlatacak bir konuşma yapmasını istedi. Hz. Osman yönetimle ilgili eleştirilerden pek çoğunun haklı olduğunu söyleyerek Medinelilerden özür diledi; bundan böyle daha dikkatli davranacağını söyledi. Bu konuşma Medinelileri sakinleştirdi, ortam bir anda yumuşadı.

B-Hz. Ali'nin Arabuluculuk Hususundaki Tereddütleri

Medine'de oluşan bu olumlu hava Ümeyye oğullarının devreye girmesiyle tersine dönmeye başladı. Ümeyyelilerden bazıları, Hz. Osman'ın söylediklerinin aksine, ileri geri konuşarak Medinelileri tehdit etmeye başladılar. Tehditler, sakinleşen Medine ahalisinin tekrar Halifeye karşı seslerini yükseltmelerine yol açtı. Gelişmeler karşısında adeta çaresiz kalan Hz. Ali bu durumdan rahatsızlığını ve bir anlamda elinden bir şey gelmemesinden kaynaklanan çaresizliğini şöyle diyerek dile getirmiştir: "Ey Allah'ın kulları! Çaresizliğimi görünüz. Ben evimde oturup bu işlerden uzak durduğumda Osman (ra) gelir "Beni terk ettin, hani akrabalığımız, hani hukukumuz" der. Konuşup gerekeni yaptığımda ise Mervan işlere karışıp kendisiyle oynar, yaşının ilerlemesinden istifade edip onu dilediği gibi yönlendirmeye çalışır"¹¹

Hz. Ali arabulucu olma konusunda kendisine verilen sözle hareket edip âsileri ikna etmeye çalışırken Ümeyyelilerin devreye girmesiyle¹² işlerin alt üst olmasından rahatsızlık duyarak bir daha böyle bir işe girişmeyeceğini bizzat Hz. Osman'ın yüzüne söylemiştir.¹³ Bununla birlikte Hz. Osman'ın evinin etrafındaki kuşatmanın boyutları dayanılmaz bir hal aldığı ve halifenin susuz bırakılmasından haberdar olmasından sonra onun yine devreye girerek elinden geldiğince Hz. Osman'a yardımcı olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

III- Mektup Olayı Hususunda Hz. Ali'nin Tavrı

Talepleri Halife tarafından kabul edilen Mısırlılar, yeni valileriyle yola çıktılarsa da, mektup olayı üzerine geri döndüler. Anlaşıldığı kadarıyla Kûfeliler ile Basralılar da Mısırlıların talebiyle Medine'ye geri geldiler. Çılgına dönmüş gibi Medine'ye gelen âsiler bu sefer halifenin evini çok daha sert tedbirlerle muhasara altına aldılar. Oysa âsilerin Medine'den ayrıldıklarını gören Medine ahalisi, ellerindeki silahları bir kenara bırakarak evlerine dönmüşlerdi. Dolayısıyla ani bir kararla ve süratle Medine'ye tekrar dönen âsilere karşı Medineliler ve Halife, hazırlıksız yakalanmışlardı.¹⁴

¹¹ İbnü'l-Esîr, III, 172

¹² Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk., Süheyl Zekkar-Riyad Zirikî, Beyrut 1417/1996, V, 60-65; İsmail Hakkı Atçeken, *İslam Tarihi I*, İstanbul 2019, s.297

¹³ İbnü'l-Esîr, III, 165-172; İbn Kesîr, VIII, 285

¹⁴ İbnü'l-Esîr, III, 175; İbn Kesîr, VII, 288

Yukarıda da ifade olunduğu üzere mektup hususunda söylenilenlere itimat etmediği anlaşılan Hz. Ali, âsîleri dinledikten sonra olayın aslını öğrenmek için bazı sahâbîlerle birlikte Hz. Osman'ın yanına giderek iddiaları dile getirerek onun vereceği cevabı dikkate aldı.¹⁵ Zira Hz. Ali âsîlerle ilgili şüphelerinde haklı çıkmıştır. Zira Halife yemin ederek iddiaların asılsız olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ali ve beraberindekiler âsîlerin iddialarına değil Hz. Osman'ın ifadelerine itimad etmişlerdir.

Öyle anlaşılıyor ki Medine'ye bir takıp taleplerle gelenler arasında iki grup vardı. Bunlar aldatanlar ve aldatılanlardı. Hz. Ali'nin teşebbüsleriyle Hz. Osman'ın ağzından gerçeği öğrenen bazı kimseler, olayın aslının öyle kendilerine söylendiği gibi olmadığını görerek ikna oldular. Bunlar aldatılan insanlardı ve gerçeği öğrenince ikna olmada zorlanmadılar. İkinci grupta yer alanlar ise Hz. Ali ve Hz. Osman'ın söyledikleri karşısında sahip oldukları ön yargılardan asla vaz geçmediler; Halifeye karşı tavırların daha da sertleştirdiler.¹⁶

A-Hz. Ali'nin Mektup ve Mervan Konusunda Hz. Osman'ı Desteklemesi

Hz. Osman'ın mektubu kendisinin yazmadığını ve bu olaydan hiçbir şekilde haberinin olmadığını söylemesi pek çok kimseyi ikna etmeye yetti. Bu sefer de kalabalık arasında bulunan bazı kimseler, mektubu Hz. Osman'ın kâtibi Mervan b. el-Hakem'in yazmış olabileceğini söylemeye başladılar. Dolayısıyla âsîler Hz. Osman'dan Mervan'ı kendisine teslim etmesini istedilerse de Halife buna yanaşmadı. Zira gözlerini kan bürümüş olan âsîler, yargısız infaza bulunarak Mervan'ı hemen öldürebilirlerdi. Bu sebeple de Halife sırf âsîleri yatıştırmak amacıyla yargısız infazda bulunulmasına, suçu sabit olup cezası tespit edilmeden bir kişinin öldürülmesine yol açabilecek bir iş yapmaktan kaçındı.¹⁷ Gereklî gördüğü durumlarda Halife'yi eleştiren Hz. Ali, bu olayda ise pek çok kimsenin aksine Hz. Osman'ı âsîlerin isteklerine uyararak Mervan'ı onlara teslim etmemesinden dolayı haklı gördüğünü¹⁸ ifade ederek gerçek niyetinin doğrudan yana olduğunu göstermiştir.

Herkesin birbirini suçlamaya çalıştığı fitne döneminde olayların büyümesinde etkili olan mektubu yazmakla Mervan suçlandığı gibi, Hz. Osman taraftarları bilhassa Muâviye, Hz. Osman sonrası hilafetin en güçlü adayı olarak gördüğü Hz. Ali'yi yıpratma adına bu mektubu Hz. Ali'nin yazdığını iddia etmeye başlamıştır. Muaviye' ve Ümeyye oğullarının bazıları tarafından dillendirilen bu iddialar doğruluğu veya yanlışlığına bakılmaksızın bazı

¹⁵ İbnü'l-Esîr, III, 175

¹⁶ Muhammed Hassan, *el-Fitne Beyne's-Sahâbe*, Kahire 2007, s.147

¹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, haz., Mahir İz, İstanbul 1985, I, 485; Ünal Kılıç, *Mervan b. el-Hakem* (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (MÜSBE), İstanbul 1995, s.24

¹⁸ İbn Kesîr, VII, 291; Welhausen, s.23; Cevdet Paşa, I, 493

kaynaklarda ham rivayetler olarak verilmiş, bilhassa müsteşrikler tarih metodolojisi bakımından pek de ehemmiyeti olmayan bu söylentileri kesin bilgiler gibi ele alarak başta Hz. Ali olmak üzere sahâbenin büyüklerini Hz. Osman'ın öldürülmesinde önemli yeri olan mektup olayından sorumlu tutmaya çalışmışlardır.¹⁹

IV-Hz. Ali'nin Âsîlerin Baskılarına Rağmen Halifeye Yardıma Koşması

Mektubu kimin yazdığı tespit edilmemesine rağmen âsîler bunu bahane ederek muhasarayı tekrar başlattılar. Zira onlar için mektup olayı aradıkları meşruiyeti sağlamıştı. Bundan böyle Halife'ye istedikleri gibi davranabilecekleri bir ortama kavuşmuşlardı.²⁰

Muhasara bundan sonraki günlerde daha da şiddetli bir şekilde sürdürülmeye başlandı. Öyle ki Hz. Osman'a su götürülmesine bile engel olundu.²¹ Hz. Osman'a gücenmesine rağmen Hz. Ali'nin böylesi bir ortamda elinden geldiğince âsîlerin engellemelerine aldırış etmeden halifenin yardımına koştuğu ve Halifeye reva görülen muameleden dolayı sorumlu saydığı kimseleri de kınadığı anlaşılmaktadır.²²

Dâr gününde yani evinin muhasara altında tutulduğu dönemde Hz. Osman namazları yine mescitte cemaatle kılmaya devam etti. Hatta kaynaklarda anlatıldığına göre takriben elli gün süren muhasaranın ilk otuz gününde Hz. Osman namaz vakti girince mescitte imam olmuş âsîler de dahil mescide gelenler onun arkasında cemaat olup birlikte namaz kılmışlar, son yirmi günde ise Halife'nin imamlık yapmasına da izin verilmemiştir.

Hz. Osman muhasara esnasında da âsîleri tatlı dille bu işten vaz geçirmeye gayret gösterdi. Çoğu zaman onun nasihat ve ikazlarını dinleyen âsîlerin her zaman aynı tavrı sergilemedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bir keresinde yine benzer şekilde âsîlere tavırlarının yanlışlığı hususunda ikaz ve tavsiyelerde bulunan Halife, bu sefer çok kötü bir şekilde karşılık bulmuştur; âsîler mescittekileri dışarı çıkarttıktan sonra onu feci şekilde tartaklamışlardır.²³

Halifenin başına, gelenler Medine'de duyulunca, Hz. Ali'nin de aralarında yer aldığı bazı sahâbîler, Hz. Osman'ı evinde ziyaret ederek geçmiş olsun dileklerinde bulunup yaşanan sıkıntılardan nasıl kurtulacağına dair istişa-relerde bulundular.²⁴

¹⁹ Bkz. Welhausen, *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, s.117-118; a.mlf., *ArapDevleti ve Sükutu*, s. 21-23; Vida, "Osman", İA, IX, s.430

²⁰ İbnü'l-Esîr, III, 180; İbn Kesîr, VII, 307; Kılıç, *Mervan b. el-Hakem*, s.41

²¹ Halife b. Hayyât, s.174

²² İbnü'l-Esîr, III, 180; İbn Kesîr, VII, 307

²³ İbnü'l-Esîr, III, 166-167; İbn Kesîr, VII, 291

²⁴ Taberî, IV, 453

Bazı sahâbîlerin Hz. Osman'la görüştüğü sırada Ümeyye oğullarından birkaç kişi başta Hz. Ali olmak üzere olayların durulması için Halife ile görüşmeye gelenleri suçlayarak tehdit etmeye başladılar. Bilhassa Hz. Ali'yi âsileri organize etmek ve Halife'ye karşı harekete geçirmekle suçluyorlardı. Hz. Ali ise âsilerin suçlamalarını kabul etmeyerek orayı terk etti.²⁵

V- Hz. Osman'ın Âsilerce Öldürülmesi

Hz. Osman'ın evinin etrafındaki muhasara takriben elli gün sürmüştür.²⁶ Bir aylık süresi nisbeten hafif geçen muhasaranın daha sonraki dönemde şiddetlendiği anlaşılmaktadır. Kuşatmanın ilk dönemlerinde Halife mescide çıkıyor, cemaatle namaz kılıyor sonra tekrar evine dönüyordu. Sonraki zaman diliminde ise kuşatmanın şiddetini artıran âsiler, halifenin mescide çıkmasına engel oldular. İleride de temas edileceği üzere belki de bu durum Medinelilerin âsilere karşı daha temkinli davranmasını engellemiştir. Zira ilk otuz gün içerisinde âsilerin sergilediği tutum onların halifeyi öldüreceklerine dair herhangi bir endişeye mahal vermeyecek mahiyette idi. Bu sebeple de Medineli pek çok kimse halifenin can güvenliğinden endişe duymamanın rahatlığıyla evlerine kapanmışlar, iş-güçle meşgul olmaya başlamışlardı.

Kuşatmanın son günlerinde âsilerin panik havasına kapıldıkları anlaşılmaktadır. Bunda hac mevsiminin sona ermesi ve Hz. Osman'ın diğer vilayetlerden istemiş olduğu yardımın yakında geleceği korkusunun etkili olduğu söylenebilir. Bu korku, âsilerin niyetlerini bir an önce gerçekleştirmek üzere acele etmelerine yol açmıştır. Bu yüzden Hz. Osman'ın evini çembere aldılar ve bu çemberi iyice daralttılar.²⁷ Bu sırada Hz. Osman'ın evinin etrafında onu korumak üzere bazı sahâbîler ve çocukları vardı.²⁸

Hz. Osman Medine'de kendisini korumak için bile olsa kan akıtılmamasını istediği için evinin önünde onu korumak üzere bekleyenlerin evlerine dönmelerini istedi.

Hz. Osman öldürüleceğini madem umuyor ve kendisini korumak isteyenlere boşuna kan dökmemeleri için gitmelerini emrediyor da neden vilayetlerden yardım istemiştir diye bir soru akla gelebilir. Hz. Osman kendisinin öldürülmesinden korkmuyordu. Eğer öldürülürse daha büyük bir fitnenin kopacağını biliyordu. O, bu fitneye engel olmak istiyordu. Askerler öldürülmeden yetişirse fitne bastırılacaktı. Eğer öldürülürse, kendisinden sonra askerlerin müdahale ederek bu büyük fitneyi engellemelerini umuyordu. Ancak Hz. Osman'ın beklentisi gerçekleşmedi. Askerler yetişemediler, Hz. Osman'ın öl-

²⁵ Belâzürî, V, 66; Taberî, IV, 364-365; İbnü'l-Esîr, III, 167

²⁶ İbnü'l-Esîr, III, 180

²⁷ İbnü'l-Esîr, III, 182; İbn Kesîr, VII, 308

²⁸ İbnü'l-Esîr, III, 166-167

dürülmesiyle fitneye müdahale etmeden geri döndüler. Oysa müdahale edilseydi mutlaka bu kargaşalık bastırılırdı.

Muhaliflerin bunca ısrarına rağmen Hz. Osman'ın neden halifelikten çekilmediği sorusu da akla gelmektedir. Bu hususta söylenecek çok şey olmakla birlikte biz makalenin asıl konusu bu olmadığı için sadece şunu ifade etmek isteriz: şayet Hz. Osman, âsîlerin taleplerine boyun eğip görevi bırakmış olsaydı, ya da bazı sahâbîlerin teklifleri doğrultusunda silahlı savunmaya geçseydi, bu, sonraki dönemler için kötü bir geleneğe yol açabilirdi.²⁹ Bundan böyle halifelerinin kimi icraatlarını beğenmeyenler hemen isyana kalkışarak ona görevden el çektirme hususunda baskı kurmaya çalışabilirler ya da Halife, muhalif söylemlerde bulunanlar üzerine silahlı mücadele edecek şahısları göndererek eleştirileri silahlı kimseler vasıtasıyla sona erdirecek, belki de bunun için kan akıtılacaktı. Hz. Osman, kendinden fedakârlık ederek bir taraftan silahlı mücadeleye başvurarak kan akıtılmasının önüne geçmeye, diğer taraftan da âsîler istemiyor diye halifelik makamından çekilmeyerek onlara karşı direnmeye çalışmıştır.³⁰

35/655 Zilhiccenin on sekizi cuma günü Hz. Osman, Hz. Hasan başta olmak üzere bazı sahâbî çocuklarının ve yine öncülüğünü Mervan b. el-Hakem'in yaptığı Ümeyyeoğullarının savunmasına rağmen evine yandaki evin bacasına çıkıp oradan içeriye atlayan âsîler tarafından şehid edildi. Eyaletlerden gelen yardım ekipleri Hz. Osman'ın öldürüldüğünü duyunca olaylara müdahale etmeden geri döndüler.³¹

A-Hz. Osman'ın öldürüldüğü Haberini Alan Sahâbenin Tavrı

Hz. Osman'ın öldürülmesi Medine'de insanların dehşete düşmelerine ve çok üzülmelerine yol açtı. Onun yönetiminden memnun olmayıp eleştirenler de olanlar karşısında asla sevinmeyip üzüldüklerini hem sözleri hem de fiilleriyle gösterdiler.

Halifeden memnun olmayan bazı sahâbîlerin, Hz. Osman'ı öldürenlere yardımcı olduğu ya da bu olaydan dolayı memnuniyet duyduğu sonucu çıkartılmamalıdır. Hz. Osman'ın idaredeki yanlış icraatlarına bağlı olarak yönetimi bırakmasını istemek ayrı şey, bunlardan dolayı öldürülmesini istemek, katillere yardım etmek veya öldürülmesine sevinmek tamamen ayrı şeylerdir. Örneğin Ammar b. Yâsir, pek çok ortamda Hz. Osman'ı icraatlarından dolayı eleştiriyordu. Üstelik bunu gizlice de yapmıyordu. Hz. Osman da dâhil yönetimde bulunanlar, Ammar'ın söz konusu tavrından ve söylemlerinden haberdar idiler. Ancak ne Hz. Osman ne de aklı başındaki Ümeyyeliler, Ammar'ın,

²⁹ Muhammed Hassan, s.158

³⁰ İbn Sa'd, III, 66; Halife b. Hayyât, Târîh, thk., Ekrem Ziya el-Umerî, Riyad 1405/1985, s.37

³¹ Cevdet Paşa, I, 478

halifenin öldürülmesine katkı sağladığı veya bundan memnun olduğunu söylemediler.³² Sadece bir grup kendini bilmez Ümeyyeli, yaşanan hadiselerin sorumluluğunu kendi üzerlerinden atmak ve böylesi bir facianın sorumluluğunu başkalarına yüklemek için toplumda öne çıkan bazı sahâbileri suçladılar. Hatta Hz. Osman'ın öldürülmesinin vebalini Hz. Ali, Ammar ve diğer bazı seçkin sahâbîlere yükleyerek, kendilerinin bu dönemde yaşanan hadiselerdeki kusurlarını örtbas etmeye çalıştılar.

Hz. Ali'nin fitnenin ardına kadar açıldığı bu talihsiz zamanda istemeyerek halife seçilmesi, zaten onu bir bakıma şüpheli hale getirdi. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, kimileri onu Medine'den çıkması hususunda uyarılmış, aksi halde Hz. Osman öldürülürse onun suçlanacağını belirtmişti. Çünkü Medine'de Ümeyyeoğullarının Hz. Ali'yi suçlaması ve fitnecilerin mektup furusuyla Hz. Ali şüpheli hale getirilmişti.³³ Bir de üstüne Hz. Âişe'nin de yer aldığı Cemel topluluğunun tutumu, Hz. Ali'nin üzerindeki şüphelerin kuvvetlenmesine zemin hazırladı.

VI- Hz. Osman'ın Katledilmesi Karşısında Sahâbeye Yöneltilen Eleştiriler

Olaydan sonra başını Ümeyyeoğullarının ve ileride haricilerin çektiği bir grup, sonraları ise bilhassa müsteşrikler genelde tüm sahâbe, özelde ise Hz. Ali'ye Hz. Osman'ın öldürülmesi süreciyle ilgili birtakım suçlamalarda bulunmuştur. Esasen bu suçlamalar genele yönelik iken daha sonra Emeviler döneminde bilhassa Hz. Ali'yi hedefe koyacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Şimdi bunlardan bazılarını yer vererek bu suçlamalarla ilgili haklılık payı nedir onun üzerinde durmaya çalışacağız.

1- Medine'deki sahâbîlerin sayısı 10.000'den fazla idi.³⁴ Şehirde eli kılıç tutanlar ise 20.000'den fazlaydı.³⁵ Oysa âsîlerin sayısı 2000 civarındaydı. Şayet Ensar isteseydi âsîlere engel olabilirdi.³⁶ Ancak hilafetin Kureyşleşmesi Ensârı gücendirmişti. Onlar şöyle düşünüyorlardı: mademki yönetim ve idare hakkı Kureyşlilerin. O halde idari asayişini sağlama da onların görevi olmalı. Ayrıca onlar iktidarın nimetlerinden faydalanmadıkları için külfetine de katlanmak istemiyorlardı.

2- Şayet isteselerdi âsîlere pekâlâ engel olabilirdi, ancak bu konuda hiçbir gayretleri olmamıştır.³⁷

³² Bu doğrultudaki güzel bir değerlendirme için bkz., İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 207. Ayrıca bkz., Ünal Kılıç, Ammar b. Yasir, İstanbul 2020, s. 69-76

³³ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavga*, İstanbul 2002, s.63

³⁴ Câhız, *Osmaniye*, s.175

³⁵ Welhausen, *Arab Devleti*, s.23

³⁶ Akbulut, s.164

³⁷ İbrahim Ali Şaût, *Ebâtil Yecibu en Tumha mine't-Tarih*, s.150; Ahmet Akbulut, *Sahâbe Devri Siyasi Olayları*, s.164

3- Âsîlerin Hz. Osman'a saldırısına engel olmak bir yana bizzat Ensar ve Muhacirundan oluşan sahâbîler Osman'ı kuşatma altına almışlar, âsîlerin verdiği destekle de evine girerek onun katline iştirak etmişlerdir.³⁸

4- Osman (ra)'ın öldürülmesinden sonra olaya üzüлüp bu işi yapanları kınamaları ise göstermelik bir davranıştır. Zira onlar, maktul halifenin cenazesine bile iştirak etmeyerek³⁹ yapılanları onayladıklarını ortaya koymuşlardır.⁴⁰

VII- Hz. Osman'ın Katledilmesi Karşısında Hz. Ali'ye Yöneltilen Eleştiriler

1- Hz. Ali'nin eleştirileri ve mesafeli duruşu muhalifleri cesaretlendirmiştir; onların Hz. Osman'a karşı sözlü tepkileri Hz. Ali'nin söz konusu tutumu sebebiyle fiili hale gelmiştir.

2- Hz. Ali âsîlerle birlikte hareket ederek Osman'ın öldürülmesi için gayret göstermiş, böylece ondan sonra iktidara geçmeyi planlamıştır.

3- Halifeyi gerektiği şekilde korumamış, evine çekilerek olaylara seyirci kalarak bir anlamda âsîlere yardımcı olmuş ve olup bitenleri onaylamıştır.⁴¹

4- Hz. Ali, az sayıdaki isyancıya karşı isteseydi Ensar ve muhâcirünü organize ederek harekete geçebilir ve âsîleri etkisiz hale getirebilirdi. Ancak o bunu yapmak yerine bireysel bazda çok da kıymet ifade etmeyen teşebbüslerle göstermelik bir şekilde halifeyi korumaya çalışmıştır.

5- Âsîlerin daha Hz. Osman öldürülmeden Hz. Ali'yi hilafete namzet göstermeleri tesadüften öte onun âsîlerle iyi ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Zaten olaylar esnasında âsîleri istediği zaman geri çevirebilmişti. Dolayısıyla âsîlerle onun iktidar için bir birlikteliği söz konusu olabilir denilmekteydi.

6- Bilindiği gibi Hz. Osman şehit edildiği gün, Hz. Osman'ı öldürmek üzere evine zorla girenlerden biri de Muhammed b. Ebu Bekir'di. Adı geçen şahsın annesi Ema bnt. Umeys, eşi Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ali

³⁸ Akbulut'un bu doğrultudaki ifadelerini, tamamıyla müsteşrik Welhausen'in görüşlerine dayandırarak adeta onun sahâbeye dil uzatmak için yazdıklarını -Müslümanlığın bir gereği olduğu kadar akademisyenliğin de en önemli şartlarından olan tenkit süzgecinden geçirmeden mutlak doğru kabul etmesi yadırganacak bur husustur. Krş bkz., Welhausen, s. 23-24; a.mlf., *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, s.117-118; Akbulut, s.165

³⁹ Hz. Osman'ı defneden az sayıdaki cemaat içerisinde Hz. Ali'nin de bulunduğu hususunda bkz., İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 199. Akbulut ise aksine bir şekilde Hz. Ali'nin bizzat defne iştirak etmediğini böylece muhasara esnasında Osman'ı gerektiği şekilde korumamalarından dolayı oğullarına kızmasınun göstermelik olduğunu ifade etmektedir. Akbulut, s.166. Akbulut aynı şekilde Medineli sahâbîlerin Hz. Osman'ın cenazesinin defnine iştirak etmemesini de onların Osman'a olan kin ve nefretlerine bağlamaktadır krş. Bkz., Akbulut, s.165. Oysa kaynakların tamamında Hz. Osman'ı öldüren âsîlerin cenazenin defnini engellediği için kimsenin böyle bir teşebbüste bulunamadığı belirtilmektedir. Nitekim âsîlerin bu tavri sebebiyle cenaze bir gece yarısı gizlice üç beş kişi tarafından alelacele defnedilmiştir.

⁴⁰ Akbulut, s.165

⁴¹ İbrahim Ali Şaût, *Ebâtîl*, s.150; Akbulut, s.166

ile evlenmiş, dolayısıyla Hz. Ebu Bekir'in yetim kalan oğlu bir rivayete göre üç yaşından itibaren Hz. Ali yanında büyümüş ve yetişmişti.⁴² Katiller arasında yer alan Muhammed b. Ebî Bekir'in Hz. Ali'nin evinde bizzat onun gözetiminde büyümesinden hareketle bazı kimseler onun işlediği fiillerden dolayı Hz. Ali'yi de suçluyorlardı. Bir anlamda Hz. Ali'nin yönlendirmesi veya bilgisi olmadan Muhammed b. Ebi Bekir böyle bir işe kalkışması söz konusu olmazdı deniliyordu.

VIII-Sahâbîler ve Bilhassa Hz. Ali Neden Hz. Osman'ı Gerektiği Şekilde Korumamıştı

Hz. Osman'ın öldürülmesinde sahâbeden bazılarının parmağı olduğuna dair iddialar ölümünden hemen sonra bilhassa Ümeyyeoğulları mensuplarının ileri sürüldü. Bu iddialar başta Hz. Ali olmak üzere, birçok sahâbeye yöneltildi. Ancak halifenin öldürülmesinden sonra sahâbenin takınmış olduğu tavır, bu iddiaların haksız olduğunu ortaya koymuştur.

Yukarıda da işaret olunduğu üzere Hz. Ali, kendisine hilafete geçme tekelifinde bulunan isyancı Mısırlılara yüz vermemiş, üstelik onları memleketlerine göndererek halifeye karşı bir davranışa girmelerini önlemişti. Yine o, muhasara altına alındığı zaman halifeyi korumaları için oğullarını göndermişti. Hz. Osman da hiçbir zaman Hz. Ali'nin hilafete göz diktiği ve kendi aleyhine çalıştığı şeklinde bir söz söylememiştir. Bütün bunları Ümeyyeoğulları da biliyordu, buna rağmen Hz. Ali'yi olanların sorumlusu kabul etmek istiyorlardı. Onların böyle davranmalarının sebebi belki şöyle izah edilebilir; şayet Hz. Osman ölür veya öldürülürse onun yerine geçecek kişi büyük ihtimalle Hz. Ali olacaktır. Hz. Ali halife olursa, Ümeyye ailesinin ellerindeki bütün mevki ve servetin gitmesi kaçınılmaz hale gelecekti. Öyleyse halifeliğin en kuvvetli adayı yıpratılmalı ve bir takım şaibelerle töhmet altında bırakılmalıydı. Bu amaçla Ümeyyeoğulları, halifenin başına gelenlerin sorumlusu olarak Hz. Ali'yi görmek istiyorlardı.⁴³ Bununla birlikte sahabilerin ve Medine ahalisinin Hz. Osman'ı gerektiği şekilde koru(ya)mamasında aşağıdaki sebeplerin rolünün olduğu söylenebilir:

1-Medine'de bulunan Müslümanlar, Hz. Osman'ın öldürülmesine fiilen **katılmamakla** beraber âsilere engel de olamadılar.⁴⁴ Çünkü bu sırada sahâbenin büyük bir kısmı Medine'de değildi.⁴⁵ Onlar Mekke, Şam, Kûfe, Basra ve

⁴² Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s.61

⁴³ Adem Apak, *Hz. Osman dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul 2003, s.173; Akbulut, s.167. Akbulut'a göre Hz. Osman'ı âsilere karşı yeterince korumamak bir kusursa bu kusura Medine'de yaşayan herkes ortak sayılmalıdır. Bkz., s. 173-174

⁴⁴ Demircan'a göre Hz. Osman'a muhalif olan sahâbilerin böyle davranmasında onun görevi bırakacağına dair beklentileri etkili olmuştur. Krş. Bkz., *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 63

⁴⁵ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Riyad 1986, IV, 322-323

Horasan gibi bölgelerde idiler. Hz. Ömer'in sahâbe iskânı doğrultusunun ak-sine Hz. Osman'ın onların Medine'den ayrılmalarına izin vermesi, fetihlere iş-tirak, tebliğ maksatlı seyahatler, vefatlar, fitneden uzak durma konusundaki hassasiyetler vb. sebeplerle Medine yerine başka yerlerde bulunuyorlardı.⁴⁶

2-Özelde sahâbiler, genelde ise Medineliler, âsîlerin kuşatmayı sürdür-dükleri dönemdeki hal ve hareketlerinden dolayı işin bu şekilde neticelenece-ğini tahmin etmiyorlardı. Şayet işin **bu** şekilde neticeleneceğini bilselerdi ebet-teki bu fitneye daha çok engel olmaya çalışırlardı⁴⁷. Çünkü âsîler, Halifeyi öl-dürmekle ilgili hiçbir söz söylemedikleri gibi bu doğrultuda bir eylemde de bulunmuyorlardı. Onlar daha ziyade valilerini şikâyet ediyorlar ya da valile-rinin değiştirilmesini istiyorlardı. Bu da olmazsa halifenin azlini talep ediyor-lardı.⁴⁸

3-Hac mevsimi dolayısıyla Medine'deki sahâbenin çoğu **Mekke'ye** hac yapmaya gitmişti.⁴⁹ Dolayısıyla Medine adeta boşalmıştı. Hatta fitne günle-rinde Hz. Aişe'ye bazı sahâbiler sıkıntılı günlerde Hz. Aişe'nin Medine'den ayrılmaması ricasında bulunmuşlar, ancak o, hac için Mekke'ye gitmekte ısr-arıcı olduğunu ifade etmiştir.

4- Olaylar esnasında eleştiren, ikaz eden veya tavsiyede bulunanlar, bil-hassa Ümeyyeliler tarafından âsîlerle işbirliği yapmak, iktidara göz dikmekle eleştirildikleri için adeta kabuklarına çekilmişler⁵⁰, mümkün mertebe evlerin-den dışarı çıkmamaya çalışmışlardır.

5-Âsîler karşısında alınması gerekli tedbirler hususunda Halifeyi ikaz edenler veya ona içerisine düştüğü sıkıntıdan kurtulması için tavsiyelerde bu-lunanlar, Hz. Osman'ın çoğu kere bunları hiçe sayarcasına hareketleri karşı-sında gücenmişlerdir.⁵¹ Adeta, mademki önerilerimizi dikkate almıyorsun o halde ne halin varsa gör, dercesine o (ra), zaman içerisinde pek çok kimse tara-fından terk edilmiştir.

6- Hz. Osman'ın şiddeti önleme esnasında kesinlikle zor kullanılmaması, silaha başvurulmaması ve âsîlerle fiili mücadeleye girilmemesi hususundaki emir ve ricaları⁵² da onu korumak isteyenlerin adeta elini kolunu bağlamış, âsîler karşısında gerektiği şekilde tepkilerini ortaya koymalarına engel olmuş-

⁴⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, VI, 152; Taberî, I, 2843, 2854; İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, III, 109-110; İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh*, Beyrut trz., I, 383. Ayrıca bu icraatla ilgili değerlendirmeler için bkz. Abdülaziz ed-Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, çev. Sabri Orman, İstanbul 1991, s.3; H. İbrahim, *İslâm Tarihi*, II, 30.

⁴⁷ İbn Teymiyye, IV, 322-323; Demircan, *İslâm Tarihi I*, s.160-161

⁴⁸ Demircan, *İslâm Tarihi I*, s.157

⁴⁹ Demircan, *İslâm Tarihi I*, s.160

⁵⁰ Akbulut, *İslâm Tarihi I*, s.173-174

⁵¹ Said Havva, IV, 1651-1652; Aycan, s.112

⁵² İbn Sa'd, III, 67-68; el-İmâme ve's-Siyâse, thk. Taha Muhammed ez-Zübânî, Beyrut 1967, s.34

tur.⁵³ Dolayısıyla Hz. Osman'ı korumak için zor kullanılmayan sahâbîler bu noktada⁵⁴ Hz. Osman'ın iradesi doğrultusunda hareket ettiklerinden dolayı sorumlu sayılamazlar.

Halife Osman, Abdullah b. Zübeyr, Zeyd b. Sabit ve Hz. Ali gibi bazı sahâbîlerin, çık ve âsîlerle mücadele et, biz de sana destek olalım, tekliflerini de kabul etmedi. Hz. Osman kendisine yardım talebinde bulunan sahâbîlere dua ve teşekkürlerini ifade ederek Medine'de kendisi sebebiyle kan akıtılmasını istemediğini söyledi.⁵⁵

7-Hz. Osman'ın çok güçlü bir kabilesi vardı. Pek çok kimse onun kabilesinin koruma işini başkalarına bırakmayacak derecede onurlu ve güçlü olduğunu varsayarak onu koruma konusunda kendilerine gerek duyulmayacağını düşünmüşlerdir.⁵⁶

8-Sahâbenin çoğu hatta büyük bir kısmı veya tamam, işin bu noktaya varacağını, ummuyordu. Belki baskılar karşısında onun görevi bırakacağını sanıyorlardı. Ya da ısrarlar karşısında âsîlerin taleplerini yerine getireceğini düşünüyorlardı.⁵⁷ Bu yüzden oldukça pasif kaldılar. Ayrıca âsîler bizzat Hz Osman öldürmeye kast etmiyorlar, aksine ondan şu üç şeyden birini yapmasını istiyorlardı. a-Halifelikten vazgeçmek b-Mervan'ı kendilerine teslim etmek c-Veya onu öldürmek

İnsanlar Hz. Osman'ın Mervan'ı onlara teslim edeceğini tahmin ediyorlardı. Yahut halifelikten vazgeçer ve bu büyük sıkıntıdan kurtulur diyorlardı. Fakat öldürüleceğini hiç kimse tahmin etmiyordu.⁵⁸ Zaten âsîler, işi bu dereceye vardırıp onu öldürme cesaretini gösteremiyorlardı. Ancak yardımın yol da olması, hac mevsiminin bitmesiyle Medinelilerin geri dönecek olması onların telaşlanmalarına yol açıyordu.

9-Âsîler Hz. Osman'ın evini çembere almışlardı, isteseler de sahâbe âsîleri oradan uzaklaştıramazdı. Çünkü uzun süre beklediklerine elde edememenin öfkesiyle gözlerini kan bürümüş âsîler iki binin üzerindeydiler ve hepsi de silahlıydılar. Dolayısıyla emir komuta ile hareket etmeyen bir avuç gönüllü kimse ile bunlarla baş etmek gerçekten çok kolay değildi.

10-Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Osman'ı korumaya çalışırken Muhammed b. Ebu Bekir'in, Mısırlı isyancılarla birlikte halifeyi öldürmek için Hz. Osman'ın evine girmesi Hz. Ali'nin âsîlerle işbirliği yaptığı şekilde iddialara yol açmıştır. Oysa Hz. Ali böylesi bir olayı tasvip etmemiş, Muhammed b. Ebî

⁵³ Muhammed Hassan, s.153-154; Atçeken, *İslam Tarihi I*, s.269

⁵⁴ Muhammed Hassan, s.156

⁵⁵ Belâzürî, V, 73; İbn Sa'd, III, 70; Halife b. Hayyât, s. 171; Muhammed Hassan, s.155

⁵⁶ Demircan, *İslam Tarihi I*, s.160

⁵⁷ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 704; Demircan, *İslam Tarihi I*, s.158-159

⁵⁸ Muhammed Hassan, s.165

Bekir'i bu doğrultuda yönlendirmemiştir. Üstelik Hz. Hasan da, Hz. Osman şehit edildikten sonra, Muhammed b. Ebî Bekir'in isyancılarla bir olmasını ve yaptıklarını onaylamamış ve kendisini "fâsık" olarak adlandırmıştı.⁵⁹

SONUÇ

Başta Hz. Ali olmak üzere sahâbeden pek çok kimse olayların daha fazla büyümemesi için öncelikle âsîlerle görüşerek onları vilayetlerine dönmeye ikna etmeye çalışmışlar, kimi zaman da bunda başarılı olmuşlardır.

Hz. Ali, Hz. Osman'ın temel yanışını ifade ederek onu bu yanıştan döndürmek için çok gayret sarf etmiştir. Ona göre muhaliflerin Osman (ra)'a yönelttiği eleştirilerin başında onun akrabalarına karşı tavrı ve akrabalarının ondan cesaret alarak sergilemiş oldukları pervasızlıktı. Hal böyle iken Hz. Osman, muhalefeti yatıştırmak için yine akrabalarına müracaat ediyor ve onlara güveniyordu. Bu noktada Hz. Ali akrabaları yerine kendisi ve sahâbenin diğerleriyle istişarelerde bulunmasını ve onların tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmesini Hz. Osman'dan istemiştir. Hz. Osman kimi zaman Hz. Ali'nin tavsiyelerine uyararak başarılı olmuşsa da bu fazla uzun sürmemiş, tekrar Ümeyyelilerin tavsiye, teşvik ve tahrikleriyle muhalefetin tepkilerini artıracak uygulama ve söylemlerini devam ettirmiştir.⁶⁰

Hz. Ali, âsîlerle halife arasında adeta arabuluculuk yapmış, âsîlerin makuliyet çizgisindeki taleplerini Hz. Osman'a iletmiştir. Hatta bununla da kalmayarak kabul edilebilir taleplerin olumlu karşılanması hususunda onu teşvik etmiştir.⁶¹

Halifenin doğru icraatlarını desteklediğini söyleyerek bu hususta muhaliflere katılmadığını ifade etmiştir. Hz. Ali örneğin Halife'nin "mektubu ben yazmadım" demesine inandığını söylerken Mervan'ı ispatlanmamış iddialar üzerine âsîlere vermek istememesini de tasvip etmiştir.

Âsîleri kimi zaman bizzat halife ile buluşturmuş, hatta kimi yanlış anlaşılmalara düzeltme adına her iki tarafa da fırsat vermeye çalışmıştır. Hz. Osman'ın yazdığı iddia edilen mektup olayında Hz. Ali bazı sahâbîlerle birlikte bu iddiayı dile getirenlerle birlikte halifenin yanına giderek⁶² olayın aslının bizzat ondan duyulmasını sağlamak istemiştir. Neticede Hz. Osman net bir ifade ile bu mektubu kendisinin yazmadığını söyleyerek pek çok kimsenin bu noktada zihnindeki şüphenin giderilmesini sağlamıştır.

⁵⁹ İbn Sa'd, III, 83

⁶⁰ İbrahim Ali Şaût, *Ebâtîl*, s.151; Akbulut, s.156-157

⁶¹ Akbulut, s.156; Aycan, s.117. Akbulut'a göre Hz. Osman'ın Hz. Ali'nin önerilerini dikkate almaması ve gereğini yerine getirmemişinde onunla ilgili Ümeyye oğullarının olumsuz propagandaları etkili olmuştur. Bkz., Akbulut, s.154, 161. Oysa kaynaklarda fitne dönemi boyunca Hz. Osman'ın Hz. Ali tarafından yapılan pek çok öneriyi dikkate aldığına dair örnekler vardır.

⁶² Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefa*, s.158-159

Hz. Ali âsîleri sakinleştirmek için onlara tavsiyelerde bulunduğu gibi yaptıkları yanlışlar veya haksız itham ve iftiralarına da itiraz etmiştir. Onların tutarsızlıklarını ve yalanlarını yüzlerine vurmaktan çekinmemiştir.

Halifeyi korumak için öncelikle Hz. Osman'ı eleştiriler konusunda uyar-
mış, yapması gerekenler hususunda tavsiyelerde bulunmuş, böylece huzur-
suzluk nedenlerinin ortadan kalkacağını dolayısıyla da âsîlerin vilayetlerine
döneceğini öngörmüştür.⁶³ Esasen bu noktada onu haklı çıkaracak bir takım
teşebbüsler olmuşa da Ümeyyelilerin devreye girmesiyle akim kalmıştır.

Hz. Ali, daha önceki gayretleri ve âsîlere karşı arabuluculuk faaliyetleri-
nin sonuçsuz kalması karşısında Hz. Osman'a güvenmiş ve "ne halin varsa
gör" diyerek bir daha onun yanına gelmeme kararı vermesine rağmen halife-
ye yardım etmeye çalışmıştır. Âsîlerin suya hasret bıraktığı halifeye her türlü
tehlikeyi göze alarak su götürmesi ve bilhassa dar gününde oğullarını halifeyi
korumakla görevlendirmesi bu açıdan önemli adımlardır.

İbn Asâkir'in Câbir b. Abdillâh'tan rivayet ettiğine göre Hz. Ali, Hz. Pey-
gamber'in sarığını başına sarmış, beş yüz zırhlı sahâbî ile birlikte Hz. Os-
man'ın yanına giderek ona izin ver seni koruyalım demiştir. Buna mukabil
Hz. Osman ona dua ederek kendisi sebebiyle Medine'de kan akıtılmasının is-
temediğini söyleyerek yapılan teklifi kabul etmemiştir.⁶⁴ Söz konusu teklifin
kabul edilmemesi üzerine Hz. Ali bu sefer de her iki oğlunu da âsîlere karşı
halifeyi korumaları için görevlendirmiş ve bu hususta dikkatli olmalarını on-
lara tembih etmiştir. Hatta bu uyarılarına rağmen halifenin öldürülmesinden
dolayı oğullarını sert bir şekilde azarlamıştır.

Tarihi gelişmelerden de anlaşılıyor ki pek çok sahâbî gibi Hz. Ali de Hz.
Osman'ı kimi icraatları dolayısıyla ikaz etmiş, bunlarda ısrarcı olması sebebi-
yle de töhmet altında bırakılacak şekilde eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak Hz.
Osman'ın evinde muhasara edilip öldürülmesinde hiçbir sahâbînin doğrudan
veya dolaylı bir şekilde destek vermediğini söyleyebiliriz.⁶⁵ Hz. Osman'ın kat-
lini gerçekleştiren küçük bir grup veya eyaletlerden gelen iki binin üzerindeki
âsîlerin arasında bir tane dahi sahâbî ismine rastlanılmaz.⁶⁶ İcraatları sebebiyle
halifeyi eleştirmek ve muhalif olmak ayrı, onun katline iştirak etmek ayrı şey-

⁶³ Hz. Ali çoğu zaman doğrudan bazen de oğulları aracılığıyla diğer pek çok sahâbî gibi Hz. Os-
man'ı muhaliflerin eleştirileri konusunda bilgilendirmeye çalışmıştır. Bkz., İbn Sa'd, III, 66-67

⁶⁴ İbn Asâkir, XXXIX, 398

⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 207; Muhammed Hassan, s. 165; Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s.61

⁶⁶ Geniş bilgi için bkz., Atçeken, s.298; Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 60. Kaynaklarımızda ne-
redeyse fikir birliğine varmışçasına Hz. Osman'ı eyaletlerden gelen âsîlerin öldürdüğü ifade
edilirken Akbulut'a göre sahâbîlerin de arasında yer aldığı tüm Müslümanların, hatta ümmetin
ortaklaşa gerçekleştirdiği bir öldürme söz konusudur. Bkz., Akbulut, s. 170-171

lerdir.⁶⁷ Sahâbîler yukarıda işaret ettiğimiz pek çok sebeple belki ellerinden geldiğince halifeyi koruyamamışlardır, ancak onlarınki kasıtlı bir fiil olmayıp en ağır ifadeyle ihmal veya kusur olarak değerlendirilebilir.

Halifeyi öldürenler eyaletlerden gelen ve çoğu işsiz güçsüz ayak takımı kimseler olup içlerinde çok sayıda köleleri de vardı.⁶⁸ Dolayısıyla Hz. Osman'ın şahsi manevi kişiliği onlar için bir anlam taşımadığı gibi adam öldürmenin, devlet başkanına isyan ederek âsî olmanın manevi sorumluluğundan da habersizlerdi.

---

⁶⁷ Demircan, Ali-Muaviye Kavgası, s.64

⁶⁸ İbn Sa'd, III, 71; Taberî, *Târihu't-Taberî*, thk., Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire trz. (de Goege neşrin-den), III, 13, 14, 19; İbn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut 1993, 69; Atçeken, s.296-297

HZ. ALİ'NİN HALİFE SEÇİLMESİ

Asım Sarıkaya*

Hız. Ali'nin hilâfeti sürecinde yaşanan birtakım olaylar, İslâm toplumunda telafisi mümkün olmayan kırılmalara sebebiyet vermiştir. Onun yaklaşık beş yıl süren yönetiminde ve sonraki süreçte fırka olarak adlandırdığımız dinî ve siyasî gruplar oluşmuştur. Bu gruplar arasında "büyük günah", "kader" vb. birtakım teolojik tartışmalar zuhur etmiş ve bunlar Hız. Ali'nin hilâfeti döneminde yaşanan olaylara dayandırılmıştır. Gruplar kendi görüşlerini, düşüncelerini ve iddialarını temellendirme ve ispat etme gayesiyle bu dönemi bitmez bir kaynak olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla Müslümanların tarihsel tecrübelerini ve entelektüel tartışmalarını daha iyi anlamak açısından Hız. Ali'nin halife seçimi ve dönemi oldukça önemlidir. Özellikle onun hilâfeti üstlenmesinin burada büyük bir önem arz ettiği düşüncesindeyiz. Zira yönetimde kaldığı dönemde Cemel, Nehrevan ve Sıffin savaşları başta olmak üzere yaşanan tüm hadiseler, karşı karşıya kaldığı iddialar ve diğer gelişmelerin her biri onun hilafet görevini üstlenmesiyle irtibatlıdır. Diğer bir deyişle Hız. Osman'ın katledilmesinden sonra İslâm dünyasında yaşanan pek çok olayda, Hız. Ali'nin Müslümanların yönetimine gelmesinin payı vardır. Bu nedenle Hız. Ali'nin halife olması esnasında yaşananlar ve bunlar etrafındaki görüş ayrılıkları üzerinde durulması gerekmektedir. İşte bu gayeyle çalışmamızda, İslâm tarihi boyunca Müslümanlar nezdinde büyük bir kıymeti haiz Raşid halifelerin sonuncusu, neredeyse tarihin her döneminde hakkındaki tartışmalar eksik olmayan Hız. Ali'nin halife seçilmesini incelemeye çalışacağız.

Çalışmamızda öncelikle Hız. Ali'nin hilâfete geçişiyle ilgili incelediğimiz kaynaklardaki rivâyetlerin panoramasını çizecek, daha sonra bu rivâyetler çerçevesinde değerlendirmelere yer vereceğiz.

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in vefatı sonrası peygambersiz bir hayata intibak sürecinde¹ İslâm devletinin yönetim problemi, sırasıyla Hız. Ebû Bekr, Ömer ve

---

* Arş. Gör., KSÜ İlahiyat Fakültesi, Siyer-i Nebî ve İslâm Tarihi Anabilim Dalı, asimsarikaya@ksu.edu.tr.

¹ Kurt, Eyüp, "Raşid Halifeler Dönemi Yönetim Anlayışına Kaynaklık Etmesi Açısından Cahiliye Dönemi", *Ekev Akademi Dergisi*, (XVI) 53, Erzurum 2012, 295.

Osman'ın çeşitli şekillerde başa gelmeleriyle çözüme kavuşmuştu.² İlk iki halife Hz. Ebû Bekr ve Ömer, hilâfetleri boyunca toplumsal problemleri çözme konusunda başarılı olmuşlardı. Hz. Ömer'in öldürülmesinin ardından şura ile halife seçilen Hz. Osman, on iki senelik hilafetinin ilk altı yılında selefi olan halifelerin yolunu takip etmişti. İkinci altı yıllık dönemde ise ciddi problemler yaşanmaya başlamış ve yönetici ile yönetilen kesim arasında yaşanan bu olumsuzluk ve huzursuzluk halifeye karşı bir ayaklanmaya sebebiyet vermişti.³ Aslında Hz. Osman, bunları aşmak gayesiyle bir takım girişimlerde bulunmuş ancak uzun vadeli çözüm üretememiştir. Bunun neticesinde hicretin 35. yılında hilâfetinin on ikinci senesini doldurmaya az bir zaman kala Mısır, Basra ve Kufe halkından insanlar gruplar halinde, başkent Medine'ye doğru hareket ettiler ve Zilka'de ayının başında şehre ulaşıp halifenin evini yaklaşık iki ay süren bir kuşatma altına aldılar.⁴ Üçüncü halife Hz. Osman için sonun başlangıcı olan bu isyan hareketi, onun hunharca katledilmesiyle sonuçlandı.

Hz. Ali, bu süreçte oldukça aktif rol oynamıştır. Rivâyetlerde isyancıların başkente ilk geliş anından itibaren Hz. Osman'ın yanında yer aldığını görmekteyiz. Hz. Ali'nin bu tavrı ve çabası, Hz. Osman tarafından da dikkatle takip edilmiştir. Nitekim onun halife tarafından ilk gelişlerinde isyancılara aracı olarak gönderilmesini ve isyancıların talepleri hususunda onunla istişare yapmasını burada zikredebiliriz. Ancak Hz. Osman ile Hz. Ali arasındaki münasebetler, halifenin Emevî ailesinin hegemonyasından kurtulamaması, Hz. Ali'nin ise isyancıların yanında yer aldığı hatta onları isyana teşvik eden kişi olduğu yönündeki ithamlarla karşı karşıya kalması neticesinde, muhtemelen kuşatmanın sonlarına doğru kesintiye uğradı. Artık Hz. Ali'nin, her ne kadar Hz. Osman'ı korumak için oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i halifenin kapısına göndermiş olsa da artık olayları uzaktan takip ettiği anlaşılmaktadır.⁵

Hz. Osman'ın 18 Zilhicce 35 tarihinde isyancılar tarafından şehit edilmesiyle yeni bir halifenin seçilme süreci başlamıştır.

² İlk üç halifelerin seçim süreciyle ilgili detaylı bilgi için bkz., Kapar, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yay., İstanbul 1998, 40-62; Azimli, Mehmet, "Hulefa-i Râşidin Dönemi Halife Seçimleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, VII (1), 35-59.

³ Hz. Osman'a isyana sebepleri ve değerlendirmeleri için bkz., Apak, Adem, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İnsan Yay., İstanbul 2015; Akarsu, Murat, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, 135-216; Demircan, Adnan, *Fitne Kardeşlerin Kavgası*, Beyan Yay., İstanbul 2015, 58-69; Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev: Ethem Ruhi Fırlı, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2018, 11-15; Fayda, Mustafa, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2014, 350-358.

⁴ Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (240/854), *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk: Ekrem Ziyâ Umerî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1397, 168.

⁵ Belâzurî, III, 7-8.

A. Hz. Ali'ye Biât

Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle neticelenen uzun muhasaranın ardından Hz. Ali'nin ne zaman halife seçildiği, biatın ne zaman gerçekleştiği meselesi ihtilafıdır.⁶ Burada değinmemiz gereken mesele yeni halife seçiminin ne zaman başladığıdır. Her ne kadar biât zamanı hususunda ihtilaf söz konusuysa da rivâyetler, Hz. Osman'ın öldürüldüğü gün Hz. Ali'nin seçimiyle nihayete eren halife arayışının başladığı hususunda hemfikirdirler. İslâm devlet yönetiminin en üst makamını temsil eden halifenin katledilmesi gibi hazin bir olay yaşanmış olsa da Müslümanların yeni bir yönetici belirlemek için bu kadar hızlı harekete geçmeleri oldukça normaldir. Çünkü gerek İslâm öncesi Arap siyaset geleneğinde gerekse ilk üç halifenin yönetime gelişlerinde; muhtemelen idarenin boş kalmaması, birlik ve bütünlüğün dağılmaması, siyasî ve sosyal karışıklıklar yaşanmaması düşüncesiyle insanların yeni bir yönetici seçme arzusu içinde olduklarını görmekteyiz.⁷ Dolayısıyla Müslümanlar burada da benzer bir tutum sergilemiş olması mümkündür.

Hz. Osman'ın katledilmesiyle başlayan halife arayışının ne zaman sona erdiği ile ilgili kesin bir tarih söylememiz oldukça zordur. Zira yeni halifeye hangi gün biât edildiğini belirten rivâyetler, birbirine yakın tarihler vermektedir. Bir arada değerlendirildiğinde rivâyetlerde Hz. Ali'ye yönelik biatin Hz. Osman'ın katledildiği Cuma gününden sonraki Perşembe'ye kadarki günler içerisinde yapıldığı zikredilmiştir. Mesela Mes'ûdî Hz. Osman'ın öldürüldüğü gün,⁸ İbn Sa'd, ve Belâzurî ertesi günü,⁹ Dineverî ise üç gün sonra biâtin gerçekleştiğini kaydeder.¹⁰ Öte yandan biât tarihini daha sonraki günlerle tarihlendirenler de mevcuttur. Ya'kubî,¹¹ Taberî¹² ve İbnu'l-Esîr¹³ beş gün sonra yapıldığını ve bu süre zarfında Mısır isyancılarının önde gelenlerinden el-Gâfikî b. Harb el-Akkî'nin insanlara namaz kıldırıldığı ve Medine'de emirlik yaptığını nakledeleler.

⁶ Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014.

⁷ İlk üç halifenin seçilmesi hakkında bkz., Kapar, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yay., İstanbul 1998, 40-55.

⁸ Mes'ûdî, Ebû Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Murûcu'z-Zehab ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, thk: Kemâl Huseyn, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005, II, 273.

⁹ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî (230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2001, III, 29; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I-XIII, thk: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1417/1996, III, 7; Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1474/2003, 139-140.

¹⁰ Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbâru't-Tvâil*, thk: Abdulmünim Âmir, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1960, 140.

¹¹ Ya'kubî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kubî (292/905), *Târîhu'l-Ya'kubî*, 177.

¹² Taberî, IV, 432.

¹³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 557. İbn Hayyât ise biâti hicretin 36. Senesi olaylarının başında zikreder. Bkz., Halife b. Hayyât, 180.

Görüldüğü üzere Hz. Ali'nin yönetime geçiş tarihini belirten bu rivâyetler, yedi günlük kısa bir zaman dilimi etrafında dönmektedir. Dar bir süreyi ifade etmelerinden ve birini diğerlerine tercih etmemizi sağlayacak ek verilere ulaşamadığımızdan dolayı biât gününü tespit etmek ya da bir tercihte bulunmak zordur. Bu hususta verilerin azlığının muhtemelen kaynakların Hz. Ali döneminde İslâm toplumunun ilk kez karşı karşıya kaldığı olaylar üzerine yoğunlaşması ve odak merkezinin bunlar üzerine kaymasından dolayı olduğunu söylememiz mümkündür.

B. Hz. Ali'nin Hilâfete Geçişyle İlgili Rivâyetler

Bu bölümde, Hz. Peygamber'in vefatından itibaren hilâfet beklentisi içerisinde olan¹⁴ Hz. Ali'nin idarenin başına geçişini konu alan rivâyetler çerçevesinde meselenin panoramasını çizmeye çalışacağız. Hz. Ali'nin hilâfete seçilmesi sürecinde yaşanan olayları anlatan rivâyetler birbirinden oldukça farklıdır. Var olan bu uyumsuzluk ve karşıtlığa rağmen onları genel çerçevede gruplandırmak mümkündür. Biz de rivâyetleri üç grupta ele alacağız.

Hz. Ali'nin yönetimi üstlenme sürecini anlatan rivayetlerin ilkine göre o, bu görevi bizzat istemekte ve insanları kendisine tabi olmaya davet etmektedir. Söz konusu rivayet Belâzurî'den gelmekte ve o, Salih b. Keysan'dan nakil ile insanları biat etmeye davet edenin bizzat Hz. Ali olduğunu söylemektedir.¹⁵ Aynı müellifin naklettiği ikinci rivayet Hz. Ali'nin biat gerekçesini açıklamaktadır. Buna göre o, insanların Talha b. Zübeyr'e tabi olmalarından endişe etmektedir.¹⁶

Küçük sahabîlerden Misver b. Mahreme (64/683)'ten nakledildiğine göre, Osman öldürüldüğü zaman insanlar Talha ve Zübeyr'e yönelmişlerdi. Bu esnada evine giden Hz. Ali, Kureyş kabilesine mensup birinin, "Amcasının oğlu öldürülen, mallarına ve mülküne el konulan adama bakın" şeklindeki istihzalı sözlerini işitince mescide yönelmiş ve minbere çıkarak bir hutbe vermişti. Hz. Ali'nin hutbesinin ardından insanlar Talha ve Zübeyr'den uzaklaşarak Hz. Ali'ye biât ettiler.¹⁷

Bu grupta zikredebileceğimiz bir başka rivâyet ise İbn Şihâb ez-Zührî'den nakledilmiştir. Bu rivâyet Hz. Ali'nin Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın yanına gittiği ve "İsterseniz bana biât edin ya da ben ikinizden kimi

¹⁴ Bkz., İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1233), *Üsdü'l-Gâbe*, I-VIII, thk: Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut tz., IV, 106. Ayrıca bkz., Genç, Süleyman, "Halife Seçimlerinde Hz. Ali'nin Tutum ve Tavrı", *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2017, 277 vd.

¹⁵ Belâzurî, III, 8.

¹⁶ Belâzurî, III, 16.

¹⁷ Belâzurî, III, 12.

isterseniz ona biât edeyim” diyerek onları muhayyer bıraktığını kaydeder. Rivayetinin devamına göre onlar, Hz. Ali’ye biat etmeyi tercih etmişlerdir. Fakat bu tercihleri, onların, Hz. Ali’nin kendilerine biat etmeyeceğini kesin olarak anlamaları ve kendi canlarından korkmalarından kaynaklanmıştır.¹⁸

İlk kısımda ele aldığımız rivâyetler kategorisinde şöyle bir haber de nakledilmektedir. Hz. Ali, isyancılar tarafından Hz. Osman’ın şehit edildiği haberini almasının ardından hemen yönetim boşluğunu doldurmak için bizzat faaliyetlere başlamıştır. Bu doğrultuda hilâfet görevini üstlenme arzusu taşıdığını açıkça ifade etmiş hatta bu görevi üstlenmek için insanları hoşnut edici, gönüllerini kazanacak eylemlere girişmiştir.¹⁹

Hz. Ali’nin hilafeti ile ilgili ikinci grup rivayetlere göreyse, o, bu görevi üstlenmesi için bizzat baskı altına alınmıştır. Hz. Osman’ın uzun muhasara sonunda şehit edilmesinin ardından yeni bir halife ihtiyacının hasıl olduğu yukarıda ifade edilmişti. İşte bu gruptaki rivâyetler, ilk gruptaki rivâyetlerin aksine bu problemi aşmak ve çözmek adına hareket edenlerin, Hz. Ali değil, çevresindeki insanlar/isyancılar olduğunu söylemektedir. Halifenin katledilmesiyle Medine’de büyük bir kaos ortamı baş göstermiş ve bu kaosu bütün İslâm ülkesine yayılmasını istemeyen insanlar, yönetim problemini çözmek istemişlerdir.²⁰ Bu nedenle görevi üstlenecek kişiyi kendileri belirlemek istediler. Diğer bir ifade ile onlar, ortak tercihleri olan Hz. Ali’yi bu göreve zorla getirdiler. Bu doğrultuda kaydedilenler arasında zikredebileceğimiz rivâyetler şunlardır.

Ebû Müvekkil’e nispet edilen bir rivâyete göre Hz. Osman öldürüldüğü zaman Hz. Ali, Buğayğa mevkiindeydi. Halifenin öldürüldüğü haberini alan Hz. Ali, Medine’ye geldi. Ammâr b. Yâsir, Hz. Ali’nin karşısına geçerek, “Ya kendi isteğinle biâtimizi alacaksın ya da seni zorlayarak bu makama biz getireceğiz” dedi. Hz. Ali bu duruma rıza göstererek insanların biâtini aldı.²¹

Keza Şa’bî ismiyle meşhur Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl (104/722)’den nakledilen rivâyete göre Hz. Ali biât almaya zorlanmıştı. İsyancılar, Hz. Ali’ye gelecek onun bu görevi üstlenmesi hususunda ısrar ettiler hatta onun elini çekmek suretiyle hemen biât etmek istediler. Hz. Ali bu talepleri olumlu karşılamadı ve kendisine yapılan biâti kabul etmedi. Ancak isyancıların geri adım atması onun bu görevi kabul etmesiyle neticelendi. İnsanların kendisine biât etmesinin ardından Hz. Ali, minbere çıkarak bir konuşma yaptı.²²

¹⁸ Belâzurî, III, 19; Taberî, IV, 429. Yine Taberî, Ebû Beşîr el-Abîdî’den benzer bir rivâyet nakletmektedir. Bkz., Taberî, IV, 427-427.

¹⁹ Belâzurî naklettiği diğer bir rivâyete göre, Hz. Ali, insanların Talha ve Zübeyr’e yöneldiğini görünce Beytu’l-Mal’ın giderek kapısını açmıştır. Bunun üzerine insanlar ona yönelmiştir. Bkz., Belâzurî, III, 15.

²⁰ Bkz., Taberî, IV, 429.

²¹ Belâzurî, III, 8.

²² Belâzurî, III, 8.

Taberî'nin naklettiği bir rivâyete göre isyancılar, halifeyi seçme işini Medine halkına bıraktı ve üç gün mühlet verildi. Ayrıca isyancılar, Medine halkını bu süre zarfında halifeyi seçemezlerse içlerinde Hz. Ali, Talha, Zübeyr'in de bulunduğu pek çok kimseyi öldürmekle tehdit ettiler. Bunun üzerine onlar, Hz. Ali'ye biât etmek istedi. Ancak Hz. Ali, onların bu isteklerini geri çevirince insanlar onun yanından ayrıldılar. Ertesi gün isyancılar Talha ve Zübeyr'e baskı yaparak Hz. Ali'nin hilâfetine muhalefet etmemeleri ve ona biâte razı olmaları hususunda onlara baskı yaptı. Daha sonra tekrar görüşen Medine halkı Hz. Ali'yi biâtlerini almaya ikna etti.²³

Bu rivâyetler aşikâr biçimde Hz. Ali'nin bu görevi üstlenmek konusunda baskı altına alındığını göstermektedir. Ayrıca söz konusu nakillerin, onun bu süreçte reddetmek dışında sessiz kalıp pasif bir davranış sergilediği izlenimini vermesi de oldukça dikkat çekicidir. Diğer bir deyişle Hz. Ali, maktul halifenin ardından köşesine çekilmiş problemlerin çözülmesini beklemektedir. Ayrıca bu rivâyetlerde çizilen Hz. Ali portresi Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi sahabilere benzemektedir. Nitekim onlar gerek Hz. Osman'ın halife seçilme sürecinde gerekse sonrasında yaşanan olaylarda aktif rol üstlenmişler, yaşanan olaylar karşısında sessiz kalmayı tercih etmişlerdir.

Halife seçimiyle ilgili üçüncü grup rivayetler ise nispeten daha farklı bir görüş oluşturmaktadır. Bu tür rivayetlere göre hem Hz. Ali hilafet görevini geçmeyi istemekte hem de insanlar onu bu makamda görmeyi arzulamaktadır. Diğer bir deyişle Hz. Ali'nin halife olma arzusuyla insanların onun bu görevi üstlenmesi talepleri kesişmekteydi. Buna göre isyancılar, yaşanan olayın şokunun ardından yönetim sorununa çözüm getirmek istediler. Onlar, muhtemelen kendi aralarında fikir birliğine vardılar ve Hz. Ali'ye biat etmek için harekete geçtiler. İbn Kuteybe'ye nispet edilen eserde yer alan nakle göre Hz. Ali, onların bu taleplerine "Bu iş sizin göreviniz değil, şûra ve Bedir ehlinin işidir. Onlar kimi uygun görürse o kişi bu görevi üstlenecektir. Toplanıp bu işi görüşeceğiz" diyerek cevap vermiştir. Anlaşıldığı üzere Hz. Ali, hilâfet görevini üstelenecek kişiyi belirleme hakkının isyancıların uhdesinde olmadığını, aksine Bedir ve şûra ehlinin yani Medine halkının bu hususta söz sahibi olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali'nin yanından ayrılan isyancılar, kendi aralarında yeniden müzakere yaptılar. Daha sonra tekrar Hz. Ali'ye döndüler ve ısrarlı talepleri üzerine Medine halkıyla beraber biat ederek onu yönetici olarak seçtiler.²⁴

Muhammed b. Hanefiyye'den gelen bir rivâyette ise insanların ona halife olarak biat etme ısrarlarına Hz. Ali'nin, "Sizin yardımcınız olmam, yöneticiniz

²³ Taberî, IV, 434-435.

²⁴ Bkz., İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, thk: Ali Şîrî, İntişârâtü'ş-Şerîfî'r-Rızâ, I, 65-66. Benzer rivâyet için bkz., Taberî, IV, 429, 433.

olmamdan daha hayırlıdır” şeklinde cevap verdiği mukayyettir. Onlar Hz. Ali’nin, bir nevi olumsuz cevabına rağmen geri adım atmamışlardır. Taleplerinde kararlı olduğunu anlayan Hz. Ali, biâtin gizli olmamasını istedi ve çevresindekilerden, mescitte yapılmasını istedi. Akabinde insanlar biât için mescide gittiler.²⁵

Taberî’nin İbn Muleyh’den naklettiği rivâyete göreyse Hz. Osman’ın öldürülmesinin ertesi gününde insanlar, çarşıda dolaşan Hz. Ali’den biât almak istediler. O, biâtlerini ilk başta kabul etmek istememiş ve onlardan uzaklaşmak için Benî Âmir b. Mebzûl bahçesine girmiştir. Aralarında Talha ve Zübeyr’in de bulunduğu insanlar, onun ardından bahçeye girerek Hz. Ali’ye biât ettiler. o da daha sonra mescide gitti ve minbere çıkarak bir hutbe verdi.²⁶

Hz. Ali’nin halife seçilmesine dair en meşhur ve tercih edilen rivâyet ise şöyledir: Hz. Osman’ı katleden isyancıların her grubu farklı bir kimsenin halife olmasını istiyordu. Mısırlılar Ali, Basralılar Talha, Kufeliler ise Zübeyr’in bu göreve getirilmesi arzusundaydılar. İsyancılar bu kişilere giderek halifelîği kabul etmelerini istemişler, ancak onlar bu teklifleri geri çevirmişlerdi. Ardından Hz. Ali’de karar kılan isyancılar ikna etmeyi başararak ona biât ettiler. Böylece Hz. Ali iktidara geldi.²⁷

Burada kaydettiğimiz rivâyetlere göre Hz. Ali’nin hilâfet görevini üstlenmek istediğini ancak bunu isyancıların talepleri doğrultusunda değil, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın hilâfete gelişlerinde olduğu üzere Medine halkının biâtlerini alarak, diğer bir deyişle onların destekleri doğrultusunda olmasını istemektedir. Hz. Ali’nin gerek itiraz cümleleri gerekse mescitte biât vurgusu yapmasını onun isyancıların halifesi, onların destekleriyle bu makama gelmiş olmama arzusu şeklinde okumamız mümkündür. Nitekim onun halife seçilmesinin ardından mescitte vermiş olduğu hutbede üzerinde durduğu meseleler bu düşüncemizi desteklemektedir.²⁸ Ayrıca o, biâtin gerçekleştiği ilk andan itibaren isyancıları çevresinden uzaklaştırmak ve Medine halkının desteğini almak adına birtakım faaliyetlerde bulunmuştur.

Günümüz araştırmacıları, Hz. Ali’nin hilafete geçiş sürecini anlatan rivayetler arasında özellikle son sırada naklettiğimiz haberi tercih etmektedirler. Onların Mısırlılar Ali, Basralılar Talha, Kufeliler’in ise Zübeyr’i halife seçmek istediği şeklindeki rivayeti tercih etmelerini,²⁹ Hz. Ali sonrası yaşanan hadise-

²⁵ Belâzurî, III, 11-12; Taberî, IV, 427; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, I-XI, thk: Ömer Abdüsselâm Tedmurî, Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut 2012, II, 554.

²⁶ Taberî, IV, 428.

²⁷ İbn Kuteybe, I 46-47; Taberî, *et-Târih*, IV, 428-429; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 550.

²⁸ Hutbe metni için bkz., İbn Kuteybe, I, 69-70; Taberî, IV, 436; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 557; İbn Kesîr, X, 421-422.

²⁹ Bkz., Fayda, 122; Fiğlalı, Ethem Ruhi, *İmam Ali*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998, 62; Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2*, Ensar Yay., İstanbul 2009, 282; Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*

leri açıklamada önemli katkıları sağlamasına bağlayabiliriz. Dolayısıyla onlar, Hz. Ali'nin hilafetinde yaşanan olayları, halife seçilme sürecini değerlendirirken göz önüne almışlardır.

C. Hz. Ali'ye Biât Etmeyeneler

Hz. Ali'nin, maktul halife Hz. Osman'ın ardından halife olarak seçilmesine toplumun verdiği tepki yeknesak olmamıştır. Medine halkının neredeyse tamamına yakını, Hz. Osman'ı öldüren isyancılar ve diğer Müslüman beldelelerin çoğunluğu Hz. Ali'ye biât etse de birtakım kimse yahut gruplar farklı davranışlar sergilemişlerdir.³⁰ Bu durumda ona karşı muhalif bir kesimin olduğunu söyleyebiliriz. Ona biat etmeyen, dolayısıyla hilâfetine muhalefet edenleri "Pasif Muhalifler" ve "Aktif Muhalifler" şeklinde iki gruba ayırabiliriz.

1. Pasif Muhalifler

Pasif muhaliften kastımız, Hz. Ali'nin biât çağrısı kendisine ulaşan ancak bu çağrıya bir sebeple ya da sebepsiz olarak icabet etmeyen, bununla birlikte halife aleyhine gerek sözlü gerekse fiili olarak herhangi bir hareket içerisinde yer almayan, tavır takınmayan fakat destek de vermeyen kimselerdir. Pasif muhalifi, farklı siyasî tercih ya da siyasî tercihte farklılık³¹ olarak da düşünmemiz mümkündür.

Hz. Ali'nin hilâfetine karşı pasif muhalefet sergileyenlerin başında bazı önemli sahabîlerin isimleri öne çıkmaktadır. Şüphesiz biât etmeyen sahabîler içerisinde en dikkat çeken isimler Sa'd b. Ebî Vakkâs ve ikinci halife Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'tır. Zira her iki ismin, Hz. Ömer'in belirlediği şûra içerisinde bulunmaları dikkate alındığında söz konusu tutumları önemlidir. İncelediğimiz kaynaklarda onların biât etmemeleri onların çoğunluğa tabi olma isteklerinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Gerek Sa'd gerek İbn Ömer, kendilerini, görüşleri en son sorulacak kimseler olarak tarif etmektedirler.³² Aslında onların bu tutumlarını insanları yönlendirmek istemedikleri şeklinde değerlendirebiliriz. Öte yandan Hz. Ali'ye kısa sürede neredeyse İslâm devletinin tamamına yakınının biât etmiş olmasına karşılık onların tavırlarında bir değişiklik olmamasını, Demircan'ın ifadesiyle, "siyasî kavgaların tarafı olmamak"³³ şeklinde okumamız da mümkündür.

–İlk Dönem, Ankara Okulu Yay., Ankara 2011, 446-447; Ayar, Kenan, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, Etüt Yay., Samsun 2011, 244-245; Zeydân, Corcı, *İslâm Uygartıkları Tarihi*, I-II, çev: Nejdî Gök, İletişim Yay., İstanbul 2013, I, 122. Ayrıca bkz., Bakır, Abdulhalık, *Hz. Ali b. Ebî Talib*, Elazığ 1998, 123 vd.

³⁰ Bkz., Taberî, IV, 429. Mes'ûdî, Sıffin Savaşında Hz. Ali safındaki sahabe sayısını 87'si Bedr Savaşına, 90'ü Rıdvân Biâtî'ne katılan toplamda 2800 olarak vermektedir. Bkz., Mes'ûdî, II, 275.

³¹ Demircan, Adnan, *Fitne Kardeşlerin Kavgası*, Beyan Yay., İstanbul 2015, 86.

³² Bkz., Taberî, IV, 431-432.

³³ Demircan, *Fitne*, 86.

Hz. Ali'ye pasif olarak muhalefet eden diğer sahabîler şunlardır: Abdullah b. Sellâm, Ebû Saîd el-Hudrî, Fudâle b. Ubeyd, Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik, Ka'b b. Ucre, Kudâme b. Maz'ûn, Mesleme b. Muhalled, Muhammed b. Mesleme, Nu'mân b. Beşîr, Râfî' b. Hudeyc, Seleme b. Vaks, Suheyb er-Rûmî, Uhbân b. Sayfî, Üsâme b. Zeyd ve Zeyd b. Sâbit'tir.³⁴

Muğîre b. Şu'be de Hz. Ali'ye biât etmeyenler arasında zikredilir. Ancak onun durumu diğerlerinden farklıdır. Şöyle ki, Muğîre b. Şu'be, başta Hz. Ali'ye biât etmemiş olmasına rağmen ilerleyen yıllarda Muaviye b. Ebî Süfyân tarafına geçmiş hatta onun Kufe valiliği görevini yürütmüştür. Dolısıyla pasif muhalefetten aktif muhalefete geçmiştir.³⁵

Ne gariptir ki, burada Hz. Ali'ye biât etmeyenler arasında saydığımız sahabîlerin neredeyse tamamını İbn Sa'd (230/845), Hz. Ali'ye biât edenler arasında zikretmektedir.³⁶ Oldukça erken bir dönemde yaşayan İbn Sa'd'ın diğer kaynakların tersi yönünde böyle bir rivâyete yer vermiş olması kayda değerdir. Azimli, İbn Sa'd'ın böylesi bir rivâyeti nakletmesini, "*sahabe arasında hiçbir ihtilafın olmadığına yönelik vurgu olmalı*"³⁷ şeklinde yorumlamaktadır.

Pasif muhalifler olarak isimlendirdiğimiz kimseler hakkında Hz. Ali'ye nispet edilen şu söz oldukça önemlidir: "*Onlar haktan uzak durdular, batıla yardım etmediler.*"³⁸ Söz konusu ifadeler, bu gruptaki muhaliflerin duruşlarının siyasî olduğunu veciz bir şekilde anlatmaktadır. Onların bu karar ve duruşlarında Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde herhangi bir değişiklik olmasa da sonradan pişmanlıklarını ifade edenler olmuştur. Nitekim Üsâme b. Zeyd'in pişman olduğu ve bunu açıkça söylediği yönünde nakiller mevcuttur.³⁹

Son olarak ifade etmeliyiz ki bu muhalifler, aktif muhaliflerin aksine bireysel hareket etmişlerdir. Onların ortak bir tutum sergileme adına kendi aralarında organize oldukları ya da taraftar toplamak suretiyle yapılanma içerisine girdikleri yönünde bir durum söz konusu olmamıştır. Dolısıyla onları aynı safta yer alan kimseler olarak anlamak yerine, duruşlarında ortaklık bulunan kimseler olarak görmemizin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

2. Aktif Muhalifler

Hz. Ali'nin hilafet görevini üstlenmesi, önceki üç halifeye nispeten oldukça sıkıntılı olmuş ve şehit edilmesine kadar böyle devam etmiştir. Hilafetin başkentine hala isyancıların hakim olmaları bir tarafa, sabık halifeyi katle-

³⁴ Dineverî, 141; Taberî, IV, 429-430, 431, 437; Mes'ûdî, II, 276-277; İbn Kesîr, *Üsdü'l-Gâbe*, IV, 107; *el-Kâmil*, X, 421.

³⁵ İbn Kesîr, *el-Kâmil*, X, 421.

³⁶ Bkz., İbn Sa'd, III, 29.

³⁷ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali-*, 46.

³⁸ İbn Kesîr, *Üsdü'l-Gâbe*, IV, 107.

³⁹ Bkz., İbn Sa'd, IV, 66.

den katillerin cezalandırılması talepleri ve ayrıca isyancıları halifeye isyan etme ve onun öldürülmesi için azmettiren olduğu yönünde şahsına yapılan itihamlar, yönetiminin büyük bir sorunla işe başladığının göstergesiydi. Aslında Hz. Osman'ın hilafeti de benzer bir sorunla başlamıştı. Hz. Ömer'i katleden Ebû Lü'lüe ve ailesini öldüren Ubeydullah b. Ömer'in cezalandırılması Hz. Osman'ın önündeki ilk problemdi. Durum Hz. Ali'de de benzerlik arz etmekle birlikte, Hz. Osman'ın katillerinin kim olduğunun belli olmaması, sayılarının çok fazla olması gibi hususlar kanaatimizce en azından o anda ortamın gerginliğinden dolayı aşılamayacak sıkıntılardı. Öte yandan toplumun farklı kesimlerinin gerek bireysel gerekse gruplar halinde Hz. Ali'ye ilk günden aktif muhalefette yer almaları, durumun keşmekeşliğini daha da arttırmıştır.

Hz. Ali'ye yönelik aktif ilk muhalefet, İslâm devletinin yönetim merkezi Medine'de başladı. Başkentte ikamet eden Mervan b. Hakem, Saîd b. Âs ve Velîd b. Ukb'e'nin de aralarında yer aldığı Benî Ümeyye, yeni halifeye biât etmekten imtina ettiler ve bir kısmı Şam'a bir kısmı Mekke'ye kaçtılar.⁴⁰ Onların muhalif tavır sergilemelerinin temelinde Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğüne olan inançları yatmaktadır. Akrabası olmaları hasebiyle suçluların cezalandırılması talebinin kendilerine ait olduğunu düşünmeleri, Benî Hâşim'le Cahiliye dönemine uzanan geleneksel düşmanlıkları⁴¹ ve yönetimi kaybetme endişeleri onların farklı beldelere kaçma gerekçeleri arasında olduğunu düşünmekteyiz. Benî Ümeyye ailesi, farklı gruplar etrafında yer almalarına, kendi içlerinde bir bütün olmamalarına karşın Hz. Ali'ye muhalefet konusunda ortak paydada buluşmaktadırlar. Onların muhalefetine Hz. Ali açısından bakacak olursak, önceki halifenin Medine'de yaşayan yakın akrabalarının desteğini almaktan uzak kalmıştır. Bu durum Hz. Osman'ın hilâfeti sürecinde onun ailesine yönelik tutumunda saklı olabilir. Çünkü halifenin muhasarası esnasında Hz. Ali ile Mervan arasında yaşanan tartışmalar ve keza Ali'nin, halifeye ailesi hususundaki uyarıları ve itirazları en azından Medine'deki Benî Ümeyye ailesinin biât etmemesinde oldukça etkili olmuştur.

Hz. Ömer döneminde Şam valiliğine atanmasından itibaren bu görevi sürdüren ve Benî Ümeyye'nin en önemli şahsiyetlerinden olan Muaviye b. Ebî Süf-yân, Hz. Ali'ye muhalefet eden bir diğer kimsedir. Valiliğinin oldukça uzun sürmesiyle etrafından büyük bir destek bulan Muaviye'nin, muhalefet için ileri sürdüğü gerekçeler, kabilesi Benî Ümeyye'yle paralellik arz etmektedir.

Muhalefet içerisinde yer alan önemli isimlerin başında ise Hz. Âişe gelmektedir.⁴² İlk İslâm halifesinin kızı Hz. Âişe, Hz. Ali'ye biât edildiği haberi

⁴⁰ İbn Kuteybe, I, 67. Ya'kubî, Hz. Ali'nin onlarla yaptığı uzun konuşmalar neticesinde biât ettiklerini zikretmiştir. Bkz., Ya'kubî, II, 73-74.

⁴¹ Bkz., Sarıçam, İbrahim, *Emevi-Hâşimi İlişkileri -İslam Öncesinden Abbasilere Kadar-*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011, 33-193.

⁴² İbn Kuteybe, I, 68; Belâzurî, III, 11; Ya'kubî, 178.

kendisine ulaştığı andan itibaren muhalif bir tutum sergilemiş ve hac vazifesi için gittiği Mekke'den Medine'ye geri dönmemiştir. Hz. Âişe, dört ay gibi kısa bir süre zarfında Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını isteyen ve Hz. Ali'nin hilâfetine itiraz eden büyük bir grubu/orduğu etrafında toplamayı başardı. Onun Mekke'de başlattığı muhalefet safına katılan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'a ayrı bir başlık açmamız gerekmektedir.

Sahabenin önde gelenlerinden Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'nin halife seçilme sürecinde nasıl bir tutum ve duruş sergiledikleri, diğer bir ifade ile Hz. Ali'ye biât edip etmedikleri, keza biât edilmişse bunun nasıl olduğu hususu oldukça tartışmalıdır. Bu hususta öne sürülen her görüşün, kendilerini temellendirebilecek veriyi kaynaklarımızın barındırdığını öncelikle ifade etmeliyiz. Bu bağlamda söz konusu sahâbilerin durumlarını kaydeden rivâyetleri iki gruba ayırmamız mümkündür. İlk grupta yer alan rivâyetlere göre Talha ve Zübeyr, Hz. Ali'ye kendi istek ve arzularıyla biât etmişlerdi. Bu rivâyetlere göre Talha ve Zübeyr, insanlarla birlikte Hz. Ali'nin yanına gelerek biât etmiş, ancak bir süre sonra pişman olmuşlardır. Bu nedenle Talha ve Zübeyr, umre bahanesiyle Mekke'ye gitmek istediklerini Hz. Ali'ye bildirdikten sonra Medine'den ayrıldılar.⁴³

Bazı rivâyetlerde ilk biât edenin Talha olduğu diğer sahâbilerin ondan sonra biât ettikleri de mevcuttur.⁴⁴ Erken dönem kaynaklarda, Hz. Talha'nın ilk biât eden olmasının Hz. Ali'nin hilâfetine uğursuzluk getirdiğine dair çok yaygın bir rivâyet bulunmaktadır. Buna göre Hz. Peygamberle katıldığı Uhud Savaşı'nda parmağını kaybeden Hz. Talha'nın bu durumunu fark eden bir bedevî, "Bu iş, çolak bir kimsenin biâtiyle başladı, sonu gelmez" demiştir.⁴⁵ Söz konusu rivâyetin Hz. Ali döneminde yaşanan olayların geriye dönük okuması sonucu oluşturulduğu açıktır. Bu bağlamdaki başka bir rivâyete göre Talha ve Zübeyr, kendi iradeleri doğrultusunda biât etmişler ve daha sonra Hz. Ali'den kendilerini Kufe ve Basra'ya vali olarak atamasını talep etmişlerdi. Ancak Hz. Ali, onların yanında kalmalarını istemiş ve söz konusu taleplerini reddetmişti. Bunun üzerine onlar başkenti terk ederek Hz. Âişe liderliğindeki muhaliflerin safına katılmak gayesiyle Mekke'ye doğru yola çıktılar.⁴⁶

Yine bu grupta zikredebileceğimiz oldukça ilginç bir nakil *el-İmâme ve's-Siyâse* isimli eserde mevcuttur. Rivâyete göre Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından halifelik makamına gelecek kişiyi tespit etme arzusunda olan insanlar, Talha ve Zübeyr'e gelerek Osman'ın öldürülmesi konusunda onları suçlamışlardır. Talha ve akabinde Zübeyr, etraflarında toplanan insanlara, suç-

⁴³ Bkz., İbn Kuteybe, I, 71; Belâzurî, III, 16; Ya'kubî, 177; Taberî, IV, 428; Mes'ûdî, II, 279.

⁴⁴ Bkz., İbn Kuteybe, I, 67; Ya'kubî, 177-178.

⁴⁵ Bkz., İbn Kuteybe, I, 71; Belâzurî, III, 7; Ya'kubî, 177; İbn Kesîr, X, 420.

⁴⁶ Belâzurî, III, 18. Ya'kubî, 178; Taberî, IV, 479; İbn Kesîr, X, 420.

lamaları kendi üzerlerinden savan konuşmalar yaptılar. Bu bağlamda Zübeyr'in konuşmasındaki "Kendi aramızda istişare yaptık ve Ali'yi uygun gördük. Ona biat ediniz" ifadeleri oldukça dikkat çekicidir.⁴⁷ Zübeyr'e nispet edilen bu konuşmayı doğru kabul etmemiz durumunda Talha'yla birlikte Hz. Ali'ye biât hususunda insanları yönlendirdiklerini, en azından bir katkılarının olduğunu söylememiz mümkün olmaktadır. Ancak söz konusu rivâyette yer alan "kendi aramızda istişare yaptık" ifadesi müphemdir. Muhtemelen söz konusu rivâyet, Hz. Ali'nin hilâfetteki meşruiyetini güçlendirme, muhalifler nezdinde sorgulanabilirliğini yok etme sadedinde ilerleyen dönemlerde oluşturularak Zübeyr'e nispet edilmiştir.

İlk grupta yer alan rivâyetlerin yanı sıra Talha ve Zübeyr'in istemeyerek Hz. Ali'ye itaat ettiklerini hatta ettirildiklerini belirten çok sayıda nakil mevcuttur.⁴⁸ Bu meyandaki rivâyetlerin ekseriyetine göre isyancılar veya insanlar Hz. Ali'ye biât ettikleri esnada ya da biât tamamlandıktan sonra Talha ve Zübeyr'in biâtlerini zorla aldılar. Talha b. Ubeydullah'ı biâte zorlayan kişiler olarak Mâlik b. Hâris el-Eşter en-Nehâî; Zübeyr b. Avvâm'ın biâtinde Hukeym b. Cebele el-Abdî ismi ön plana çıkmaktadır.⁴⁹

Taberî'nin Zübeyr b. Avvâm'ın mevlâsı Ebû Hubeybe'den naklettiğine göre, Hz. Ali, ölümle tehdit etmek suretiyle Zübeyr'in biâtini almıştır. Hz. Ali, insanların kendisine biât etmesinin ardından Zübeyr'in evine gitmiş ve oturduğu yatağın altına kılıcını bırakarak onu biâte zorlamıştır.⁵⁰ Bu rivâyet Hz. Ali'nin adeta aba altından sopa göstermek suretiyle Zübeyr'i kendisine itaat etmeye zorladığını ifade etmektedir ki kabulü gerçekten zordur.

SONUÇ

Hız. Osman'ın isyancılar tarafından katledilmesiyle Müslümanlar arasında yeni bir halife arayışı başlamış ve bu süreç Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle neticelenmiştir. Ancak bu meselenin ayrıntılarına inildiği zaman süreci anlatan rivâyetlerin farklılıklar içerdiğini görmekteyiz. Kuşkusuz sahih ve mevzu rivâyetlerin, öngörülemez biçimde birbiriyle içe içe girmiş olmasının burada büyük payı vardır. Bu nedenle rivâyetleri ortak bir zeminde buluşturmak ne-redeyse imkânsızdır. Nitekim klasik kaynaklarımızın ekseriyeti adeta bu durumu ifade edercesine genel olarak rivâyet tercihinde bulunmayarak onları serdetmekle yetinmiş, bazıları ise sadece biât edildiğini söyleyerek ayrıntılara yer vermemiştir.

⁴⁷ İbn Kuteybe, I, 65.

⁴⁸ İbn Sa'd, III, 29; İbn Kuteybe, I, 66; Taberî, IV, 430, 435; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 555.

⁴⁹ İbn Kuteybe, I, 66; Belâzurî, III, 8; Taberî, IV, 429, 435.

⁵⁰ Taberî, IV, 432.

Özellikle Hz. Ali'nin hilâfetini inceleyen çağdaş araştırmalar ise, rivâyetler arasında doğrudan bir tercihte bulunmakla yetinmiş, aynı meseledeki farklı nakiller üzerinde çok fazla durmamışlardır. Kuşkusuz onların tercihlerinde; rivâyetin yaygınlığı, peşi sıra olayları açıklamaya kolaylık sağlaması, kendi görüşlerini yansıtması gibi hususların etkili olduğunu söylememiz mümkündür. Nitekim isyancıların Hz. Talha ve Zübeyr'e halifelik için teklifte bulunduğu ya da Basra ve Kufe valiliklerini Hz. Ali'den talep ettiği yönündeki rivâyetlerin çağdaş kaynakların neredeyse tamamında zikredilmesi, Hz. Ali'ye karşı aktif silahlı muhalefetlerini gerekçelendirme hususunda büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Hz. Ali, halifeliği sürecinde, kendinden önceki halifelerden farklı bir muhalefetle karşılaşmıştır. Zira önceki halifelere muhalif olanlar genellikle Müslüman topluma mensup olmayan kimselerdendi. Bireylerin muhalefeti söz konusu olsa da bu durumun yönetime önemli oranda bir yansıması söz konusu olmamıştı. Hz. Ali dönemine gelindiğinde ise elleri silahlı ve organize olmuş Müslümanlar, onun karşısında yer almış, hatta bilfiil hareket etmişlerdir. Öte yandan tarihte örneklerine sık sık rastladığımız hükümdarın ölümüyle ortaya çıkan yönetim boşluğunu doldurma veya bundan faydalanma isteği, Hz. Ali döneminde de vaki olmuştur. Özellikle Mekke'de Hz. Âişe, Şam'da Muaviye b. Ebî Süfyân etrafında oluşan karşıt zümrelerin bu nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Murat, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.
- Apak, Adem, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İnsan Yay., İstanbul 2015.
- Ayar, Kenan, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, Etüt Yay., Samsun 2011.
- Azimli, Mehmet, "Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, VII (1), 35-59.
- Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014.
- Bakır, Abdulhalık, *Hz. Ali b. Ebî Talib*, Elazığ 1998.
- Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-XIII, thk: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1996.
- Demircan, Adnan, *Fitne Kardeşlerin Kavgası*, Beyan Yay., İstanbul 2015.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbâru't-Tvâil*, thk: Abdulmünim Âmir, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, Kahire 1960.
- Fayda, Mustafa, *Hulefâ-yı Râşidin Devri*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2014.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, *İmam Ali*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998.
- Genç, Süleyman, "Halife Seçimlerinde Hz. Ali'nin Tutum ve Tavrı", *Hazret-i Ali - Sempozyum Bildirileri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2017, 277-304.

- Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (240/854), *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk: Ekrem Ziyâ Umerî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1397.
- Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi –İlk Dönem*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2011.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureyşî (774/1372), *el-Bidâye ve'n- Nihâye*, I-XIV thk: Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Dâru'l-Hecer, Beyrut 1998.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî (230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1233), *Üsdü'l-Gâbe*, I-VIII, thk: Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tz.
- , *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XI, thk: Ömer Abdüsselâm Tedmurî, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 2012.
- Kapar, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yay., İstanbul 1998.
- Kurt, Eyüp, "Raşid Halifeler Dönemi Yönetim Anlayışına Kaynaklık Etmesi Açısından Cahiliye Dönemi", *Ekev Akademi Dergisi*, XVI (53), Erzurum 2012, 295-306.
- Mes'ûdî, Ebû Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, thk: Kemâl Huseyn, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.
- Mutlu, Ayşe Nur, *Râşid Halifeler Döneminde Siyasî Değişmeler ve Toplumsal Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2009.
- Sarıçam, İbrahim, *Emevi-Haşimi İlişkileri -İslam Öncesinden Abbasilere Kadar-*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1474/2003.
- Şerîf er-Radî, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Huseyn b. Musa b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî el-Alevî (406/1015), *Nehcu'l-Belâğa*, çev: Abdülbaki Gölpinarlı, Kapı Yay., İstanbul 2016.
- Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev: Ethem Ruhi Fıçlalı, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2017.
- Ya'kûbî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kubî (292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, yz, tz.
- Zeydân, Corcî, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, I-II, çev: Nejdet Gök, İletişim Yay., İstanbul 2013.

HZ. ÂİŞE'NİN HZ. ALİ'YE KARŞI SİYASİ TUTUMU VE SEBEPLERİ

Ömer Sabuncu*

GİRİŞ

Hiz. Peygamber'in hanımı, müminlerin annesi Hiz. Âişe, hem Hiz. Peygamber'le olan bağlantısı hem Hiz. Ebû Bekir'in kızı olması münasebetiyle İslâm tarihinin birçok alanında önemli roller üstlenmiştir. Bu alanlar içinde Hiz. Âişe'nin özellikle Hiz. Ali döneminde siyasette oynadığı rol belki de en tartışmalı konu olmuştur. Hiz. Âişe, Hiz. Ebû Bekir ile Hiz. Ömer'in halifeliği sırasında herhangi bir siyasi faaliyette bulunmadı. Onun her iki halife ile münasebetleri karşılıklı saygı ve anlayış içerisinde geçti. Hiz. Osman'ın on iki yıllık hilâfetinin birinci yarısında ilk iki halife dönemindeki hayatını sürdürdü. Ancak Hiz. Osman'ın bazı karar ve tasarruflarının aleyhinde faaliyetlerin başladığı ikinci devrede, halifeye karşı son derece sert davranan muhalefet hareketinin başında yer aldı, halifenin istifasını istedi.

Böylece siyasi olaylara karışan Hiz. Âişe, Hiz. Osman'ın evinde muhasara edildiği sırada hacetmek üzere Medine'den ayrılıp Mekke'ye gitti. Başta Mervân b. Hakem olmak üzere bazı kişiler böyle kritik bir dönemde onun Medine'de kalmasını istediler; ancak o bu istekleri reddetti. Halifenin şehit edildiğini, yerine Hiz. Ali'nin halife olduğunu Medine'ye dönerken yolda Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'dan öğrendi. Onlar Hiz. Ali'ye istemeyerek biat ettiklerini, fakat daha sonra bu biatten vazgeçtiklerini söylediler. Bunun üzerine Hiz. Âişe onlarla Mekke'ye döndü. Hiz. Osman'ın öldürülmesine karşı çıkanlar ile bilhassa Ümeyyeoğullarının bazı mensupları onun etrafında toplanarak maktûl halifenin intikamını almak ve Müslümanlar arasındaki ihtilâflara son vermek üzere, Medine veya Şam yerine Basra'ya gitmeye onu ikna ettiler. O da etrafına toplananlarla birlikte -iddia edildiğinin aksine- Hiz. Ali'ye karşı hiçbir kırgınlığı olmadığı hâlde Hiz. Osman'ın katillerini cezalandırmak ve Müslümanları içinde buldukları fitneden kurtarmak için Basra'ya hareket etti.

---

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı. Associate Professor, Harran University, Faculty of Theology, Department of Islamic History. Şanlıurfa/Turkey. (omersabuncu@harran.edu.tr). ORCID ID orcid.org/0000-0001-8424-8481

Bu çalışmada İfk olayında Hz. Ali'nin tavrı, Hz. Ebû Bekir'in hilafetine karşı Hz. Ali'nin tepkisi, Hz. Âişe'nin Hz. Ebû Bekir'in kızı olması ve Hz. Ali'nin hilafeti dönemindeki siyasi tutumu ele alınmaya çalışılacaktır.

A. Hz. Ebû Bekir Dönemi Öncesi Tutumu

Bilindiği gibi İfk hadisesi Benî Mustalik (Müreysi') Gazvesi sonrası Medine'ye dönüş sırasında mola yerinde Hz. Âişe'nin ordudan geri kalması sonucunda Hz. Âişe'ye zina iftirası atılması olayıdır. İfk hadisesi sonrası olaya son derece üzülen ve nasıl davranacağı hususunda uzunca bir süre tereddütte kalan Resûlullah (s.a.s.) sonunda konuyu bazı yakınlarıyla istişare etmeye karar verdi. Zeyneb bint Cahş'a, evlâtlığı Zeyd b. Hârise'nin oğlu Üsâme'ye ve damadı Hz. Ali'ye düşüncelerini sordu.¹ Bunlardan Zeyneb ile Üsâme, Âişe'den hiçbir şekilde şüphelenmediklerini söylerken Hz. Ali Hz. Peygamber'in yaşadığı acının boyutunu görmüş ve olayın daha da büyütülmemesi gerektiğini düşünerek "Ey Allah'ın Resûlü! Allah sana dünyayı dar etmemiş, evliliğine bir sınır koymamıştır. Kadınlar da çoktur. Allah sana kadınları helal kılmış ve gönlünü hoş tutmuştur. Onu boşa ve başka biriyle evlen." şeklinde bir görüş beyan etti. Ayrıca işin aslını öğrenmek için onun hizmetçisinin sorguya çekilmesi gerektiğini söyledi.²

Bu görüş, ilerleyen dönemde Hz. Ali ile Hz. Âişe arasında meydana gelen çatışmaların sebebi olarak gösterilmiştir. Öyle ki *İA*'da "Âişe" maddesini yazan Seligsohn, bu durumu "Âişe'nin Ali'ye olan kini bundandır." şeklinde beyan etmiş; ilerleyen satırlarda ise "Can düşmanı Ali'nin halife olduğunu öğrenince, öldürülen Osman'ın intikamını almak bahanesi ile Müslümanları Ali'ye karşı ayaklandırmak için bütün gayretini sarf etti."³ şeklinde hiçbir kaynağa dayanmadan, kendi görüşü olduğu aşikâr olan söylemine devam etmiştir. Çünkü "Kin tutma ya da can düşmanlığı" gibi bir durum söz konusu olmayıp, bu konuda ne Hz. Âişe ne de Hz. Ali tarafından söylenmiş bir rivayete rastlanmıştır.

Ali Aksu konu ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Hz. Ali, Hz. Peygamber'in düştüğü acının boyutunu ve bu olayın daha da büyütülmemesi gerektiğini belirterek, ilginç bir yaklaşım sergiledi. Hz. Ali'nin hem amcasının oğlu hem de kendisini koruyan Hz. Peygamber'in kalbini rahatsız eden bu acı ve sıkıntılara karşı hassasiyeti oldukça sertti. Sonuçta Hz. Ali'nin sözlerinde

¹ İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151/768), *Siretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, 1. Baskı, Beyrut: Dârü'l-fıkr, 1398/1978, s. 448.

² Vâkidî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Esemî el-Medenî. *Kitâbü'l-Megâzi*. Thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut, 1409/1989, c. 2, s. 430; Seligsohn, M., "Âişe", *İA*, 13 cilt, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, "Âişe", c. 1, s. 229.

³ Seligsohn, M., "Âişe", c. 1, s. 229

Hz. Âişe'nin lehine sayılabilecek ifadeler yoktu. Hz. Ali, insanların böyle bir mesele ile meşgul olmamalarını ve konunun kapatılmasını, Hz. Peygamber'in daha fazla üzülp, yıpranmamasını istedi. Hz. Ali'nin, Hz. Âişe'ye karşı herhangi bir şahsî dargınlığının olduğunu söylememize imkân yoktur. Ancak Hz. Âişe, Hz. Ali'nin diğer sahâbîlerden daha çok kendisinin suçsuzluğunu anlamasını bekliyordu. Onun yapacağı şahitlik, başkalarının şahitliğinden daha önemli olacaktı." Aksu devamla bazı araştırmacıların Hz. Âişe ile Hz. Ali arasında, daha sonra meydana gelen ihtilafın sebebi olarak bu sözleri gösterdiklerini ve Hz. Âişe'nin, Cemel olayında Hz. Ali'ye karşı çıkışını bu sebebe dayandırmakta olduklarını ifade eder. Ancak durum ne olursa olsun Hz. Ali'nin yaklaşımının doğru bir yaklaşım olmadığını çünkü Hz. Peygamber'in, eşini boşamasıyla problemin halledilmiş olmayacağını söyler. Bu durumun ileri dönemlerde başka iffetli Müslüman hanımlara tekrarlanınca, iftira edilen her hanımın kocası, çareyi eşini boşamakta mı bulacak? Şeklinde tespitler yapılmaktadır.⁴

Bu olaylar esnasında Hz. Peygamber (s.a.s.), hanımlarından Zeynep bint Cahş ve cariye Berîre ile durumu görüşmüştür. Zeynep, Hz. Âişe hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini söylemiş hatta ilerleyen zamanda Hz. Âişe Zeynep'in bu tutumunu zikrederek Zeynep'in takva ile korunduğunu ancak kız kardeşi Hamne'nin ifk hadisesi ile helak olduğunu zikretmiştir. Berîre ise kendisinden, "O altından daha saf bir kadındır. Vallahi onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum. Ey Allah'ın Resûlü! Eğer Âişe başka türlü olsaydı Allah (c.c.) muhakkak sana haber verirdi. O, evinde hamurunu yoğururken uyuyakalan ve hamuru kuzuya yediren gencecik bir kadındır." cevabını almıştır.⁵

B. Hz. Peygamber'in Vefatından Sonraki Siyasi Tutumu

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Sakîfe toplantısından sonra, mescitte umumi bir biat alınmıştı. Ancak bu umumi biata ashop arasından külli bir katılım söz konusu olmamıştır. Özellikle Hâşimîler, bu biat konusunda geri durmuşlardır. Hâşimîler hilafet hakkının Hz. Ali'nin olduğu konusunda ısrar etmişlerdir. Hz. Ali'nin biatının gecikmesi kendisinin de bu hak konusunda ailesi ile aynı görüşü paylaştığı gibi kanaatleri ortaya koymuştur. Bununla birlikte Hz. Ali'nin biat konusunu geciktirmesi hakkında rivayetler Şiî kaynaklarda kendisinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e karşı savaş için arkadaşlarını organize ettiği, Ensar'dan yardım istediği şeklindedir. Ancak Şiî kaynaklı bu rivayetlerde tenakuz ifadelerin mevcudiyeti rivayetlere temkinli yaklaşılması

⁴ Ali Aksu, "İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme (Sebeup ve Sonuç Açısından)", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. VIII/1, Haziran 2004, Sivas, s. 10.

⁵ Vâkıdî, c. 2, s. 430.

gerektiğini göstermektedir. Sünnî kaynaklarda ise Hz. Ali'nin biat haberini alır almaz mescide gittiği ve olayların ilk anında Hz. Ebû Bekir'e biat ettiği geçmektedir. Bunun yanı sıra iki farklı mezhebî görüşe sahip kaynaklarda Hz. Ali'nin altı ay beklediği ve öyle biat ettiği de geçmektedir. Umumi görüş bu şekildedir. Hz. Ali'nin beyat hususunda gecikmesi hem ortamın getirdiği şaşkınlığın bir tezahürü hem de Fedek arazisi sebebiyle kırgın olan Hz. Fâtıma'yı üzmemesi şeklinde yorumlanmıştır.⁶

C. Hz. Ali'nin Hilafeti Dönemindeki Siyasi Tutumu

Hz. Osman'ın halifeliliğinin ikinci döneminde siyasi ve toplumsal çalkantılar bir isyanın başlamasına sebep oldu. Bu isyan sonucunda halife isyancılar tarafından şehit edildi (18 Zilhicce 35/17 Haziran 656). Böyle bir ortamda hilafete gelen Hz. Ali'den toplumun ilk beklentisi sabık halifenin katillerinin bulunmasıydı. Ancak karışık bir ortamda bu mümkün gözüküyordu. Çünkü ortada suçlu üstlenen olmadığı gibi "Osman'ı hepimiz öldürdük." diyen geniş bir kitle bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu gruba karşı hemen bir yaptırım uygulamak çok zor hatta imkânsızdı. Ayrıca birçok şehir Hz. Ali'ye biat etmemişti. Tüm gayretlerine rağmen Hz. Ali toplumdaki karışıklığa çözüm üretemedi. Bu durum Müslümanın Müslümanla karşılaştığı bir dizi savaşın fitilini ateşlemiş oldu.⁷

Cemel Savaşı'na Kadar Gelişen Olaylar

Hz. Âişe'nin Hz. Osman'ın hilafetinin başlangıcında ona muhalif olmadığı ancak karışıklıkların ortaya çıktığı dönemde halifeyi bizzat eleştirdiği görülmektedir. Hz. Âişe, hilâfetinin son dönemlerinde Hz. Osman'ı çeşitli vesilelerle tenkit etmiş ve halifenin, şehri terk etmemesini kendisinden rica etmesine rağmen isyan başladıktan sonra hac için Mekke'ye gitmişti. Haccını tamamlayarak Medine'ye dönmek üzere yola çıkan, fakat Hz. Osman'ın şehit edilip yerine Hz. Ali'nin halife seçildiğini öğrenen Hz. Âişe geri döndü.

Geri dönen Hz. Âişe, Mekke'de halka hitaben Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü yolundaki meşhur konuşmasını yaptı. Hz. Âişe, konuşmasında asilerin haram bir beldede ve haram bir ayda Resûlullah'ın (s.a.s.) komşuluğunu hiçe sayarak kan akıttıklarını, malları yağmaladıklarını söyleyerek

⁶ Konu ile ilgili bir araştırma, bkz: Şaban Öz, "Şii ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'e Beyati Meselesi", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2007, cilt: VII, sayı: 1, s. 187-200.

⁷ Bkz: Mahmut Kelpetin, Cemal Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği, Tarih Dergisi, Sayı 54 (2011 / 2), İstanbul 2012, s. 21-37.

onları Hz. Osman'ın intikamını almaya teşvik etti. Hz. Âişe'nin konuşması etkili oldu ve kabul gördü⁸ ve halk Hz. Âişe'nin etrafında toplanmaya başladı.⁹

Demircan, Hz. Âişe'nin tutumunda açıklanması gereken en zor gelişmenin -Hz. Ali'nin nasıl bir tutum takınacağını bilmeden- Medine'ye gitmekten vazgeçip Mekke'ye dönmesi olduğunu ifade eder. Bunun sebebi olarak Hz. Osman'a yönelik şiddetli tenkitlerinden dolayı asileri kıskırttığı ithamıyla karşı karşıya kalmaktan çekinmesi ile Hz. Ali'nin halife olmasını istememesi ya da seçilme tarzını beğenmeyişi gösterilebilir. Ancak bunların ardında İfk Hadisesi'ni aramanın doğru olmadığını vurgulamaktadır.¹⁰

Cemel Savaşı (36/656)

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Medine'den uzaklaşan Emevî ailesi mensupları ile Hz. Osman'ın Basra ve Yemen valileri, vilâyetlerinin Beytülmâl'inde bulunan para ve savaş malzemesiyle birlikte Mekke'ye gelecek Hz. Âişe'ye katıldılar. Umre için yola çıkan Talha ile Zübeyr de Mekke'ye gidip Hz. Âişe'nin safında yer aldılar. Mekke'de "Osman'ın kanını talep için"¹¹ Hz. Âişe'nin önderliğinde oluşan topluluk, uzun müzakerelerden sonra Medine'ye giderek isyancılara karşı çıkmak yerine Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir'in ısrarı üzerine Basra'ya gitmeye karar vermişlerdi.¹² O sırada Mekke'de bulunan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) diğer zevcelerinden Hafsa bint Ömer de Hz. Âişe ile birlikte Basra'ya gitmek istediye de kardeşi Abdullah buna engel oldu. Allah Resûlü'nün (s.a.s.) Mekke'de bulunan diğer zevcelerinin ise Zâtürk mevkiine kadar giderek Hz. Âişe'yi ağlayarak uğurladıklarından daha sonraları o gün "ağlama günü" (yevmü'n-nahîb) diye anılmıştır.

Hz. Âişe "Asker" adlı meşhur devesinin üzerinde Mekke'den yola çıktığı zaman yanında 3000 dolayında kuvveti vardı. Ancak önce Zâtürk, sonra da Merrüzzahrân'da, zaferin kazanılması durumunda halifenin kim olacağı

⁸ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XV, Dârü'l-Fikr, 1407/1986, c. 7, s. 230.

⁹ Nedvî, Süleymân, (1884-1953) *Sîretü's-seyyide Âişe ümmi'l-mü'minîn*, 2. Baskı, Dimaşk: Dârü'l-kalem, 1431/2010, s. 169.

¹⁰ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2002, s. 94.

¹¹ Demircan, Sünnî ve Şiî kaynaklardaki rivayetlerin önemli bir kısmının, Hz. Ali'nin haklılığına ve muhalifleri karalamaya kurgulandığı için muhalefetin şahsî gerekçelerle bir araya geldiğinin ileri sürüldüğünü; Hz. Ali'nin İfk Hadisesi'nde takındığı tavırdan Hz. Âişe'nin ona kırgın olduğunu ve bu sebeple muhalefet hareketini başlattığını kabul etmenin; meseleyi basite indirgeyerek kişisel hale getirmenin doğru olmadığını ifade etmektedir. (Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 92).

¹² *Târihu't-Taberî*'de Abdullah b. Âmir'in onlara büyük maddi destek sağladığı geçmektedir. et-Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1407/1987, c. 3, s. 9.

tartışılmaya başlandı. Talha, Zübeyr veya Osman'ın oğullarından birinin halife olması gerektiği yolundaki tartışmalar sürerken Hz. Osman'ın Kûfe valisi Saîd b. Âs hilâfetin Abdümenâf (Ümeyye) oğullarından alınamayacağını, dolayısıyla Hz. Osman'ın oğullarından birinin halife olması gerektiğini ileri sürerek taraftarlarıyla birlikte topluluktan ayrıldı, Muğîre b. Şu'be de ona katıldı. Böylece Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr yaklaşık 1000 kişilik bir kuvvetle Basra önlerine ulaşabildiler. Yolda köpek havlamaları duyan Hz. Âişe nerede olduklarını sormuş, Hav'eb suyu civarında bulduklarını öğrenince Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zevcelerine hitaben, "Acaba Hav'eb köpekleri hanginize havlayacak?" dediğini hatırlamış ve onun bu hareketi tasvip etmediğine kani olarak yola devam etmekten vazgeçtiğini söylemişti. Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr ile birlikte bir grup sahâbî, buldukları yerin adını belirleyen rehberin yanıldığını ısrarla söylemişler; Zübeyr b. Avvâm da "Belki Allah Teâlâ senin sayende müminlerin arasını düzeltacaktır." diyerek onu yola devama ikna etmişlerdi.¹³

Hz. Âişe ve beraberindekiler Basra önlerine gelince Abdullah b. Âmir'i, Basralılar'ı kendi taraflarına çekmek üzere şehre gönderdiler; ayrıca Hz. Âişe, Ahnef b. Kays (ö. 67/686-87) gibi Basra'nın ileri gelenlerine mektuplar yazdı.¹⁴ Diğer taraftan Hz. Ali'nin Basra valisi Osman b. Huneyf, Hz. Âişe'nin kuvvetleriyle birlikte Basra yakınlarına geldiğini haber alınca maksatlarını öğrenmek üzere kendilerine İmrân b. Husayn ile Ebû'l-Esved ed-Düelî'yi gönderdi. Hz. Âişe, gayelerinin isyancı takımın bozduğu barış ve düzeni geri getirmek, mazlum olarak öldürülen Osman'ın katillerini cezalandırmak ve Müslümanların arasını düzeltmek olduğunu bildirmiş, Talha ile Zübeyr de aynı görüşlere katıldıklarını, ayrıca kendilerinin Ali b. Ebû Tâlib'e zorla biat ettirildiklerini söylemişlerdi.¹⁵ Bu gelişmeler üzerine Basralılar ikiye ayrılmış ve aralarında sert münakaşalar başlamıştı.

Öte yandan Hz. Ali, Hz. Âişe ile beraberindekilere Medine'nin kuzeydoğusunda Rebeze'de yetişebilme ümidiyle 3000 dolayındaki bir kuvvetle Medine'den ayrılmıştı (Ekim sonu, 656). Basra'da olup bitenler hakkında yolda bilgi alınca hemen Osman b. Huneyf'e bir mektup göndererek Talha ile Zübeyr'in kendisine biatları sırasında hiçbir şekilde zor kullanılmadığını bildirmişti. Bunun üzerine Osman, Ali b. Ebû Tâlib'in haklılığını ileri sürerek diğerlerinin Basra'yı terk etmelerini istedi; onlar da kendilerinin haklı

¹³ Hz. Âişe, 40 kişi olan bu grubun, başında buldukları suyun Hav'eb suyu olmadığına yemin etmeleri üzerine geri dönme fikrinden vazgeçmiştir. İbnü'l-Arabî, Hav'eb suyu ile ilgili olarak Resûlullah'a (s.a.s.) nispet edilen sözlerin uydurma olduğunu söylemektedir. (Adnan Demircan, *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, s. 91-92).

¹⁴ Taberî, c. 3, s. 13.

¹⁵ Taberî, c. 3, s. 31.

olduğunu söyleyerek Osman'ın şehri terk etmesini istediler. Neticede bir akşam namazı sırasında bir baskınla Vali Osman b. Huneyf ve adamları esir alındı. Hz. Âişe onun öldürülmesine engel olduğu gibi serbest bırakılmasını da sağladı; fakat valinin saçı sakalı kökünden kazınmış, kaşları ve kirpikleri yolunmuştu. Osman b. Huneyf ve adamları bu durumda Zûkar'da konaklamış bulunan Hz. Ali'nin yanına gidip Basra'daki durumu anlattılar. Bu arada Beytümâl ele geçirildi ve idaresine Hz. Âişe'nin kardeşi Abdurrahman getirildi. Basralı taraftarlarından müşterek biat alan Talha ile Zübeyr kumandayı birlikte yürütecekler, namaz daha önce olduğu gibi Zübeyr'in oğlu Abdullah ve Talha'nın oğlu Muhammed tarafından kıldırılacaktı.¹⁶

Hz. Âişe Basra'yı ele geçirmekle beraber buranın tam desteğini henüz sağlayamamış, Basra'nın önde gelenlerinden Ahnef b. Kays ile kabilesi Temîm'in bir kolu olan Benî Sa'd'ı bir türlü ikna edememişti. Kûfe'yi kazanmak veya bu şehrin Hz. Ali'ye fiilen destek olmasını önlemek amacıyla Kûfe'nin ileri gelenlerine mektuplar gönderdi. Hz. Ali de hemen hemen aynı günlerde Kûfe'nin desteğini sağlamak maksadıyla şehre arka arkaya üç heyet gönderdiyse de bir sonuç alamadı. Vali Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarafsız kalmayı tercih ediyordu. Bunun üzerine Mâlik el-Eşter, Hz. Ali'nin izniyle duruma el koymak için Kûfe'ye gitti ve Ebû Mûsâ'nın konağını ele geçirdi.¹⁷

Hz. Ali kuvvetlerini Kûfe dışında topladıktan sonra Basra'ya doğru hareket etti ve şehrin dışında Zâviye mevkiinde konakladı. Daha Zûkar'dan ayrılmadan anlaşma sağlama ümidiyle Hz. Âişe'nin karargâhına sahâbeden Ka'ka' b. Amr'ı elçi olarak göndermişti. Ka'ka' Basra'ya giderek Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr ile görüşmüş, kendilerini, Hz. Ali'nin halifeliği etrafında toplandıkları takdirde katilleri cezalandırmanın kolaylıkla mümkün olabileceği yolunda ikna etmeye çalışmıştı. Hz. Ali'nin Talha ve özellikle Zübeyr ile bizzat görüşmesi de olumlu sonuç verdi. Hatta Zübeyr, Hz. Ali'nin kendisine, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Ali ile haksız yere mücadele edeceğine dair sözlerini hatırlatması üzerine bu işten vazgeçmek istediğini Hz. Âişe'ye bildirdi. Ancak oğlu Abdullah onu korkaklık ve dönemlikle suçladı. Bu sırada kimse ne olduğunu anlamadan iki taraf da kendisini savaş içinde buldu. Hâlbuki taraflar adamlarına, karşıdan bir saldırı olmadan kesinlikle savaşı başlatmamalarını emretmişlerdi. Bir rivayete göre, Hz. Osman'ın öldürülmesine iştirak edenlerden bir grup barış sağlandığı takdirde cezalandırılacaklarını düşünerek savaşı başlatmıştı. Hz. Âişe ile Hz. Ali savaşı durdurmak için gayret sarf etmişlerse de çarpışma bütün şiddetiyle devam ediyordu. Hz. Âişe feryatlarının bir işe yaramadığını görünce Kâ'b'a ön saflara koşarak barış için bağırmasını ve Kur'ân'ın hakemliğini istemesini emretti. Fa-

¹⁶ Taberî, c. 3, s. 21.

¹⁷ Ömer Sabuncu, "Âişe bt. Ebû Bekir", *Müminlerin Anneleri*, ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu, 137-247, İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2017, s. 220.

kat Kâ'b bu sırada öldürüldü.¹⁸ İyi bir kumandana sahip olmayan Hz. Âişe kendi safındakilerin kaçmasını önlemeye çalışıyor, ancak birdenbire şiddetlenen savaş özellikle Hz. Âişe'nin etrafında cereyan ediyordu. Onun içinde bulunduğu hevdece oklar yağarken kendisini korumak için Abdullah b. Talha dâhil yaklaşık yetmiş kişi burada can verdi. Hz. Ali, savaşın Hz. Âişe'nin bindiği devenin etrafında cereyan ettiğini görünce devenin öldürülmesini emretti; onun öldürülmesiyle bir anlamda savaş da sona ermiş oldu.¹⁹ Hz. Âişe savaşı devesinin üzerinden idare ettiği için İslâm tarihinde bu olaya "Vak'atü'l-cemel" denilmiştir.²⁰

Hz. Âişe'nin hevdecine birçok ok saplanmışsa da kendisi yara almadan kurtuldu.²¹ Talha, savaşın daha başlarında rivayete göre Mervân b. Hakem tarafından atılan bir okla öldürülmüştü. Zübeyr ise savaş meydanından uzaklaşmakta iken Vâdissibâ'da Ahnef b. Kays'ın kabilesine mensup bir kişi tarafından öldürüldü.²² Hz. Âişe'nin devesi düşer düşmez Hz. Ali taraftarı olan kardeşi Muhammed ve ayrıca Ammâr b. Yâsir hemen yanına koşarak onu kalabalıktan uzaklaştırdılar. Hz. Âişe yanına gelen Hz. Ali'ye, "Sen galip geldin, artık müsamahalı davran." dedi. Hz. Ali de hem Âişe'ye hem de onun yanında savaşa katılanlara son derece iyi davrandı. Savaşta ölen Müslümanları gömdürdü ve Basra'ya girmeden önce ordusuna yağmadan sakınmalarını ve kimseye dokunmamalarını emretti. Medine'ye dönmek üzere Basra'dan ayrılacağı sırada Hz. Âişe'yi bizzat uğurlamaya gitti.²³

Hz. Âişe, meydana gelen olaylardan dolayı müminlerin birbirlerini incitmemelerini, kendisiyle Ali arasında şahsî herhangi bir kırgınlık bulunmadığını,²⁴ onun iyi ve seçkin bir kişi olduğunu söyledi.²⁵ Kendisine refakat

¹⁸ Taberî, c. 3, s. 43.

¹⁹ Taberî, c. 3, s. 41.

²⁰ Sabuncu, "Âişe bt. Ebû Bekir", s. 221.

²¹ Bir adam Hz. Âişe'yi tuzağa düşürmek istedi. İnsanlar bu adamın etrafında birikince Ammâr "Bu da nedir?" diye sorunca, orada bulunanlar adamın Hz. Âişe'ye tuzak kurmak istediğini söylediler. Bunun üzerine Ammâr, "Kes sesini rezil adam! Havlama! Sen Resûlullah'ın sevgilisine mi tuzak kurmak istiyorsun? Şüphesiz ki o Resûlullah'ın cennetteki eşidir" dedi. (İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2. Baskı, 9 cilt, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1418/1997, c. 8, s.52).

²² Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât Ebû Hubeyra el-Leysî el- Asferî (ö. 240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415/1995, s. 108.

²³ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, c. 7, s. 521.

²⁴ Hz. Ali de Talha ve Zübeyr hakkında ağır ifadeler kullanmasına rağmen, Hz. Âişe'nin adı geçen iki kişi tarafından kandırıldığını ifade etmiştir. Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'in siyasî çıkar peşinde olduklarını, bu sebeple Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eşi Hz. Âişe'yi evinden çıkararak vazifesi olmayan bir işe sürüklediğini düşünüyordu. (eş-Şerîf abu'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyn b. Musa el-Musevî (ö. 406/1015) (Derleyen), *Hz. Ali Nehcü'l-belâğa*, çev. Adnan Demircan, İstanbul, Beyan Yayınları, 2006, s. 16, 20).

²⁵ Hz. Ali'ye "Cemel ehli müşrik midir?" diye sorulduğunda; "Şirkten kaçtılar!" cevabını verir. "Münafık mıdır?" diye soruldu; "Münafıklar Allah'ı az anarlar." dedi. "Peki, onlar nedir?"

edecek gruba ileri gelen Basralılardan kırk kadın, kırk kadar da erkek memur edildi. Hz. Âişe, kardeşi Muhammed ile birlikte 1 Recep 36 (24 Aralık 656) tarihinde Basra'dan ayrıldı, önce Mekke'ye gitti, hac ibadetini eda ettikten sonra Medine'ye geçti ve hayatının sonuna kadar orada kaldı.²⁶

Başta Hz. Âişe olmak üzere Cemel Savaşı'ndan sonra hayatta kalan bazı ileri gelenlerin daha sonraki gelişmelerde tarafsız kalmayı tercih etmeleri, girişimlerinde iktidar hırsıyla değil samimi duyguyla hareket ettiklerini göstermekte ancak yaptıklarının iyi bir netice doğurmadığını gördüklerini de ifade etmektedir.²⁷

Cemel Savaşı'nın Sonuçları

Hz. Âişe, sadece Allah'ın emrini yerine getirmek gayesiyle katıldığı, Hz. Osman'ın halifeliğinin son yıllarında başlayıp Müslümanlar arasında meydana gelen ilk iç savaş olarak tarihe geçen²⁸ Cemel Savaşı'yla biten siyasi faaliyetlerinden dolayı sonraları çok üzülmüştür. Birçok Müslümanın ölümüne sebep olan bu acı olayları yaşamaktansa daha önce ölmeyi tercih ettiğini söylemiş, Peygamber hanımlarının evlerinde oturmalarını emreden âyeti²⁹ her okudukça başörtüsü ıslanuncaya kadar ağladığı rivayet edilmiştir.³⁰

İslâm tarihinde esasen siyasi olmakla birlikte çeşitli sebeplerle dinî ve itikadî mesele haline getirilen olayların başlangıcı sayılabilecek olan Cemel Savaşı, akaid mezhepleri tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Şîa ile Hâricîler'in tamamına göre Cemel Savaşı'nda Hz. Ali haklı, ona karşı çıkıp savaşan Hz. Âişe ve onun safında yer alanlar haksız olup âsi durumdadırlar. Bu mezheplere bağlı bazı fırkalar ise bütün ashap ve tâbiîni tekfir etmişlerdir.³¹ Mu'tezile'nin çoğunluğu Hz. Ali'yi haklı, muhaliflerini haksız ve hatalı görürken, diğer bazı Mu'tezilî âlimler ise, Cemel Savaşı'na iştirak eden taraflardan hangisinin haklı, hangisinin haksız olduğunun bilinemeyeceğini söylemişlerdir.³²

---

sorusuna; "Bize isyan eden kardeşlerimiz!" cevabını vermiştir. (İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdırabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 328/940), *el-İkdü'l-ferîd*, y.y., t.y., c. 2, s. 109).

²⁶ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, c. 7, s. 521.

²⁷ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002, s. 108.

²⁸ Adnan Demircan, *İslâm Tarihi'nin İlk Döneminde Önderler ve İhtilaflar*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015, s. 124.

²⁹ el-Ahzâb, 33/33.

³⁰ Mustafa Fayda, "Âişe", *DİA*, c. 2, s. 203.

³¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Cemel Vak'ası", *DİA*, c. 7, s. 321.

³² Kendilerine Vâkife denilen bu Şîi grup, imamın gerçekte ölmeyip tekrar dünyaya döneceğini ileri süren, bu yüzden de bir sonraki imamın imâmetini kabul etmezler. (Mustafa Öz, "Vâkife", *DİA*, c. 42, s. 487-488).

Hız. Âişe'nin sırf Allah rızası için samimi girişimlerine; siyasi enerjisi, hitabet gücü ve propaganda kabiliyetine rağmen başta yakınları olmak üzere pek çok Müslümanın ölümüyle; acı bir askerî ve siyasi başarısızlıkla sonuçlanan Cemel Savaşı, onu çok üzmüş ve daha sonra siyasi faaliyetlerden uzak durmasına yol açmıştır.³³ Hız. Âişe siyasi olaylara taraf olmamaya dikkat etmiş ama yanlış olduğunu düşündüğü gelişmeler karşısında görüşlerini yöneticilere bildirmekten geri durmamıştır.³⁴

Hız. Ali ile Hız. Âişe arasında 36/656 yılında gerçekleşen ve tarihte Cemel Vak'ası olarak adlandırılan bu hadise, İslâm tarihçilerinin ana meselesi haline gelmiştir. Bunun yanı sıra bu savaşla beraber dönemin siyasi olayları yanı sıra İslâm akaidine dair meseleler de İslâm toplumunda ve ilim dünyasında konuşulmaya ve tartışılmaya başlamıştır. Özellikle iman-küfür sınırı, irade hürriyeti, kader gibi önemli problemlerin tartışılmasında bu savaş, başlangıç rolünü üstlenmiştir.

D. Hız. Ali'ye Karşı Siyasi Tutumunun Sebepleri

Hız. Âişe'nin Hız. Ali dönemindeki siyasi tutumunun sebeplerini izah edebilmek ancak Hız. Âişe'nin hem ilk üç halife dönemindeki siyasi pozisyonu hem Hız. Ali dönemi siyasi tutumunun birlikte ele alınması ile mümkün görülmektedir. Hız. Âişe'nin ilk halifenin kızı olması, babasının halife seçiminde görüş beyan etmesi, Hız. Ömer döneminde halifelik şurasında fikri sorulan bir pozisyonda yer alması, aslında Hız. Âişe'nin olayların içine çok fazla girmeden siyasi hayatta oynadığı rolü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Hız. Osman dönemi olaylarında doğru olmadığını düşündüğü hususları eleştirmesi ve bu

³³ Nabia Abbott, bu durumu Hız. Âişe'nin cinsiyetine bağlamakta; bu görüşünü, Hız. Âişe'den yaklaşık çeyrek yüzyıl önce siyasi yenilgiye uğrayan Kureyşli Hind'in ve Temim'li Secah'ın yenilgileriyle desteklemeye çalışmaktadır. (Nabia Abbott (1897-1981), *Hız. Muhammed'in Sevdiği Eşi Aışe*, çev. Tuba Asrak Hasdemir, Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 1999, s. 165); Buna karşı çıkan Erul, tarih boyunca zaten bir tarafın yenildiğini ve nice erkeklerin de bu yenilgiyi tattığını ifade etmektedir. Erul, burada önemli olanın, bir hanımın önce Halife'nin icraatından şikâyetle ona muhalefet bayrağı açması, ancak Halife'nin trajik bir şekilde katledilişiyile gittikçe kötüleşen gidişatı durdurabilmek ve toplumu yeniden ıslah edebilmek adına Hız. Âişe'nin devesine atlayarak peşinden sürüklediği binlerce erkeğin lideri olarak bir siyasi hareketi gerçekleştirebilmiş olmasıdır. Dolayısıyla başarısızlığına rağmen onun bu girişimi, yeri ve zamanı geldiğinde Müslüman bir hanımın da bir eylemci, siyasi bir hareket lideri olabileceğini göstermesi bakımından son derece mühim olanın, Müslüman hanımlardan beklenen sosyal ve siyasi faaliyetlere katılmak suretiyle iyi bir toplum oluşturmaya aktif bir biçimde katılmalarıdır. Erul, Hız. Âişe'nin bu hareketi ile en azından bunun ilk örneğini sergilediğini; bunu başaramasa dahi, ilim ve irşat faaliyetleriyle bu hedefini gerçekleştirdiğini ve son derece başarılı olduğunu ifade etmektedir. (Bedrüddin Zerkeşi (ö. 794/1392) *Hız. Âişe'nin Sahabeye Yöneltiği Eleştiriler*, (Arapça adı: *el-İcâbe li İrâdi Ma'stedrakethu Aışe ala's-Sahâbe*), Ankara: Otto Yayınları, 2010, s. 183-184; Sabuncu, "Âişe bt. Ebû Bekir", s. 223).

³⁴ Adnan Demircan, *Hız. Peygamber'in (s.a.s.) Ailesi ve Aile Hayatı*, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014, s. 45; Sabuncu, "Âişe bt. Ebû Bekir", s. 223.

eleştirilerin kaydedilmesi de siyasi hayatta fikrine önem verilen biri olduğunu göstermektedir. Özellikle Hz. Ali'nin halife olduğu dönemde yaşanan krizin toplumda meydana getireceği infiali bir nevi önlemek isteyen Hz. Âişe katillere ceza verilmesini istemiş ancak bu yerine getirilmeyince Müslümanlar arasında barışı tesis etmek için Hz. Ali'ye karşı hareket etmiştir.

Hz. Âişe'nin muhalefetine geçmişte olan İfk hadisesinin etkisi olması muhtemeldir. Ancak Hz. Âişe'nin Hz. Ali'yi iyilik ile yâd etmesi göz önüne alındığında bu olayın Hz. Âişe'nin siyasi muhalefetine direkt etki ettiğini söylemek doğru gözükmemektedir. Hz. Âişe'nin toplumda derin izler bırakan bir olayı neticelendirmek istemesi toplumdaki huzuru ve barışı tesis etme çabası olarak görülmelidir. Bu sebeple Hz. Ali'ye karşı giriştiği mücadele neticesinde pişmanlığı da onun asıl niyetini ortaya koymaktadır.

E. Muâviye Dönemi Hz. Âişe'nin Tutumu

Hz. Âişe Hulefâ-i Râşidîn dönemi sonrasında Emevî Devleti'nin ilk 18 yılını görmüştür. Bu yıllar Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilafet dönemine tekabül etmektedir. Hz. Âişe'nin Emevî iktidarı ve meşruiyeti hakkında kesin olarak ne düşündüğüne dair bilgiler mevcut değildir. Ancak Emevî idarecilerinin Hz. Âişe ile iyi geçinmeye çalıştıkları ve zaman zaman Hz. Âişe'ye hediye gönderip maddi yardımda buldukları zikredilmektedir.³⁵

Hz. Âişe Cemel Savaşından sonra özellikle pişmanlığı sebebiyle siyasette aktif rol oynamamıştır. Ancak Muaviye ile zaman zaman mektuplaşmıştır. Bu mektuplaşmalarda Hz. Âişe özellikle Muâviye b. Ebû Süfyân'ın icraatlarında yanlış gördüklerini zikretmiş ve politikalarını eleştirmiştir. Hz. Âişe'nin, Muâviye b. Ebû Süfyân'a yönelttiği eleştiriler, Muaviye'yi rahatsız etmiş ve yanına gelen Hz. Hasan'a Hz. Âişe'nin işine karışmaması gerektiğini söylemiştir.³⁶

Hz. Âişe'nin iktidarla karşı karşıya geldiği ilk olay kardeşi ve Hz. Ali'nin Mısır valisi Muhammed'in Emevî ordusu tarafından acımasızca öldürülmesidir. Hatırlanacağı üzere Amr'ın kumandanlarından Muâviye b. Hudeyc onu bir mağarada yakalamış ve öldürdükten sonra³⁷ cesedini yaktırıştır.³⁸ Hz.

³⁵ Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed el-Isbehâni (ö. 430/1039), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Takâtü'l-Asfiyâ*, I-X, es-Sa'ade, Mısır 1394/1974, c. 2, s. 47.

³⁶ el-Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/893), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî, I-XIII, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1417/1996, c. 5, s. 101.

³⁷ Muhammed'in ölü bir eşeğin karnına konarak yakıldığı; Hz. Âişe'nin bu olaydan sonra hiç kıztırma etmediği ve namazlardan sonra Amr b. el-Âs ve Muaviye b. Ebû Süfyân'a beddua ettiği rivayet edilmektedir. Hz. Âişe, Muhammed'in öldürülmesi üzerine onun yetimlerini yanına alıp bakımını üstlenmiştir. (Mustafa Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008, s. 147).

³⁸ Âdem Apak, "Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddîk", *DİA*, c. 30, s. 518.

Âişe Medine'ye gelen Muâviye'ye çok sert tepki göstermiş, ona adaletli olmasını ve önceki halifelerin yolundan gitmesini söylemiştir.³⁹

Hiz. Âişe'nin, Hiz. Ali ve taraftarlarına sövmeyi reddeden sahâbî Hucr b. Adî'nin öldürülmesinden dolayı Muâviye'ye çıkışması da bu kabildendir. Hucr'un öldürülmesine kızan Hiz. Âişe hac vesilesiyle Hicaz'a gelen Muâviye'ye "Hucr'u neden öldürdün, yumuşak huyluluğun nereye gitti?" diyerek onu suçlayıp azarlamıştır.⁴⁰

Hiz. Âişe'nin Muâviye b. Ebû Süfyân'a karşı çıktığı diğer husus Ziyad b. Ebih'i nesebine dahil etmesidir. Hiz. Âişe bu hususta olayın dini boyutu sebebiyle İslâm'a aykırı olduğu için Muâviye b. Ebû Süfyân'ı eleştirmiştir. Nikahsız bir ilişkiden doğan çocuğu herhangi bir şahsa nispet etme câhiliye dönemi adetlerindedir. Bu durum Hiz. Peygamber'in "Çocuk kimin yatağında doğduysa ona aittir." hadisine aykırı bulunmuş ve birçok alim gibi Hiz. Âişe de dinî gerekçelerle Muâviye b. Ebû Süfyân'ı eleştirmiştir.⁴¹

SONUÇ

Hiz. Âişe, Resûlullah'ın eşleri arasında İslâm tarihine en çok etkisi olan bir hanımdır. Özellikle ilmî meselelerde bizzat kendi döneminde olduğu gibi sonrakilere de kıymetli bir anlayış tarzı bırakan Hiz. Âişe, Resûlullah'ın vefatından sonra bazı siyasi meselelerde ismi geçen bir sahâbîdir. Onun Hiz. Osman'ın eleştirilere medar olan ikinci 6 yıllık dönemine kadar siyasi meselelere girmemiş olması, onun siyasi olaylarda başka amaçlarının olmadığını, aksine Müslümanların arasını ıslah etmek maksadıyla bazı eleştiriler yaptığını gösterir. Dahası, Müslüman idarecilerine de sadece Hiz. Osman ve Hiz. Ali döneminde değil, Muâviye döneminde bile nasihat ve eleştiri mektupları yazması da bu hususu destekler.

Hiz. Âişe'nin isminin siyaset ile geçtiği, Hiz. Ali ve arasında meydana gelen olaylar külli bir şekilde tefekkür edildiğinde görülecektir ki iki taraf da döneminin krizlerini çözmek için çaba sarf etmişlerdir. Neticede Hiz. Âişe'nin savaşı devesinin üzerinde idare etmesinden dolayı Cemel Vak'ası diye meşhur olan hadise meydana gelmiş, sonunda Hiz. Âişe tarafı savaşı kaybetmiştir. Hiz. Âişe Cemel Savaşı'ndan sonra Medine'de sakin bir hayat sürmüş, bir daha siyasete karışmamış ve Hiz. Ali'ye karşı menfi bir durum sergilememiştir. Olaylara objektif bir şekilde bakıldığında haklı haksızdan ziyade İslâm tarihinin bu iki önemli şahsının kendilerince çözüm olacak faaliyetler içinde bulun-

³⁹ Buna karşın Muaviye ise bu işte kimseye emir vermediğini, onu öldürenlerin Amr ile Muâviye b. Hudeyc olduğunu söylemiştir. (Özkan, s. 148).

⁴⁰ Özkan, s. 149-150.

⁴¹ Sabuncu, "Âişe bt. Ebû Bekir", s. 224.

dukları görülmektedir. Ayrıca ihtilaf insanın yaratılışı gereği içinde bulunduğu gayet doğal bir şeydir.

KAYNAKÇA

- Abbott, Nabia (1897-1981), *Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*, çev. Tuba Asrak Hasdemir, Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 1999.
- Aksu, Ali, "İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme (Sebeup ve Sonuç Açısından)", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. VIII/1, Haziran 2004, Sivas.
- el-Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/893), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî, I-XIII, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1417/1996.
- Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2002.
- Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Demircan, Adnan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Demircan, Adnan, *Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Ailesi ve Aile Hayatı*, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014.
- Demircan, Adnan, *İslâm Tarihi'nin İlk Döneminde Önderler ve İhtilaflar*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed el-Isbehânî (ö. 430/1039), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, es-Sa'ade, Mısır 1394/1974.
- Ethem Ruhi Fıçlalı, "Cemel Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, s. 320-321.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât Ebû Hubeyra el-Leysî el-Asferî (ö. 240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415/1995.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 328/940), *el-İkdü'l-ferîd*, y.y., t.y.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151/768), *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, 1. Baskı, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşki (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XV, Dârü'l-Fikr, 1407/1986.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menû el-Hâşimî el-Basrî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2. Baskı, 9 cilt, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1418/1997.
- Kelpetin, Mahmut, Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği, *Tarih Dergisi*, Sayı 54 (2011 / 2), İstanbul 2012, s. 21-37.
- Mustafa Fayda, "Âişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, s. 201-205.
- Mustafa Öz, "Vâkife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 42, s. 487-488.
- Nedvî, Süleymân, (1884-1953) *Sîretü's-seyyide Âişe ümmi'l-mü'minîn*, 2. Baskı, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1431/2010.

- Öz, Şaban, “Şîî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, cilt: VII, sayı: 1, s. 187-200.
- Özkan, Mustafa, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008.
- Sabuncu, Ömer, “Âişe bt. Ebû Bekir”, *Müminlerin Anneleri*. ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu, 137-247, İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Seligsohn, M., “Âişe”, *İA*, 13 cilt, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.
- eş-Şerîf ebü'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyn b. Musa el-Musevî (ö. 406/1015) (Derleyen), *Hz. Ali Nehcü'l-belâğa*, çev. Adnan Demircan, İstanbul, Beyan Yayınları, 2006.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîye, 1407/1987.
- Vâkîdî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut, 1409/1989.
- Yusuf Şevki Yavuz, “Cemel Vak'ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, s. 321-322.
- Zerkeşî, Bedrüddin (ö. 794/1392) Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler, (Arapça adı: *el-İcâbe li İrâdi Ma'stedrakethu Âişe ala's-Sahâbe*), Ankara: Otto Yayınları, 2010.

CEMEL VAK'ASI'NA FARKLI BİR YAKLAŞIM: LİNDİ D. LAU ÖRNEĞİ

Mahmut Kelpetin*

GİRİŞ

Hz. Ali ile Hz. Âişe arasında 36/656 yılında gerçekleşen ve tarihte Cemel Vak'ası olarak isimlendirilen mücadele, uzun bir süre İslâm tarihçilerinin dikkatini çekmiştir. Hala ilgi çekmeye devam eden bu olayın siyasi yönüne ilaveten pek çok farklı yönü de tartışma konusu olmuştur. Mesela savaşa katılanlar ve savaşta şehit olanların durumu gibi pek çok mesele İslâm akaidinde tartışılmıştır. Özellikle iman-küfür sınırı, irade hürriyeti, kader gibi önemli problemlerin tartışılmasında bu savaş, başlangıç rolünü üstlenmiştir.¹ Diğer bir ifade ile Cemel Vak'ası bir anda ortaya çıkan bir ayrışmanın ürünü değildir. Aslında Hz. Osman'ın hilafetinin son dönemlerinde meydana gelen problemler silsilesinin İslâm toplumunda meydana getirdiği kargaşa ortamının Cemel Vak'asının fitilini ateşlediği söylenebilir. Dolayısıyla Cemel Vak'ası öncesindeki siyasi durumu izah etmek, meselenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1. Cemel Vak'ası Öncesi Siyasi Durum

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'in hilafete seçilmesiyle İslâm tarihinde yeni bir dönem başladı. Bu dönemde Müslümanlar ilk olarak irtidad ve zekat tartışmalarını sona erdirdiler ve bozulan iç huzuru yeniden tesis ettiler. Ardından kısa sayılabilecek bir zaman zarfında Sâsânî ve Bizans İmparatorluğu'nun kontrolünde bulunan pek kıymetli toprakları fethettiler. Böylece İslâmiyet, başta bugünkü Orta Doğu ve Kuzey Afrika olmak üzere pek çok bölgeye ulaşmış oldu. Müslümanlar, gittikleri yerlerde barış ve huzuru da temin ettikleri için bölgesel huzur ve birlikteliği de sağlamış oldular. Ancak bu hoşgörü iklimi Hz. Osman'ın devrinin ikinci yarısında bozuldu ve çok geçmeden görevi başında bulunan halife, isyancılar tarafından şehid edildi (18 Zilhicce 35/17 Haziran 656). Bunun sonucunda bundan önce tesis edilmiş olan birliktelik tablosu bir bakıma şekil değiştirdi. İslâm toplumunda bölünme emareleri gözükmeye başladı.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Cemel Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, 321.

Böyle bir ortamda hilafet makamına gelen Hz. Ali'nin işi gerçekten çok zordu. Bir taraftan Hz. Osman'ın katillerinin bulunması ve cezalandırılması meselesini halletmesi gerekmektedir. Ancak ortada suçu üstlenen olmadığı gibi "Osman'ı hepimiz öldürdük" diyen geniş bir kitle bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu gruba karşı hemen bir yaptırım uygulamak çok zor hatta imkânsızdı. Diğer taraftan kendisine biate yanaşmayan diğer şehirlerin biatını sağlama meselesi vardı. Hz. Ali'nin bütün çaba ve gayretine rağmen bu bölücü faktörlerin etkisi ortadan kaldırılamadı ve tarihe Cemel Vak'ası olarak geçen bu savaş gerçekleşti. Müslümanın Müslümanla karşılaştığı ilk savaş olan bu mücadele, bir taraftan toplumda ayrılık fikirlerini belirginleştirdi, fitne ateşini yaktı. Diğer taraftan da Arap yarımadasında kısa zamanda gerçekleştirilmiş olan İslâm birlikteliğine çok büyük darbe vurdu. Bir başka ifadeyle bu süreçte hem Hz. Âişe'nin hem de Hz. Ali'nin taraftarlarının destek bulmak amacıyla civar bölgelere yönelmeleri, diğer taraftan Hz. Ali'nin kendisine merkez olarak Kûfe'yi seçmesi, Medine'nin Arap yarımadasında büyüyen İslâm devletinin siyasî merkezi olma özelliğini sonsuza kadar kaybetmesine neden oldu.²

Konuya ilişkin bu kısa girişten sonra çalışmada önemli olan bir hususa işaret etmek faydalı olacaktır. Bu makalede anlatılmak istenen esas nokta kaynakların gözüyle Cemel Vak'ası değildir. Bunun yerine konuya genişçe yer veren Linda Lau'nun görüşleri çerçevesinde Cemel Vak'ası işlenecektir. Bir diğer nokta ise Lau, makalesinde konuyu tarihi kaynaklara göre incelediğini söylemektedir. Ancak bununla ilgili kaynak/ların isimlerine yer vermemiştir. Yazar tarafından eksik bırakılan bu kısım, makale içinde giderilmiş, konuya ilişkin rivayetlerin sonunda kaynakları tek tek gösterilmiştir.

Linda Lau, Cemel Vak'ası ile ilgili rivayetlere yer vermeden önce önemli gördüğü bir hususu hatırlatmaktadır. Konuya ilişkin en geniş rivayetlerin Taberî'de yer alan Seyf b. Ömer rivayetleri olduğunu, dolayısıyla Cemel savaşında neler olduğuyla ilgili en makul açıklamaya ulaşmak için Seyf'in rivayetlerinin diğer tarihçilerinkiyile karşılaştırılması gerektiğini söylemektedir. Bu konuda bazı araştırmacılar, Seyf ile ilgili olumsuz kanaat taşımalarına rağmen Lau, onuz bu meselenin incelenemeyeceği kanaatindedir. Ancak bunu yaparken de Seyf hakkındaki bu söylentilerin nasıl ve neden çıktığı meselesi üzerinde durmayacağını ifade etmektedir.³

² Linda D. Lau, "Sayf b. 'Umar and the Battle of Camel", *Encyclopedic Survey of Islamic Culture: Medieval Muslim Historiography*, ed. Mohammed Taher, New Delhi 2003, V, 126.

³ Lau, a.g.m., V, 126.

2. Linda Lau'ya Göre Cemel Vak'ası⁴

Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra (18 Zilhicce 35) Hz. Ali'ye destek verenler hızlıca hareket etti ve Hz. Ali, Medine'de halife seçildi. Bu tarih, muhtemelen Hz. Osman'ın şehid edilmesinden beş gün sonraya (23 Zilhicce 35) isabet etmektedir. Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sorumlu olanlar da hemen Hz. Ali'ye biat ettiler. Böylece Hz. Ali'ye onları cezalandırmayı düşünme fırsatı vermediler. Talha ve Zübeyr de biat etmiş görünmektedir. Fakat bunun bir baskı sonucunda gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmemektedir. Hz. Ali, halife olduğunda biate yanaşmadıkları için Hz. Osman'ın atadığı valileri görevlerinden alıp yerlerine kendi istediklerini atamaya karar verdi. Bunu öğrenen Talha b. Ubeydullah, Basra; Zübeyr b. Avvâm da Kûfe valiliğini istedi. Ancak onların bu isteği kabul edilmedi.⁵

İlerleyen zaman içinde Cemel ashabının liderliğini üstlenecek olan Hz. Âişe ise bu esnada Mekke'deydi. Esasında Hz. Âişe, hilafeti müddetince pek çok defa Hz. Osman'ı açık açık eleştirmesine rağmen sebep olduğu şiddetin içinde yer almak istemediğinden Hz. Osman şehid edilmeden önce bir hac kafilesıyla Medine'den ayrıldı ve Mekke'ye gitti. İsyanın toplanma merkezi haline gelen Mekke'de Hz. Osman'ın kanını talep edenlerin birlikte hareket etmesi biraz zaman almaktaydı. Bu hareket oluşmadan önce Talha ve Zübeyr, Medine'den Mekke'ye gitmek için Hz. Ali'den izin istediler. Bu izin, dört ay sonra verildi ve onlar Mekke'ye geldiler. Aynı şekilde Hz. Osman dönemi valilerinin birçoğu da beytül-mâlde bulunan para ve savaş malzemeleriyle birlikte Mekke'ye gittiler ve Hz. Âişe'ye katıldılar. Linda Lau, Hz. Âişe'nin ilk olarak Medine'ye dönmeyi ve Hz. Ali'nin halife seçimine muhalefet etmeyi amaçladığını söylemektedir. Fakat Hz. Âişe, bu şekilde hareket etmeyip Mekke'de kalmış ve kendisine taraftar toplamıştır. Bu hususta her ne kadar Şîî kaynaklar çıkan isyandan Talha ve Zübeyr'i sorumlu tutsa da bu tavrın Hz. Âişe'nin Hz. Ali'ye karşı İfk hâdisesinden dolayı beslediği kını örtbas etmek için takınılmış olabileceği düşünülmektedir. Yani Lau, Seyf'in rivayetinden hareketle Hz. Âişe'yi ortaya çıkan isyanı körüklemekle sorumlu tutmaktadır.⁶

⁴ Bu başlık altında Linda D. Lau'nun "Sayf b. 'Umar and the Battle of the Camel" isimli makalesindeki rivayetlerine yer verilecektir. Geniş bilgi için bk. Lau, a.g.m., V, 126-137.

⁵ Lau, a.g.m., V, 126-127. Ayrıca bk. Seyf b. Ömer, *Kitabü'r-ridde ve'l-fütüh ve Kitâbü'l-Cemel ve mesîrü Âişe ve Ali*, nşr. Kâsım es-Semerrâi, Leiden 1415/1995, I, 232-233, 236-239; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1388/1968, III, 31; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâz Zirikî, Beyrut 1417/1996, III, 7-10, 11; Ya'kübi, *Târîhu'l-Ya'kübi*, nşr. Abdülemîr Mühennâ, Beyrut 1413/1993, II, 75; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl, Beyrut ts., IV, 427-430, 432-435; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, nşr. Halil b. Me'mûn Şihâ, Beyrut 1422/2002, III, 163-165; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî, Cize 1418/1998, X, 420-422.

⁶ Lau, a.g.m., V, 127. Ayrıca bk. Seyf b. Ömer, a.g.e., I, 259-266; Belâzürî, a.g.e., III, 11, 18; Ya'kübi, a.g.e., II, 78; Taberî, a.g.e., IV, 448-451, 452, 454, 458-459; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehbe ve meâdinü'l-cevher*, nşr. Saîd Muhammed Lehhâm, Beyrut 1421/2000, II, 354.

Mekke’de bir araya gelen bu topluluk bundan sonra nasıl hareket edeceklerini müzakere ettiler. Görünüşte Hz. Âişe, destekçileriyle Medine’ye geri dönüp Hz. Ali’den, Hz. Osman’ın katillerini cezalandırmasını istemeyi planlamaktaydı. Hz. Osman’ın katilleri ise Hz. Ali’nin en sadık taraftarları arasında yer almaktaydı. Ancak hareketin lideri olan Hz. Âişe’nin mücadelesinde kendilerine yardım sağlayabilecek olan Kûfe, Basra ve Suriye vilayetlerinde etkinliği yoktu. Bu sebeple topluluk uzun müzakerelerden sonra Medine’ye isyancılara karşı çıkmak yerine Hz. Osman zamanında Basra valisi olan Abdullah b. Âmir’in ısrarıyla Basra’ya gitmeye karar verdi. O sırada Mekke’de bulunan Hz. Peygamber’in eşlerinden ise sadece Hz. Hafsa onun yanında yer aldı ve sefere katılmak istedi. Ancak kardeşi Abdullah b. Ömer buna engel oldu. Ümmü Seleme ise Hz. Âişe’ye muhalefet etti ve ona evde kalmasını tavsiye eden bir mektup yazdı.⁷

Linda Lau, Cemal ashabının Hz. Âişe’nin önderliğinde bir araya geldiğine dair bilgilerden sonra Seyf’in Taberî’de yer alan rivayetini değerlendirmekte ve onun mevcutlar içinde en mantıklı olduğunu söylemektedir. Çünkü Hz. Âişe’nin, Hz. Osman’ın şehid edilmesini Medine’den Mekke’ye giden ilk kişiden duymuş olması kuvvetle muhtemeldir. Daha sonra planlamış olmasına rağmen Medine’ye dönmemesinden hareketle de Hz. Âişe’nin Mekke’deki insanları Hz. Ali’ye ve Hz. Osman’ın katillerine karşı kıskırtmak için bazı faaliyetler yürüttüğü sonucuna varılabilir. En azından isyanı körükleyen önemli isimlerden biri olarak kabul edilmelidir.⁸

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Hz. Âişe önderliğindeki Müslümanlar, Basra’ya doğru yola çıktı. Ancak ordu Zâtüürk dolaylarına geldiğinde güç kaybına uğradı. Çünkü burada hareketlerinin başarıyla sonuçlanması durumunda kimin halife olacağı sorusu gündeme geldi. Talha ve Zübeyr halife olarak kendilerinden birinin seçilmesi gerektiğini, hangisi daha çok oy alırsa onun halife olacağını söylediler. Saîd b. Âs ise Hz. Osman’ın (Ümeyye) oğullarından birinin seçilmesi gerektiğini zira Hz. Osman’ın intikamını almaya gittiklerini belirtti. Talha ve Zübeyr bu teklifi kabul etmeyince Saîd de berabereindeki arkadaşlarıyla topluluktan ayrıldı.⁹

Bütün bu gelişmelerin yaşandığı sırada Hz. Ali, kendisine biat etmeyen Muâviye’ye karşı yaptığı hazırlıkları tamamlamak üzereydi. Hz. Âişe önderliğindeki bir kuvvetin yola çıktığını öğrendiğinde ise aralarında ensarın saygınlıklarının da bulunduğu danışman grubunu topladı. Görüşme sonunda Hz. Ali, onların tam desteğini aldı. Toplantının ardından Hz. Ali, Hz. Âişe ve destekçi-

⁷ Lau, a.g.m., V, 127-128. Ayrıca bk. Seyf b. Ömer, a.g.e., I, 262-263; İbn Sa’d, a.g.e., III, 31; Belâzürî, a.g.e., III, 21-23; Taberî, a.g.e., IV, 450-451; İbnü’l-Esîr, a.g.e., III, 177-178.

⁸ Lau, a.g.m., V, 128.

⁹ Lau, a.g.m., V, 128. Ayrıca bk. Taberî, a.g.e., IV, 453.

lerini Irak'a ulaşmadan durdurmak üzere yola çıktı.¹⁰ Ancak Hz. Ali, Rebeze'ye vardığında Hz. Âişe'nin burayı çoktan geçmiş olduğunu öğrendi.¹¹

Hz. Âişe ve taraftarları Zâtürk'ı geçtikten sonra ilerlemeye devam ettiler ve Basra civarına vardılar. Burada Basralılar'ı kendi taraflarına çekebilmek için eski vali Abdullah b. Âmir'i görevlendirmeye karar verdiler. Ayrıca Hz. Âişe, Ahnef b. Kays'a, Sabre b. Şeymân'a ve halka hitaben mektuplar yazdı. Diğer taraftan Hz. Ali'nin atadığı Basra valisi Osman b. Huneyf, Hz. Âişe ve destekçilerinin Basra yakınlarında bulunduğunu öğrenince İmrân b. Husayn ve Ebü'l-Esved'i onların bulunduğu yere gönderdi. Elçiler, önce Hz. Âişe ile görüştiler. Hz. Âişe onlara "farklı bölgelerden gruplar" getirdiğini söyledi. Daha sonra İmrân ve Ebü'l-Esved, Talha ve Zübeyr ile de görüştü. Onlar da Hz. Osman'ın intikamı için orada bulduklarını ve Hz. Ali'ye zorla biat ettiklerini ifade ettiler. Görüşmeler devam ettiği sırada Basralıların bir kısmı Cemel ashabının davalarında haklı olduğuna ikna oldu ve onlara katıldı. Çok geçmeden Osman b. Huneyf ordusu ile diğer grup arasında çatışma çıktı. İki gün süren çatışmanın ardından ateşkes ilan edildi. Anlaşmaya göre taraflar, Medine'ye bir elçi yollayıp Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye zorla biat ettirilip ettirilmediğini araştıracaktı. Eğer Talha ve Zübeyr zorla biat ettirildiyse o zaman Osman, Basra'yı terk edecekti. Aksi durumda ise Talha ve Zübeyr gidecekti. Medine'ye giden Ka'b b. Sûr isimli elçi, geri döndüğünde çelişkili ifadeler kullandı. Bunun üzerine iki taraf da kendi haklılıklarına inandı ve çatışma devam etti. Çatışmadan Hz. Âişe'nin tarafı galip çıktı ve Basra'yı ele geçirdiler. Osman b. Huneyf yakalandı. Yüzündeki ve saçındaki tüm tüyler yolunmuş halde Hz. Ali'ye yollandı. Hz. Âişe ve destekçileri Basra'yı ele geçirmiş olsa da buradan tam anlamıyla bir destek bulmaları uzak bir ihtimaldi. Ahnef b. Kays ve Benî Sa'd'a mensup (Temîm Kabilesinden) pek çok insan bu meselede tarafsız kaldılar ve iki tarafı da desteklemeyi reddettiler. Bu sebeple Hz. Âişe, destek olmaları için Basra'daki diğer liderleri bizzat ziyaret etti ve Ka'b b. Sûr ile Ezd kabilesini kendisine katılmaya ikna etti.¹²

Osman b. Huneyf, Basra'dan kaçtıktan sonra Zûkâr'da konaklayan Hz. Ali'nin yanına geldi ve ona olanları anlattı. Bütün bunlardan sonra Hz. Ali için Kûfe'nin desteğini kazanmak hayati önem taşımaktaydı. Bu sebeple hemen Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Ca'fer'i, Kûfeliler'in desteğini kazanmaya çalışmaları için elçi olarak yolladı. Hz. Ali döneminde vali ola-

¹⁰ Şii kaynaklarda Hz. Ali'nin -ordusuyla ilgili uzun tasvirler verilmekte ve askerlerinin ne kadar saygın ve nitelikli kimseler olduğu vurgulanmaktadır. bk. Lau, a.g.m., V, 128.

¹¹ Lau, a.g.m., V, 128-129. Ayrıca bk. Seyf b. Ömer, a.g.e., I, 270-271; Taberî, a.g.e., IV, 455; İbnü'l-Esîr, a.g.e., III, 189-190.)

¹² Lau, a.g.m., V, 129-130. Ayrıca bk. Seyf b. Ömer, a.g.e., I, 278-289; İbn Sa'd, a.g.e., III, 31; Belâzürî, a.g.e., III, 24-26; Taberî, a.g.e., IV, 461-471; İbnü'l-Esîr, a.g.e., III, 183-187.

rak atanan Ebû Mûsâ, elçilere istediği desteği vermedi ve onlara savaşmak zorunda kalırlarsa sadece Hz. Osman'ın katillerini cezalandıracaklarını, gerisine karışmayacaklarını söyledi. Elçiler geri göndü ve gelişmeleri Hz. Ali'ye anlattılar. Bunun üzerine Hz. Ali, Eşter'i (Ebû Mûsâ'nun arkadaşıydı) ve Abdullah b. Abbas'ı yeniden Kûfe'ye yolladı. Fakat Ebû Mûsâ, görüşünü değiştirmedii. Yani bu meselede tarafsız kalacağını belirtti ve oradaki insanlara da böyle yapmalarını söyledi. Elçiler bir defa daha istediklerini elde edemeden geri döndüler. Bu sefer Hz. Ali, oğlu Hasan'ı ve Ammâr b. Yâsir'i yolladı. Görüşmelerde Mesrûk b. Ecda', Ammâr'a "Hz. Osman'ı neden öldürdünüz?" diye sordu. Ammâr, "O, onurumuzu kırdı ve adamlarımızı dövdü." diye cevap verdi. Bunun üzerine Mesrûk, "Bizim ceza anlayışımız, uygulanan cezadan çok daha kötüdür. Bu yüzden sabrederseniz sizin için iyi olur." diye karşılık verdi. Ebû Mûsâ da Ammâr'ı Hz. Osman'a zarar verenler arasında olmakla suçladı. Hz. Hasan, olayları yoluna koymaya çalıştı. Fakat çok geçmeden insanlar arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Kûfe valisi Ebû Mûsâ, tarafsız kalınması fikrini tekrar etti ve daha önce insanlara aktarmış olduğu Hz. Peygamber'e ait bazı sözleri yineledi. Ardından Müslümanın, Müslümanla savaşmasını yasaklayan Kur'ân âyetlerinden okudu. Ammâr, Ebû Mûsâ'ya tepki gösterdi ve oradaki insanlara hitap etmek istedi. Fakat buna izin verilmeyip susturuldu. Ardından Abdülkays kabilesinden Zeyd b. Sûhân bir eşeğin üzerinde caminin kapısında görüldü. Zeyd, Kûfeli Hz. Osman karşıtlarındandı. Elinde bir tanesi ona, bir tanesi de Kûfeliler'e yazılmış iki mektup vardı. Zeyd insanlara, böyle bir harekete önderlik etmenin Hz. Âişe'nin işi olmadığını ve ait olduğu yerde yani evinde oturması gerektiğini söyledi. Şebes b. Ribî', öfkeyle kalktı ve Zeyd'e şöyle dedi: "Eğer Hz. Âişe'ye karşı çıkarsan Allah senin canını alır. Hz. Âişe, sadece insanlar arasında doğru olanı gerçekleştirmeye çalışıyor." Ebû Mûsâ bir kez daha ayağa kalktı ve insanlara silahlarını indirmelerini ve savaştan uzak durmalarını söyledi. Zeyd ise konunun dallanıp budaklandığını bu yüzden artık böyle bir politika izlenemeyeceğini söyledi. Başkaları da ayağa kalkıp fikirlerini söylediler. Bunun üzerine Eşter, Hz. Ali'nin de izniyle duruma el koymak için Kûfe'ye gitti; Ebû Mûsâ'ya ait olan konağı ele geçirdi ve içindekileri de ganimet olarak aldı. Ebû Mûsâ bunu duyunca hemen olay yerine koştu. Fakat çok geç kalmıştı ve tarafsız kalmak için verilen mücadele kaybedilmişti.¹³

Linda Lau, Basra ve Kûfe arasındaki bu çekişmede her iki tarafın da dik-kate değer bir destekçisi olmadığını açıkça görüldüğünü söylemektedir. Pek çok insan için Hz. Ali'ye veya Hz. Âişe'ye, Talha'ya ve Zübeyr'e karşı olmak

¹³ Lau, a.g.m., V, 130-131. Ayrıca bk. Seyf b. Ömer, *a.g.e.*, I, 293-304; Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Riyad 1405/1985, s. 184; Dineverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, nşr. Ömer Faruk Tabbâ', Beyrut t.y., s. 137-138; Taberî *a.g.e.*, IV, 477, 478-480, 481-487)

çok zordu. Çünkü bu insanların hepsi de Hz. Peygamber'in saygı duyulan yakınlarıydı. Fazlasıyla kişisel olan bu çekişmenin dışında kalınmasını söyleyenler vardı ve pek çok kimse de böyle yaptı. Hz. Osman cinayetine öyle ya da böyle dâhil olmuş kimseler ise daha önceden Zübeyr'i veya Talha'yı desteklemiş olsalar bile bu durumda Hz. Ali'yi desteklemek zorunda kalmışlardır. Hz. Âişe'nin güçlerinin ise sadece Hz. Ali'yi yenilgiye uğratma arzusu için bir araya geldiği görülebilir. Öte yandan Talha ve Zübeyr'den birinin Hz. Osman'dan sonra halife seçilmemiş olması hiç şüphesiz kendilerini hayal kırıklığına uğratmıştır. Aslında Hz. Ali, onlara istedikleri valilikleri vermiş olsaydı bile tatmin olabilirdi. Fakat Hz. Ali onları topluluğun sınırlarının tamamen dışında tutmayı tercih etmiştir. Bu durum da onları kendileri gibi Hz. Ali'yi yenmek isteyen Ümeyyeliler'le bir araya getirmiştir. Fakat Hz. Ali'yi yenmiş olsalar bile Ümeyyeliler'in hemen elde edecekleri şeyler çok azdı. Başarılı olmaları halinde Zübeyr veya Talha'dan birinin halife olacağı bariz bir gerçektir. Ümeyyeliler'in en güçlüsü Muâviye zekice davranıp bu çatışmanın dışında kalmayı ve tüm enerjisini kendisinin Hz. Ali ile şahsî olarak karşı karşıya geleceği ve kontrolün kendisinde olacağı bir yüzleşmeye vermeyi tercih etmiştir. Sonuç olarak bu iki güç, büyük anlamda olumsuz bir amaç için bir araya getirilmiştir. Ayrıca iki taraf da Basra, Kûfe ve diğer vilayetteki pek çok insanı tarafsız bırakmışlardır.¹⁴

Kûfe'de yaşananların ardından Hz. Ali, kuvvetlerini Kûfe dışında topladıktan sonra Basra'ya doğru hareket etti ve oraya gelmeden Zâviye mevkiinde konakladı. Burada Hz. Ali, anlaşma sağlayabilme ümidiyle Hz. Âişe'ye bir elçi (veya elçiler) yolladı. Elçilerin kimliğine ve kimlerle konuştuklarına dair rivayetler farklılık arz etmektedir. Seyf'in rivayetine göre Ka'kâ' b. Amr yollandı ve Ka'kâ' b. Amr, ilk Hz. Âişe ile görüştü. Daha sonra Talha ve Zübeyr ile konuştu. Görüşmede Ka'kâ', onları yeterince kan döküldüğüne ve eğer giriştikleri bu işten vazgeçip Hz. Ali'ye biat ederlerse Hz. Osman'ın diğer katillerinin cezalandırılacağına ikna etmeye çalıştı. Onlar Hz. Ali'nin de bu fikirde olması durumunda anlaşabileceklerini söylediler. Ka'kâ', geri dönüp olanları anlattı. Hz. Ali, gelişmelerin bu noktaya gelmesinden son derece memnun oldu. Bu esnada Basra'daki çeşitli kabilelerden heyetler (özellikle Temîm ve Bekr), Kûfe'den gelen dostlarını görüp onlara neler olduğunu sormaya geldiler. Kûfeliler, savaşmayı düşünmediklerini sadece olayların huzur ve barış içinde yoluna konmasını istediklerini söylediler.¹⁵

Seyf b. Ömer'in dışındaki Hz. Ali taraftarlığı daha güçlü olan bazı kaynaklara göre ise Hz. Ali'nin Basra'daki insanlara yaptığı elçilik teklifi kabul

¹⁴ Lau, a.g.m., V, 131-132.

¹⁵ Lau, a.g.m., V, 132. Ayrıca bk. Seyf b. Ömer, a.g.e., I, 304-307; Taberî, a.g.e., IV, 487-489; İbnü'l-Esîr, a.g.e., III, 198-199; İbn Kesîr, a.g.e., X, 448-450.

görmemiştir. Bunun yanı sıra tüm kaynaklar, Hz. Ali'nin daha sonra Talha ve Zübeyr ile veya yalnız Zübeyr ile bizzat görüştüğünü nakletmektedir. Hatta Hz. Ali'nin Zübeyr'i mücadeleyi bırakmaya ikna etmek için ona Hz. Peygamber'in kendisi ile haksız yere mücadele edeceğine dair bazı sözleri hatırlattığı konusunda hemfikirdirler.¹⁶

Lau, savaş öncesinde tüm tarafların barış için umutlu olması gerektiğini düşünerek onun tarafına döndüğünü söylemektedir. Hz. Ali taraftarlığı yapan kaynaklar, bu konuda daha da tarafgir bir tavır takınmışlar; Zübeyr'in vicdan azabı çektiğini ve ayrılmak istediğini belirtmişlerdir. Yani tüm kaynaklar neredeyse iki tarafın da barış yanlısı olduğu konusunda birleşmişlerdir. Fakat kaynaklarda yer alan bu müşterek barış isteğine rağmen çok kısa bir süre sonra bir savaş başlamıştır. Lau, bu noktada şöyle bir soru sormaktadır: "Peki, tarihçiler bunu nasıl açıklayabilirler?"¹⁷

Taraflar arasında yapılan bu görüşmelerin ardından, barış ortamı doğduğu izlenimi ortaya çıksa da 10 Cemâziyelâhir 36 tarihinde savaş başladı. Kaynakların çoğu temelde Hz. Ali'nin Zübeyr ve Talha ile konuştuğundan sonraki sabah savaşın başladığını söylemektedir. Hz. Ali taraftarı kaynaklar, ilk önce Hz. Ali'nin ordusundan iki kişinin öldürüldüğünü ve bu yüzden Hz. Ali'nin ordusunun karşı atağa geçtiklerini öne sürmektedirler.¹⁸

Seyf b. Ömer'in bu konuda farklı bir ifadesi vardır. Seyf, Hz. Ali'nin tarafında yer alan ve Hz. Osman'ın cinayetine karışmış kimselerin, barışın sağlanmasından korktuklarını bu yüzden de bir araya gelip, ne yapacaklarını planladıklarını söylemektedir. Aralarında İlbâ b. Heysem, Adî b. Hâtim, Sâlim b. Sa'lebe el-Absî, Şüreyh b. Evfâ b. Dubay'a ve Eşter'in de bulunduğu bir grup toplandı. Bu kimselerin birçoğu Hz. Osman'ı muhasaraya giden kimselerdi. Abdullah b. Sebe ve Hâlid b. Mülcem de onlara katıldı. Konuyu istişare ettiler ve şöyle dediler: "Ne yapacağız şimdi? Vallahi bu Ali'dir ve Ali, Allah'ın kitabını insanlar arasında en iyi idrak edendir. O, Hz. Osman'ın katillerini arayanlardan daha yakındır ve o, bu konuyla en yakından ilgilenendir. Ali, diyeceğini söyler ve birkaç kişi hariç herkes de onun etrafında toplanır. Bu çekişme içinde birbirlerine kenetlenirlerse sayıca ne kadar az olduğumuzu, bunun yanında kendilerinin ne kadar kalabalık olduğunu görürlerse bu iş onunla nasıl olur? Vallahi sizler yenileceksiniz ve hiçbir şeyden kaçamayacaksınız." Eşter de şöyle dedi: "Talha ve Zübeyr'e gelince, onları zaten biliyoruz. Fakat Hz. Ali'yi bugüne kadar hiç tanımadık. Vallahi insanların bizlerle ilgili tek bir kanaatleri vardır. Eğer onlar ve Hz. Ali, barış ilan ederlerse bu bizim

¹⁶ Lau, a.g.m., V, 132-133. Ayrıca bk. Belâzürî, a.g.e., III, 50, 51; Taberî, a.g.e., IV, 501-502; İbnü'l-Esir, a.g.e., III, 204-205.

¹⁷ Lau, a.g.m., V, 133.

¹⁸ Lau, a.g.m., V, 133.

sonumuz olacaktır. Bu yüzden gelin Hz. Ali'yi öldürelim. Sonu Hz. Osman'ınki gibi olsun. Böylece halk arasındaki kargaşa geri dönecektir ve bu durumda bizim tek yapmamız gereken sessiz kalmak olacaktır." Ancak Hz. Ali'yi öldürme fikri kabul görmedi ve ortaya başka öneriler atıldı. Ardından İbn Sebe, söz aldı ve şöyle söyledi: "Ey insanlar, gücünüz toplumdaki kargaşaya bağlıdır. Bu yüzden siz önderlik edin ve yarın onlar karşılaştıklarında savaşı siz başlatın; onlara düşüncelerini paylaşmaları için fırsat vermeyin. Böylece sizin yanınızda yer alanlar da kaçınılmaz olarak kendisini savunmak zorunda kalacaktır. Sonuçta Allah, Ali, Talha, Zübeyr ve onların görüşünde olanları sizin istemediğiniz şeyden yani barıştan alıkoyacaktır." Bu fikri kabul ettiler ve hiç kimse fark etmeden oradan ayrıldılar.¹⁹

Seyf b. Ömer, isyancıların planlarını şu şekilde uyguladıklarını nakletmektedir: Hz. Ali'nin ordusu o geceyi diğerlerinden farksız bir şekilde geçirdi. Çünkü sorumluluğunu alacakları işte kendilerine güveniliyordu; başlamış oldukları işi bitirmeyi ve istediklerine ulaşmayı istiyorlardı. Fakat Hz. Osman'ın olayına karışmış olanlar hayatlarındaki en kötü geceyi geçirdiler. Bir felaketin kıyısında idiler ve gece boyunca savaşı gizlice başlatmaya karar verene kadar birbirleriyle fikir alışverişinde bulundular. Planladıkları kötülüğün duyulmaması için bunu sır olarak sakladılar. Bu yüzden karanlıkta komşuları bile duymadan toplandıkları yerden uzaklaştılar ve işlerine döndüler. Plan çerçevesinde Mudarlılar Mudar'a, Rebâlılar Rebâ'ya ve Yemenliler Yemen'e saldırdılar. Müttefiklerinin söylediği yalan karşısında ayaklanan tüm kabileler gibi Basra'dakiler de ayaklandı. Böylece savaş başlamış oldu.²⁰

Anlaşılabileceği üzere Lau, diğer rivayetlerden farklı olarak Seyf b. Ömer'in savaşı gizlice başlatanların Hz. Osman'ı öldürenler olduğunu ve bunu da barışın sağlanması durumunda hayatlarının güvende olmayacağından korktukları için yaptıklarını söylemektedir. Caetani'ye göre bu af diler nitelikte bir masaldır. Çünkü savaş, Caetani'ye göre kaçınılmazdı. Diğer bilim adamları da Seyf'in naklettiği bu rivayeti kabul etmek istememektedir. Aslında verilen bilgi dikkatlice incelendiğinde, Seyf'in anlattıklarının gerçek olması kuvvetle muhtemeldir. Tüm kaynakların her iki tarafın da barışın sağlanmasını istediği konusunda hem fikir olduğunu biliyoruz. Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmak için bir şeyler yapmayı kabul etmiş ve Talha ile Zübeyr de Hz. Ali'ye biat etmek hususunda hemfikir olmuşlardır. Her ikisi de disiplinsiz ve düzensiz yapıda bulunan silahlı iki grubun birbirlerine karşı kamplaşmış olduğu bir durumda ufak bir tartışma bile, isten-

¹⁹ Lau, a.g.m., V, 133-134. Ayrıca bk. Seyf b. Ömer, a.g.e., I, 308-311; Taberî, a.g.e., IV, 493-494; İbnü'l-Esîr, a.g.e., III, 200-202.

²⁰ Lau, a.g.m., V, 134. Ayrıca bk. Seyf b. Ömer, a.g.e., I, 317-320; Taberî, a.g.e., IV, 505, 506-507; İbnü'l-Esîr, a.g.e., III, 206-207.

meyen büyük bir savaşı başlatabilirdi. Bununla beraber Seyf'in rivayetinde, savaşın Hz. Osman'ın katilleri tarafından başlatıldığı açıkça belirtilmiştir. Bu grup, savaştan çıkar sağlayacak tek topluluktur. Ne Hz. Ali ne de taraftarları için, Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr gibi bu kadar saygın kişiler tarafından yönetilen Müslümanlarla savaşmak gurur verici bir durum değildi. Hz. Ali, Muâviye'ye karşı Suriye'ye doğru harekete geçtiğinde bu kimselerin de desteğini almış olsaydı çok daha iyi olurdu. Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr bu savaşta ordularının kesin yenilgiye uğrayacağını fark etmemiş olamazlardı. Çünkü sayı olarak Hz. Ali'nin askerleri çok daha fazlaydı. Ayrıca Hz. Âişe'nin destekleyenleri de (Ümeyyeliler gibi) bu noktada oldukça ilgisizdi. Diğer yandan ise Hz. Osman'ın katilleri barışın sağlanması durumunda kendilerinin tespit edilip cezalandırılması için uygun ortamın oluşacağını görmüşlerdi. Bu yüzden Hz. Ali'nin tarafının kazanacağı nerdeyse kesin olan bir savaşı desteklemiş olmaları oldukça mantıklı görünmektedir. Ayrıca bu durum sonunda Hz. Ali, artık onları cezalandırmaya çalışmayacaktı. Gerçekten de savaştan sonra Hz. Ali'nin bu yönde bir girişimi olduğunu gösterir bir belgeye rastlamıyoruz.²¹

Taraflar mücadeleyi durdurmak için uğraştıysa da bunda başarılı olmadılar. Savaş başlayınca Hz. Âişe, tüm gücünü askerlerinin savaş alanından kaçmasını önlemek için kullandı. Kısa bir süre sonra da Hureybe'deki savaş, devesiyle savaş alanının tam ortasında yer alan Hz. Âişe'nin etrafında yoğunlaştı. Hz. Âişe'yi koruma girişimiyle pek çok Müslüman devenin yularını tuttu. Fakat hepsi öldürüldü. İlk olarak ise Hz. Âişe'yi oraya getirmiş olan Ka'b b. Sûr öldürüldü. Muhammed b. Talha da onu korumaya çalışırken öldürülenlerdendi. Yine Talha'nun savaşın başlarında öldürüldüğü; Zübeyr'in de savaş alanını terk etmiş olabileceği ve Ahnef b. Kays'ın kabilesine mensup biri tarafından Vâdissibâ'da öldürüldüğü rivayet edilmektedir. Hz. Ali, asıl savaşın Hz. Âişe'nin devesinin etrafında yapıldığını görünce devesinin öldürülmesini emretti. Sonunda bu emir yerine getirildi ve deve yere düştü. Hz. Âişe'nin hevdecine pek çok ok saplandıysa da kendisi bu olaydan yaralanmadan kurtuldu.²²

Netice itibarıyla Cemel Vak'ası, Hz. Ali'nin üstünlüğüyle sonuçlandı. Savaş sonunda Suriye'ye doğru yola çıkanlar hariç herkes Hz. Ali'ye biat etti. Mervân b. Hakem dışında hiçbir Ümeyyeli, bu mücadele yer almadı. Çünkü onların çoğunun Muâviye'nin ordusuna katılmak için çok önceden Suriye'ye doğru yola çıkmış olabileceği düşünülmektedir.²³

²¹ Lau, a.g.m., V, 134-135.

²² Lau, a.g.m., V, 135-136. Ayrıca bk. Seyf b. Ömer, a.g.e., I, 320-323, 341; Taberî, a.g.e., IV, 507-508; İbnü'l-Esîr, a.g.e., III, 217-218.

²³ Lau, a.g.m., V, 136.

Linda Lau, Cemal Vak'ası ile ilgili rivayetleri verdikten sonra kısa bir değerlendirme yapmaktadır. Lau'ya göre insanların zihni kimin için savaşmaları gerektiği ve kimin haklı olduğu konusunda hayli karıştıktı. Fakat Hz. Ali, Medine'dekilerin çoğu tarafından halife seçilmiş olmanın avantajını taşımaktaydı. Bu yüzden ona karşı gelenler isyankâr olarak nitelendirilebilirlerdi. Bu gerçek, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve yakını olduğu gerçeğiyle birleşince ordusuna Hz. Âişe'nin ordusundaki sayıyı geçecek kadar asker toplamasını sağladı. Hz. Âişe'nin tarafında ise en büyük problem, taraftarların mücadeleye katılma sebebinin kendi kişisel hırslarının ötesine geçemiyor olmasıydı. Sadece Benî Dabbe ve Ezd gibi Basra'lı kabile üyeleri desteklerinde gerçekten samimiydiler. Talha, Zübeyr ve Ümeyyeliler kişisel çıkar sağlama umuduyla destek verdikleri için savaşı kaybettiklerini gördüklerinde mücadeleyi bıraktılar. Bu sebeplerden ötürü en sonunda patlak veren savaşın kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Hz. Âişe ve taraftarları bir ordu oluşturmaya başladıklarında savaşın çıkması muhtemeldi. Fakat taraftarları arasında kazanacaklarından emin olabilen hiç kimse yoktu. İki taraf arasındaki bütün ilişkide onurlu olan bir yol, yani Hz. Ali ile anlaşmak, onlara çok cazip görünmüş olmalıdır. Bundan dolayı asıl savaşın Hz. Osman'ın katline karışmış bir grup insanın planları sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir.²⁴

Seyf'in konuyla ilgili rivayetlerine gelince aslında bu rivayetler bugüne kadar söylenmiş olanların en mantıklısı ve en anlamlısıdır. Diğer yazarlar, isyanı kimin başlattığı ile ilgili mütereddid ifadelerle yer vermektedir. Fakat Kûfe'de neler olduğuyula; Ebû Mûsâ'ya orada neden o kadar kötü davranıldığıyla ilgili tatmin edici açıklamalarda bulunmamaktadırlar. Ayrıca Talha ve Zübeyr'in artık savaşmak istemediklerini ifade ettikten sonra neden savaş çıktığını açıklayamamaktadırlar. Seyf ise bütününde mantıklı bir olaylar dizisi oluşturan ifadelerinde gayet istikrarlıdır.²⁵

SONUÇ

Üçüncü halife Hz. Osman'ın isyancılar tarafından şehid edilmesinin (18 Zilhicce 35/17 Haziran 656) hemen akabinde Medine'de bulunan sahabe, Hz. Ali'yi yeni halife olarak belirledi. Devlet başkanı olarak Hz. Ali'nin halletmesi gereken en önemli mesele, Hz. Osman'ın katillerinin bulunması ve cezalandırılmasıydı. Ancak ortada suçu üstlenen olmadığı gibi "Osman'ı hepimiz öldürdük" diyen geniş bir kitle bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu gruba karşı hemen bir yaptırım uygulamak imkânsızdı. Bu sebeple Hz. Ali, durum

²⁴ Lau, a.g.m., V, 137.

²⁵ Lau, a.g.m., V, 137.

normale dönünceye kadar beklemeyi tercih etti. Medine’de bu gelişmeler yaşanırken diğer şehirlerde de durum pek parlak değildi. Onlar, önceki dönemlerin aksine yeni halifeye biati geciktirdiler. Dolayısıyla Hz. Ali’nin Hz. Osman’ın katillerinin yakalanması dışında diğer bölgelerin de biatını almakla uğraşması gerekmektedir. Hz. Ali, bütün bu sıkıntılarla uğraştığı bir dönemde Hz. Âişe önderliğinde, “Osman’ın kanını talep” ile Basra’ya doğru hareket eden ve aralarında Talha, Zübeyr ve Medine’den uzaklaşan bir grup Emevî ailesi mensuplarının bulunduğu bir topluluktan haberdar oldu.

36/656 yılında Hz. Âişe ile Hz. Ali arasında cereyan eden ve Hz. Ali’nin üstünlüğüyle sonuçlanan; tarihe Cemel Vak’ası olarak geçen bu mücadeleden, dinî ve siyasî açılardan etkileri günümüze kadar gelmektedir. Dolayısıyla kaynaklara yansımaları da farklı noktalardan olmaktadır. Bazıları mezhebi taasub açısından, bazıları da sahabeyi temize çıkarma noktasından değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Bu nedenle ortaya çok karmaşık ve neyin nasıl olduğu anlaşılabilir bir durum meydana gelmiştir. Bu karmaşıklıktan kurtulabilmek için öncelikle konunun mevcut kaynaklarda nasıl incelendiğini tespit etmeye ihtiyaç vardır. Yani meseleye tek bir kaynaktan ya da tek bir taraftan bakmak yerine konuyla ilgili kaynakların görüşlerini tespit etmeye ihtiyaç vardır. Bu olduğunda Cemel Vak’ası ile ilgili daha sağlıklı sonuçları elde etmek mümkündür. Maalesef bu yönde yapılan çalışmaların sayısının da kısıtlı olduğu bilinmelidir. Linda D. Lau’nun bahsi geçen bu makalesinde mümkün mertebe bu meseleyi kaynakların gözüyle sunmaya gayret ettiği görülmektedir. Diğer müsteşriklerde olduğu gibi tarafgir bir şekilde incelemek yerine kaynakları konuşturma yoluna gitmiştir. Yani mesele hakkındaki kanaatini en başta belirterek, görüşlerini ona uydurmaya çalışmamıştır. Hatta zaman zaman bu konuda önceden görüş bildiren mevcut kaynakların bazılarına da “Hz. Ali’yi savunan kaynakların rivayetleri” diyerek elemektedir. Yani olabildiğince tarafsız olmaya çalışmaktadır. Bütün bu olumlu yanları yanında Lau’nu makalesindeki en önemli eksiklik, konuya ilişkin görüşlerine başvurduğu kaynakların ismine ve geçtiği yerlere temas etmemesidir. Makaledeki bu önemli eksiklik tarafımızdan giderildi. Konuya ilişkin yazının naklettiği rivayetlerin tarihi kaynaklardaki yerleri tek tek gösterildi.

Linda Lau, Cemel Vak’ası ile ilgili değerlendirmelerinde önemli bir hususa dikkat etmektedir. Delillere dayanmadan doğrudan bir tarafı itham etmemektedir. Mesela Talha ve Zübeyr’in Hz. Ali’ye biatını değerlendirirken bunun bir baskı sonucunda gerçekleşip gerçekleşmediğinin bilinemeyeceğini söylemektedir. Ancak bu husustaki mevcut rivayetler tetkik edildiğinde Talha ve Zübeyr’in Hz. Ali’ye zorla biat etmediği görülmektedir. Zira onları Hz. Ali’ye zorla biate götüren bir neden de bulunmamaktadır. Bu hususta her iki sahabe de görüşlerini açıkça ifade edebilecek güç ve yeterliliğe sahip-

tirler. Dolayısıyla sonradan halifeye karşı çıkan bu iki seçkin sahabinin zorla biat ettiğini söylemek doğru olmamalıdır. Diğer taraftan Lau, Talha ve Zübeyr'in Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra halife seçilemedikleri için üzgün olduklarını ve Hz. Ali'nin onlara istedikleri valilikleri vermiş olsaydı bununla yetineceklerini söylemektedir. Dolayısıyla Talha ve Zübeyr de istekleri gerçekleşmeyince kendileri gibi Hz. Ali'yi yenmek isteyen Ümeyyeli-ler'le birlikte hareket etmiştir. Bu konuda Lau'nun yaptığı yorumlar eksiktir. Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye karşı savaştıkları doğrudur. Ancak onları mevki makam peşinde koşan ve bu gerçekleşmeyince de bu uğurda savaşmayı arzulayan kimseler olarak tanıtmak doğru değildir. Muhtemelen onları tavrı almaya iten sebepler arasında istedikleri göreve atanamama vardır. Ancak bu tek başına belirleyici bir sebep değildir. O dönemin iç karışıklıkları ve diyalogsuzluk ortamı onları tavrı almaya itmiş olmalıdır.

Linda Lau, Cemal ashabının lideri olan Hz. Âişe ilgili görüşlerini ise çok net ifade etmektedir. Ona göre Cemal Vak'ası'nın müsebbibi doğrudan doğruya Hz. Âişe'dir. Yani Hz. Âişe ortaya çıkan isyanın sorumlusudur. Dolayısıyla bu konuda Şîi kaynakların Talha ve Zübeyr'i suçlayan açıklamalarını reddetmektedir. Görüşüne dayanak olarak da Seyf b. Ömer'in konuyla ilgili rivayetlerini esas almaktadır. Yani Hz. Âişe'nin planladığı halde Medine'ye dönmemesini, Mekke'deki insanları Hz. Ali'ye ve Hz. Osman'ın katillerine karşı kıskırtmak için bazı faaliyetler yürütmesini de delil kabul etmektedir. Hakikaten mevcut rivayetler incelendiğinde Hac vazifesi için Medine'den ayrılan Hz. Âişe'nin tekrar dönmeyip siyasî içerikli mesajlar vermesi, Hz. Osman'ı hayatında çokça eleştirmesine rağmen birden onun kanını talep hakkını kendinde bulması yadırganacak hususlardandır. Dolayısıyla Lau'nun bu husustaki yorumunun mevcut rivayetler çerçevesinde doğru olduğu söylenebilir.

Cemel Vak'ası ile ilgili rivayetlerde en önemli problem savaşın nasıl başladığı meselesidir. Konuya yer veren kaynaklarda bu nokta, belirgin değildir. Savaştan önce her iki tarafın yapılan görüşmeler sonunda anlaşma yapmak istedikleri ifade edilmesine rağmen savaşın nasıl başladığı izah edilememektedir. Bunun tek istisnası Seyf b. Ömer rivayetleridir. Linda Lau, Seyf'in rivayetlerinde bu sıkıntılı meselenin çözüm bulduğunu söylemektedir. Hakikaten mevcut rivayetler dikkatli incelendiğinde Seyf'in naklettiklerinin gerçek olması muhtemeldir. Çünkü bu konuda savaşın olmaması ve anlaşmanın yapılması demek Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması anlamına gelmektedir. Bu sebeple onların gücün yanında yer alması yani Hz. Ali'yi desteklemeleri son derece doğaldır. Bu sayede muhtemel cezadan da kurtulacaklardı. Zaten savaş sonunda Hz. Ali'nin onları cezalandırmaması Seyf'in rivayetinin makul ve mantıklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak mevcut rivayetler tarandığında Cemel Vak'ası'nda tam olarak neyin nasıl olduğunu belirlemek gerçekten çok zordur. Çünkü bu savaşta yer alan asıl kahramanlar, İslâmiyet'in ilk doğduğu yıllardan beri önemli roller üstlenen, söyledikleri ve yaptıklarıyla takdir gören, Hz. Peygamber'in ehli beyti ve aşere-i mübeşşereden olan seçkin kimselerdir. Dolayısıyla burada söylenenlerin, yapılan yorumların mevcut rivayetlerin bizlere sundukları nakiller çerçevesinde olduğunu bir kez daha hatırlatmak faydalı olacaktır.

TAHKİM SÜRECİNDE HZ. ALİ

Adnan Demircan*

GİRİŞ

Hız. Osman'ın Basra, Kûfe ve Mısır'dan gelen bir grup tarafından evinde muhasara edilip öldürülmesinden sonra İslam dünyasında tam bir kriz süreci yaşandı. Bu kriz Hız. Ali'nin hilafete gelişinden sonra da sona ermedi. Hız. Osman'ın katillerinin cezalandırılması talebiyle ortaya çıkan kişiler ve gruplar Hız. Ali'ye biat etmeyi reddederek ona karşı çıktılar. Bunlardan biri Hız. Ömer döneminden beri Şam'da valilik yapan ve Hız. Osman döneminde güçlenen Muaviye b. Ebî Süfyân'dı.

Muaviye, uzun süredir Şam bölgesinin valisiydi. Hız. Ömer döneminde başladığı valilik görevini Hız. Osman döneminde gücünü ve yetki alanını arttırarak devam ettirmişti. Hız. Osman'ın öldürülmesinden sonra Muaviye'nin ilk tepkisi Hız. Ali'nin Hız. Osman'ın katillerini cezalandırması gerektiği şeklindeydi. Halife'nin Şam'a vali olarak atadığı Sehl b. Huneyf'in (ö. 38/658-59) görev yerine ulaşması Muaviye'nin askerleri tarafından engellendi. Aslında valiyi değiştirme yetkisi Hız. Ali'nin kullanabileceği olağan yetkilerdendi. Ancak kritik bir ortamda bunu gerçekleştirmesi kolay değildi. Nitekim sadece Muaviye değil, Hicaz bölgesindeki Ümeyyeoğulları başta olmak üzere birçok kişi bu süreçte Hız. Ali'ye karşı muhalif bir tutum takındı. Hız. Osman'ın öldürülmesi, büyük bir hadiseydi ve bunun yankılarının olması kaçınılmazdı. Bunlardan biri siyasi bölünmedir.

Hız. Ali, Muaviye'ye itaat etmesini istemek üzere Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi (ö. 51/671) elçi olarak gönderdi. Muaviye, Cerîr'i epey oyaladıktan sonra itaat etmeyeceğini bildirdi.¹ Bu arada Şam'daki Kinde kabilesinin liderlerinden Şürahbîl b. es-Sımt el-Kindî'yi kendisine destek vereceğinden emin oldu. Cerîr'in getirdiği haber Hız. Ali'nin çevresindeki insanların hoşuna gitmedi. Hız. Osman'a karşı Medine'ye gelip onu öldüren gruptan Kûfelilerin lideri olan Eşter, Cerîr'i suçlayarak kendisinin gönderilmiş olması halinde farklı bir sonuçla gelmiş olacağını söyledi. Cerîr'in Muaviye ve destekçileri hakkındaki tasvirleri, ona destek şeklinde niteleyen Eşter'in sözleri üzerine Cerîr, Medine'den ayrılarak el-Cezire bölgesine gitti.²

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

¹ Ebû Hânîfe ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 156-161.

² Ebû Hânîfe ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 161.

Muaviye Hz. Ali'ye karşı koyabilmek için dönemin önemli siyasi aktörlerinden biri olarak gördüğü Amr b. el-Âs'ı davet ederek onunla işbirliği yaptı. Muaviye'nin ona bu işbirliğinin karşılığında başarılı olmaları halinde Mısır valiliğini vadettiği nakledilir.³

Kuşkusuz Muaviye'nin Hz. Ali'ye karşı çıkma cesaretini göstermesi için Şamlılardan aldığı desteğin yanı sıra Kureyşli birçok kişinin onu desteklemesinin etkisi de vardı. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra önemli bir siyasi aktör haline gelmişti.

Siffin Savaşı'ndan önce Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması talebiyle Mekke'de ortaya çıkan ve kendisinin meşruiyetini tartışmaya açan muhalif grupla Basra yakınlarında karşı karşıya geldi. Cemel Vakası (36/656) olarak bilinen bu olayda Hz. Ali muhaliflerine karşı galip geldiyse de bu başarı siyasi birliği sağlamadı. Bilakis İslam dünyasının diğer bölgelerinde de Hz. Ali'ye karşı çıkan muhalifler vardı.

Cemel'den sonra Hz. Ali, Medine'ye dönmeyerek Kûfe'ye gitti ve bundan sonra vefatına kadar burasını devletin merkezi olarak kullandı. Muaviye ile mektuplaşmalarına devam etti. Ancak barış sağlanması mümkün olmadı. Görüşmelerle sonuca ulaşamayacağı kanaatiyle Şam üzerine harekete geçti.

Hz. Ali harekete geçince Muaviye de ordusunu alarak yola çıktı. İki ordu, hicrî 36 yılının sonlarında Şam ve Irak bölgelerinin ortasında sayılabilecek Rakka yakınlarındaki Siffin'de karşı karşıya geldiler.

Hz. Ali, Medine'de olağanüstü koşullarda biat almıştı. Onun halife olmasına karşı çıkanların yanı sıra destek olanlar vardı. Hz. Ali'yi destekleyen gruplardan biri Hz. Osman'ı öldürenlerdi. Bunlar daha sonraki süreçte de Hz. Ali'nin yanında durdular. İkinci önemli grup Ensar'dı. İlk atamalarda Ensar'ın tercih edilmesi, siyasi tercihlerini göstermektedir. Muaviye'nin yanında olan Ensarîlerin sayısı oldukça azdır. Elbette Hâşimîler ve Hz. Ali'yle iyi ilişkileri olan birçok kişi siyasi tutumunu ondan yana ortaya koymuştur. Onun Kûfe'de ikamet eden kabilelerden birçok kişiyi beraberinde Siffin'e götürdüğü bilinmektedir. Burada kabilelerin geniş bir yelpazeyi ifade ettiği belirtilmelidir.

Kuşkusuz kişisel sebeplerle siyasi tutum belirleyenler de vardı. Örneğin Ubeydullah b. Ömer, babasının şehadetinden sonra Hürmüzan'ı öldürdüğü için Hz. Ali kısas edilmesini istediği için onunla araları iyi değildi. Hz. Ali halife olunca Muaviye'nin yanına gitti.⁴

³ Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 158-159.

⁴ Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 161-162. Hz. Ali'yi destekleyenler hakkında geniş bilgi için bk. Ali Yenice, "Siffin Ordusunun Yapısı (Hz. Ali Safında Yer Alanlar): Biyografik ve İstatistiksel Bir Araştırma", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2008, sayı: 20, s. 11-81.

Muaviye'ye destek olanlar içinde Kureyşliler dikkat çekmektedir. Kureyş'in farklı kollarına mensup, özellikle Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan kişilerin siyasi tutumları da genellikle Muaviye taraftarı olarak şekillenmiştir. Ümeyyeoğullarından bazıları Hz. Âişe'nin etrafında Mekke'de şekillenen muhaliflere katılırken, bir kısmı Muaviye'ye destek vermişlerdir. Hz. Osman'ın katline karşı çıkan kitleler, Muaviye'nin önemli destekçilerdir. Muaviye Şam bölgesinde yaşayan kabileleri kendi tarafına çekme hususunda başarılı olmuştur.⁵

Hz. Ali'nin ordusu ile Muaviye'nin ordusunu karşılaştırdığımızda şu tespitlerde bulunabiliyoruz:

- Hz. Ali, ağırlığı Kûfe'de ikamet eden kabilelerden, Muaviye ise Şam'da ikamet eden kabilelerden oluşan askerlere sahipti.
- İki ordunun içinde aynı kabilelere mensup insanlar vardı. Bu akrabalık ilişkileri siyasi tercihlerin aynı olmasını sağlamıyordu.
- Hz. Ali'yi destekleyenler arasında Ensar öne çıkıyordu. Ensar'dan olup Muaviye'yi destekleyenlerin sayısı azdır. Bu durum, Hz. Ali'nin siyasi teziyle Ensar'ın tezinin örtüştüğünü göstermektedir. Öte yandan Ensar ile Hz. Ali'nin kabilesi olan Hâşimoğulları arasında öteden biri olumlu ilişkiler vardı.
- Muaviye'nin destekçileri arasında Kureyş'in, özellikle de Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olanların dikkat çektiği ifade edilmelidir.
- Hz. Ali'yle ilişkileri iyi olmayan Ubeydullah b. Ömer gibi şahısların Muaviye'yi desteklemesi, insanların siyasi tercihlerinde kabile ilişkilerinin yanında çıkar ve kişilerle kurdukları bağlar önem arz etmektedir. Ancak bunların değişken olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin daha önceki bazı gelişmelerde Hz. Ali'ye destek olduğunu gördüğümüz Zübeyr'in Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali'ye muhalif bir tutum takındığı bilinmektedir.

İki ordunun komutanları, aynı zamanda tarafları destekleyen kabilelerle ilişkilidir. Öncelikle kabilelerden oluşan birliklere doğal olarak onlardan olan kişiler komutan olarak tayin edilmektedir. Ancak ordunun komutası durumu tasvir eden başka bir göstergedir.

- Hz. Ali'nin öncü birliklerinin komutanı Eşter Mâlik en-Nehâî, Mezhic kabilesinin bir kolu olup güney Araplarındandır. Onun ordusunda bulunan Eş'as b. Kays, Kindelilerin lideridir.
- Muaviye'nin komutanları arasında Kureyşliler öne çıkmaktadır.

⁵ Muaviye'yi destekleyenler hakkında geniş bilgi için bk. Ali Yenice, "Hz. Ali-Muaviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muaviye Safının Biyografik Analizi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2005, sayı: 18, s. 7-41.

- Dönemin savaş anlayışı gereği iki orduda da birlik komutanlarını, birliği oluşturan kabileden biri olmak üzere tayin etmişlerdir.

İki ordu bölgeye Zilhicce 36'da (Mayıs 657) gelmişti. Buraya ilk ulaşan Muaviye'nin askerleri onun talimatıyla Hz. Ali'nin ordusunun su almasına mani olmak istediler. Bu sebeple karşılaşmanın hemen akabinde çatışmalar meydana geldi. Bu çatışmalarda Hz. Ali tarafı galip gelince Muaviye'nin askerlerinin su almasına engel olmadı. Bu adımıyla aslında barış arayışlarını göstermeye devam ettiğini ortaya koydu.

Hz. Ali, görüşmelerden sonuç alma umuduyla elçiler gönderdi. Bu elçilerin görüşmeleri sonuç vermedi. Tarafların barış yapmak üzere müzakerelerde buldukları ifade edilir. Hatta 37 yılının Muharrem ayında yapılan görüşmelerde bu hususta mutabakata varıldığı, ancak barışın gerçekleştirilemediği ifade edilir. Hz. Ali, Adî b. Hâtim, Yezîd b. Kays el-Erhabî, Şebes b. Rib'î ve Ziyâd b. Hasefe'yi Muaviye'ye elçi olarak göndermiş, bu şahıslarla Muaviye arasında meydana gelen görüşmede Muaviye, Hz. Ali'yi Hz. Osman'ı öldürmekle suçladığını ifade etmiş; bunu da Hz. Osman'ın katillerinin Hz. Ali'nin ordusunda bulunduğu hususuyla temellendirmeye çalışmıştır.⁶ Ardından Muaviye Hz. Ali'ye elçi olarak Habîb b. Mesleme el-Fihrî, Şürahbîl b. es-Sımt ve Ma'n b. Yezîd b. el-Ahnes'i gönderdi. Hz. Ali'yle görüşen bu heyet Muaviye'nin ondan Hz. Osman'ın katillerini kendilerine teslim etmesini ve Müslümanların aralarından şura ile birisini seçmeleri için görevi bırakmasını istediler.⁷

Hz. Osman'ın katillerinin Hz. Ali'nin ordusunda yer alması ve hatta ordusunda söz sahibi bir konumda bulunmaları Muaviye'nin en önemli gerekçelerinden biridir. Bu görüşmelerde tarafların geri adım atmamaları, sorunu içinden çıkılmaz bir hale soktu.

Orduların bekleme sürecinde küçük müfrezelerin karşılaşmaları ve çatışmaları düşük yoğunluklu bir savaş olarak devam etti. Karşı karşıya gelen birliklerin çatışması yoğun ve toplu bir savaşa sebep olmadı. 7 Safer 37 (25 Temmuz 657) Çarşamba günü topyekûn savaş başladı. 9 Safer 37 (27 Temmuz 657) tarihinde başlayan yoğun çatışmalar gece boyunca da sürdü. Bu çatışmalarda çıkan uğultu sesi sebebiyle geceye Leyletü'l-Herîr denilir. 10 Safer 37 (28 Temmuz 657) Cumartesi günü ise sorunu hakemlerin çözmesi hususunda anlaşmaya varıldı.⁸

Çatışmalarda Hz. Ali'nin ordusunun Muaviye'nin ordusuna karşı önemli başarılar elde ettiği, hatta ordunun merkezine girmesine az bir zaman kala yeni bir gelişme olan Mushaf'ların havaya kaldırılmasıyla karşı karşıya kalın-

⁶ et-Taberî, *et-Târîh*, V, 5-6.

⁷ et-Taberî, *et-Târîh*, V, 7-8.

⁸ Bk. Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, s. 191.

diği ifade edilmektedir. Ancak bu taarruz sırasında Hz. Ali tarafının yenilmek üzereyken Muaviye tarafının görüşme talebini kabul etmek durumunda kaldığı yönünde iddialar da vardır.

Savaşta öldürülenlerden biri Ammâr b. Yâsir idi. Ammâr öldürüldüğünde yaşı doksanı aşmış bir insandı. Onun ölümünden sonra Hz. Peygamber'in Ammâr'ı öldüren grubun bağı ehli olduğuna ilişkin bir şahadetinin olduğunu ifade eden rivayetten hareketle Muaviye tarafında da bunun konuşulduğu, Muaviye'nin onu öldürenlerin kendisini buraya getiren kimseler olduğunu söylediği ifade edilir.

Ammâr'ın durumu, esasında Hz. Peygamber'in gerçekten gelecekte meydana gelmiş olan bazı olaylarla ilgili gaybî ve gizemli bilgi verip vermediğiyle ilişkili olarak geniş bir tartışma konusu olacak niteliktedir. Aslında Hz. Peygamber'in bu tür gaybî bilgileri bilip bilmediği ayrıca tartışılacak bir konudur. Öte yandan onun insanlara bunları söylemesinin sebebi nedir? Eğer tarihin akışını değiştirmeleri ise bunun hep olaylar meydana gelmiş olmasından sonra hatırlanması, ayrı bir garabetir. Hz. Peygamber'in sözlerinden hareketle olayların akışı değişecekse bu da ayrı bir tartışma konusu olacak niteliktedir.

Kanaatimizce bu ve benzeri rivayetler, genellikle konuyla ilgisi olmayan rivayetlerin zamanla nakil sürecinde olaylarla ilişkilendirilerek anlatılması suretiyle ortaya çıkmıştır. Aslında ortada bir gaybî ihbar ya da taraflardan birisinin hak, diğerinin batıl yolda olduğu belirgin bir durum yoktur. Ama bir tarafın haklı olduğunun Allah Elçisi'ne (sas) söylenmesinde yarar görülmüştür.

Ammâr rivayetiyle ilgili kaynaklarda yer alan, ancak gölgede kalan başka bir rivayet vardır. Bu rivayette Allah Elçisi gaybî bir bilgi vermekte, aksine anlaşıldığı kadarıyla Ammâr'ın yaşadığı dönemde olanlarla ilgili bir yorum yapmaktadır. Bu rivayete göre Hz. Peygamber, "Vah Ammâr! Ammâr onları Cennete dâvet ederken onlar kendisini Cehenneme çağırırlar!"⁹ buyurmaktadır.

Sıffin Savaşında hayatını kaybedenlerin sayısı hakkında kaynaklarda oldukça farklı ve birbirleriyle çelişkili rivayetler yer almaktadır. Genel olarak ölümlerin sayısında bir abartı olduğunu söylemek gerekir. Bu anlayış, sadece Sıffin için değil, diğer savaşlar için de söz konusudur.

A. Tahkim Kararı

Tahkim, Arapların Cahiliye döneminden beri bildikleri bir müessesedir. İki taraf arasında hakemlik yapma uygulaması İslam döneminde de devam etmiştir. Özellikle kişisel ihtilafların giderilmesi düşüncesiyle çeşitli tahkim uygulamalarıyla her zaman karşılaşılabılır. Kur'an'ın hakemliği konusunun

⁹ Buhârî, "Salâ", 63.

daha önce Cemel’de de gündeme geldiği anlatılır. Ancak Hz. Ali ile Muaviye taraftarları arasında meydana gelen tahkim, sonraki yıllarda bıraktığı etkiler ve mezheplerin doğuşundaki rolü sebebiyle büyük öneme sahiptir. Tahkim çerçevesindeki tartışmalar, olayın meydana geldiği dönemde sürdüğü gibi daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Haricîler, Hz. Ali’nin hakem kabul etmesini şiddetle protesto ederek kendisinden ayrılmışlardır. Bu etkisi bile İslam dünyasındaki önemli kırılmalardan biri olarak mütalaa edilmelidir. Öte yandan Hz. Ali’nin taraftarları, Hz. Ali aleyhindeki kararın Amr b. el-Âs’ın bir oyunuyla gerçekleştirildiğini söyleyerek buna tepkilerini göstermişlerdir.

Siyasî tartışmaların merkezinde olan tahkimin mezheplerin görüşleri çerçevesinde anlatılması ve yorumlanması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim farklı mezheplere mensup müelliflerin tahkimi anlatırken kendi görüşlerine uygun dokunuşlarla hikâyenin seyrini etkiledikleri görülebilir. Bir taraftan mezhebî iddiaların temellendirilmesi, diğer taraftan ravilerin eksik hatırlamaları ya da olayı bütünlüğü içinde anlatmamaları, ciddi anlatım farklılıklarına ve çelişkilere yol açmıştır.

Muaviye ordusunun iddialarını Kur’an’ın hakemliğiyle ifade etmelerinin siyasi bir manevra olduğuna dair rivayetler mevcuttur. Buna göre teklif Hz. Ali’nin ordusunda ayrılık çıkarmak ve böylece zaman kazanmak için yapılmıştır. Söz konusu teklifin Amr b. el-Âs tarafından yapıldığı söylenir. Bununla ilgili anlatımlarda Amr’ın bunu bir savaş hilesi olarak gündeme getirdiği ifade edilmektedir.

Mushafların havaya kaldırılış keyfiyetiyle ilgili kaynaklarda farklı rivayetler yer almaktadır. Bazı rivayetlere göre Hz. Osman’ın Şam’a gönderdiği Mushaf, mızrakların ucuna bağlanan bir bezin üzerinde havaya kaldırıldı. Bazı rivayetlerde askerler yanlarındaki Mushaf sayfalarını mızrakların ucuna geçirerek havaya kaldırdılar.

Kur’an’ın havaya kaldırılması ve anlaşmaya varılmadığı takdirde tarafların birbirlerini helak edecekleri, böylece sınırları bekleyecek kimse kalmayacağı sözleri Hz. Ali’nin ordusunda karşılık buldu. Kinde kabilesinin liderlerinden Eş’as b. Kays el-Kindî, Hz. Ali’nin ordusunda güçlü olan Kinde’nin içinde hatırı sayılır bir adamdı. Hz. Ali’ye giderek Muaviye’nin yaptıklarının ne anlama geldiğini öğrenmek amacıyla kendisiyle görüşmesine izin vermesini istedi. Hz. Ali, bunun bir oyun olduğunu söylediye de Eş’as’ı ikna edemedi. Bunun üzerine kendisine izin verdi. Muaviye, Eş’as ile görüşmesinde tarafların kendilerini temsil edecek iki hakemin belirlenmesini, bu hakemlerin ihtilafı ilgili karar vermelerini önerdi. Ayrıca Muaviye kendilerinin hakeminin Amr b. el-Âs olduğunu bildirdi.

Eş’as durumu Hz. Ali’ye bildirdi. Hz. Ali, bunun siyasi bir manevra olduğunu ve zaman kazanmak için yapıldığını söyledi. Ancak teklif Eş’as’ı he-

yecanlandırmıştı. Teklifin kabul edilmesi hususunda ısrarcı oldu. Durumun kontrolden çıkacağını düşünen Hz. Ali geri çekilmesi için öncü birlikleri komutanı Eşter en-Neha'ye talimat gönderdi. Eşter, sonuca ulaşmak üzere olduğunu söyleyerek biraz daha zaman istemişse de Hz. Ali fitne çıktığını söyleyerek hemen savaşı durdurup dönmesini istedi.

Muaviye'nin hakemi, Amr b. el-Âs idi. Bu hususta kararı Muaviye vermiş, konu ordusunda herhangi bir ihtilafa sebep olmamıştı. Ancak Hz. Ali tarafında hakem belirlenmesi sancılı geçti. Çünkü Hz. Ali'nin teklif ettiği hakemleri Eş'as kabul etmemişti. Hz. Ali'nin ilk teklifi Abdullah b. Abbas'tı. Eş'as, ümmetin geleceğiyle ilgili bir konuda iki Kuzey Arabinin karar vermesine razı olmadıklarını, hakemlerden birisinin Güney Araplarından olması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali, Eşter'i teklif etti. Ancak Eş'as Eşter'i de kabul etmedi ve onun kendilerini fitneye bulaştırdığını söyledi. Ahnef b. Kays'ın adının da geçtiği, ancak Eş'as'ın onu da kabul etmediği rivayet edilir.

Eş'as'ın hakem olarak önerisi Ebû Musa el-Eş'arî'ydi. Ebû Musa, taraf-sızdı. Cemel öncesinde insanları fitneye bulaşmamaları yönünde uyarılmış, bunun üzerine görevden alınmıştı. Görevden alındıktan sonra bir köyde inziva-ya çekilmişti.

Hz. Ali, Ebû Musa'yı uygun görmemesine rağmen Eş'as'ın ısrarı üzerine onu hakem olarak kabul etmek durumunda kaldı. Hakemlerin belirlenmesi üzerine görüşmeleri başlatmaları ve yol haritasını belirlemeleri için Ebû Musa Sıffin'e çağrıldı.

Ebû Musa Sıffin'e geldikten sonra hakemler, hem görüşmelerin çerçevesini, hem de görüşmelerin ne zaman ve nerede yapılacağını belirlemek üzere müzakereler yaptılar. Müzakereler sonucunda iki taraftan bazı kişilerin isimlerinin şahit olarak yazıldığı bir belge hazırladılar (13 Safer 37/ 31 Temmuz 657).

Tahkimname belgesinin kaynaklarda yer alan metinlerine göre belgede görüşmelerin nerede ve ne zaman yapılacağı, görüşmelere kimlerin katılacağı, görüşmelerin nasıl olacağı, hakemlere güvence verilmesi, kararların kabul edileceği gibi önemli ilkeler vardı. Merhum Önkal, rivayetlerde yer alan metinleri birleştirerek tahkim belgesinin muhtevasını şöyle vermiştir:

- Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...
- 1) Bu, Ali b. Ebî Tâlib ile Muaviye b. Ebî Süfyân arasında yapılmış bir antlaşmadır.
  - 2) Ali, Irak halkı ve müttefikleri adına aşağıdaki hususlara riayet edeceklerini taahhüt eder.
  - 3) Muaviye, Şam halkı ve müttefikleri adına aşağıdaki esaslara uyacaklarını taahhüt eder.

- 4) Hakemler Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eş'arî ve Amr b. el-Âs olup Fa-tiha'sından hâtimesine kadar Allah'ın Kitabı ile hüküm verecekler, Kur'an'ın dirilttiğini diriltecek, öldürdüğünü öldüreceklerdir.
- 5) Kur'an'da duruma uygun bir hüküm bulamazlarsa âdil ve birleştirici olan Sünnet'e müracaat edeceklerdir.
- 6) Hakemler, bu ümmeti ihtilâf ve tefrikaya düşürmeden, harbe tekrar dön-dürmeden âdilâne karar vereceklerine söz verirler.
- 7) Onlar, bu esasların hâricine asla çıkmayacaklar, kendi hevalarına ve çı- karlarına göre hareket etmeyeceklerdir.
- 8) Hakemler bu esaslar dâhilinde faaliyet göstereceklerine en büyük yemini verir, ahd-ü peymân ederler.
- 9) Ali ve Muaviye, hakemlerin Allah'ın Kitabı ve Resûlünün Sünnetine göre verecekleri karara rıza göstereceklerine en büyük yemini verirler. Her iki gruptan tüm Müslümanlar da verilecek kararı itirazsız kabul edeceklerdir.
- 10) Ali, Muaviye ve her iki ordu mensupları, hakemlerin malları, canları ile hısım ve akrabalarının, nasıl karar verilirse verilsin emniyet içinde olaca- ğını yeminlerle garanti ederler. Bu hususta ümmet de gereken yardımı yapmakla mükelleftir.
- 11) Hakemler şayet hükümlerinde Kur'an'ın ve Sünnet'in hâricine çıkarlarsa hükümlerine itibar yoktur ve Müslümanlar onların bu şekildeki hüküm- lerinden berîdirler.
- 12) Karar, bu senenin Ramazan ayına bırakılmıştır; hakemler meşru bir se- bep olmadan bu süreyi daha fazla uzatmayacaklardır.
- 13) Ancak hakemlerin karşılıklı rızası ile bu süre daha öne alınabilir, (gereki- yorsa) daha sonraya da bırakılabilir.
- 14) Hakemler, Kûfe ile Şam'ın tam ortasında uygun bir yerde bir araya gele-ceklerdir. Bu yer, Dûmetu'l-Cendel'dir.
- 15) Şayet Ramazan'da Dûmetu'l-Cendel'de bir araya gelinemezse ertesi yıl Ezruh'ta buluşulacaktır.
- 16) Hakemler arzu ederlerse bir başka yerde de içtima edebilirler.
- 17) Hakemlerden biri bu arada ölürse onun yerine tarafı bir başkasını seçe- cektir. Bu seçilecek kişinin adalet ve takva sahibi bir zât olmasında kusur edilmeyecektir.
- 18) Hakemlerden her biri buluşma yerine yanlarında taraflardan 400'er kişi ile gelecektir. Bunun hâricinde ancak hakemlerin arzu ettiği ve uygun gördüğü kimseler orada bulunabilirler.
- 19) Müzâkereleri de ancak hakemlerin müsaade ettiği kimseler takip edebi- lirler.
- 20) Hakemler kararlarını verinceye kadar Ali, Muaviye ve taraftarları silahla- rını bırakacaklar, asla muharebe etmeyeceklerdir.

- 21) Bu sebeple Irak halkı Irak'a, Şam ehli de Şam'a dönecektir.
- 22) Bu antlaşma şartlarına riâyet etmeyene karşı Allah'tan yardım dilenir.
- 23) İşbu Tahkimnâme 13 Safer 37 Çarşamba günü yazılarak aşağıda adları bulunan şahitlerin de şehadetiyle imza altına alınmıştır.¹⁰

B. Tahkime Tepkiler

Hz. Ali'nin hakem teklifini kabul ettiği günlerde onun ordusundan bazı kişiler buna tepkilerini dillendirmeye başladılar. Tepki gösterenler, geri plana itildiklerini düşünen Kuzey Araplarından bazı kabilelere mensuplardı. Özellikle Temîm kabilesi bunların arasında öne çıkıyordu. Hz. Ali, daha güçlü olan tahkim talebini kabul etti. Ancak tahkime muhalif olanlar da kendilerince görüşlerini temellendiriyorlardı.

Tahkimname hazırlandıktan sonra Eş'as b. Kays, kabilelerin konakladıkları yerlere giderek tahkim belgesini onlara okumaya ve yaptıkları işin ne kadar hayırlı olduğunu anlatmaya başladı. Bu sırada Temîm kabilesinin çadırlarının olduğu yerde Urve b. Üdeyye isimli birisinin saldırısına uğradı. Urve, hakem tayin etmek suretiyle insanları Allah'ın işine karıştırdıklarını söylüyordu. Görüşünün "La hükme illa lillah" sözüyle ifade etmişti. Bu söz benzer ayetlere atf yapıyordu.¹¹ Urve'nin hamlesi, Eş'as'ın bineğinin arkasına isabet etmiş, bu gelişme Kinde ile Temîm kabilesi arasında gerginliğe sebep olmuştu. Sorun araya girenler sayesinde çözüldü.

Elbette tahkime karşı olanlar sadece bunlar değildi. Başta Hz. Ali, bu işin hayırla sonuçlanacağına inanmıyordu. Diğer taraftan onun ordusunda Eşter gibi çok sayıda kişi de onunla aynı düşünceleri paylaşıyordu.

Dikkat çekici bir tepkinin de Ammâr b. Yâsir'den geldiği rivayet edilir. Onun tahkime karşı olduğu, Hz. Ali'nin tavrını öğrendiğinde kendisi gibi düşünen bir grup arkadaşıyla Muaviye tarafına saldırıya geçtiği ve öldürülünceye kadar savaştığı söylenir. Haricîler, onun kendilerinden olduğunu söylerler.

Hakemlerin görüşmesinden ve tahkim belgesini hazırlamalarından sonra iki ordu memleketlerine döndü. Hz. Ali'nin ordusundaki muhalif grup Kûfe'ye varmadan Harura Köyü'ne giderek tepkilerini gösterdiler. Hz. Ali, ordusundaki bu bölünmenin olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünerek Abdullah b. Abbas'ı onlara gönderdi ve kendilerini ikna etmesini istedi. Abdullah b. Abbas kendileriyle görüşerek birlikte Kûfe'ye gitmeleri hususunda onları ikna etti. Hz. Ali'nin de onlarla görüştüğü anlatılır. Haricîler, Hz. Ali'nin kendilerine haklı olduklarını söylediğini ve hakemini göndermeme sözü verdiğini, ancak sonra sözünü tutmadığını iddia ederler. Kûfe'ye giden ve daha

¹⁰ Ahmet Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM: İslam San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2003, cilt: I, sayı: 2, s. 43-44.

¹¹ Bk. *En'âm* 6/57; *Yusuf* 12/40, 67.

sonra Haricî olarak isimlendirilen bu insanlar, Hz. Ali'nin kendilerine hakemini göndermeyeceğini söylediğini ifade ederek görüşlerini dillendirmeye devam ettiler. Zamanla görüşleri ve tutumları daha da sertleşti. Bu duyguya kapılmalarının sebeplerinden biri yanıltıldıklarını ve kandırıldıklarını düşünmeleri olmalıdır.

Muhtemelen Hz. Ali, görüşlerine katıldığını söylemiş, ancak tahkimi kabul etmek üzere içinde bulunduğu durumu anlatmıştı. Onun geleceğe ilişkin net konuşmamasını, görüşlerini kabul ettiği şeklinde yorumlamaları muhtemeldir.

C. Hakemlerin Görüşmesi

Taraflar, sözleştikleri zaman geldiğinde hakemlerini gönderdiler. Hakemler, Ramazan 37'de (Şubat 658) Dûmetü'l-Cendel bölgesinin Ezruh mevkiinde bir araya geldiler.¹² Daha önce belirlenen kriterler çerçevesinde taraflardan 400'er kişi oraya geldi. Abdullah b. Abbas, Hz. Ali adına oraya gelenlerden biriydi. O güne kadar siyasi mücadelelerde tarafsız kalmayı tercih eden Abdullah b. Ömer'in de Hz. Ali'nin daveti üzerine orada bulunduğu rivayet edilir. Hakemler, görüşmeleri yapmak üzere bir araya geldiler. Üzerinde ittifak ettikleri konuları yazması için bir kâtip görevlendirdiler.

Görüşmelerde üç konuyu karara bağladılar. Bunların ilki Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürülüp öldürülmediğiydi. İki hakem de Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü konusunda hemfikirdi. Ele aldıkları ikinci konu, Muaviye'nin Hz. Osman'ın kanını talep etme hakkına sahip olup olmadığıydı. Bu konu görüşmenin kilit konusuydu. Hakemler Muaviye'nin Hz. Osman'ın kanını talep etme hakkına sahip olduğu kararı verdiler. Bu karar, Muaviye'nin iddialarında haklı olduğu anlamına geliyordu. Üçüncü konu ise siyasi açıdan yıpranan Muaviye ve Hz. Ali'nin yönetim işinden uzaklaştırılıp onların yerine ümmetin başka birisini seçmesidir. Bu kararlar Medine'de halife olarak biat alan Hz. Ali ile ona biat etmeyen eski Şam valisi siyasi açıdan aynı konuma getiriliyorlardı.

Hakemlerin kararlarını ilanı sırasında meydana geldiği rivayet edilen Amr b. el-Âs'ın Muaviye'yi kandırdığına ilişkin bir hikâyeye de anlatılır. Buna göre Amr, kararların açıklanacağı sırada Ebû Musa'yı överek öne geçirdi. Abdullah b. Abbas, Ebû Musa'ya oyuna gelmemesi hususunda uyarıda bulunduysa da Ebû Musa kararı önce açıkladı. Amr, ardından farklı bir açıklamada bulunarak Ebû Musa'yı oyuna getirdi. Ancak bu hikâyenin hakemlerin Hz. Ali'nin aleyhindeki kararını sulandırmaya matuf olarak üretilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

¹² Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, s. 192.

Hakemlerin kararı açıklandığı anda orada bulunanlar arasında bir kargaşa ortaya çıktı. Hz. Ali taraftarları beklemedikleri kararlarla karşı karşıya kalmışlardı. Hz. Ali, hakemlerin aldıkları kararın Allah'ın kitabına uygun olmadığını söyleyerek karar tepki gösterdi. Taraftarlarına sefer için hazırlık emri verdi.

D. Hakemlerin Kararına Tepkiler

Hakemler buluşmaya gittiklerinde Haricîler, hakemleri gönderme hususunda kendilerine verilen sözü tutulmadığını ileri sürerek Hz. Ali'yle olan bağlarını kopardılar. Kûfe'de yaptıkları toplantılarda imam olarak başlarına Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi seçtiler. Bu arada kendilerinden ayrılan Haricîlere Muaviye'ye karşı yapacakları sefere katılmaları yönünde davet gönderdi. Ancak Haricîler, onun tahkimi kabul etmesi sebebiyle günahkâr olduğunu, tövbe etmesi halinde aralarındaki duruma bakacaklarını söylediler.

Haricîlerle iplerin koparılmasına sebep olan olaylardan biri Abdullah b. Habbâb b. el-Eret'in öldürülmesiydi. Hz. Ali, Nehrevân'da toplanan Haricîlere giderek teslim olmalarını istedi, ancak sonuca ulaşamadı. Orada bulunan Haricîlerin çoğunun alanı terk etmesinden sonra kalan az sayıdaki Haricî ile Hz. Ali'nin birlikleri arasında meydana gelen çatışmada Haricîlerin çoğu öldürüldü, geri kalanları ise kılıçtan geçirildi (9 Safer 38/ 17 Temmuz 658). Kurtulanların sayısının iki elin parmaklarından az olduğu söylenir.

SONUÇ

Hz. Osman'ın katlinden sonra Müslümanlar arasında başlayan siyasi mücadeleler, güçlerini birbirlerine karşı tüketmelerine sebep olduğu gibi fütihat faaliyetlerini sekteye uğrattı. Cemel, Sıffin, Nehrevan gibi savaşlar Hz. Ali'yi zayıflatan gelişmeler oldu.

Hz. Ali'nin tahkim sürecindeki durumu, onun siyasi gelişmelerdeki etkisi ve gücü hakkında önemli ipuçları taşımaktadır. Tahkimin anlatımında ve yorumlanmasında mezhepler arasında görüş farklılıkları olduğunu hatırlatarak Hz. Ali'nin tahkimdeki pozisyonunu kısaca şöyle ifade edebiliriz:

- Her şeyden önce Hz. Ali tahkime karşıdır, ancak askerlerine bunu kabul ettirememiştir. Hz. Ali'nin ordusunda bulunan tahkim karşıtları da az değildi, ancak diğerlerinin görüşlerini kabul etmiştir.
- Hakemlerin belirlenmesinde kendisini temsil edebilecek bir kişi belirleme iradesini tahakkuk ettirememiştir. Ebû Musa öteden beri meydana gelen siyasi gelişmelerde tarafsız kalmayı tercih etmiş ve bunu insanlara anlatmıştı. Onun siyasi tercihi biliniyordu ve bu tercih Hz. Ali'nin pozisyonuna aykırıydı.

- Tahkimin kabulünden sonra askerleri arasında çıkan derin görüşleri kontrol edememiş; bunun ordusunun bölmesine engel olamamıştır.
- Hakemlerin aldıkları kararlar Hz. Ali'nin aleyhineydi. Bunları kabul etmesi mümkün değildi.
- Hakemlerin kararından sonra Kûfelilerin tekrar harekete geçirilmesinde başarılı olamamıştır.

KAYNAKÇA

- Ateş, Orhan, "Tahkîm Telakkisine Eleştirel Bir Yaklaşım (İbâziye Örneği)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, cilt: XIV, sayı: 1, s. 293-328.
- Ateş, Orhan, "Sunni Kaynakların Tahkîm Anlayışına Eleştirel Yaklaşım", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, cilt: I, sayı: 3, s. 1-21.
- Demircan, Adnan, "Ali b. Ebî Tâlib'i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine", *İSTEM: İslam San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi*, 2005, cilt: III, sayı: 6, s. 51-58
- Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgaı*, 4. Basım, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.
- Demircan, Adnan, *Haricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, 2. Basım, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.
- Ebû Hânîfe ed-Dîneverî, Ebû Hânîfe Aḥmed b. Dâvûd ed-Dîneverî (ö. 282/895), *el-Aḥbâru't-Ṭvâil* (nşr. 'Abdulmun'im 'Âmir), I, Ḳahire 1960.
- Ḥalîfe b. Ḥayyât, Ebû 'Amr Ḥalîfe b. Ḥayyât b. Ḥalîfe el-'Uşfurî (ö. 240/855), *Târîhu Ḥalîfe b. Ḥayyât* (nşr. Ekrem Dîyâ el-'Umerî), I, Dimeşk, Beyrut 1397/1977.
- Önkal, Ahmet, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM: İslam San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi*, 2003, cilt: I, sayı: 2, s. 33-68
- eṭ-Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî (ö. 310/923), *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk, ve Şîlatu Târîh eṭ-Ṭaberî*, I-XI, Beyrut 1387/1967.
- Yenice, Ali, "Sıffin Ordusunun Yapısı (Hz. Ali Safında Yer Alanlar): Biyografik ve İstatistiksel Bir Araştırma", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2008, sayı: 20, s. 11-81.
- Yenice, Ali, "Hz. Ali-Muaviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muaviye Safının Biyografik Analizi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2005, sayı: 18, s. 7-41.

HZ. ALİ VE NEHREVAN SAVAŞI

Elif Aslandoğdu*

1- Tahkim Sonrası Haricilerin Hz. Ali'den Ayrılmaları

Nehrevan savaşı Hz. Ali ile ileriki dönemlerde itikâdileştirilen bir grubun adı olacak Hâricîler'in karşı karşıya geldiği ilk savaştır. Nehrevan savaşını ve onu oluşturan zemini anlamak için Sıffin savaşıyla başlayan ve tahkim olayıyla devam eden süreçte iki tarafın durumunu iyi tahlil etmek gerekmektedir.

Sıffin savaşında Muaviye'nin ordusu mızraklarına Kur'an sahifeleri takarak savaşı durdurdukları zaman, Hz. Ali onların yaptığı bu şeyin hile olduğu konusunda ordusunu uyarmış fakat bu uyarısında çok tesirli olamamıştır.¹ Rivayetlerde tarif edildiği üzere alınları secdeden dolayı nasırlaşmış, bir grup insan kılıçları omuzlarında ona itiraz etmişlerdir. Şii tarihçi Minkarî'nin (ö.212/827-828) rivayetine göre başlarında Mis'ar el-Fedekî ve Zeyd b. Husayn'ın yaklaşık 20 bin kişi Hz. Ali'yi tahkimi kabul etmeye zorlamışlardır. Öyle ki Allah'ın kitabına davete icap etmezse, onu Osman b. Afvan'ın öldürdükleri gibi öldüreceklerini söylemişlerdir.²

Kimilerine göre bunlar Hâricîlerden değil, içlerinde Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin de olduğu kurrâdan bazı kimselerdir.³ Minkarî'deki rivayette 20 bin kişi şeklinde zikredilen Hâricîler'in o dönemde bu sayıya ulaşmadıkları söylenmektedir. Tahkimde ikna edici gurubun Hâricîler olmadığı görüşünü savunanların diğer bir argümanı ise, 90 bin kişilik orduda 12 bin civarında olan Hâricîler'in bu kadar etkili olabilmelerinin çok mümkün gözükmemesidir.⁴

Hz. Ali Sıffin savaşı sonrası tahkimi kabul edip Kufe'ye yönelince ordusunda tahkime karşı olan 12 bin kişi Şamlıları ve Hz. Ali'yi küfürle itham ederek Harûrâ'ya çekilmişlerdir.⁵ İbadî kaynaklarında bununla ilgili 10 bin, 14 bin, 20 bin gibi farklı rakamlar da verilmektedir.⁶ Sayı genel olarak 12 bin ola-

* Arş. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-XII, Dâru'l-Maârif, Kahire, V, 72; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülük*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata), I-XVIII, Beyrut, 1995, V, 122-123.

² Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrut, 1990, s.489.

³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, Dârü'l-Edvâ, Beyrut, 1990, I, s. 148.

⁴ Adnan Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, 2. b, Beyan Yay. 2015, s. 86-87.

⁵ Taberî, *Tarih*, V, 72; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 124.

⁶ Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, (thk. Ahmed b. Suûd es-Siyâbî), Maskat, 1992, s. 48; Muhammed Kafâfî, "Ebû Said Muhammed b. Sa'id el-Ezdî el-Kalhatî'ye Göre Hâricîliğin Doğuşu", çev. Et-hem Ruhi Fığlalı, AÜF dergisi, C. 18, 1970, s. 184.

rak kabul edilmekle birlikte, görüşmeler sırasında tahkime karşı çıkanların daha az olması muhtemel olup⁷ sonrasında müttelikleriyle birlikte sayıları artmıştır.⁸ Onlar “Allah’tan başka hüküm verici yoktur” sözünü kullanarak Hz. Ali ile irtibatı koparmışlardır.⁹ Kendilerine namaz kıldırması için Abdullah b. Kevvâ’yı, komutan olarak da Şebes b. Rib’î’yi seçmişlerdir.¹⁰ Hz. Ali Harûrâ’ya çekilen bu grubunu ikna etmek için önce İbn Abbas’ı göndermiştir.¹¹ Ardından Ziyad b. Nadr’ı göndererek, Hâricîlerin en güçlü desteğe sahip liderlerinin kim olduğunu bakmasını istemiştir. Araştırmasını yapan Ziyad, topluluğun Yezid b. Kays el-Ercahî’nin etrafında olduğunu Hz. Ali’ye haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ali Yezid b. Kays’ı İsfahan ve Rey’e vâli olarak atamıştır.¹²

Taberî’deki rivayete göre, Hz. Ali İbn Abbas’ı gönderirken, “Onlara cevap vermede acele etmemesini ve o gelene kadar da onlarla tartışmamasını tembihlemiştir. İbn Abbas onların yanına gidince kendisiyle münakaşaya başlamışlardır. İbn Abbas da onların kendi argümanlarını savunmalarına tahammül edemeyerek hakemlere itiraz etmelerinin nedenini sormuş; hakem olayının dayanağı olarak Allah’ın Nisa suresinin 35. ayetinde¹³ “Aralarının düzelmesini dilerlerse Allah da bu hususta onlara başarı verir” buyurduğunu söylemiştir.¹⁴ İbadî kaynaklarda zikredildiği üzere onlar, ümmet hakkındaki bir kararı karı-koca arasındaki bir durumla ilgili olan ayete göre anlamasına itiraz etmişlerdir.¹⁵ Bu ayetten yola çıkarak şöyle bir örnek vermişlerdir. Bir Müslüman Yahudi veya Hristiyan bir kadınla evlenmiş olsa ve bunlar arasında bir geçimsizlik zuhur ettiğinde gayri müslim eşinin inanmadığı İslam hukukuna göre hüküm vermeleri için Yahudi ve Hristiyanı davet etmek caiz olur mu diye sormuşlardır. İbn Abbas; "Hayır" deyince “O halde Ali, kanlarının dökülmesi Allah tarafından yasak edilmiş olduğu halde; Müslümanların kanını dökmeye müsaade eden ve düşmanlarınızla birleşen Amr b. As’ın hakemliğini, nasıl kabul etti” demişlerdir.¹⁶

İbn Abbas bu ayetin evli çiftle alakalı olsa bile ondan daha fazla Muhammed ümmetiyle alakalı olduğunu söylemiş ve yine bu bahis hakkında

⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I- XIV, (thk. Abdullah İbn AbdîMuhsin et-Türkî), Hicr, 1998, X, s. 564.

⁸ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgaı*, Beyan Yay., 2014, s. 156.

⁹ Taberî, *Tarih*, s. 64; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 124.

¹⁰ Yakubi, *Tarih*, II, Beyrut, 191; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, III, Beyrut, 1982, s. 326.

¹¹ Taberî, *Tarih*, C. 5, s. 64; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 124.

¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 328.

¹³ Karı kocanın arasının açılmasında endişelenirseniz, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden de bir hakem gönderin, bunlar düzeltmek isterlerse, Allah onların aralarını buldurur.

¹⁴ Taberî, *Tarih*, V, 64.

¹⁵ Taberî, *Tarih*, V, s. 65. Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, s. 49.

¹⁶ Kafafi, 186-187.

Maide suresi 95. ayetindeki “İki adalet sahibi kişinin kararına göre hükmedin” ifadesini delil olarak zikretmiştir. Buna karşı Hâricîler de avdaki bir hükmün Müslümanların kanının yerine koyulamayacağını söylemişlerdir.¹⁷ İbâdî müellif Şemmahî'nin rivayetine göre onlar, Ebu Musa'nın hakemliğini kabul eden Hz. Ali'nin durumunun ihramlı iken avını öldüren kişinin fiiline izin verenin hükmünde olduğunu söylemişlerdir.¹⁸ Hz. Ali müminlerin emiri sıfatına sahipken hilafet libasından vazgeçti demelerine karşılık İbn Abbas Hudeybiye antlaşmasını örnek vermiştir.¹⁹

Hâricîlerin nazarında (ve kaynaklarında) Hz. Ali'nin tahkimi kabul etmesi savaşta ki durumlarını şüpheye düşürmüştür. Eğer gerçekten tahkim doğruysa, Ali'nin tahkimden önce kan dökmemesi ve Muaviye gibi tahkimi savunması lazımdı. Tahkim şayet yanlışsa Hz. Ali ona katıldığı için küfre girmiştir. Yani her iki durumda da Hz. Ali hatalıdır.²⁰

Taberî'de de buna benzer bir rivayet yer almaktadır. “Dün bizimle savaşan ve kanımızı döken Ebû'l-Âs eğer 'âdil' kişiye, onunla savaşığımız için bizler haksızız. Allah daha öncesinde Muaviye ve onun gurubun öldürülmesi ya da onların tövbe ettirilmeleri (yercu) üzerine hüküm vermiş olmasına rağmen, siz Allah'ın işine hakem olarak adamları atadınız. Geçmişte onları Allah'ın kitabına çağırdığımızda, karşı çıkmışlardı. Şimdi siz ve onların arasında bir anlaşma imzaladınız. Fakat Allah, cizye ödemeyi kabul edenler dışında Müslümanlar ve harb ehli arasında son kararı Berae suresinde vermişti.”²¹

Taberî'deki başka bir tarikle gelen rivayete göre Hz. Ali Hâricîlerin yanına geldiğinde İbn Abbas'ın onlarla tartışmakta olduğunu görmüş ve “Onlarla münakaşayı kes, sana böyle yapmamı söylememiş miydim? Allah sana merhamet etsin” demiştir. Yine Taberî'de Ebu Kureyb'ten gelen başka bir rivayete göre ise, Hz. Ali'nin onlarla konuşması için Abdullah b. Abbas gönderdiği, bir sonuç alamayınca da kendisinin gittiği ve her iki taraf ikna olunca kadar onlarla konuştuğu söylenmektedir.²² İbn Abbas ve Hâricîlerin bu münakaşasının sonucu hakkında, kaynaklardaki rivayetler farklılaşmaktadır. İbâdî müellif Kalhâtî, İbn Abbas'ın bu görüşmeden ikna olmuş bir şekilde onların yanından ayrıldığını söylemektedir. Hatta dönüşünde Hz. Ali'nin ondan Hâricîlere karşı mücadelede kendisine destek olmasını isteğinde çekimser davrandığını iddia etmektedir.²³

¹⁷ Taberî, *Tarih*, V, 65.

¹⁸ Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, 49.

¹⁹ Kafafi, 190-91.

²⁰ Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, s. 48-49; Kafafi, 184.

²¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 125-126.

²² Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, 90.

²³ Kafafi, 190-191.

Hiz. Ali Harûrâ'da Hâricî toplulukla görüŖmüŖ, liderlerinin kim olduğunu sormuŖtur. Onlar da İbn Kevvâ'nın adını vermiŖlerdir. Halife, onlara karŖı çıkıŖlarının sebebini sorduğunda Siffin'de hakemi kabul etmesi olduğunu söylemiŖlerdir.²⁴ Bunun üzerine Hiz. Ali; "Bilmiyor musunuz ki, onlar Kur'an mushaflarını kaldırdıkları zaman Allah'ın kitabına çağrıya karŖılıklı gelmeyiz' demiŖtiniz. Ben de onları sizden daha iyi bildiğimi, Muaviye, Amr b. el-As, İbn Ebî Muayt, Habib b. Mesleme, İbn Ebî Serh'in davasının Kur'an ve din olmadığını söyledim. Nitekim çocukluğumda ve yetiŖkinliđimde onlarla birlikteydim ve onları tanıyorum.²⁵ Onlar sizi kandırmak için mushafları kaldırdığı zaman, size kendi doğrunuzda ısrar edin demiŖtim. Benim görüŖümü reddettiniz ve 'Hayır, biz onlara destek vereceğiz dediniz. Yazılı bir antlaşma yapmamda ısrar ettiğinizde, Kuran'ın ortaya koyduğu Ŗeyi getirmeleri için iki hakem çıkarılmasını Ŗart koŖtum. O ikisi Kuran'ın hükmüne göre karar verilerse ona karŖı çıkılmayacaktı. Fakat onlar bunu kabul etmezler, yerine getirmezlerse, hükümlerinde özgür olacaktık" demiŖtir. Hâricîler de "Kan konusunda hükümü sadece bu insanlara (hakemlere) vermeyi mi düŖündün?" dediklerinde Hiz. Ali; "Biz insanlara otorite vermedik. Kur'an'ı otorite yaptık. Fakat bu Kur'an sadece iki kapak arasında yazılan bir yazıdır. O konuşmaz, ancak insan vasıtasıyla konuşur" demiŖtir.²⁶ Hâricîler'in "Neden onlarla bu tartıŖmana girdin?" demeleri üzerine de "Cahilin bilmesi, bilenin de emin olması için. Belki bu ateŖkes sırasında Allah bu topluluğu uzlaŖtırır." yanıtını vermiŖtir. Hâricîler Hiz. Ali'nin bu savunmasının üzerine "Doğru söyledin ve dediğin gibi de oldu. Fakat bu bizim açımızdan küfürdür, biz bundan tövbe ederek Allah'a döndük. Bizim gibi tövbe et ki, biz de sana bağlılık yemini edelim. Yoksa sana karŖı duracağız" demiŖlerdir. Hiz. Ali onlardan bağlılık yemini almıŖtır. "Kûfe'ye gidin ve vergilerden gelen para arttırılıp atlar semirtilinceye kadar 6 ay bekleyin. Daha sonra düŖmana karŖı savaŖacađız" diyerek onları ikna etmiŖ ve Kûfe'ye geri döndürmüŖtür.²⁷ Fakat Hiz. Ali'nin tahkimden vazgeçmediği görünce tekrar ayrılmaya karar vermiŖlerdir.²⁸ İbâdî kaynaklarında ise, Müslümanlar'ın Hiz. Ali'nin tövbe etmesini istedikleri, Hiz. Ali'nin de aslında bu karardan piŖman olduğu fakat Muaviye'nin mektuplarında ısrarcı olmasıyla tahkimi kabul ettiği rivayet edilir.²⁹

²⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 125-126.

²⁵ Minkâri, *Vak'atu Siffin*, 489.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 126.

²⁷ Taberi, *Tarih*, V, 66.

²⁸ Hacer Suiçmez, "Hiz. Ali'nin SavaŖları ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi", YI tezi, Müiif İstanbul, 2010, 53-55; Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4: Hiz. Ali*, Ankara Okulu, 5. B., 2018, 151-154.

²⁹ Ŗemmahî, *Kitabü's-Siyer*, 48-49; Kafafi, 184.

Hâricîler Kufe'ye geldikten sonra Hz. Ali'yi eleştirmeye ve sövmeye başlamışlar, tahkimden vazgeçtiği söylentilerini ortaya atmışlardır.³⁰ Nitekim Hz. Ali'ye gelen biri onun inancından caydığının söylendiğinin haberini verince, Halife ikinci namazında mescitte bir konuşma yaparak Hâricîlerin durumuna atıfta bulunmuş ve onları eleştirmiştir. Mescitte bulunandan bazıları ayağa kalkarak "Hüküm Allah'ındır" sözünü tekrarlamışlardır. Hz. Ali de onlara "Sabırlı olun, çünkü Allah'ın vaadi doğrudur ve kesinliği olmayanların sizi hor görmesine izin vermeyin" demiştir. Rivayete göre Ali minberde ellerini kuvvetlice sıkarak onlara şöyle demiştir: "Sizin için şu 3 şeye rıza gösterdik. Birincisi camide ibadetinize engel olmayacağız, ikincisi bize destek olduğunuz sürece ganimetten pay alacaksınız, üçüncüsü ise bizimle savaşmadığınız sürece sizinle savaşmayacağız."³¹

Hz. Ali, Ebu Musa el-Eş'arî'yi hakem olarak göndereceği zaman Hâricîlerden Zür'a b. Burc et-Taî ile Hurkus b. Zühayr es-Sa'dî Hz. Ali'nin yanına gelerek "Hüküm Allah'a aittir" demişlerdir. Ali de aynı şekilde cevap vermiştir. Hurkus ona, günahundan tövbe etmesini ve kararından dönmesini sonra da onlarla birlikte düşmana karşı savaşmasını söylemişlerdir. Hz. Ali de aslında başta onların dediği şeyi yapmak istediğini fakat onların kendisine itaatsizlik ettiğini söylemiştir. Nahl suresi 91. ayeti örnek getirerek (Ahitleştığınız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak sağlama bağladığınız yeminleri bozmayın. Allah yaptıklarınızı şüphesiz bilir) karşı tarafla yazılı bir anlaşma yaptığı için onlara verdikleri sözü tutacağını bildirmiştir. Hurkus b. Zühayr, tekrardan Hz. Ali'ye bu günahundan tövbe etmesi gerektiğini söyleyince, bunun bir günah değil reyin acizliği durumu olduğunu söylemiştir. Aralarında geçen bu münakaşadan sonra onlar "Hüküm Allah'ındır" diyerek Hz. Ali'nin yanından uzaklaşmışlardır. Hz. Ali onların bu sloganına karşı "Söylediğiniz söz doğrudur fakat onu yanlış anlamda kullanıyorsunuz" demiştir.³²

2- Nehrevan'a Doğru Hareket

Hâricîler Hz. Ali'nin tahkimden vazgeçmediğini ve Ebu Musa el-Eş'arî'yi tahkim toplantısına gönderdiğini görünce kesin bir şekilde ipleri koparmaya karar vermişlerdir.³³ Hâricîlerin ileri gelenleri Şureyh b. Evfâ el-Absî'nin evinde veya Hurkus b. Zühayr'ın evinde kendilerine imam olarak aralarından birini seçmek üzere toplanmışlardır.³⁴ Burada liderliği önce Yezid b. El-

³⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 569; Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 90

³¹ Taberi, *Tarih*, V, s. 74

³² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 130; İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 569.

³³ Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, 91.

³⁴ Taberi, *Tarih*, V, 75-76.

Husayn'a³⁵ ya da Hurkus b. Züheyr'e sonra İbn Ebî Evfâ'ya teklif etmişler fakat onlar kabul etmemiştir. En son olarak, fazla namaz kılıp secde ettiği için kendisine Zü's-sefinât (nasırlı) denilen Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye bu görevi önermişlerdir. O, "Bu görevi dünya sevgisi için kabul etmediğim gibi ölüm korkusu ile de terketmeyeceğim" ya da "bu görevi dünyalık arzusuyla veya ölümden kaçtığım için değil; bundan büyük bir sevap umduğum için kabul ediyorum"³⁶ diyerek üstlenmiştir.³⁷ Sonrasında da Allah'ın hükmünü gerçekleştirebilecekleri bir beldeye gitme teklifinde bulunmuştur. Şureyh b. Evfâ, Medain'e gitmeyi önermiştir. Zeyd b. Husayn et-Tâî, topluca değil de gizli şekilde ve parça parça gidilmesini; zira Medain'de kendilerine karşı çıkacak insanlar olduğu için orda durmayıp Nehrevan'a kadar ilerlenmesini oraya gidilince de Basra'daki destekçilerine mektup yazılarak irtibat kurulmasını önermiştir. Bu öneri diğerleri tarafından da kabul edilmiştir.³⁸ Basra'daki destekçilerine mektup yazmasının ardından Kufe'den Nehrevân'a doğru gruplar halinde yola çıkmışlardır.³⁹

Bu süreçte hakem olayı gerçekleşmiştir. Hz. Ali tahkime Şureyh b. Hanî önderliğinde 400 kişilik bir heyet göndermiş, Ebu Musa'yı ve namaz kıldırması için Abdullah b. Abbas'ı da onlara dâhil etmiştir. Muaviye de aynı sayıda kişiyi Amr b. As'ın yönetiminde Ezruh'a göndermiştir.⁴⁰ Vakıdî'nin iddiasına göre Sad b. Ebi Vakkas' hakemlerin görüşmesi sırasında orda bulunmuş; hatta oğlu Ömer ona Ezruh'a gidinceye kadar eşlik etmiştir. Daha sonra Sa'd tövbe etmiş, umre yapmaya gitmek için hazırlanmıştır.⁴¹

Sünni kaynaklara göre hakemlerin durumu Hz. Ali'ye ulaşınca, bu kararlarının kabul edilemez olduğunu söyleyerek Şamlılarla savaşmak üzere hazırlıklarına başlamıştır. Kendisine destek olmaları için de Nehrevan'daki bu gruba bir mektup göndermiştir. Hakemlerin Kur'an ve Sünnete göre hüküm vermediklerini, mektup kendilerine ulaşınca geri gelmelerini ve düşmana karşı birlikte mücadele etmeyi teklif etmiştir. Çünkü Hz. Ali'ye göre hakemlerden önceki duruma tekrar dönülmüştü.⁴²

İbâdî müellif Kafâfî, Hz. Ali'nin tahkimdeki neticeyi öğrenince pişman olduğunu söylemektedir. Onun Nehrevan halkını Muaviye'ye karşı çağırarak için şöyle bir mektup yazdığını rivayet edilir:

³⁵ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, (nşr. Ömer Faruk Tabba), Beyrut ts., 202.

³⁶ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 202.

³⁷ Kafafî, s. 184-185; Ethem Ruhi Fığlalı, "Abdullah b. Vehb er-Râsibî", *DİA*, C. 1, 1988, 141.

³⁸ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 203-204; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 131.

³⁹ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 204; Taberi, *Tarih*, V, 75-76.

⁴⁰ Mînkârî, *Vak'atu Sıffin*, 533.

⁴¹ Taberi, *Tarih*, V, 76.

⁴² Taberi, *Tarih*, V, 77-78; Fığlalı, "Abdullah b. Vehb er-Râsibî", 141-142; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4: Hz. Ali*, 151-154.

“Emirü'l-Mü'minin Ali'den, Abdullah b. Vehb el-Râsibî, Yezid b. Hısn (Taberi de Husayn şeklinde de geçmektedir) ve taraftarlarına. Allah'ın selamı sizin üzerinize olsun. İki hakem, Kitabullah'ı tamamen terk edip vahyolunanlara karşı hüküm vermiş durumdalar. Böylece Allah ve Resülü de onları terk etmiş olmaktadır. Aynı zamanda ben de onları terk etmiş bulunmaktayım. İlk görüştüğümüz üzereyiz. Benimle anlaşın ki ve benden ısrarla talep ettiğiniz şeyi, Allah düşmanlarımızla bizim aramızda hükmedinceye kadar, yerine getirmek üzere mukabele edelim. Allah izin verirse, Necran'da buluşalım.”⁴³

Fakat Hâricîler “Sen Rabbin için değil kendin için gazaplandın. İki kişiyi hakem kıldığın için küfre düştüğünü kabul edip tövbe ederek imana gelersen, aramızdaki durumu gözden geçireceğiz. Diğer türlü senden ayrılacağız. Allah hainlerin hilesini başarıya ulaştırmaz” yanıtını verdiler.⁴⁴

Hâricîlerin kaynaklarına göre cevap mektubunda Hz. Ali'nin Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye itaati de şart koşulmuştur:

“Bismillâh. İmâmü'l-Müslimîn Abdullah b. Vehb er-Râsibî, Zeyd b. Husayn ve yanındakilerden, kendi kendini azletme durumuna düşen Ali b. Ebû Tâlib'e, Selamet doğru yolu tutanların üzerine olsun. Mektubunda zikrettiğin iki hakemin Kitâbullah'ı terk ettikleri ve Allah'ın indirdiğinin aksine hüküm verdikleri haberi bize ulaşmış bulunmaktadır. Allah'a şükürler olsun ki, biz başından beri bu işi yapmanın doğru olmadığını biliyorduk. Senin günahın, tahkîme razı olduğun için hakemlerin günahından büyüktür. Hak olana dönmemizi ve daha önce olduğu gibi bizimle anlaşmayı teklif etmişsin. Bu durumda biz, senin tövbe ettiğini ve pişmanlık duyduğunu kabul ediyoruz. Sen hakikaten samimi ve dürüst isen Allah'a, Resûlü'ne ve Müslümanlar'ın imamı Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye itaat hususunda Müslümanlar'a iltihak et! Biz seni azlettikten sonra onu imam olarak tayin ettik; çünkü bizim böyle bir yola gitmemize sen sebep oldun.” şeklinde olmuştur.⁴⁵

Hz. Ali mektubu okuyunca onları ikna etmenin zorluğunu anlamış ve onları kendi haline bırakarak Şamlılarla savaşmak üzere çalışmalarına başlamıştır.⁴⁶ Buradan da Hz. Ali'nin zihninde Hâricîlere karşı askeri bir harekât düzenleme gibi bir düşüncesi olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁷ Halife Nuhayle'de karargâh kurarak valilerine, yerine birilerini bırakarak yanına gelmelerini emretmiştir. Bunun yanı sıra Utbe b. Ahnes b. Kays ile birlikte Basra valisi Abdullah b. Abbas'a bir mektup göndererek batıdaki düşmanlara karşı çıkmak için hazırlıklara giriştiklerini, onların da adamlarıyla birlikte yola koyulmasını ve

⁴³ Dîneverî, *Ahbâru't-Troâl*, 206; Kafafi, s. 184-185.

⁴⁴ Dîneverî, *Ahbâru't-Troâl*, 206; Taberi, *Tarih*, V, 77-78; Fiğlalı, “Abdullah b. Vehb er-Râsibî”, 141-142; Azimli, a.g.e.,151-154.

⁴⁵ Kafafi, s.186.

⁴⁶ Taberi, *Tarih*, V, s. 78.

⁴⁷ Adem Apak, *Ana Hatırlarıyla İslam Tarihi-2*, 12.b, Ensar Yay., İstanbul, 2015, s. 326.

kendilerinden sonraki haberleri beklmelerini söylemiştir. Mektubu sesli olarak okuyan İbn Abbas'a sadece 60 bin kişinin sadece 1500'ünden destek gelmiştir. Bunun üzerine İbn Abbas onlara bir konuşma yaparak sayıyı arttırmıştır.⁴⁸ Hz. Ali'nin toplam destekçisinin 65 bini Kufe'den, 3200'ü Basra'dan olmak üzere yaklaşık 68.200 kişidir.⁴⁹ Şam üzerine sefere çıkmaya hazırlanıldığı bu süreçte Hâricîlerin Abdullah b. Habbâb ve eşinin öldürüldüğü haberi gelmiştir.

3- Abdullah b. Habbab'ın Öldürülme Vak'ası

Hz. Ali'nin Hâricîler üzerine harekât düzenlenmesinde Abdullah b. Habbab'ın öldürülmesi vak'ası önemli bir faktör olmuştur. Taberî'de aktarılan Yakub b. İbrahim'in rivayetine göre, Hâricîler girdikleri bir köyde sahabeden Habbab b. Eret'in oğlu Abdullah ile karşılaşmışlardır. Ona, "Resulullah'ın şöyle bir hadis rivayet ettiğini duydun mu? Fitne çıktığında oturan adam ayakta durandan, ayakta duranlar yürüyenden, yürüyen ise koşandan daha hayırlıdır." hadisini söylemişler; İbn Habbab da duyduğunu söylemiştir. Daha sonra Hâricîler İbn Habbab'ı nehri kıyısına götürerek başını kesmişler, hamile cariyesinin de karnını yarıp içeri boşaltmışlardır.⁵⁰

Ebu Mihnef'in rivayetine göre ise Basra'dan gelen Hâricîler yolda ilerlerken eşeğinin üstünde bir kadın taşıyan bir adama rastlamışlardır. Onun yolunu keserek onu korkutmuşlar ve kim olduğunu sormuşlardır. O da Peygamberin sahabesi Habbab'ın oğlu Abdullah olduğunu söylemiştir. Babasının Peygamber'den duyduğu bir hadisi söylemesini istediklerinde Abdullah; "Fitne zamanında bedenler öldüğü gibi kalpler de ölür. Kişi mümin olarak akşama erer, sabaha kâfir çıkar. Kâfir olarak sabaha çıkar, mümin olarak akşama erer." hadisini söylemiştir. Hâricîler bu seferde Ebu Bekir ve Ömer hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istemişlerdir. O da her ikisine övgüde bulunmuştur. Osman'ın halifelığının ilk dönemi ve son dönemi hakkında ne düşündüğünü sormuşlar, Abdullah onun her iki dönemde de doğrudan olduğunu söylemiştir. Hakem tayin etme olayı öncesi için Ali hakkında ne düşündüğünü sorduklarında ise; "Allah sizden daha iyi bilir. O dininde Allah'tan en fazla korkan ve öngörüsünü en fazla uygulayandır" yanıtını vermiştir. Hâricîler de ona, "Sen hevâna kapıldın. Onların yaptıklarından ziyade onların isimlerini destekliyorsun. Seni daha önce kimseye verilmemiş bir ölüme çarptıracağız" diyerek onu ve hamileliğinin son safhalarında olan eşini götürüp hurma ağacına bağlamışlardır. O sırada ehl-i zımmeye ait olan bir domuz oradan geçmiş, Hâricîlerden biri kılıcıyla onu öldürmüş sonra da bedelini sahibine ödemiştir.

⁴⁸ Taberî, *Tarih*, V, 78. Dineverî bu sayıyı 7 bin olarak verir. *Ahbârü't-Tvâl*, 206.

⁴⁹ Taberî, *Tarih*, V, 80; İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 583.

⁵⁰ Taberî, *Tarih*, V, 81; İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 584.

İbn Habbab onların bu yaptığını görünce, “Eğer gördüğüm kadar sadıksanız, sizden korkmama gerek yok, öyle değil mi? Ben İslam’da bir yanlışa neden olmamış bir Müslümanım. Endişe edilecek bir durum yok diyerek bana güvence vermişsiniz.” demiştir. Fakat onlar denilenleri umursamayarak, Abdullah’ı boylu boyunca yere yatırarak boğazını kesmişlerdir. Onun kanı bir taraftan nehre akarken, karısını getirmişler; o “Allah’tan korkmuyor musunuz, ben sadece hamile bir kadını” demesine rağmen dinlemeyip karnını yarmışlardır. Aynı zamanda Tayy kabilesinden 3 kadını ve Ümmü Sinan es-Seydâviyye’yi de öldürdükleri rivayet edilmektedir.⁵¹

Abdullah b. Habbab’ın öldürülme haberi Hz. Ali’ye ulaştınca oraya gidip kendisini bilgilendirmek üzere Hâris b. Mürre el-Abdî’yi ve ya Hâris b. Mürre el-Fak’asî⁵² göndermiştir. Hâris onları sorgulamak için nehrin oraya varınca Hâricî gurup tarafından öldürülmüştür. Haber Halife ve yanındaki insanlara ulaştığında, etrafındakiler Hz. Ali’ye; “Mülklerimizi ve ailelerimizi bizden almak niçin bizim arkamızda kalmalarına izin veriyorsun. Onlara karşı koymamız için bize izin ver. Onların meselesini halledince Şamlı düşmanlarımızın karşısına çıkacağız” dediler. Bunun üzerine Hz. Ali de hem ordusundan talebi haklı kabul ederek, ilk olarak Hâricîler üzerine gidilmesi gerektiğine karar vermiş ve Nehrevan üzerine yola çıkacağını duyurmuştur.⁵³

İbâdî müellif Şemmahî Hâricîleri savunma gayesiyle, işlediği cinayetten dolayı Hâricîler’in Mis’ar’ın yaptığı bu işten uzak olduklarını belirttiklerini rivayet eder. Nitekim onu öldürmek istediklerini fakat Mis’ar’ın onların yanından kaçtığını, sonra da onunla irtibatı kestiklerini söylemektedir.⁵⁴ Fakat bilindiği üzere onlar hem katili savunmuşlar hem de araştırma yapması için gönderilen Hâris b. Mürre’yi öldürmüşlerdir. Şayet Hâricîler Mis’ar olayına karşı olsalardı Hz. Ali Nehrevan’a geldiğinde katillerin kendisine verilmesini istediğinde; hep birlikte öldürdüklerini söyleyerek halifenin talebine olumsuz karşılık vermezlerdi.⁵⁵

4- Nehrevan Savaşı (38/658)

Hz. Ali Nehrevan’a yakın bir yerde karargâh kurarak Kays b. Sa’d b. Ubade ve Ebû Eyyüb el-Ensâri’yi onlarla görüşmesi için göndermiştir.⁵⁶ Kays b. Sa’d b. Ubade düşmana karşı birlikte mücadele etmeleri için kendilerine destek olmaları çağrısında bulunmuştur. Abdullah b. Şecera es-Sülemî (veya

⁵¹ Taberi, *Tarih*, V, 82; İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 584.

⁵² Dîneverî, *Ahbâru’t-Troâl*, 206.

⁵³ Taberi, *Tarih*, V, 82.

⁵⁴ Şemmahî, *Kitabü’s-Siyer*, 50.

⁵⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 586; İbnül Cevzi, *el-Muntazam*, V, 123-124; Suiçmez, Hz. Ali’nin Savaşları, 57-58.

⁵⁶ Dîneverî, *Ahbâru’t-Troâl*, 207; Taberi, *Tarih*, V, 83.

Abdullah b. es-Sahber⁵⁷) “Gerçek bizi aydınlattı. Bize Ömer gibi birine getirene kadar size itaat etmeyeceğiz” deyince Kays da ona Ali’den başka etrafımızda tarif ettiğın başka kimse göremiyoruz” cevabını vermiştir.⁵⁸ Sizler halife olarak onu tanır mısınız? diye sorunca onlar tanımadıklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Kays; “Allah nefislerinizi helak ettiğini size bildirmektedir. Fitne sizin kalbinize girmiş” diyerek ordan ayrılmıştır.⁵⁹

Ardından gönderilen Ebu Eyyüb el-Ensârî ise; “Sizler ve biz Sıffin’den önceki aynı durumdayız. Aramızda bir fikri ayrımı yok, neden bize karşı savaşıyorsunuz? dediğinde “Bugün size bağlılık yemini verirsek, yarın yine hakem atarsınız” yanıtını vermişlerdir. Buna karşılık Ebu Eyyüb da “Bir sonraki yıl ne olacağı korkusuyla fitneye dalmamanızı Allahtan diliyorum” diyerek yanlarından ayrılmıştır. Her ikisi de bir sonuç alamayınca en son Hz. Ali bizzat onların karşısına giderek bir konuşma yapmıştır. Onlara mushaflar ile hile yapıldığı konusunda uyarı yapmasına rağmen kendisini dinlemediklerini, şayet o zaman dinlemiş olsalardı sağlam bir karara varmış olacaklarını söylemiştir. Onların itaatsizlikleri yüzünden hakemi kabul ettiğini, iki hakemle Kuran’ın emrettiği ve bildirdiği hususlarına bağlı olarak karar vermeleri için anlaştığını; fakat onların buna uymayarak Kuran ve sünnete aykırı davrandıklarını söylemiştir. Bu yüzden baştaki durumumuza döndüğünü, bundan sonraki durumunda ne istediklerini sormuştur. Hâricîler de tahkimin oluşmasında hata ettiklerini ve bu yüzden tövbe ettiklerini onun küfre düştüğünü ve tövbe ederse yanında olacaklarını, aksi takdirde ona savaş açacaklarını söylemişlerdir. Hz. Ali de onlara cevaben “Bir kasırğa size isabet eder ve hiçbiriniz hayatta kalmazsınız. Allah’ın Resulüne inandıktan, onunla hicret ettikten, Allah yolunda cihat ettikten sonra kendimin küfre girdiğine mi şehadet edeyim (kendimi öyle mi itham edeyim?) O zaman sapmış olur ve doğru yola yönlendiremezdim.”⁶⁰ dedikten sonra hükmüne razı olacakları bir kişiyi karşısına çıkarmalarını onunla görüşmesi aleyhinde olursa tövbe edeceğini; delil onların aleyhine olursa da Allah’tan korkmalarını söylemiştir. Hâricîler bunu kabul ederek Hz. Ali’nin karşısına çıkması için Abdullah b. el-Kevvâ’yı göndermişlerdir. Durum Hâricîlerin aleyhine olacak şekilde gitmeye başlayınca İbn Kevvâ’yı yanlarına çağırmuşlardır.⁶¹

Daha sonra Hz. Ali ordusu için hazırlıklarına başlamış, Hucr b. Adiy’e sağ kanatın komutanlığını, Şebes b. Rib’i ya da Ma’kil b. Kays’a sol kanatın komutanlığını vermiştir. Ebu Eyyüb el-Ensari’yi atlıların, Ebu Katâde b. Ensa-

⁵⁷ Dîneverî, *Ahbâru’t-Troâl*, 207.

⁵⁸ Taberi, *Tarih*, V, 83.

⁵⁹ Dîneverî, *Ahbâru’t-Troâl*, 207.

⁶⁰ Taberi, *Tarih*, V, 84.

⁶¹ Dîneverî, *Ahbâru’t-Troâl*, 208-209.

ri'yi piyadelerin başına geçirmiştir. 700-800 kişiden oluşan Medine ehlinin başına da Kays b. Sa'd b. Ubade'yi görevlendirmiştir. Hâricîler de hazırlıklarını yapmışlar, sağ kanata Zeyd b. Husayn et-Tâî'yi sol kanata da Şureyh b. Evfâ el-Absî'yi, piyadelerin başına Hurkus b. Züheyr'i tayin etmişler, tüm süvarilerin başına Abdullah b. Vehb geçmiştir ⁶²

Savaş başlamadan önce, Hz. Ali Ebu Eyyüb el-Ensari'yi Hâricîlerle son bir kez konuşma yapması için göndermiştir. Onun eline bir bayrak vererek bu bayrağa sığınanların, Kûfe ya da Medain'e gidenlerin, o gruptan ayrılanların güvende olacağını söylemiştir. Savaş başlamadan ayrılanların kurtulacağını söyleyince bir grup Mis'ar b. Fedekî et-Temimi ile Ebu Eyyüb'ün sancağına sığınmışlardır.⁶³ Ferve b. Nevfel el-Eşcâî Hz. Ali ile savaşmak için bir sebebi olmadığını, görüşü netleşene kadar ordudan ayrıлып bekleyeceğini söylemiş ve 500 süvarisiyle birlikte oradan ayrılarak Bendeniceyn⁶⁴ ve Deskere civarına gitmiştir.⁶⁵ Yine başka bir grup daha ayrılarak Kufe'ye dönmüşlerdir. Normalde Hâricîlerin sayısı 4000 iken, Abdullah b. Vehb'in yanında 2800 kişi kalmıştır.

Hz. Ali ordusundakilere, karşı taraftan atak gelene kadar saldırıya geçmemelerini emretmiştir. Karşı taraf saldırıya geçerse, onlara ulaştıklarında yorgun olacaklarını böylece rakiplerini karşı savunmada bulunacaklarını söylemiştir.⁶⁶ Hâricî müellif Kalhatî'ye göre de durum tam tersi olup, Hâricîler Hz. Ali savaşı başlatmadan saldırıya geçmek istememişlerdir.⁶⁷ Hz. Ali'nin süvarileri sağ ve sol cenahtan Harîcileri püskürtmüşlerdir. Okçular da onları ok yağmuruna tutmuşlardır. Meydana gelen savaşın ardından öldürülenlerin arasında Abdullah b. Vehb, Şureyh b. Evfâ, Resulullah'ın cennetle müjdelendiği söyledikleri Hurkus b. Züheyr⁶⁸ başta olmak üzere Hâricîlerin büyük kısmı öldürülmüştür. Savaşta yaralanan Hâricîlerden 400 kişi kabilelerine teslim edilmiştir.⁶⁹

5- Savaşın Sonuçları

Büyük kayıplar veren Hâricîler için bu savaş, sonraki dönem isyanlarına temel teşkil eden son derece üzücü bir olay olmuştur. Hz. Ali'nin savaştan

⁶² Dîneverî, *Ahbâru't-Troâl*, 210; Taberi, *Tarih*, V, 85.

⁶³ Dîneverî, a.g.e., 210; Taberi, *Tarih*, V, 86.

⁶⁴ Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, 301.

⁶⁵ Dîneverî, *Ahbâru't-Troâl*, 210.

⁶⁶ Dîneverî, a.g.e., 210; Taberi, *Tarih*, V, s. 86. İbn Kesir, er-Rasibî'nin yanında sadece bin kişi kaldığını söyler. *el-Bidâye*, X, 587.

⁶⁷ Kafafî, 191.

⁶⁸ Cennetle müjdelendiğini yalnızca Hâricî kaynaklar rivayet etmektedir. Bkz. Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, s. 53.

⁶⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 589; Kafafî, 191. Bkz. Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4: Hz. Ali*, 155.

sonra cesetler arasında dolaşarak onlara dua ettiğini, ilerinde seçkin sahabi- nin de bulunduğu bu insanları öldürdüğu için hatalı olduğunu söyleyen rivayetler de bulunmaktadır.⁷⁰ Nitekim Şemmâhi, Hz. Ali'nin askerlerin Nehrevan'da öldürdükleri kişilerden dolayı pişman olduklarını söyler.⁷¹

Bu tarz söylemlere, karşı tarafı haksız çıkarma amacı barındırmasından dolayı ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Hz. Ali'nin savaş sonrasında ölen sahabilere üzülmüş olması oldukça insani bir durumdur Nitekim, savaş sonrası geriye kalan mallar dışında başka bir şeyin paylaşılmasına izin vermemiş, yararlıları ailesine teslim etmiş, esir etmemiştir.⁷² (Ama bu onlarla savaşmasının hatalı olduğunu düşündüğu anlamına gelmez)

Savaşın kazanan tarafı görünürde Hz. Ali tarafı olsa da, ileri vadede bakıldığında kendisine destek verebilecek olan bir grubun bu ihtimali artık son bulmuştur. Zira onların çıkardığı isyanlarla karşı karşıya kalan Hz. Ali'yi öldüren kişi de, bir yakını Nehrevan'da öldürülen bir Hâricî olacaktır.(İbn mülcem)

Hz. Ali Nehrevan'a dönmeye karar verince, ordusuna bir konuşma yaparak Allah'ın kendilerine zafer nasip ettiğini, şimdi ise Şamlıların üzerine yürüme vakti olduğunu söylemiştir. Onlar da "Ey Müminlerin emiri, oklarımız bitti, kılıçlarımız yoruldu, mızraklarımız yerinden çıktı. Bizim techizatlarımızı tamamlamamız için bizi geri gönder" demişlerdir. Ardından da Ali taraftarları Nuhayle'de bir kışla kurmuşlardır. Burada kalışları sırasında da yavaş yavaş Kufe'ye gitmeye başlamışlar, böylece Hz. Ali'nin yanında yaklaşık bin kadar kişi kalmıştır. Bunun üzerine Hz. Ali Kufe halkına kendisine itaat etmedikleri ve cihattan kaçtıkları için bir mektup yazarak Cuma namazından sonra okutulmasını emretmiştir. İnsanlar bunu duyunca her taraftan toplanıp Hali- fe'nin yanına gitmişler; savaştan geri kalmayacakları sözünü vermişlerdir. Hz. Ali sözünde sadık olanların er-Rahbe'de toplanması için emir vermiş fakat ertesi gün sadece 300 kişi gelmiştir. Hucr b. Adî ve Saîd b. Kays el-Hemedânî, bu duruma çok üzülen Hz. Ali'ye halkı Şam üzerine savaşmaya mecbur etmesi, katılmayanlara da ceza vermesi önerisinde bulunmuşlardır. Fakat bu, Hz. Ali'nin İbn Mülcem tarafından öldürülmesinden dolayı uygulamaya konulamamıştır.⁷³

SONUÇ

Vuku bulan olay bir tane olsa da farklı mezheplere mensup insanlar bunun üzerinde kendi bağlı buldukları grubun ideolojisi çerçevesinde farklı

⁷⁰ Kafafi, 191.

⁷¹ Şemmâhi, *Kitabü's-Siyer*, 53.

⁷² Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 211; İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 589.

⁷³ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 213.

yorumlar yapmışlardır. (Ehli sünnet, Harici ve Şia açısından) Bunun en belirgin örneği de tahkimden sonraki süreçte meydana gelen Nehrevan savaşıdır.⁷⁴ Bu savaşla gelinen noktaya bakıldığında, sürecin Muaviye lehinde işlediği görülmektedir. Öncesinde Hz. Ali'nin karşısında rakip olarak sadece Muaviye varken tahkimden sonra artık buna Hâricîler olarak adlandırılan grup da eklenmiştir. Zira artık Muaviye'nin karşısında Hâricîlerle mücadeleden yorgun düşen bir Ali ordusu kalmıştır. Böylece Muaviye Suriye bölgesi fetihlerine yoğunlaşmıştır.⁷⁵

Hâricîlere göre Hz. Ali'nin icraatları tahkimden önce ve tahkimden sonrası olarak 2'ye ayrılmakta; tahkim öncesi Hz. Ali'nin davranışları isabetliyen tahkim sonrası küfre girmiştir. Hz. Ali onları Kufe'ye dönmek için ikna ederken tahkimden vazgeçeceğini söylemiş fakat sonrasında bu sözünü tutmamıştır. Hz. Ali Nehrevan öncesi, Abdullah b. Habbâb'ı öldürenlere karşı katilin kendilerine verilmesini istediğinde katillerin yanında olmadığını söylemişlerdir. Savaş sonrası Hz. Ali'nin pişman olup ölümlerin başına gittiğini söylemektedirler.⁷⁶

KAYNAKÇA

- Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-2*, 12.b, Ensar Yay., İstanbul, 2015.
- Aycan, İrfan, "Muaviye b. Ebî Süfyan", *DİA*, C. 30, 2005.
- Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4: Hz. Ali*, Ankara Okulu, 5. B., 2018.
- Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enis et-Tabba-Ömer Enis et-Tabba), Beyrut ,1987.
- Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Târihu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm), I-XII, Dâru'l-Maârif, Kahire.
- Demircan, Adnan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehlibeyt*, Beyan Yay, 2016.
- ....., *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, 2. b, Beyan Yay. 2015.
- ....., *Ali-Muaviye Kavgası*, Beyan Yay., 2014
- Dîneverî, Ebü Hanife Ahmed b. Davûd (282/895) *Ahbâru't-Trvâl*, (nşr. Ömer Faruk Tabba), Beyrut ts.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Abdullah b. Vehb er-Râsibî", *DİA*, C. 1, 1988.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, 1990.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail (774/1372) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I- XIV, (thk. Abdullah İbn AbdiMuhsin et-Türkî), Hicr, 1998.

⁷⁴ Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehlibeyt*, s. 206.

⁷⁵ İrfan Aycan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, *DİA*, C. 30, 2005, s.126-127.

⁷⁶ Adnan Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehlibeyt*, Beyan Yay., 2016, s. 201-202.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597 / 1201), *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülük*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata), I-XVIII, Beyrut, 1995.

İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed (630-1232), *el-Kâmil fi't-Tarih*, III, Beyrut, 1982.

Kafâfî, Muhammed "Ebû Said Muhammed b. Sa'id el-Ezdî el-Kalhatî'ye Göre Hâricîliğin Doğuşu", çev. Ethem Ruhi Fığlalı, AÜİF dergisi, C. 18, 1970.

Minkâri, *Vak'atu Sıffin*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrut, 1990.

Suiçmez, Hacer, "Hz. Ali'nin Savaşları ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi", YI tezi, Müif İstanbul, 2010.

Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, (thk. Ahmed b. Suûd es-Siyâbî), Maskat, 1992.

HZ. ALİ DÖNEMİ İSLAM COĞRAFYASI

Fatih Erkoçoğlu*

GİRİŞ

Hız. Muhammed'in (sav) Medine'deki faaliyetleri sonucunda kurduğu İslâm devletinin sınırları, vefatından önce Arap yarımadasının tamamına yayılmıştı. Hız. Ebû Bekir ile başlayan fetih faaliyetleri hız kesmeden Hız. Ömer döneminde devam etmiş, İslâm devleti, Arab yarımadası dışına doğru hızlı bir şekilde yayılmış, Irak, Suriye, Filistin, Mısır ve İran toprakları Müslümanların hâkimiyeti altına girmiştir.

Çok kısa bir süre içerisinde Müslüman idaresine giren bu bölgelerin elde tutulması ve eski sahiplerinin geri alma teşebbüslerinin boşa çıkarılması amacıyla Hız. Ömer döneminde Müslümanlarla iskân edilmiş şehirler tesis edildi. Irak bölgesinde Kûfe ve Basra, Mısır'da ise Fustât inşa edildi. Suriye'deki şehirlerin varlığı yeterli görülmüş olmalı ki bu bölgede yeni bir şehir inşa edilmeksizin, buradaki cündlere (ordugâh kentlere) askerler yerleştirilmiş, eskiden beri bölgenin önemli bir merkezi olan Dımaşk Suriye'nin yönetiminde söz sahibi olmuştu. Kurulan bu şehirler, zaman içerisinde taşranın askerî-siyasi merkezleri olmuştur.¹

Hız. Osman'ın 10 yılı aşan yönetiminde (23-35/644-656) İslam dini pek çok yeni coğrafyaya yayıldı. Hız. Osman'ın halifelğinde fütûhât daha da hızlandırılarak Hulefâ-yı Râşidîn döneminin en geniş sınırlarına ulaşıldı. Bu dönemde İslam toplumunda gözle görülür derecede değişim ve dönüşümler ile bunun tabi yansıması olarak muhtelif problem ve tartışmalara şahit olundu. Tabi olarak biz bu konulara girecek değiliz, biz burada ilk olarak Hız. Ali'nin hilafetinde ortaya çıkan iç siyasi gelişmelere kısa hatlarla değinerek, ardından Hız. Osman dönemindeki fetihlerin kazanımlarının, Hız. Ali dönemindeki iç savaş ve karışıklıklar dönemindeki akıbetini ele almak istiyoruz.

Hız. Ali Dönemi İslam Coğrafyası

Hız. Ali'nin Halife Oluşu ve Cemel Savaşı

Tarihçiler, Hız. Osman'ın hilafetinin 644-649 yıllarını "Sükûnet Dönemi", 650-655 yılları arasında ise "Karışıklık (Fitne) Dönemi" olarak adlandırmışlardır.

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, fatihkocoglu@hotmail.com

¹ Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılışı Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, s. 93.

Böyle bir ayrıma gidilmesinde karışıklığın ikinci devrede ortaya çıkmasından kaynaklandığı anlaşılmalı birlikte ikinci dönemdeki karışıklıklar, geçmişe dayanan hoşnutsuzlukların bir dışavurumu şeklinde ortaya çıktığı belirtilmelidir. Hz. Osman'ın halifeliliği sürecinde ortaya çıkan hadiseler ve bunların sebepleri üzerine pek çok fikir ileri sürülmüştür.

Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci devresinde, fetihlerin varacağı son noktaya ulaşması, gelirler de azalmaya yol açtı. Bu da bilhassa Kûfe'de (gibi şehirlerde) ekonomik bir takım sıkıntıların ortaya çıkmasına imkân sağladı. Ekonomik sorun kısa süre sonra da siyasi huzursuzlukları arkasında getirdi. Bu krizi aşmaya çalışan Hz. Osman Sevad arazisini, bazı şahıslara ikta olarak tahsis edince, Kufeliler nezdinde otoritesi sarsıldı. Şehirde kısa süre sonra önemli bir muhalefet hareketi başladı. Bu muhalefet şehre kendi valilerini bile tayin etme cüretini gösterdi. Böylece bunlar her ne kadar resmî olmasa da Kûfe'yi merkezden koparmış oldular. Halife bu şahsı, vali olarak tanımak zorunda kaldı. Bu durum kısa süreliğine sükuneti beraberinde getirmiş olsa da günden güne büyüyerek halifenin ölümünü hazırlayan faktörler içerisinde yer aldı. Nihayetinde Hz. Osman, Medine'de Kûfe, Basra ve Fustat garnizonlarından gelen askerler tarafından uzun bir kuşatma sonrasında şehit edildi. İsyancılar, halifenin çekilmesini istiyorlardı. Ama halifenin öldürülmesi, büyük bir sorunu beraberinde getirdi. Yeni halifenin seçimi meselesinde isyancı grupların ittifak içinde olmadıkları anlaşılmaktadır.²

Başkent Medine'de bir kaos vardı. İpler asilerin elinde idi. İsyancıların baskısı üzerine Hz. Ali'ye halife olarak biat edildi (18 veya 23 Zilhicce 35/17 veya 22 Haziran 656).³ Talha ve Zübeyr ile başlayan biat süreci, Medinelilerin ve son olarak isyancıların iştiraki ile bitti. Yeni halifenin yüz yüze kaldığı ilk sorun Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması idi. Ancak içinde bulunduğu durum itibarıyla Hz. Ali'nin bunu yapma imkanı yoktu. Zira etrafı zaten Hz. Osman'ın katline iştirak eden isyancı askerlerle çevrilmişti.⁴

Saîd b. el-As, Velid b. Ukbe ve Mervan b. el-Hakem gibi Hz. Osman'ın yakınları olan bazı Emevi ailesi mensuplarının ise Hz. Ali'ye biat ettikten sonra Medine'den ayrılıp, Mekke'ye gitmeleri başka bir sorunun daha ortaya çıkmasına neden oldu.

² Geniş bilgi için bkz. Mahfuz Söylemez, *Güç ve İktidar, Kûfe'de İktidar Mücadelesi*, İstanbul 2011, s. 23-50.

³ Halife b. Hayyat, h. 36 yılını vermektedir. Bkz. Ebû 'Amr b. Ebû Hubeyre el-Leysî el-'Uşfurî, (240/854), *Tarih*, haz. Mustafa Necib Fevvâz-Hikmet Fevvâz, Beyrut 1995, *Tarih*, 108.

⁴ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ceñr, (310/932), *Tarîhu't-Taberî (Tarîhu'l-Umem ve'l-Mülûk)*, I-VI, Beyrût 1997, II, 696-704; İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l Hasen Ali b. Ebû'l-Kerem eş-Şeybânî, (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-IX, thk. Mektebu't-Turâs, Müessesetü't-Tarîhi'l-Arabî, Beyrut 1989, II, 302-307.

Hz. Ali biat merasimi sonrasında Hz. Osman'ın haklarında çokca şikayete bulunulan valilerini, itirazlara rağmen değiştirmeye karar verdi. Kûfe, Basra, Suriye ve Fustat valilerini görevden alıp yerlerine yenilerini gönderdi.⁵

Yeni halifenin seçildiğinin haberi Kûfe'ye ulaştığında vali Ebû Musa el-Eşarî'nin kendi konumunu sağlama alana kadar bekle-gör politikası sergilediği fark edilmektedir. Hz. Ali'nin bunun üzerine Umâre b. Şihâb'ı şehre vali tayin etti. Ne var ki Umâre, Kûfe yolunda Hz. Osman'ın katilleri ile mücadele etmek üzere Kûfe'den Medine'ye gelen Tuleyhâ b. Esed yönetiminde bir grup Kûfeli ile karşılaştı. Onlar yeni bir vali istemediklerini, ısrarcı oldukları takdirde kendisini öldüreceklerini söyleyince de geri dönmek zorunda kaldı.

Suriye valisi Muâviye'nin ise yeni halifeye biat etmeyeceği, Hz. Osman'ın kanını talep ettiğini bildiren elçisinin Medine'ye ulaşması ile anlaşıldı. Hz. Ali hiç beklemediği bu durum karşısında ilk olarak teenni ile hareket ederek, diplomatik yol ile bu meseleyi çözmeye çalışmış, ne var ki bunun sonuç vermeyeceği anlaşılınca da silahlı mücadelenin hazırlığına girişmişti.

Hz. Ali, savaş hazırlıklarını bitirdiğinde Mekke'den gelen bir haber kendisini rahatsız etmiş olmalıdır. Zira Hz. Âişe ve çevresinde toplanan bir grup, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması talebi ile Hz. Ali'ye karşı mücadele için hazırlanmaya başlamıştı. Hazırlanan bu orduya Emevilerin de destek verdikleri görülmektedir. Mekke'den 900 kişi çıkan bu askeri grup Basra'ya ulaştığında sayıları 3000'e ulaşmıştı ve şehri hemen ele geçirmişlerdi.⁶

Hz. Ali bu durum karşısında Muâviye için hazırladığı birliği Hz. Âişe'nin üzerine sevk etmeye karar vermiş, fakat bunun yeterli olmayacağını anlayınca da Kûfe'den yardım isteğinde bulunmuştu. Kûfe valisi Ebû Musa'nın fitneden uzak durulması gerektiğini Kufelilere söyleyerek, yeni halifenin davetine olumlu cevap vermelerine mani olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Hz. Âişe'nin de Kûfe'ye gönderdiği mektup gelmiş, onların Hz. Ali'ye katılmamaları talebi iletilmişti. Bütün bunlara rağmen Kahtânî kabilelerin çoğunluğunu oluşturduğu bir ordu ile Hz. Ali, Hz. Âişe'nin yönetimindeki ordu ile Cemel Savaşı'nı gerçekleştirdi (15 Cemaziyelahir 36/9 Aralık 656).⁷

Kûfe'nin Başkent Oluşu

Cemel Savaşı'nın ardından yeni konjonktür gereği Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinin başkenti, bütün İslâm fütu-

⁵ Taberî, III, 3; İbnü'l-Esîr, 309-311.

⁶ İbn Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah (ö. 124/742), *el-Meğâzi, İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar*, çev. Mehmet Nur Doğan, Ankara 2016, 144; bkz. Taberî, III, 10, 11; İbnü'l-Esîr, II, 312.

⁷ Halife b. Hayyât, 108; Taberî, III, 12-58; İbnü'l-Esîr, II, 329-337; geniş bilgi için bkz. Söylemez, 53-70.

hatnının organize edildiği kent terk ediliyordu. Zira Medine'nin de bulunduğu Hicâz, iktisadi olarak kendisine yeten bir coğrafya değildi, fetihlerin sonucunda gelen ganimetle ancak geçimini sağlamağa çalışan, fetihlerin durmasıyla da gelirleri büyük ölçüde kesilen bir bölge idi.

Fetihlerin gerçekleştirilmesinde Hicâz başta olmak üzere evre kabilelerin askerleri kullanılmıştı, ancak devletin sınırlarının genişlemesi ile de başka bölgelerden asker katılımı artmış, askeri ağrılık şâm ve Irak cephelerine kaymıştı. Hz. Osman'ın öldürülmesinde ordugah kentlerden gelenlerin etkisi büyüktü. Hz. Ali'nin halife oluşunda da Kûfelilerin önemli desteği vardı. Suriye'yi elinde tutan Muâviye karşısında güçlü bir askeri organizmaya sahip olabilmek için Hz. Ali'nin elinde başka bir fırsat yoktu. Ayrıca Kûfe'yi valileri vasıtasıyla yönetemeyeceğini de kısa süre önce anlamış olan Hz. Ali, yeni başkent olarak Kûfe'yi tercih etmek zorunda kalmıştı (Recep 36/Aralık-Ocak 656-57).

Hz. Ali'nin Kûfe'ye yerleşerek burasını başkent yapması ile yeni bir dönem başlıyordu. Daha nce Medine'den yönetilen İslam dünyası, şimdi Irak bölgesinin önemli kentlerinden, Hz. Ömer'in ordugâh olarak kurduğu, önemli bir nüfus potansiyeline sahip Kûfe'den yönetilmeye başlanacaktı. Medine'de halife seçilen Hz. Ali kısa süre sonra Ku'fe'yi başkent ittihaz ederek Basra, Cezire, Azerbaycan, İrminiyye, Yemen ve Mısır'da hâkimiyetini kabul ettirdi.

Kûfe'nin karşısında ise bir zamanlar Bizans'ın Suriye'deki en önemli merkezlerinden olan Dımaşk bulunuyordu. Burada Hz. Ömer'in halifeliğinden beri kesintisiz vali olarak görev yapan Muâviye, Bizans karşısında kazandığı askeri başarıları ile oldukça güçlü bir orduya sahipti. Muâviye, Hz. Ali'nin halifeliğini kabul etmemiş, akrabası Hz. Osman'ın kanunun takipçisi olduğunu belirtmiş ve Hz. Ali ile Sıffin'de savaşa girişmişti (9-10 Safer 37 (27-28 Temmuz 657)).⁸ Kesin yenilgiyi almak üzere iken Muâviye, Amr b. el-As'ın, ihtilafın halledilmesi için Allah'ın kitabının hakemliğine başvurulması tavsiyesine uydu. Mızrakların ucuna bağlanan mushafklar ve Allah'ın kitabının aralarında hakem tayin edilmesi bağrışları ile son darbeyi indirmek üzere olan Hz. Ali'nin taraftarları arasında yer alan kurrânın üzerinde oluşturduğu etki ile savaş durmuş ve taraflar arasında tahkime gidilmesine karar verilmişti. Dmetlcendel ve şaban 38/Ocak 659'da -bugün Ürdün topraklarında yer alan Ezruh'ta gerçekleştirilen toplantı ile tarafların ikisinin de azledilmesi, halifenin de bir şura tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştı. Bilahare Muâviye'nin halife olması ile ikili bir iktidar anlayışı ortaya ıktı. Kûfe merkezli Hz. Ali hilafeti Dımaşk merkezli Muâviye'nin yönetimi.

⁸ Halife b. Hayyât, 115. Geniş bilgi için bkz. Taberî, III, 71-108.

Sıffin Savaşı sonrasında Hz. Ali, ordusunu Muâviye karşısında savaşmaktan alıkoyan, kendisini tahkime mecbur bırakan, bilahare de "Lâ hükmê illâ lillâh" sloganyla hakem olayına karşı çıkan ve sonraları Hâricî olarak anılacak olan bir topluluk ile mücadele etmek zorunda kaldı. Nehrevân'da yapılan savaşta çok sayıda Hâricî kılıçtan geçirildi (9 Safer 38/17 Temmuz 658).⁹ Hâricilerden kaçabilenler Mekke'ye gittiler. Hâricîlerle mücadelesi sonrasında ordusunun savaşmaktan yorulduğu anlaşılan Hz. Ali'nin, Muâviye'ye karşı askeri faaliyetlerini askıya alarak, ordusuyla Kûfe'ye dönmek zorunda kaldığı görülmektedir. Bilahare Hz. Ali, Muâviye'ye karşı yeniden bir sefer hazırlığına girişmiş ise de savaşmaktan bıktıkları anlaşılan Kûfelilerin kendisine yeterli destek vermedikleri anlaşılmaktadır. 19 veya 21 Ramazan 40 (26 veya 28 Ocak 661) tarihinde Hâricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli bir hançerle şehit edilinceye kadar Hz. Ali, Kûfe merkezli devletini yönetmeye devam etti.¹⁰

Hz. Ali'nin Mısır'ı Kaybetmesi

Hz. Ali'nin, Suriye valisi Muâviye ile uğraşırken, müşterek düşmanları Bizans imparatoru II. Konstans'ın, İslam ülkesine yönelik bir sefer hazırlığının olduğu, Muâviye'nin de büyük bir ustalık ve siyasetle bu saldırıyı, vergi ödemek zorunda kaldığı üç yıl sürecek bir antlaşma ile savdığı kaynaklarda zikredilmektedir (658-659).¹¹ Hatta Muâviye'nin, imparatorun saldırı niyetinden vaz geçmediği takdirde Hz. Ali ile birleşerek kendisinin üzerine yürümekle tehdit ettiği dahi ifade edilmektedir.¹²

Hz. Ali'nin Hâricîlerle savaştığı dönemde Muaviye, Bizans meselesini hallederek, Sıffin sonrasında güçlerini tazeleme imkânı buldu. Artık savunmadan saldırıya geçen Muâviye, ilk olarak idari yönden Hz. Ali'ye olan bağlılığını sürdüren bereketli Mısır'ı zapt için faaliyete girişti. Hz. Ali'nin Mısır valisi Kays b. Sa'd, Hz. Osman taraftarlarına şiddet uygulamamış, hoşgörülü davranmıştı. 38/658 yılında Mısır'a vali olarak Hz. Aişe'nin kardeşi Muhammed b. Ebî Bekir tayin edilince iş değişti. Onun tecrübesizliği ve işleri şiddetle düzeltme çabası ters teperek, Mısır'daki durum Hz. Ali'nin aleyhine işlemeye başladı. Bunun üzerine Hz. Ali, Cezîre valisi el-Eşter en-Neha'î'yi, Mısır'a ta-

⁹ Halife b. Hayyât, 119; Taberî, III, 109, 125; İbnü'l-Esîr, II, 398-406.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, II, 433.

¹¹ Theophanes 658-659 yılı olayları içerisinde Muâviye'nin 1000 dinar, bir köle, bir at ödemek kaydıyla Bizanslılarla anlaşmasını belirtmektedir. *The Chronicle*, (An English translation of anni mundi 6095-9305 (A.D. 602-813), with introduction and notes. Harry Turtledove), Philadelphia 1982, s. 46. Bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1999, s. 109; Casim Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 67, 72. Hatta 35/655-56 yılı olayları içerisinde Rum hükümdarı Kostantin b. Herakl'in 1000 gemi ile İslâm ülkesine saldırdığı, ortaya çıkan fırtına ile gemilerinin çoğunun battığı kendisinin kurtuluş Sicilya'ya çıktığı nakledilmektedir. Bkz. Taberî, II, 704.

¹² Avcı, 67.

yin etti. Ne var ki Eşter'in yeni görev yerine giderken yolda zehirli bal şerbeti ile zehirlenmesi ile Mısır'da durum değişmedi. Muâviye, Amr b. el-As yönetiminde bir orduyu Mısır'a sevk edince, bu ordu Hz. Osman taraftarları ile birleşmişti. Muhammed b. Ebî Bekr bu durum karşısında Hz. Ali'den takviye birlikler istemiş, ne var ki Hz. Ali'nin yeterli sayıda askeri birliği Kûfe'den sevk edecek imkanı yoktu. Halife onun sabır ve sebatla elindeki güçlerle Muâviye'nin ordusuna karşı direnmesini istemişti. Yapılan savaşta Muhammed b. Ebî Bekr öldürüldü. Muâviye böylece Amr b. el-Âs'ın eliyle 38/658 yılında Mısır'a hakim oldu.¹³

Muâviye'nin Irak, Hicâz ve Yemen'e Yönelik Saldırıları

Mısır'ı ele geçirdikten sonra Muâviye, bu sefer Hz. Ali'nin hâkim olduğu diğer bölgelere saldırı gerçekleştirmeye başladı. Mısır'ın kaybı Hz. Ali'yi etkilemiş olmalıdır. Buna rağmen hala Cezîre, Azerbaycan, İrminiyye, Hicâz, Irak ve onlara bağlı Yemen ve Fars bölgeleri kendisine bağlı idi. Muâviye ise Suriye ve henüz kendi idaresine geçen Mısır'ın imkânlarıyla mücadeleyi sürdürüyordu. Muâviye Mısır'a hakim olmakla moral açısından kendisine güveni gelmişti. Hz. Ali tarafı ise sıkıntılı idi. Zira Hz. Ali Muâviye'ye karşı savaşacak asker bulmakta zorluk çekiyordu ve Mısır'ın kaybı ile de büyük oranda güç kaybetmeye başlamıştı.

Mısır'dan sonra Irak üzerine yönelen Muâviye ilk olarak Basra'da faaliyete başladı. Abdullah b. el-Hadramî, Basra valisi İbn Abbâs'ın Kûfe'ye gittiği bir zamanda halkı Hz. Osman'ın kanını talep için biata çağırınca, Basralıların büyük oranda teveccühünü kazandı. Basralıların isyanı ancak Hz. Ali tarafından bastırılabilirdi. Basra'daki başarısız isyan hareketi sonrasında bu sefer Muâviye, Kûfe'ye yöneldi. Kûfe ve çevresine saldırılar tertip edilmesini emretti. Hz. Ali'nin Hucr b. Adiy sayesinde bu saldırıları bertaraf ettiği nakledilmektedir. Muâviye'nin, Hz. Ali'yi biteviye saldırılar ile yıpratmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁴

Muâviye Kûfe'den sonra 39/659 yılında bu sefer güneye yani Hicâz bölgesine yöneldi. Hicâz'ı zapt edemese de onun bu saldırıları ile Hz. Ali'yi fazlaca bunalttığı görülmektedir. Zira bu esnada Irak bölgesinde küçük Hârici gruplar ile uğraşırken Hz. Ali bir de Hicâz'la ilgilenmek zorunda kaldı ve daha da yoruldu.

Aynı yılda Muâviye, Abdullah b. Mes'ade yönetiminde bir askeri birliği Teyma'ya gönderdi. Abdullah başarısız olunca bu sefer Yezid b. Secere yönetiminde bir askeri birliği Mekke'ye sevk etti. Bunun Hz. Ali'yi yıpratın diğer

¹³ Bkz. Halife b. Hayyât, 116; Belazuri, Ahmet b. İsa b. Ca'fer (ö. 279/895), *Fütûhu'l-Buldân*, Ankara 1987, s. 319; Taberî, III, 126-135; İbnü'l-Esîr, II, 409-414.

¹⁴ Taberî, III, 149-152; İbnü'l-Esîr, II, 415, 416, 425, 426.

seferlerden farklı ve önemli olduğu belirtilmektedir. Zira hac vazifesini idare etmenin kendisi için büyük bir önemi vardı. Bunu da kan dökmeden gerçekleştirmek istediği, komutanını Mekke'ye gönderirken ona yaptığı tenbihattan anlaşılmalıdır. Hz. Ali'nin Mekke valisi Kusem b. Abbâs, Muâviye'nin gönderdiği orduya karşı istediği desteği şehirden bulamayınca Hz. Ali'den yardım istedi. Mekke'ye gelen Suriyeli askerler, savaş için gelmediklerini, kendilerine karşı bir saldırı gerçekleşmediği müddetçe de bir şey yapmayacaklarını belirttiler. Ayrıca Kusem'in Mekkelilere namaz kıldırmasını, onun yerine namaz kıldırarak ve haccı idare etmek için Şeybe b. Osman'ın görevlendirilmesini istediler ve bunda da başarılı oldular. Hac farızası yerine getirildikten sonra Suriyeli askerler geri dönmüş, Hz. Ali'nin gönderdiği yardım birlikleri ise peşlerine takılmışlarsa da onları yakalayamamışlardır.¹⁵

Muâviye'nin faaliyet içinde olduğu bir diğer bölge ise Yemen'di. Muâviye, Hz. Osman taraftarlarını kullanarak Hz. Ali'nin otoritesini hemen her yerde zayıflatmaya çalışıyordu. Şimdiye kadar yaptıkları ile de bunda başarılı olmuştu. Şimdi sıra Yemen'e gelmişti. Hz. Ali'nin valisi Ubeydullah b. Abbâs, muhaliflerle görüşmeye çalıştı. Ne var ki muhaliflerin ısrarcı oluşları yüzünden bir kısmını tutuklamak zorunda kaldı. Muhalifler hapisteki arkadaşlarının serbest bırakılmasını istedikten sonra istekleri reddedilince, zekatlarını vermeyerek ekonomik olarak idareye baskı uygulamaya başladılar. Arkasında da isyan patlak verdi. Bu durum karşısında Hz. Ali'nin fazla yapabileceği bir şey kalmamıştı. Yine de Yemenli Yezid b. Enes el-Erhabî'yi kavminin yeniden kendisine itaat etmeleri girişiminde bulunmak üzere gönderdi. Yezid b. Enes bu girişimde başarısız oldu. Cened halkı örneğinde olduğu gibi muhalifler daha da ileri giderek Muâviye'den kendilerine vali tayin etmesi isteğinde bile bulunmuşlardı.

Muâviye muhaliflerin yükselen sesini dinleyerek bölgeye Busr b. Ertat'ı bir ordu ile göndererek karşılık verdi (40/660). Bu ordunun Medine, Mekke ve Tâif güzergahından gittiği, Nocrân, Cişân ve Hadramevt'te bulunan Hz. Ali taraftarlarına yönelik şiddetle muamelede bulunduğu nakledilmektedir. Muâviye'nin ordusunun Hicâz ve Yemen'deki bu faaliyetini haber alan Hz. Ali'nin artık yapabilecek hiçbir şeyi kalmamıştır. Zar zor iki bin kişilik bir orduyu Cârîye b. Kudâme yönetiminde bunların üzerine göndermişti. Cârîye Hicâz'a ulaşır, halkı yeniden Hz. Ali'ye biat etmeye davet ettiğinde Hz. Ali, Abdurrahman b. Mülcem tarafından şehit edilmişti. Halkın Hz. Ali'nin ölüm haberini aldıklarında, kime biat edilmesi gerektiğini sordukları belirtilmektedir.¹⁶

¹⁵ Halife b. Hayyât, 119, 120; Taberî, III, 150; İbnü'l-Esîr, II, 427.

¹⁶ Halife b. Hayyât, 120; Taberî, III, 153-155; İbnü'l-Esîr, II, 430-432.

H. Ali Döneminde Vilayetlerin Durumu

H. Osman'ın son yıllarında ortaya çıkan huzursuzluklardan, daha önce İslam hakimiyetine girmiş olan bazı bölgelerin etkilendiği ve buralardaki Müslüman idarecilerin şehirlerden uzaklaştırıldığı rivayetlere yansımıştır. H. Ali döneminde de bunların etkilerinin görüldüğü fark edilmektedir. Özellikle Fâris, Sicistan, Horasan, Taberistan, Sind, Kıbrıs, İrminiye ve Kuzey Afrika bölgelerinde bazı sorunların varlığı kaynaklara yansımıştır.

Fâris, Sicistân ve Horasan

H. Ali 655 yılında Sehl b. Huneyf'i Fâris'e vali tayin etmişti. Fakat Fâris halkının onu görevinden uzaklaştırarak bölge dışına çıkmaya zorladıkları, bunun üzerine de halifenin Ziyâd b. Ebîhî'yi vali olarak buraya gönderdiği nakledilmektedir. Bölge halkının Ziyâd'ı kabul ettikleri ve kendisiyle antlaşma yaparak haraç ödemeye razı oldukları zikredilmektedir.¹⁷ İbnü'l-Esîr ayrıca Ziyâd'ın Kirmân'a da görevlendirildiğini nakletmektedir.¹⁸

Cemel Savaşı'nın ardından Haseke b. Attâb el-Habfî ve İmrân b. el-Fudayl el-Bürümî adlı şahısların bazı Arap yoksul ve hırsızları ile birlikte isyan başlattıkları ve Sicistan bölgesindeki Zâlık'a giderek burada kadın, mal ve mülk ele geçirdikleri zikredilmektedir. Bölgenin bir diğer şehri olan Zerenc sahibinin ise onlarla sulh yapmak zorunda kaldığı ve böylece onların bu şehri de ele geçirdikleri ifade edilmektedir. Sorunun büyüdüğünü fark eden H. Ali, Abdurrahman b. Cerud et-Tâî yönetiminde bir askeri birliği bölgeye sevk etmiş, ne var ki isyancılarla yapılan savaşta Haseke H. Ali'nin komutanını öldürmüştür. H. Ali bu sefer Basra valisi Abdullah b. Abbâs'dan Sicistan'a bir komutan göndermesini isteyince, o da Rib'i b. el-Anberî'yi bölgeye sevk etti. Rib'i b. el-Anberî'nin Sicistan'da isyan çıkartan Haseke ve İmrân'ı yenilgiye uğratarak H. Ali'nin öldürülmesine kadar burada idarede bulunduğu belirtilmektedir.¹⁹

H. Osman'ın son yıllarında Horasan bölgesindeki bazı topluluk ve şehirlerin vergi ödemedikleri anlaşılmaktadır. Gibb 655 yılında Müslümanların geri çekilmesinin Toharistan ordusu tarafından sıkı bir şekilde takip edildiğini, ordunun maktul Sâsânî imparatoru Yezdicerd'in oğlu Fîruz'u yeniden tahta çıkardığından bahsetmektedir.²⁰ Toharistan ordusunun akibetine dair herhangi bir malumat bulunmamakla birlikte H. Ali'nin halifelik yıllarında Horasan

¹⁷ Halife b. Hayyât, 115;

¹⁸ Bkz. İbnü'l-Esîr, II, 429.

¹⁹ Halife b. Hayyât, 109, 120, 121.

²⁰ H. A. R. Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, Ankara 2005, s. 30. Sâsânî hanedanının son hükümdarı olan Yezdicerd'in Merv'de 31/651 yılında öldürülmesiyle Sâsânîler devleti sona ermişti. Yezdicerd'in ölümüyle oğlu Fîruz'un Türkler'e sığındığı belirtilmektedir. Bkz. Belâzurî, 441, 443.

bölgesinden vergisini ödemeyen şehirlerin olduğu, bölgede ortaya çıkan karışıklığın ise Hz. Ali'nin ölümüne kadar sürdüğünün belirtilmesinden, bu coğrafyanın en azından bir kısmının İslam hâkimiyetinden çıktığı diğer kısımlarında ise hakimiyetin zayıfladığı anlaşılmaktadır.²¹

Halife b. Hayyât Hz. Ali'nin bundan dolayı Horasan'a Avn b. Ca'de el-Mahzûmî'yi tayin ettiği, fakat bölge halkının onu memleketlerine sokmayarak geri gönderdikleri, bunun üzerine de halifenin, Huleyd b. Kurre et-Temîmî'yi Horasan'a vali tayin ettiğini zikretmektedir.²²

Azerbaycan, İrminiyye ve Kafkasya

Hz. Osman'ın valisi Velid b. Utbe tarafından 26/646-47 yılında Azerbaycan ve İrminiyye'ye tayin edilen Eş'as b. Kays, Hz. Ali'nin hilafeti döneminde de bu bölgelerin valisi idi. Eş'as b. Kays halktan halife için biat aldı.²³ Hz. Ali onu ve ordusunu Muâviye ile mücadelesi için çağırmişti. Bu arada Muâviye, Eş'as'ı kendi safına çekmeye çalışıp, tarafsız olmasını sağlamak için uğraşmışsa da Eş'as'ın, Hz. Ali'ye bağlılığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.²⁴

29 (649-650) yılında vuku bulan Belencer bozgunu sonrasında bölgeye Huzeyfe b. el-Yemân görevlendirilmişti. O'nun iki yıl kadar el-Bâb'da Hazarlarla mücadelede bulundu,²⁵ müteakiben Müslümanların artık iç meseleler dolayısıyla dışarıyla en azından Hazarlarla uğraşacak vakitleri yoktur. Hz. Ali'nin 35-40 (656-661) yılları arasında kısa süren halifelğinde iç meselelere dair geniş malumat içeren kaynaklarımızın sınırlarda ve bilhassa Hazar hududundaki gelişmeler konusunda sessiz kaldıkları fark edilmektedir.

Taberistan

Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yer alan Taberistan Bölgesi ve çevresi Hz. Osman döneminde fethedilerek, Taberistan'ın kuzey kesiminde bulunan Cürçân halkıyla da 20 bin dinar karşılığında bir antlaşma yapılmıştı. Ayrıca Taberistan'ın düzlük toprakları, er-Rüyân ve Denbûvend ile çevredeki şehirler de fethedilmiş, Cibâl halkına da para karşılığında eman verilmişti.²⁶ İç karışıklık döneminde bu bölgenin de kontrolden çıktığı, burasının yeniden fethinin ancak Velid b. Abdülmelik döneminde Yezid b. Muhelleb b. Ebi Sufre'nin eliyle gerçekleştirilmesinden anlaşılmaktadır (98/716-17).²⁷

²¹ Belâzurî, 575.

²² Halife b. Hayyât, 120; bkz. Taberî, III, 68; İbnü'l-Esîr, II, 393.

²³ Belazuri, 288.

²⁴ Asri Çubukçu, "Eş'as b. Kays", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 455, 456.

²⁵ Taberî, II, 628, 644.

²⁶ İbrahim Sarıçam, *Hz. Osman*, Ankara 2014, s. 63.

²⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 322.

Sind

Hız. Osman'ın katledildiği 35/655-56 yılından başlayarak Muâviye'nin iktidarı elde ettiği hicri 41/661-62 yılına kadar ki dönemde fetihlerin neredeyse durduğu ifade edilmektedir. Bu dönemde sadece kendilerini Hz. Ali ile Muâviye arasında cereyan eden mücadelenin dışında tutmak isteyen bir kısım Müslüman, Sind bölgesinde fetih faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu ferdi askeri faaliyetin dışında Müslümanların aralarındaki iç savaş dolayısıyla devlet adına fetih organizasyonları yapamadıkları anlaşılmaktadır.²⁸

el-Hâris b. Mürre el-Abdî'nin 36/656-57 yılında Müslümanları Hindistan üzerine sefere çağırđı, toplanan Müslümanların Mekkân'ı geçerek Kandâbil ülkesine (Sind bölgesi) girdikleri, Kikân dağlarına kadar sokuldukları ve orada çok sayıda esir ele geçirdikleri nakledilmektedir. Kazanılan bu başarının devamı gelmedi. Zira Hâris ve arkadaşlarının burada şehit olmaları ile bu harekât akamete uğramış oldu.²⁹

Kıbrıs, İrminiyye ve Kuzey Afrika

Muâviye'nin Hz. Ali ile olan mücadelesini sürdürürken Bizans'ın saldırı hareketini büyük bir ustalık ve siyasetle, vergi ödemek zorunda kaldığı bir antlaşma ile savdığı yukarıda zikredilmişti (658-659). Bu durum karşısında İrminiyye bölgesinde bazı nüfuzlu Ermeni ailesinin İslam idaresini bırakıp yeniden Bizans ile ilişkiler kurmaya başladıkları belirtilmektedir.³⁰ Diğer taraftan Kıbrıs ve diğer adaların bu süreçteki akıbetlerinin ne olduğuna dair da elimizde kesin bilgi bulunmamakla birlikte bu adaların halen Müslümanların idaresinde kaldığı anlaşılmaktadır.³¹

Mısır'ın batısında 22-23/643-44 yılında Amr b. el-Âs önce Berka'yı ardından Trablusgarb'ı almıştı. Amr Barka'yı fethettiğinde 23/644'te Ukbe b. Nâfi'yi Zavîle'ye,³² ardından Abdullah b. Sa'd'ı ise İfrikiyye'ye sevk etmiş, böylece bölgenin merkezi Subeytula 648-49 yılında zapt edilmişti. Muâviye döneminde Mısır valisi olan Amr b. el-Âs'ın 41/661'de teyzesinin oğlu Ukbe'yi İfrikiyye'ye göndermesinden ve onun 42/662 yılında bölgede Ğadâmis'i fethetmesinden Hz. Osman dönemindeki kazanımların, iç savaşta kaybedildiği ve bölgeye yeniden girildiğini göstermektedir.³³

²⁸ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 2001, s. 188.

²⁹ Halife b. Hayyât, 115.

³⁰ Ostrogorsky, 109.

³¹ Ostrogorsky, 115.

³² Yâkût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî, (626/1228), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, thk. Ferid Abdülaziz el-Cündî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut trz., III, 180.

³³ Halife b. Hayyât, 125; Aycan, 199.

SONUÇ

Hz. Ali'nin kısa süren halifeliğinde birçok önemli olay vuku buldu. İlk olarak Cemel Savaşı ile Müslümanlar arasında bir iç savaş çıktı. Ardından Muâviye ile Hz. Ali arasında Siffin Savaşı ve sonrasında *tahkim* söz konusu oldu. Böylece İslam dünyası ikiye ayrıldı. Cezire, Azerbaycan, Irak, Hicâz, Fars, Yemen, Mısır ve Horasan Hz. Ali yönetiminde kalırken, Muâviye sadece Suriye'yi elinde tutuyordu. Halifeliğinin ilk yıllarında Hz. Ali'nin, Muâviye karşısında inisiyatifi ele geçirdiği fark edilmektedir.

Hz. Ali'nin en önemli icraatlarından birisi Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde başkentlik yapan Medine'nin terk edilip, stratejik olarak Kûfe'nin yeni başkent yapılmasıdır.

Muâviye ile arasında devam eden iç savaşta Hz. Ali'nin kademeli olarak mevzi kaybettiği görülmektedir. İlk önce Mısır'ı kaybeden Hz. Ali, ardından Basra, Kûfe, Medine, Mekke ve Yemen'e yönelik Muâviye'nin saldırıları ile karşılaştı, yıprandı ve giderek gücü zayıfladı.

Muâviye'nin Hz. Ali ile uğraşırken Bizans'ın saldırı teşebbüsünü, vergi ödediği bir antlaşma ile bitirdiği gibi daha önceki kazanımlarını da kaybetmediği anlaşılmaktadır. Hz. Ali ise bu süre zarfında kendi iç sorunları ile uğraşmış, Hâricîlerle çatışmaya girerek yeni düşmanlar kazanmıştır. Fars, Sicistan, Taberistan ve Horasan bölgeleri de ortaya çıkan karışıklıklardan nasibini almıştır.

Hz. Ali ve Muâviye arasındaki iç savaşın, Sind bölgesinde bir avuç Müslümanın faaliyeti dışında fetih hareketlerini birkaç yıllığına durdurduğu görülmektedir. Durması bir yana daha önceki kazanımların bir kısmının da kaybedildiği Muâviye'nin fetih organizasyonlarını yeniden başlatmasında bu yerlerin yeniden fethedilmesinden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Avcı, Casim, *İslâm Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 2001.
- Belâzurî, Ahmet b. İsa b. Ca'fer (ö. 279/895), *Fütûhu'l-Buldân*, Ankara 1987.
- Çubukçu, Asri, "Eş'as b. Kays", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 455, 456.
- Gibb, H. A. R., *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, Ankara 2005, s. 30.
- Halife b. Hayyât, Ebû 'Amr b. Ebû Hubeyre el-Leysî el-'Uşfurî, (240/854), *Tarih*, haz. Mustafa Necib Fevvâz-Hikmet Fevvâz, Beyrut 1995.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l Hasen Ali b. Ebû'l-Kerem eş-Şeybânî, (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-IX, thk. Mektebu't-Turâs, Müessesetü't-Tarîhi'l-Arabî, Beyrut 1989.
- İbn Şihâb ez-Zühri, Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah (ö. 124/742), *el-Meğâzî, İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar*, çev. Mehmet Nur Doğan, Ankara 2016.

Mantran, Robert, *İslâm'ın Yayılışı Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, s. 93.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1999.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Taberistan", *DÍA*, İstanbul 2010, XXXIX, 322, 323.

Sarıçam, İbrahim, *Hız. Osman*, Ankara 2014.

Söylemez, M. Mahfuz, *Güç ve İktidar, Kûfe'de İktidar Mücadelesi*, İstanbul 2011.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/932), *Tarîhu't-Taberî (Tarîhu'l-Umem ve'l-Mülûk)*, I-VI, Beyrût 1997.

Theophanes, *The Chronicle*, (An English translation of anni mundi 6095-9305 (A.D. 602-813), with introduction and notes. Harry Turtledove), Philadelphia 1982.

Yâkut el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî, (626/1228), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, thk. Ferid Abdülaziz el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.

HZ. ALİ'NİN YÖNETİM ANLAYIŞI

Ali Aksu*

1- Halife Oluşuna Kadar Hz. Ali'nin Hayatı

Hız. Peygamber'in amcası Ebu Talib'in oğlu, anne ve baba tarafından Hâşimî olan Hız. Ali Nübüvvetten 10 yıl önce Mekke'de doğmuştur. Maddi durumu iyi olmadığı için Hız. Peygamber amcasına destek olmak amacıyla Hız. Ali'yi yanına aldı. Çocukluk yıllarının bir bölümünü Resulullah'ın yanında geçirdi. O dönemde daha çocukken Müslüman oldu. Hicret esnasında büyük fedakârlıklarda bulundu; Hız. Peygamber'in yatağına yattı. Müslüman olduktan sonra Hız. Peygamber'e sadakatle bağlı kaldı vefa örneği sergiledi. Tebük Seferi hariç Hız. Peygamber'in bütün gazvelerine iştirak etti. Hayber'in fethinde gösterdiği kahramanlıkla adını İslam Tarihine altın harflerle yazdırdı. Medine'ye hicretin ikinci yılında hicretten iki yıl sonra Hız. Peygamber'in kızı Hız. Fâtıma ile evlendi. Hız. Peygamber'in soyu, Hız. Ali ile Hız. Fâtıma'nın soyundan devam etti¹.

Hız. Peygamber'in vefatıyla birlikte bir idari kriz yaşandı. Bu kriz esnasında halife olmayı bekleyenlerden biri de, Hız. Ali idi. Halifelige en uygun adayın kendisi olduğunu düşünüyordu. Ancak Hız. Ali bu süreçte umduğunu bulamadı. Hız. Ebu Bekir, halife seçildi; bu süreçte kendilerine danışılmamasından yakınan Hız. Ali, Hız. Ebu Bekir'e kırlıdı. Hız. Ali, Hız. Ebu Bekir'in, Hız. Fâtıma ile yaşadığı Hız. Peygamber'in mirası sebebiyle halifeye biat biraz geciktirdi. Hız. Fâtıma'nın vefatının ardından Hız. Ebu Bekir'e biat etti. Her ne kadar Hız. Peygamber'e olan yakınlığını ileri sürerek hilafete adaylığını desteklese de yaşının çok genç olması, devlet başkanı seçilmesinde şansını azaltmıştı.

Hız. Ali, Hız. Ebu Bekir döneminde aktif siyaset yapmadı. Bunda kendisinin değil de Hız. Ebu Bekir'in halife seçilmesi, Hız. Fâtıma'ya Fedek arazisinin verilmemesi, Hız. Fâtıma'nın halife Hız. Ebu Bekir ile yaşadığı tatsız olay da etkili olmuştur kanaatindeyiz.

Hız. Ali'nin siyasetten uzak durması, Hız. Ömer döneminde de devam etti. Sadece zaman zaman Halife Hız. Ömer, Hız. Ali'ye bazı konularda fikrini so-

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Hız. Ali hakkında detaylı bilgi için bkz., Ya'kûbî, *Tarih*, Beyrut ty., II, 178-214; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut 1979, III, 190-406; Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", *DİA*, İstanbul II, 371-374; Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgaı*, İstanbul 2014.

rardı. Hz. Ali gibi savaşçılığıyla deneyimli birinin askeri alanda istihdam edilmeyişi dikkat çekici bir durumdur. İlk üç halife dönemlerinde Hz. Peygamber dönemindeki aktif, savaşçı Hz. Ali gitmiş yerine siyasetten, askerî ve idarî görevden uzak, kendisini ilme adanmış bir Hz. Ali gelmiştir. Bunun arka planının iyi irdelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Hz. Ali'nin kendisini ilme vermesi ve askeri seferlere katılmamasını, halife seçilemediği için meydana gelen kırgınlığına bağlayabiliriz. Çünkü Hz. Ali, kişilik olarak çabuk kırılabilen bir kişiliğe sahipti. Buna örnek olarak muahatı gösterebiliriz. Muâhatta Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kimseyle kardeşleştiremeyince ağlayarak Hz. Peygamber'in yanına geldi. Yine Tebük Seferinde Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi sefere götürmeyip ailesine bakması için Medine'de bıraktığından şehirdekilerin hakkında çıkardıkları dedikodudan hemen etkilenecek ve Hz. Peygamber'e yolda yetişmişti. Bu kırılabilir kişiliği, Hz. Peygamber'in vefatı sonrasındaki siyasi gelişmelerde etkili olmuş olabilir.

Hz. Ömer'den sonra Hz. Ali, halifelik için kendisine verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak bu sefer de karşısına Hz. Osman rakip olarak çıktı. Bu sefer de şûra yoluyla Hz. Osman halife seçildi. Hz. Osman'ın halife seçilmesi, aynı zamanda Emevî-Hâşimî çekişmesini yeniden canlandırdı. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in halife seçilmelerinde kendisini hilafete İslam'a olan hizmeti ve Hz. Peygamber'e olan yakınlığı sebebiyle daha yakın hisseden Hz. Ali, Hz. Osman'ın seçilmesiyle artık kendisini Emevîlerin karşısında Hâşimîlerin temsilcisi ve savunucusu olarak halife olmayı zorunlu görüyordu.

Hz. Ali, Hz. Osman döneminde de yönetimden ve aktif siyasetten uzak durdu. Hz. Ömer'in zaman zaman istişare ettiği, değer verdiği Hz. Ali yoktu artık bu dönemde. Hz. Ali'nin fark edemediği şey, aslında sosyal değişimdi.

Hz. Osman'ın öldürülmesi sonucu, Hz. Ali halife oldu. Belki de İslam fetihleriyle adını tarihe yazdıracağına inandığımız Hz. Ali, bu dönemde fitnenin içinde olan hatta Hz. Osman'ın öldürülmesiyle irtibatlandırılan² bir şahsiyet olarak tarihteki yerini almıştır. Hz. Ali, Hz. Osman'ın öldürülmesi sonrasında sağlıklı bir yönetim sergileyemeyeceğini düşündüğü için halife olmak istemedi. Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm ve Sa'd b. Ebî Vakkas'tan herhangi birinin halife olmasını talep etti; ancak başka zaman olsa halifelik kabul edecek olan bu sahabiler de kabul etmediler. Yapılan görüşmelerin ardından Hz. Ali hem Medinelilerin ısrarlı talepleri hem de isyancıların baskılarıyla halifelik kabul etmek zorunda kaldı³.

² Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl, Beyrut ty., IV, 364-365 ; İbrahim Sançam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Ankara 1997, s. 242; Adem Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul 2003 , s. 173.

³ Taberî, *Tarih*, IV, 428-429; Adem Apak, *İslam Tarihi*, (Hulefay-i Raşidin), İstanbul 2018, s. 245-246.

Hâşimîlerin lideri olmasının da etkisiyle uzun zamandır iktidarı elinde tutmayı isteyen Hz. Ali'nin, eğer imkân verilmiş olsaydı Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer kadar olmasa da Hz. Osman'dan daha iyi bir yönetim sergileyebileceğini düşünmekteyiz. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Hz. Ali, ilk üç halife dönemlerinde halife olamadıysa da inandığı değerlerinden vazgeçmedi. Aslında günümüz siyasetine ve siyasetçilerine de bu yönüyle Hz. Ali iyi bir örnektir. Hz. Ali, asla kendi çıkar ve menfaatini halkın ve devletin menfaatini n üzerinde görmemiştir. Şimdi bu girişten sonra Hz. Ali'nin yönetim anlayışını ele alabiliriz:

2- Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı

Hz. Ali nasıl bir yöneticiydi? Siyasette ve yönetimde başarılı mıydı yoksa başarısız mıydı? Hataları olmuş mudur yoksa olmamış mıdır? Bu konuda da – diğer hususlarda olduğu gibi- Hz. Ali'nin yönetimiyle ilgili aşırı övgü zaman zaman tarihi kişiliğini ve tarihi süreci gölgeleyecek dereceye ulaşmış adeta ef-sanevi bir kişiliğe bürünmüştür. Şia'ya göre o, mükemmel bir savaşçı, kahra-man, eşsiz bir idareci yönetici, harika bir ilim adamıdır. Her yönüyle ibret alınması gereken bir şahsiyettir. Bu durum, daha sonra masumiyet inancını beraberinde getirmiştir.

Şunu baştan kabul etmek gerekiyor: Hz. Ali yirmi üç yıl boyunca Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş, onun terbiyesinden geçmiş mümtaz bir şahsiyettir. Sosyal ve siyasal değişim sonucu hedefe ulaşmak için her şeyi mu-bah gören Cahiliye dönemi kültürüyle yetişmiş, İslam'ı özüne sindirememiş, siyasi ve idari tecrübeye sahip bir aileden gelen ve bu özelliği kendisinde barındıran Muaviye karşısında siyaset yapması ve bu siyasetten başarıyla çık-ması beklenemezdi. Bu yüzden Muaviye, Hz. Ali'yi yanlış yapmaya sürükle-miştir. Siyaseti belirleyen, oyun kuran hep Muaviye olmuştur. Hz. Ali, Mua-viye'nin siyaseti karşısında sürekli savunmada kalmıştır. Bu yüzden Hz. Ali'nin yönetimini irdelerken rakibi Muaviye'yi de çok iyi tanımamız gerekir⁴.

Siyasi tecrübeye sahip olmayan, üstelik Hz. Osman'ın öldürülmesi sonra-sı iktidara geçen veya geçirilen ve karşısında Muaviye gibi usta bir siyasetçi-nin bulunması maalesef Hz. Ali'ye iyi bir idarecilik yaptırmadığı gibi ona pek çok hatalar yaptırmıştır. Bu hatalar zinciri de Hz. Ali döneminde –Cemel, Sıf-fin, Tahkim gibi- istenmeyen olayların meydana gelmesine neden olmuştur.

Hepimizin bildiği üzere Hz. Ali iktidara geldiğinde İslam dünyasında - bugün olduğu gibi- bir kaos ve karmaşa hakimdi. Hz. Ali halife olduğunda bu karmaşanın bir neticesi olarak ilk işi valilerini görevden almak oldu. Bu uygu-

⁴ Muaviye hakkında detaylı bilgi için bkz. İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süf-yan*, Ankara 1990.

lamanın zamanlama açısından doğru bir siyaset olmadığını düşünmekteyiz. O dönemin siyasi ve sosyal şartlarını çok iyi okuyan Muğire b. Şube ile Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'ye valileri görevden almanın zamanlama açısından uygun olmadığını belirtmişlerdir⁵. En azından Muaviye'ye şimdilik dokunmamasını tavsiye etmişlerdir. Hz. Ali tam tersi, Muaviye'ye olan kızgınlığından Hz. Osman'ın bütün valilerinin tepkisini üzerine çekti. Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın valilerini özellikle Muaviye'yi görevden alma girişimi, Hz. Ali döneminde meydana gelen olayların patlak vermesine zemin hazırlamıştır. Bu durum, özellikle Muaviye'nin siyasi anlamda önünü açmıştır. Kaldı ki Hz. Ali'nin atadığı yeni valilerin görevlerine başlayamaması da, bu politikanın yanlış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Ali, hala toplumu, Hz. Ömer dönemi toplumu gibi algılamaktadır. Hâlbuki Hz. Ali, o dönemin Müslümanların dini sorumluluk anlayışının farklı olabileceğini, ayrı kişilere karşı farklı icraatın gerektiğini hesaba katmamıştı.

Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın öldürülmesi olayındaki yaklaşımı siyaseti de kendisine olumsuz olarak dönmüştür. Hz. Ali, Hz. Osman'ın öldürülmesi esnasında Hâşimîlerin lideri ve Müslümanların öncüsü olarak halifeye yardım konusunda aktif görev almamıştır. Çocuklarını Hz. Osman'ı korumak amacıyla gönderdiği belirtilmektedir. Ne var ki Emevîler, Hz. Ali'nin yardımını görmemişler aksine onu Hz. Osman'ın öldürülmesinde parmağı olmakla suçlamışlardır⁶.

Halife seçilmesi esnasında asilerin Hz. Ali'nin yanında yer almaları, Hz. Ali'nin onlarla olan yakın ilişkisi de döneminde meydana gelen olayların gelişmesinde etkili olmuştur.

Hz. Ali'nin başkenti Medine'den Kûfe'ye taşınması da, şahsımızca siyasi bir hataydı. Sorunu, Medinelilerin kendisine neden destek olmadıklarını doğru okumak yerine kolay olan ama sıkıntılı olan, başkenti Kûfe'ye taşımakta buldu. Bugün de dahil Kûfeliler tarih boyunca güvenilmez olduklarını ispat etmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Ali, başkenti Kûfe'ye taşımakla Kûfelilerin kendisini yönetmelerine fırsat vermiş oldu. Hz. Ali'nin başkenti Kûfe'ye taşınmasında Sa'd b. Ebî Vakkâs, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm, Hassân b. Sabit, Muhammed b. Mesleme, Abdullah b. Ömer, Üsame b. Zeyd gibi daha isimlerini çoğaltabileceğimiz pek çok sahabenin ona biat etmemesi etkili olmuştur. Zaten Ümeyyeoğulları ve yandaşları Hz. Ali'yi meşru bir halife olarak görmüyorlardı. Dolayısıyla Hz. Ali'nin halife oluşu, meşruluğunu tartışır hale getirmiştir. Dolayısıyla halkın tamamının ya da en azından ekser çoğunluğunun desteği olmaksızın Hz. Ali'nin idarede başarılı olması beklenemezdi⁷.

⁵ Taberi, *Tarih*, IV, 438-439.

⁶ Taberî, *Tarih*, IV, 388.

⁷ Aycan *Muaviye*, s. 126; Apak, *İslam Tarihi*, s. 248.

Hz. Ali'nin başkenti Medine'den Irak'a taşınması, aynı zamanda Hz. Osman'a karşı ayaklananları da siyasi anlamda güçlendirmiş oldu. Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın katillerini yargılaması işini de zorlaştırdı. Ayrıca Muaviye'nin, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katillerini koruduğu yönündeki iddialarını da güçlendirdi.

Her bakımdan zayıf ve desteksiz olduğunu gören Kûfeliler, Hz. Ali'ye istediklerini yaptırmaya çalıştılar. Hz. Ali iktidarda oldu ancak muktedir olmadı. Bir başka husus da, Emevîler-Hâşimîler ayrışmasına bir de Şamlılar-Iraklılar ayrışması katılmış oldu.

Hz. Ali'nin halife olduktan sonra aldığı kararlarda istişare mekanizmasını çalıştırmadığını düşünmekteyiz. Halbuki Muaviye, kararları etrafında bulunan Amr b. el-As ve Muğire b. Şu'be gibi kimselerle istişare ederek almıştır. Bunu Hz. Ali'nin valileri değiştirmek istemesi, valileri belirlemesi, Muaviye ile mücadelesinde görmekteyiz. Hz. Ali, Abdullah İbn Abbas'ı, Muaviye'nin yerine Şam valiliğine atama kararı almıştır. Ancak buna İbn Abbas bile razı değildir. Bu da Hz. Ali'nin valileri belirlemede de tek başına karar verdiğini görmekteyiz.

İyi bir idareci zamanı çok iyi okuyan, iyi değerlendiren ve ona göre siyaset geliştirendir. Hz. Ali samimi, dürüst bir mümindir. Ancak sosyal değişimi iyi okuyamamıştır. Bunun birçok sebebi olabilir. Bunlardan biri –kanaatimizce– Hz. Ali'nin siyasetçi değil savaşçı bir kişiliğe sahip olmasıdır. Hz. Peygamber döneminde de Hz. Ali siyasetin ve yönetimini içerisinde olmamış; kendisini daha çok askeri alanda göstermiştir. Bir başka sebep de, Hz. Ali, Medine dışına çıkmadığından –değişim sürecinin hızlı yaşandığı yıllarda toplumun nabzını tutamamıştır. Sosyal değişimi görememiştir. O hala dönemde bile Müslümanları değiştirmemiş Hz. Peygamber dönemi insanları gibi görmüştür. Doğru bildikleri yanlış siyasette ısrar etmesinin sebebi de, bu olsa gerek. Hz. Ali'nin etrafına baktığımızda önemli şahsiyetlerin onun yanında yer almadıklarını görmekteyiz. Zübeyr b. el-Avvam, Talha b. Ubeydullah, Abdullah b. Ömer, Hz. Aişe gibi isimleri çoğaltabiliriz. Muaviye ise, Hz. Ali'nin yanında yer almayanları yanına çekmeyi başarmış bir siyasetçidir.

a- İstişareye Önem Verme

İstişare, Kur'an'ın emri, Hz. Peygamber'in de sünnetidir. Allah Resûlü bu ilkeyi aktif bir şekilde işleterek ashabına örnek olmuştur. Hatta beşerî konularla ilgili kimi kararlarda ashabın önerilerini dikkate alıp kendi kararından vazgeçmiştir. Tarihsel sürece bakıldığında istişarenin aktif olarak işletildiği dönemlerde, idari ve siyasi hayatta Müslümanların fazla sorunla karşılaşmadığı görülür. Bunun tipik örneği, ilk iki halifenin devlet idaresidir.

Hız. Ebu Bekir ve Hız. Ömer, Resûlullâh'ın bu sünnetini aktif bir şekilde işlettikleri için, doğabilecek muhtemel problemlerin önünü henüz baştan kesmişlerdir. Hız. Osman ve Hız. Ali için aynı şeyi söylememiz mümkün görünmemektedir. Hız. Ali yönetimi süresinde ya fazla istişare yapmamış/yapamamış ya da sadece kendi kabilesi veya yakınları ile istişare etmiştir. Hız. Ali'nin yönetim anlayışına baktığımızda istişare müessesesinin pek çalıştırılmadığı söylenebilir. Bunda da elbette ki Hız. Osman'ın öldürülmesiyle meydana gelen kırılmalar ve değişimler etkili olmuştur. Ayrıca şûranın üyelerinden geriye kalan Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm ve Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi ileri gelen ilk Müslümanların ona biat etmemiş olmaları da, Hız. Ali'nin istişarede başarısız olmasında bir başka etkidir. Aslında Hız. Ali, kişilik itibarıyla istişareye önem veren biriydi; bunu da valilerine yazdığı nasihatlerden çıkarmaktayız.

b- İdarede Denetimi ve İdari Görevlendirmelerdeki Ölçüsü

Hız. Ömer döneminin en önemli özelliklerinden birisi, sıkı bir denetim mekanizmasının kurulması ve işletilmesidir. Hız. Osman idarede denetimi gerçekleştirmemiş, yönetimi tamamen Ümeyyeoğullarına bırakmıştır. Dönemin sosyal ve siyasal karmaşası yüzünden Hız. Ali de idarede gerekli denetimi sağlayamamıştır. Onun döneminde idarede tam bir kaos yaşanmıştır. Hız. Osman döneminde idarecilerin tamamı kendi yakınlarından olsa da tüm bölgenin idaresi kendisinin hâkimiyeti altındaydı. Hız. Ali için bunu söyleyemeyiz. Hız. Ali, başta Suriye olmak üzere İslam coğrafyasının bir kısmında hâkimiyet kuramamıştır. Bu da onun bu bölgelerde denetim sağlayamamasını beraberinde getirmiştir.

Hız. Ömer'in en hassas olduğu konulardan birisi, idari görev vereceği kişileri sıkı bir elemenden geçirmesidir. Görevlendirmelerde kişilerin toplumsal veya siyasal konumlarına değil, işin ehli olmalarına önem vermiştir. Akrabalarını iktidar nimetlerinden uzak tutması da, onun en temel prensiplerinden birisidir. Hız. Ali ise, Hız. Osman gibi idarecilerini seçmede çok hassas olamamıştır. Bunda da yine Hız. Osman'ın öldürülmesi, öldürülmesinde etkili olan idarecilerinden bir an evvel kurtulmak istemesi ve ilk icraat olarak mevcut valilerin görevlerinden alınması istemesi etkili olmuştur.

Hız. Osman'ın, idarecilerini yakınlarından ataması siyasetinin bir tepkimesi olarak, Hız. Ali de idarecilerini -Hız. Osman kadar olmasa da- yakınlarından ve ensardan atamıştır. Hız. Ali yakınlarından Abdullah b. Abbas Basra, Ubeydullah b. Abbas Yemen, Kusem b. Abbas Mekke ve Taif, Temmâm b. Abbas Medine valiliklerine tayin etti⁸. Hız. Ali ensardan şu isimleri vali olarak

⁸ Taberi, *Tarih*, IV, 455.

atamıştır: Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in yerine ensardan Kays b. Sa'd'ı tayin etti⁹. Belli bir süre burada valilik yaptıktan sonra Kays'ın yerine Hz. Ali, Hz. Osman'ın katilleri arasında olduğu bilinen Muhammed b. Ebî Bekir'i atadı¹⁰. Hz. Ali Şam valiliğine ise, Medine'de kardeşleştirildiği Sehl b. Huneyf'i tayin etti; ancak Sehl, Muaviye'nin karşı koyması üzerine valilik görevine başlayamadı¹¹. Buradan da görüleceği üzere Hz. Ali'nin uğruna başkenti Medine'den taşıdığı Kûfe'de de hâkimiyet kuramamıştır. Hz. Ali Basra valiliğine Sehl'in kardeşi Osman b. Huneyf'i atadı. Osman, Basra valiliğini yerine getirmiştir¹². Hz. Ali'nin valilerine baktığımızda çoğunluğun ensardan olduklarını söyleyebiliriz. Aynı şekilde komutanlarının da Hâşimîler ve ensardan olduklarını görmekteyiz¹³. Hz. Ali, kader birliğinden olsa gerek ki kendi kabilesi gibi yönetimden uzak tutulan ensara idarede görev vermiştir. Hz. Osman gibi Hz. Ali de yönetim bakımından toplumun her kesiminin teveccühünü kazanamamıştır.

Hz. Ali'nin ensardan idareciler tayin etmesini duygusal bir davranış olarak değerlendirmekteyiz. Çünkü ensar da kendileri gibi (Haşimoğulları) önceki dönemlerde idarede görev almadıkları için Hz. Ali onlardan yöneticiler tayin etmiştir. Ancak ensardan idareci atarken Kureyş'i veya Mekkeli muhacirleri ihmal etmenin faturası kendisine çok ağır olmuştur. Kureyş'in olmadığı bir yönetim o dönem için başarılı olamaz. Muaviye buna çok dikkat etmiştir. İdarecilerini Kureyş'ten atamaya özen göstermiş diğer taraftan da Güney Araplarının da gönüllerini almayı ihmal etmemiştir. Apak'a göre ..."Hz. Ali'nin idari kadrosunu dar tutmasında onun şahsi tercihi kadar zamanın siyasi ve sosyal şartları da etkili olmuştur. Bu sebeptir ki kendisi selefleri kadar farklı kabilelerden idareci seçme şansı bulamamıştır..."¹⁴

c- Kamu Malı Hassasiyeti

Hz. Ömer, kamu malına karşı aşırı hassasiyetiyle meşhur olmuş bir idarecidir. Hatta bireysel işleriyle devlet işlerini birbirinden ayırdığı, özel işleriyle ilgilenirken asla kamu malı kullanmadığı, sadece devlet işlerini yürütürken kamu mallarından harcama yaptığı söylenir. Hz. Ali, hilafetinin ilk günlerinde Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın beytülmal konusundaki uygulamalarının aksine bir uygulama gerçekleştirmiştir. O, Hz. Ömer'in yaptığı gibi beytülmalı insanların İslam'ın ilk günlerindeki savaşlardaki öncelikleri veya imanlarının sabırcası vb. şeylere göre bölünmesi karşısında durarak, bu beytülmalı eşit olarak

⁹ Taberi, *Tarih*, IV, 442.

¹⁰ Taberi, *Tarih*, IV, 553.

¹¹ Taberi, *Tarih*, IV, 546-549; Apak, *İslam Tarihi*, s. 251-252.

¹² Taberi, *Tarih*, IV, 570-573; Apak, *İslam Tarihi*, s. 251.

¹³ Aycan, *Muaviye*, s. 126-129; Apak, *İslam Tarihi*, s. 251.

¹⁴ Apak, *İslam Tarihi*, s. 253.

taksim etmeyi tercih etmiştir. Ayrıca Hz. Ali, halife olduktan sonra Hz. Osman'ın yakınlarına verdiği toprak ve arsaları Allah'ın malı olarak açıklamış ve onların beytülmale geri verilmesi emrini vermiştir. Hz. Ali'yi, kamu malı hassasiyeti konusunda çok dikkatli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bazı vilayetlere hâkim olamaması, bir bütün olarak beytülmal konusundaki hassasiyetini ortaya koyamamıştır. Örneğin Suriye'deki kamu malları üzerinde bir yetkisi olamamıştır.

d- Halkın Sorunlarıyla Doğrudan İlgilenme

Hz. Ali, Hz. Ömer gibi halkın huzuru, güvenliği ve refahını en temel sorumlulukları arasında saymıştır; ancak dönemin siyasi ve sosyal çalkantıları, onu bu siyaseti uygulamasına fırsat vermemiştir. Hz. Ali, Müslüman halkın yanı sıra gayr-i Müslim tebaaya da aynı hassasiyetle yaklaşmıştır. Malik Eşter'i Mısır valiliğine atadığında¹⁵ onu ister Müslüman ister gayri Müslim olsun bütün halka insan olarak güzel ve sevecen bir şekilde davranmaya davet etmiştir.

Hz. Ali, din işlerinde, kanunların dakik uygulanmasında ve sahih hükümet yönetiminde çok ciddi, toleranssız ve kurallı biri idi. Bu durum onu bazıları için tahammül edilmez kılmıştı. O, bu yolda en yakın yaranlarına bile zorluk gösteriyordu. Ubeydullah b. Ömer meselesi bunun en güzel örneğidir. Muaviye ise tam tersine dini kuralları rahatlıkla çiğneyebilen, amacına ulaşmak için her tür yolu denmekten kaçınmayan bir siyasetçidir.

e- İdari Tecrübe

Hz. Ömer'in başarılı bir idari portre çizmesinin arkasındaki önemli etkenlerden birisi, hiç kuşku yok ki önemli bir tecrübeye sahip olmasıdır. Hz. Ali'nin, Hz. Ömer gibi bir idari tecrübesinin olduğunu söyleyemeyiz. Yönetim işi ayrıca bir yetenek ve kabiliyet işidir. Bu yetenek Hz. Ömer'de bulunmaktadır. Hz. Osman ve Hz. Ali de yoktur. Hz. Ali'de savaşçı bir kabiliyet vardır; şecaat vardır. Bu özellik de Hz. Ömer'de yoktur; ya da Hz. Ali'de olduğu kadar değildir. Hz. Ali, Hz. Peygamber döneminde herhangi bir idari görev almamıştır veya kendisine verilmemiştir. İlk üç halife dönemlerinde halifelik talebinde bulunmuş ancak halife olamamıştır. Bu yüzden ilk üç halife döneminde idarede görev almamıştır. Hz. Ali halife seçildiğinde herhangi bir idari tecrübeye sahip değildi. Gerçi bunu diğer ilk üç halife için de söyleyebiliriz.

Hz. Ali, dönemindeki hızlı gelişme ve sosyal-siyasal ekonomik değişimlere ayak uyduramamıştır. İslâm dininin dinamik yapısını dönemine uygulamaya çalışmış ve yeni ihtiyaçlar karşısında yeni çözümler üretememiştir.

¹⁵ Hz. Ali, Muhammed b. Ebi Bekir'den sonra Mısır valiliğine Malik el-Eşter'i atadı. Kısa bir süre sonra Muaviye'nin talimatıyla Malik zehirletilerek öldürüldü. Bkz. Taberi, *Tarih*, IV, 565-569; Abdülkerim Özyayın, "Eşter", *DİA.*, İstanbul 1995,, VI, 486-487.

Hz. Ali'nin gerek hukuksal çözümlerde gerekse devlet idaresinde ve kendi halifelik döneminde vilayetlere gönderdiği valiler ve yöneticilere verdiği öğütlerde adalet kavramı daima ilk sırayı almıştır. Hz. Ali, idare ve yönetim konusunda hem kendinden önceki idarecilerden etkilenmiş hem de kendine has yeni yöntemler geliştirmiştir. İdareye geçer geçmez öncelikle eski idarecileri yenileriyle değiştirmiş, dirayetli valileri savaş meydanlarında görevlendirmiş ve idarecilik hakkında akrabaları ile Ensâr'a öncelik tanımıştır.

f-Hz. Ali'nin İdarecilerine Tavsiyeleri

Bazı kaynaklarda Hz. Ali'nin idarecilerine yönelik tavsiyelerde bulunduğu şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını burada vereceğiz. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, Hz. Ali bunları söylemiş veya tavsiye etmiş olsa da bunlar genel geçer kurallardır. İslam dininin temel karakteristik özellikleridir. Gerçek siyasi hayatta bunların gerçekleşmiş olması mümkün görünmektedir.

Hz. Ali yöneticilere pek çok öğütlerde bulunmuş, onlara nasihatler etmiş, mektup ve emirler göndermiştir. Bunlar içinde en önemlisi Mısır'a vali olarak tayin ettiği Malik b. Eşter'e gönderdiği emirnamedir. Hz. Ali emirnamede şöyle buyurmaktadır: "Allah'a itaat etmeni, kulluktan ayrılmamanı, Kuran-ı Kerim'de buyrulduğu üzere farzlara ve sünnetlere uymanı emrediyorum. Ancak bu farzlara ve sünnetlere uyanlar saadete ulaşır, uymayanlarsa hüsrana uğrar. Allah yolunda elinle, dilinle ve kalbinle hizmet et. Çünkü Allah, dinine yardım edene yardım eder ve dinini yükselteni yükseltir. Sonra iştahın kabardığı zaman nefsine hakim ol ve asileştiğin zaman dizginlerini çek."

"En değerli azığın iyiliktir. Halkını sev ve onlara merhametli davran, alçak gönüllü ve dengeli ol. Adaletli ol! İster kendinle ilgili, ister yakınlarınla ilgili, ister halktan sevdiğin, kayırdığın kimselerle ilgili bir mesele olsun asla Allah'a ve kullarına karşı adaletten ayrılma. Eğer böyle yapmazsan zulmetmiş olursun. Kullarına zulmedenlerin karşısında mazlumların koruyucu ise Allah'tır. Allah birinden davacı olunca, o kişiyi kendini savunacağı bütün deliller çürür. Böyle biri, ölene veya tövbe edene kadar yüce Allah ile savaş halindedir. Dünya üzerinde rahmetini kaldıracak ve azabını çekecek zulmetmek kadar hızlı bir şey yoktur. Zira Cenâb-ı Hakk zulümle inleyenlerin sesini duyar, zalimlerin üzerinden ise gözünü hiç ayırmaz".

"Öyle işleri tercih et ki bu işler hem orta yolu koruyan hem de adaleti yapan işler olsun ve halkın genelini memnun etsin. Ayıpları araştırma, senden önceki yöneticilerin suçlarına ortak olmuş, onları zulme yöneltmiş kimselerle yapılan istişare en kötü istişaredir. İstişareden ayrılma, istişare tedbirli olmanın gereğidir."

“Hâkim olarak atayacağın insan halk içinde en beğendiğin kişi olsun. Atayacağın hâkim şüphelerini iyice giderip delillerinden emin olmadan hüküm vermesin. Her şey açıklığa kavuşana kadar sabırla beklesin.

“Halktan uzaklaşma, ihtiyaç sahiplerinin dertleriyle ilgilen, darda kalanlara el uzat, kalkınmaya önem ver. Memurlarına çok dikkat et, onları güzel seç. Sırlarını söyleyeceğin, mektuplarını ve emirlerini yazdıracağın kâtiplerinin asil ve ahlaklı kişilerden olmasına özen göster.”

Sonuç olarak: İyi bir savaşçı, iyi bir ilim adamı olan Hz. Ali ahlaki ve insani vasıflar açısından müstesna bir şahsiyettir. Bütün bunlara rağmen Hz. Ali'nin iyi bir siyasetçi olduğunu söyleyemeyiz. Hz. Ali'nin tarihi şahsiyetini, yönetim anlayışını tam anlamıyla doğru bir şekilde belirleyebilmek ve değerlendirmek gerçekten çok güçtür; çünkü gerek faaliyetleri gerekse kendinse atfedilen konuşmaları, sözleri hakkında son derece farklı rivayetler bulunmaktadır. Kesin olan husus, onun Kur'an ve sünnete tam anlamıyla bağlı, dünyevi işlerden uzak kalmayı isteyen, takva sahibi, idealist bir mümin olduğudur. Ancak Şîu dünyası, onun İslam kamuoyunda benimsenmiş olan özellikleriyle yetinmemiştir. Bir fırka olarak oluşumlarındaki esas ve temel unsur olan imamet vasfı ve hakkı üzerinde ısrarla durmuşlar ve bu hususta Kur'an ve Sünnetin mantığıyla çoğu zaman uyuşmayan pek çok asılsız menkıbeler ve hatta hadisler ileri sürmüşlerdir. Bu yüzden Hz. Ali'nin yönetim anlayışı Şia'ya göre farklı olarak ortaya konulmaktadır. Onlar göre Hz. Ali hatasız, kursesiz, masum bir yönetim sergilemiştir. Onun her yaptığı siyasi uygulama doğru kabul edilmiş, asla eleştirilmemiştir. Şia'ya göre bizzat Hz. Peygamber tarafından Allah'ın emriyle kendisinden sonra ümmetin başına imam/halife olarak tayin edilmiş, Hz. Peygamber de nübüvvetinin ilk yıllarından itibaren muhtelif vesile ve delillerle bu konuyu ümmetine bildirmiş veya göstermiştir. Ancak Şiiilerin bu görüşünü İslam'ın genel prensipleri ile bağdaştırmak mümkün görülmediği gibi tarihi gerçeklere de ters düşüğünü söylemek lazımdır.

Hz. Ali'nin gerek fihhi çözümlerde gerekse de devlet idaresinde ve kendi halifelik döneminde vilayetlere gönderdiği valiler ve yöneticilere verdiği öğütlerde adalet kavramı daima ilk sırayı almıştır. Hz. Ali idare ve yönetim konusunda hem kendinden önceki idarecilerden etkilenmiş hem de kendine has yeni yöntemler geliştirmiştir. İdareye geçer geçmez öncelikle eski idarecileri yenileriyle değiştirmiş, dirayetli valileri savaş meydanlarında görevlendirmiş ve idarecilik hakkında akrabaları ile Ensâr'a öncelik tanımıştır. İdarecilerini denetlemiş ve onlara yönelik tavsiyelerde bulunmuştur.

Hz. Ali, vilayetlere çok liyakatli, bilgili ve halkın takdirini kazanmış kişileri kadı olarak göndermiştir. Vazifesinde başarılı olanlar ise terfi ettirilerek ödüllendirilmiştir. Hz. Ali, kadıları İmtihana tabi tutmuş, diğer devlet memurlarından daha ziyade denetlemiştir. Devletin çeşitli vilayetlerinde görev yapan

valiler hakkında en ufak bir şikâyet duyduğunda hemen onlara bir mektup yazarak doğruluktan ayrılmamalarını ve insanlara karşı adaletli olmalarını tavsiye etmiştir.

Hz Ali'nin Mısır valisi Malik el-Eşter'e yazdığı mektubunda şu tavsiyelerde bulunduğu belirtilmektedir:

- 1- Toplumda herkes birinci sınıf insan muamelesi görmeli ve eşit haklara sahip olmalıdır.
- 2- Halk güven içinde yaşamalı, zulüm ve baskı yapılmayacaktır. Kesinlikle halkın malına dokunulmayacaktır.
- 3- İnsanlara öfkeyle değil, merhametle, iyilikle ve sevgiyle yaklaşılmalıdır.
- 4- Devletin yönetim kademesinde cimri ve korkaklara yer verilmemeli, iyiler ile kötüler aynı kefeye konulmamalıdır.
- 5- Toplumun bütün kesimleri, bir çarkın dişlileri gibi birbirlerinin eksikliğini tamamlamaktadır.. Bu kesimler olmadan devletin yönetimin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi mümkün değildir.
- 6- Devletin iki önemli ayağı vardır. Biri ordu diğeri de hazinedir.
- 7- Kurallara uygun olarak çalışan Esnaf ve sanatkâr desteklenmeli. Vergileriyle hazineyi besleyen esnaf ve sanatkârın önü açılmalı, alış veriş için uygun ortam hazırlanmalıdır.
- 8- Asker düşmana karşı cesaretli, zayıflara karşı şefkatli olmalıdır. Anne ve babanın çocuklarını koruduğu gibi komutanların da askeri koruması ve daima savaşa hazır durumda bulundurması gerekir.
- 9- Devletin üst kademelerine, işten yılmayan, baskılara boyun eğmeyen, hatasında ısrarlı olmayan müşavirlerin, bürokratların atanması gerekir.
- 10- Yönetimde adalet, bürokraside liyakat esas alınmalıdır.
- 11- İdareciler Halkla yüz yüze konuşarak toplumu rahatlatmalı ve nabzı tutulmalıdır.
- 12- Adalet dağıtan hâkimlerin halka muhtaç edilmemesine özen gösterilmeli, bağımsız karar vermeleri için kendilerine yeterli mali kaynak sağlanmalı, verdiği kararlar denetlenmelidir.
- 13- Halk iki kısımdır. Bir kısmı mümin insanlardır ki bunlar senin din kardeşlerindir. Halkın bir kısmı da zimmîlerdir ki bunlar da tıpkı senin gibi Allah'ın kullarıdır. Reaya (Halktan Müslüman olmayan kesim) ve bera-ya'nın (halkın vergi ve haraç vermeyen Müslüman ve hazır asker kısmı) alım gücü zorlanmamalıdır.
- 14- Fakir ve düşkünler devlet tarafından korunma altına alınmalıdır.
- 15- Valiler toplumla iç içe olmalı, insanların farklı muamele görmeleri önlenmelidir.
- 16- Uluslararası barış teklifleri kurallara uygun ise geri çevrilmemelidir.

- 17- Uluslararası yapılan antlaşmalara sadık kalınmalı. Yapılan antlaşmalarda karşı taraf oyuna getirilmemeli, yoruma açık ifadeler kullanılmamalıdır.
- 18- İnsanların yaşama hakkına saygı gösterilmeli, haksız yere adam öldürülmemelidir.
- 19- İdareciler, İnsanlara muamelede, duygularıyla değil, akılları ile hareket etmelidir.
- 20- Yapılan iyilikler başa kakılmamalı.
- 21- Verilen sözler mutlaka tutulmalıdır.
- 22- Devlet işleri aceleye getirilmemeli, zamanı gelince de gevşeklik gösterilmemelidir.
- 23- Herkes eline, diline, beline ve öfkesine hâkim olmalı, hiç kimse rencide edilmemelidir.
- 24- Geçmişin tecrübesi daima göz önünde bulundurulmalı ve ondan istifade edilmelidir¹⁶.

Hız. Ali'nin çağları aşan öğüt niteliğindeki bu yönetim ilkeleri, günümüz idarecilerine ışık tutması ve dönemin yönetim anlayışını yansıtmaması bakımından ne derecede önemli olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Hız. Ali, Hız. Peygamber'in vefatı sonrasında halife olmayı istemiştir; ancak Hız. Ömer'in öncülüğünü yaptığı çalışma sonra Hız. Ebu Bekir halife seçilmiştir. Hız. Ebu Bekir'den sonra da halife olma isteğini sürdürdü; bu sefer de Hız. Ebu Bekir'in Hız. Ömer'i yerine halife tayin etmesiyle yine halife olamadı. Hız. Ömer'den sonra halife olacağına neredeyse kesin gözüyle bakıyordu ya da en azından Hız. Ali öyle görüyordu. Ne var ki bu sefer de Abdurrahman b. Avf'ın yönetimindeki şûra yöntemiyle Hız. Osman halife seçildi. Bu sefer, Hız. Ali, kendisinin halife seçilememesinden dolayı olayların içerisinde olanlara karşı iyiden iyiye kırıldı. Hız. Osman'ın öldürülmesiyle böyle bir süreçte aslında halife olmak istemeyen Hız. Ali halife seçilmek zorunda kaldı. Hız. Ali iktidarı ele geçirdi ancak muktedir olamadı. Başta Muaviye olmak üzere bir taraftan Emevîler, diğer taraftan ilk Müslümanlardan ve ileri gelenlerden bazılarının Hız. Ali'ye karşı olmaları veya mesafeli durmaları nedeniyle Hız. Ali halifeliği süresince istediği bir yönetimi ortaya koyamadı.

¹⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bkz., Faris Çerçi, "Mâlik el-Eşter'e Verdiği Ahd-nâme'ye Göre Hız. Ali'nin Yönetim Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2007; sayı: 28.

HZ. ALİ DÖNEMİNDE DIŞ İLİŞKİLER

Ahmet Acarlıoğlu*

GİRİŞ

Hz. Ali'nin hilafet dönemi ilk dönem İslâm tarihinin en kaotik dönemidir. Hz. Ali döneminde vukû bulan hadiseleri Hz. Osman döneminden soyutlayarak düşünmek mümkün değildir. 5 buçuk yıllık (35-40/656-661) bu dönem Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yıllık döneminde başlayan durgunluk, iç karışıklık ve kaos döneminin devamı niteliğindedir.¹

Bu dönemde yaşanmış olan iç karışıklıklar neticesinde gelişen olaylar Hz. Peygamber (s.a.s.) hayattayken başlamış olan ve ilk üç halife döneminde hızla devam eden fetihlerin neredeyse durmasına sebep olmuştur.² Biz bu çalışmamızda Hz. Ali döneminde diğer ülkelerle gerçekleşen dış ilişkilerin neler olduğunu sebep ve sonuçlarıyla ele almaya çalışırken diğer taraftan da fetihlerin durmasının dahili sebeplerini ele almaya çalışacağız.

Hz. Ali iktidara geldiğinde üç önemli muhalif grupla mücadele etmek zorunda kaldı. Bunların ilki Mekke muhalifleri, ikincisi ve önemlisi Şam cephesi iken Sıffin savaşından sonra yapılan tahkim hadisesinden sonra ortaya çıkan Hâricîler ise kendisine karşı cephe açan üçüncü grup olmuştu. Gelişen olaylar Hz. Ali'nin siyasi ve askeri gücünü kaybetmesine, Muâviye'nin ise gücünü ve hakimiyet alanını genişletmesine sebep oldu.³

Hz. Ali'ye biat edildiğinde devlet altı yıldır iç karışıklıklar ve isyanlarla sarsılmış, fetihler duraksamış, ülke olarak toplum enerjisini kaybetmiş haldeydi. Hz. Ali'nin halife oluş şekli diğerlerinden çok farklı olmasa ve meşruiyet sıkıntısı yaşamasa da Müslümanların bir kısmı tarafından onun halifeliği kabul görmedi. Bu benimsenmeyişin sebebi yeni seçilen halifenin gerek kişilik gerekse de birikim olarak bu makama liyakatsizliği değildi. Hatta onun hilafetini kabul etmeyip karşısına bir düşman gibi çıkan Muâviye b. Ebi Süfyan dahi onun erdemini kabul ediyor ve bir nevi bu makama kendi-

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Adnan Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.1 Sayı.2 Aralık. 2013, s. 185.

² İrfan Aycan, Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyan, Ankara Okulu Yayınları. Ankara, 2001, s. 187-188

³ Adnan Demircan, Hz. Ali Dönemi İç karışıklıkları, İslâm Târîhi ve Medeniyeti, c. 2, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018, s. 343

sinden daha layık birinin olmadığını onaylıyordu. Burada asıl mesele Hz. Ömer döneminden bu yana uzun bir müddet boyunca Suriye valiliği yapın Muâviye'nin kendisini halifenin ordusuyla başa çıkabilecek dirayet, güç ve kabiliyette görmesiydi.

Ülkede coğrafi koşullardan dolayı hangi bölgeden nereye sefer yapılacağı ile ilgili bir paylaşım olmuştu. Yıllardır süre geldiği üzere Bizans üzerine seferler Suriye, Kuzey Afrika ve Afrika'nın içlerine yapılacak seferler Mısır, İran ve Asya kıtasının içlerine yapılacak seferler ise Basra merkezli olarak yapılmaktaydı.⁴

Suriye vilayeti devletin Akdeniz'e açılan, Mısır yoluyla Afrika ve Anadolu yoluyla da devletin Avrupa ile olan ilişkilerinin yönlendirildiği bir bölgeydi ve gayet ehemmiyet arz etmekteydi. Bu vilayetin valiliğini de Hz. Ömer'in hilafetinin ilk yıllarından itibaren Muâviye b. Ebû Süfyan yapmaktaydı. Suriye'de oldukça güçlü halk desteğine sahip olan Muâviye, yeni seçilen Halife Hz. Ali'ye bey'at etmemiş ve merkezi yönetimle her alanda savaşa tutuşmuştu. Bunun bir neticesi olarak da bu bölgede askeri fetihler durdurulmuş, daha çok dahili meselelerin çözümüne odaklanılmıştı.

Hz. Ali kendisine halife olarak bey'at edilince Ebû Musa ve Muâviye b. Ebû Süfyan'a mektup yazdı ve onlara elçiler gönderdi. Ebû Musa'ya elçi olarak Ma'bed el-Eslemî'yi, Muâviye'ye ise Sebre el-Cühenî'yi gönderdi. Muâviye bu elçiye hiçbir şey söylemediği gibi hiçbir şey de yazmadı. Hz. Osman'ın öldürülmesinden üç ay geçmişti ki Kabisa denilen bir adamı çağırıldı ve kendisine mühürlü bir tomar verdi. Bunun başlığı da Muâviye'den Ali'ye şeklinde idi. Bu adam Medine'ye girince kendisine denildiği gibi elindeki tomarı halkın göreceği şekilde kaldırdı. Bunu görenler Muâviye'nin bu teklifi kabul etmediğini anladılar ve evlerine dağıldılar. Hz. Ali'ye gittiğinde o tomarı açtı fakat içi boştu.⁵

Muâviye Suriye vilayetinde çok güçlüydü ve herkes onun gücünün ve bu valiliği hemen bırakmayacağını farkındaydı. Bunu da en iyi Hz. Ali'nin Şam'a vali atarken yaşadığı zorluklardan anlıyoruz. Hz. Ali Şam'a vali olarak evvela Abdullah b. Amir'i atamak istedi. Fakat o Şam valiliğini Muâviye ile aralarındaki akrabalık bağını bahane ederek özür beyan etti ve bu görevi ka-

⁴ Aycan, Muâviye b. Ebû Süfyan, s. 189; Adem Apak, Ana Hatlarıyla İslam Târîhi-3, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012, s. 56.

⁵ Şam ehli Hz. Osman'ın kanlı gömleği ile eği Naile'nin kesik iki parmağına bakarak sürekli ağlıyorlardı. Bu böylece bir sene kadar sürdü. Onlar Hz. Osman'ın kanı alınmadan kadınlarına yaklaşmamaya, onlarla beraber olmamaya ve ihtilam durumu dışında da yıkanmamaya yemin etmişlerdi. (İbnü'l Cevzî, Ebil' Ferah Abdirrahman Ali b. Muhammed İbnü'l Cevzî (597), **el-Muntazam fî Târîhi'l Ümeme ve'l Mülûk**, Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Darü'l Kütüb el İlmiyye, Beyrut, 1992, c. 5, s. 72-76)

bul etmedi.⁶ O görevi kabul etmeyince Hz. Ali, Abdullah b. Ömer'i bu göreve atamak istese de o da bu görevi kabul etmedi. O da bu görevi kabul etmeyince Hz. Ali Sehl b. Huneyf'i buraya vali olarak atadı. O da Şam'ın yakınlarına kadar gelmesine rağmen şehre giremedi ve Kûfe'ye geri döndü.

1. Suriye Cephesinde Bizans ile Ateşkes Anlaşması Yapması

Hz. Osman döneminin ikinci yarısından itibaren fetih hareketlerinin önce yavaşlaması ve Hz. Ali döneminde de tamamen durması akabinde merkezden uzak vilayetlerde bulunan zimmilerin anlaşmalarını bozup vergilerini vermemeleri, Muâviye ile Hz. Ali arasında baş gösterin iç savaş, devletin maliyesini bitirme noktasına getirmişti. Bir süre sonra Hz. Ali Muâviye'nin karşısına ordu çıkaramaz hale gelmişti. Diğer taraftan Muâviye de daha önce belirttiği gibi saldırmamaları karşılığında Bizans devletine vergi vermeyi kabul etmişti.⁷

Bizanslılar Müslümanların içine düştükleri kargaşa ve iç savaştan istifade etmeye çalıştılar. Bizanslılar ile Müslümanlar Hz. Peygamber'den beri birbirlerine tam bir üstünlük kuramamışlardı. Müslümanların, ilk dönemde Bizanslılara karşı elde ettikleri başarılarından sonra aralarındaki mücadelede bir dengeleme olmuştu. İki devletin savaşlarında Müslüman Araplar genellikle hücum eden tarafken, Bizanslılar ise savunan taraf olmuşlardı. Araplar Anadolu da ziyadesiyle ilerlemelerine, hatta İstanbul'u kuşatıp Anadolu'nun batısına geçmelerine rağmen bu bölgelere tabiat ve yer şekillerinden dolayı iltifat etmemişler ve bu bölgelere bir yurt nazarıyla bakamamışlardı. İki taraf arasında yapılan savaşlarda bazen Bizanslılar, bazen ise Araplar geri çekilmek durumunda kalmışlar; derlenip toparlandıktan sonra ise çeşitli bahanelerle aralarındaki anlaşmayı bozarak tekrar saldırıya geçmişlerdi. Bu gelgitlerden dolayı Anadolu'da Toros Dağları çevresinde yer alan şehirler harap olmuştu ve bu bölge iki ülke arasında tampon bölge hüviyeti kazanmıştı.⁸

Hz. Ali ile mücadeleye başlayan Suriye valisi Muâviye gücünü dikkatli kullanma ve arkasını sağlama almak adına (H. 39 / M. 659-60) Bizans İmparatoru II. Konstantin ile saldırmazlık anlaşması yaptı.⁹ Bu anlaşmaya göre

⁶ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir b. Ebi şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman (235/849), *el Kitâbu'l Musannef fi el-Ehâdisi ve'l Âsâr*, Thk.kemal Yusuf el Hut, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, Birinci Baskı, 1409/1988, C. 7, s. 472; Ali Muhammed el-Sallâbi, *Siret-i Emîrül Müminîn Ali b. Ebî Tâlib: Şahsiyyetuhû ve Asrühû*, Dâru İbnü'l Cevzî, 2007, Birinci Baskı, Kahire, s. 311

⁷ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih el-Kâtib el-Abbâsî, *Târîhu Ya'kûbî*, Thk. Abdü'l Emîr Mehnâ, Şirketü'l İlmî, Beyrut, 2010, c. 2, s. 125.

⁸ Halife Hayyat, *Târîhü Halife b. Hayyat*, Thk. Dr. Mustafa Necib Fevvez, Dr Hikmet Kestli Fevvez, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut Lübnan, 1995, s. 154; Ya'kûbî, *Târîh*, c. 2, s. 125

⁹ Burada Bizansın Arap topraklarında gözü olmasına bir nevi kaybettiği eski toprakları (anadolu ve azerbaycan bölgesindeki topraklar) tekrar ele geçirme niyeti olmasına rağmen anlaşma yapması, müslüman araplarla mücadele edecek gücü kendisinde görmediği anlaşılmaktadır.

Muâviye Bizans'a vergi vermeyi kabul etmiş oluyordu.¹⁰ Yapılan bu anlaşmaya rağmen Bizans'ın Müslüman Arap topraklarında olan hevesatı son bulmuyordu. Örneğin H. 35 yılında Rum (Bizans) İmparatoru Konstantin b. Hirakl Müslümanların üzerine bir sefer düzenlemiş ve bu maksatla tam 1000 gemiden oluşan bir donanma hazırlamıştı. Fakat işler umdukları gibi gitmemiş, çıkan fırtınada gemileri batan Bizans İmparatoru kendisini Sicilya adasına zor atmıştı. Bu bozgun ve bu kadar askerin başarısız bir sefer girişimi neticesinde ölmesi halkı galeyana getirmiş ve Bizans İmparatorunu yaptırdıkları hamamda bir suikast sonucu öldürmüşlerdi.¹¹

2. Sind Bölgesine Yapılan Seferler ve Neticeleri

H. Osman'ın şehit edildiği h.35 yılından Muâviye 'nin halife olduğu H. 41 yılına kadar fetihler durma noktasına gelmişti. Bununla beraber iç savaşta taraf olmayıp fetihlere devam edenler de bulunmaktaydı. Örneğin H.36 yılında el-Hâris b. Mürre el-Abdi, halkı Hindistan üzerine yürümeye çağırdı. Bir ordu göndererek Hindistan'da yer alan Sind bölgesine, Mükran ülkesine yürüdü ve orada düşmanları mağlup edip ganimetler elde etmeye muvaffak oldu. Bu başarılı seferden sonra taraftarları çoğalsa da düşmanları yeniden toparlandılar ve onların üzerine saldırı gerçekleştirdiler. Bu saldırıda el-Hâris ve arkadaşlarının çoğunluğu öldürüldüler. Muâviye dönemine kadar da bir daha kimse bu bölgeye sefer düzenlemedi.¹²

3. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Bölgesinde Durum

Bu dönemde fetihlerin durduğu yerlerden bir tanesi de Ermenistan ve Gürcistan cepheleriydi. Muâviye dâhili problemlere odaklanmak ve askerleri-

¹⁰ Ya'kûbî, *Târîh*, c. 2, s. 125; Julius Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, Çeviren Prof.Dr. Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, s. 47. Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", s. 185; Kaşkar Selimli, "Hz. Ali Devrinde (656-661) Azerbaycan", *Bakü Devlet Üniversitesi İlmî Mecmuası*, 2010, s. 39-43. Muâviye, Hz. Ali'nin vefatına mütekip H.42 yılında halife olduktan sonra Bizans devleti ile olan anlaşmayı çeşitli bahanelerle bitirip tekrar fetih hareketlerini başlattı. Bu seferlerin neticesinde bu sefer Bizans devleti barış anlaşması yapmak istediye de Muâviye bunu kabul etmedi.(Ya'kûbî, *Târîh*, c. 2, s. 61). Prof. Dr. İrfan Aycan bu dönemde fetihlerin durmasının sebebi olarak, Hz. Osman'ın hilafetinin başından itibaren Müslümanların zenginleşmeleri ve akabinde de rahat ve rehavete alışmalarını gösterir. (Aycan, *Muâviye b. Ebû Süfyan*, s. 187-188)

¹¹ İbnü'l Cevzî, *Muntazam*. c. 5, s. 71-72. Bu savaşın Zatü's-Sevari savaşı olup olamayacağı hususunda şüpheler bulunmaktadır. Zira bilindiği üzere bu savaş yine Bizans ile Akdeniz'de Müslümanların Mısır'ı ve Kıbrıs'ı almalarının akabinde 1000 gemi ile Müslümanlara saldırımları ve Müslümanların da onlara Abdullah b. Sa'd komutasındaki 200 gemilik bir donanmayla karşı koyup savaş kazanmaları ve Müslüman hakimiyetinin Akdenizde pekişmesini netice vermişti. İbnü'l-Esir, Ebül Hasen Ali b. Ebi'l Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybani el-Cezerî (630/1232), *el-Kâmil fi't Tarih*, Thk. Ali Şirî, Dârü lhyâit Tûrâsî'l Arabî, Beyrut, 1408/1989, c. 3, s. 117-119.

¹² Halife b. Hayyat, *Târîh*, s. 191.

ni ezdirmemek maksadıyla bu cephelerdeki faaliyetlerine ara vermişti.¹³ Bu durumdan en çok istifade eden ise Bizanslılar olmuştu. Zira Muâviye onlara vergi vermeyi kabul ettiği gibi Hz. Osman döneminden beri bu bölgede bulunan Habib b. Mesleme komutasındaki ordusunu da Hz. Ali ile olan mücadelesinde kendisine destek olması için geri çekmişti. Böylece Kafkas bölgesi Bizans saldırılarına açık hale gelmişti. Bu durumdan istifade eden Bizanslılar H. 37/ M. 657 Gürcistan'ı ve Kafkasya'nın bazı yerlerini de ele geçirmişlerdi.¹⁴

4. Fetihlerin Durmasının Sebepleri

4.1. Muâviye'nin Hz. Ali ile Olan Mücadele Süreci

Hz. Ali hilafeti karşısında en büyük rakibi ve bir nevi düşmanı olan Muâviye ile karşılaştırıldığında yönetim ve idari tecrübesi zayıf kalmaktaydı. Zira o Hz. Peygamber döneminde üstlendiği önemli görevler dışında genellikle gerektiğinde istişare etmek maksadıyla halifeler tarafından Medine'de tutulmuş; seferlere katılmamıştı. Böyle olunca kendisi Medine dışındaki toplum yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümü idrak edememişti.¹⁵

Muâviye ise Hz. Ömer'in hilafetinin başından itibaren uzun denilebilecek bir süredir Suriye bölgesinin valiliğini yapmaktaydı. Hz. Ali'ye halife olarak biat edilmesine ve kendisini görevden alma niyetini izhar etmesine rağmen onun valiliği bırakma niyeti bulunmuyordu.¹⁶ Muâviye Hz. Aliye karşı sağlam bir muhalefet oluşturma gayesiyle Arabın dahisi olarak bilinen Amr b. el-As'ı kendi safına çekmişti. Şayet Arapların bu önemli siyasi adamı kendisinin yanında olmasaydı; Muâviye'nin iktidarı ele geçirmesi mümkün olmayacaktı.¹⁷

4.1. Amr b. el-As'ın Muâviye'nin Safına Geçmesi

Hz. Osman hayattayken onun en büyük muhaliflerinden bir tanesi Amr b. el-As idi. O, halifeye karşı başlayan bu muhalefet hareketinin öncülerinden ve bunun bir fitneye dönüşmesinin temel etkenlerinden bir tanesiydi. Onun muhalefet hareketine katılmasının sebebi fethini bizzat kendinin gerçekleştirdiği Mısır valiliğinin elinden alınmasıydı. Amr, Mısır valiliğinden alınsa bile halk üzerindeki tesiri devam etmekteydi. Vakıdî, Mısır halkının özellikle Amr b. el-As'ın faaliyetleri sonucunda idareye karşı isyan ettiklerini ifade eder.¹⁸

¹³ Aycan, *Muâviye b. Ebû Süfyan*, s. 189.

¹⁴ George Ostrogorski, *Bizans Devleti Târîhi*, (Trc. Fikret İşıltan), Ankara, 1991, s. 109.

¹⁵ Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", s. 185.

¹⁶ Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 36.

¹⁷ Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Târîhi*, trc. Zeki Megamiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1972, c. 3, s. 101; Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 36; Adem Apak, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-As*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 140.

¹⁸ Taberî, İbn Cerir et-Taberî (310/922), *Târîhi'r-Rûsul ve'l-Mülûk*, Daru'l Fikr, Beyrut, Birinci Baskı, 1407/1987, c. 4, s. 348, 354; Apak, *Amr b. el-As*, s. 123.

Amr b. el-As, valilikten azl edilmesini gururuna yediremiyordu. Zira Mısır'ın fethi kendi eliyle gerekleŖtiđi gibi, Hz. Ömer gibi gayet katı ve sert bir halife dahi onu görevinde tutarken nasıl olur da Hz. Osman kendisini görevden alırdı. O, azledilmesini hakkının gasp edilmesi olarak algıladı. Hz. Osman'ın kendisinden sonra Mısır'a vali olarak atadığı Abdullah b. Sad da hem İslâm'a giriş hem de komutanlık tecrübesi olarak ona denk gelecek biri değildi. Hatta kendisi daha önce ona komutanlık dahi yapmıŖtı. Bundan dolayı halifenin kendisine yönelik tasarrufundan gayet rahatsız olmuŖtu. Bir nevi azledilmesi onun itibarını zedelemiş oluyordu.¹⁹

Hz. Osman onu görevinden almasına rağmen toplum nazarında yerini bildiğinden muhalefetinden de çekiniyor ve gönlünü almaya alıŖıyordu. Öldürülmeden önce yapmış olduğu iki valiler toplantısına da Amr vali olmamasına rağmen onu davet etmiŖti. Halbuki daha önce görevinden azlettiği Ebû Musa el EŖari'yi ve Sa'd b. Ebi Vakkas'ı böyle bir toplantıya davet etmemiŖti. Bu Ŗekilde görüşlerine ne kadar değer verdiğini de göstermek istiyordu. Fakat bu toplantıların ikisinde de Amr, Hz. Osman'ı sert bir Ŗekilde eleŖtirmeye devam etti.²⁰

Amr b. el-As, Hz. Osman'a olan muhalefetini o Ŗehit edilene kadar devam ettirdi. Halifeye karŖı muhalefetin artık Ŗiddeti protestolara dönüŖtüđu bir ortamda o, olayların halifeyi öldürmeye kadar gideceğini tahmin edebilmiŖti. Fakat gittiği yerde dahi muhalefete devam etme azmindeydi. Bununla alakalı "Ŗayet bir çobanı dahi görsem onu da halifeye karŖı kışkırtacağım" diyecek kadar halifeye kırgın ve öfkeliydi.²¹

Hz. Osman'ın katlinden ve Hz. Ali'nin yeni halife seçilmesinden sonra ise ona gün dođmuŖtu. Oğlu Abdullah'ın olaylara aktif olarak katılmayıp bir kenarda beklemesini ve kim seçilirse gidip ona biat etme tavsiyesini dinlemedi. Hz. Ali'ye karŖı kendisine muhtaç olduğunu düŖündüđu Muâviye b. Ebû Süfyan'a gitti. Burada amacı elinden alınmış olan Mısır valiliğini tekrar elde etmektir.

Muâviye tarafından bakıldığında ise Amr b. el-As'ı sevmemesine ve yeri geldiğinde kendisine rakip görmesine rağmen Hz. Ali'ye karŖı çıktığı yolda Suriye valiliğini kaybetmemesi için ona ihtiyacı vardı. O dönemin iki siyaset adamı ortak çıkarları için bir araya gelmiş oldular. Amr, Mısır'ın idaresinin ölene kadar kendisine verilmesi karŖılıđında Muâviye ile ittifak kurdu.²² Amr Hz. Ali semedi zira onun tarafında bir istikbal görmüyordu. Bunun iki sebebi

¹⁹ Apak, *Amr b. el-As*, s. 125.

²⁰ Taberî, *Tarih*, c. 4, s. 334-335; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 75; Apak, *Amr b. el-As*, s. 128.

²¹ Abdurrahman b. İbn Haldûn (H.732-808/M.1332-1406), *Târîhu İbn Haldûn*, Thk.Süheyl Zekkar, Darü'l Fikr, 2000/1421, Lübnan, Beyrut, c. 2, s. 641; Apak, *Amr b. el-As*, s. 130.

²² Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 36.

olabilir. Birincisi Hz. Alinin kendisine herhangi bir görev vermesinin garanti olmaması, ikinci de siyasi ve askeri olarak Muâviye 'yi Hz. Ali'nin karşısında daha güçlü görmesidir.²³

Bazı kişiler halife seçilir seçilmez valileri görevden almasının yanlış olacağını, bunu illa da yapacaksa bir süre beklemesi gerektiğini söylediyse de Hz. Ali onları dinlemedi. Abdullah b. Abbas, Hz. Osman şehit edildiğinde hac emiri olarak Mekke'de bulunuyordu. Kendisi "döndüğümde Ali'ye biat ediliyordu. Onun evine gittim, yanında Muğire b. Şu'be vardı. O, kendisine Hz. Osman'ın valilerini yerinde bırakmasını hatta onlara ahit göndermesini söylemişti. Hz. Ali ise bunu kabul etmemiş ve "Ben onları ve onların benzerlerini kesinlikle atamam." demişti.²⁴

Başka bir rivayette de Muğire ona, onları ilk seferde yerlerinde bırak görevden alma. Eğer böyle yaparsan sana o bizim sahibimizi öldürdü derler." Deyince Hz. Ali" vallahi ben onları vali olarak tayin etmem. Bunu kabullenirlerse onlar için hayırlı olur. Yok kabul etmezlerse de onlara kılıcım muamele ederim. Sen Şam'a git, seni oraya vali yaptım. Bunun üzerine o "bana göre "Muâviye beni Ümeyye'den ve Osman'ın amcasının oğlu ve onun Şam valisi. Ben onun boynumu vurdurmasından veya beni hapsedmesinden emin değilim. Sen ona evvela bir mektup yaz ve ona vaatte bulun." dedi. Hz. Ali ise onun bu tavsiyelerini dinlemedi ve "hayır vallahi bunu kesinlikle yapmam" dedi.²⁵

4.2. Muâviye ile Hz. Ali Arasındaki Savaşın Boyutları

4.2.1. Muâviye'nin Mısır'ı Hz. Ali'nin Elinden Alma Süreci

Hz. Ali'ye karşı muhalefet bayrağını açtığında Muâviye'nin ilk hedefi Suriye bölgesini elinde tutmak iken ikinci emeli ise Mısır'ı elde etmektir. Sırf bu hedefi uğruna çok sevmese ve kendisine rakip olarak görse de Amr b. el-As ile ittifak yaptı. Mısır'ı elde ederek Hz. Ali ile olan mücadelesinde arkasını sağlamış olacaktı.²⁶

Muâviye'nin Mısır'ı elde etmek için ilk girişimi H.36 yılında gerçekleşmişti. Asiler Mısır'dan Medine'ye hareket ettiklerinde kendisi orada kalmış, Hz. Ali'ye bey'at edilince de idareyi onun namına eline almıştı.²⁷ Muâviye daha bu tarihte Mısır'ı ele geçirmek için harekete geçmişti. Fakat Hz. Osman taraftarları onlarla işbirliği yaptılar. Bunun üzerine onlar İbn Huzeyfe'yi oyun ederek Ariş mevkiine çektiler. Orada kendisini muhasara ettiler; önce esir etti-

²³ İbn Haldûn, *Târîh*, c. 2, s. 641; Apak, *Amr b. el-As*, s. 137.

²⁴ İbnü'l Cevzî, *Muntazam*. c. 5, s. 71-72.

²⁵ Apak, *Amr b. el-As*, s. 124.

²⁶ Taberî, *Tarih*, c. 5, s. 98; İbnü'l Cevzî, *Muntazam*. c. 5, s. 150; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 3, s. 178-179 Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 35; Aycan, *Muâviye b. Ebû Süfyan*, s. 159

²⁷ Taberî, *Tarih*, c. 1, s. 98.

ler, akabinde de öldürdüler. Onun nasıl öldürüldüğü ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Muhammed b. Ebû Huzeyfe Muâviye'nin yeğeni oluyordu. Bu sebeple onu öldürmek istemiyordu. Fakat onu dinlemeyen bir komutanı ibn huzeyfe'yi öldürdü. Bir rivayette onun katli H.38/39 verilirken Vakıdî bunun H.36 yılında gerçekleştiğini söylemektedir.²⁸

İbn Huzeyfe'den sonra Hz. Ali Mısır'a vali olarak Kays b. Sa'd'ı atamıştı. O, Mısır'a gidince ilk işi Hz. Ali adına biat almak olmuştu. Mısır'ın bazı köylerinde ise biat etmeyenler bulunuyordu. Genel itibariyle Mısır'da işler yolunda idi. Halifeye biat etmeyen köyler arasında Yezid b. el-Hâris ve Mesleme b. Muhalled el-Ensârî'nin köyleri bulunuyordu.²⁹ Kays ise onları bey'at etmeleri hususunda zorlamamış, onlarla haraç anlaşması yapmıştı. Mısır'da işler yolunda olunca sırtını sağlamda hissetmeyen Muâviye, Hz. Ali'ye karşı rahat hareket edemiyordu.

Suriye cephesi Kays'ı yerinden etmek için planlarını devreye soktular. İlk önce kendileri için engel teşkil eden Mısır'ın güçlü valisini azlettirmeleri gerekiyordu.³⁰ Muâviye evvela Kays b. Sa'd'ı kendi safına çekmeye çalıştı; olmayınca da onun kendisinden olduğu, mektuplaştıkları yalanını her yere yaydı. Hz. Ali de gelişen olaylar üzerine onu görevinden azletti³¹ Hz. Ali ilk önce tecrübeli bir asker olan el-Cezire hududundaki Malik el-Eşter'i Mısır'a atadı. Hz. Ali esasında Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır için tecrübesiz buluyordu. Fakat Eşter yolda vefat etti.³² Bunun üzerine Mısır'a Muhammed b. Ebû Bekir tayin edildi.³³

Muhammed b. Ebû Bekir vali olunca daha önce Hz. Ali'ye bey'at etmeyen köyleri bey'at etmeye çağırıldı. Onlara aksi takdirde ülkeyi terk edin dedi.³⁴

²⁸ Taberî, *Tarih*, c. 2, s. 210.

²⁹ Kays b. Sa'd'ın onlarla tarafsızlık anlaşması yaptığına dair bkz. Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 44.

³⁰ Taberî, *Tarih*, c. 4, s. 553-555; İbnü'l Cevzî, *Muntazam*. c. 7, s. 9; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 138-139; Apak, *Amr b. el-As*, s. 187.

³¹ Hz. Ali Muâviye ile valisinin iş birliği yaptığı, mektuplaştıkları haberini alınca onu denemek niyetiyle, Mısır'daki tarafsızların üzerine gitmesini istedi. O bunu kabul etmeyince de kendisini valilikten azletti. (Julius Wellhausen, *Arap Devletinin Sukutu*, Çeviren Prof. Dr. Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, s. 44)

³² Bu haberi alan Muâviye oldukça sevindi ve alinin iki kolundan biri olan ammanın sıffin de, ikinci kolu olan eşterin de kulzumda kesildiğini söyledi. (Taberî, *Tarih*, c. 5, s. 96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 178)

³³ Taberî, *Tarih*, c. 5, s. 95; İbnü'l Cevzî, *Muntazam*. c. 5, s. 75, 150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 179. Kays b. Sa'd için halefinin çıkıp gelmesi bir sürpriz olsa da kendisi itaat ve sadakatten ayrılmadı. Bir süre Medine'de kaldıktan sonra Kufe'ye gitti ve akabinde Siffin savaşına Hz. Ali ile beraber iştirak etti. (Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 44)

³⁴ Kays, Mısır valiliğini Muhammed b. Ebû Bekir'e devrederken ona "işlerini basiretle halletmesini, Hz.osman'ın kanunı talep eden insanları bırakmasını ve onlarla uğraşmamasını, eğer onlar kendisine gelecek olurlarsa onları karşılmasını, gelmezlerse de onlardan bir şey talep etmemesini, insanlara konumlarına göre davranmasını öğütledi. Eğer yapabilirsen hastaları ziyaret et, cenazelere katıl. Bu senden bir şey eksiltmez" diyerek kendisine tavsiyelerdi bulundu. Fakat

Onlarda bizi bırak da biraz düşünelim diyerek olayların nasıl gelişeceğini belediler. Tahkim olayından sonra da açıktan muhalefet etmeye başladılar. Onların üzerine gönderdiği el-Hâris b. Cümhan komutasındaki askerlerle çatıştılar. Komutanlarını öldürdüler. Onlardan sonra Muhammed b. Ebû Bekir başka komutanını da gönderdi fakat onu da öldürdüler. Muhammed b. Ebû Bekir'den üstün durumu geçen bu topluluk daha sonra da Muâviye b. Hudeyc komutasında Hz. Osman'ın kanını talep etmek için ayaklandılar.³⁵

Mısır'a saldırmak için fırsat kollayan Muâviye, Hz. Ali'nin Hâricîler ve diğer iç meselelerle uğraşmasını fırsat bilerek Mısır'a saldırdı. Öncesinde burada Hz. Osman'ın kanını talep eden Muâviye b. Hudeyc ve Mesleme b. Mualled ile irtibata geçti. Onlar da daha önce kendisiyle bir irtibatları olmamasına rağmen ona biat ettiler.³⁶ Muâviye, Mısır içindeki isyancıları yanına çektiği gibi Amr da 6000 kişilik bir ordu ile Mısır hududuna dayanmıştı. Buna rağmen Muhammed b. Ebû Bekir ancak 2000 kişilik bir ordu toplayabilmişti. Saldırmadan önce Muhammed'e tehdit mektupları yazdılar ve Mısır'ı kendilerine bırakmasını söylediler. Fakat o buna yanaşmadı ve bu mektupları Hz. Ali'ye göndererek kendisinden yardım istedi; fakat Hz. Ali yardım gönderemedi. Muhammed b. Ebû Bekir'i yenen Amr b. el-As, M.658 yılında Muâviye adına Mısır'a hakim oldu.³⁷ Muâviye'nin Mısır'a saldırması ve orayı ele geçirmesi tahkim olayının sonrasına denk gelir. Muâviye burada tahkim hadisesi ile otoritesi sarsılan, taraftarları bölünen, güç kaybeden Hz. Ali'nin durumundan istifade etmiş oluyordu.³⁸

Hz. Osman döneminde azledilen Amr, Mısır'ı ikinci kez fethetmiş oluyordu. Bu sefer Muâviye ile ittifak kurarken aldığı sözlere binaen çok daha geniş yetkilerle gelmişti. O, iç işlerinde tamamen serbest iken dış işlerinde Muâviye'ye bağlı olacaktı. Onun diğer valiler gibi azledilme endişesi de bulunmuyordu. Bir zaman sonra ise Muâviye ile aralarında anlaşmazlık çıkınca Muâviye onun valiliğini yedi yıl ile sınırlandırdı. Amr ise bu yedi yılın sonunu göremeden üç yıl sonra vefat etti.³⁹

Muhammed b. Ebû Bekir yine kendi bildiklerini uyguladı. Halife b. Hayyat, *Târîh*, s. 19; Taberî, *Tarih*, c. 6, s. 5; el-Sallâbî, *Siret-i Emîri'ül Müminîn Ali b. Ebî Tâlib*, s. 319)

³⁵ İbn Haldûn, *Târîh*, c. 2, s. 624; Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 44.

³⁶ Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 45.

³⁷ Muâviye'nin Bizanslılar ile saldırmazlık anlaşması yapması Mısır'ı zapt etmesinin akabine denk gelir. O bu şekilde bütün gücünü Hz. Ali'ye hasretmiş olacaktır. (Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Çev. Prof. Dr. Neşet Çağatay, AÜİFY, Ankara, 1964, c.1 s.64)

³⁸ Taberî, *Tarih*, c. 5, s. 98; İbnü'l Cevzî, *Muntazam*, c. 5, s. 75; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 178-179; Apak, *Amr b. el-As*, s. 187; Halife b. Hayyat, *Târîh*, s. 19; Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 44.

³⁹ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri İbn Sa'd (230/845), *Kitâbü't-Tabakati'l-Kebir*, Thk. Dr. Ali Muhammed Ömer, Mektebe Hancı, Kahire, 1. Baskı, 2001/1421, c. 4, s. 258; Zehebî,

Mısır'ın Amr tarafından işgal edilmesi Hz. Ali tarafından ağır bir darbe olarak algılandı. Zira o dönem büyük vilayetlerden bir tanesi daha Hz. Ali'nin elinden çıkmış oluyor, rakibi de biraz daha güçlenmiş oluyordu. Daha önce Bizans devleti ile de vergi karşılığında saldırmazlık anlaşması imzalayan Muâviye Mısır'ı elde ederek sırtını sağlama almış oluyordu. Böylece bütün gücüyle Hz. Ali'ye saldırabilecekti.

4.2.3. Hz. Ali'nin Hâricîlerle Mücadelesi

Hz. Ali ile Muâviye Sıffin'de yenilemeyince soluğu aralarındaki olayda kim haklı kim haksız belirlenmesi adına Ezruh'da bulmuşlardı. Tahkim hadisesinde Muâviye siyasi hilelerle ibreyi biraz daha kendisinden tarafa çevirmeye muvaffak olmuştu. Olay böyle olunca Hz. Ali'nin halk desteği biraz daha zayıfladı. Bunun yanında hakem olayından önce kendi saflarında savaşılan bazı kişilerde Hz. Ali'nin safından ayrıldılar. Bunlar kendilerini Hâricî olarak isimlendiriyorlardı. Hz. Ali, Muâviye ile mücadele ettiği gibi bir de bu insanlarla mücadele etmek zorunda kaldı.⁴⁰

4.2.4. Muâviye'nin Hicaz ve Yemen Bölgelerine Saldırması

Hakem olayından sonra Muâviye, Hz. Ali'ye karşı cepheyi genişletti. O her alanda ve her bölgede artık Hz. Ali'nin karşısına çıkmaktaydı. Bu maksatla H.40 senesinde Büsr b. Ebî Ertât'ı hicaz bölgesine 3 bin askerle beraber gönderdi. Onun ilk durağı Medine oldu. Onun gelişini gören Hz. Ali'nin Medine valisi Ebû Eyyub el-Ensârî kaçtı ve Hz. Ali'ye sığındı.

Büsr'ün karşısına Medine'de savaşmak için hiç kimse çıkmadı ve Muâviye bu şekilde İslâm devletinin ilk başkentini kolay bir şekilde ele geçirmiş oldu. Onunla Medine'de hiç kimse savaşmadı. O insanlardan bey'at etmelerini istedi onlar da biat ettiler. Medine halkının bu olay karşısında ne kadar tepkisiz olduğunu bize gösteren rivayetlerden bir tanesi de Cabir b. Abdullah'ın Ümmü Seleme validemizle istişaresi sırasında ortaya çıkmaktadır. Büsr, Cabir b. Abdullah'ı aramaya başladı ve halkı da onu teslim etmemeleri halinde kendilerine eman vermemekle tehdit etti. Cabir de Ümmü Seleme validemizle Muâviye'ye biat etme konusunda kendisine danışınca o, "Ben oğlum Ömer'e de bey'at etmesini söyledim." deyince Cabir b. Abdullah da giderek bey'at etmiştir.

Büsr Medine'yi itaat altına aldıktan sonra Mekke'ye yöneldi. Orayı da zapt ettikten sonra Yemen'e geçti. Bu sırada Yemen'de vali olarak Ubeydullah

---

Şemsu'd Din Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabi (748/1347), **Târîhü'l İslâm ve Vefeyâtü'l Meşâhîri ve'l A'lâm**, Thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûri, Darü'l Kitabü'l Arabiyye, Beyrut, 1993, c. 3, s. 94.

⁴⁰ Zehebî, **Târîhü'l İslâm**, c. 3, s. 554.

b. Abbas bulunmaktaydı. O da Medine’de Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin yaptığı gibi yaptı ve Hz. Ali’nin yanına Kûfe’ye kaçtı. O kaçarken yerine Abdullah b. Abdulmedan’ı bıraktı. Büsr geldi ve onu, oğlunu ve Hz. Ali taraftarı olan bir grup insanı da öldürdü.

Yemen’in zapt edildiği haberi Hz. Ali’ye ulaşınca 2 bin kişilik bir ordunun başında Hârise b. Kudame’yi oraya gönderdi. Ona destek olsun diye Vehb b. Mesud’u da yine 2 bin kişilik bir ordu ile Yemen’e gönderdi. Onlar Yemen’i tekrar aldıktan sonra Büsr ve askerlerini takip etmeye başladılar. Büsr Mekke’ye oradan da Medine’ye kaçtı onlar da onu takip ettiler.⁴¹ Hz. Ali elinden çıkan Mekke ve Medine’yi de tekrar ele geçirmek için bazı askerlerini gönderse de kendisinin şehit olması üzerine bu iş yarım kaldı.⁴²

4.2.5. Basra’da Durum

Hz. Ali halife olduğunda Basra’ya vali olarak Abdullah b. Amir’in yerine Osman b. Huneyf el-Ensârî’yi gönderdi. Kendisi tecrübeli bir insandı. Basra halkı da Mısır halkı gibi olaylar karşısında üçe bölünmüşlerdi. Bunların ilki biat edenler, ikincisi biat etmeyip Hz. Osman’ın kanını talep edenler, üçüncüsü ise olaylara karışmayıp bir kenara çekilenlerdi. Bunlar da genel itibariyle sahâbinin olaylar karşısında ne tepki vereceğini merak eden insanlardı.

Osman b. Huneyf’in valiliğe başlayalı çok olmadan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyir b. Avvam’ın taraftarları geldiler. Osman durumun vehameti karşısında soluğu Kûfe’de almakta buldu. Cemel savaşı sonrasında ise Hz. Ali buraya vali olarak Abdullah b. Abbas’ı atadı. Yanına da yardımcı olarak Ziyâd b. Ebîhi’yi bıraktı ki yapacağı her işte onunla istişare etsin ve onun tecrübelerinden istifade etsin.⁴³

Hz. Abbas Basra’da âlim kimliğinin yanında idareci kimliği ile de temayüz etti. Kısa zaman içerisinde Basra’da emniyeti sağladığı gibi Basra’ya bağlı Sicistan bölgesinde de emniyeti ve huzuru tesis etti. Yine Basra’ya bağlı olan Faris bölgesine de Ziyâd b. Ebîhi’yi vali olarak atadı. Ziyâd, Hz. Ali’nin güvendiği bir insandı.

⁴¹ İbnü’l Cevzî, *Muntazam*. c. 5, s. 163; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 373.

⁴² Taberî, *Tarih*, c. 6, s. 80.

⁴³ Taberî, *Tarih*, c. 5, s. 580. Muâviye b. Ebû Süfyan, H. 38 senesinde Ziyâd b. Ebîhi’ye kendi saflarına katılması için mektup yazdı. Ziyâd bu teklifi kabul etmediği gibi (Ziyâd o dönem Basra valiliğini vekaleten yürütmekteydi. Zira Abdullah b. Abbas Hz. Ali’ye Irak bölgesindeki bir çok işinde eşlik etmekteydi. Hz. Abbas orada olmasa da aralarında mektuplaşma ile haberleşmekteydiler. Aynı şekilde Hz. Abbas da taberinin görüşüne göre şehadetine kadar işlerini yazışma yoluyla istişare etmişti. Hz. Ali döneminde Basra valisinin işlerinde yardımcı olan muâvinleri bulunmaktaydı. Bunlar arasında Kadı, Sahibü’ş Şurta, Sahibü’l Harac ve daha başka kişiler bulunmaktaydı. Basra vilayeti dendiğinde Fars bölgesinde bir grup bölgede oraya bağlıydı.

H.38 yılında Muâviye, Mısır'ı ele geçirdikten sonra gözünü Basra'ya dikti. Buraya Abdullah b. Amr el-Hadramî'yi gönderdi. Bunun üzerine Abdullah b. Abbas istişare etmek için Hz. Ali'nin yanına gitti, yerine de vekaleten Ziyâd b. Ebîhi'yi bıraktı. Hz. Ali ise olayları duyunca Muâviye'nin askerlerini Basra'dan çıkarması için karşı bir gücü A'yan b. Dabi'a komutasında Abdullah b. Abbas'ın yerine vekâleten bakan Ziyâd b. Ebîhi'ye yardıma gönderdi. Muâviye'nin komutanı Beni Temim'e gitti ve onlardan kendisiyle beraber hareket etmelerini istedi.⁴⁴ Onlar ve daha başka birçok kişi de bu çağrıya kulak vererek kendisine bey'at ettiler. Hz. Ali'nin insanların ona bey'at ettikleri haberini aldıktan sonra Ziyâd'a yardım kuvvetlerini gönderdiği rivayet edilir.⁴⁵

A'yan oraya varınca onunla çatıştılar ve onu öldürdüler. Bunun üzerine Ziyâd onlarla savaşmayı istedi. Bunun üzerine Hz. Ali ona destek olmaları için Hârise b. Kudame'yi Beni Temim'den 50 kişi ile, ve şerik b. ela'ver'i de 500 adamla beraber Ziyâd'a yardıma gönderdi. Hârise Basra'ya gelince Ziyâd ona "Arkadaşının başına gelenlerin senin başına gelmemesi için dikkat et!" dedi. Hârise kavmine gitti ve onlara Hz. Ali'nin mektubunu okudu. Daha sonra kendisi İbn el-Hadramî'ye gitti ve onunla diyalog kurmaya çalıştı. Akabinde bulunduğu evi kuşattılar ve içinde 40, bir rivayete göre de 70 adam varken yaktılar. İbn Hadramî ölünce insanlar dağıldılar. Ziyâd da Darü'l İmare'ye döndü.⁴⁶

Basra eyaletinde sorun yaşanan yerlerden bir tanesi de Sicistan olmuştu. Buranın valisi Hâricîler tarafından öldürülmüştü. Bunun üzerine Abdullah b. Abbas onların üzerine askerlerini gönderdi. Onlar da burada bulunan Hâricîleri mağlup ettiler ve H.36 senesinde oradaki emniyeti sağladılar.⁴⁷

Wellhausen H.39 yılında Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı yaptığı saldırıları şu şekilde sıralar: Nu'man b. Beşir Ayn Temr'e, Sufyân b. Avf Hit'e ve Anbar'a, el-Fezari'nin Teymâ'ya ve Dahhak b. Kays Kutkutâna'ya sefer düzenlemişlerdi. Bunlar ganimetlerle Suriye'ye geri dönmüşlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla iyi bir siyasetçi ve iyi bir asker olan Muâviye bu şekilde Hz. Ali ve taraftarlarını yıpratmayı amaçlamıştı.⁴⁸

⁴⁴ Wellhausen, Muâviye'nin İbn Hadramî'yi Basra'ya gönderirken hedefinin Beni Temim'i Hz. Ali'ye karşı kıskartmak olduğunu söyler. Buna karşılık Ziyâd ise Ezd kabilesine sığınmıştı ve onlar da nihayetinde İbn Hadramî'yi öldürmüşlerdi. (Taberî, *Tarih*, c. 1, s. 34; Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 45)

⁴⁵ İbn Haldûn, *Târîh*, c. 2, s. 643.

⁴⁶ İbnü'l Cevzî, *Muntazam*. c. 5, s. 153; İbn Haldûn, *Târîh*, c. 2, s. 643. Wellhausen'e göre İbn Hadramî'yi öldürenler Ezd kabilesine mensup kişilerdi. (Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 45)

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 301-352.

⁴⁸ Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 45.

4.2.6. Fâris ve Kirman'da İsyanların Bastırılması

Hz. Ali halife seçilince Fâris ve Kirman halkı haraç vermekten imtina ettiler. Bunun üzerine Hz. Ali, Sehl b. Huneyf'i onların üzerine gönderdi ama İran halkı onu engellediler. O başarısız olunca Hz. Ali bu iş için kimi göndereceği hususunda o bölgeyi ve insanlarını tanıyan kişilerle istişarelerde bulundu. Cârîye b. Kudame kendisine bu iş için Ziyâd b. Ebîhi'yi işaret etti. Bu görüşün isabetli olduğun kanaatine varan Hz. Ali, Ziyâd'ı Fâris ve Kirman'a vali olarak atadı. 4000 kişilik bir ordu ile yola koyulan Ziyâd, evvela Fâris üzerine yürüdü. Fâris halkı mağlup olunca haraç vermeyi kabul ettiler. Kirman halkı da haraç vermeyi kabul edince Ziyad Fâris'e döndü ve Istahara yerleşti. Burada kendisi bir kaleye yerleşince bu kaleye "Ziyad'ın kalesi" ismini verdiler.⁴⁹

4.2.7. el-Cezîre Eyaleti

el-Cezîre eyaleti coğrafi konumundan dolayı iki taraf arasında tampon bölge hüviyetindeydi. Burası Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali'nin elinde kaldı ise de çatışmaların mahalli oldu. Bu eyaletin Suriye ile Irak arasında bulunmasından dolayı idi. Stratejik konumundan dolayı Hz. Ali buraya ünlü komutanı Malik b. el-Eşter'i atadı. Muâviye ise burayı elde etmek için girişimlerde bulunmaktan geri durmadı. H.39 yılında da buna muvaffak oldu.⁵⁰

4.2.8. Hac Emirliği Meselesi

Hz. Ali'nin halife seçilmesi ile beraber Muâviye her alanda var olan mücadeleye Hac emirliğine de sıçradı. H.39 yılında Muâviye Şam'dan Hacca gidenler arasında bir komutanını hac emiri olarak tayin etti. Mekke'ye vardığında Hz. Ali'nin görevlendirdiği Hac emiriyle o kadar tartıştılar ki olay neredeyse savaşa kadar gidecekti. Araya giren bazı sahâbîler bunu önlediler ve Hac emirliğini de Beni Şeybe'den biri yaptı.⁵¹

4.2.9. Muâviye'nin Kendisini Halife İlan Etmesi

Muâviye tahkim hadisesini kendisi adına siyasi bir başarıya dönüştürmüştür. H.40/M.660 yılında törenle kendisine emirlerden ve Arap önde gelenlerinden bey'at almıştır. Bununla da kalmamış hakim olduğu topraklarda emirname yayınlarak kendisini hükümdar olarak ilan etmiştir.⁵²

Muâviye, Hz. Ali'yi halife olarak tanımadığını söylese de sırtını yasladığı Suriye halkının zihninde dahi halife Hz. Ali idi. Zira Hz. Ali hayattayken Muâviye Emir diye çağırılırken ancak Hz. Ali'nin şehadetinden sonra Emîrül'

⁴⁹ İbnü'l Cevzî, *Muntazam*. c. 5, s. 159; İbn Haldûn, *Târîh*, c. 2, s. 644.

⁵⁰ Taberî, *Târîh*, c. 6, s. 19.

⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 3, s. 131.

⁵² Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 48.

Müminîn diyerek çağırılmaya başlandı. Onlar Hz. Ali'den sonra Muâviye'ye tekrar biat ettiler.⁵³

4.2.10. Hz. Ali ile Muâviye Arasında Sulh Anlaşması

Hz. Ali ile Muâviye arasındaki uzun mücadele sonucunda iki taraf da birbirlerine dış geçiremeyeceklerini anlamışlardı. Bir müddet iki taraf da birbirlerine saldırıları kesmişler ve beklemeye geçmişlerdi. Muâviye, Hz. Ali'ye "Eğer dilersen Irak senin, Şam benim olsun. Kılıçtan elini çek, bu kulların ve Müslümanların kanını dökme." demiş, Hz. Ali de buna istemeyerek de olsa rıza göstermişti.⁵⁴

İlk bakışta bu sulh anlaşması Hz. Ali adına büyük bir siyasi ve askeri başarısızlık olarak görülür. Zira Hz. Ali bu anlaşmayla halife olduğunda elinde bulunan toprakların neredeyse yarısını kaybetmişti. Ama Hz. Ali'nin şehadetinden önce 40 bin kişilik bir kuvvet oluşturduğu ve Muâviye'nin üzerine yürüyeceğine dair rivayetler bizi onun aslında ateşkes teklifine güç toplama adına razı olduğu kanaatine götürmektedir. Hz. Ali'nin bu hazırlığı hem kaybettiği toprakları ele geçirmek hem de kendisini Filistin'de halife ilan eden ve çevredeki emirlerden ve birçok Arap önde gelenlerinden bey'at alan Muâviye'ye cevap niteliğinde olacaktı.⁵⁵

SONUÇ

Sonuç olarak Hz. Ali döneminde fetihler durmuştur. Bugün Pakistan olarak bilinen Sind bölgesinde yapılan fetih girişimleri de başarısız olmuştur. Suriye cephesinin uhdesinde yer alan Kafkasya cephesine bağlı Habib b. Mesleme komutasındaki ordu Muâviye tarafından geri çekilmiş; bunun neticesinde de Gürcistan toprakları Bizans devletinin eline geçmiştir. Bizans devletine karşı saldırı pozisyonundan çıkılarak Hz. Ali ile olan iç savaşta daha güçlü olma adına savunma pozisyonuna geçilmiş ve onlara M.659 yılında vergi vermeye başlanmıştır.

Bu dönemde İslam Devletinin komşu devletlerden en büyük rakibi olarak zikredebileceğimiz Bizans, Müslümanların düştükleri karışıklık ve kargaşa durumundan defaatle istifade etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Hz. Ali döneminin başlarında 1000 gemilik bir donanmayla düzenlemeye çalıştığı deniz seferi, fırtınanın etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanmış, bunun neticesinde Bizans İmparatoru da suikast sonucu öldürülmüştür. İslam toprakları içerisinde yer alan tebaanın bir kısmı da vergi vermeyi reddetmeye başla-

⁵³ Taberî, *Tarih*, c. 6, s. 86.

⁵⁴ İbnü'l Cevzî, *Muntazam*. c. 5, s. 163; Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 48.

⁵⁵ Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, s. 48.

mışlar; bunlardan olarak Fâris, Kirman, Sicistan ve Umman'da zuhur eden isyanlar bastırılmıştır.

Genel bir değerlendirme yaptığımızda klasik İslâm Tarihi kaynaklarında konuyla alakalı haber ve rivayetlerin son derece az olduğu görülmektedir. Bu dönem ile ilgili rivayetler daha çok iç karışıklıklar ve savaşlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışma boyunca dış siyasette gerilemenin ve fetihlerin durmasının temel sebebi olarak gördüğümüz Muâviye ile iç savaşın ana çerçevesini çizerek konunun daha iyi anlaşılmasını amaçladık.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdîh el-Kâtib el-Abbâsî, *Târîhu Ya'kûbî*, Thk. Abdü'l Emîr Mehnâ, Şirketü'l İlmî, Beyrut, 2010.
- Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Târîhi-3, Ensar Yayınları*, İstanbul, 2012.
- Apak, Adem, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-As*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- Abdurrahman b. İbn Haldûn (H.732-808/M.1332-1406), *Târîhu İbn Haldûn*, Thk.Süheyl Zekkar, Darü'l Fikr, Lübnan, Beyrut, 2000/1421.
- Ali Muhammed el-Sallâbî, *Sîret-i Emîrül Müminîn Ali b. Ebî Tâlib: Şahsiyyetuhû ve Asruhû*, Dâru İbnü'l Cevzî, Birinci Baskı, Kahire, 2007.
- Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdîh el-Kâtib el-Abbâsî, *Târîhu Ya'kûbî*, Thk. Abdü'l Emîr Mehnâ, Şirketü'l İlmî, Beyrut, 2010.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- Brockelmann, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Çev. Prof. Dr. Neşet Çağatay, AÜİFY, Ankara, 1964.
- Halife Hayyat, *Târîhü Halife b. Hayyat*, Thk. Dr. Mustafa Necib Fevvez, Dr Hikmet Kestli Fevvez, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut Lübnan, 1995.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri İbn Sa'd (230/845), *Kitâbü't-Tabakati'l-Kebir*, Thk. Dr. Ali Muhammed Ömer, Mektebe Hancı, Kahire, 1. Baskı, 2001/1421.
- Demircan, Adnan, Hz. Ali Dönemi İç karışıklıkları, İslâm Târîhi ve Medeniyeti, c. 2, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018.
- Demircan, Adnan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.1 Sayı.2 Aralık. 2013.
- Halife Hayyat, Târîhü Halife b. Hayyat, Thk. Dr. Mustafa Necib Fevvez, Dr Hikmet Kestli Fevvez, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut Lübnan, 1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir b. Ebi şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman (235/849), *el Kitâbu'l Musannef fî el-Ehâdisi ve'l Âsâr*, Thk.kemal Yusuf el Hut, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, Birinci Baskı, 1409/1988.

- İbnü'l Cevzî, Ebil'l Ferah Abdirrahman Ali b. Muhammed İbnü'l Cevzî (597), **el-Muntazam fi Târîhi'l Ümeme ve'l Mülûk**, Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Darü'l Kütüb el İlmiyye, Beyrut, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebul Hasen Ali b. Ebi'l Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvahid eş-Şeybani el-Cezerî (630/1232), **el-Kâmil fi't Tarih**, Thk. Ali Şîrî, Dârü İhyâi't Tûrâsi'l Arabî, Beyrut, 1408/1989.
- Ostrogorski, George, **Bizans Devleti Târîhi**, (Trc. Fikret İşiltan), Ankara, 1991.
- Selimli, Kaşkar, "Hz. Ali Devrinde (656-661) Azerbaycan", **Bakü Devlet Üniversitesi İlmi Mecmuası**, 2010, s. 39-43.
- Taberî, İbn Cerir et- Taberî (310/922), **Tarihî'r-Rûsul ve'l-Mülûk**, Daru'l Fikr, Beyrut, Birinci Baskı, 1407/1987.
- Wellhausen, Julius, **Arap Devletinin Sûkûtu**, Çeviren Prof.Dr. Fikret İşiltan, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Zehebî, Şemsu'd Din Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî (748/1347), **Târîhü'l İslâm ve Vefeyâtü'l Meşâhîri ve'l A'lâm**, Thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî, Darü'l Kitabü'l Arabiyye, Beyrut, 1993.
- Zeydan, Corci, **İslam Medeniyeti Târîhi**, trc. Zeki Megamiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1972.

HZ ALİ DÖNEMİ MALİ YAPI

Mustafa Özbakır*

ÖZET

Hiz. Ali'nin devlet başkanlığını yürüttüğü yıllar İslam Tarihi açısından önemli derslerin çıkarılacağı bir dönemdir. Ümmet arasında sıkıntıların arttığı bir zamanda ateşten gömleği giyerek devlet başkanlığı makamına geçen Hiz. Ali, yaşanan problemleri çözmeye çalışırken bir yandan adaletli olmaya, diğer yandan da benzer sıkıntıların yaşanmaması için kendinden öncekilerin uygulamalarından dersler çıkarmaya çalışmıştır. Hiz. Ali'nin devlet yönetimindeki bu politikasını ekonomik alanda yürüttüğü çalışmalarda da görmek mümkündür.

Bu çalışmada, yaklaşık olarak beş yıl devlet başkanlığı yapan Hiz. Ali'nin dönemindeki mali yapıyı genel hatlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Konu, devlet ekonomisi ve sivil ekonomi olmak üzere iki ana başlığa ayrılarak bir yandan devletin gelir giderleri, beytülmal yapısı genel hatlarıyla ele alınırken diğer yandan da dönemin tarım, hayvancılık, meslek dalları, para, ticaret ve piyasa durumu izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hiz. Ali, İktisat, Ekonomi, Para, Ticaret

ABSTRACT

Hiz. Ali's presidency is a period in which important lessons will be learned in terms of Islamic history. At a time when the problems between the Ummah, wearing a shirt from fire to the head of state Hiz. While trying to solve the problems, Ali tried to be fair on the one hand and to draw lessons from the practices of his predecessors in order to avoid similar problems. Hiz. It is also possible to see this policy of Ali in state administration in his economic studies.

In this study, Hiz. The economic life of Ali period was tried to be discussed in general terms. While the subject is divided into two main titles as state economy and civil economy, the state's income expenditures and public purse structure are dealt with in general terms while agriculture, animal husbandry, occupational branches, money, trade and market situation are tried to be explained.

Key Words: Hiz. Ali, Economics, Economy, Money, Trade

---

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü-İslam Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. e-posta: mustafaozbakir6161@gmail.com

GİRİŞ

Ekonomi, içerisinde insan faaliyetlerinin olduğu bir kavramdır. Bu bağlamda insanlar hayatlarını sürdürebilmeleri için üretimden ticarete dağıtımdan tüketime birtakım uğraşlar içerisinde girmişlerdir. İnsan uğraşısıyla iç içe olan ekonomik durum ile insan yaşantısı arasında doğru bir orantı vardır. Mali durumu bir kişinin ne kadar iyi olursa beslenmeden eğlenceye sağlıktan eğitime kadar hayat standartları da o kadar kaliteli ve yüksek olur.

Tarihin hangi dönemine bakarsak bakalım mali yaşantının gerek insan hayatında gerekse devlet siyasetin de çok önemli bir yer edindiği görülmektedir. Özellikle tarihe damga vurmuş devletlerin geçmişine bakıldığında kazanmış oldukları zaferlerin altında yatan temel etmenlerden birinin mali durumlarının sağlam ve zengin bir yapıda olduğu görülür. Ne zaman ki bu devletler ekonomik anlamda sıkıntılar yaşamaya başladı buna paralel olarak da siyasi ve sosyal anlamda da sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır.

Bir devletin ömrü ekonomisinin elverdiği kadardır desek bu sözü gerek bu günümüzde gerekse tarihimizde doğrulayacak birçok örnek bulmak zor değildir. Bundan dolayı başa geçen devlet başkanlarının ilk yaptıklarında biri ekonomiyi düzene sokacak, geliştirecek faaliyetler içerisine girmeleri olmuştur. Benzer girişimleri Hz. Ali'nin devlet başkanlığı makamına gelir gelmez yaptığı faaliyetlerde de görmek mümkündür. Kendinden önceki dönemde çıkan karışıklıkların sebeplerinden birinin de ekonomik kaynaklı olduğunu bilen Hz. Ali kendi dönemindeki siyaset anlayışında bu durumu göz önüne alarak hareket ettiği görülmektedir.

Daha çok ilmi, güzel ahlakı ve kahramanlıklarıyla tanınan Hz. Ali, Hz. Muhammed'ten sonra dördüncü halife olarak ümmetin başına geçerek yaklaşık olarak beş yıl boyunca bu görevi hakkıyla sürdürme çabası içerisinde olmuştur.

Bu kısacık süre içerisinde İslam dünyasını derinden etkileyen ve ayrılıklara sebep olan Cemal Vakası, Sıffin Savaşı gibi hadiselerin yaşanmasına rağmen Hz. Ali'nin, temel prensibi adalet içerisinde toplum refahını düşünerek hareket etmek olmuştur. Hz. Ali dönemi mali yapıyı incelediğimizde bu prensiplerin yansımalarını görmek mümkündür.

Bu çalışmada Hz. Ali döneminin mali yapısını genel hatlarıyla ele alarak ilk olarak devlet ekonomisini analiz edeceğiz. Daha sonrasında dönemin gelir kaynakları, beytülmal yapısı, devlet giderlerine değinildikten sonra tarım, hayvancılık, zanaat, ticaret, para, ürün fiyatları başlıklarıyla dönemin sivil ekonomisini özetlemeye çalışacağız. Konuları işlerken zaman zaman Hz. Ali öncesi uygulamalara atıfta bulunarak, dönemin önceki dönemlerle olan benzerlik ve farklılıklarını göstermeye çalışacağız.

A. DEVLET EKONOMİSİ

Bu ana başlık bünyesinde, biryandan devletin gelirleri alt başlığıyla dönemin Beytülmalın yapısı, devletin gelir düzeyinde önemli bir unsurunu teşkil eden Zekât, Ganimet-Humus, Cizye, Harâc, Savâfî Gelirler, devlet başkasına takdim edilen Hediyeler gibi konuları ele alırken, diğer yandan da devletin giderleri başlığı kapsamında maaşlar ve diğer giderlere değineceğiz.

I. Devletin Gelirleri

1. Beytülmal

Kelime anlamı “mal evi” olan beytülmal bir terim olarak devlete ait malların muhafaza edildiği fizikî mekânı ifade ettiği gibi devlete ait taşınır taşınmaz malların bütünü ve bunların idaresiyle ilgili hukuki kurumu da ifade etmektedir. Bu geniş anlamıyla beytülmal, devlete ait her türlü mal varlığının ve gelirlerin toplandığı, harcamaların yapıldığı, haklara ve borçlara ehil bağımsız bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Beytülmalın teşkilâtli bir malî kurum olarak ortaya çıkışı birçok araştırmacı tarafından Hz. Ömer devrine nisbet edilmekteyse de onu gerek bir fizikî mekân gerekse malî bir kurum olarak İslâm devletinin ilk kuruluş yıllarına, Hz. Peygamber’in Medine dönemine kadar götürmek mümkündür.¹

Betülmal hakkındaki bu kısa bilgilendirmeden sonra devletin merkez bankası görevini gören bu önemli yapının Hz. Ali dönemindeki işleyişine değinecek olursak: Hz. Ali devrinde devletin merkez bankası durumunda olan ana hazine Kûfe’de idi.² Diğer önemli vilayetlerde de malların muhafaza edildiği birer hazine bulunmaktaydı.³ Bunların arasında Basra hazinesinin önemli bir yeri vardır. Zira Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde fethedilen zengin doğu vilayetlerinden toplanan harâc, cizye ve ganîmet malları önce Basra’ya gönderilir, buranın tüm ihtiyaçları karşılandıktan sonra kalan kısımlarda Kûfe’ye gönderilirdi.⁴ Valilerin kendi bölgelerindeki tüm zaruri ihtiyaçları karşılamadan ana hazineye mal göndermeye kalkışmaları bazen o bölgedeki halkın tepkisine sebebiyet verir ve ciddi problemler yaratırdı. Nitekim Basra valisi İbn Abbas’ın şehirdeki ordu mensuplarının maaşlarını ödemediği Kûfe’ye mal gönderme teşebbüsü de aynı neticeyi doğurdu. Vali, ancak buradaki tüm maaşları ödedikten sonra ana hazineye mal yollayabildi.⁵

¹ Mehmet Erkal, “Beytülmal”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, VI, 90.

² Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm, *Kitâbu'l Emvâl*, çev. Cemaleddin Sayrık, Ankara Okulu Yay., Ankara 2016, 285.

³ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)*, I-XI, Daru'l Maarîf, Mısır 1966, IV, 541.

⁴ Abdülhalik Bakır, *İdari ve İktisadi Yönden Hz. Ali Dönemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990, 183.

⁵ Bakır, 183.

Beytülmâl özel bir devlet memuru tarafından idare edilirdi.⁶ Bu dönemde Kûfe'nin hazine işlerine Musâ b. Tarîf,⁷ Basra'nın hazine işlerine ise Ziyâd b. Ebî Süfyân bakardı.⁸ Bunların her ikisi de Hz. Ali tarafından göreve getirilmişti.⁹ Diğer vilayetlerin hazine görevlileri ise o vilayetlerin valileri tarafından atanırdı.¹⁰ Bu yüksek rütbeli devlet memurlarının vezzan (ölçü ve tartı işlerine bakan memur), muhasib ve kâtib unvanlarıyla görev yapan bazı yardımcıları vardı.¹¹

Malları hazineden alıp sahiplerine dağıtan görevlilere de arîf denilirdi.¹² Hem erkek hem de kadınlardan oluşan arîflerin sayısı diğer görevlilere nispeten daha fazlaydı. Zira devlet ile halk arasındaki irtibatı bunlar sağlıyordu. Bütün hazine memurları başta Hz. Ali olmak kaydıyla vali ve kadı gibi yüksek devlet memurları tarafından sıkı kontrol edilirdi.¹³ Halife bazen hazineye gelecek malların hesap tartı işlerine iştirak eder ve bizzat kendi eliyle arîflere dağıtımını yapardı.¹⁴

Aniden ortaya çıkan harcamalar için her vilayet hazinesinde bir miktar yedek para bulundurulurdu. Örneğin Cemel Vak'ası esnasında Basra hazinesinde bulunan ihtiyati para miktarı 6 milyon dirhemdi.¹⁵ Hz. Ali, bu parayı her şahsa 500 dirhem olmak üzere 12 bin kişilik ordusuna dağıttı.¹⁶ Fakat o, buranın eski hazine görevlisi Ziyâd b. Ebî Süfyân'ın zimmetindeki mallara dokunmadı. Kûfe'ye giderken de onu yine eski görevine getirerek yanında bulunan devlet mallarını ani harcamalar için muhafaza etmesini istedi. Basra hazinesinde bulunan yedek para miktarı Hz. Ali'nin son zamanlarına doğru yükselme kaydederek 8 milyon dirheme kadar çıktı. İbn Abbas'ın h. 40 yılında Basra hazinesinden alarak Mekke'ye götürdüğü meblağın miktarı da 6 milyon dirheme ulaşmaktaydı.¹⁷

Hz. Ali devlet hazinesiyle ilgili bu ihtiyati uygulamayı daha ziyade diğer vilayet valilerine tavsiye ederdi. Bu sırada Fars bölgesi valisi Ziyâd b. Ebî Süfyân'a gönderilen bir mektup metninde şöyle denmektedir. *"İsraftan kaçın, bulunduğun gün içinde yarını da düşün, zimmetindeki malların bir kısmını ani ihtiyaçların için sakla..."*¹⁸

⁶ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, Mektebetü'l Hancî, Kahire 2001, VI, 171.

⁷ İbn Sa'd, VI, 171.

⁸ Taberî, IV, 543.

⁹ Taberî, IV, 543.

¹⁰ Bakır, 184.

¹¹ Ebû Ubeyd, 284.

¹² Ebû Ubeyd, 284.

¹³ Bakır, 185.

¹⁴ Ebû Ubeyd, 283.

¹⁵ Taberî, IV, 541.

¹⁶ Taberî, IV, 541.

¹⁷ Bakır, 184.

¹⁸ Ebû Ubeyd, 283.

Büyük bir ihtimalle Kûfe'deki ana hazine yukarıda belirttiğimiz uygulamaya tabi değildi. Zira burada toplanan mallar fazla bekletilmeden halka dağıtılırdı.¹⁹ Bu değişik icraat birazda Hz. Ali'nin iktisadi görüşleriyle alakalıdır. Zira o, malların ana hazinede fazla bekletilmesinin halk arasında ihtilaf ve fitne doğuracağına inanıyordu.²⁰

Onun Medine'deki şu iki icraatı yukarıdaki sözümüzü kanıtlar mahiyettedir. Bunlardan birincisi, Hz. Osman'ın son günlerinde vuku buldu. Hz. Talha, Hz. Osman'ın bazı iktisadi icraatlarına karşı çıkarak Medine'deki ana hazinenin anahtarına el koydu.²¹ Bu duruma çok öfkelenen Hz. Ali, yanında birkaç kişiyle hazineye giderek buranın kapısını kırdı ve malları halka dağıttı.²² Onun ikinci icraatı ise Medine'de halife seçildikten sonra gerçekleşti. Hz. Ali, mescitte yapılan biat merasimi biter bitmez ilk iş olarak hazinedeki 300 bin dinardan oluşan meblağı Arap-Mevali ayrımı yapmaksızın eşit bir şekilde sayırları 100 bin kişi olan Medine halkına dağıttı.²³ Onun bu çeşit icraatları hazinelerle ilgili ihtiyati durumun sadece başkent dışındaki vilayetlere has bir uygulama olduğu kanaatini doğurmaktadır.²⁴

2. Zekât

Sözlükte "artma, arıtma; övgü ve bereket" manalarına gelen zekât, terim olarak Kur'an'da belirtilen sınıflara sarfedilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli payı ifade eder. Örfte bu payın maldan çıkarılması işlemine de zekât denilir.²⁵

Hem dini hem de devlet ekonomisi açısından hassasiyet ifade eden, devletin önemli gelirlerinden birini teşkil eden Zekât konusunda Hz. Ali'nin uygulamaları şöyleydi:

Hz. Ali, kendinden önceki halifeler gibi zekât mallarının halktan toplatılması ve yoksul Müslümanlara dağıtılması konusunda azami titizlik gösterirdi.²⁶ Zekât memuru olarak görevlendirdiği şahısları toplumun ahlakça en dürüst insanlarından seçerdi. Bu maksatla ülkenin çeşitli bölgelerine gönderdiği memurlara şu tavsiyede bulunurdu: "Tek olan ve hiçbir ortağı olmayan Allah'a sığınarak yola çık. Sakın bir Müslümanı korkutma, ona rahatsız edici bir tavırla yaklaşma ve mallarından Allah'ın payından fazlasını alma. Bir bölgeye vardığın za-

¹⁹ Ebû Ubeyd, 283.

²⁰ Taberî, IV, 431.

²¹ Ya'kûbî, Ahmet b. Ebî'l-Yakûb b. Cafer b. Vehb b. Vâdih, *Târîhu'l-Yakûbî*, I-II, Şirketu'l Âlemi'l Matbûat, Beyrut 2010, II, 152.

²² Taberî, a.g.e., IV, 431.

²³ Bakır, 185.

²⁴ Mustafa Özbakır, *Dört Halife Döneminde Ekonomik Yapı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, 110.

²⁵ Erkal, "Zekât", XLIV, 207.

²⁶ Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim, *Kitâbu'l Harâc*, çev. Ali Özek, Akçağ Yay., Ankara 1982, 87.

man hemen evlere sokulma, dışarıda beklemeyi tercih et. Sonra sükûnet ve vakarla onlara yaklaş, ulaşınca da kendilerine selam ver ve bunu onlardan esirgeme. Arkasından onlara şöyle seslen ' Ey Allah'ın kulları beni size malınız arasında bulunan Allah'ın hissesini almam için Allah'ın kulu ve halifesi gönderdi. Mallarınız içinde ona vereceğiniz Allah'a ait bir şey var mı?' Birisi bu söze hayır diye cevap verirse ona bir daha uğrama bir başkası da sana evet derse onu korkutmadan, zor durumda bırakmadan ve kendisini fazla yormadan götürüleceği yere git ve sana verdiği altın ve gümüşleri al. Koyun, keçi, sığır ve devesi varsa izni olmadan bu hayvanların bulunduğu yere gitme. Zira bu hayvanların büyük bir bölümü ona aittir. Buraya uğrarken de şiddet ve kabalıktan sakın, hiçbir hayvanı ürkütme ve hayvanları yüzünden mal sahibini kötülemeye kakışma. Malı iki kısma ayır ve ona birini seçme hakkı tanı. Onlardan birini seçerse o kısma dokunma. Sonra kalan kısmı da ikiye ayır, yine kendisine birini seçme imkânı ver. Kendi payını aldıktan sonra o kısma dokunma, malında bulunan Allah'ın hissesi bitene kadar bu şekilde bölüştürmeye devam et. Sonra Allah'a ait kısımları topla. Şayet mal sahibi bu uygulamana razı olmazsa onun bu isteğini kabul et ve malları yeniden eskisi gibi bölüştürmeye başla. Bu arada yaşlı, cılız, sakat develeri alma.

Malları, bize ulaştırıp Müslümanlara dağıtmamız için dini açıdan güvenemediğin bir kişiye teslim etme. Hayvanların üzerine iyiliği öğütleyen, şefkatli, emin, koruyucu, onlara karşı şiddet kullanmayan, hızlı yürütmeyen, yormayan ve bitkin duruma düşürmeyen birini vekil tayin et. Sonra yanında toplanan malları süratle bize gönder ki bizde Allah'ın emrettiği şekilde dağıtımını yapalım. Görevlendirdiğin kişi malları senden teslim alırken ona bir deve ile yavrusunu birbirinden ayırmamasını, yavrusuna zarar vereceğinden sütünü sağmamasını, onu fazla yük taşımakla yormamasını, bu hususta bütün hayvanlara eşit davranmasını, yorgun düşenleri dinlendirmesini, tırnakları yarılan ve yürümekte zorluk çekenlere yumuşak muamelede bulunmasını öğüt. Ayrıca gelirken hayvanları suyun bol olduğu yerlerden getirmesini, onları otu bol otlaklardan ayırıp da otsuz topraklara götürmemesini, ara sıra yürümeyi durdurup dinlenme molası vermesini, yeme içme ihtiyaçlarını karşılamak için zaman tanumasını tavsiye etki buraya yorgun bitkin halde değil de semiz ve sapasağlam ulaşsınlar. Bizde onları Allah'ın kitabı ve peygamberin sünneti üzerine yoksul Müslümanlara dağıtalım. Bu şekilde hareket etmen sana büyük ecir ve sevap kazandırır inşallah"²⁷

Hiz. Ali'nin bu önemli talimatlarını tahlil ettiğimizde o dönemde zekât toplama faaliyetlerinin örnek bir adalet sistemi içerisinde yürütüldüğünü görüyoruz.

Halifenin bu sözlerinden zekât mallarının Müslüman halktan kaba kuvvete başvurmadan toplandığını, Hiz. Peygamber'den itibaren mallar üzerine konulan belli miktarın dışına çıkılmadığı ve bu vergi zenginlerden alınırken gayet yumuşak muamelede bulunulduğu anlaşılmaktadır.²⁸

²⁷ Bakır, 187.

²⁸ EbûYûsuf, 82-86.

Ayrıca devlet, bu vergiyi talep ederken mal beyanını daha ziyade vatan-
daşların vicdan ve şahsi kanaatlerine bırakmaktadır. Örneğin bir Müslüman
evinde biriktirdiği gözle görünmeyen altın ve gümüş cinsinden mallarını be-
yan etmemek suretiyle vergiden uzak tutabilirdi. Buna karşılık Müslüman ve-
ya Müslümanların açıkça bu vergiyi ödememe ihtimalinin bulunması da bü-
yük riskler taşırdı. Zira onların bu olumsuz davranışı Ridde hükümlerine gi-
rer ve devletin müdahalesini gerektirirdi.²⁹ Nitekim hicri 36 ve 37 yıllarında
Esyâf bölgesinde yaşayan Benî Nâciye kabilesine bağlı Müslümanlar böyle bir
harekette bulunarak zekât vergisini ödememeye kalkıştılar. Hz. Ali, onların bu
tepkisine seyirci kalmadı ve o bölgeye Ma'kel b. Kays komutasında dört bin
kişiden oluşan güçlü bir orduyu sevk ederek biriken iki yıllık zekât vergisini
birden toplattı.³⁰

Hz. Ali, diğer devlet memurları gibi zekât amillerini de sıkı bir denetime
tabi tutardı. Görevleri hususunda duyduğu en ufak şikâyeti bile değerlendi-
rirdi. Kusurlu bulduğu zamanda derhal vazifesine son verirdi.³¹ Kusurlu zekât
amili çok uzak bir yerde ise Kûfe'ye dönmesini beklemeden o göreve başka
bir şahsı tayin eder ve yanında bulunan malları yeni görevliye teslim etmesi
için mektup yazardı. Hz. Ali, zekât amillerine bu mektupta özellikle Kur'an'ı
Kerim'in şu ayetini hatırlatırdı: *"Ölçüyü ve tartıyı tamı tamına yapın insanlara eş-
yalarını eksik vermeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın, ina-
nıyorsanız Allah'ın geri bıraktığı helal kâr sizin için daha hayırlıdır."*³²

3. Ganimet ve Humus

Ganimet kelimesi (çoğulu ganâim) sözlükte "bir şeyi zorluk çekmeden
elde etmek" demektir. İslâm hukukunda, "Müslümanların savaş yoluyla gay-
rimüslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal" şeklinde tanımlan-
makla birlikte ganimeti savaşta düşman askerlerinden elde edilen menkul
mallara hasreden veya kısmen farklı şekilde tarif eden fakihler de vardır.³³

Sözlükte "beşte bir" anlamına gelen humus kelimesi, İslâm hukuku lite-
ratüründe ganimetlerden ve bu hükümde olan mallardan kamu adına, belirli
alanlarda sarf edilmek üzere alınan beşte birlik (yüzde yirmilik) payı ifade
eder. Kökleri İslâm öncesi Arap toplumuna kadar uzanan bu kavram, Hz.
Peygamber ve sahâbe uygulaması ile önemli ölçüde belirgin hale gelmiş, bu
dönemdeki tartışmalar ve uygulama örneği daha sonraki dönemde oluşan
hukuk doktrinini etkilediği gibi uygulamalar için de model teşkil etmiştir.³⁴

²⁹ Taberî, III, 241.

³⁰ Taberî, IV, 122-126.

³¹ Bakır, 188.

³² Bakır, 189; Hûd: 11/ 85-86.

³³ Erkal, "Ganimet", XIII, 351.

³⁴ H. Yunus Apaydın, "Humus", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 365.

Bu konuyu, uygulamada benzerlik ve farklılıkları ortaya koyma adına Hz. Ali dönemi ile öncesindeki dönemleri kıyaslayarak ele alamaya çalışacağız.

Hz. Peygamber döneminde gazvelerden elde edilen mallar, beş kısma ayrılırdı. Bunlardan beşte dördü savaşa katılan askerlere pay edilirdi.³⁵ Geri kalan beşte bir hisse ise daha sonra beş kısma ayrılarak biri Hz. Peygamber'e, biri yakın akrabaları olan Hâşim ve Muttaliboğullarına, diğer üç kısmı da yetim, düşkün ve yolculara dağıtılırdı.³⁶

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman kendi dönemlerinde ganimet mallarından ayrılan beşte bir hisseyi sadece adı geçen son üç kesime dağıttı.³⁷ Hz. Ali halife olunca beşte bir hisse yüzünden ihtilaf çıkmasını önlemek için kendinden önceki halifelerin uygulamasını devam ettirdi.³⁸

Hz. Ali zamanın da savaşlarda ele geçirilen ganimetler hususunda önceki devirlere nazaran daha farklı bir uygulama söz konusudur. Zira bu dönemde meydana gelen savaşların büyük bölümü, meşru halifeye başkaldıran Müslüman kitlelere karşı yapıldı.³⁹ Örneğin, Cemel Vak'ası'nda halife, savaşı kaybeden Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr grubuna ait mallara dokunulmaması için emir verdi.⁴⁰ Böylece ganimet olarak sadece onların muharebe esnasında kullandıkları çeşitli silahlarla binek hayvanlarına el koydu.⁴¹ Halife, savaş meydanından toplatılan malların devlete ait olanlarını ayırdıktan sonra diğerlerini, beşte bir hisseyi çıkartarak, eşit miktarlarda kendisi ile birlikte savaşa katılan askerlere dağıttı.⁴²

Hz. Ali, şahsına ayaklanan lider tabakası ile Basralı askerlerin diğer mal varlıkları arasında yer alan ev, arsa ve topraklara da dokunmadı ve bu malların tümünü mirasçılara bıraktı.⁴³ Cemel Vak'ası'ndan sonra Talha'nın Umran adındaki oğlu Hz. Ali'ye gelerek babasının Kûfe'deki mezkûr gayrimenkullerini istedi. Halife, ona büyük ilgi gösterdi ve "*mallarımızı sadece korumak için elimizde tutuyorduk*" diyerek buranın toplanan tüm gelirleri ile birlikte Umran'a teslim edilmesini emretti.⁴⁴

Ganimet mallarından askerlerin payına düşen önemli bir gelir de savaş esnasında öldürülen düşman askerlerinden elde edilen seleblerdir. (zırh, kılıç,

³⁵ Ebû Yûsuf, 19.

³⁶ Ebû Ubeyd, 336; Maverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul 2015, 126-127.

³⁷ Ebû Yûsuf, 21.

³⁸ Ebû Ubeyd, 332.

³⁹ Mustafa Özbakır, 114.

⁴⁰ Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud, *Ahbâru't-Tivâl*, Matbaâttu's-Saâde, Mısır 1330, 153.

⁴¹ İbnu'l Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Çâbe fî Marifeti-Sahâbe*, I-VIII, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996, III, 131.

⁴² Ebû Yûsuf, 232; Taberî, IV, 538.

⁴³ Ebû Yûsuf, 232.

⁴⁴ Bakır, 192.

kalkan vb. silahlar)⁴⁵. Hz. Peygamber ve ilk üç halife dönemlerinde olduğu gibi Hz. Ali zamanında da savaş esnasında askerler tarafından ele geçirilen selebler düşman askerini öldüren askere bırakılırdı.⁴⁶ Ayrıca bu çeşit ganimetlerin askerler için büyük bir maddi kıymeti vardı. Örneğin, Sıffin Savaşı'nda Şam ordusunda yer alarak Hz. Ali'ye karşı savaşan ve bu savaşta Iraklı bir asker tarafından öldürülen Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb'ın silahları 4 bin dirhem tutarındaydı.⁴⁷

Başından beri konu hakkında vermeye çalıştığımız bilgilerden Hz. Ali zamanında ganimet mallarından devletin payına düşen miktarların Hz. Ömer veya Hz. Osman dönemlerine nazaran çok düşük olduğu görülmektedir. Bu dönemde uzun zamandan beri devletin en önemli gelir kaynağını oluşturan fetihlerin durması ve Müslüman kitlelere karşı yapılan çeşitli savaşlarda diğer kutupta yer alan orduların değişik bir uygulamaya tabi tutulması ganimet mallarını büyük ölçüde azalmasına sebep olmuştur.⁴⁸

Buna rağmen, bu devirde Harîs b. Murre el-Abdi'nin Sind bölgesindeki fetih hareketleri,⁴⁹ Ma'kel b. Kays ile Ziyad b. Hasefî'nin Ehvaz ve Eşyaf bölgelerinde Hirrit b. Raşid idaresindeki Beni Naciye kabilesine karşı zaferi,⁵⁰ Ziyad b. Ebi Süfyan'ın Fas ve Kirman'daki başarıları, Rib'i b. Kas'ın Sicistan'daki savaşları⁵¹ ve bütün bu savaşlar neticesinde düşman ordularından ele geçirilen ganimet malları, devlet hazinesine çok büyük miktarda olmasa da bazı gelirler sağlamıştır.⁵²

4. Cizye

Cizye "kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek" manasındaki ceza maddelerinden türemiş bir isim olup İslâm literatüründe tebaadan olan gayrimüslimlerin ödedikleri vergiye, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir.⁵³ Hz. Ali döneminde kişi başına alınan cizye miktarı şu şekilde tespit edilmiştir:

Zenginlerden 48 dirhem, orta tabakadan 24 dirhem ve en alt seviyedeki insanlardan da 12 dirhem olarak alınır.⁵⁴ İslam devletinde uygulanan sistem

⁴⁵ Bakır, 192.

⁴⁶ İbn Sa'd, V, 12.

⁴⁷ İbn Sa'd, V, 12.

⁴⁸ Mustafa Özbakır, 115.

⁴⁹ Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmet b. Yahyâ b. Câbir, *Futûhu'l Buldân*, Kütübü'l Arabiyye, Kahire 1903, 420-421.

⁵⁰ İbnu'î Esîr, II, 181.

⁵¹ Bakır, 193.

⁵² Belâzurî, 387.

⁵³ Erkal, "Cizye", VIII, 42.

⁵⁴ Ebû Yûsuf, 39.

ile İslâm'dan önceki çevre bölgelerde alınan cizye vergisi arasındaki farkı belirtmek adına şu bilgiyi vermek yerinde olacaktır:

Sâsânî Devleti'ne bağlı toplumlar dört sınıfa ayrılmıştı. Bu sınıflardan alınan cizye miktarı ise şu şekildeydi: Zenginlerden 12 dirhem, ikinci tabakadan 8 dirhem, üçüncü tabakadan 6 dirhem ve dördüncü tabakadan da 4 dirhemdi.⁵⁵ Hz. Ömer'in tespit ettiği ve daha sonra Hz. Ali'nin değiştirmeden uygulamaya koyduğu 48, 24,12 şeklindeki miktarların Sâsânîler döneminde alınan miktarlardan yüksek görülmesi yanaltıcı olabilir. Oysa bu farklılık, her iki dönemde para birimi olarak kullanılan dirhemın değeriyle alakalıdır. İslâm'dan önceki dönemlerde dirhemın dinara göre kıymeti 12-15 nispetinde idi. Yani neredeyse bir dirhem bir dinara mukabildi.⁵⁶

Bu nispet, Hz. Peygamber ve ilk üç halife dönemlerinde 12-1 olarak belirlendi. Fakat son nispetin Hz. Ali döneminde özellikle de Irak'ta daha farklı bir teamül şekli gösterdiğini ve bir dinarın sadece on dirhem değerinde olduğunu tespit ettik. Büyük bir ihtimalle dirhemın Irak'ta değer kazanması Hicazlıların burada mallarını ticaret alanında çalıştırmaları, dolayısıyla bol miktarda dirhemın Irak'tan Hicaz'a transfer edilmesiyle alakalıdır. Zira bu transfer olayı, dirhemın Irak'ta azalmasına ve aynı zamanda da Hicazda çoğalmasına neden olmuştur. Bu değişiklikler ise zaman zaman dirhemın dinar karşısında değer kaybettiğini göstermektedir. Hâlbuki dinar ilk devir boyunca değerini muhafaza etmiştir.⁵⁷ Bu da Hz. Ali zamanında gayrimüslimlerden alınan cizye miktarının adalet kurallarına daha uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca zenginlerden toplanan miktar, orta tabakada toplanandan yaklaşık iki kat, yoksullardan toplanandan da dört kat daha fazladır. Bu da alt seviyedeki insanların lehine bir uygulama olmakla birlikte gelir bakımından üst seviyede bulunan insanları da zor durumda bırakmıyordu.

Hz. Ali zamanında gayrimüslim vatandaşlara cizye konusunda başka kolaylıklar da sağlanıyordu. Örneğin, alım satım merkezlerinde ticaretle uğraşan esnaf ve zanaatkârların baş vergileri sadece nakdi paralar şeklinde toplanıyordu.⁵⁸ Bunlar arasında maddi durumu iyi olanlar, devlete cizyelerini altın ve gümüşlerle öderken durumu iyiye gitmeyenler de ödeyecekleri cizye değerinde mal ve eşya veriyorlardı. Böylece devlet, iğne satandan iğne, çuvaldızı satandan çuvaldız ve ip ticareti yapandan da ip topluyordu.⁵⁹ Devlet hazinesinde toplanan bu eşyalar daha sonra diğer cizye malları olan altın ve gümüşlerle birlikte arıflere dağıtılır, onlarda bu malları kabilelere ulaştırırlardı. Arıf-

⁵⁵ Taberî, II, 151.

⁵⁶ Bakır, 194.

⁵⁷ Bakır, 195.

⁵⁸ Ebû Ubeyd, 49; Ebû Yûsuf, 132.

⁵⁹ Ebû Ubeyd, 49; Ebû Yûsuf, 132.

ler bazen kendilerine teslim edilen altın ve gümüş gibi kıymetli malları alır, diğer eşyaları geri çevirmek isterlerdi. Buna rağmen mezkûr mallar, yine onlara verilerek kabilelere dağıtılırdı.⁶⁰

Hz. Ali döneminde cizye toplama faaliyetlerinde zaman zaman bazı duraksamalar meydana gelirdi. Devlete karşı isyan niteliği taşıyan bazı hâdiseler, genellikle iç savaşlar sırasında ve daha tamamen istikrara kavuşmayan doğu vilayetlerinde ortaya çıkardı.⁶¹ Örneğin, Cemel Vak'ası'ndan sonra Meru sahibi Kûfe'ye giderek Hz. Ali ile bir barış antlaşması imzaladı ve Horasan ileri gelenlerinin İslâm devletine cizye vermeye devam edeceklerini taahhüt etti.⁶² Fakat bunlar Sıffin Savaşı sırasında Kûfe'de akdedilen bu anlaşmayı hiçe sayarak cizye ödemeyi durdurdular.⁶³

Özetle, yukarıda belirttiğimiz ifadelerden Hz. Ali'nin cizye vergisini elde ederken temel prensiplerinin: halka zulüm etmemek, kolaylaştırmak, adaletli olmak ve verginin toplanması hususunda tavizkar davranmamak olduğu anlaşılmaktadır.

5. Haraç

Arapça harc kökünden gelen ve sözlük anlamı "toprakta çıkan şey" olan harâc kelimesinin Arapça 'ya Akkadça veya Ârâmîce'den yahut Süryaniye aracılığıyla Grekçe 'den geçtiğine dair farklı görüşler vardır. Talmut'ta "baş vergisi", Pehlevîce'de "vergi" (özellikle araziden alınan) ve Ârâmîce'de yine "vergi" anlamlarına gelen söylenişleri birbirine yakın kelimelere rastlanmaktadır. İslâm fütuhâtından önce Arapça 'da yer aldığı bilinen kelimeye toprak, bina, hayvan, köle gibi kaynakların ürün, kira, ücret türü getirileri ve devlet gelirleri olmak üzere birbiriyle alâkalı çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Genel olarak tebaanın mal varlığından alınan vergileri ifade eden harâc zaman içinde özellikle toprak vergisi için kullanılmıştır.⁶⁴

Hz. Ali'nin Haraç vergisine dair uygulaması şu şekildeydi: Hz. Ali, halife olduktan sonra Sevâd topraklarını yeniden ölçtürdüğüne dair bir rivayet vardır. Buna göre halife, Yezîd b. Zeyd el-Ensârî adındaki bir şahsı Sevâd topraklarında yer alan Mehrû'l-Melik, Kusa, Behuresir, er-Rumkan, Nehr Cüber, Nehr Darkıt, ve el-Bilkubazat bölgelerine göndererek sık ekilmiş her cerîb⁶⁵

⁶⁰ Ebû Ubeyd, 49.

⁶¹ Belâzurî, 387-399.

⁶² Taberî, IV, 557.

⁶³ Dineverî, 155.

⁶⁴ Cengiz Kallek, "Haraç" *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, XVI, 88.

⁶⁵ İslâmiyet'in ilk dönemlerinde zirâî toprakların ve emlâkin ölçülmesinde, bilhassa haraç vergisinin tayininde resmî alan ölçü birimi olarak cerîb kullanılırdı. 1cerib yaklaşık 1366 metrekareye denk geliyordu. Ayrıca Hz. Ömer zamanından itibaren hacim (ağırlık) ölçüsü olarak kulla-

buğdaydan 1.5 dirhem ve 1 sa' buğday, orta sıklıkta ekilenden 1 dirhem ve seyrek ekilenden de 2/3 dirhem, arpadan, buğdaya uygulanan oranların yarısını, hurma ve diğer meyvelerden 10 dirhem, üç yılı aşım da dördüncü yıla giren üzümünden 10 dirhem haraç almasını istedi.⁶⁶ Ayrıca sebzelerden, susamdan, pamuktan, diğer hububatlardan, bu bölgeye ait olmayan ve gelip geçenlerin yediği hurmalardan vergi alınmamasını tavsiye etti.⁶⁷

Yukarıdaki bilgilerden Hz. Ali'nin Sevâd topraklarına dair vergi sisteminde bazı değişiklikler yaptığı anlaşılmaktadır. En önemli değişiklikte buğday ve arpa ürünleri üzerine konulan haraç miktarında meydana gelmiştir. Hz. Ömer, ekilen ekilmeyen her cerîb buğdaydan 1 dirhem ve 1 kafiz⁶⁸ buğday, arpadan da 1 dirhem ve 1 kafiz arpa alırken, Hz. Ali, buğday ve arpa ekilen toprakları verimlilik derecesine göre üçe ayırdı. Ürünü bol olan topraktan daha yüksek, orta olandan orta, az olandan da düşük oranda vergi toplamayı tercih etti. Ayrıca buğday, arpa, üzüm, hurma ve meyveler dışında kalan diğer ürünlerden alınan tüm vergileri de uygulamadan kaldırdı. Hz. Ali'nin böyle bir vergi reformunu gerçekleştirmesini ve dolayısıyla da gayrimüslim vatandaşlara karşı daha yumuşak muamelede bulunmasını, onu zor durumda bırakan bazı faktörlere dayandırmak mümkündür. Örneğin, kaynaklarda bu dönemde Sevâd topraklarında bazı kargaşa ve huzursuzlukların meydana geldiği ve bu nedenle de Halifenin Sa'labe b. Yezid el-Hemmani adında bir şahsı yüz kişilik bir seriyyenin başında mezkûr bölgeye gönderdiği rivayet edilmektedir.⁶⁹

Hz. Ali haraç toplamak için görevlendirdiği devlet memurlarına sık sık bu vatandaşlara iyi muamelede bulunmalarını, vergi tahsili için onların kışlık ve yazlık elbiselerini, ekin ekmek için, yük taşımak için kullanılan hayvanlarını ve kullarını satmaya kalkışmamalarını, bir dirhem için kimseyi dövmemelerini tavsiye etmiştir.⁷⁰

Hz. Ali dönemindeki haraç ve cizyeye dayalı yıllık vergi miktarı hakkında belli bir rakam vermek güçtür. Ancak bu devirden önceki ve sonraki dönemlerde özellikle Irak ve Mısır vilayetlerinde toplanan haraç miktarına bakarak bunu tahmin etmek mümkündür. Örneğin, Hz. Ömer, Hz. Osman, Muâviye dönemlerinde Sevâd (Irak) topraklarından toplanan vergi miktarı

nılmaya başlanmıştır. 1 cerîb yaklaşık olarak 132 litreye karşılık gelmektedir. Ayrıca bkz. Mustafa Fayda, "Cerîb", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 402.

⁶⁶ Belâzurî, 270-271; Sa': 2.75 litreye eşit bir ağırlık ölçüsüdür. bkz. Bakır, 198.

⁶⁷ Belâzurî, 271.

⁶⁸ Bir hacim ölçüsüdür. 1 kafiz yaklaşık olarak 4, 2125 litre ederdi. Ayrıca bkz. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, 59.

⁶⁹ Yahyâ b. Âdem, Ebû Zekerriyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el Kureşî, *Kitâbu'l Harâc*, çev. İsmail Karakaya, Akçağ Yay., Ankara 1982, 47.

⁷⁰ Yahyâ b. Âdem, 74-75.

toplam 100 milyon dirhemdir.⁷¹ Buna göre Hz. Ali döneminde toplanan cizye ile birlikte yıllık haraç miktarı, 100 milyon dirhemden biraz altında olması ihtimal dahilindedir. Zira Hz. Ali, bazı ürünlerden vergi almayı iptal etmiştir. Hz. Osman zamanında Mısır'da toplanan vergi miktarı 4 milyon dinar (40 milyon dirhem) olarak verilmektedir. O halde Hz. Ali döneminde toplanan miktar bu rakamın biraz altındadır.⁷²

Hz. Ali, haraç getiren toprakların ihmaline şiddetle karşı çıkardı. Bozulmaya yüz tutan toprakların ve bu topraklara su sağlayan nehirlerin işler hale gelmesi ve ziraat için elverişli duruma getirilmesini savunurdu.⁷³ Halife tarafından Ka'b el-Ensari'ye gönderilen bir mektupta bu konu şöyle dile getirilir: *"Bölgede oturan gayrimüslimlerden bazıları topraklarında yer alan fakat zamanla ihmal edilerek bozulmaya yüz tutan ve düzeltilmesinin Müslümanlar için faydalı olacağı düşünülen bir nehirde söz ettiler. Bu konuyu onlarla birlikte ele aldıktan sonra mezkûr nehri düzelt ve çalışır hale getir. Vallahi onların toprağı islah edip çalıştırmaları bizim için oradan ayrılmamalarından, acze düşmelerinden ve memleketin umranı hususunda kusur göstermelerinden daha sevimidir."*⁷⁴

Hz. Ali'nin amacının devletin vergi toplamaktan ziyade insanların ekonomik durumunu düzeltmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵ Ayrıca muhtemel bir zarardan ve tabii afetlerden dolayı ürün kaybına uğrayan toprakları vergiden muaf tutmuştur. Bu noktadan hareketle devletin gerektiğinde zarara uğrayan çiftçilere tohumluk buğday ve arpa dağıttığı, sular altında kalan tarlaları yeniden ziraat için elverişli hale getirdiği ve hatta bu sıkıntılı dönemi atlatalmaları için onlara hazineden parasal yardımda bulunduğu ihtimal dâhilindedir.⁷⁶

6. Savâfi Gelirler

Hz. Ali zamanında hazinenin ana gelirini teşkil eden zekât, ganîmet, cizye ve haraç malları dışında devlet ekonomisine katkıda bulunan bazı yan gelirlere de rastlamak mümkündür. Bunların başında Savâfiden elde edilen gelirler yer almaktadır. Savâfi malları, fetihler esnasında Müslümanlar tarafından ele geçirilen Kısra'ya, onun yakınlarına ve bu sırada öldürülen yahut kaçan kimselere ait araziler ile su çıkan ve su kenarında bulunan ağaçlık yerlerden elde edilen gelirleri kapsar.⁷⁷

⁷¹ Yahyâ b. Âdem, 28; Ya'kûbî eserinde bu miktarın 120 milyon dirhem olduğunu belirtmektedir. bkz. Ya'kûbî, II, 130.

⁷² Bakır, 199.

⁷³ Ya'kûbî, II, 179.

⁷⁴ Ya'kûbî, II, 179.

⁷⁵ Mustafa Özbakır, 119.

⁷⁶ Bakır, 201.

⁷⁷ Ebû Yûsuf, 62.

Sevâd topraklarında yer alan Savâfî'den elde edilen gelir tutarı bir rivayete göre 4 milyon⁷⁸, diğerine göre 7 milyon⁷⁹ ve üçüncü bir rivayete göre 9 milyon⁸⁰ dirhemden oluşmaktadır. Hz. Ömer döneminde olduğu gibi, bu dönemde de Savâfî topraklardan sağlanan gelirler devlet hazinesine aktarılırdı.⁸¹

Mesûdî, Hz. Ali'nin Cemel Vak'ası'ndan sonra daha önce Hz. Osman tarafından bazı şahıslara verilen toprakları onlardan geri aldığına nakletmektedir.⁸² Fakat bu haber de belirtilen toprakların Savâfî topraklardan olup olmadığı konusuna açıklık getirmemektedir. Zira Hz. Osman, Savâfî topraklar dışında bazı Irak topraklarını da yakınlarına ve bazı tanınmış kişilere dağıtmıştır.⁸³

Hz. Osman dönemine ait Savâfî gelirleri ki bunlar yukarıda belirtildiği gibi 50 milyon dirhemden oluşuyordu. Miktar olarak bu rakamın Hz. Ali dönemi içinde geçerli olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁴

Ebû Yûsuf Hz. Ali'nin Burs⁸⁵ gölü diye anılan bir balık gölünü 4000 dirhem karşılığında kiraya verdiğini ve bu kira ile ilgili anlaşmayı bir parça deri üzerine yazarak imzaladığını nakletmektedir.⁸⁶ Bu bilgi söz konusu dönemde devletin göl, suyu bulunan ağaçlık ve meraları kiraya vermek suretiyle burardan daha fazla gelir temin etme yoluna gittiğini göstermektedir.⁸⁷

Hz. Ali tarafından yazılan bir mektupta Savâfî gelirleriyle ilgili şu bilgilere yer verilmektedir: “*Alt tabakadaki her türlü çareden mahrum, yoksul, çaresiz, felaketzede ve kötürümler hakkında Allah'tan korkmalı hem de çok korkmalısın. Bu tabakada durumunu söyleyende var söylemeyende var. Allah'ın bunlara ait olmak üzere saklamayı istediği hakka riayet et. Oradakilere Beytülmâlından bir hisse, başka yerde bulunanlara da her memleketin Müslüman yoksullarına has Savâfî gelirlerden birer hisse ayır. Çünkü en uzakta olanlarında en yakındakiler gibi hakkı vardır...*” Bu tavsiyeden Hz. Ali döneminde Sevâd topraklarından elde edilen savâfî gelirlerinin ana hazineye, diğer vilayetlerdeki gelirlerin ise o vilayetlerin kendi hazinesine intikal ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca devletin gelirlerinin bir kısmının yoksul, özürlü, sel, deprem, kıtlık gibi tabii afetlerden etkilenen felaketzedelelere tahsis ettiğini öğrenmekteyiz.⁸⁸

⁷⁸ Bakır, 204.

⁷⁹ Ebû Ubeyd, 296.

⁸⁰ Maverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul 2017, 323.

⁸¹ Bakır, 204.

⁸² Mesûdî, Ebû Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zehab ve Meâdimu'l-Cevher*, I-IV, Dâru Sâdır, Beyrut 2010, II, 362.

⁸³ Mesûdî, II, 362.

⁸⁴ Ya'kûbî, II, 194.

⁸⁵ Burs Irak topraklarında bulunan Babil bölgesinde bir yer ismidir. Mezkûr göl ise buraya nispeten Burs gölü diye anılmıştır. Bkz. Belâzurî, 273.

⁸⁶ Ebû Yûsuf, a.g.e., 112; Belâzurî, 273.

⁸⁷ Mustafa Özbakır, 120.

⁸⁸ Bakır, 206.

7. Hediyeler

Devlet başkanına gönderilen hediyelerde önemli gelirler arasında sayılırdı özellikle Farslıların gönderdiği nevrüz ve mihrecân hediyeleri oldukça önemli ve dikkat çekicidir.

Nevrûz, Farsların en büyük ve en kutsal bayramı sayılır. Bu bayram ilk defa Farsların eski krallarından biri olan Cemşîd tarafından başlatılmıştır. Bu bayramın süresi altı gündür.⁸⁹ Başlangıcı Fars takviminin ilk ayı olan Afridun mah'ın ilk gününe rastlar. Mihrecân ise Farslar tarafından kutlanan ikinci bayramdır. Buda Fars takviminin yedinci ayı olan Mihrmah'ın on altıncı gününe rastlar.⁹⁰

Halifelere ilk defa Hz. Osman zamanında verilmeye başlanan Nevrûz ve Mihrecân hediyeleri bu dönemden itibaren devletin önemli gelir kaynaklarından biri haline gelmiştir.⁹¹ Bu hediyeler genellikle altın ve gümüş kaplar, dinar ve dirhem gibi nakdî paralar, elbise, eşya ve çeşitli yiyeceklerden oluşuyordu.⁹²

Bir rivayete göre bazı çiftçiler Hz. Ali'ye gümüş kâselere konulmuş bir çeşit karışık helva hediye ederler o da "Bu nedir?" diye sorar. Çiftçiler "Nevrûz bayramı hediyeleridir." şeklinde cevap verirler. Halife de "Bizim için her gün Nevrûzdur" diyerek tatlıları yanında bulunanlara yedirir, boşalan kâseleri de halka dağıtır ve onları devlete verdikleri haraçtan sayardı.⁹³

Hz. Ali Nevrûz ve Mihrecân bayramları münasebetiyle kendisine takdim edilen çeşitli maddi ve aynî hediyeleri geri çevirmemiş, bunun yanında Muâviye'nin kendi halifeliği zamanında yaptığı gibi bu gelirden yararlanmayı şahsına münhasır kılmadığını aksine yiyecek çeşidinden olsa bile onu halka dağıttığını görmekteyiz.⁹⁴

Önemli bir hususta Hz. Ali'nin bu hediyeleri, çiftçilerin haraçlarından sayıp saymadığı meselesidir. Rivayetlerin birinde Halife, verilen hediyeleri haraç yerine sayarken⁹⁵ diğer bir rivayette böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu durumda Nevrûz ve Mihrecân hediyelerinin haraçtan sayılabilmesi konusuna şüpheyle bakmamıza sebep olmaktadır. Üstelik bu mallar, Sâsânîler devrinden başlayarak Abbâsîlerin sonuna kadar devlet veya devlet başkanları için aynı isim altında müstakil bir gelir olarak kalmaya devam etmiştir.⁹⁶

⁸⁹ Bakır, 206.

⁹⁰ Bakır, 207.

⁹¹ Taberî, IV, 313-314.

⁹² İbnu'l Esîr, III, 64.

⁹³ Bakır, 207.

⁹⁴ Bakır, 207.

⁹⁵ Bakır, 208.

⁹⁶ Ebû Ubeyd, 284.

Şüphesiz ki bu sıralarda Müslüman çiftçilerden alınan öşür ile ticaret mallarından alınan vergiler de devlet için önemli bir gelir kaynağı teşkil ediyordu. Ayrıca Kûfe ve Basra'daki gayrimüslim esnaf ve tüccardan toplanan cizye ile devlet tarafından el konulan mallar da az da olsa hazineye bazı gelirler sağlamaktaydı.⁹⁷

II. Devletin Giderleri

1. Maaşlar

İslâm devletinde savaşımlara iştirak eden ordu mensupları ile onların eş ve çocuklarına ve devletin çeşitli kurumlarında görev yapan memurlara düzenli maaş dağıtımı ilk kez Hz. Ömer zamanında başladı.⁹⁸

Hz. Ali kendinden önceki halifeler döneminde fey ve maaşların Müslümanlara dağıtımı hususunda eşitliği savunurdu.⁹⁹ Ayrıca O, Hz. Ömer ve Osman'ın iktisadi uygulamalarına şahit oldu. Özellikle Hz. Osman döneminde taraflı fey ve maaş dağıtımının aksaklıklarını gördü ve insanlar arasında sorun çıkaran huzursuzlukları yaşadı. Hatta bu sıkıntıların ortaya çıktığı ve dönemin halifesini zor durumda bıraktığı bazı problemleri çözmek maksadıyla müdahalede bulundu.¹⁰⁰

İşte bütün bu tecrübe ve birikimler, ona, devletin iktisadi bünyesini teşkil eden fey mallarının insanlara eşit şekilde dağıtılmasının toplumda adaleti sağlamak açısından kaçınılmaz bir uygulama olduğu kanaatini verdi. Nitekim o, Medine'de halife olur olmaz bu görüşü uygulama safhasına geçirdi ve o sırada ana hazinede biriken 300 bin dinarı Arap-Mevali, kadın-erkek ve hür-köle ayrımı yapmadan tüm Medinelilere dağıttı.¹⁰¹

Onun bu çeşit icraatına karşı çıkan çoğunluğu da Hz. Talha, Zübeyr, Ümeyyeoğulları ve diğer aristokrat tabakadan meydana gelen muhaliflerine konuşması ise şöyledir: "...eşit mal dağılımındaki itirazlarınıza gelince, o öyle bir konudur ki ben onu şahsi görüşüme dayanarak uygulamaya koymadım. Aksine hepimiz onun Hz. Peygamber tarafından getirildiğini ve uygulandığını gördük. Allah'ın dağıtımını ön gördüğümüz ve hakkında hükmünü bildirdiği bu hususta görüşlerinize ihtiyaç duymadım. Vallahi ne sizin nede başkasının bu konuda özrünü kabul ederim. Allah kalplerimizi ve kalplerinizi doğruya yöneltsin ve bize ve size sabır ihsan eylesin."¹⁰²

Hz. Ali zamanında ordu mensuplarına dağıtılan maaşların miktarı hakkında bir rivayet dışında herhangi bir malumata rastlanmaz. Amr b. Hu-

⁹⁷ Ebû Ubeyd, 49.

⁹⁸ Ebû Yûsuf, 46.

⁹⁹ Ya'kûbî, II, 184.

¹⁰⁰ Taberî, IV, 431.

¹⁰¹ Bakır, 209.

¹⁰² Bakır, 211.

reys'den gelen bir haberde mezkûr şahsın Hz. Ali'den maaş dağıtımını esnasında ödemek kaydıyla 4 bin dirheme altın kaplama bir zırh satın aldığı anlatılmaktadır. Bu da bizi o dönemde halifede dâhil ordu teşkilatında görev yapan kumandan ve askerlerin 4 bin dirhemden az maaş almadıkları kanaatine ulaştırır. Aynı zamanda bu rivayet Hz. Ali zamanında maaşların düzenli bir şekilde ödendiğini göstermektedir. Nitekim haberin sonunda da maaşların belli bir tarihte ödendiği belirtilmektedir. Fakat bunun yılın hangi ayında dağıtıldığı zikredilmemiştir.¹⁰³

Bu dönemde askerlere dağıtılan 4 bin dirhem değerindeki maaşı Hz. Ömer döneminde aynı kesime verilen maaşların ortalaması sayılan 500 veya 600 dirhem maaşla mukayese ettiğimizde¹⁰⁴ Hz. Ali zamanında her kişiye ödenen miktarın, ikinci halife döneminden ödenenden yedi veya sekiz kat daha yüksek olduğu görülür.

Bir habere göre Hz. Ali, halife olduktan sonra ordu teşkilatında yer alan her askerın maaşını 100 dirhem artırdığı belirtilmektedir. Hz. Ali'nin bu ilave maaşı halife seçilmesi sebebiyle sadece bir defaya mahsus uyguladığı ileri sürülmektedir.¹⁰⁵ Hz. Ali zamanında esas maaş dışında askere zaman zaman bazı ek yardımlar yapıyordu. Örneğin: Cemel Vak'ası'ndan sonra Basra hazinesinde biriken 6 milyon dirhem 12 bin kişiden oluşan ordu mensuplarına dağıtıldı ve bu paradan her askerın payına düşen miktar ise 500 dirhemdi.¹⁰⁶

Askere maaş ve erzak dışında bir de yardım manasına gelen maune adı altında silahların onarımı ile atlara yem alınması için bir miktar para yardımı yapıldı.¹⁰⁷ Örneğin, Hz. Ali, Şam ordusu komutanı ed-Dahhâk b. Kays'a karşı gönderdiği, Hucr b. Adî el-Kindî ve idaresindeki 4.000 kişiye her birine 50 dirhem olmak üzere toplamda 200 bin dirhem maune dağıtmıştır.¹⁰⁸

Hz. Ali zamanında maaşlar hicrî yılın ilk ayı olan muharremde ödenirdi. Bu dönemde ordu mensuplarına dağıtılan maaşlar, herhangi bir gecikme olmadan tam zamanında ödenirdi. Hz. Ali'nin Abdullah b. Zama'a adında bir şahsa hitaben söylediği sözlerden bu dönemde savaşa katılan askerler, onların eş ve çocukları, devlet memurları ve memleketin tüm vilayet ve şehirlerinde bulunan yoksul tabaka dışındaki kimselere maaş dağıtımını yapılmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Hz. Ali'nin savaşa katılan askerlerin eşlerine değişik miktarlarda maaş dağıttığı görülmektedir. Kendinden önceki dönemlerde 200 dirhem olan kadınların maaşlarına dokunmadı.¹¹⁰ Kendi döneminde maaş almaya

¹⁰³ Bakır, 212.

¹⁰⁴ Bakır, 213.

¹⁰⁵ Bakır, 214.

¹⁰⁶ Taberî, IV, 541.

¹⁰⁷ Taberî, V, 135.

¹⁰⁸ İbnu'l Esîr, III, 189.

¹⁰⁹ Bakır, 215.

¹¹⁰ Ebû Yûsuf, 48.

başlayan kadınlara da 100 dirhem vermeyi uygun gördü. Bu konuda Ümmü'l Hakem adında bir kadın Hz. Ali'in kendisine 100 dirhem maaş bağladığını belirtmektedir.¹¹¹

Bu dönemde çocuklara Hz. Ömer döneminde olduğu gibi yılda 100 dirhem maaş veriliyordu.¹¹² Hz. Ali bu maaşı verirken meşrû ve gayrimeşrû çocuk ayrımı yapmıyordu. Ebeveysiz büyüyen veya yollara bırakılan kimsesiz çocuklara da ayda 100 dirhem maaş tahsis ediyordu.¹¹³

Bu dönemde de toplumun en alt tabakasını oluşturan kimsesiz, yaşlı ve özürlülere hazineден bir miktar para yardımı yapılıyordu.¹¹⁴ Hz. Ali tarafından Mekke valisine gönderilen bir mektupta şu ifadeler yer alıyordu: *"Hazineде toplanan malları iyice kontrol et. Sonrada onları bulunduğun şehirdeki muhtaç ve sayıca fertleri fazla olan yoksul ailelere dağıt."* Fakat kaynaklarda bu kişilere yapılan yardım miktarı hususunda herhangi bir malumat bulunmamaktadır.¹¹⁵

Hz. Ali'nin devlet memurlarına kendinden önceki halifelerden daha fazla maaş verdiği, hatta bazı devlet memurlarının maaşlarını ordu mensuplarına tahsis edilenlerden daha yüksek tuttuğunu görmekteyiz. Hz. Ömer, Kûfe kadısı Şureyh'e ayda 100 dirhem¹¹⁶ maaş verirken Hz. Ali, onun maaşını ayda 500 dirheme çıkarmıştır.¹¹⁷

Şüphesiz ki bu dönemde devletin çeşitli şehir ve vilayetlerinde görev yapan valilere de tatmin edici boyutta maaş veriliyordu. Ayrıca polis teşkilatı mensupları, haraç amilleri, hazine memurları, imamlar ve halife ile valiler için kâtiplik yapan memurlar da yerine getirmiş oldukları görevler karşılığında belli miktara maaş almaktaydılar. Halife, yazdığı bir mektupta devlet memurlarının tayini ve maaşları hakkında şu hususlara yer vermektedir: *"...memurlarına dikkat et onları imtihandan geçirerek görevlendir. Onları çevrende bulunanlarla istişare yapmadan sadece kendilerine yardım olsun diye tayin etme. Zira bu iki husus zülüm ve hıyanetin tüm şubelerini ihtiva eder. Sen iyisi bu iş için namuslu, tecrübeli, İslâm'da öncelik vasfına sahip dürüst ailelere mensup kişileri araştır ve seç. Sonra onlara bol miktarda maaş tahsis et. Zira bu onların nefislerini islah etmeleri için bir kuvvet, elleri altında bulunan şeylere dokunmamaları için bir zenginlik ve emrine karşı çıktıkları yahut emanetine hıyanet etmeleri halinde senin için aleyhlerinde kullanacak bir delil olur."*¹¹⁸

Hz. Ali döneminde maaşlar devlet tarafından görevlendirilen arifler vasıtasıyla halka dağıtılabildi.¹¹⁹ Ancak ordu mensuplarına ait maaş ve fey gelirleri

¹¹¹ Belâzurî, 445.

¹¹² Ebû Ubeyd, 250-253.

¹¹³ Ebû Ubeyd, 250.

¹¹⁴ Bakır, 217.

¹¹⁵ Bakır, 218.

¹¹⁶ Bakır, 217.

¹¹⁷ İbn Sa'd, VI, 95.

¹¹⁸ Bakır, 218.

¹¹⁹ Ebû Ubeyd, 49.

bazen Esba emirlerine teslim edilir, onlar da askerlere dağıtırdı.¹²⁰ Fakat bu sırada görevli bulunan arîflerin sayıları ile devletin halka dağıtılmak maksadıyla onlara verdiği paraların miktarı hakkında en ufak bir bilgiye sahip değiliz.

Hz. Ali'nin maaşları dağıtırken Arap-Mevali ve komutan-asker gibi ırk ve kademe farklılıklarına bakmaksızın aynı oranda maaş tahsis ettiği anlaşılmaktadır. Maaşlar konusundaki bir diğer husus ise önemli kademelerdeki devlet memurlarına yüksek maaş vermesidir. Halife, bu uygulama ile devlet memurunu dürüstlüğe, rüşvet almamaya, zimmetindeki mallara dokunmama kısacası onu her türlü para zaafından korumaya çalışmaktadır.¹²¹

Hz. Ali döneminde dikkati çeken önemli bir husus, Müslümanların ihtiyaçlarına maksimum derecede bir sınır koyarak bunu yıllık 4 bin dirhem olarak belirlemesi, bu miktarı aşan mal, fazla olarak kabul edilmiş ve bu malın bireyin elinde bulundurulması yasaklanarak Beytülmâl'e verilmesi hükmü kanun haline getirilmesidir.¹²²

2. Diğer Giderler

Hz. Ömer, ordu mensupları ile onların eş ve çocuklarına dağıtılan düzenli maaş dışında, köleler dâhil her kişiye yiyecek maddesi olarak ayda iki cerîb buğday, iki kist¹²³ sirke ve iki kist zeytinyağı veriyordu.¹²⁴ Bu uygulama Hz. Ali zamanında da devam etti.¹²⁵

Büyük savaşlarda ordunun iaşesi, sevkiyat giderleri, silah ve teçhizatına harcanan masraflar, devlet hazinesinin giderleri arasında önemli bir yer tutmaktaydı.¹²⁶ Fakat bu çeşit harcamalar hakkında rakam olarak herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Her dönemde olduğu gibi bu dönemde de başkent ve diğer vilayetlerde bulunan valilik binaları, camiler, erzak evleri, hapishaneler gibi bazı devlet kurumlarını yapmak ve onarımı ile ilgilenmek devletin sorumluluğu altındaydı.¹²⁷ Ayrıca buralarda bulunan nehir ve kanalların temizlenmesi ve halkın istifadesine sunulması da yine devletin görevleri arasında yer alırdı ve bu yönde yapılan harcamalar devlet hazinesinden karşılanırdı.¹²⁸

¹²⁰ Bakır, 218.

¹²¹ İbn Sa'd, VI, 95.

¹²² Temmavi, S. Muhammed, *Hz. Ömer ve Modern Sistemler*, Kayıhan Yay., İstanbul 1993, 367.

¹²³ Bir hacim olan Kist'e Irakta iki değerde rastlanmıştır. Küçük kist olarak ifade edilen ölçü yaklaşık olarak 1.2158 litreye denk gelirken Büyük kist ise 2, 4336 litreye denk geliyordu. Ayrıca bkz. W. Hinz, 62.

¹²⁴ Ebû Yûsuf, 51.

¹²⁵ Bakır, 219.

¹²⁶ Taberî, IV, 475.

¹²⁷ İbnü'lEsîr, II, 8.

¹²⁸ Ya'kûbî, II, 179.

Hapishanelerde bulunan mahkûmların kışlık ve yazlık elbiseleri ile onlara ait yiyecek ve içecek masrafları da devlet tarafından karşılanırdı. Bu uygulama ilk defa Hz. Ali zamanında başlatılmıştır.¹²⁹

Katili belli olmayan maktullerin diyet paraları da devlet hazinesinden ödenirdi. Bu konuda Hz. Ali zamanında meydana gelen birçok olaya rastlamak mümkündür.¹³⁰ Örneğin, Sıffin Savaşı öncesinde Hz. Ali'nin Şamlılara karşı politikasını reddederek karşı çıkan bir şahıs, bir grup insanın saldırısına uğramış ve öldürülmüştür. Katili belli olmadığından Hz. Ali bu şahsın diyetini hazineden ödemiştir.¹³¹ Hz. Ali dönemindeki devlet ekonomisini genel hatlarıyla ve önceki dönemlerle kıyaslayarak ele aldıktan sonra dönemin iktisadi hayatının bir diğer boyutunu teşkil eden sivil ekonomiyi genel çerçevede ele alacağız.

B. SİVİL EKONOMİ

Bu ana başlık altında, dönemin tarım, hayvancılık, meslek dalları ile parasal yapısı, ürün fiyatları, piyasa durumu ve ticari hayatını genel hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

1. Tarım, Hayvancılık ve Zanaat

Diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de tarım halkın önemli geçim kaynakları arasında yer alıyordu elde edilen tarım ürünleriyle halk bir yandan geçimini sağlarken diğer yandan devlete karşı olan vergisini veriyordu.

Bu dönemde tarım yapılan bölgelerden biri Sevâd bölgesiydi. Bu bölgede halk buğday, arpa, üzüm, hurma, şeker kamışı, pamuk, sebze, hububat tarımı yapıyordu.¹³²

Kûfe'de hurma, bostan tarımı yapılırdı.¹³³ Mısır'da buğday, hurma, hububat, arpa; Medine'de hurma, buğday, arpa, sebzelerden kabak, pırasa, soğan, sarımsak tarımı yapılırdı.¹³⁴ Tâif'te meyvelerden üzüm, hurma, şeftali, nar yetiştirilirdi.¹³⁵ Sebzelerden de kabak, soğan, salatalık, pırasa, sarımsak yetiştirilirdi.¹³⁶ Bahreyn, Umman'da meyve, sebze, hurma yetiştirilirdi.¹³⁷ Bu dö-

¹²⁹ EbûYüsuf, 162.

¹³⁰ Bakır, 220.

¹³¹ Maverdî, 433.

¹³² Bakır, 197-198.

¹³³ Bakır, 67.

¹³⁴ Belâzurî, 29.

¹³⁵ Belâzurî, 63.

¹³⁶ Yahyâ b. Âdem, 155.

¹³⁷ Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, 138.

nemde beslenen hayvanlar; deve, sığır, koyun, keçi, tavuk, at, eşekti.¹³⁸ Dönemin icra edilen bazı meslek dallarına değinecek olursak:

Demircilik: Demir ustaları aldığı maden ile kılıç, zırh, kalkan gibi savaş aletlerinin yanında orak, bıçak gibi halkın günlük işlerinde kullandığı aletler yapardı.¹³⁹

Terzilik: Terziler pamuk kumaştan gömlek, entari, yelek, sarık, hulle denilen takım elbise yaparlardı.¹⁴⁰

Kuyumculuk: Kuyumcular genelde yüzük, küpe, bilezik, halhal, bardak, kap, tıbbi amaçlı diş, burun yaparlar. Ayrıca kılıç ve hançer gibi silahların süslemeleriyle ilgilenirlerdi.¹⁴¹

Çömlekçiler: Yeme içme kaplarının yanında yiyecek ve içeceklerin saklandığı kapları yaparlardı.¹⁴²

Dokumacılık: Ustalar genelde keten ve ipeği kullanırlardı. Keten Mısır'da yetiştirilirdi. Suriye dokumacılıkta bir merkezdi.¹⁴³ Dokumacılık ürünleri, çadır ve kumaştı¹⁴⁴. Kullanılan aletler ise yün, kıl iplikler, sert dokumaların yapımında kullanılan hurma ağacının liflerinden yapılan ipeklerdi.¹⁴⁵

Sağlık hizmetinde icra edilen bazı meslekler: tabiplik; tabipler tedavileri ilmi uygulamalı şekilde yaparlardı.¹⁴⁶ Kadınların icra ettiği meslekler hemşirelik ve ebelik¹⁴⁷, ekonomilerinin temelinde hayvancılık olduğu, göçebeler hayvan tedavisi konusunda bilgili ve tecrübeli olduklarından baytarlık mesleği yaparlardı.¹⁴⁸

Bu dönemde icara edilen bir diğer meslek kişisel bakımı içeren kuaförlüktü. Kuaförler saç, sakal, yüz, vücut bakımıyla ilgilenirlerdi.¹⁴⁹

2. Para, Ürün Fiyatları ve Piyasa Durumu

Bu başlık altında Hz. Ali döneminde kullanılan paraların özellikleri ele alacağız bunun yanında da bazı ürünlerin fiyatlarını belirterek dönemin piyasa durumunu açıklamaya çalışacağız. İlk olarak Hz. Ali döneminde kullanılan paraların yapısı hakkında bilgi vererek konuya girecek olursak Hz. Ali de Hz.

¹³⁸ Bakır, 223.

¹³⁹ Azizova, 92.

¹⁴⁰ Azizova, 225.

¹⁴¹ Azizova, 287-288.

¹⁴² Azizova, 298.

¹⁴³ Azizova, 177-179.

¹⁴⁴ Azizova, 185-186.

¹⁴⁵ Azizova, 195.

¹⁴⁶ İbn Haldun, Ebû Zeyd Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed *Mukaddime*, I-II, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1982, II, 602.

¹⁴⁷ Azizova, 377-379.

¹⁴⁸ Azizova, 399.

¹⁴⁹ Azizova, 404.

Osman gibi sikkelerin üzerine basıldığı tarih ve şehir ilaveli sikkeler bastırılmıştır. Bastırıldığı sikkenin üzerine Hz. Ali, ayrıca kûfî hatla “Bismillah”, “Bismillahi Rabbi”, ve “Rabbi Allah”, cümlelerini darp ettirmiştir.¹⁵⁰ Hz. Ali’nin bastırıldığı dirhem 4 gr ağırlığındaydı.¹⁵¹ Kendinden önceki dönemlerde olduğu gibi Hz. Ali de kendi döneminde gümüş paralar bastırılmıştır.¹⁵² Para basımı devlet kontrolündeki şahıslarca gerçekleştiriliyordu. Para basımı Irak ve Suriye’de yapılıyordu.¹⁵³ Hz. Ali döneminde toplumun refah seviyesini sağlıklı bir şekilde tespit etmek için o devirde insanların kullandıkları temel ihtiyaç ve eşyaları kapsayan bazı malların o günkü fiyatları hakkında bilgi vermemiz yerinde olacaktır. Çarşı ve pazarlarda İslâm’ın alım, satım ve kullanımını yasakladığı bazı yiyecekler ve içecekler dışında her türlü mal, eşya ve ürün ticareti yapılmaktaydı.¹⁵⁴ Bu dönemde de alışveriş merkezlerinde satılan malların fiyatlarına devlet müdahalesi söz konusu değildi.¹⁵⁵ Fakat buna karşılık devlet fahiş kazanç peşinde olan ve ihtikâr diye tanımlanan stokçuluk olayına sebebiyet veren bazı tacirleri ağır bir şekilde cezalandırmayı da ihmal etmiyordu.¹⁵⁶ Devletin, halka düzenli bir şekilde önemli bir gıda maddesi olan buğday ve zeytinyağı vermesi bazen de hayvani yağ, bal ve diğer ihtiyaç mallarını dağıtması ister istemez bu ürünlerin pazardaki fiyatlarının artmamasına ve aynı düzeyde kalmasına dolayısıyla da bunlara olan talebin yükselmemesine sebep oluyordu.¹⁵⁷ Bu devirde dikkati çeken önemli bir husus, Hz. Ali’nin ölümüne kadar birçok siyasi, askeri problem ve çalkantıya maruz kalınmasına rağmen Mekke’de meydana gelen geçici bir fiyat artışı dışında kayda değer önemli bir hayat pahalılığıyla karşılaşılmamış olunmasıdır.¹⁵⁸ Yukarıda da belirttiğimiz gibi bazı gıda maddeleri arasında önemli bir yer tutan buğday devlet tarafından dağıtılmaktaydı. Miktar olarak her kişiye iki mudd¹⁵⁹ buğday veriliyordu. Bir mudd 4 kafız veya 32 litre veyahut 312 kg ağırlığında olduğuna göre bu

¹⁵⁰ Makrîzî, Takıyyüddîn Ebû Muhammed Ebi’l Abbas, *Eski ve İslâmi Paralar*, çev. İbrahim Hakkı Konyalı, Gavsî Ozansoy Basımevi, İstanbul 1946, 32-33.

¹⁵¹ Faruk Bal, *Arap Yarımadasında Ticaret*, Beka Yay., İstanbul, 2015, 185.

¹⁵² Bal, 189.

¹⁵³ Hasan-uz Zaman, *İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, çev. Sinan Ersoy, Akâbe Yay., İstanbul 1987, 107.

¹⁵⁴ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, I-II, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1995, II, 732.

¹⁵⁵ Tirmîzî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk, *Sünen*, I-VI, Dâru’l Çarbi’l-İslâmi, Beyrut 1996, III, 606.

¹⁵⁶ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdi, *Sünen*, I-VII, Daru’l Müssetü’l-Alemîyye, Beyrut 2009, III, 370.

¹⁵⁷ Bakır, 221.

¹⁵⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, I-II, Dâru’l-Kütübi’l-İlmîyye, Beyrut 2001, I, 81.

¹⁵⁹ İslâm’ın ilk yıllarında kullanılan şer’î ölçü birimidir. 1 mudd yaklaşık olarak 1, 053 litreye teka-bül eder. Ayrıca bkz. W. Hinz, 56.

dönemde her şahsa ayda 624 kg buğday dağıtılmaktaydı. Çarşıda bir kafız (78 kg) buğday fiyatı 3 dirhem, bir kafız arpa fiyatı ise bir dirhemdi.¹⁶⁰

Bu dönemde bazı gıda maddelerinin fiyatları şu şekildeydi:

- 1 irdebb¹⁶¹ (156 kg) hurma 1 dirhem,¹⁶²
- 1 irdebb soğan 1 dirhem¹⁶³,
- 1 kist (3,250 gr) zeytinyağı 9 dirhem,
- 1 adet tavuk yarım dirhem,
- 1 adet tavşan ¼ dirhem
- 60 rabta (demet) sebze 1 dirhem.¹⁶⁴

Bazı hayvan fiyatlarını, Hz. Ömer'in tespit ettiği diyet (kan parası) miktarından anlamak mümkündür. Bu dönemde kan parası şunlardan biriyle ödenirdi: 1000 dinar, 10 bin dirhem, 100 deve, 200 inek, 2000 koyun.¹⁶⁵

Yukarıdaki tablodan Hz. Ali döneminde:

- 1 devenin 100 dirhem,
- 1 ineğin 50 dirhem,
- 1 koyunun 5 dirhem,
- 1 takım elbisenin de 50 dirheme satıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

Bu rakamlar, sabit olmaktan ziyade mezkûr hayvanların o dönemki çeşitli fiyatlarının birer ortalamasını gösterir. Örneğin, Cemel Vak'ası'ndan önce Hz. Âişe için satın alınan devenin fiyatı 800 dirhemdi. Aynı vak'adan sonra yine Hz. Âişe için satın alınan devenin fiyatı 700 dirhem olarak belirtilmiştir.¹⁶⁷ Hızlı yürümesiyle bilinen Mehriyye adındaki dişi devenin fiyatı 400 ile 600 dirhem arasında değişmekteydi.¹⁶⁸ Bu tespitlerden Hz. Ali zamanında deve fiyatlarının 100 dirhem ile 800 dirhem arasında olduğu görülmektedir. Şüphesiz ki 800 dirhemden fazlaya satılan develer de vardı. Hatta bir devenin 2 bin dirheme satıldığı da rivayet edilmektedir.¹⁶⁹

Aynı kural koyun ve inek fiyatları için de söz konusudur. Daha önce 1 koyunun 5 dirheme satıldığını belirtmiştik. Fakat bu rakam, sabit olmamakla beraber o zamanda geçerli olan genel koyun fiyatlarının ortalamasını ifade

¹⁶⁰ Bakır, 222.

¹⁶¹ Mısır'da tahıl ölçmek için kullanılan hacim ölçüsüdür. Ayrıca bkz. Walter Hinz, a.g.e., 47.

¹⁶² Bakır, 222.

¹⁶³ Bakır, 222.

¹⁶⁴ Bakır, 222.

¹⁶⁵ Ebû Yûsuf, 167.

¹⁶⁶ Ebû Ubeyd, 469.

¹⁶⁷ Taberî, IV, 452.

¹⁶⁸ Taberî, IV, 457.

¹⁶⁹ Mesûdî, II, 366.

ederdi. Zira kaynaklarda bir koyunun 1 dirheme,¹⁷⁰ diğerinin de 10 dirheme satıldığını gösteren bazı bilgiler yer almaktadır.¹⁷¹

Köle fiyatları Hz. Peygamber ve Hz. Ömer döneminde ortalama 400 dirhem olarak belirlenmişse de¹⁷² Hz. Ali zamanında bu rakamın biraz üzerinde olduğu görülmektedir. Bu devirde normal bir köle 600,¹⁷³ 700,¹⁷⁴ 800,¹⁷⁵ hatta 1000 dirheme¹⁷⁶ satılabiliyordu.¹⁷⁷

Köle fiyatları satışa sunulan kölenin eğitimine, ırkına, cinsiyetine, yaşına, yeteneklerine göre büyük farklılıklar gösterirdi. Bir habere göre bu dönemde Mekke'de Şaden, Havra ve Fütün adında Hicaz doğumlu üç cariyeye 3 bin dinara (30.000 dirhem) satılmıştır.¹⁷⁸

Dönemin silah fiyatları şöyleydi: Ordu mensupları, savaşlarda kullandıkları çeşitli silahları genellikle devlet tarafından kendilerine ödenen maaşlarla satın alırlardı. Hz. Ali döneminde silah fiyatları diğer mallara nispeten daha yüksekti. Zira bu silahların birçoğu uzak ülkelerden temin ediliyordu.¹⁷⁹ Örneğin, Hz. Ali'yi öldürmede kullanılan kılıç 1000 dirheme satın alınmıştı.¹⁸⁰

Altın kaplama bir zırhın fiyatı 4 bin dirhemdi. Normal bir zırhın da yine 4 bin dirheme satıldığı rivayet edilmektedir. Ev fiyatları, satışa sunulan evin genişliğine, yapısına ve diğer bazı özelliklerine göre ayarlanırdı. Örneğin, bu dönemde meşhur Kûfe kadısı Şureyh normal bir evi 80 dinara (800 dirheme) satın almıştır. Oysa Basra'da Talha b. Ubeydullah'ı defnetmek için yakınları tarafından satın alınan bir eve 10 bin dirhem gibi büyük bir meblağ ödenmiştir.¹⁸¹

Dönemin kumaş ve hazır elbise fiyatlarında bazı farklılıklar göze çarpar.

- Tek parçadan oluşan normal bir elbise 9 dirheme,
- Kaliteli bir elbise ise 20-30 dirhem arasında satılırdı.¹⁸²
- Pamuklu kumaştan yapılmış bir gömlek fiyatı 3-4 dirhem¹⁸³,
- îzar denilen bir entari fiyatı da 3-5 dirhem arasında değişirdi.¹⁸⁴

¹⁷⁰ Taberî, V, 457.

¹⁷¹ Bakır, 223.

¹⁷² Ebû Ubeyd, 147.

¹⁷³ İbnu'l Esîr, V, 24.

¹⁷⁴ İbn Kuteybe, I, 162; Taberî, V, 157.

¹⁷⁵ Taberî, V, 157; İbnu'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-X, Dâru'l Küttübü'l İlmîyye, Beyrut 1987, III, 201.

¹⁷⁶ İbn Kesîr, VII, 309.

¹⁷⁷ Taberî, V, 157.

¹⁷⁸ Bakır, 224.

¹⁷⁹ Bakır, 224.

¹⁸⁰ İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber*, I-IV, Dâru'l-Arabîyye li'l-Kitâb, Beyrut 2006, II, 453.

¹⁸¹ Bakır, 225.

¹⁸² İbn Sa'd, VII, 82.

¹⁸³ Bakır, 225.

¹⁸⁴ İbn Sa'd, VII, 82.

Buna rağmen bir gömlek, bir etek, bir sarığı 15 dirheme satın alınan bir parça kumaşla daha ucuza mal etmekte mümkündür.¹⁸⁵

Zenginlerin giymiş olduğu ipek elbiseler ise daha yüksek fiyatlara satın alınıyordu. Örneğin, bir bürde (hırka) veya hulle denilen kaliteli takım elbise 400 veya 500 dirheme,

Yemen bürdesi 100 dirheme¹⁸⁶, bir taylesan¹⁸⁷ 100 dirhem¹⁸⁸ ve bir mid-raf¹⁸⁹ 200 dirheme satılıyordu.¹⁹⁰

Hz. Ali döneminde yaşayan insanların geçim seviyelerini ele alırken daha ziyade devletin başkenti Kûfe'yi örnek almak zorundayız. Zira konuya böyle bir yaklaşımın hem o dönemde devlet tarafından halka dağıtılan belli miktardaki maaşlar açısından hem de o sıralarda çarşı ve pazarlarda satılan mal ve eşya fiyatları yönünden daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Bu dönemde asgari ölçüde Kûfe'de ikamet eden bir erkek, bir kadın ve üç çocuktan meydana gelen çekirdek bir aileyi örnek kabul edersek, aile reisi durumundaki şahsın devletten yılda 4 bin dirhem, eşinin 100 dirhem, üç çocuğunun da kişi başı yüzer dirhemden toplamda 300 dirhem maaş aldıklarını görürüz.¹⁹¹ Bu hesaba göre tüm ailenin yıllık gelir toplamı 4400 dirhemdir. Buna ek olarak devlet bu ailede yer alan erkek ve eşine ayda toplam 16 kafız (1,248 kg) ekmeçlik buğday ve 4 kış (13 kg) zeytinyağı vermektedir.¹⁹² Bu ise ayda 84, yılda 1008 dirhem ek gelir demektir.

Yukarıda söz konusu aile fertlerinin yıllık gelirini 4400 dirhem olarak belirtmiştik. Bu ise ayda yaklaşık 366 dirheme denk gelir. Bu ailenin o dönem alım gücünü tespit etmeye çalışırsak, bir ay zarfında 366 dirhem gelikle aynı dönemde piyasada satılan şu malları ve ürünleri rahatça satın alabildiklerini görürüz:

- 100 dirheme 1 deve
- 100 dirheme 2 inek
- 10 dirheme 2 koyun
- 10 dirheme 20 tavuk
- 1 dirheme 156 kg hurma
- 1 dirheme 156 kg soğan
- 27 dirheme 9,750 gr zeytin yağ

¹⁸⁵ İbn Sa'd, VII, 82.

¹⁸⁶ Bakır, 226.

¹⁸⁷ Hassas bir terzilik işinden geçerek omuz üzerinden giyilip boyuna vurulan bir tür şaldır. Mısır şalı olarak ta bilinir. Ayrıca bkz. Yahya Vehib Ceburi, *Melabisu'l Arabiyye fi Şa'ril Cahiliyye*, Darûl-Ğarbu'l İslami, Lübnan 1989, 185.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, IV, 221.

¹⁸⁹ İpek kumaştan yapılan orta boyda kadınların giydiği özel bir elbisedir. Ayrıca bkz. Yahya Vehib Ceburi, 302.

¹⁹⁰ İbn Sa'd, III, 40.

¹⁹¹ Ebû Ubeyd, 250-253.

¹⁹² Ebû Yûsuf, 48; Belâzurî, 445.

- 1 dirheme 60 rabta (demet) sebze
- 30 dirheme 780 kg buğday
- 10 dirheme 780 kg arpa
- 18 dirheme 6 erkek gömleği
- 8 dirheme 2 entari
- 50 dirheme 2 takım kaliteli erkek elbisesi.¹⁹³

Ayrıca devlet bu aileye ayda 1,248 kg buğday, bir aylık ihtiyacı olan 13 kg zeytin yağ ve bazı gıda maddeleri vermektedir.¹⁹⁴ Daha önemlisi bu ailenin ev kirası diye bir harcaması yoktu. Zira devlet, Hz. Ömer döneminden itibaren burada iskân edilen her aileye toprak dağıtmış ve ev yapmak içinde maddi yardımda bulunmuştur.¹⁹⁵

Yukarıda verilen tablodan Hz. Ali döneminde Kûfe'de toplumun çoğunluğunu teşkil eden orta tabakanın¹⁹⁶ ödenen belli ve eşit miktardaki yıllık maaş ve çeşitli ek yardımlarla büyük refah içinde ve hiçbir maddi sıkıntı çekmeden hayatlarını idame ettikleri anlaşılmaktadır.

Aynı bilgilerden bir kişinin en az iki aylık maaşla bir köle¹⁹⁷, iki ya da üç aylık maaşla da bir ev satın alabileceğini öğrenmekteyiz.¹⁹⁸ Fakat aynı alım gücünü silah fiyatları için söylemek oldukça güçtür. Zira ancak üç aylık maaşla bir kılıç¹⁹⁹ veya bir at²⁰⁰, bir yıllık maaşla da bir zırh satın almak mümkündü.²⁰¹

Bu durum üstün vasıflara sahip cariyeler ile ipek ve keten kumaşlardan yapılmış lüks elbiseler içinde geçerlidir.²⁰² Bu dönemde Hulle denilen lüks ve kaliteli birtakım elbise, bir aylık maaşla satın alınamazken²⁰³, bazı cariye fiyatlarına da iki yıllık maaş bile yetmezdi.²⁰⁴ Bu dönemde pahalı silahlar para ödenmeden de seleblerle yani savaşta öldürülen askerlerin silah ve teçhizatına el koymak suretiyle de temin edilmekteydi.²⁰⁵ Aynı şey cariye ve köleler içinde söz konusuydu.²⁰⁶

Şüphesiz ki vali, kadı, polis teşkilatı başkanı, hazine sorumlusu ve diğer yüksek devlet memurları daha fazla maaş ve daha geniş maddi imkânlarla sa-

¹⁹³ Ebû Yûsuf, 167-312; İbn Sa'd, VII, 82.

¹⁹⁴ Bakır, 227; Ayrıca bkz. Mustafa Özbakır, 133.

¹⁹⁵ Belâzurî, 275-276.

¹⁹⁶ Orta tabaka sınıftan kastımız daha ziyade ordu teşkilatını oluşturan Kûfe'deki Arap kabilelerdir.

¹⁹⁷ İbn Kuteybe, I, 162; Taberî, V, 157.

¹⁹⁸ Bakır, 227.

¹⁹⁹ İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber*, II, 453.

²⁰⁰ Bakır, 227. Ancak 400 dirheme yani bir aylık maaştan 34 dirhem fazlasına normal bir at almak mümkündü. Bkz. Bakır, 227.

²⁰¹ Bakır, 227. Bu dönemde zırh fiyatları 4000 dirhemdi. Bkz. Bakır, 227.

²⁰² Bakır, 227.

²⁰³ Bu devirde bir hulle 400 ve 500 dirheme satılmaktaydı. Bkz. İbn Sa'd, III, 92.

²⁰⁴ İki yıllık maaş miktarı 8 bin dirhemdi. Oysa bu dönemde üç cariye İbn Abbas tarafından 30 bin dirheme satın alınmıştır. Bkz. Bakır, 228.

²⁰⁵ İbn Sa'd, V, 12.

²⁰⁶ Belâzurî, 421.

hiplerdi.²⁰⁷ Fakat durumu ve mevkileri ne olursa olsun orta tabaka ile aralarında büyük bir maddi uçurum meydana gelmiyordu. Çünkü başta Hz. Ali olmak üzere devlet, bu memurların adaletsizce servet biriktirmelerine izin vermiyordu.²⁰⁸ Hatta bu yönde bir kusuru ve suçu olanlar varsa halife tarafından ağır bir şekilde cezalandırılıyorlardı.²⁰⁹

Hz. Ali zamanında devlet bir taraftan yoksul veya başka bir deyişle alt tabakanın maddi durumunu, onlara hazineден tahsis edilen paralar, Savâfi gelirlerden ayrılan çeşitli ürünler ve zenginlerden toplanan zekât malları ile iyileştirme yoluna giderken diğer taraftan orta tabakayı teşkil eden ordu mensuplarına dolgun bir maaş ve çeşitli yardımlar yaparak zenginlerle bu kesim arasındaki farkı kapatmaya çalışıyordu. Aynı zamanda yüksek devlet memurları dâhil tüm zengin tabakayı da sıkı kontrol altında tutuyordu.²¹⁰

Tüm bu uygulamalardan Hz. Ali'nin hilafeti boyunca toplumda sosyal adaleti gerçekleştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bunu anlamak için çeşitli vesilelerle yapmış olduğu konuşmalara ve devlet yüksek memurlarına yazdığı mektuplara bakmak yeterli olacağı kanaatindeyiz.²¹¹

3. Ticaret

Bu dönemde Kûfe'de çeşitli mal ve eşyaların satıldığı bir ana çarşının faaliyet içinde olduğu bilinmektedir.²¹² Ayrıca bu ticaret merkezinin her birinde belli bir mal veya ürün alım satımının gerçekleştiği bazı küçük çarşılardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Zira bir kaynakta gömlek, entari, çeşitli kumaş ve giysilerin satıldığı "Suku'l-Kerabis" adında bir çarşıdan söz edilmektedir.²¹³

Ana çarşıda her türlü mal ve ürün satışı ile uğraşan tacirler olduğu gibi atölye ve dükkânlarda çalışan terzi, kasap vb. birçok alanda faaliyet gösteren esnaf ve sanatkârlarda bulunuyordu.²¹⁴ Adı geçen düzenli çarşılar dışında Kûfe'nin belli bir bölgesinde deve, inek, koyun gibi çeşitli hayvan alım-satımının gerçekleştiği bir pazarın bulunduğunu gösteren bilgilere sahibiz.²¹⁵

Hz. Ali zamanında Kûfe ve Basra çarşılarında ticaret yapan esnaf ve tüccarların çoğunu Fars kökenli insanlar oluşturuyordu.²¹⁶ Bunun yanında Arap asıllı tacirler ile efendileri adına ticaret yapan köleler de bulunuyordu.²¹⁷

²⁰⁷ Örneğin bu dönemde Kûfe Kadısı ayda 500 dirhem maaş almaktaydı. Bkz. İbn Sa'd, VI, 95.

²⁰⁸ Ya'kûbî, II, 176-180.

²⁰⁹ Ya'kûbî, II, 179-180; İbnu'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III, 147.

²¹⁰ Bakır, 229.

²¹¹ Bu konuşma ve mektuplar için bkz. Ya'kûbî, II, 176-180.

²¹² İbnu'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti Sahâbe*, V, 24.

²¹³ İbnu'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti Sahâbe*, IV, 24.

²¹⁴ İbn Sa'd, III, 196.

²¹⁵ Kettânî, Muhammed Abdülhey, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, I-II, çev. Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul 2003, I, 289-290.

²¹⁶ Bakır, 232.

²¹⁷ İbn Sa'd, III, 18.

Bu dönemde ticaret ihtikâr,²¹⁸ aşrı kâr, alım-satımda hile ve bazı yasaklar (içki satışı vb.) dışında her türlü sınırlamadan muaftı.²¹⁹ Devlet, memleketin çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren büyük tacirler ile muhtelif şehirlerde yer alan çarşı ve pazarlarda alım satım işleri ile uğraşan esnaf ve sanatkârlara büyük kolaylıklar sağlıyordu.²²⁰

Tüm tacirlerden yılda bir defaya mahsus olmak üzere cüzi bir vergi alıyordu.²²¹ Daha önceki dönemlerde gayrimüslim tacirlerden nakit olarak alınan cizye (baş vergisi) Hz. Ali döneminde daha değişik bir uygulama tabi tutularak, tacirin maddi durumuna göre ya nakdî ya da aynî yani satışa sunduğu maldan vergi nispetinde mal almak suretiyle toplanmaya başlanmıştır.²²² Bu örnek uygulama ise esnaf ve tüccarın zor durumda kalmadan vergisini ödemesini ve aynı zamanda sıkıntı çekmeden rahat ticaret yapmasını sağlıyordu.

Devlet başkanlığı süresince adil olmayı kendisine prensip edinmeye çalışsan ve de halkın refahını önemseyen Hz. Ali'nin, dönemindeki mali yapıda da bu hususların yansımalarını görmek mümkündür. Bu dönemde sıkıntılı hadiseler yaşansa da gerek devletin gerekse de halkın ekonomik anlamda zorluk yaşamamasına gayret eden Hz. Ali başarılı bir devlet adamı örneği sunmaya çalışarak yerine, zamanına uygun etkili ve dikkat çekici iktisadi uygulamalarda bulunmuştur. Bu çalışma kapsamında Hz. Ali dönemi mali yapıyı yukarıda belirttiğimiz başlıklar çerçevesinde genel hatlarıyla ele alarak özetlemeye çalıştık.

SONUÇ

Ele aldığımız konular neticesinde bir devleti ayakta tutan en önemli etkenlerden birisinin sağlam ve zengin bir ekonomik yapıya sahip olunmasının bilincinde olan Hz. Ali'nin, döneminde iktisadi alanda ki çalışmalara kayıtsız kalmadığı görülmektedir. Her ne kadar iktidar yılları sıkıntılı olsa da ekonomik anlamda yapmış olduğu bazı başarılı uygulamalar dikkat çekicidir. Örneğin başa geçer geçmez beytülmaldeki birikimi halkın hizmetine sunması, tebaasına maaş ve gıda yardımlarında bulunması gibi.

Halkın refahının, huzurunun ekonominin iyi olmasına bağlı olduğunun farkında olan Hz. Ali, vergilerin toplanmasında mükelleflerin zara uğramamaları ve sıkıntıya düşmemelerine dikkat etmiştir. Zira vergi memurlarına vergileri nasıl toplamaları hususunda yazdığı talimatlarda bu açıkça görülmektedir.

²¹⁸ Şiddetli ihtiyaç olduğu bir zamanda gıda maddesini satın alıp kıymeti daha fazla artsın diye onu hapsedmektir.

²¹⁹ Ebû Ubeyde, 105.

²²⁰ Bakır, 233.

²²¹ Ticaret mallarından alınan öşür miktarı için bkz. Ebû Yûsuf, 143; Ebû Ubeyde, 530.

²²² Ebû Yûsuf, 132.

Hz. Ali yönetimi altındaki halkın huzurunu önemsemesinin yanında onların saygınlığını ve itaatini kazanmayı da kendine ilke edindiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki gelirleri eşit dağıtması, ayrımcılık yapmaması, hizmeti eşit sunması gibi uygulamalarından bu kanaate kolaylıkla vara biliriz.

Halkın devletine olan saygınlığının, itaatinin, toplumdaki huzurunun, refahının mevcut ekonomik yapıyla ilişkili olduğunu düşünerek iktisadi alanda bir devlet başkanının nasıl adımlar atması gerektiğini gösterme adına Hz. Ali dönemi mali yapısını, genel orak devlet ekonomisi başlığıyla Beytülmal, zekât, ganimet-humus, cizye, haraç, savâfi gelirler, hediyeler, maaş ve giderleri konularını ile özetlemeye çalışmıştır. Bu konuları işlerken önceki dönemlerle zaman zaman karşılaştırma yaparak konunun daha anlaşılır bir hal alması amaçlanmıştır.

Sivil ekonomi başlığı altında tarım, hayvancılık, zanaat kolları, para, ticaret, ürün fiyatları konularını ele alarak bir yandan dönemin piyasa, gelir düzeni ortaya koyulurken diğer yandan da geçim yolları izah edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayla Hz. Ali dönemine farklı bir bakış açısı getirilmemenin yanında, sağlam bir ekonomik yapının nasıl oluşturulacağı ve böyle bir ekonomik yapının devlet yönetimindeki yansımalarının ne şekilde olacağını gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdülhalik, Bakır, *İdari ve İktisadi Yönden Hz. Ali Dönemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990.
- Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmet b. Yahyâ b. Câbir, *Futûhu'l Buldân*, Kütübü'l Arabiyye, Kahire 1903.
- Cengiz, Kallek, "Haraç" *DİA*, TDV Yay., I-XLVI, İstanbul 1997, c. XVI.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud, *Ahbârü't-Trvâl*, Matbaattu's-Saâde, Mısır 1330.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdî, *Sünen*, I-VII, Daru'l Müssetü'l-Alemiyye, Beyrut 2009.
- Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm, *Kitâbü'l Emvâl*, çev. Cemaleddin Sayrık, Ankara Okulu Yay., Ankara 2016.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim, *Kitâbu'l Harâc*, çev. Ali Özek, Akçağ Yay., Ankara 1982.
- Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Faruk Bal, *Arap Yarımadasında Ticaret*, Beka Yay., İstanbul, 2015.
- H. Yunus Apaydın, "Humus", *DİA*, TDV Yay., I-XLVI, İstanbul 1998, c. XVIII.
- Hasan-uz Zaman, *İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, çev. Sinan Ersoy, Akâbe Yay., İstanbul 1987.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, I-II, çev. Süleyman Uludağ, *Dergâh* Yay., İstanbul 1982.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, Mektebetü'l Hancî, Kahire 2001.
- İbnu'l Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Üsdül-Ğâbe fi Marifeti-Sahâbe*, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ebû Muhammed Ebi'l Abbas, *Eski ve İslâmi Paralar*, çev. İbrahim Hakkı Konyalı, *Gavsi Ozansoy Basımevi*, İstanbul 1946.
- Maverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul 2015.
- Maverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul 2017.
- Mehmet Erkal, "Beytülmâl", *DİA*, TDV Yay., I-XLVI, İstanbul 1992, c. VI.
- Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, TDV Yay., I-XLVI, İstanbul 1993, c. VIII.
- Mehmet Erkal, "Ganimet", *DİA*, TDV Yay., I-XLVI, İstanbul 1996, c. XIII.
- Mehmet Erkal, "Zekât", *DİA*, TDV Yay., I-XLVI, İstanbul 2013, c. XLIV.
- Mesûdî, Ebû Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, Dâru Sâdır, Beyrut 2010.
- Mustafa Fayda, "Cerîb", *DİA*, TDV Yay., I-XLVI, İstanbul 1993, c. VII.
- Mustafa Özbakır, *Dört Halife Döneminde Ekonomik Yapı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)*, I-XI, Daru'l Maarîf, Mısır 1966.
- Temmavi, S. Muhammed, *Hız. Ömer ve Modern Sistemler*, Kayıhan Yay., İstanbul 1993.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk, *Sünen*, I-VI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, Beyrut 1996.
- Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.
- Ya'kûbî, Ahmet b. Ebi'l-Yakûb b. Cafer b. Vehb b. Vâdih, *Târîhu'l-Yakûbî*, I-II, Şirketu'l Âlemi'l Matbûat, Beyrut 2010.
- Yahyâ b. Âdem, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el Kureşî, *Kitâbu'l Harâc*, çev. İsmail Karakaya, Akçağ Yay., Ankara 1982.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- İbnu'l Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-X, Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut 1987.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbu'l-İber*, I-IV, Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, Beyrut 2006.
- Kettânî, Muhammed Abdülhey, *Hız. Peygamber'in Yönetimi*, I-II, çev. Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul 2003.
- Yahya Vehib Ceburi, *Melabisu'l Arabiyye fi Şa'ril Cahiliyye*, Darûl-Ğarbu'l İslami, Lübnan 1989.

ŞİA'DA HZ. ALİ'NİN MASUMİYETİ ANLAYIŞI

Ali Avcu*

GİRİŞ

Sözlükte “yasaklamak”, sakındırmak” anlamlarına gelen “ismet”, bulunduğu kişiyi kötü ve çirkin fiillerden sakındıran güç olarak tanımlanmıştır. “Ma’sûm” ise bu kökten gelen ism-i meful bir kelimedir ve “korunan” anlamına gelmektedir.¹ İstlahi bir terim olarak “masumiyet” ise mükellefin, varlığıyla günahattan sakınabildiği, yokluğuyla günahattan kaçamadığı şeyin adıdır.²

Şia, Hz. Ali ve soyunun imameti anlayışıyla diğer İslam fırkalarından farklılaşmış mezhepler topluluğunun genel adıdır.³ Bu farklılaşma Şii çevrelerde imamet konusuyla alakalı farklı bir literatür oluşmasına sebebiyet vermiştir. İmametın önemi, mahiyeti, kapsamı ve imamın kimliği gibi meseleler etrafında tartışılan bu mesele zamanla Şii grupların inanç esaslarından ya da temel prensiplerinden birisi haline gelmiştir.⁴

Şia’da imamet anlayışıyla alakalı olarak gündeme getirilen temel meselelerden birisi de imamın masumiyeti konusudur. Onlar imamet anlayışını temellendirmek için başta Hz. Ali olmak üzere imamların masumiyeti düşüncesini ortaya koymuşlardır. Bu açıdan Şia’nın anlaşılabilmesi için imamet meselesini, imameti anlamak için de masumiyet düşüncesini kavramak oldukça önemlidir.

Şia’da Hz. Ali ve imamların masumiyeti meselesinin pek çok boyutu vardır. Bu çalışmada bunların tamamını teferruatlı bir şekilde ele almak imkân dâhilinde değildir. Hz. Ali’nin isminin niçin ön plana çıktığı ve yüceltildiği, bu yüceltmede söz konusu olan sosyokültürel ve politik sebeplerin neler olduğu, masumiyet anlayışının hangi tarihsel süreçte ortaya çıktığı, mahiyeti, sınırları,

---

* Doç. Dr., ASBÜ İslami İlimler Fakültesi

¹ Krş. Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrem İbn Manzûr (711/1311), *Lisânü’l-Arab*, Beyrut 1990, XII, 403.

² Krş. Nasîruddîn Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (672/1273), *İmamet Risalesi*, çev. Hasan Onat, *AÜİFD*, XXXV, Ankara 1996, 186-187.

³ Şia tanımıyla ilgili olarak bkz. Hasan Onat-Sönmez Kutlu (ed.), *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, 159-160; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, 113-116; Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2016, 283-286.

⁴ Şia’nın imamet anlayışıyla ilgili olarak bkz. et-Tûsî, *İmamet Risalesi*, 179-191; Hasan Onat, “Şii İmamet Nazariyesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 32 Ankara 1992, 90-110.

farklı Şii grupların masumiyet anlayışından hangi pratik sonuçları hedefledikleri, bu doğrultuda mezhep içinde ve dışında yapılan kelami tartışmalar ve benzeri meseleler için müstakil çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkemizde bu konularda son yıllarda dikkate değer bir literatür oluşmuştur. Bu çalışmalar daha ziyade Şii mezheplerin teşekkül süreçlerine yoğunlaşmıştır.⁵ Şia'nın imamet anlayışıyla ilgili olarak da dikkate değer bir literatür oluşmuştur. Ancak bu çalışmalar da daha ziyade Şia'daki imamet anlayışının gelişim süreçleriyle alakalıdır.⁶ Şia'daki imamet anlayışı çerçevesinde gündeme gelen masumiyet, vasiyet ve benzeri kavramsal literatüre yoğunlaşacak çalışmalara ihtiyaç vardır.

Çalışmanın en önemli zorluklarından birisi, Hz. Ali'nin masumiyeti anlayışının Şii imamet teorisinden bağımsız olarak düşünülmemeyeceği gerçeğidir. Buna bağlı olarak Hz. Ali ile ilgili ulaştığımız sonuçların Şia'nın öne çıkardığı diğer imamlardan yalıtılarak okunamayacağı bir vakıdır. Bu gerçekliklerden hareketle çalışmamızda Şii imamet teorisi ve imamları kapsayan büyük resmi görerek Hz. Ali özelinde bir takım sonuçlar çıkarmaya çalıştık. Ancak Hz. Ali'nin, "imamet" üst başlığı etrafındaki büyük resmin ana unsuru ve bir parçası olduğu gerçeğini göz ardı etmemeye özen gösterdik.

Çalışmamız Hz. Ali ve soyunun yüceltilmesine sebebiyet veren sosyopolitik ve kültürel sürecin açığa çıkarılması ve masumiyet anlayışının Şia'da ne zaman ortaya çıktığının tespiti ile sınırlıdır. Masumiyet anlayışının farklı Şii ekollerde kazandığı farklı anlam biçimleri çalışmamızın sınırları dışında tutulmuştur.

1. Hz. Ali ve Soyunun Kutsallaştırılma Süreci

Hz. Ali, hem Hz. Peygamber'in amcasının oğlu hem de İslam'a ilk girenlerden birisi olması sebebiyle ilk İslam toplumu içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmuş sahabilardan birisidir. O, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma ile evlenerek hem onun damadı olmuş hem de Hz. Peygamber'in neslinin devam etmesini sağlamıştır. Küçük yaşta İslam'a girmiş ve Hz. Peygamber'in yan başında büyümüş olmanın bir sonucu olarak sahabe içerisinde İslam'ı en iyi bilenlerden birisi olarak temayüz etmiştir.⁷ Bu durum onun İslam kültürüyle

⁵ Bu çalışmaların başlıcaları şunlardır: Metin Bozan, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, Doktora Tezi, Ankara, 2004; Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnanç ve Gaib On İkinci İmam*, İsam Yay., İstanbul 2009; Ali Avcu, *İmamiyye Şiası'nda İmamet Anlayışının Doğuşu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2002; Yusuf Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, İsam Yayınları, İstanbul 2010; Muzaffer Tan, *İsmaililiğin Teşekkül Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2005.

⁶ Avcu ve Bozan'ın eserleri İmamiyye Şiası'nda imamet anlayışının teşekkül sürecini ele alan iki önemli çalışmadır. Yine Hakyemez'in çalışması gaybet döneminde imamet anlayışının değişim sürecini ele almaktadır.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, *İmam Ali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, 1-132.

yoğrulması ve yaşça kendisinden büyük olan ve ön plana çıkan diğer sahabelerle kıyasladığımızda İslam öncesi putperest kültürden daha az etkilenmesi sonucunu doğurmuştur. Öte yandan Hz. Ali, Bedir, Uhut, Hendek savaşlarına ve Hayber'in fethine katılarak büyük kahramanlıklar göstermiştir.⁸

Tüm bu hususlar ve onu farklı kılan diğer özellikleri Hz. Ali'yi Hâşimîler ve ilk Müslümanlar arasında ön plana çıkarmıştır. Hz. Peygamber vefat ettiğinde ortaya çıkan hilafet tartışmasında onun ismi de halife adaylarından birisi olarak gündeme gelmiştir. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla kendisi de hilafetin Hâşimîlerin hakkı olduğunu ve Hâşimîler içerisinde de kendisinin halife olması gerektiğini düşünüyordu.⁹ O, Hz. Ömer döneminde halifenin devlet meselelerini istişare ettiği kişiler arasındaydı.¹⁰ Hz. Ömer vefat ettiğinde ise altı halife adayından birisiydi. Yapılan müzakerelerde Hz. Osman ile Hz. Ali'nin son iki aday olarak kalmış olması¹¹ onun ilk Müslüman nesil içerisindeki ayrıcalıklı konumunu açıkça göstermektedir. Hz. Osman döneminde yaşanan bir takım olumsuzluklar karşısında Hz. Ali muhalefetin önderi olarak daha da öne çıkmıştır.¹² Hz. Osman'ın ölümüyle birlikte ise dördüncü halife olarak başa geçmiştir.

Hz. Ali'nin bir Harici tarafından şehit edilmesi ve yerine geçen oğlu Hz. Hasan'ın anlaşarak hilafeti Emevîler'e bırakması ile birlikte İslam tarihinde yeni bir süreç başlamıştır. Emevîlerin kabile asabiyetine dayalı yönetim anlayışları, Hz. Ali'yi destekleyen Kûfe ve Basra'daki Arap kabilelerine karşı geliştirdikleri baskıcı ve ötekileştirici politikalar zamanla bu kabile mensuplarında Hz. Ali döneminde yaşadıkları kısa ama mutlu günlere özlemi artırmış, bu psikoloji beraberinde Hz. Ali döneminin idealize edilmesi ve başta Hz. Ali olmak üzere Ehl-i Beyt ve Hâşimî soyunun kutsallaştırılması sürecini başlatmıştır.¹³

Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in kutsallaştırılması açısından Emevîlerin Cuma namazlarında tedavüle soktukları Hz. Ali'yi, soyunu ve onları sevenleri lanetleme anlayışının oldukça önemli bir yeri vardır. Zira bizzat Muaviye'nin emriyle başlatılan bu uygulama özellikle Kûfe'de ciddi bir infiale sebebiyet vermiştir.¹⁴ Çünkü Kûfeliler'in büyük bir kısmına Hz. Ali'yi sevenler olarak üstü

⁸ Onun kahramanlıklarıyla ilgili olarak bkz. Fiğlalı, *İmam Ali*, 7-40.

⁹ Avcu, *İmamîyye Şiasî'nda İmamet Anlayışının Doğuşu*, 30-37.

¹⁰ Ebû'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1966, VII, 55; Mustafa Günel, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 24-25.

¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, Trz., V, 37; Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvâhid İbn Esîr, (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut, 1965, III, 70-71.

¹² Krş. Avcu, *İmamîyye Şiasî'nda İmamet Anlayışının Doğuşu*, 41-49.

¹³ Krş. Avcu, *İmamîyye Şiasî'nda İmamet Anlayışının Doğuşu*, 55-57.

¹⁴ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî (279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, thk., Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, Beyrut 1996, V, 252; Taberî, *Târîh*, VI, 141-142; İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III, 472.

örtülü bir şekilde Cuma namazlarında hakaret edilmeye başlanmıştır. Hucr b. Adiy'in yapılan laneti üzerine alarak valiye itiraz etmesi ve karşı lanet başlatması, cemaatin önemli bir kısmının Hucr'a destek vermesi meseleyi ciddi bir noktaya taşımıştır.¹⁵ Kûfe valisi Ziyat b. Ebihi'nin Hucr ve 14 adamını olayların elebaşı olarak Muaviye'ye göndermesi, Muaviye'nin, bunlardan Hz. Ali'ye ve onu sevenlere lanet etmelerini istemesi ve reddetmeleri durumunda öldürmekle tehdit etmesi, Hucr ve adamlarının yaklaşık yarısının lanet etmeyi kabul etmeyerek öldürülmeleri¹⁶ Hz. Ali ve soyunun masumiyeti düşüncesinin ortaya çıkması açısından yeni bir aşamaya geçilmesini sağlamıştır. Zira tarihte ilk kez birileri Hz. Ali'ye ve onu sevenlere lanet etmemek için ölümü göze almış ve neticede de 51/671 tarihinde öldürülmüştür.¹⁷

Hucr olayından bir süre sonra Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in Kerbela'da Emevîler tarafından 61/680 yılında şehit edilmesi¹⁸ ve akabinde ona sahip çıkmamaktan dolayı pişmanlık duyan ve Hz. Hüseyin'in kanını talep ederek Emevîler'e karşı isyan eden Tevvabûn grubunun önemli bir kısmının 65/785 tarihinde kılıçtan geçirilmesi¹⁹ Hz. Ali ve Ehl-i Beyt soyuna olan bağlılık ve tazimin daha da sağlamlaşması neticesini doğurmuştur. Bu tarihten sonra iktidara karşı girişilen isyan ve başkaldırı hareketlerinin hemen hepsinde Hz. Hüseyin ve diğer şehitlerin kanını talep etme, kendisini Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e nispet etme adeta bir gereklilik haline geldi. Bir başka ifadeyle iktidardan sosyal, siyasi, ekonomik ve benzeri gerekçelerle memnun olmayan kitleler için iktidara karşı girişilen her türlü harekette Hz. Ali ve soyuna bağlılık adeta bir meşruiyet aracı olarak kullanılır oldu. Siyaset diliyle ifade edecek olursak Hz. Ali ve soyu, iktidara karşı muhalif olan hareketlerin bir meşruiyet aracı haline geldi. Gerekçesi ne olursa olsun sonuçta gerçekleştirilen eylemler Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e mâl edildi. Bu eylemlerde yaşanan gözyaşları, zulümler, trajediler de yine onlara transfer edildi. Böylece Hz. Ali ve soyu mazlumun, haksızlığa uğrayanların ve siyaseten kaybedenlerin alemi oldu. Bu süreç içerisinde oluşan psikolojiyle de Hz. Ali ve soyu kutsallaştırıldı.

2. Şia'da Hz. Ali'nin Masumiyeti Anlayışının Ortaya Çıkışı

Yukarıda işaret ettiğimiz hususlar göstermektedir ki Hz. Ali ve soyunun yüceltilmesi ve bu yüceltmenin sonuçlarından birisi olan Hz. Ali'nin masumiyeti anlayışı bir anda gerçekleşmemiş, aksine belli bir süreç içerisinde olgun-

¹⁵ el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, V, 252; Taberî, *Târîh*, VI, 142; İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III, 473.

¹⁶ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, V, 265-267; Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî (346/957), *Mürûcu'z-Zehab ve Me'âdimü'l-Cevher*, Thk., Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mısır 1964, III, 12-13. Taberî, *Târîh*, VI, 154-155.

¹⁷ Krş. Avcu, *İmamîyye Şiasî'nda İmamet Anlayışının Doğuşu*, 61.

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Avcu, *İmamîyye Şiasî'nda İmamet Anlayışının Doğuşu*, 61-64.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Avcu, *İmamîyye Şiasî'nda İmamet Anlayışının Doğuşu*, 64-65.

laşmıştır. Tarihsel sürece baktığımızda Hz. Ali ile ilgili olarak masumiyet anlayışını da kapsayacak şekilde yapılan ilk yüceltme işaretleri Abdullah b. Sebe ve Sebeiye ile ilgili rivayetlerde karşımıza çıkmaktadır.

Abdullah b. Sebe hakkındaki bilgilerimizin tek kaynağı Seyf b. Ömer'dir. Ondan gelen İbn Sebe rivayetinde Hz. Ali'nin masumiyeti anlayışından ziyade Hz. Peygamber'in vasisi olduğu düşüncesi ön plana çıkarılmıştır.²⁰ Buna bağlı olarak da onun masumiyeti ve hatalardan korunduğu ifade edilmiştir.²¹ İbn-i Sebe ile ilgili iddialar onun ulûhiyetini iddia edecek kadar ileri götürülmüştür.²² Şayet bu rivayetleri doğru kabul edersek tarihte Hz. Ali'nin masumiyetini ilk savunan kişinin İbn Sebe olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu rivayetlerin tek kaynağının Seyf b. Ömer olması²³ ve onun hemen hemen bütün biyografi âlimlerince zayıf ve metruk kabul edilmesi²⁴ ilgili rivayeti kuşkulu hale getirmektedir. Öte yandan İbn-i Sebe ile ilgili rivayetler doğru olsa bile söz konusu iddiaların kurumsallaşarak devam ettiğine dair ikna edici hemen hemen hiçbir kanıt yoktur. Bu durum bize ilgili iddiaların Hz. Ali dönemiyle sınırlı olduğunu ve daha sonra ortaya çıkacak olan Şia ile organik bir bağının olmadığını göstermektedir.²⁵ Yine fikir-hadise irtibatı açısından baktığımızda Hz. Ali döneminde ve Şiilik öncesi süreçte yaşanan olaylarda Hz. Ali'nin imameti, masumiyeti ve ulûhiyeti gibi fikirlerin yaşanan olaylarca doğrulanmadığı görülmektedir. Zira bir önceki başlıkta işaret ettiğimiz süreç, Hz. Ali'nin ismini ön plana çıkaran çevrelerde onunla ilgili yüceltmenin boyut değiştirerek masumiyet anlayışına dönüşmesinin en erken hicri I. asrın son çeyreğinde olabileceğini göstermektedir. Tüm bu nedenlerden ötürü Hz. Ali'nin masumiyeti anlayışının daha geç bir dönemde ortaya çıkıp kurumsallaştığını düşünmekteyiz.

Tüm işaretler Hz. Ali'nin masumiyeti düşüncesinin Şiiliğin ilk öncüleri olan Keysani çevrelerde ortaya çıktığını göstermektedir. Keysaniye mensupları imametın Hz. Ali'den, oğlu Muhammet b. el-Hanefiye'ye geçtiğini ileri sürmüşlerdi. Bu iddia imametın niçin Hz. Peygamber'in torunları olan Hz. Hasan ya da Hüseyin'e değil de, Hz. Ali'nin cariyeden olma oğlu İbnü'l-

²⁰ Bkz. et-Taberî, *Târîh*, V, 98.

²¹ Krş. Metin Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru, İlahiyât*, Ankara 2007, 113.

²² Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (324/935), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005, 85; Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, trc. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, 177; Abdulhamîd Hibetullah b. Muhammed İbn Ebî'l-Hadîd (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belağa*, thk., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kahire 1965, V, 5.

²³ Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Birleşik Yay., 10. Baskı, İstanbul 1999, 338.

²⁴ Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuşu ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Ettüt Yayınları, Samsun 2001, s. 235.

²⁵ Abdullah b. Sebe hakkındaki müstakil bir çalışma için bkz. Stddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.

Hanefiye'ye geçtiğinin mantıklı bir izahını zorunlu kılıyordu. İbnü'l-Hanefiye'nin imametini savunan Keysaniye mensupları, onun Hz. Hasan ve Hüseyin karşısındaki en güçlü yönü olan "ilim" konusunu ön plana çıkardılar ve İbnü'l-Hanefiye'nin hadis ilmindeki derinliğinden hareketle onun imametini ispatlama yoluna gittiler.²⁶ Keysaniler, İbnü'l-Hanefiye'nin ilimde geldiği mertebenin tesadüf olmadığını ve onun, babası Ali'nin ilmını miras aldığını öne sürdüler. Bu anlayış bir süre sonra bu ilmin Allah'tan geldiği ve gizli bir mahiyet arz ettiği, kurtarıcı bâtinî bilginin önce Hz. Ali'ye, ondan da İbnü'l-Hanefiye'ye intikal ettiği anlayışını ortaya çıkardı. İmamın masumiyeti düşüncesi bu anlayışın doğal bir sonucu olarak gelişti.²⁷ Zira Allah'tan gelen kurtarıcı bilgilerin anlaşılması, saklanması ve sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılması ancak Allah tarafından özel olarak seçilmiş, masum bir kişi tarafından gerçekleştirilebilirdi.

Hz. Ali ve imamların bilgisi anlayışının Keysaniye içerisinde tam olarak ne zaman ortaya çıktığını tespit edebilmek çok kolay gözükmemektedir. Bu durumun temel sebebi Keysaniye'nin kendi kaynaklarının günümüze ulaşmamış olması ve onlarla ilgili bilgilerimizin tamamının muhalif kaynaklara dayanmasıdır. Muhalif rivayetler ise muhatabını tanımlamak ve tanıtmaktan ziyade genellikle ötekileştirmek üzere gündeme getirilmiştir. Bu durumun bir neticesi olarak tutarsız ve kendi içerisinde çelişkili rivayetler söz konusu olmaktadır. Bu nedenle masumiyet anlayışının ne zaman ortaya çıktığı noktasında kesin bir yargıya ulaşabilmek mümkün gözükmemektedir. Ancak mevcut rivayetlere göre Keysaniye'nin ilk nüvelenmesi Muhtar es-Sekafi hareketi içerisinde ortaya çıkmıştır. Muhtar 66/685 tarihinde Kûfe'de isyan başlatmış ve 67/687 tarihinde öldürülmüştür.²⁸

Başlangıçta Muhammet b. el-Hanefiye'nin imametini iddia eden Keysaniye mensupları onun ölümünden sonra farklı kollara ayrılmış, bunlar zamanla evrilererek farklı Şii kolların ortaya çıkmasına sebebiyet vermişlerdir. Keysaniye'nin imamet anlayışıyla ilgili bilgilerimiz bu kollara nispet edilen çelişkili ve dağınık bilgilere dayanmaktadır.²⁹ Bu rivayetlerden hareketle de Hz. Ali'nin masumiyetiyle ilgili net bir tarih verebilmek oldukça zor gözükmemektedir.

²⁶ Şehristânî İbnü'l-Hanefiye'nin ilim yönünü şöyle ifade eder: "Muhammed el-Hanefiyye çok bilgili ve engin irfan sahibiydi, saygın biriydi. Babası mü'minlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib, ona bazı fitne olaylarını haber verdi, onu ilmin yüksek mertebelerine muttalî kıldı." Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 149-150.

²⁷ Tûsî, Keysaniye'nin masumiyet fikrini savunduğuna işaret eder. Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî (460/1067), *Kitâbu'l-Çaybe*, thk. İbâdullah et-Tahrânî ve Ali Ahmet Nâsîh, Kum 1411/1990, 3.

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, *Emeviler devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Endülüs Yayınları, İstanbul 2016, 89-106; Avcu, *İmamîyye Şiası'nda İmamet Anlayışının Doğuşu*, 71-77.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Onat, *Emeviler devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 108-129.

Görebildiğimiz kadarıyla ilk Keysani iddialar Muhammet b. el-Hanefiye'nin Hz. Ali'den sonra imam olduğu yönündedir. Ancak başlangıç döneminde bu iddianın sistematik bir imamet teorisini kapsamadığı, hilafetle eş anlamlı bir kavram olarak tedavüle sokulduğu muhtemel gözükmektedir. Keysaniler'in İbnü'l-Hanefiye'nin imametiyile ilgili olarak ilk karşılaştıkları sorun Hz. Hasan ve Hüseyin dururken niçin onun imam olduğunun izahını yapmak olmuştur. Bu soruna verilen ilk cevap İbnü'l-Hanefiye'nin ilimde mertebe sahibi olduğu ve bu nedenle de imametın gerçek hak sahibinin o olduğu yönünde olmuştur. Ancak özellikle mevali çevrelerin devreye girmesiyle onun ilmüne yapılan vurgu "gizli ilim" nazariyesine dönüşmüş ve böylece bâtinî düşüncenin temelleri atılmıştır.³⁰ İlahi âlemden geldiğine inanılan gizli ilim anlayışına bağlı olarak da onun masumiyeti anlayışı zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Böylece imametle ilgili önemli ilkelerden birisi olan masumiyet anlayışı sisteme dâhil edilmiş, teori geriye doğru da işletilerek Hz. Ali'nin ve tüm imamların masumiyeti anlayışına dönüşmüştür.

Kuşkusuz tüm bu dönüşümlerin birkaç yılda gerçekleşmesi beklenemezdi. Her şeyden önce İbnü'l-Hanefiye'nin imametı ve ilmi noktasındaki ilk söylemler genel Arap düşünme kalıpları içerisinde gerçekleşiyordu ve mitolojik bir karakter arz etmiyordu. Bu söylemlerin Ortadoğu'nun zengin mitolojik, felsefi ve dini kültürlerinden hareketle sistematik bir anlayışa dönüşmesi mevalinin devreye girmesinden sonra olmuştur.³¹ İmamın masumiyeti anlayışı, mevali yorumun devreye girmesinden sonraki imamet teorisinin bir parçası olarak gözükmektedir. Tüm bunlar Hz. Ali'nin masumiyetiyle alakalı teorisinin en erken hicri I. asrın sonlarında ya da daha kuvvetli bir ihtimalle II. asrın başlarında tedavüle sokulduğunu düşündürmektedir. İkinci asrın başlarında Hz. Ali ve imamların masumiyeti anlayışı Keysani ve gulat Şii çevrelerde yaygın olarak kullanılıyordu.

Keysaniye tarafından tedavüle sokulan Hz. Ali ve imamların masumiyeti anlayışı, bir süre sonra teşekkül sürecini devam ettiren İmami çevreleri de etkilemeye başlayacaktır. Keysaniye Hz. Ali ve imamların masumiyeti anlayışını tedavüle sokmak adına öncüydü. Ancak onlar tam olarak sistematik bir teori geliştirip bunu kelami olarak savunmayı başaramamışlardı. İmamiye ise Keysani çevrelerde ilk kez dile getirilen bu görüşü kelami düzeyde tartışarak olgunlaştırmıştır.

Görebildiğimiz kadarıyla İmami çevrelerde Hz. Ali ve imamların masumiyeti anlayışını dile getiren ilk kişi Hişam b. Hakem'dir (v. 186/802?).³² Ona göre Allah, hata yapmayan, yanılmayan ve kimseye muhtaç olmayan masum

³⁰ Krş. Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, Çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul 1997, 539-540.

³¹ Krş. Avcu, *İmamiyye Şiası'nda İmamet Anlayışının Doğuşu*, 71-77.

³² Bkz. Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*, 113.

bir imam atamalıdır.³³ Hişam b. Hakem'in hicri II. asrın ortalarında dile getirdiği anlaşılan bu düşüncesi İmami çevrelerde hemen kabul görmemiştir. Teorinin 9. İmam Muhammet et-Takî (ö. 220/835) döneminde genel bir kabul görüldüğü anlaşılmaktadır. Zira Muhammet et-Takî küçük yaşta imam olmak zorunda bırakıldığında İmami çevreler hala imamın bilgisinin vehbî mi kesbi mi, kendi çabasıyla mı yoksa Allah'ın vermesiyle mi olduğunu tartışıyorlardı. Bir grup onun ilminin beşeri olduğunu, kendi gayret ve çabasıyla ilim elde edebileceğini savunurken bir başka grup vehbî olduğunu, imam küçük yaşta da olsa Allah'ın onun kalbini ilimle doldurduğunu öne sürdü.³⁴

İmamın bilgisinin vehbî olduğunu savunan grubun imamların masum olduğunu düşünmesi kuvvetle muhtemeldir. Ancak ilginç olan husus, imamın bilgisinin beşeri olduğunu, çalışıp çabalayarak ilim elde etmesi gerektiğini savunan grubun da imamın masum olduğunu öne sürmesidir.³⁵ Onlar bunu, imamın elde ettiği ilimde yanılmaması gerektiği noktasından hareketle söylemiş gözükmektedirler. Yani onlara göre imam beşeri olarak ilim elde eder, ancak ulaştığı sonuçlarda hata etmez. Masumiyet bu anlamda onun yanılmasına engel olan bir husus olarak ön plana çıkmaktadır. Bu durum Muhammet et-Takî'nin imam olduğu hicri III. asrın başlarında Hz. Ali ve imamların masum oldukları anlayışının İmami toplumda tamamen yerleştiğini göstermektedir.

Şii bir grup olan Zeydiye'nin Hz. Ali'nin masumiyeti anlayışına bakış açısı daha farklıdır. Onlar masumiyet anlayışının yerine Hz. Ali'nin efdaliyeti/üstünlüğü düşüncesini yerleştirmişlerdir. Zeydiye'ye göre Hz. Ali nas ve tayinle imam olmamakla birlikte sahabe içerisinde halife olmaya en uygun adaydır. O, ümmetin en üstünü/efdali olduğu için hilafet onun hakkıydı. Ancak ümmet, efdal dururken daha az üstün olan Hz. Ebû Bekir'i halife seçmiştir ki bu da caizdir.³⁶ Zeydiler bu paradigmaya bağlı olarak Hz. Ali'nin efdaliyetini/üstünlüğünü ve hilafete hak sahibi olmasını akıl, nakil ve Ehl-i Beyt'in icmasını delil getirerek izah etmeye çalışmışlardır.³⁷ Ancak görebildiğimiz kadarıyla bütün bu çaba onun efdal ve hilafete hak sahibi olduğunu ispatlamak içindir. Öte yandan imamın masumiyeti anlayışı, onun hilafete hak sahibi olmasından ziyade dini yorumlama, hatadan arındırılmış ve alternatif bir din anlayışı ortaya koymayla ilgilidir. Zeydiye ise imamın alternatif bir din yorumu ortaya koymasından ziyade hilafete hak sahibi olmasıyla ilgilenmektedir.

³³ Krş. Muhammed b. Ali b. Hüseyin Şeyh es-Sadük (381/991), tsh. Ali Ekber el-Ğıffârî, Kum 1405/1984, 365; Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*, 114.

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Avcu, *İmamiyye Şiasi'nda İmamet Anlayışının Doğuşu*, 113-114.

³⁵ Krş. Ebû Saîd Neşvânu'l-Himyerî (573/1178), *el-Hûru'l-İyn*, thk., Kemâl Mustafâ, Kahire, 1948, 165.

³⁶ Krş. Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 77. Zeydiye ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 23-221.

³⁷ Krş. Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, 76.

Bir başka ifadeyle onların önceliği Hz. Ali ve soyundan gelen imamların siyasi erkin başı olmasıyla ilgilidir. Bu nedenle onlar imamın masumiyeti anlayışını ön plana çıkarmamışlardır.

SONUÇ

Yapmış olduğumuz bu çalışma, Şia'da Hz. Ali'nin masumiyeti anlayışının ortaya çıkmasının yaşanan sosyokültürel ve siyasi olaylardan bağımsız olarak gerçekleşmediğini ortaya koymuştur. Her şeyden önce Hz. Ali'nin kişisel özelliklerinin onu ön plana çıkardığı, ancak yaşanan siyasi ve sosyokültürel olayların Hz. Ali ve Ehl-i Beyt karizmasını daha da artırdığı görülmüştür. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt karizması ise bir anda ortaya çıkmamış, yaklaşık bir asırlık süreç içerisinde şekillenmiştir. Bu süreçte özellikle Emevi politikalarının özel bir yerinin olduğu tespit edilmiştir.

Hz. Ali'nin masumiyetiyle ilgili rivayetlerin yaşanan tarihsel tecrübeyle uyumlu olmadığı tespit edilmiştir. Zira rivayetlere bakılırsa Hz. Ali'nin masumiyeti anlayışı daha onun sağlığında, Abdullah b. Sebe tarafından gündeme getirilmiştir. Ancak bu rivayetlerin sosyal ve siyasi tecrübeyle uyuşmadığına işaret edilerek Şia'da masumiyet anlayışının ilk defa Keysaniye içerisinde ortaya çıktığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Keysaniye'nin Muhammet b. el-Hanefiye'yi imam olarak kabul etmesi ve onun ilmine özel bir vurgu yapması, bu ilmi elde edebilmek için onun masum olması gerektiği anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Keysaniye'nin masumiyet anlayışını tam olarak ne zaman öne sürdüğünü tespit edebilmek oldukça zordur. Ancak bazı ikincil delillerden ve yaşanan siyasi ve sosyokültürel tecrübeden hareketle hicri I. asrın sonları ya da II. asrın başlarında masumiyet anlayışının ortaya çıktığını düşünmekteyiz.

İmamiye Şiası, Keysaniye tarafından kabaca ortaya konulan masumiyet anlayışını alarak geliştirmiş ve kelami bir düzlemde tartışarak olgunlaştırmıştır. Bu çevrede konuyu tartışmaya açan ilk kişi Hişam b. Hakem'dir. Ancak Hişam'ın görüşlerinin İmamiye'nin tamamına mâl olması III. hicri asrın başlarını bulmuştur.

Zeydiye Şiası imamın masumiyeti anlayışından ziyade onun siyasi erkin başı olmasıyla ilgilenmiştir. Bu durum onların Hz. Ali ve soyunun niçin imamet makamına hak sahibi oldukları üzerinde kafa yormaları neticesini doğurmuştur. Onlar Hz. Ali ve soyunun imametini daha ziyade efdaliyet prensibi çerçevesinde ve beşeri bir alanda ortaya koymaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- Avcu, Ali, *İmamiyye Şiası'nda İmamet Anlayışının Doğuşu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2002.
- El-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk., Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, Beyrut 1996.

- Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*, İlâhiyât, Ankara 2007.
- Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2016.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, Çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul 1997.
- El-Eş'arî, Ebû'l-Hasen (324/935), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2005.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, Birleşik Yay., 10. Baskı, İstanbul 1999.
- Gökalp, Yusuf, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Günal, Mustafa, Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- Hakyemez, Cemil, *Şîa'da Gaybet İnanıcı ve Gaib On İkinci İmam*, İsam Yayınları, İstanbul 2009.
- İbn Ebî'l-Hadîd, Abdulhamîd Hibetullah b. Muhammed (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belağa*, thk., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kahire 1965.
- İbnü'l-Esîr, Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvâhid, (630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh*, Beyrut, 1965.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil, (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1966.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrem (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1990.
- Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.
- El-Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, thk., Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mısır 1964.
- Onat, Hasan, "Şîî İmamet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 32 Ankara 1992, 90-110.
- *Emeviler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, Endülüs Yayınları, İstanbul 2016.
- Onat, Hasan-Kutlu, Sönmez (ed.), *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011.
- Eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerîm (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, trc. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, trz.
- Tan, Muzaffer, *İsmailîliğin Teşekkül Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Et-Tûsî, Nasîruddîn Muhammed b. Muhammed (672/1273), *İmamet Risalesi*, çev. Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXV, Ankara 1996, 179-191.
- Ümit, Mehmet, *Zeydiye-Mu'tezile Etkileşimi*, İsam Yayınları, İstanbul 2010.
- Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuşu ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt Yayınları, Samsun 2001.

HZ. ALİ VE TAKIYYE

Korkut Dindi*

GİRİŞ

Hız. Ali'nin imameti/hilafeti ve velayeti, İslam düşüncesinde en çok tartışılan konulardan biridir. Hız. Ali'nin hem Hız. Peygamber'in amcasının oğlu hem de eşi Hız. Fatıma dolayısıyla varisi olması, onu hilafet tartışmalarının odak noktası kılmıştır. Bu nedenle de İslam toplumunun ana gövdesinden ayrılarak en büyük dinî ve siyâsî grubu teşkil eden Şîa, Hız. Ali'yi Hız. Peygamber'den sonra ilk halife ve ilk imam kabul etmiş ve bunu inanç esası haline getirmiştir. Ayrıca Şîi gelenekte, Hız. Ali'nin imameti/hilafeti/vasiliği ve ilk üç halifenin meşruluğu meselesiyle¹ doğrudan bağlantılı olarak takıyye inancı teşekkül etmiş² ve bu inanç/uygulama daha çok Hız. Ali üzerinden temellendirilmiştir. İşte bu çalışmada, Hız. Ali-takıyye ilişkisi ele alınmakta, Hız. Ali'nin ilk üç halife döneminde takıyye yapıp yapmadığı irdelenmektedir.

1. Takıyye Kavramı

Sözlükte vaky (vikâye veya ittekâ) kökünden türeyen takıyye; *kendini korumak, zarar verecek şeylerden sakınmak* anlamlarına gelmektedir.³

Terim olarak ise *zarar verme ihtimali bulunan inkâr edenler karşısında dini, canı, ırzı ve malı tehlikede olan Müslümanların, kendilerini açık veya muhtemel tehlikeden korumak ve kurtarmak amacıyla imanlarını/inançlarını gizlemeleri ve gerekirse inançlarının aksine beyanda bulunmaları veya düşmanlarıyla aynı görüşteymiş gibi görünme durumunu ifade etmektedir.*⁴ Şîi-İmâmîyye'nin önemli temsilcilerinden olan Şeyh Müfid de takıyyeyi, *din veya dünya hususunda bir tehlikenin meydana gelebile-*

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, 04100, Ağrı, Türkiye. (e mail: kdindi@agri.edu.tr)

¹ İmamet inancı ve takıyye ilişkisi hakkında geniş bilgi için bk. Serdar Demirel, *Takıyye Şîa Rivâyet Kültüründeki Derin Paradoks* (İstanbul: Rihlekitap Yayınları, 2016), 31-39.

² Takıyye inancının teşekkülü ve bu inancın/anlayışın ortaya çıkışında etkili olan siyâsî ve dinî faktörler hakkında geniş bilgi için bk. Avni İlhan, "Takıyye, Doğuşu ve Gelişmesi", *DEÜİF Dergisi* 2 (1985): 157-175; Cemil Hakyemez, "Şîi Takıyye İnancının Teşekkülü", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004): 129-146.

³ Muhammed b. Mükrim b. Manzûr el-Efrîkî, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 15: 401-404; Mustafa Öz, "Takıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 453; Demirel, 11-12.

⁴ İlhan, 158-159; M. Öz, "Takıyye", 39: 453-454; Demirel, 12-13.

ceği gerekçesiyle hakkı gizlemek, gerçek inancı örtmek, muhaliflere karşı örtülü davranmak ve kendi davranışlarını terk etmek şeklinde tanımlamaktadır.⁵

Takıyye Kur'an'da geçmemekle birlikte gerek Ehl-i sünnet gerekse Şii bazı müfessirler, Âl-i İmrân sûresi 28. ayette geçen *tükât* kelimesini, aynı manada *takıyye* şeklinde de okumuşlardır.⁶

Takıyye, Kur'an'da zorunlu durumlarda başvurulabilecek bir kolaylık (ruhsat) olarak takdim edilmektedir. Bu ruhsat, "Müminler, müminleri bırakıp hakikati inkâra şartlanmış olanları dost edinmesinler -çünkü bunu yapan, Allah ile bütün bağını koparmış olur- kendinizi onlardan korumak için bu yola başvurmanız hariç ..." (Âl-i İmrân 3/28) şeklindeki ayete dayandırılmaktadır.⁷ Bunun dışında Kur'an'da, kalbi imanla dolu olduğu halde küfür ve inkâra zorlanan kimsenin mâzur sayıldığını belirten ayetten⁸ hareketle İslam düşünce geleneğinde tehlike karşısında (veya hayatı tehlikede olan) kişinin zahiren asıl inancını gizleyebileceği kabul edilmiştir. Rivayetlere göre müşrikler, dinden dönmesi için ilk Müslümanlardan Ammâr b. Yâsir'e ağır işkenceler yapınca Ammâr, eziyetlere dayanamayıp Hz. Peygamber aleyhinde konuşmak zorunda kalmış ve kalp ile değil, söz/dil ile inkârda bulunmuştur. Daha sonra bu durumu Hz. Peygamber'e bildirdiğinde Hz. Peygamber, yine işkenceye uğrarsa müşriklerden kurtulmak için benzer bir tutum sergilemesinin bir mahzuru olmadığını söylemiştir.⁹ Nitekim bu olay hakkında nâzil olan Nahl sûresindeki ayette de kalbi imanla dolu olduğu halde dininden dönmeye zorlananların söyledikleri sözlerden sorumlu olmadıkları, dolaylı olarak benzeri durumlarda takıyye uygulamasının bir ruhsat olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte cebirle karşılaşan bir müminin dille de olsa küfrü izhar etmeyip yani

⁵ Halil İbrahim Bulut, *Şia'da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 316.

⁶ Muhammed b. Ceîr et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî-Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 6: 315-317; Şerîf er-Radî, *Hakâiku't-Te'vîl ve Müteşâbihî't-Tenzil*, tahk. Muhammed Rızâ (Beyrut: Daru'l-Edvâ, 1986), 74; M. Öz, "Takıyye", 39: 453; Demirel, 12.

⁷ Şerîf er-Radî, 72-77; M. Öz, "Takıyye", 39: 453. Şii literatürde pekçok ayetin takıyyeye delil gösterildiğini görmekteyiz. İhsan İlahî Zahîr, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takıyye Anlayışı*, trc. Sabri Hizmetli-Hasan Onat (Ankara: Afsaroğlu Matbaası, 1984), 185-187; Hatta bazı Şii kaynaklarda "Allah katında en üstününüz, ona karşı gelmekten en çok sakınanınızdır." (Hucurât 49/13) ayetinde yer alan *etkâ* kelimesi de *en çok takıyye uygulayan* şeklinde açıklanmıştır. Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletu'l-İ'tikadâtî'l-İmâmîyye (Şii-İmâmîyye'nin İnanç Esasları)*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 128; Zahîr, 163; M. Öz, "Takıyye", 39: 453. Gerek geçmiş toplum ve şeriatlardan gerekse de Kur'an ve sünnetten zaruret halinde takıyyenin cevazına dair çok sayıda örnek gösterilmektedir. Geniş bilgi için bk. Kazım Hasan Fetlâvî, *et-Takıyyetü inde Müfekkiri'l-Müslimîn* (Irak: el-Atebetü'l-Hüseyniyye, 2015), 65-93.

⁸ Nahl 16/106.

⁹ Taberî, *Tefsir*, 17: 303-305; M. Öz, "Takıyye", 39: 453; Demirel, 11-15.

takıyyeye başvurmayıp ölümü tercih etmesi, İslam âlimlerince daha faziletli bir amel ve hemen hemen bütün İslam fırkalarınca daha üstün bir davranış olarak değerlendirilmiştir.¹⁰

2. Şîa'nın Takıyye Anlayışı

Takıyye, belli şartlar çerçevesinde Sünnî ve diğer mezhepler tarafından da benimsenmekle birlikte esasında Şîa'nın temel inançlarından biridir.¹¹ Başlangıçta can, mal, namus ve aile fertlerinin korunması için ruhsat olarak meşru kılınan takıyye, zaman içinde bilhassa Şîa'da azimete dönüşmüş, dinin bir gereği olarak hemen bütün Şîî fırkalarınca uygulanan bir esas kabul edilmiştir.¹² Özellikle İmâmiyye'de muhaliflerin baskısından kurtulmak, isyan etmeye elverişli bir durum ortaya çıkıncaya kadar toplumun ve yöneticilerin dikkatini çekmemek için takıyye yöntemine başvurulmuştur. İmâmiyye'ye göre bu nevi takıyye uygulaması, İslam toplumunda bölünme ve fırkalaşmanın yaşandığı ilk dönemlerden itibaren başlamıştır. Bilhassa Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 [?]) ve Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) zamanında¹³ gelişen aşırı Şîî ihtilâlcî hareket mensupları takıyyeye daha çok yönelmişlerdir. Bu tür bir takıyye, dinin inkâr edenler karşısında bir mümine tanıdığı ruhsatın ötesinde belirli Şîî grupların maksatlarına ulaşabilmek için tüm muhaliflere karşı uyguladıkları siyasî bir mahiyete bürünmüş, yalnız hayatın doğrudan doğruya ve açıkça tehlikeli olduğu zamanlarda değil, genel olarak düşmanca tutumun görüldüğü her yerde uygulanmıştır.¹⁴

Şîîliğin başlangıçtan beri siyaset ağırlıklı bir mezhep olması ve Şîîlerin, iktidarda oldukları dönemlerde bile arzularının tam anlamıyla gerçekleşmemesi, onlarda psikolojik bir çöküntüye yol açmıştır. Bu yüzden İslam tarihinin ilk dönemlerinde meydana gelen siyasal ve sosyal hoşnutsuzluk/tatminsizlik, ancak takıyye yöntemiyle kontrol altına alınabilmiştir.¹⁵ Fazlur Rahman'ın da ifade ettiği gibi ilk dönemlerde arka arkaya uğradıkları

¹⁰ Şerîf er-Radî, 75-76; İlhan, 159, 166; M. Öz, "Takıyye", 39: 453.

¹¹ Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 243-249; İlhan, 159; M. Öz, "Takıyye", 39: 453; Bulut, 316.

¹² İlhan, 174; M. Öz, "Takıyye", 39: 453; Bulut, 316. Zaten üzerinde münakaşa edilen husus da takıyyenin ruhsat olmaktan öte bir azimet, dinde prensip olarak alınmasıdır. Şîîlerin takıyyeyi dinî bir prensip olarak benimseyip tatbik etmeleri, muhalif mezhep mensupları tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. İlhan, 159.

¹³ Bu dönemde takıyyenin dinin onda dokuzunu teşkil ettiği, takıyyesi olmayanın dininin/imanının olmayacağı, içki ve ayaklara mesh hariç her şeyde takıyye yapılabileceği, takıyyeyi terkedenin Allah'ın dininden çıkacağı ve Allah'a, resulüne ve imamlara muhalefet etmiş olacağı düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Muhammed b. Yakup el-Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi* (Beyrut: Menşûrâtü'l-Fecr, 2007), 2: 133-136; İbn Bâbeveyh, 127-128; M. Öz, "Takıyye", 39: 453; İlhan, 163; Hakyemez, 139-143.

¹⁴ Fazlur Rahman, 246; M. Öz, "Takıyye", 39: 453.

¹⁵ Fazlur Rahman, 243-244; M. Öz, "Takıyye", 39: 454.

yenilgilerin sebep olduğu kötümserlik ve korku, Emevî ve Abbasîler zamanında sürekli maruz kaldıkları eza ve cefa, Şiîliği büyük ölçüde yeraltına itmiştir. Bu yeraltı faaliyeti, Şiîliğin belirgin özelliğini oluşturan *takıyye* (*inancın gizlenmesi*) ilkesini ortaya çıkarmıştır.¹⁶ Teşekkül döneminde mezhep prensibi haline getirilen takıyye, tarih boyunca siyasetten uzak kalmayan Şîa'nın varlığını sürdürebilmesinin ve mensuplarını muhalif fırkalardan koruyabilmesinin de bir yolu/yöntemi olmuştur.¹⁷

3. Takıyye'nin Hz. Ali'ye Nispeti

İslam tarihinin önemli simalarından biri ve hulefâ-yi râşidîn'in dördüncüsü olan Hz. Ali, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib'in en küçük oğludur. Miladi 600 yılında Mekke'de doğdu. Ali b. Ebî Talib, beş yaşından itibaren hicrete kadar Hz. Peygamber'in yanında/himayesinde büyüdü. Henüz küçük yaşta iken Resûlullah'a iman edip ilk Müslümanlar arasında yer aldı. O, aynı zamanda Hz. Peygamber'in kızı Fatıma ile evlendi. Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ali (ve yakın akrabaları), peygamberin erkek evladı bulunmaması hasebiyle yakını olarak halifeliğin kendisine verilmesini bekledi. Ancak halifelik kendisine tevdi edilmediği gibi maddi mirastan da men edildi.¹⁸

İşte Hz. Ali'nin halifelikte/yönetimde hak sahibi olmasına rağmen çeşitli gerekçelerle ses çıkarmaması, halifelerle fiilî mücadeleye girmemesi veya isyana teşebbüs etmemesi, sonraki dönemlerde Şiî gelenekte takıyye olarak yorumlanmıştır. Takıyye'yi, yerine getirilmesi gereken bir ana görev olarak benimseyen Şiîlere göre Hz. Ali, hilafetin kendisine ait *ilahi bir hak* olduğuna kesinlikle inandığı halde bu inancını gizledi ve seleflerinin halifeliğine razı oldu.¹⁹ Aynı şekilde Emevîler döneminde Zeynelâbidîn (ö. 94/712), Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık gibi imamların mevcut idareye isyan edilmesini câiz görmemeleri de takıyye uygulaması şeklinde görüldü.²⁰

Şiî kaynakları, Ali b. Ebî Talib'in takıyyeyle ilgili olarak "*Takıyye mü'minin en üstün amelidir; mü'min, kendini ve kardeşlerini fâcirlerden onunla korur ...*" dediğini naklederler.²¹ Sözkonusu kaynaklarda Hz. Ali'nin yanı sıra

¹⁶ Fazlur Rahman, 245. Ayrıca bk. İlhan, 160-164.

¹⁷ M. Öz, "Takıyye", 39: 454.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015).

¹⁹ Fazlur Rahman, 246.

²⁰ M. Öz, "Takıyye", 39: 453.

²¹ Hasan b. Ali el-Askerî, *ef-Tefsir* (Kum: Müessesetü'l-İmâmi'l-Mehdî, 1433/2012), 291; Zahîr, 144, 163.

başta Resûlullah olmak üzere²² pek çok imamdan takıyyenin önemine (vücûbiyyetine)²³ dair görüşler serdedilir.

İmâmiyye'ye göre Resûlullah'ın vefatından sonra ilk üç halifenin hilâfeti devrinde asıl hak sahibi olan Hz. Ali'nin sükût etmesi bir takıyyedir.²⁴ Takıyyenin şartlara bağlı olarak uygulanabileceğini söyleyerek döneminin siyasî yapısı gereği Şîî-İmamî anlayışta daha ılımlı bir görüş ortaya koyan Şeyh Müfid, Hz. Ali'nin imametinin ilk dönemindeki faaliyetlerini takıyye kapsamında değerlendirmiştir. Müfid'e göre Hz. Ali'nin imameti otuz yıl kadar sürmüştür. Bunun yirmi dört sene altı ayı takıyyeden dolayı yönetim/ahkâm üzerinde tasarruftan uzak olarak; beş yıl altı ayı ise anlaşmayı bozan ve doğru yoldan sapanlardan müteşekkil münafıklarla mücadele ederek geçmiştir.²⁵ Müfid, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'den sonra fasılasız bir şekilde imâm olduğunu, ancak imametinin ilk döneminde gizlilik içinde hareket ettiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Müfid, Hz. Ali'nin ahkâmı uygulamadan geçen ilk dönemini, Hz. Peygamber'in Mekke yıllarına benzetmiş ve bu durumu takıyye anlayışıyla izah etmiştir.²⁶

Şîî müellif Ali Şeriatî de Hz. Ali'nin iç ihtilaflar karşısındaki tavrını vahdet takıyyesi²⁷ olarak değerlendirmektedir. Ona göre Hz. Ali ve Şîa'nın başvurduğu bu takıyye ile İslam birliğinin sağlanması amaçlanmaktadır.²⁸

Görüldüğü gibi Şîî müellifler, genellikle gasıp/fasık/zâlim addettikleri ilk üç halife zamanında Hz. Ali'nin diğer halifelerle ilişkilerini takıyyeye hamletme çabasında dırlar. Aşağıda da temas edileceği üzere Hz. Ali'nin Hz. Eubekir, Ömer ve Osman'a biat etmesi, zaman zaman yardımcı olup danışmanlık yapması, onlarla iyi geçinmesi, güçlü ve güzel münasebet kurması, Hz. Ömer'e kızını vermesi, Hz. Osman'ı meşgul eden siyasî olaylarda arabulucuk

²² Şîîler, "Takıyyesi olmayan bir mü'min, başı olmayan bir ceset gibidir." sözünü Resûlullah'a nispet ederler. Askerî, 291; Zahîr, 144.

²³ Askerî, 291; Küleynî, 2: 133-136; Zahîr, 143-147, 163-165; Halil İbrahim Bulut, *Şîa'da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 316-317. Takıyyenin ehemmiyetine dair imamların sözleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Askerî, 291-295.

²⁴ M. Öz, "Takıyye", 39: 453.

²⁵ Müfid Ebî Abdillâh Muhammed, *el-İrşâd* (Beyrut: Müessesetü Ali'l-beyt li-İhyai't-Türâs, 1995), 1: 9; Bulut, 318.

²⁶ Müfid, *İrşâd*, 1: 9; Bulut, 318.

²⁷ Takıyye'yi vahdet ve mücadele olmak üzere iki kısma ayıran Ali Şeriatî'ye göre vahdet takıyyesi, Şîa'nın kendi inancını korumak ve İslam toplumu içinde tefrikaya, parçalanmaya ve düşmanlıklara meydan vermemek için uygulanır. Mücadele takıyyesi ise, Emevî ve Abbasiler döneminde imamların başvurduğu düşünsel bir mücadele/savaş yöntemidir. Gizli mücadelenin özel koşullarına uyarak kendi düşüncesini gizlemek suretiyle yapılan takıyyedir. Ali Şeriatî, *Ali Şîasî Safevî Şîasî* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 204-206. Ayrıca Ali Şeriatî, Ali Şîa'sında takıyyenin, bir ameli taktik olup koşullara ve durumlara bağlı; Safevî Şîa'sında ise, sabit ve Şîî olmanın gereği bir inanç esası olduğunu söylemektedir. Ali Şeriatî, *Ali Şîasî Safevî Şîasî*, 206.

²⁸ Ali Şeriatî, 205.

görevini üstlenmesi, mevcut idarelere isyan etmemesi veya edilmesini câiz görmemesi gibi hususlar, imâmetin sadece Ali'nin/ehl-i beyt'in hakkı olduğunu iddia eden Şîilerin şaşkınlıklarına ve takıyyeye sarılmalarına yahut da tüm bunları takıyye ile izah etmelerine neden olmuştur.²⁹

Bu nedenle konuyu, Hz. Ali'nin ilk üç halife dönemindeki siyasî faaliyetleriyle ilişkili olarak incelemeye ve Hz. Ali'nin kendi hilafeti döneminde takıyye yapmadığına³⁰ dair mevcut inanç dolayısıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerindeki siyasî duruşu üzerinden değerlendirmeye gayret edeceğiz. Takıyye özellikle Hz. Ali'nin diğer halifelere itaati³¹ bağlamında gündeme geldiğinden biz de hem onun kendinden önceki siyasî irade ve halifelere hem de halifelerin ona karşı tutum ve davranışlarını kısaca ortaya koymaya çalışacağız. Böylece Şîî ve Sünnî geleneklerde daha çok dinî ve siyasî kimliğiyle ön plana çıkarılan Hz. Ali'nin takıyye yapıp yapmadığı da tespit edilmiş olacaktır.

3.1. Hz. Ebubekir Döneminde Hz. Ali

Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'in vefat ettiği gün henüz cenazesi kaldırılmadan Sakîfetü Benî Sâide'de toplanan çoğunluğunu Medineli Müslümanların oluşturduğu bir grup tarafından muhacirlerin İslam'a girişteki öncelikleri ve İslam'a hizmetleri, Medineli Arap kabileleri arasında süregelen ihtilaf ve Kureyş'in Araplar arasındaki nüfuz ve otoritesi gerekçe gösterilerek halife seçildi. Bu süreçte kimin hilafete daha layık olduğu konusunda ensar ile muhacir arasında yapılan tartışmada -Şîa'nın iddia ettiği gibi-³² ne Hz. Ali'nin adı ne de Hz. Peygamber tarafından halef/vasî³³ tayin edildiğine dair herhangi bir bilgi gündeme getirilmemişti. Ensardan Evs ve Hazrec'in halife adayı Sa'd b. Ubâde gibi Hz. Ali de Hz. Ebubekir'in seçilmesinden hoşnut olmadı ve Hâşimoğulları'nın temsilcisi olarak bu seçim işine ve dayandığı yönleme tepki gösterdi. Halifelüğün kendi hakkı, hilafet müessesesinin de ailesine (Hâşimoğulları'na) ait olduğunu iddia etti. Hilafetin kendi hakkı olduğu iddiasını da Hz. Peygamber tarafından dinî ve siyasî halef tayin edildiği şeklinde bir deli-

²⁹ Zahîr, 171-177, 185; Şaban Öz, "Şîa'nın Takıyye inancı Çerçevesinde Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2010): 29-74.

³⁰ Bulut, 319. Ancak kimileri, Hz. Ali'nin çaresiz bir şekilde çoğunluğun isteğine uyararak tahkime razı olmasını da takıyye kapsamında değerlendirmişlerdir.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Genç, "Hz. Ali'nin Halife Seçimlerindeki Tutum ve Tavır", *DEÜİF Dergisi* 26 (2007): 121-150.

³² Sıddık Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 58.

³³ Hz. Peygamber'in vefatı üzerine Hz. Ali'nin vasî olduğunu ifade eden bazı rivayetler bulunmaktadır. Ancak bu Şîa'nın anladığı anlamda dini bir vasilikten ziyade Hz. Peygamber'in yakını, damadı, teçhiz ve tekvini ile ilgilenebilecek tek mirasçısı olması anlamında bir vasiliktir. Korkmaz, 68.

le/nassa değil,³⁴ Arap örfüne uygun olarak Hz. Peygamber'e yakın akraba olmasına dayandırdı.³⁵ Bu nedenle Hz. Ali, kendilerine haksızlık yapıldığı gerekçesiyle³⁶ Hz. Ebubekir'e biati bir süre geciktirdi.³⁷

Hz. Ali'nin beyatı geciktirdiği ancak Müslümanlar arasında bir fitneye neden olmamak ve kendisini, ailesini ve taraftarlarını korumak için takıyye icabı Hz. Ebubekir'e biat ettiği ve onun aleyhinde asla faaliyette bulunmadığı iddia edilmektedir.³⁸ Şaban Öz'ün de ifadesiyle Hz. Ali'nin Hz. Ebubekir'e biatını takıyye ile açıklamak her şeyden önce onun tarihi şahsiyeti ve siyasî konjunktürle bağdaşmamaktadır. Onun iddia edildiği gibi yaklaşık 25 yıl takıyye yaparak doğru bildiğini gizlemesi ve ikiyüzlü davranması mümkün değildir. Kaldı ki Şiîlerin nass teorisi ile Hz. Ali'nin takıyye ile amel etmesini savunurken getirdikleri yorumlar da birbirleriyle tezat teşkil etmektedir.³⁹ Hz. Ali, Ebû Süfyân'ın isterse Medine'yi süvarilerle doldurabileceği teklifine şiddetle karşı çıktığı gibi⁴⁰ Ridde olaylarında da ordunun başında sefere çıkmak isteyen Hz. Ebubekir'e Medine'de kalmasını tavsiye etmiş ve bazı görevler üstlenmiştir.⁴¹ Bu durum onun, hem Hz. Ebubekir'in hilafetini tanıdığını/onayladığını hem

³⁴ Hilafet tartışmaları sırasında Hz. Ali'nin dini bir emirle Hz. Peygamber'in vekili ve vasisi olduğuna dair herhangi bir delil ileri sürülmemiştir. Korkmaz, 58-68. Şiîlere göre Hz. Ali'nin imametini, nasla belirlenmiştir. Hz. Ali, Allah'ın emriyle peygamber tarafından vasî tayin edilmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber'den sonra imam odur. Ancak kendisinden önceki ilk üç halife bu hakkı gasbetmişlerdir. Şîa'nın ilk üç halifeye bakışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Salihi Arı, *İmâmiyye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife* (İstanbul: Düşün Yayınları, 2011), 72-87; Adnan Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2008), 138.

³⁵ Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996), 2: 259-273; Ahmed b. Ebî Yakûb b. Cafer el-Yakûbî, *Tarihu'l-Yakûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî, 2010), 2: 7-11; Demircan, 176; Korkmaz, 58-60; Azimli, 32, 41.

³⁶ Hz. Ali'yi rahatsız eden bir diğer husus da halifenin belirlenmesi gibi önemli bir meselede kendisiyle istişare edilmemesidir. Zorlu, 232; Genç, 135-136.

³⁷ Belâzürî, 2: 267-270; Yakûbî, 2: 7-11; İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Tarih* (Şâmîle 3.23), 1: 358-361; Demircan, 138; Şaban Öz, "Şîî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7/1 (2007): 187-188. Bütün kaynaklar er veya geç Hz. Ali'nin, Hz. Ebubekir'e biat ettiğini belirtirler. Hz. Ali'nin biati meselesi ve biatını geciktirip geciktirmediği yönündeki görüşler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî-Tarihu'l-Ümm ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Küttübî'l-İlmiyye, 1987), 2: 234-236; İbnü'l-Esîr, 1: 358-361; Demircan, 140-142; Ş. Öz, "Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", 188-200; Cem Zorlu, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 227-265.

³⁸ Ş. Öz, "Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", 195. Şîî kaynaklarında Hz. Ali'nin savaşacak adam bulamadığı ve yardımcısız kaldığı için mücadeleye giriş(e)mediği belirtilir. Geniş bilgi için bk. Ş. Öz, "Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", 189-191.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ş. Öz, "Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", 195-197.

⁴⁰ Belâzürî, 2: 271; Taberî, *Tarih*, 2: 237; İbnü'l-Esîr, 1: 358; Genç, 132-135.

⁴¹ Müfîd, *İrşâd*, 1: 190; Ş. Öz, "Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", 193-194. Biatın dışında Hz. Ali ile Hz. Ebubekir arasındaki bağların güçlü olduğunu, birbirlerine karşı samimi ve içtenlikle davrandıklarını gösteren diğer rivayetler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ş. Öz, "Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri", 36-53.

de ona yardımcı olduğunu göstermektedir. Aksi takdirde takıyye yapıyor olsaydı Ebû Süfyân'ın bu teklifini değerlendirebilir ve Ridde harpleri sırasındaki iç karışıklığı fırsata dönüştürebilirdi.

3.2. Hz. Ömer Döneminde Hz. Ali

Bilindiği üzere Hz. Ömer, Hz. Ebubekir tarafından halife tayin edilmiştir. Hz. Ömer'in bu atanma işine, Hz. Ali'nin açık bir muhalefetinden söz edilmemektedir.⁴²

Şiiler, Hz. Ebubekir'in hastalığı sırasında Hz. Ömer'i yerine tayin etmesini, Hz. Ali'yi dışlamanın bilinçli bir yansıması olarak görürler. Onlara göre Hz. Ali, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer⁴³ arasında devam eden işbirliği sayesinde halifelikten uzaklaştırılmıştır. Nehcü'l-Belâğ'a da da hilafetteki konumuna vurgu yapan Hz. Ali, Hz. Ebubekir'in Hz. Ömer'i hilafete geçirme işini, kendi mirasının yağmalanması ve hilafetin, Hz. Ömer'in mülkiyetine devri olarak değerlendirmiştir.⁴⁴

Hz. Ali, Hz. Ebubekir döneminde olduğu gibi, Hz. Ömer'in hilafetinde de yönetimden uzak kalmıştır. Bazı dinî/fikhî⁴⁵ ve siyâsî meselelerde görüşüne başvurulmuşsa da⁴⁶ kendisine genel olarak herhangi bir idarî ve askerî görev verilmemiştir.⁴⁷ Buna rağmen Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'in on yıllık hilafeti/iktidarı döneminde herhangi bir vasîlik iddiasına, açık veya gizli bir muhalefetine de rastlanılmamaktadır.⁴⁸

Hz. Ömer'in, Filistin ve Suriye seyahati sırasında Hz. Ali'yi Medine'de yerine askerî vali olarak vekil bırakması,⁴⁹ Hz. Ali'nin de kızı Ümmü Gül-

⁴² Demircan, 143. Bazı rivayetlere göre Hz. Ali, Hz. Ebubekir'e Ömer'i halef tayin etmesinden dolayı itiraz etmiştir. Ancak Hz. Ömer'e biatını geciktirmemiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 3: 199, 274; Ş. Öz, "Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri", 55; Genç, 141-142.

⁴³ Şiî düşüncede Hz. Ömer, hilafetin Hz. Ali'nin elinden alınmasının başlıca sorumlusu olarak görülmektedir. Demircan, 179. Hz. Ali ve Sa'd b. Ubâde gibi Hz. Ebubekir'e biat etmeyenlere karşı Hz. Ömer'in tutumu hakkında bk. Muhammed Hanefî Palabıyık, "Hz. Ebu Bekir'in Hilafeti Zamanında Hz. Ömer", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: CÜİF Yayınları, 2018), 1: 76-78.

⁴⁴ *Nehcü'l-Belâğ*a, der. Şerif er-Radî, çev. Adnan Demircan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 40-41; Demircan, 180.

⁴⁵ Yakübî, 2: 43, 54; Azimli, 33; Ş. Öz, "Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri", 60-61.

⁴⁶ Hz. Ömer, Bizans ve İranlılar üzerine sevk edilen ordunun başında bizzat kendisinin/halifenin bulunup bulunmaması gerektiği hususunda Hz. Ali'ye danışmış ve onun görüşünü/tavsiyesini esas almıştır. *Nehcü'l-Belâğ*a, 147, 154-155; Ş. Öz, "Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri", 56-60.

⁴⁷ Demircan, 179; Adem Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", *Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri* (Bursa: Bursa İl Müftülüğü Yayınları, 2005), 30-31.

⁴⁸ Azimli, 33; Korkmaz, 63.

⁴⁹ Taberî, *Tarih*, 2: 448-448; İbnü'l-Esir, 1: 427, 450; Ş. Öz, "Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri", 56. Şayet Hz. Ömer, Hz. Ali'ye güvenmeseydi onu vekili olarak bırakmazdı. Ş. Öz, "Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri", 56.

süm'ü Hz. Ömer'e nikâhlanması,⁵⁰ ikisinin olumlu ve dostane bir şekilde mü-nasebetlerini devam ettirdiklerini göstermektedir.⁵¹

Şîi müellif Şeyh Müfîd, bu yakınlıklarını ve akrabalık ilişkilerini, Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm'ü Hz. Ömer'e nikâhlanmasını da takıyye ile açıklamıştır. Hz. Ali'nin din ve dünya konusunda fesattan uzak kalmayı yeğlediğini, zorunlu olarak bu evliliğe izin verdiğini, hem kendi hem de taraftarlarının can güvenliği açısından bu nikâhı kabul etmek durumunda kaldığını iddia etmiştir.⁵²

3.3. Hz. Osman Döneminde Hz. Ali

Hz. Ömer, vefat etmeden önce selefi Hz. Ebubekir gibi belirli bir kimseyi halife/veliaht tayin etmemiştir. Aksine halifenin seçimini, bu makama gelebileceği düşünülen Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu altı kişilik bir şûraya havale etmiştir. Görüşmeler ve sahabeyle istişareler neticesinde şûranın başkanı Abdurrahman b. Avf, tercihini Hz. Osman'dan yana kullanmış ve onu halife olarak ilan etmiştir. Hz. Ali bu tercihle kendilerine haksızlık yapıldığını söylemiş, tepkisini de beyat sırasında dile getirmiştir. Ancak ilk başta bu karara tepki gösterse de daha sonra halife Osman'a biat etmek durumunda kalmıştır.⁵³ Hz. Ali, Hz. Osman'a biat edildiğinde yaptığı bir konuşmada halifelik için başkalarından daha çok hak sahibi olduğunu, ancak emirliğin cazibesine kapılıp herhangi bir faaliyete geçmediğini, Müslümanların iç huzurunun ve güvenliğinin bozulmaması için buna ses çıkarmadığını, hilafeti Osman'a teslim ettiğini ifade etmektedir.⁵⁴

Hz. Ali, Hz. Osman'ı sahabeye karşı tavrı ve bazı yanlış icraatlarından dolayı eleştirip uyarmakla birlikte onun azledilmesi yönünde kendisine ya-

⁵⁰ Yakûbî, 2: 40. Genel olarak Şîa, bu evliliği takıyye ile tavzih etmekte; Hz. Ali'nin, korktuğu için kızını Ömer'le takıyye icabı evlendirdiğini ileri sürmektedir. Ş. Öz, "Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri", 64-66.

⁵¹ Ethem Ruhi Fiğlalı, *İmam Ali* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 56; Azimli, 33; Korkmaz, 63; Genç, 141-144.

⁵² Şeyh Müfîd, Ümmü Gülsüm'ün Hz. Ömer'le evliliğine dair varid olan haberleri sahih kabul etmemektedir. Ona göre konuyla alakalı rivayetler sahihse o zaman Hz. Ali ve Hâşimoğulları, şartlar gereği, zaruretler haramları mübah kılar kaidesince (din ve can korkusu, tehdit vb. nedenlerle) takıyye yapmışlardır. Müfîd, Ebî Abdillâh Muhammed, *el-Mesâilü's-Seraviyye*, thk. Sâib Abdulhamid (b.y.: el-Mu'temerü'l-Âlemî, 1413/1992), 86-92; Bulut, 318-319.

⁵³ İbn Sa'd, 3: 340-343; Belâzürî, 6: 119-131; Taberî, *Tarih*, 2: 580-587; *Nehcü'l-Belâğa*, 81; İbnü'l-Esir, 1: 475-480; Demircan, 143; Fatih Topaloğlu, "Hz. Ali'nin Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri", *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009), 305-306. Kimi rivayetlere göre Hz. Osman'ın adının açıklanmasından sonra Hz. Ali, Hz. Osman'a biattan kaçınmıştır. Ancak Hz. Ömer'in Müslümanlar arasında fitne çıkarması için halife adaylarından çoğunluğun kararına uymayıp muhalefet edenin öldürülmesi şeklindeki emrinin hatırlatılması üzerine biat etmiştir. İbn Sa'd, 3: 342-344, 361; Belâzürî, 6: 122, 128; Yakûbî, 2: 53; Topaloğlu, 306.

⁵⁴ *Nehcü'l-Belâğa*, 81.

pılan bütün telkinlere rağmen siyasî bir mücadeleye ve yönetim aleyhine fiilî/silahlı bir hareket/faaliyet içerisine de girmemiştir. Aksine Hz. Osman ile irtibatını koparmamış, sık sık yanına giderek ona nasihatte bulunmuş, isyancılar arasında arabuluculuk rolünü üstlenmiş, üstelik isyancıların halifelik tekliflerini de reddetmiştir.⁵⁵

Kısaca Hz. Ali'nin ilk üç halife ile genellikle uyumlu çalıştığını,⁵⁶ zaman zaman onlara destek olduğunu,⁵⁷ Müslümanları fitneye düşmemeleri hususunda uyardığını, onlara, yöneticilerine itaat etmelerini tavsiye ettiğini⁵⁸ görüyoruz. Ne yazık ki insanları yöneticilerine karşı çıkmamaları konusunda uyarı ve tahriklere rağmen muhalefet etmekten uzak duran⁵⁹ Hz. Ali, kendi hilafeti döneminde muhalif grubun kendisine karşı çıkmasının dışında taraftarlarının da muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır.

4. DEĞERLENDİRME

Ehl-i sünnet'te zaruret halinde inkâr edenlere karşı sadece dille takıyye yapılmasına ruhsat verilmişken; Şîa'da bu ruhsat daha da genişletilmiş, Hz. Ali'nin imâmet ve velâyetini benimsemeyen ve siyasî, dinî vb. her yönden kendilerine muhalif grup/fırkaların tamamına karşı kullanılmıştır.

Şîi literatürde takıyye, genellikle ilk üç halife döneminde muhalefette kalan Hz. Ali'nin durumu üzerine inşa edilmiş, onun iktidar karşısındaki tutum ve tavrı, takıyye inancına örnek gösterilmiştir.

Şunu ifade edelim ki takıyye ile siyasî baskı ve ezilmişlik, yani Ali soyundan gelenlere uygulanan şiddet arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur. Alioğulları'nın iktidardan uzaklaştırılmaları ve politik olarak baskıya maruz kalmaları, doğal olarak takıyye inancını doğurmuş ve bu inancın bilhassa onlar (Şîi fırkalar) arasında yayılmasına sebep olmuştur. Genellikle Emevî ve Abbasî dönemlerinde halifelüğün Ali soyundan gelenlerin (Hz. Ali hanedanının) hakkı olduğunu iddia edenler, siyasal bir araç/yöntem olarak takıyyeye başvurmuşlardır. Ancak Şîa'nın benimsediği ve uyguladığı şekliyle takıyye; siyasî, idarî, askerî, dinî, ahlakî ve daha pek çok konuda insanlara tavsiye ve uyarılarda bulunan⁶⁰ Hz. Ali'nin tarihi şahsiyeti ve cesaretiyle uyuşmamaktadır. Aslında "İman, sana zarar verdiği halde doğruluğu, fayda sağlayan yalana tercih

⁵⁵ Geniş bilgi için bk. Apak, 32-36; Genç, 144-149; Topaloğlu, 305-315. Azimli'ye göre Hz. Ali, isyancıların Hz. Osman'ı tahttan indirmelerine sessiz destek vermiştir. Azimli, 33.

⁵⁶ Azimli, 32-33.

⁵⁷ Korkmaz, 58-66.

⁵⁸ Ali Aksu, "Nehcü'l-Belağa'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları", *CÜİF Dergisi* 12/2 (2008): 47-51. Hz. Ali, Muâviye'ye gönderdiği bir mektupta Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman'a beyat eden topluluğun aynı şartlarla kendisine beyat ettiğini, toplumun halife/imam olarak tanıdığı kişiye itaat etmesi gerektiğini bildirmiştir. *Nehcü'l-Belağa*, 270.

⁵⁹ Taberî, *Tarih*, 2: 580; İbnü'l-Esîr, 1: 475.

⁶⁰ Aksu, 35-54.

etmendir.”⁶¹ Şeklinde Hz. Ali’ye izafe edilen hikmetli söz, dinî anlamda onun hayatının takıyye kapsamında değerlendirilemeyeceğini göstermektedir.

Kanaatimize göre takıyye, siyasî manada Ortaçağ ve Arap siyaset geleceğine uygun olarak hilafetin en güçlü adaylarından biri olmasına rağmen Hz. Ali’nin, saltanat arayışı içerisine girip mevcut yönetimlere (iktidara) karşı başkaldırmamasını ve açıktan sert bir muhalif tutum takınmamasını ifade etmektedir. Rivayet sahihse, Hz. Ali’nin “*Konuşursam, ‘yönetimi ele geçirmeyi arzuluyor; susarsam, ‘ölümden korkuyor’ derler.*”⁶² sözü, tam da onun politik durumunu ve içinde bulunduğu siyasî konjunktürü yansıtmaktadır. Takıyye inancı, ilk başta Şiî isyanların arttığı dönemlerde Hz. Ali’nin mutedil tavrının bir yorumu/te’vili olarak ortaya çıkmış, isyana teşebbüs veya otoriteye itaat edilip edilmeyeceği konusunda zımnem delil olarak kullanılmıştır. Ancak daha sonraları söz konusu siyasî bağlam ve anlamdan uzaklaşmış, nasların lafzına bağlı olarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Nihayetinde de yalan söz ve yapmacık/sahte davranışlar ile eşdeğerde görülen çok farklı bir hüviyet kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksu, Ali. “Nehcü’l-Belağ’a da Hz. Ali’nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları”. *CÜİF Dergisi* 12/2 (2008): 35-54.
- Ali Şeriatî, *Ali Şiasî Safevî Şiasî*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Apak, Adem. “Hz. Ali’nin Siyasi Kişiliği”. *Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*. Bursa: Bursa İl Müftülüğü Yayınları, 2005.
- Arı, Mehmet Salih. *İmâniyye Şiasî Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2011.
- Askerî, Hasan b. Alî. *ef-Tefsir*. Kum: Müessesetü’l-İmâmî’l-Mehdî, 1433/2012.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Belâzürî, Ebu’l-Hasan Ahmed b. Yahya. *Ensâbu’l-Eşrâf*, Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1996.
- Bulut, Halil İbrahim. *Şia’da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Demircan, Adnan. *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.
- Demirel, Serdar. *Takıyye Şia Rivâyet Kültüründeki Derin Paradoks*. İstanbul: Rihlekitap Yayınları, 2016.
- Fazlur Rahman. *İslam*. Çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Fetlâvî, Kazım Hasan. *et-Takıyyetü inde Müfekkiri’l-Müslimîn*. Irak: el-Atebetü’l-Hüseyniyye, 2015.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi. *İmam Ali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Genç, Süleyman. “Hz. Ali’nin Halife Seçimlerindeki Tutum ve Tavrı”. *DEÜİF Dergisi* 26 (2007): 121-150.

⁶¹ *Nehcü’l-Belağ’a*, 404; Zahîr, 154.

⁶² *Nehcü’l-Belağ’a*, 43-44.

- Hakyemez, Cemil. "Şîi Takiyye İnancının Teşekkülü". *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004): 129-146.
- İbn Bâbeveyh, Ebû Câfer Muhammed b. Ali el-Kummî. *Risâletu'l-İ'tikadâtî'l-İmâmiyye (Şîi-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*. Çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim el-Efrîkî. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Basrî. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn. *el-Kâmil fi't-Tarih* (Şâmîle 3.23).
- İlhan, Avni. "Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi". *DEÜİF Dergisi* 2 (1985): 157-175.
- Korkmaz, Sıddık. *Şîa'nın Oluşumu Hz. Ali'nin Vasilîği Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Küleynî, Muhammed b. Yakup. *Usûlü'l-Kâfi*. Beyrut: Menşûrâtü'l-Fecr, 2007.
- Müfid, Ebî Abdillâh Muhammed. *el-İrşâd*. Beyrut: Müessesetü Ali'l-beyt li-İhyai't-Türâs, 1995.
- Müfid, Ebî Abdillâh Muhammed. *el-Mesâilu's-Seraviyye*. Thk. Sâib Abdulhamid. b.y.: el-Mu'temeru'l-Âlemî, 1413/1992.
- Nehcü'l-Belâğa*. Der. Şerîf er-Radî, Çev. Adnan Demircan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Öz, Mustafa. "Takiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 453-454. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Şaban. "Şîa'nın Takiyye inancı Çerçevesinde Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2010): 29-74.
- Öz, Şaban. "Şîi ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (2007): 187-200.
- Palabıyık, Muhammed Hanefî. "Hz. Ebu Bekir'in Hilafeti Zamanında Hz. Ömer". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. Ed. Ali Aksu. Sivas: CÜİF Yayınları, 2018.
- Şerîf er-Radî. *Hakâiku't-Te'vîl ve Müteşâbihî't-Tenzil*. Thk. Muhammed Rızâ. Beyrut: Daru'l-Edvâ, 1986.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tarihu't-Taberî-Tarihu'l-Ümmem ve'l-Mülûk*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tefsiru't-Taberî-Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Topaloğlu, Fatih. "Hz. Ali'nin Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri". *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Yakûbî, Ahmed b. Ebî Yakûb b. Cafer. *Tarihu'l-Yakûbî*. Thk. Abdülemîr Mühennâ. Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî, 2010.
- Zahîr, İhsan İlahî. *Şîa'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*. Trc. Sabri Hizmetli-Hasan Onat. Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984.
- Zorlu, Cem. *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

HAZRETİ ALİ MUSHAF'I

Durmuş Arslan*

GİRİŞ

Kur'an'ın cem edilmesinin yahut toplanıp bir Mushaf haline getirilmesinin mavzu bahis olduğu yerde Hz. Peygamber'in en yakınında, onun ailesinden biri olan Hz. Ali'den söz edilmemesi mümkün değildir. Ashab arasında Hz. Ali, dinî ilimlerden siyâsî olaylara kadar her alanda kendisinden söz ettiren, ümmet içerisinde sembol olmuş bir isimdir. O ilimde, irfanda, adalette, ahlakta, şecaat ve kahramanlıkta, cömertlikte, ahde vefada vs. Ashab içerisinde zirve şahsiyetlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir şahsiyetin Kur'an'ın toplanması gibi Müslümanlar açısından çok önemli ve son derece kritik bir mesainin dışında kalmasına imkan olmadığı açıktır.

İşte biz bu çalışmamızda Hz. Peygamber'den sonra toplanıp bir Mushaf haline getirilen Kur'an üzerindeki çalışmalarda Hz. Ali'nin konumunu ve ona nispet edilen bir Mushaf'ın olup olmadığını inceleyeceğiz.

İslam dünyasında özellikle Şîi topluluklar, ülkemizde Alevî diye bilinen mezhep ve görüş taraftarlarının Hz. Ali'yi merkeze alan inanç ve düşünceleri göz önüne alındığında konunun ehemmiyetli ve bir o kadar da hassas olduğu bilinmelidir. Bu sebeple konuyu iki ana başlık altında ele alacağız:

- 1- Sünnilerin yaklaşımı
- 2- Şiilerin yaklaşımı

I- Kur'an'ın Mushaf Halinde Cem Edilmesine Sünnilerin Yaklaşımı

Öncelikle şunu belirlemek gerekir ki Ömer Nasuhi Bilmen'in ifadesiyle "Hz. Ali, Rasulullah'tan sonra bütün Ashab-ı Kiram'ın en âlimi, en fakihi idi."¹ Onun Kur'an'a olan vukufiyeti ise tartışmasızdı ve o, Hz. Peygamber'in vahiy katiplerindendi. Ashabı kiram içerisinde menakibi en çok anlatılan, faziletlerinden en çok bahsedilen kişi idi. Hz. Ali'nin talebelerinden ve bizim de Kıraatte imamız olan İmam Asım'ın hocası Ebû Abdirrahman es- Sülemi: Allah'ın Kitabını Hz. Ali'den daha güzel okuyan birisini görmedim. O Kur'an'ı hıfzedenlendendi" demiştir. İmam Şa'bî ise Hz. Ali'nin hıfzının tam olmadığını söylemiş² ise de Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam Onu Ehli Kur'an: Yani Kur'an'ı

* Dr. Öğr. Üyesi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat fakültesi

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, İstanbul (Bilmen Yayınevi), ts.,1:222

² İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-hayr Muhammed b. Muhammed, Gayetü'n-Nihaye fi Tabakâti'l-Kurra, tashih, G. Bergstrasser, Beyrut (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye), 2006, I, 483

en iyi bilen ashab arasında saymıştır³. “Allah’a yemin ederim ki her bir ayetin kimin hakkında ve nerede nazil olduğunu bilirim. Rabbim bana akleden bir kalp ve sorup soruşturan bir lisan verdi”⁴ diyen Hz. Ali, çocukluğundan beri Hz. Peygamber’in hanesinde büyümüş ve hep O’nun yanında ve en yakınında olmuştur. Ayrıca onun üstün bir akıl ve idrak düzeyine sahip olması, ashab içerisinde onu farklı bir konuma yükseltmiş, ilmi otoritesi herkes tarafından teslim edilmiştir.

Hz. Peygamber’in vefatı esnasında gelişen (halife seçimi gibi) bir takım olaylar o anın kritik şartları içerisinde değerlendirilmesi gereken bir takım siyasi ve sosyal olaylardır. Bu konuyu diğer uzman araştırmacılar ele alıp çeşitli yönleriyle incelediği için biz burada bunun üzerinde durmayacağız.

Hz. Ebû Bekir Dönemi

Hz. Peygamber’in vefatından sonra (vahyin devam etmesi gibi) Kur’an’ın cem’ edilmesine engel olan durumların ortadan kalkması ve bilhassa Hz. Ebû Bekir’in hilafeti sırasında yapılan Yemâme savaşlarında (12/633) onlarca Kur’an hafızı sahabenin şehid edilmesi⁵ gibi önemli bir hadisenin vuku bulması, Kur’an’ın cem’ edilmesini zaruri hale getirmiştir. Hz. Ömer bu savaşta çok sayıda hafız (kurrâ) sahabinin şehid düşmesini görünce, Hz. Peygamber zamanında çeşitli yazılı malzemelere parça parça yazılmış olarak bulunan Kur’an’ın bir araya toplanması (cem’ edilmesi) düşüncesini ilk olarak Hz. Ebû Bekir’e açtığında, o başlangıçta bunu hoş karşılamamış, Rasulullah’ın yapmadığı işi yapmaktan kaçınmıştır. Ancak Hz. Ömer’in, böyle bir çalışmanın mutlaka yapılması gerektiği, aksi halde diğer semâvî kitapların başına gelenin Kur’an’ın da başına gelmesinin kaçınılmaz olacağını ısrarla vurgulaması ve konuyu takip etmesi neticesinde halife Hz. Ebû Bekir de aynı kanaate varmıştır. Nihayet bu işle Zeyd b. Sabit’in görevlendirilmesine karar verilmiştir. Zeyd b. Sabit de önce Hz. Ebû Bekir’in tepkisine benzer bir tepki göstermişse de bu defa halife Ebû Bekir onu ikna etmiştir.⁶

Hz. Ebû Bekir daha sonra sahabenin ileri gelenlerini Hz. Ömer’in evinde toplayıp, Kur’an’ı toplama prensiplerini tespit ederek karar altına almıştır.⁷

³ Ebû şame el-Makdisî, el-Mürşidü'l-Vecîz, s. 40-41

⁴ Hüseyin ez-Zehbî, et-tefsîr ve'l-Müfessirûn, 1976, I, 88

⁵ Yemâme savaşlarında şehid düşen hafız sahabilerin sayısı ile ilgili farklı rivayetler için bkz. Kastalânî, Şihabüddîn Ahmed b. Muhammed, İrşâdü's-Sârî Li Şerhi Sahihî'l-Buhârî, Dâru'l-Fikr, Tsz, IX, 9, 46-47; İbn el-cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, en- Neşr fi'l- Kıraâti'l-Aşr, tashih. Ali Muhammed ed-Dabbağ, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, tsz. I, 7

⁶ Konu ile ilgili rivâyet için bkz. Sahihü'l-Buhârî, VI, 71, 183; 9/7;Kastalânî, İrşâdü's-Sârî, 7,446-447; İbn Ebî Dâvud, Süleyman b. Eş'as es- Sicistanî, Kitabü'l-Mesahif, Tahkik ve tahrir, Ebu Üsâme Süleym b. 'îd el-Hilalî, Müessesetü Çaras, 2006/1427, s. 144-154

⁷ İzmirli, Tarih-i Kur'an, s. 11; Sebülürreşâd mecmuası, c. VII, sayı, 168; sayfa, 276;Yine Zeyd b. Sabit'ten gelen bir rivayette hem Hz. Ebu bekir hem de Hz. Osman zamanında yapılan telif ça-

Mescidü'n-Nebî'de kurulan komisyonda Ömer, Osman Ali, Übeyy b. Ka'b, İbn Mes'ûd, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ez-Zübeyr, Abdullah b. Saîd, Talhâ, Sa'd, Huzeyfe, Amr b. el-As, Ebu Hureyre, Halid b. Velid, Ebu Musa el-Eş'arî, Ebû Zeyd ve Ebu'd-Derdâ⁸ gibi zevata görev verildiği nakledilmiştir. Mushaf'ı toplama işi tamamlandıktan sonra Hz. Ömer Ashab-ı kiramı toplayarak onlara okumuş, Ashab da bunu tasdik etmiş ve içlerinden hiçbir itiraz vaki olmamıştır.⁹ Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in bu hizmetini takdir ederek şöyle demiştir: "Ebu Bekir'den Allah razı olsun, Mushaf'ın toplanmasında en büyük ecir onundur. Kur'an'ı iki levha (kapak) arasında toplayanların ilki o dur."¹⁰

Hz. Peygamber'in vefatından sonra bütün ashabın icma'ına mazhar olan bir Mushaf'ın ortaya çıkması, bu ümmetin Kur'an üzerinde yaptığı en takdire şayan çalışma olmuştur. Bu çalışma yapılırken ashab-ı kiramla istişare edilmiş, şeffaflığa özen gösterilmiş ve ilkelerden asla taviz verilmemiştir. Her şey Ashabın gözleri önünde olmuş, sahabenin bütün ileri gelenleri bu hayırlı hizmette üzerine düşen vazifeyi yerine getirmiş, sorumluluktan kaçınmamıştır. kaynakların naklettiklerinden de anlaşılıyor ki, bu ümmet için hayati önem taşıyan böyle bir faaliyette Hz. Ali de üzerine düşen görevi yerine getirmiş, kendisine yüklenen sorumluluktan asla geri durmamış, konu ile ilgili hem yapılan çalışmayı hem de bu çalışmayı yapan Hz. Ebû Bekir'i sözleriyle takdir etmiştir.

Sahabe Mushaf'ları İçerisinde Hz. Ali Mushaf'ı

Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir den önce Kur'an'ı bir Mushaf halinde toplama (cem') ile ilgili bir çalışma yapmış mıdır?

Muhammed b. Sîrîn ve İkrime'den gelen bir rivayette Hz. Ali, "Hz. Peygamber vefat ettiğinde kendi kendime Kur'an'ı cem' edinceye kadar Cuma namazının dışında cübbemi üzerime almamaya karar verdim. (Başka bir rivayette: yemin ettim) Nihayet onu cem ettim."¹¹ Ebû Nuaym'in naklettiği rivayette Hz. Ali, "iki kapak arasında toplayıncaya kadar cübbemi sırtıma almayacağıma yemin ettim" demiştir. Abdürrezzak b. Hammam'ın İkrime'den naklettiği bir rivayette, İkrime şöyle dedi: Ebu Bekir'e biat edildiğinde Ali evi-

---

İşmalarında sahabenin ileri gelenleri ile istişare edildiği ve Hz. Ali'nin de yapılan çalışmalara rıza gösterdiği vurgulanmıştır. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, Şihabüddin Abdurrahman, el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ 'İlmin Tete'alleku bi'l-Kitabi'l-'Azîz, Thk. Tayyar Altıkulaç, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1986/1406, 61-62; Zerkeşi, Bedrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed, el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an, Takdim, ta'lik ve tahric: Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut:Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011, 1, 136

⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, Bilmen Yayınevi, tsz., I, 22

⁹ İzmirli, Tarih-i Kur'an, 11

¹⁰ İbn Ebî Dâvud, s. 139-142

¹¹ İbn Ebî davud, Kitabü'l-Mesahif, 160-161; Suyûtî, celaledin Abdurrahman, el-İtkan fî Ulumi'l-Kuran, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1978/1398, s. 77

ne çekildi (biatını geciktirdi). Ömer'le karşılaştığında, Ömer ona Ebu Bekir'e neden biat etmediğini sordu. O da Hz. Peygamber vefat edince Kur'an'ı toplayıncaya kadar farz namazlarının dışında cübbemi giymeyeceğime yemin ettim. Kur'an'ın kaybolmasından korktum. Sonra çıktı ve ona biat etti." ¹² İbn Hacer el-Askalânî İbn Sîrî'den gelen rivayeti değerlendirmiş, bunun zayıf olduğunu söylemiştir. İbn Ebî Davud'un, Eş'as'ın Muhammed b. Sîrîn'den rivayet ettiği ve içerisinde "Mushaf" lafzının geçtiği rivayeti de isnadı itibariyle zayıf olarak değerlendirilmiştir. İbn Hacer de konu ile ilgili yaptığı açıklamada buradaki cem'in anlamını "hıfz" yani ezberlemek olduğunu söylemiştir¹³. Buna göre "Kur'an'ı cem edinceye kadar" ifadesi, Hz. Ali'nin ezberinde olmayan ayetleri ezberlemek suretiyle hıfzını tamamlaması olarak değerlendirilmiştir. Ancak bundan Hz. Ali'nin elinde de diğer sahabiler gibi bir Kur'an ayetlerinin ve surelerin bir araya getirilerek oluşturulan bir koleksiyonun olmadığı anlamına gelmez. Zira bütün ayetlerin ve surelerin içinde toplandığı, tertip, düzen, imla vb. yönlerden tam bir Mushaf'ın Hz. Ali tarafından yazılmış olma ihtimali olmasa da onun elinde de Kur'an ayetlerinin yazılı olduğu sureler ve sayfalar mecmuasının (koleksiyonunun) olduğu söylenebilir. Çünkü Hz. Ali'nin Kur'an'ı ilk cem eden kimsenin Ebû Bekir olduğunu söylemesi ve onu rahmetle anması¹⁴, bu konuda ilk çalışmanın Ebû Bekir tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Yani ashabın icma'ına mazhar olan bu ilk çalışmadan önce şahsi/özel çalışmalar olmuşsa da, bu çalışmalar herkesin üzerinde söz birliği ettiği, eksiklik ve fazlalıktan uzak, tam ve mükemmel bir çalışma olma özelliğine sahip olduğu söylenemez. Dolayısıyla Ashab'ın Kur'an'ı yazdıkları ve Kur'an sahifelerini evlerinde bulundurdukları bilinen bir husus olduğu gibi, Hz. Ebû Bekir'in de ashabın elinde bulunan bu koleksiyonlara müsaade ettiği ve dokunmadığı da aynı şekilde bilinmektedir.

Hz. Ali'nin halife Ebû Bekir'in Mushaf'ı ilk cem' eden kişi olduğunu söylemesi, Hz. Ebû Bekir'den önce Mushaf'ın cem' edilmediğini göstermektedir. O zaman kaynaklarda bazı sahabî Mushaflarından bahsedilmesinin anlamı ne olabilir?

Kaynaklarımız Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu bir grup sahabe ait Mushaflardan bahsetmektedir. Bu Mushaflar Hz. Ebû Bekir'in cem' ettirdiği Mushaf gibi hiçbir eksiği olmayan, bütün sure ve ayetlerin tam olarak içinde toplandığı ve bütün sahabenin icma'ına mazhar olacak mükemmellikte bir Mushaf mı idi?

¹² Es-San'ânî, Abdürrezzak b. Hammam, el-Musannaf, thk. Habîbürrahman el-'Azamî, Beyrut: mektebetü'l-İslamî, 1983/1403, V,450; Suyûtî, İtkân, 1, 77 (suyûtî'nin naklettiği rivayette soran Hz. Ömer değil, Hz. Ebû Bekir'dir. Hatta Hz. Ebû Bekir Hz. Ali'nin bu düşüncesini tasvip etmektedir)

¹³ İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, fethü'l-Bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî, Beyrut: Dâru'l-marîfe, tsz. 9, 12-13

¹⁴ İbn Ebî Davud, Kitâbü'l-Mesahif, s.140-143

Kur'an'ın cem' edilerek bir Mushaf haline getirilmesindeki süreçte içinde Hz. Ali'nin de bulunduğu ve kendilerine bir Mushaf nispet edilen komisyon üyelerinin veya komisyon çalışmalarına katkı sunmak için kendilerine görev verilenlerin¹⁵ yaptığı çalışmalarda gösterdikleri hassasiyet, zaman ve iş gücü olarak harcadıkları masai göz önüne alındığında kaynaklarda Mushaf olarak yapılan isimlendirmenin terim anlamı gibi algılanmasına mani olmaktadır¹⁶. Dolayısıyla Kur'an Hz. Ebû Bekir zamanında cem' edildikten sonra ortaya çıkan mecmuaya (bir araya toplanan parçalara) Mushaf adı verildiğine göre¹⁷, bundan öncekilere, Kur'an surelerinden bir veya bir kaçını içinde toplayan koleksiyonlara da Mushaf denildiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda ashab içerisinde pek çok sahabinin Mushaf'ı¹⁸ olduğu anlaşılırsa da, bu alanda hem Kur'an'ın tamamını veya çoğunu ezberlemekle¹⁹ hem de daha çok sureyi bir araya toplayıp daha büyük koleksiyonları ile meşhur olanlar da vardı. Bunlar, Ali b. Ebî Talib, Abdullah b. Mes'ûd, Übeyy b. Ka'b, Abdullah b. Abbas, Ömer b. El-Hattab, Hafsa binti Ömer, Aişe binti Ebî Bekr, Ümmü Seleme, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ez-Zübeyr, Ebû Musa el-Eş'arî, Salim b. Ma'kil mevla Ebû Huzeyfe'dir²⁰. Bunların koleksiyonları Mushaf diye isimlendirilmiştir²¹. Bu ismi geçen ashab içerisinde de daha çok Ali b. Ebî Talib, Abdullah b. Mes'ûd ve Übeyy b. Ka'b'a ait olan koleksiyonlar Mushaf diye meşhur olmuştur²². Ebû Musa el-Eş'arî'nin koleksiyonuna Lübâbü'l-Kulûb²³ gibi farklı bir isim verildiği görülmektedir.

Bu genel bilgiler ışığında Hz. Ali'nin de başkasına açık olmayan, kendine özel bir Mushaf'ı olduğu, bu Mushaf'ın tertibinin nüzul sırasına göre olduğu, Mushaf'ın baş tarafında nasih mensuha yer verildiği zikredilmektedir. Buna göre Onun yaptığı bu çalışma adeta bilinen bir kitap (bir ulumu'l-Kur'an) ça-

¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, Bilmen yayın Evi, tsz., I, 22

¹⁶ Zerkânî, Muhammed Abdül'azîm, Menâhilü'l-'irfân fî Ulûmî'l-Kur'an, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004/1424, 1,277

¹⁷ Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmî'l-Kur'an, 1, 15

¹⁸ Zerkânî, Menâhil, 1, 177, 189

¹⁹ İbn el-cezerî, en-Neşr, 1, 6

²⁰ İsmi geçen sahabenin mushafları ile ilgili rivayetler için bkz. İbn Ebî Dâvud, Süleyman b. Eş'as es- Sicistanî, Kitabü'l-Mesahif, Tahkik ve tahric, Ebu Üsâme Süleym b. 'îd el-Hilâlî, Müessesetü Şâras, 2006/1427, s. 289, 295, 345, 369, 374, 381, 388.

²¹ Ahmed Cevdet Paşa, Hulasatü'l-Beyan fî Te'lîfî'l-Kur'an, Trc. Ali Osman Yüksel, İstanbul, 1989, s.41; Abdüssabûr Şahin, Tarihu'l-Kur'an, Kahire: Nahdatü Kur'an, 2007, s. 59-60;

²² Daha çok sahabe mushafı denilince ilk akla gelenler Übeyy b. Ka'b ve İbn Mes'ûd mushaflarıdır. Bu mushafların tertibinin farklılığı, (Muavizeteyn gibi bazı surelerin yazılmaması, kunut duası diye bilinen hal' ve hafd diye isimlendirilen duaların sure şeklinde mushafa alınarak bir takım) ilave ve noksanlıklar içermesi gibi sebeplerle Kur'an tarihini konu alan el-itkân ve el-Burhan gibi kaynaklarda kendilerinden bahsedile gelmiştir.

²³ Şahin, s. 60

lışması gibi olup²⁴, bir Mushaf cem'i çalışmasından farklı olduğu kanaati uyandırmaktadır. İbn Sîrîn'in Hz. Ali'ye ait bu kitabı görmek için Medine'ye yazıp bu kitabı istediği ancak bunu elde edemediği/herhangi bir bilgi alamadığı da nakledilenler arsındadır.²⁵

Abdüssabur Şahin, *Tarihu'l-Kur'an* adlı eserinde Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen Mushaf'ta pek çok şaz kıraatlerin ve bir çok tefsirî lafızların yer aldığına örneklerle işaret etmiştir²⁶. Halbuki Ebû Abdırrahman es-Sülemî'nin de dediği gibi Hz. Ali uzun zaman Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaf'a göre Kur'an okuyup imamlık yapmıştır.²⁷ Hatta hîn " ve talhin mendûd"²⁸ ayetindeki "ha" harfinin "ayn" harfi ile değiştirilmesine bile izin vermediği, bunun bir tebdil ve tağyir olduğunu vurgulayarak, tefrikaya düşülmemesi uyarısında bulunduğu nakledilmiştir²⁹. Ashab-ı Kiram'dan hiç birisi ne namazda imamlığı sırasında ne de onun dışında Hz. Ali'yi kıraatinden dolayı eleştirdiğine dair sahih bir rivayet nakledilmemiştir.

Hz. Osman Dönemi

Hz Osman zamanında yapılan Kur'an'ın istinsah çalışmasında yine Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu sahabileri toplayan Hz. Osman, onlara işin ve hametini anlattı. Huzeyfetü'l-Yemânî'nin Azerbaycan ve Ermenistan'ın fethi (647) sırasında şahit olduğu ihtilafın benzeri başka yerlerde de vuku bulmuş³⁰, bunun büyük bir fitneye dönüşeceği endişesi uyanmış, Hz. Osman'dan buna bir tedbir alınması istenmiştir. Hz. Osman da derhal istişarelere başlamış, bu istişareler neticesinde çalışma kriterleri belirlenmiş, komisyonda kimlerin görev alacağına, kimlerin müsveddeleri temize çekeceğine, Mushaflar çoğaltıldıktan sonra insanların elinde bulunan koleksiyonların yakılarak imha edilmesine varıncaya kadar yapılacak işler karara bağlanmıştır³¹. Bütün bu süreçte Hz. Ali yine Hz. Osman'ın yanında olmuştur. Özellikle şahıslara ait olan Kur'an koleksiyonlarının (Mushafların) yakılması emri İbn Mes'ud gibi bazı kimselere ağır gelmiş, Hz. Osman'ı bu kararından dolayı kınama cihetine gitmiş, Hz. Ali bunlara karşı Hz. Osman'ı savunmuş ve şöyle demiştir: "Osman hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyiniz. Allah'a yemin ederim ki, Osman, Mushaflarla ilgili çalışmalarının hepsini bizden bir cemaatin huzurunda

²⁴ Benzer bir yaklaşım için bkz. Âlûsî, Şihabüddîn es-Seyyid Mahmud, *Ruhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut: Daru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, 1985, 1, 22

²⁵ Suyutî, *İtkân*, 1, 77

²⁶ Şahin, *Tarihu'l-Kur'an*, s. 200-207

²⁷ Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz*, s. 68-69

²⁸ Vaki'a, 56/29

²⁹ Şahin, *Tarihu'l-Kur'an*, 238

³⁰ İbn Ebî Davud, *Kitabü'l-Mesahif*, s. 194; Zerkeşî, *el-Bürhan*, 1, 136

³¹ İbn Ebî Davud, *Kitabü'l-Mesahif*, s.207-208,211

gerçekleştirmiştir. O, bize sormuştu: Bu kıraatler hakkında ne dersiniz? Bana gelen haberlere göre Müslümanlar: Benim kıraatim senin kıraatinden daha hayırlıdır, diye konuşuyorlarmış. Bu sözler sahiplerini küfre düşürebilir. Biz de dedik ki: “Siz ne düşünüyorsunuz?” Dedi ki: Ben fırkalara ayrılıp ihtilafa düşmesinler diye Müslümanları bir tek Mushaf üzerinde birleştirmek istiyorum.” Biz de: Senin bu fikrine katılıyoruz” dedik”³²

Hz. Ali, Hz. Osman’ın, şahısların elinde bulunan Mushafların (koleksiyonların) yakılması konusunda da “Ey insanlar! Osman hakkında aşırıya gitmeyin Onun hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyin. Mushaflar veya Mushafların yakılması konusunda (yapılması gereken şeyi) eğer o yapmasaydı, onun yapmadığını ben yapardım,”³³ demiştir.

Bu konuşmalardan da anlaşılıyor ki, Hz. Osman’ın Mushaflarla ilgili aldığı kararları Hz. Ali’nin de içinde bulunduğu ashab ile istişare ederek almıştır. Hz. Ali de alınan kararlara uygun hareket etmiştir. Elde mevcut Mushafların yakılarak imha edilmesi sürecinde de Hz. Osman’a en büyük desteğin Hz. Ali’den geldiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen Hz. Ali elindeki koleksiyonu bu süreçte imha etmiş olabilir. Çünkü “eğer idarede ben olsaydım, onun yaptığını yapardım” sözünden bunu anlamak mümkündür. Dolayısıyla ister Hz. Ebû Bekir zamanında, ister ondan önce yazmış olsun Hz. Ali, elinde yazılı olan bu Mushaf’ı (koleksiyonu) Hz. Osman zamanında, Mushaflar istinsah edildikten sonra, elindeki Mushafları imha edenler gibi o da komisyon kararına uygun olarak imha etmiştir³⁴.

Hz. Ali’nin bu gün elimizde mevcut Hz. Osman Mushaf’ına göre Kur’an okuduğu ve okuttuğuna dair en ikna edici delil, Kıraat-ı Aşere imamlarından dördünün kıraât senedinin Hz. Ali’ye dayanmasıdır. Diğer bir ifade ile dört Kıraât İmamı, kıraâtı Hz. Ali’den almıştır. Yani şu kıraât imamları Hz. Ali’den Kur’an olarak ne duyup öğrendilerse kendilerinden sonraki kuşaklara Kur’an olarak onu nakletmişlerdir.

1. **Ebû Amr b. El-’Alâ**, Nasr b. Asım > Yahya b. Ya’mer > Ebü’l-Esved ed-Düelî > **H. Ali**³⁵
2. **Âsım b. Ebî’n-Necûd** > Ebû Abdirrahman es-Sülemî > **H. Ali**³⁶
3. **Hamze b. Habîb** > Cafer es-Sâdık > Muhammed el-Bâkır > Ali zeynelâbidîn > Hasan b. Ali > **H. Ali**³⁷

³² Kastalânî, İrşadü’s-Sârî, 7, 448; Ahmed cevdet Paşa, Hulasâtü’l-Beyan fi te’lîfi’l-Kur’an, s. 58. Benzer bir rivayeti el-Makdisî, Beyhakî’nin es-Sünenü’l-Kübrâ’sından nakletmiştir. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, el-Mürşidü’l-Vecîz, s. 54.

³³ İbn Ebî Davud, Kitabü’l- Mesahif, s. 207,208; Suyutî, İtkan, 1, 79

³⁴ Benzer bir yaklaşım için bkz. Zerkanî, Menahil, 1, 182

³⁵ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1, 123-124

³⁶ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1, 155

³⁷ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1, 165

4. **Kisâi** > Cafer es-Sâdık > Muhammed el-Bâkır > Ali Zeynelâbidîn > Hasan b. Ali > **Hz. Ali**³⁸

Kanaatimize göre Hz. Ali'nin kıraâtler ve Mushaf konusunda ashabin icma'ına muhalif ne kıraâti ne de Mushaf'ı vardır. Eğer böyle bir şey olsaydı halifeliği döneminde Mushafları buna göre düzeltilmesi gerekirdi.³⁹ Aksi halde Allah'ın kelamı diye okunup da yanlış olan, eksik veya fazla olan ne varsa, bunların sorumluluğu Hz. Ali'ye ait olurdu. Hz. Ali bu durumun farkında idi ve Kur'an üzerinde yapılan yanlışlıkların nasıl büyük bir vebal olduğunu en iyi bilenlerdendi.

II- Kur'an'ın Mushaf Halinde Cem Edilmesine Şiilerin Yaklaşım

Şiilerin imâmet anlayışı ve sahabilerin adaleti konusundaki düşünce ve inançları, kendi perspektiflerinden olaylara bakmayı zorunlu kılmış, Ehl-i beytin masumiyeti ve imametın nasla Hz. Ali ve evladının hakkı olduğuna delil teşkil edecek nasların mevcu Mushaf'ta olmayışı, onları yeni arayışlara sevk etmiştir. Çünkü imâmetın nasla sabit olduğunu savunmalarına rağmen bunu delillendirebilecekleri açık bir ayetin olmayışı, kayıp imamın ve onunla birlikte kayıp bir Mushaf'ın olduğu inancını zorunlu hale getirmiş, kendileri için delil olan ayetlerin bu Mushaf'ta olduğu düşüncesini doğurmuştur. Zira onlara göre Hz. Ali'nin imamet hakkını gasb edenler, onunla ilgili ayetleri Kur'an'dan çıkarmışlardır⁴⁰.

İbnü'n-Nedim *Fihrist*'inde şu bilgiye yer vermiştir: Ali (as), Peygamber'in vefatı sırasında bazı insanların telaşını gördü ve Kur'anı cem' edinceye kadar sırtına cübbesini almamaya yemin etti. Kur'an'ı cem' edinceye kadar üç gün evinde oturdu. Ezberden Kur'an'ın cem' edildiği ilk Mushaf'tır. Mushaf Cafer'in ailesinin yanında idi. (Râvi demiştir ki), ben, zamanımızda Ebû Ya'lâ Hamza el-Hüseynî (rh) yanında bir Mushaf gördüm. Ali b. Ebî Talib hattı ile yazılmış bu Mushaf'ın bazı varakları (yaprakları) düşmüştü. Uzunca bir süre (bu Mushaf Hz. Ali'den) Hz. Hasan'ın çocuklarına miras kalmıştı. Surelerin tertibi de bu(bugünkü elde mevcut) Mushaf'a göre idi."⁴¹

³⁸ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1, 172

³⁹ Zerkanî, Menahil, 1, 196

⁴⁰ Konu ile ilgili geniş açıklama ve örneklerle ilgili olarak bkz. Süleyman Ateş, İmamîyye Şiası'nın tefsir Anlayışı, Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi, XX, s.150 vd.; Musa Kazım Yılmaz, Şia'nın Kur'an İlimleriyle İlgili Görüşleri, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İstanbul, 1993, s. 175-179

⁴¹ İbnü'n-Nedî, Ebü'l-Ferec Muhammed b.İshak, el-Fihrist, Beyrut:Daru'l-Ma'rife, tsz, s.41-42. İbnü'n-Nedîm'in naklettiği bu rivayetle ve diğer rivayetlerle ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Tayyar Altıkulaç, Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, 2, s. 21-22

Bu bilgiye göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vefatından sonra evine çekilerek üç gün içerisinde ezberden Kur'an'ı cem etmiştir ve bu da ilk cem' edilen Mushaf'tır. Hz. Hasan'ın çocuklarına miras kalan bu Mushaf'ı gördüğünü söyleyen ravînin aksine İbn Sîrîn bu Mushaf'ı görmek istediğini, ama bunu elde edemediğini söylemiştir⁴². Bu Mushaf'ı birisinin görmesi, diğerinin görmek isteyip de görememesi bir birine zıt bir durum değildir. Ancak İbnü'n-Nedim'in rivayetinin (ve haza tertîbü's-süveri min zalike'l-Mushafi) şeklindeki son cümlesi, bu Mushaf'ın tertibinin bilinen (Hz. Osman) tertibi üzere olduğunu ifade edecek şekilde anlaşılmaya müsaittir. Bu da eğer bu Hz. Ali'ye ait bir Mushaf ise bu Mushaf'ın Hz. Osman Mushaflarından istinsah edildiğini gösterir. Çünkü Şii kaynaklarda Hz. Peygamber vefat edince Hz. Ali Kur'an'ı cem etti ve bir deveye yükleyip getirerek, "İşte Kur'an, ben onu cem' ettim" dedi. Bu Mushaf'ı Hz. Ali yedi cüz olarak hazırlamıştı. Her bir cüze Kur'an'ın baş tarafında yer alan bir sure ile başlamıştı. Örneğin: Birinci cüz, Bakara; ikinci cüz, Al-i İmran; Üçüncü cüz, Nisa; dördüncü cüz, Maide; beşinci cüz, En'am; altıncı cüz, Araf; yedinci cüz, Enfal suresi ile başlamıştır.⁴³ Buna göre Hz. Ali Mushaf'ının özel bir tertibinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu Mushaf'ı da Zecanî, *Tarihu'l-Kur'an*'da, h. 1353 yılında Neced'de Daru'l-Kütübî'l-Aleviyye'de Kûfî hatla yazılmış, sonunda "Hicri kırk yılında bunu Hz. Ali yazdı" şeklinde bir not düşülmüş olarak gördüğünü söylemiştir⁴⁴. Halbuki Hz. Ali'nin kendi Mushaf'ını nüzul sırasına göre tertib ettiği meşhurdur.⁴⁵ Yine bu rivayetlerden farklı tertiblerle Hz. Ali adı ile yazılmış farklı Mushaflardan söz edildiği anlaşılmaktadır. Şu bir gerçek ki, Hz. Ali'nin farklı tertiplerle birden çok Mushaf yazdığına dair elde hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Molla Muhsin el-Kâşî, Kur'an'ı ilk toplayan kişinin Hz. Ali olduğunu ve onun cem ettiği Kur'an'da hiçbir tebdil ve tağyirin olmadığını söyledikten sonra Kummî'nin Tefsiri'nden Hz. Ali'ye isnad edilen şöyle bir rivayet nakletmiştir:

Rasulullah vefat edeceği zaman Hz. Ali'yi yanına çağırıp şöyle dedi: "Ya Ali, Kur'an benim yatağımın arkasında sahifeler halinde duruyor. Onu al ve muhafaza et. Yahudilerin Tevrat'ı zayı ettikleri gibi Kur'an'ı zayı etmeyiniz." Hz. Ali de hemen oradan ipek ve kağıt parçalarına yazılı olan Kur'an'ı aldı, sarı bir bez içine sarıp mühürledi. Sonra da "vallahi, Kur'an'ı cem' etmeden cübbemi üzerime almayacağım"⁴⁶ dedi. Bir başka rivayette, Hz. Ali cem' ettiği

⁴² Suyûtî, İtkan, 1, 77

⁴³ Bkz. Zecanî, Ebu Abdillah, Tarihu'l-Kur'an, Müessesetü Hindavî, 2012, s. 75-77

⁴⁴ Zecanî, Tarihu'l-Kur'an, s. 46

⁴⁵ Suyûtî, İtkan, 1, 82; Zerkanî, Menahil, 1, 177; İzmirli, Tarih-i Kur'an, 9-10

⁴⁶ Zehebî, Mujammed Hüseyin, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, byy, 1976/1396, 2, 156-157'de Molla Muhsin el-Kâşî'nin es- Sâfi fi tefsîri'l-Kur'ani'l Kerîm adlı eserinden nakletmiştir.

bu Mushaf'ı alıp Ensar ve Muhacir'in bulunduğu bir yere getirip onlara arzetti. Ebû Bekir bu Mushaf'ı alıp ilk sayfasını açtığı anda kavminin kötülükleri ile karşılaştı. Hemen Ömer ileri atılıp, "onu al ya Ali! Bizim ona ihtiyacımız yoktur" dedi. Hz. Ali de hemen onu alıp, oradan ayrıldı. Bu Mushaf Hz. Ali çocuklarındadır ve onlardan biri bir gün gelip onu ortaya çıkaracaktır⁴⁷.

Şiiilerde İmamlardan nakledilen sözlü ve yazılı rivayetleri tartışmasız kabul eden, onlardan nakledilen rivayetleri akaid ve fıkıh alanlarında tek kaynak olarak kabul eden, mezhep içerisinde bu gün azınlık durumunda olan Ahbarî yorum geleneğini benimseyenlere⁴⁸ ait eserlerde rastlanan yukarıda naklettiğimiz (ve nakline yer veremediğimiz) birçok rivayetten anlaşılıyor ki, Hz. Ali ilk Mushaf yazan kişidir. O yazdığı Mushaf'ı Hz. Peygamber'in vasiyeti üzerine yazmıştır. Yazdığı Mushaf'ın materyallerini Hz. Peygamber'den almıştır. Kağıt ve ipek türü malzeme üzerine yazılı olan Mushaf malzemelerini Hz. Ali alarak üç gün içerisinde ezberinden bir Mushaf yazıp, ensar ve muhacir sahabilerin olduğu bir meclise alıp getirmiş, "işte Hz. Peygamber'in vasiyeti olan Mushaf'ı cem' edip size getirdim,, demiş, Hz. Ebû Bekir ve Ömer onun Mushaf'ını kendisine iade ederek "bizim buna ihtiyacımız yok" demişlerdir. Hz. Ali de bu Mushaf'ı kendi evladına korumaları için bırakmış, bu Mushaf Hz. Hasan evladından Hz. Hüseyin evladına ve on iki imama geçmek suretiyle korunmuştur. On ikinci imamda olan bu Mushaf, onunla birlikte bir gün ortaya çıkacaktır, şeklinde bir itikat gelişmiştir. Buna göre Kur'an ilk kuşak ashab tarafından korunamamış, tebdil ve tağyire uğramıştır. Ehl-i beyt hakkındaki tüm ayetler Mushaf'tan çıkarılmak suretiyle noksanlaştırılmıştır. Hatta Tabersî'nin rivayetinden, Hz. Ebû Bekir'le Ömer tarafından Zeyd b. Sabit'e, Hz. Alinin Mushaf'ına alternatif bir Mushaf yazdırılmıştır.

Bu şekilde özetlenebilecek bir Kur'an anlayışının pek çok yönden sorgulanması gerekir. Örneğin, inanç esaslarının sıhhati, dini ve dünyevî maslahatlar, hukuk ve ahlak kurallarının kaynağı açısından iyice irdelenmesi gereken bu düşüncenin bir de tarihi açıdan Hz. Ali'nin hilafetinin meşruiyeti ve otoritesi açısından da incelenmesi gerekir. Kendi imametinin ve velayetinin meşru delillerini ortaya koymaya muktedir olamayan bir halifenin amme menfaatini korumada başarısız bir konuma indirgenen bir Hz. Ali'nin hem adaleti, hem şecaati, hem de dinin en temel değerleri üzerindeki hassasiyeti tartışmalı hale gelmiş olmaz mı? Hz. Ali gibi mümtaz bir şahsiyetin bu şekilde töhmet altında bırakılmasını dinî, akli ve vicdani açıdan doğru bulmadığımızı ifade etmek isterim.

⁴⁷ Zehebî, et-tefsîr ve'l-Müfessirûn, 2, 157-158. Bu rivayeti de yine el-Kâşî, Kummî'nin Ebû Zerri'l-Gifârî'den rivayeti olarak nakletmiştir. Bu rivayet için ayrıca bkz. Tabersî, Ebû Mansur Ahmed b. Ali, el-İhticâc, Talik, Muhammed Bakır el-Musevî el-Horasân, Beyrut, 1981/1401, 1, 155-156

⁴⁸ Bkz. Mehmet Ünal, Kıraat Kriterleri Bağlamında Kıraatlerin Tevâtürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı, Milet ve Nihal, Cilt, 8; sayı, 3; Eylül-Aralık 2011, s. 79

İmamiyye Şiası içerisinde ortaya çıkan ve diğer kolun aksine dinî hükümlerin tespit edilmesi ve anlaşılması konusunda istidlal metodunu benimseyen, içtihadı önem veren ve mezheb içerisinde çoğunluğu oluşturan Usuliyye⁴⁹ koluna mensup olan alimler ise Kur'an'ın tahrif edildiğine dair iddiaları reddetmektedirler. Örneğin, es-Seyyid el-Murtaza'ya göre Kur'an'da ziyade ve noksan yoktur. Bu görüşe katılmayan bazı imamiyye ve Haşeviyye'ye itibar edilmemelidir. Kur'an'ın tahrife uğradığını iddia edenler, sahih zannettikleri bir çok zayıf hadisi rivayet edenlerdir⁵⁰.

Şii Müfessir el-Huî de Kur'an'ın tahrif edildiğine dair iddiaları reddederken tahrifi altı maddede ele alarak açıklamıştır. Ona göre Kur'an'a ilaveler yapıldığını iddia etmek bir tahriftir ve ittifakla batıldır. Ancak Kur'an'dan bazı şeylerin noksan olduğu, elimizdeki mevcut Kur'an'ın asıl Kur'an'ı kapsadığı şeklindeki tahrifte ise ihtilaf vardır diyerek, Kur'an'da bazı eksiklerin olabileceğine açık kapı bırakmıştır⁵¹.

Müfessir Âlûsî *Ruhu'l-Me'ânî*'nin mukaddimesinde Şii müfessir Tabressi'nin *Mecmau'l-Beyân* adlı tefsirinden yukarıda zikri geçen Seyyid Murtaza'ya ait görüşü naklettikten sonra, Tabressi'nin Kur'an'ın tahrif olmasını akla ve realiteye uygun bulmayan, Kur'an'ın sahih bir yolla günümüze kadar gelmesi ile ilgili ilmin, şehirler, büyük olaylar ve meşhur kitapların varlığı ile ilgili bilgi kadar tevatür ifade ettiği şeklindeki kanaatini aktarır. Ona göre Kur'an, nübüvvet pınarının kaynağı, şer'î ilimlerin ve dinî ahkâmın dayanağıdır. Müslüman alimler onun hifz-ı himayesi konusunda i'rabından kıraatine kadar tartışmaya konu olan her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilmeleri, Kur'an'ın ta ilk zamanlardan beri çok titiz ve itinalı bir koruma altında olduğunu göstermektedir⁵².

SONUÇ

Hz. Ali İslam Ümmetinin en saygın simalarından biridir. Müstakil Mushaf sahibi olduğu nakledilen ashab gibi Hz. Ali'nin de bir Mushaf'ının olması tabiidir. Ancak diğer sahabe Mushaf'ları gibi bu da Hz. Ali'nin kendine özel bir Mushaf'ı olup, Kur'an ayetlerinin bir araya toplandığı ve kendine göre tasnif ettiği bir koleksiyondan başka bir şey değildir. Bu Mushaf'ın ne imlası, ne tertibi, ne de sure ve ayetleri ile ilgili sahabe içerisinde bir görüş birliğinden/icmattan söz edilmemiştir.

⁴⁹ Ünal, Milet ve Nihal, s. 80

⁵⁰ Muhammed cevvad el-Belağî, *Âlâu'r-Rahman fi Tefsiri'l-Kur'an Mukaddimesi*, s. 26'dan naklen bkz. Musa Kazım Yılmaz, *Şia'nın Kur'an İlimleri ile İlgili Görüşleri*, s. 183

⁵¹ El-Huî, *el Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, s. 199-200'den naklen bkz. Musa Kazım Yılmaz, *Şiilik Sempozyumu*, s. 181

⁵² Bkz. Âlûsî, Şihabüddin Mahmud, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'anî'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut, 1985/1405, Mukaddime, s. 26

Hız. Ali, Hız. Ebû Bekir ve Hız. Osman dönemlerinde Kur'an üzerinde yapılan çalışmaları tasvip etmiş, sahabenin icmasına katılmış, bu çalışmayı yapan hem Hız. Ebû Bekir, hem de Hız. Osman'ı övmüş, onların bu çalışmaları hakkında ileri-geri söz söyleyenleri susturmuştur. Kendisine ait olduğu söylenen Mushaf'ını muhtemelen Hız. Osman zamanına kadar muhafaza etmiş, Hız. Osman'ın resmi Mushaflar dışındaki Mushafların yakılarak imha edilmesi kararına uyararak Mushaf'ını imha etmiş olabilir. Çünkü ondan sonra bu Mushaf'la ilgili sağlıklı hiçbir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Konu ile ilgili bir esrar perdesi bütün rivayetlerin üstünü örtmüş, gizemli bir hal almıştır. Konu ile ilgili rivayetler Şii ve Sünnî kaynaklarda farklı değerlendirilmiş, zaman zaman İslam ümmetinin yarası haline gelmiştir.

Sünni anlayışa göre Hız. Peygamber zamanında ihtiyaç hissedilmeyen Kur'an'ın bir Mushaf halinde cem' edilmesi çalışması, Hız. Ebû Bekir döneminde bir zaruret halini almış, Yemame savaşları bardağı taşıran son damla olmuştur. Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer ve Zeyd b. Sabit ile konuyu görüştüğten sonra sahabenin ileri gelenleri ile de istişare etmiş, Hız. Ali, Übeyy b. Ka'b, İbn Mes'ûd'un da aralarında bulunduğu bir grup sabinin yardım ve desteği sağlanmıştır.

Hız. Osman döneminde kıraat ihtilaflarının bir fitneye dönüşmesi tehlikesi karşısında Huzeyfetü'l-Yemânî'nin müracaatı ile Hız. Ali'nin de aralarında bulunduğu ashabin ileri gelenleri ile istişare edilmiş, yapılacak çalışmanın kriterleri belirlenmiş, şahıs Mushaflarının yakılarak imha edilmesine karar verilmiştir. Abdullah b. Mesu'ûd bir süre kırgınlıktan kaynaklanan bir tepki ile Mushafların yakılarak imha edilmesi ile ilgili karara karşı çıksa da daha sonra o da Hız. Osman Mushafları üzerindeki sahabenin icmasına katıldığı rivayet edilmiştir. Ancak Hız. Ali'nin bu süreçte Mushaf'ı ile ilgili nasıl bir karara vardığı kaynaklarda belirtmemiştir. Yalnız şu kadarı bilinmektedir ki, Hız. Ali, Hız. Osman'ı bu konuda tam olarak desteklemiş, onun karşısında muhalif olanları susturmuş, eğer yönetimde ben olsaydım Osman'ın yaptığını yapardım, demiştir. Hız. Osman'ın Mushafların yakılarak imha edilmesi kararına tam destek verenlerden birisi olarak Hız. Ali'nin kendi Mushaf'ını yakarak imha etmemesi, Hız. Ali gibi birisinin şahsiyeti ile bağdaşmamaktadır. Sözü'nün her zaman eri olarak bilinen Hız. Ali, kanaatimize göre verdiği sözün gereği olarak Mushaf'ını imha etmiş ve Hız. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaf nüshalarından birini esas alarak yeniden bir Mushaf yazmış olabilir. Zira sonradan Hız. Ali adına yazıldığı tahmin edilen ve kütüphanelerde Hız. Ali Mushaf'ı diye isimlendirilen Mushafların imla ve tertib açısından Hız. Osman Mushaf'ına uygunluğu bu ihtimali güçlendirmektedir. Hatta bunlardan sade-

ce bir tanesi Hz. Ali'ye ait, diğerleri müstensihler tarafından çoğaltılmış veya ona nisbet edilmiş olabilir.⁵³

Şii kaynaklar Hz. Ali'ye ait bir Mushaf'ın olduğu, bunu Hz. Peygamber'in ona vasiyet ettiği, bu Mushaf'ın tertib ve muhtevasının farklı olduğu, şimdiki mevcu Mushaf'ın eksik olduğu şeklindeki rivayetleri merkeze alan bir anlayışla Kur'an'ın Hz. Peygamber'e indirildiği şekilde muhafaza edilmediği düşüncesine dayalı bir anlayışla Kur'an'a yaklaştıkları görülmektedir. Şii-lerin Ahbariyye yorum geleneğine sahip ilk dönem rivayet eserlerinde çokça görülen ve savunulan bu anlayışa göre Hz. Ali Mushaf'ının dışında kalan Mushaf'lar tam değildir. Ehl-i Beytle ilgili kısımlar çıkarılmıştır. Hz. Mushaf'ı tam ve mükemmel bir şekilde on ikinci İmam olan Muhammed Mehdî'dedir. İmametinin de alameti olan bu Mushaf bir gün mutlaka insanlara Mehdî tarafından getirilecek, açığa çıkarılacaktır.

Şii-lerin usulî yorum metona sahip alimleri ise Kur'an'ın tam olduğunu, bir fazlalığının olmadığını, eksikliği konusunda ise ihtilafların olduğunu söylemişlerdir. Bunu söyleyenlerin düşüncelerinin saf ve berrak olmadığını, ahbarilerin rivayetlerinin etkisinde olduklarını söylemek mümkündür. Ancak çoğunluğu teşkil eden Şii İmamiyye alimlerinin Kur'an'ın günümüze kadar korunarak geldiği, mevcut Kur'an'ın bu haliyle Allah tarafından Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an olduğu, noksanlık ve ziyadelik bulunmadığı kanaatinde oldukları anlaşılmaktadır.

Kur'an üzerinde ehl-i Sünnet ile Şia arasında bu ortak zeminin oluşması, ihtilafları en aza indirmek ve problemlerin çözümünde ortak bir nas üzerinde mutabakat sağlamak adına sevindiricidir ve ortak aklın gelişmesine katkı sağlayacağı ümit edilir.

⁵³ Konu ile ilgili araştırmalar yapan Tayyar Altıkulaç da bu mushaf'ları görüp bizzat baştan sona okuyarak incelediğini söylemiştir. Bu hocamızın kanaati de bu nushaların mustensihlerin çoğalttığı veya Hz. Ali'ye yazdığı Kur'an'ı nisbet edenlerin yazdıkları nüshalar yönündedir. Bkz. Tayyar Altıkulaç, Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, 2, s. 23.

NEHCÜ'L BELÂĞÂ'DAKİ SİYASÎ MEKTUPLARIN ANALİZİ

Hakan Can*
Abdulkaki Kınısün**

ÖZET

Nehcü'l Belâğâ, Hz. Ali'nin irad ettiği hutbelerinden, birtakım veciz sözle-
rinden ve konuşmalarından, çeşitli maksatlarla yazılan mektup, emirname ve
vasiyetlerinden oluşmaktadır. *Nehcü'l Belâğâ*'nın her ne kadar Hz. Ali'ye ait
olup olmadığı tartışıl-
sa da yaygın kanaat bu eserin Hz. Ali'ye ait olduğu şek-
lindedir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra yaşanan hilafet kavgalarının ve si-
yasal çekişmelerin cereyan ettiği ilk zemine inmek önemlidir. Bu açıdan bi-
rincil kaynak niteliğinde olan *Nehcü'l Belâğâ* üzerine yoğunlaşmak önem arz
etmektedir. Bu çalışmada Hz. Ali'nin siyasi nitelik taşıyan ve onun siyasi kişi-
liği ortaya koyan mektuplarını analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca onun siya-
set anlayışına dair önemli kodlar içeren valilerine gönderdiği vasiyet niteli-
ğinde olan mektupları da konu kapsamına dâhil edilmiştir. Mektuplardan ha-
reketle Hz. Ali'nin yönetim hakkı talebinde bulunduğu ve bu hakkının gasp
edildiği inancına sahip olduğu anlaşılmaktadır. *Nehcü'l Belâğâ*'da siyasi rakibi
Muaviye'nin, Hz. Ali tarafından işin ehli olmayan, sahabeyi değerlendirme
yetkisi bulunmayan, yoldan çıkmış ve birçoklarını da yoldan çıkarmış bir kişi
olarak tasvir edildiği görülmektedir. Hz. Ali'nin *Nehcü'l Belâğâ* eksenindeki
yönetim anlayışına dikkat çekilecek olursa; paylaşımcı, halkçı, adil, eşitlikçi,
barışçıl, diyalog yanlısı, uzlaşmaya dayalı, hesap sorulabilir, denetimli esnek ve
merhametli bir yönetim anlayışı ile karşılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Nehcü'l Belâğâ, Muaviye, Mektup, Hilafet, Siyasi.

ANALYSIS OF POLITICAL LETTERS IN NAHJ AL-BALAGHA ABSTRACT

Nahj al-Balagha includes sermons, tafsirs, narrations, and letters, orders
and will attributed to Ali. Although it was debated whether *Nahj al-Balagha*

---

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı,
(ilahiyahtakan21@gmail.com).

** Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, (hapishanedefterle-
ri2@gmail.com)

was authored by Ali, the prevalent view is that it was written by Ali. It is important to investigate the initial period after the death of the Prophet when struggles for the caliphate fights and political strife were prevalent. Thus, it is important to focus on *Nahj al-Balagha*, which is a primary resource for this period. The present study aimed to analyze political letters written by Ali that reflect his political personality. Furthermore, his letters to governors, which include significant codes on his political views, were also included in the present study. Based on these letters, it was observed that Ali had claimed the right to administration and claimed that this right was usurped. In *Nahj al-Balagha*, it was observed that his political rival Muawiyah I was described as an incompetent individual who did not have the authority to assess the Companions, was misguided and has misguided several others. A focus on Ali's administrative approach in *Nahj al-Balagha* would demonstrate that he had a participative, populist, fair, egalitarian, peaceful, pro-dialogue, consensual, accountable, self-controlled, flexible and compassionate administration approach.

Keywords: Ali, *Nahj al-Balagha*, Muawiyah I, letters, caliphate, politics.

GİRİŞ

Nehcü'l Belâğâ, Hz. Ali'nin hutbe, konuşma, vasiyet, mektup, emirname ve veciz sözlerinden oluşmaktadır. Seyyid Şerif er-Radi'nin (ö. 406/1015) derlediği eserin birçok tahkikli basımı yapılarak eser üzerine birtakım şerhler yazılmıştır. Eser, Hz. Ali'nin vefatından yaklaşık 360 yıl sonra tamamlanmıştır. Arapça baskıların en önemlileri arasında Muhammed Abduh ve Subhi Salih'in baskıları gösterilmektedir.¹ *Nehcü'l Belâğâ*'nın daha önce eksik bazı çevirileri yayımlanmış olup bunlardan en meşhuru Abdülbaki Gölpinarlı'nın çevirisidir. Ancak bu çeviri de serbest bir çeviri tarzındadır. Eser 2006 yılında Adnan Demircan tarafından Muhammed Abduh'un şerhli yayımı esas alınarak Türkçe'ye yeniden tercüme edilmiş ve bu çevirinin de birçok yeni baskısı yapılmıştır. Bu çalışma yapılırken mektupların tercümesinde Adnan Demircan'ın çevirisi esas alınmıştır.

Biz burada Şerif Radi tarafından derlenen metinlerin Hz. Ali'ye ait olup olmadığını veya ne kadarının ona nispet edilebileceğini tespit etmek niyetinde değiliz. Amacımız derlenen eserde yer alan ve Hz. Ali'ye nispet edilen siyasi mektuplardan, onun siyasi anlayışını ve meselelere yaklaşım biçimini irdelemek ve ortaya koymaktır. Dolayısıyla bunun izini sürebilmek için bize bolca

¹ Ali Aksu, "Nehcü'l Belâğâ'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye Ve Uyanları", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XII/2 (2008): 36.

malzeme sunan, dönemin siyasal atmosferini en iyi yansıtan bir metin olan *Nehcü'l Belâğâ* bu açıdan ayrı bir önem taşımaktadır.

1. Nehcü'l Belâğâ'da Hilafet Meselesi

Hilafet meselesi, Hz. Peygamberin vefatından hemen sonra gündeme gelerek daha sonraki süreçlerde cereyan eden pek çok hadiseye kaynaklık etmiştir. Hz. Ebubekir'in hilafetiyle başlayan süreç aynı zamanda sahabe arasındaki siyasi kavgaların, çatışmaların ve kırgınlıkların başlangıcı olmuştur. İlk halifenin seçiminde; Ensarlık-Muhacirlik, Kureyşli olmak, Hâşimilik hatta Emevilik gibi pek çok eğilimin yanı sıra Hz. Ebubekir, Sad bin Ubade ve Hz. Ali gibi hilafet talebinde bulunan pek çok siyasal aktör de bulunmaktadır.²

Sözgelimi Hz. Ali Müslüman devletinin başına geçmeyi çok istemekteydi. Hz. Ali hilafetin Hâşimilerin dolayısıyla kendi hakkı olduğunu düşünüyordu. Hâşimilerin halife adayı Hz. Ali'nin, ayrıca Hz. Peygamberin akrabası olmak gibi bir ayrıcalığı da vardı. Bu nedenle Hz. Ali'nin, hilafet makamın Hz. Ebubekir'in eline geçmesini kabullenmesi oldukça zor olmuştur. Hilafet meselesinin; iktidar kavgalarının, siyasi hatta kabilevi çekişmelerin odağında bulunmasını doğal karşılamak gerekir. Zira hilafet, sahabenin Hz. Peygamberden sonraki ilk siyasi sınavıdır bu sebeple sahabenin zorlanmasını gayet makuldür.³

Bu arka plandan hareketle (hal böyle olunca) hilafet kavgalarının ve siyasal çekişmelerin cereyan ettiği o ilk zemine inmek yerinde olacaktır. Nitekim hilafetin tarihsel iz düşümüne ilk elden tanık olan *Nehcü'l Belâğâ* bu açıdan önem arz etmektedir. Söz konusu siyasal atmosferi, *Nehcü'l Belâğâ*'nın siyasi mektuplaşmalarında somut bir biçimde görmek mümkündür. Dolayısıyla hilafet hadisesine *Nehcü'l Belâğâ*'daki siyasi mektuplar üzerinden geçiş yapmak daha makul olacaktır.

Nehcü'l Belâğâ'nın siyasi mektupları incelendiğinde Hz. Ali'nin siyasal hak yani yönetim hakkı talebinde bulunduğu, kendi hakkının ihlal hatta gasp edildiğini belirten ifadelerle rastlanılmaktadır. Hz Ali hilafetin⁴ kendi mağsup hakkı olduğunu *Nehcü'l Belâğâ*'nın pek çok yerinde ileri sürmüştür. Hilafete dair hak talebi siyasi mektuplarıyla sınırlı kalmamaktadır. Siyasi hutbelerinde daha detaylı ve keskin bir dille karşılamaktayız. Hatta siyasi hutbeleri dikkate

² Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 54-65.

³ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 63-69.

⁴ Burada dikkat çekilmesi gereken husus, hilafetin dini yetke olmaktan ziyade bir idare/hükümet şekli olduğu gerçeğidir. Hilafeti, doğrudan doğruya toplumun işi olup zamanın ve mekânın gereklerine göre değişen mekanizma olarak algılasak konu daha makul düzeyde anlaşılacaktır. Nitekim Akbulut'a göre, hilafeti Allah'ın ya da Resulünün vekilliği olarak algılama yanlışlığı, problemin kaynağında yatar. Oysa ümmetin ya da çağımızın diliyle halkın vekâleti olarak kabul edersek sorunların üstesinden gelmek daha kolay olur. Bkz; Akbulut, , *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 82-88.

alındığında mektuplardaki söz konusu itirazın daha kısık sesle dillendirildiğini bile söyleyebiliriz. Zira siyasi hutbelerinde bilhassa şıkşıkkiye⁵ hutbesinde, hilafetin en başından kendi hakkı olduğu bilinmesine rağmen siyasi komplo-larla elinden alındığını çok sert bir dille ifade etmektedir. Söz konusu hutbede Hz. Ali'nin ilk itiraz mercii, ilk siyasi rakipleri olan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e yöneliktir. Bu nedenle hilafet hususunda ilk kırgınlığını olanlarla yaşamakta ilk ciddi ve sert eleştirilerini haliyle onlara yöneltmektedir.

Çünkü Hz. Ali, Peygambere yakınlığı (biz peygamberin ailesiyiz bu hali-felik işi bize yakışır), Hz. Peygamberin onun hakkında söyledikleri (velayet-gadir-i hum ve ilmiyle ilgili) kahramanlıkları, vs.'den ötürü yönetimin asli un-suru olduğunu düşünmektedir. Nitekim Haşimîlerin doğal adayı Hz. Ali, şö-y-le demektedir: "Hilafete benden daha layık olan kimse yoktur." Kendisine ne-den biat etmediğini soran Ebubekir'e ise "... Fakat biz işte yani hilafette hak-kımız olduğuna inanıyoruz. Ama siz bunu zorla elimizden aldınız cevabını vermişti"⁶ Akil b. Ebi Talib'e gönderdiği mektupta yönetsel hak talebi bariz bir şekilde görülmektedir: "Kureyş'i sapkınlıkta koşmalarıyla, ihtilafla meşgul olmalarıyla ve dalâlette inat etmeleriyle baş başa bırak. Benden önce Resûlul-lah'la (s) savaşmak üzere ittifak ettikleri gibi benimle savaşmak üzere ittifak etmişlerdir. Kureyş, bana yaptıklarının karşılığını görsün! Benimle akrabalık bağı kopardılar; annemin oğlunun⁷ otoritesini benden zorla aldılar."⁸ Aynı iddiasını Muaviye ile gerçekleşen bir diyalogunda şöyle sürdürmektedir:

Ebubekir'e, Ömer'e ve Osman'a bey'at eden topluluk, bana da onlara bey'at ettikleri şartlarla bey'at etti. Hazır olanın tercihte bulunma ve hazırda olmayanın da reddetme hakkı yoktur. Danışma, Muhacirlerle Ensarındır. Eğer bir kişi üzerinde birleşip onu imam olarak isimlendirmişlerse, bu, Allah'ın da razı olduğudur. Biri, kararlarına karşı çıkarak ya da bidatle onların emrinden çıkarsa, onu çıktığı şeye geri çevirirler. Eğer reddederse, müminlerin yolunun dışında izlediği şeyden dolayı onunla savaşır. Allah, üstlendiği şeyden onu sorumlu tutar.⁹

Ali hilafetin gaspından bahsederken söz konusu vaziyetin, boğazına dü-ğümlendiğini ancak duygularını sakladığını ve buna mukabil sabretmeyi ter-cih ettiğinden söz etmektedir.¹⁰ Bu husus Hz. Ali ile Mâlik el-Eşter arasında gerçekleşen mektuplaşmalara şöyle yansımıştır:

⁵ Hz. Ali, *Nehcü'l-Belâğâ*, Der: eş-Şerif er-Radî, çev. Adnan Demircan, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 40-43.

⁶ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavga*, 63-64.

⁷ Hz. Peygamber'i kastetmektedir.

⁸ *Nehcü'l-Belâğâ*, 302.

⁹ *Nehcü'l-Belâğâ*, 270.

¹⁰ *Nehcü'l-Belâğâ*, 40.

Peygamber (s) vefat edince Müslümanlar ondan sonra yönetim hususunda birbirleriyle çekiştiler. Allah'a yemin olsun ki, ondan (s) sonra Arapların bu işi onun ehl-i beytinden koparacağı ve benden uzaklaştıracağı kalbime atılmamış ve aklıma gelmemişti. Falancaya bey'at etmek için insanların üşüşmesi beni korkuttu. İnsanların İslam'dan döndüklerini ve Muhammed'in (s) dinini yok etmeye davet ettiklerini görünceye kadar kendimi [bey'at etmekten] tuttum.¹¹

Bu mektupta Hz. Ali bir taraftan hak ihlaline vurgu yaparken beri taraftan toplumun-ümmetin selameti için suskun kaldığını ifade etmeye çalışmaktadır. Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere Hz. Ali'nin, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a biati Şeriatî'nin deyişiyile suskunluk dönemine tekabül etmektedir. İçi kan ağlayarak suskun (bırakıldığı) kalmak mecburiyetinde olduğu tarihsel dönemektir bu aynı zamanda. Ona göre Ali, "gözümde diken boğazımda düğüm var" demesine rağmen İslam ayakta kalabilsin diye en zorlu sıkıntıların ve en büyük kötülüklerin sahneye konulması karşısında yirmi beş yıllık tahammül ve sükûta kalmıştır.¹²

Ancak ta en başından beri hilafetin kendi mağsup hakkı olduğunu düşünen Hz. Ali Hz. Osman'ın öldürülmesiyle iş başa gelince çekimser davranır. Hilafeti ancak tüm halkın onayı alınmak kaydıyla kabul eder. Özellikle bedir ehlinin görüşünün alınmasını istemesi sahabe desteğini almaya yönelik stratejik bir hamledir.¹³ Dolayısıyla yönetime gelme şeklinin rıza ve onaya (seçim esasına) dayalı olduğunu vurgulama ihtiyacı hisseder. Nitekim Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'e gönderdiği bir mektupta şunları kaydetmektedir:

Gizleseniz de biliyorsunuz ki, insanlar beni istemeden ben onları istemedim; bana bey'at etmeden bey'atlerini kabul etmedim. Sizler ise beni isteyip bey'at edenlerdensiniz. Halk bana ne galip bir otorite, ne de hazır bir meta için bey'at etti. İtaat ederek bey'at ettiyseniz dönün ve yol yakınken Allah'a tövbe edin! İstemeyerek bana bey'at ettiyseniz, itaat izhar edip isyanı gizlemeniz sebebiyle bana, size karşı bir yol kıldınız."¹⁴

Bey'atı, onayı halka nispet etmekle bir nevi kendi yönetiminin deyim yerindeyse halk tabanlı olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Muaviye ile gerçekleşen bir diyalogunda aynı hususa dikkat çekmek süratıyla yönetimin meşruiyetine vurguda bulunmaya çalışmıştır. Hz. Ali'nin hilafeti kabul etmesindeki olası diğer bir etkeni; siyasal, ahlaki ve konjonktürel zorunluluk olarak değerlendirmek mümkündür: Zira Mâlik el-Eşter'i vali olarak atadığında onunla

¹¹ *Nehcü'l-Belâğâ*, 334.

¹² Ali Şeriatî, *Ali*, (İstanbul: Söylem Yayınları, 2002), 83-84.

¹³ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 168.

¹⁴ *Nehcü'l-Belâğâ*, 329-330.

Mısırlılara gönderdiği bir mektupta gözettiği hususlar ve sarf ettiği ifadeler kanaatimizi güçlendirmektedir.

Allah'a yemin olsun ki, bütün yeryüzünü doldurmuş olsalardı ve onlarla tek başıma karşılaşmış olsaydım, ne aldırır ne de yalnızlık hissederdim! Ben, onların üzerinde buldukları dalaletten ve benim üzerinde olduğum doğru yoldan, kendimden basiret ve rabbimden yakın üzereydim. Allah'la karşılaşmanın özlemini çekiyor, sevabının güzelini ümit ederek bekliyordum. İslam'ı ve ehlini desteklemediğim takdirde onda bir çatlak ya da yıkılma görmekten korktum. İslam'ın başına gelecek musibet, bana, az günlerin metaı olan ve serabın gözden kaybolması gibi ya da bulutun dağılması gibi kaybolacak olan idarenizin ıskalanmasından daha ağır gelecekti. Bu olaylarda ayağa kalktım. Böylece batıl uzaklaşp yok oldu ve din rahatlayıp sakinleşti.¹⁵

Mektup nazarı itibara alındığında, Hz. Ali'nin kırgın olduğu siyasi iktidar politiğine rağmen hilafet gömleğini üzerine geçirme gerekçesi, evvela tıpkı Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e karşı suskunluğu tercihindeki maslahat gerçektir. Ayrıca, Hz. Ali'nin inancı, değerleri, ahlaki sorumluluk bilinci ile genç Müslüman toplumunun ve İslam'ın maslahatı, kabil etkenler arasında zikredilebilir.

2. Nehcü'l Belâğâ'da Muaviye Portresi

Hakkı şahıslara göre değerlendirme önce hakkı tanı

Sonra şahısları ona göre değerlendir. Hz. Ali

Yukarıda *Nehcü'l Belâğâ'* dan ifadesini alıntıladığımız Hz. Ali'nin öyle davranıp davranmadığı veyahut ne kadar öyle davrandığı siyasi mektupları incelendiğinde tartışmalı hale gelecektir. Zira *Nehcü'l Belâğâ'daki* söylemleri takip edildiğinde zaman zaman kendisini hakkın merkezine koyduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Şöyle ki Hz. Ali, söz konusu eserin bazı yerlerinde kendisini canlı-mücessem Kur'an ve konuşan Kur'an olarak tanıtmaktadır. Dolayısıyla bu bağlamdan hareketle *Nehcü'l Belâğâ'daki Muaviye Portresini* incelemenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Mevzu bahis eserdeki siyasi mektuplardan hareketle Muaviye portresine geçecek olursak;

Nehcü'l Belâğâ esas alındığında tipik siyasi rekabetin ötesinde bir Muaviye portresi çizilmektedir. Muaviye, bizim ötekisi, içerinin dışarısı, dinsel topluluğun düşkünü, pragmatist-oportunist, kurnaz-sinsi, ehliyetsiz-liyakatsiz bir figür olarak resmedilmektedir. Dolayısıyla kabilevi çekişmelerden tutun dinsel itham ve tanımlamalara oradan ahlaki kişilik karakter çözümlemelerine varan bir yelpazede yaklaşmak daha doğru neticeler verecektir.

¹⁵ *Nehcü'l-Belâğâ*, 334-335.

Nehcü'l Belâğâ'da Muaviye portresi, kabaca ve öz tabirlerle ifade edilecek olursa; İslam'dan hakiki manada nasiplenmemiş, (pek de sahabe tanımlamasına uymayan) muhteris, karaktersiz, kifayetsiz, bencil, çıkarıcı, hilebaz bir fitneci ve din taciridir. Bu ifadeler esas alındığında Sünni-Ortodoks İslam muhayyilesindeki sahabe imgesi problemlili hale gelmektedir. Burada sahabenin bilindik tanımı ve genel kabul gören/gelenekselleşmiş şekliyle kabul görmediğine tanık olmaktadır. Geleneğin mümini ve tabini açısından kabul görse bile/geçerli olsa bile en azından devrin tanıkları yani çağdaşlar arasında bildiğimiz anlamda geçerli bir sahabe kategorizasyonu yoktur. Haliyle gündelik yaşamdaki/dildeki Ahmet-Mehmet didişmesi ya da siyasal muktedir ile muhalefet çekişmesinin¹⁶ bir benzerinin Hz. Ali-Muaviye arasında cereyan ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Hz. Ali ve Muaviye'yi birer tarihsel özne ve siyasal aktör olarak kodlamak gerekir ki söz konusu siyasi mektuplardaki ifadeler/tabirler anlaşılabilirliğin yerine oturabilir. Siyasi mektuplar üzerinden irdeleyecek olursak;

Hz. Ali ile Muaviye arasındaki çekişmenin ana faktörlerinden birisi Halife Osman'ın katlidir. Muaviye bu hadiseyi siyasi propaganda aracı olarak ve Ali'yi yıpratmak adına sürekli gündemde tutarak toplumda meydana gelen huzursuzluklardan Hz. Ali'yi sorumlu tutmaktaydı. Kendisini Hz. Osman'ın varisi ilan eden Muaviye onun katlinden Ali'yi sorumlu tutarak propaganda sayesinde Ali'ye karşı cephe oluşturmayı amaçlıyordu. Politik hadise dinsel bir mesele haline getiren Muaviye; "Ey Ali bizi helak ettin ve bu işi müminlerin emirine sen yaptın" demek suretiyle siyasi bir olayı hukuki-şeri bir olaya dönüştürmeye çalışıyordu. Akbulut'a göre hilafetin en kuvvetli adayı Ali'yi Osman'ın öldürülmesinden sorumlu tutmak bu planın önceden hesaplanmış aşamasıydı.¹⁷ İkili arasında gelişen-gerçekleşen mektuplaşmalara göz atıldığında hadise şu şekilde cereyan etmektedir:

Allah beni seninle, seni de benimle imtihan ediyor. Her birimizi diğerine karşı delil yaptı. Kur'an'ı tevîl ederek dünyayı istemek için hamle yaptın. Elimin ve dilimin devşirmediği şeyden dolayı beni istedin. Sen ve Şamlılar, bana sardınız. Bilgili olanınız cahilinizi, ayakta duranınız oturanınızı kıskırttı.¹⁸

Ey Muaviye! Ömrüme yemin ederim ki, arzunu bir yana bırakıp aklınla bakarsan, benim Osman'ın kanından en uzak kimse olduğumu görür, ona

¹⁶ Hz. Ali'nin Muaviye'ye ilişkin söyledikleri metin içerisinde bolca yer aldığından burada örnek olması cihetinden Muaviye'nin Ali'ye ilişkin bir mektubuna yer verilmiştir. Muaviye'nin Amr bin Asa yazdığı mektupta; Ey Ebu Abdillah ben seni akrabalık bağlarını kesen, cemaati dağıtan, fitne çıkarıcı, halifeyi öldüren ve Allaha asi olan bu adama karşı yani Ali'ye karşı cihada çağırıyorum! Bkz; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 175.

¹⁷ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 164-165.

¹⁸ *Nehcü'l-Belâğâ*, 330.

karşı uzlet içinde olduğumu bilirsin. Ancak sen beni cinayetle itham edip sana aşikâr olanı gizliyorsun. Vesselam.¹⁹

Sonra benimle Osman'ın işinden olanları zikrettin. Ona olan akrabalığından dolayı bu hususta cevap verilmeye hakkın var. Hangimiz ona daha düşmanız ve onun öldürülmesine sebep olduk? Ona yardımını saçtığı halde oturup engellediği kişi mi? Kendisinden yardım istediği halde gevşek davranıp kaderi gelinceye kadar eceli ona saçan kim? ... Benim ve adamlarım için kılıçtan başka bir şey olmadığını söylüyorsun. Ağlamaktan sonra güldürdün. Abdulmuttalib oğullarının düşmanlardan sakındıklarını ve kılıçlarla korkutulduklarını ne zaman gördün?²⁰

Hz. Ali, Muaviye'nin Hz. Osman'ın kanunu ileri sürmesini siyasi bir manevra olarak görmektedir. Onun, Osman'ın kâtlini; sürekli çatışmayı, sürtüşmeyi alevlendirerek yetke arayışına bir haklılık zırhı olarak öne sürüldüğünün farkındadır. Bu nedenle mektuplar yakından analiz edildiğinde, iki mühim hususa dikkat çekildiği görülecektir. İlki tıpkı Akbulut'un ifade ettiği üzere Kur'an'ın tevil edilmesi suretiyle politik bir meselenin dinsel mecraya çekildiği vurgusudur. Buna göre, din istismar edilip siyasi emellere alet edilmektedir. Diğeri de Osman'ın katli üzerinden yürütülen propaganda faaliyetidir. Hz. Osman üzerinden hilafetine meşru zemin oluşturmaya çalışmaktadır.

Hz. Ali ile Muaviye sürtüşmesinin odak noktalarından bir tanesi de kavmiyet öncelliğidir. İlk halife seçiminden başlayarak İslam öncesi Arap kabilecilik zihniyetinin (halifenin Kureyşten olması gibi) hilafetin belirlenmesinde önemli rol oynadığı göz önüne alırsa asabiyetin/kabileci zihniyetin yöneltimsel hak talebinde ne kadar ehemmiyetli olduğu daha net anlaşılacaktır. Sözelimi Ali'nin Muaviye'ye gönderdiği mektuplarda şu ifadeler yer almaktadır: Kavmimiz, Peygamberimizi öldürmek ve kökümüzü yok etmek istedi. Bizi tedirgin etmeyi arzuladılar; bize birçok şeyler yaptılar. Bizi tatlı olandan engellediler; korku elbisesini giydirdiler, sarp bir dağa mecbur etiler. Bizim için savaş ateşini tutuşturdular...²¹

Biz Abdumenaf oğullarıyız" sözüne gelince, biz de böyleyiz. Fakat Ümeyye, Hâsim gibi değildir; Harb, Abdulmuttalib gibi; Ebu Süfyân, Ebu Talib gibi; muhacir olan talik gibi; nesebi sahih olan sonradan gelip yapışan gibi; gerçeği gösteren, geveze gibi; inanan da ifsat eden gibi değildir. Cehennem ateşine giden bir seleften sonra gelen halef ne kötü haleftir! Bundan başka elimizde, onunla izzetli olanı zelil, zelil olanı da yücelttiğimiz nübüvvet fazileti var. Allah, Arapları dinine gruplar halinde sokunca ve bu ümmet isteyerek ya da zorla teslim olunca; öncelik sahipleri öncelikleriyle başarılı olduklarında ve

¹⁹ *Nehcü'l-Belâğâ*, 270.

²⁰ *Nehcü'l-Belâğâ*, 287-288.

²¹ *Nehcü'l-Belâğâ*, 271.

ilk Muhacirler faziletleriyle gittiğinde sizler dine ya rağbet ederek ya da korkuyla girenlerden oldunuz. Şeytan'a, kendinden bir pay verme ve nefesine karşı bir yol yapma!²²

Sizi kendimizle karıştırmamız, bizi izzetimizin önceliğinden ve faziletimizin alışlagelmiş durumundan engellemez. Denk olanlar gibi sizden evlendik ve kızlarımızı sizinle evlendirdik; oysa bize denk değildiniz. Bu, nasıl olabilir ki? Peygamber bizden, yalanlayan sizden; Allah'ın aslanı bizden, hilflerin aslanı sizden; Cennet ehlinin gençlerinin efendileri bizden, Cehennem çocukları sizden; âlemlerin kadınlarının hayırlısı bizden, odun taşıyan sizden... Daha zikredebileceğim pek çok şeyde sizden üstünüz. Müslümanlığımız duyulmuş; Cahiliye dönemindeki şerefimiz ise inkâr edilemez. Allah'ın Kitabı, bizden ayrılanı bizim için bir araya getirmektedir. O da Münezzeh Olan Allah'ın şu sözüdür: "Allah'ın Kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine daha uygundur." Yüce Allah'ın şu sözü de buna delildir: "İnsanların İbrahim 'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur" Biz, bir kere yakınlık sebebiyle, ikincisinde de [Allah'a] itaatle daha öncelikliyiz. Muhacirler, Sakife günü Ensar'a karşı Resûlullah'la (s) delil getirerek onlar arasında gedik oluşturdular. Eğer, gedik onunla ise o zaman hak sizden önce bizimdir. Eğer başka bir şeyle olacaksa o halde Ensar kendi davalarında haklıdılar. Benim bütün halifeleri kıskandığımı ve hepsine karşı haksızlık yaptığımı iddia ettin. Eğer bu böyle olmuşsa, suç sana karşı işlenmiş değil ki senden özür dilenilsin. Bu, bir eksiklik... ayıbı senden uzak.²³

Buradan anlaşılacağı üzere peygamberin Arap kültürünün genetiğinden ve kültürel kodlarından zor bela defettiği negatif asabiye'nin veya modern bir ifadeyle ırkçılığın iki siyasal rakibin çekişmelerinde tekrar hortladığını görmekteyiz. Mektuplarda görüldüğü üzere Hz. Ali her fırsatta nesebi ön plana çıkararak meşruiyet sağlamaya çalışmaktadır. Pek çok olumlu vasfın (peygamberlik, cennet ehli olma, hayırlı kadınlar vb.) kendilerine ait olduğu vurgularken olumsuz vasıfları da Müslüman cemaatin ötekisi olarak kurguladığı Muaviye'ye yüklemektedir.

Hz. Ali, Muaviye'ye gönderdiği kimi mektuplarında ona dünyevilik üzerinden yüklenmektedir. Muaviye'nin kendisini dünyevi lezzetlere kaptırdığını dolayısıyla dini ve ahlaki sorumluluğunu kaybettiğini ileri sürmektedir. Mektuplar bağlamında Muaviye, arzularıyla hareket eden, heva-hevesine uyan, çıkarlar ilişkilerine dayalı fırsatçı bir kişilik tipidir. Söz konusu mektuplar üzerinden somutlayacak olursak;

Allah'ı tenzih ederim! Gerçekleri kaybetmekle, -Allah'ı arzulayan ve kullarına delil olan- vesikaları reddetmekle sonradan ortaya çıkarılan arzulara ve

²² *Nehcü'l-Belâğâ*, 277.

²³ *Nehcü'l-Belâğâ*, 286-287.

yonucu şaşkınlığa, ne kadar da şiddetle uyuyorsun! Osman ve onu öldürenler hakkında çok çekişmene gelince, yardımın sana faydası varken Osman'a yardım ettin; yardımın ona faydası varken onu yardımsız bıraktın. Vesselam.²⁴

Seni çağırdığında çağrısına icabet ettiğin, sana liderlik yaptığında ona uyduğun, sana emrettiğinde itaat ettiğin -kendi süsüyle güzelleşen ve lezzetiyle aldatan- dünyadan içinde bulunduğun durumun örtüleri açıldığında ne yapacaksın? Seni ondan bir kalkanın kurtaramayacağı durduran [ölüm] durdurmak üzeredir. Bu işten uzak dur! Hesabın hazırlığını yap! Başına gelecekler için paçalarını siva! Ayartanların konuşmalarına kulak asma! Sana söylediklerimi yapmazsan, gaflete düştüğün şeyi bildireyim: Sen, Şeytan'ın senden alacağını aldığı, ümidine ulaştığı, sende ruhun ve kanın akması gibi aktığı, rahatlık içinde olan birisin...²⁵

Ey Muaviye! Kendin hakkında Allah'tan sakın! Yularını Şeytan'dan kurtar! Dünya senden kopuk, ahiret ise sana yakındır.²⁶

Onlar, dünya ehlidirler; ona gidiyorlar, koşuyorlar. Adaleti bildiler, gördüler, işittiler ve ezberlediler; insanların bizim yanımızda hakta eşit olduklarını öğrendiler; ancak kayırılmaya kaçtılar. Defolsunlar! Allah'a yemin olsun ki, onlar herhangi bir zulümden kaçıp adalete sığınmadılar Biz, Allah'ın bu işin zorluklarını bizim için hakir kılmasını ve engebelerini kolaylaştırmasını arzuluyoruz. İnşallah. Vesselam.²⁷

Görüldüğü üzere mektuplarda vaziyet, Muaviye'nin şeytana ve arzularına kendisini kaptırmakla sınırlı kalmamakta ayrıca halkın Muaviye'ye yönelik; uhrevilikten dünyeviliğe, hidayetden dalalete, haktan batıla, adaletten haksızlığa, eşitlikten ayrımcılığa şeklinde yorumlamaktadır. Yukarıda bahsi geçen söz konusu hususların yanı sıra *Nehcü'l Belâğâ'daki* siyasi mektuplar (ya da mektuplaşmalar) derinlikli ve bütünsel bir şekilde tahlil edildiğinde tasvir edilen Muaviye portresini aşağıda yer vereceğimiz vasıflar özelinde şu hususlar bağlamında değerlendirebiliriz:

Liyakatsizlik: Ey Muaviye! Ne zamandan beri, önceliğiniz ve yüce bir şerefimiz olmadan tebaanın lideri ve ümmetin işinin sahibi oldunuz? Önceki sınıktıyı ısrarla sürdürmek-ten Allah'a sığınırız. Seni, emelin verdiği gururda ısrarcı davranmak ve zahiri ile bâtını bir olmamak hususunda uyarıyorum. Savaşa çağırıyorsun. İnsanları bir yana bırak! Hangimizin kalbinin yenik ve basireti örtülü olduğunun bilinmesi için bana karşı çık ve iki tarafı da savaşmaktan muaf tut! Ben, Hasan'ın babası! Bedir savaşında -yarmak suretiyle- dede-

²⁴ *Nehcü'l-Belâğâ*, 303.

²⁵ *Nehcü'l-Belâğâ*, 272-273.

²⁶ *Nehcü'l-Belâğâ*, 300.

²⁷ *Nehcü'l-Belâğâ*, 341-342.

nin, dayının ve kardeşinin katiliyim. O kılıç yanımdadır. O kalple düşmanım-la karşılaşıyorum. Din değiştirmedim; yeni bir peygamber edinmedim. Ben, boyun eğerek terk ettiğiniz ve istemeyerek girdiğiniz yol üzereyim. Sen, Osman'ın kanının intikamını almak için geldiğini iddia ediyorsun. Osman'ın kanının nerede aktığını biliyorsun. Gerçekten talip isen, kanını oradan iste. Develerin ağırlıklardan dolayı bağırdıkları gibi, seni ısırduğunda savaştan dolayı bağırdığını görür gibiyim. Sanki peş peşe gelen vuruştan, meydana gelecek kaderin korkusundan ve ölümlerden sonra gelen ölümlerden dolayı topluluğunla beni Allah'ın Kitabına davet ettiğini görür gibiyim. Bu topluluk, inkâr eden kâfirler ya da bey'attan sapan bey'at edenlerdir.²⁸

İsyan ve yalan, kişinin dinini de dünyasını da ifşa eder; onu ayıplayana eksikliğini gösterir. Vukuu geçen hâdiseden bir şey elde edemeyeceğini biliyorsun... Bizi Kur'an'ın hükmüne davet ediyorsun; oysa sen onun ehli değilsin. Biz senin talebine değil, Kur'an'a ve onun hükmüne icabet ediyoruz. Ves-selam.²⁹

Söz konusu mektuplarda Muaviye'ye ağır ithamlarda bulunmaktadır. Mektuplardan bariz bir şekilde anlaşılacağı üzere Muaviye ne hilafet makamına ne Kur'an'ı tevîl etme, yorumlama kabiliyetine layık görülmektedir. Önceliği ve şerefi (İslam'a giriş ve İslam'ın mücadelesi bakımından) olmadan hangi hakla hilafeti talep ettiği sorgulanmaktadır. Hakikati bildiği halde Hz. Osman'ın kanını bahane ettiği, kısası farklı mecralarda aradığı, insanları savaşa-şiddete davet ettiği ön plana çıkarılan hususlar arasındadır. Kur'an'a ehil olmadığı halde onun hükmüne, Muaviye'ye tarafından davet edilmesi Ali açısından garipsenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun Osman'ın kanı ile irtibatlandırılması ise ona göre tam bir politik kurnazlık örneğidir. Nitekim bununla bir yere varılmayacağı mektubun nihayetinde zaten ifade edilmektedir.

Sahabeyi Değerlendirme Yetkisi ve Kabiliyetinin Olmadığı: Allah'ın Muhammed'i (s) dini için seçtiğinden, onu Ashabından destekleyenlerle desteğinden bahsettiğin mektubun bana ulaştı. Allah'ın bizi sınamasını ve Peygamberimizle bize olan nimetini haber vermeye başladığında, zaman bize senden acayip şeyler saklamıştır. Bunda, Hecer'e hurma taşıyan ya da hocasını yarışmaya çağıran kişi gibisin. İslam'da en üstün kişilerin falan ve filan olduğunu zannediyorsun. Bir iş zikrediyorsun ki, tamamlanırsa hepsi senden ayrılır; eksilirse ayıbı sana yetişmez. Üstün olanla daha az üstün olan, yönetenle yönetilenden sana ne? İlk Muhacirlerin arasını temyiz etmek, derecelerini dü-

²⁸ *Nehcü'l-Belâğâ*, 273.

²⁹ *Nehcü'l-Belâğâ*, 313.

zenlemek ve tabakalarını belirlemekten taliklerle onların çocuklarına ne? Heyhat! Ondan olmayan bir ok vınladı! Hüküm kendisinin aleyhine olan kişi onda hüküm vermeye başladı. Ey insan! Haddini bilmez misin? Gücünün eksikliğinin farkında değil misin? Kaderin seni tehir ettiği yere çekil! Ne mağlup olanın yenilgisi senin üzerinedir; ne de sana muzaffer olanın zaferi vardır!³⁰

Burada itibara alınması icap eden husus Muaviye'nin sahabeye ilişkin hamlesinin Hz. Ali tarafından çok sert ve iğneleyici bir dille kınanmasıdır. Hz. Ali Muaviye'ye hitaben, sahabeyi konuşma, onların derecelerini düzenleme, efdaliyeti tayin etme, yöneten ile yönetileni belirleme kısacası bir bütün sahabeyi (billhasa muhacirleri) değerlendirme yetkisinin olmadığını belirtmekte onu haddini bilmeye davet etmektedir. Zira Ali'nin muhayyilesinde Muaviye, İslami camianın ve cemaatin yani sahabe kitlesinin içerisinde dâhil değildir. O taliklerdendir, İslam'ı sonradan menfaatleri icabı istemeden kabul edenlerdir, bedel ödeyenlerden değil. Yani İslami mücadelenin cefasını değil sefasını çekenlerdendir. Bu sebeple Hz. Ali'ye göre Muaviye'nin sahabe konusunda konuşma yetkisi de yetkinliği de yoktur.

Kurnaz/Sinsi: Muâviye'nin, kalbini kaydırmak ve keskinliğini köreltmek için sana mektup yazdığını öğrendim. Ondan sakın; zira o, gâfil avlamak ve dikkatsizliğini talan etmek için mümine önünden ve arkasından, sağından ve solundan gelen Şeytan'dır...³¹

Dall-Sapkın/Mudill-Saptırın: İnsanlardan birçok kişiyi helâk ettin; onları sapkınlığınla kandırdın; denizinin dalgasına attın. Karanlıklar onları kaplıyor; şüpheler onları birbirlerine çarpıyor. Hedeflerinden saptılar. Topuklarının üzerinde gerisin geriye döndüler. Arkalarına döndüler. Görüş sahiplerinden geri dönenler hariç, asaletlerine güvendiler. Onlar seni tanıdıktan sonra senden ayrıldılar. Onları zorluğun üzerine sevk edince ve doğrudan saptırınca sana destekten Allah'a kaçtılar.³²

Yukarıda yer verilen mektuplarda görüleceği üzere Muaviye'ye yönelik ağır ifadeler sarf edilmektedir. Hz. Ali, Muaviye'nin politik manevra ve ikna kabiliyetinden olacak ki, insanı bir şekilde manipüle edebileceği endişesi taşımaktadır. Bu sebeple Muaviye, *Nehcü'l Belâğâ*'nın mantığı içerisinde insana farklı cihetlerden çeşitli vaatlerle yaklaşarak onu alt eden sinsi-kurnaz ve muhteris bir kişilik olarak tarif edilmektedir. Dolayısıyla Muaviye, ilk ifadelerde benzetmenin de ötesine geçilerek doğrudan şeytaniyetle eşleştirilmektedir. Ayrıca Muaviye'nin dünyaya daldığı, yularını şeytana teslim ettiği bu sebeple de pek çok kimseyi ilahi-hak yoldan saptırdığından bahsedilmektedir.

³⁰ *Nehcü'l-Belâğâ*, 285.

³¹ *Nehcü'l-Belâğâ*, 307.

³² *Nehcü'l-Belâğâ*, 300.

Arapça terminolojiyle ifade edersek Muaviye, Hz. Ali nezdinde hem Dall hem de Mudill konumundadır. Yani kendisi hem doğru yoldan/hak yoldan ayrılmış sapkın hem de saptıran, helak eden ve doğru yoldan çıkarandır. Sözgelimi Hz. Ali'nin Muaviye'ye gönderdiği cevabî mektuba göz atacak olursak şununla karşılaşırız:

Biz ve siz, zikrettiğin gibi samimiyet ve beraberlik üzereydik. Aramızı, dün bizim inanmamız, sizin ise inkâr etmeniz ayırmıştı. Bugün ise biz doğru yoldayız; siz ise saptırıldınız. Sizin Müslümanınız, ilk Müslümanlar tümüyle Resülullah'ın (s) taraftarı olduktan sonra, ancak istemeyerek Müslüman olmuştu. Talha ve Zübeyr'i benim öldürdüğümü, Aişe'yi kovduğumu ve iki şehrin arasına konduğumu zikrettin. Bu, senin hazır bulunmadığın bir iştir. Meydana gelenler ne seni ilgilendirir; ne de o konuda sana mazeret bildirilmesi gerekir...³³

Burada ayrıca İslam'dan hakiki manada nasiplenmediği, imanı zorla benimsemek durumunda kaldığı belirtilmekte hatta durum yalnız kendisiyle sınırlı kalmamakta eleştirinin boyutları ailesiyle genişletilmektedir. Tabir yerindeyse onlar; tüccar dinine mensupturlar, dini son kertede menfaatlerini kaybetmemek için kabul etmişlerdir. Yani İslam'ı tercihen değil zoraki seçmişlerdir. Bu duruma binaen Hz. Ali Hz. Peygambere atfen yukarıdaki bir mektupta ifade edildiği üzere onlara *tuleka* demektedir.

Hülasa itibariyle toparlayarak söyleyecek olursak; *Nehcü'l Belâğâ*'nın mantığı içerisinde Muaviye ötekidir: sağduyunun, ilmin, adaletin, liyakatin, merhametin, selametın, teslimiyetin ve hatta İslam'ın ötekisi. Dolayısıyla siyasi mektuplar bağlamında değerlendirildiğinde Hz. Ali'nin, siyasi rakibini yukarıda zikredilenlerin bir ötekisi olarak tarif ve tasvir ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

3. Nehcü'l Belâğâ'da Yönetim Anlayışı ve Yöneticilik İlkeleri

3.1. Yönetim Anlayışı

Ali Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirmek* adlı eserinde Hz. Ali'nin yönetim anlayışından bahsederken şunları kaydeder: "Hz. Ali, şayet bir gün yönetime gelsem mazlum halkın hakkını zalimlerin karınlarına lokma olup girmişse veyahut eşlerinin boyunlarının ziynet olup takılmışsa bile söküp alacağım diyordu." Şeriatî'nin ona nispetle aktardığı ifadelerden hareketle Hz. Ali'nin yönetim anlayışının hassas, adil, hakkaniyetli, olduğunu söylemek kabildir. Siyasi mektuplardan hareketle bir terkip yapılacak olursak Hz. Ali'nin *Nehcü'l Belâğâ* eksenindeki yönetim anlayışının dayandığı esasları şöyle özetlemek mümkündür: Paylaşımçı, halkçı, adil, hakkaniyetli, eşitlikçi, barışçıl, diyalog yanlısı, uzlaşmaya dayalı, hesap sorulabilir, denetimli (teftişe dayalı) esnek ve

³³ *Nehcü'l-Belâğâ*, 336.

merhametli bir yönetim anlayışı. Şimdi mektuplar bağlamında bunları tek tek analiz edelim:

Sözelimi Basralı bir topluluğun yemeğine davet edildiği ve davete katıldığı haberini aldığı Basra valisi Osman b. Huneyf el-Ensari' ye gönderdiği bir mektupta Ali'nin halkçı, paylaşımcı, hak yemeyen biri olarak kendisinde dürüst yönetim anlayışının esaslarını görmek mümkündür:

Ey İbni Huneyf! Basralıların gençlerinden bir adamın seni bir ziyafet yemeğine davet ettiği, davete süratle icabet ettiğin, çeşit çeşit lezzetli yemeklerin sana ikram edildiği ve kâselerin sana taşındığı haberi bana ulaştı. Muhtaçların, kovulmuş ve zenginleri davet edilmiş bir topluluğun yemeğine icabet edeceğini zannetmiyorum. Bu yemekten yediğine bak; hakkında şüphe duyduğunu at, helal olduğuna inandığını ise al. Bilmiş ol ki, her uyanın uyduğu ve ilminin nuruyla aydınlandığı bir lideri vardır. Bilmiş ol ki, sizin lideriniz dünyasından iki eski elbiseyle ve yiyeceğinden de iki ekmeğiyle yetindi. Bilmiş ol ki, sizler bunu yapamazsınız, ama bana takva ve içtilhatla, iffet ve dürüstlük ile yardım edin. Allah'a yemin olsun ki, dünyanızdan bir külçe altını biriktirmedim; ganimetlerinden mal saklamadım. Yıpranmış elbisemin yerine başka eski bir elbise hazırlamadım...³⁴

Yukarıdaki ibareler ışığında günümüzün tabirleriyle ifade edilecek olursa; Ali'nin yönetim anlayışında sosyalizan bir ahlaka ve değerlere riayet edilmiştir. Halktan biri gibi görünen, mütevazı, Şeriati'nin tabiriyle "hilafet İslam'ından, hükümet İslam'ından, hâkimiyet İslam'ından ve resmi İslam'dan ziyade Ali Halk İslam'ına dayalı bir ahlaki siyaset ve yönetim anlayışını benimsemektedir.³⁵ *Nehcü'l Belâğâ'nın* yönetim esasları takip edildiğinde Hz. Ali'nin yönetim anlayışının barışı önceleyen savaş karşıtı, uzlaşa ve diyalog yanlısı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim eyaletlerin ahalisine yazdığı ve kendisiyle Sıffın ehli arasında meydana gelenleri anlattığı bir mektupta şunlar yer almaktadır: "Onlara, "Gelin, bugün elde edilemeyen şeyi, kini söndürerek ve halkı teskin ederek tedavi edelim! Böylece iş daha muhkem olur ve üzerinde birleşilince hakkı yerine koymak için güçleniriz" dedik. "Aksine inatçılıkla tedavi edeceğiz" dediler."³⁶ Diğer bir mektubunda ise şunlara yer verilir: Düşmanla karşılaşarsan adamlarının ortasında dur! Sana emrim gelinceye kadar savaşa başlamak isteyen biri gibi topluluğa yaklaşma; savaştan korkan biri gibi de uzakta durma! Onlara duyduğunuz nefret, onları İslam'a davet etmeden ve bahaneniz olmadan önce sizi savaşa sürüklemesin."³⁷

Ancak Hz. Ali'nin yönetim anlayışının bütünüyle savaş ve şiddet karşıtı olduğunu söylemek hatalı olur. Zira Ali, gereği dâhilinde savaşmaktan asla

³⁴ *Nehcü'l-Belâğâ*, 308.

³⁵ Şeriati, *Ali*, 77.

³⁶ *Nehcü'l-Belâğâ*, 331-332.

³⁷ *Nehcü'l-Belâğâ*, 274.

çekinmeyeceğini şu sözleriyle belirtmektedir: "... Ben, Resülullah'a nispetle ikizin ikize, kolun pazıya nispeti gibiyim. Allah'a yemin olsun ki, Araplar benimle savaşmak üzere yardımlaşarlarsa onlardan kaçmam. Fırsatlar, onların boyunlarına karşı bana imkân verirse onlara karşı tez davranırım. Hasat edilmiş mahsulün içinden toprak parçaları çıkıncaya kadar yeryüzünü bu zıt şahıstan ve ters cisimden temizlemek için çaba harcayacağım."³⁸

Verilen görevlerin layıkıyla, sorumluluk ve emanet bilinci içerisinde yerine getirilmesi *Nehcü'l Belâğâ*'nın yönetim anlayışı içerisinde yer verilen hususlar arasındadır. Sözgelimi Azerbaycan valisi Eş'as b. Kays'a hitaben gönderilen mektup bu bağlamda değerlendirilebilir. Şöyle ki;

Sana verilen görev, arpalık olarak verilmiş değildir; o boynunda bir emanettir. Sen üstündeki kimse tarafından güdülen birisin. Emrindekilere karşı istibdatta bulunmaya hakkın yoktur.³⁹

Keza Mekke valisi Kusem b. el-Abbâs'a gönderilen başka bir mektupta benzeri telkinlerde bulunmaktadır:

Özür beyan edilmesi gereken şeyler yapmaktan sakın. Nimet verildiğinde şımarma; zarar gördüğünde ümidini yitirme! ...⁴⁰

Zamanın sıkıntılarında onlarla ortak olmadan ya da onlar için yaşantının sertliğinde örnek olmadan bana "Müminlerin Emiri" denmesine kendi kendime ikna olur muyum? Kaygısı yemi olan bağlı hayvan gibi ya da uğraşısı yemlenmek olan, midelerini yemle dolduran, kendisinden istenenden gâfil olan serbest hayvanlar gibi güzel yiyecekleri yemekle meşgul olmak ya da başıboş terk edilmek, aylak olarak göz ardı edilmek, sapkınlık ipini çekmek ya da şaşkınlık yolundan gitmek için yaratılmadım...⁴¹

Nehcü'l Belâğâ'nın yönetim esasları arasında halka ve yönetime karşı şeffaflık ve hesap sorulabilirlik önem arz eden hususlar arasındadır. Nitekim bölge valilerinden birisine gönderilen bir mektupta söz konusu hususlara dikkat çekildiği ve bu bağlamda kimi uyarılarda bulunduğu anlaşılmaktadır:

Bana bir iş yaptığına dair bilgi geldi. Eğer bunu yapmışsan Rabbini kızdırdın; liderine karşı isyankâr oldun ve emanetine ihanet ettin. Yeri soyduğun, ayağının altındakini aldığın ve elinin altındakini yediğin haberi bana ulaştı. Bana hesabını gönder. Bilmiş ol ki, Allah'ın hesabı, insanların hesabından daha büyüktür.⁴²

Yönetim anlayışında belirtilmesi gereken mühim noktalardan birisi de yöneticilerin, vazifelerini sorumluluk ve emanet bilinciyle yerine getirmeleridir. Kamu malına sahip çıkılması, denetimlilik ve hesap sorulabilirlik de yöne-

³⁸ *Nehcü'l-Belâğâ*, 310.

³⁹ *Nehcü'l-Belâğâ*, 270.

⁴⁰ *Nehcü'l-Belâğâ*, 300.

⁴¹ *Nehcü'l-Belâğâ*, 309.

⁴² *Nehcü'l-Belâğâ*, 304

tim önem arz eden noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yönetim esasları muvacehesinde yönetici denetim mekanizmasının önemsendiği görülmektedir. Ali'nin kimi mektuplarına yansıdığı boyutuyla halkın şikâyetleri doğrultusunda bölge yöneticilerini (valileri) ve ordu komutanlarını denetlediği, teftiş ettiği görülmektedir. Sözelimi Kûfe valisi Ebü Musa el-Eş'arî'ye gönderdiği mektupta; yönetici denetim ve teftiş mekanizmasını pratize ettiği gözlenmektedir:

Bana, senin lehine ve aleyhine olan bir sözün ulaştı. Elçim sana gelince eteğini sıyr; önlüğünü bağla; yuvandan çık ve beraberindekileri davet et! Tasdik edersen bize gel; korkarsan bizden uzaklaş! Allah'a yemin olsun ki, olduğun yerden getirileceksin; yağın, kesilmiş sütüne; erimiş olanın, katı olanına karıştırılmadan ve oturduğunda bile tereddüde düşürülmeden, arkadan kaygılandığın gibi önden de kaygılanmadan peşin bırakılmayacaktır. Bu, umduğun küçük bir rahatlık değil; aksine devesine binilen, zorluğu hakir görülen ve dağı kolay olan büyük felâkettir. Aklını başına devşir; işine sahip ol; itaatlen payını al! Eğer kerih görürsen çekil! Rahatlık ve kurtuluş bulamayasın! Doğrusu, sen uyurken sana ihtiyacımız yok. Böylece "Falanca nerede?" diye sorulmayacak. Allah'a yemin olsun ki bu [savaş], hak edenle beraber olan bir hak. Mülhitlerin yaptıklarını hesaba katmayız. Vesselam.⁴³

Siyasal ahlak veyahut ahlaki siyaset anlayışı, *Nehcü'l Belâğâ'*nın yönetim esaslarının öncelikleri arasında yer almaktadır. Sözelimi Sıffın'de düşmanla karşılaşmadan önce askerlere yapılan bir tavsiyede yer alan ifadeler, yönetim mekanizmasının (Ali'nin siyasal ahlak anlayışını) ahlaki siyaset anlayışını somutlar mahiyettedir:

Onlar size saldırmadan onlarla savaşmayın! Allah'a hamd olsun ki haklılığınıza dair elinizde deliliniz var. Size saldırmaya başlamalarından önce onları terk etmeniz, sizin onlara karşı bir başka delilinizdi. Allah'ın izniyle hezimeye uğrarlarsa kaçanı öldürmeyin; size sığınanı vurmeyin; yaralıyı öldürmeyin. Onurlarınıza ve yöneticilerinize sövseler de kadınları eza ile kışkırtmayın; zira onlar kuvvetçe, nefis olarak ve akılca zayıftırlar. Müşrik olsalar dahi onlardan uzak durmakla emrolunduk. Cahiliye döneminde taşla ya da sopayla kadına saldıran kişinin kendisi ve ondan sonra da soyu bu sebeple kınanırdı.⁴⁴

Hız. Ali bu sözleriyle savaşın da bir hukuku olduğu yahut olması gerektiğine dikkat çekmeye çalışmaktadır. Savaşın saldırı (emperyal-yayılmacı) amaçlı değil ancak savunma amacıyla başvurulabilecek nihai bir yöntem olduğu belirtilmektedir. Savaşta sığınmacı, kadın ve yaralılara asla dokunulmayacaktır. Buradan hareketle günümüz savaş konsepti düşünüldüğünde söz konusu ilkesel tutumun; insan hakları, kadın hakları, mülteci hakları vb. hu-

⁴³ *Nehcü'l-Belâğâ'*, 335-336.

⁴⁴ *Nehcü'l-Belâğâ'*, 275.

suslar bakımından oldukça ileri bir siyasal ahlak ve ahlaki siyaset anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

Nehcü'l Belâğâ''nin yönetim mekanizmasında akraba kayırmacılığa karşı hassasiyetle durulurken; "Allah'a yemin olsun ki, eğer Hasan ve Hüseyin senin yaptığını yaparlarsa, hakkı onlardan almadan ve zulümlerinden doğan batılı bertaraf etmeden benim yanımda onlara ne müsamaha olur; ne de benden bir isteklerini elde edebilirler..."⁴⁵ yönetim esaslarında din istismar-ı cılığı da kesin ve keskin bir biçimde reddedilmektedir: Mekke valisi Kusem b. el-Abbâs'a gönderdiği mektup bu açıdan mühimdir:

Batıdaki casusum, hac için kalpleri âmâ, kulakları sağır, gözleri kör, hakkı batıla arayan, Yaratıcıya isyanda yaratılana itaat eden, dünyanın memesini din ile sağan, geçici olanı iyilerin ve sakınanların ahireti karşılığında satın alan Şamlılardan insanlar gönderildiğini bildirdi.⁴⁶

Burada yer alan dünyanın memesinin din ile sağılması benzetmesi, din istismarının/istismarcılığının din tacirlerinin kadim tipik bir geleneği olduğunu göstermektedir.

Nehcü'l Belâğâ''nin siyasi anlayışında dikkati celbeden hususlar biri de cezanın şahsiliğı ilkesi olmaktadır: Şöyle ki; Mekke valisi Kusem b. el-Abbâs'a gönderilen bir mektupta "hayırda, ancak onu işleyen başarılı olur. Kötülüğün cezası, ancak onu işleyene verilir" denilmek suretiyle suçun ve kötülüğün cezasının işleyene ödetilmesiyle cezanın işleyenle sınırlı olduğuna dikkat çekilir. Genel manada yönetim ve hukuk anlayışı özellikle ise ceza hukuku açısından son derece önem arz eden diğer husus da belgesiz itham ve delilsiz yargılama usulüdür. Bu husus Azerbaycan Valisi Eş'as b. Kays'a Gönderdiği bir Mektuba şöyle yansımıştır: "Elinde delil olmadan iş yapma. Elinde, Aziz ve Celil olan Allah'ın malından bir mal var. Onu bana teslim edinceye kadar o malın hazinedarlarındansın. Sana karşı kötü yöneticilerden olmamayı umuyorum. Ves-selam."⁴⁷

Yönetim ve yargı salahiyeti açısından hayatiyet arz eden bu ilkenin günümüz dünyasında bile fonksiyonelliğı tartışmalıyken *Nehcü'l Belâğâ'*'nin yönetim esasları arasında yer alması ve bir yöneticiye hitaben ilkesel anlamda bilhassa vurgulanması son derece mühimdir. Ayrıca yukarıda söz konusu edilen her iki hukuki-ahlaki prensibi, anlayış ve yetke bakımından modern hukukun öncelleri olarak görmek ve değerlendirmek gayet olası ve makul görünmektedir.

⁴⁵ *Nehcü'l-Belâğâ'*, 305.

⁴⁶ *Nehcü'l-Belâğâ'*, 300.

⁴⁷ *Nehcü'l-Belâğâ'*, 270.

3.2. Yöneticilik İlkeleri

Nehcü'l Belâğâ' nun siyasi mektuplaşmaları kapsamında düşünüldüğünde Hz. Ali'nin bölge yöneticilerine, valilerine ve savaş komutanlarına gönderdiği mektuplarda kimi uyarı ve tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Bölge halkının şikâyet ve taleplerini dikkate alan Hz. Ali, yönetsel anlayışına uygun uyarılarda bulunurken ihtiyaca binaen yöneticilerine kimi tavsiyelerde bulunabilmektedir. Bu nedenle bölge vali ve komutanlarına gönderilen mektuplarda yöneticilik ilkelerine dair pek çok vasıfa temas etmektedir. Mektuplardan (aleni veyahut zimnen) yansıyan serimlersek *Nehcü'l Belâğâ'* nun yönetim esaslarından hareketle yöneticilik ilkelerini şöyle zikredebiliriz: Barışçıl yaklaşım, eşitlikçi tutum, adil yargılama, merhametli tavır, lüks ve israf karşıtlığı, sosyal yardımlaşma ve paylaşımcılık. Şimdi bunları mektuplar özelinde sırayla zikrelelim:

Diyalog, Uzlaşma ve Barışçıl Yaklaşım: Bilmiş ol ki, Basra İblis'in iniş alanı ve fitnelerin ekildiği yerdir. Ahalisiyle güzellikle konuş ve kalplerindeki korku düğümünü çöz! Bana, Temîm oğullarına karşı böbürlendiğin ve kabalık yaptığın bilgisi ulaştı. Bir yenisi doğmadan Temim oğullarının yıldızı batmaz. Cahiliyede ve İslam döneminde onlarla savaşta yarışılmaz. Onların bize ulaşan akrabalıkları ve özel yakınlıkları vardır. Akrabalığın bağını devam ettirmekle mükâfat alırsın; onu kesmekle de günah kazanırsın. Ey Abbas'ın babası! Elinde ve dilinde dolaşan hayır ve şer için durup bekle! Allah sana merhamet etsin! İkimiz bunda ortağız. Senin hakkında iyi zanda bulunacağım bir halde ol! Hakkında görüşüm zayıflamasın. Vesselam.⁴⁸

Esneklik ve Eşitlikçi Tutum: Şiddeti biraz yumuşaklıkla karıştır! Yumuşaklığın daha iyi olduğu yerde yumuşak ol! Şiddetten başka bir şey yapamadığın zaman şiddete karar ver! Tebaa için kanadını indir; yüzünü yay; yanını yumuşat! Bakışta ve görünüşte, işaretle ve selamlaşmada onlara eşit davran ki ileri gelenler senin yanlısına tamah etmesin; zayıflar adaletinden ümit kesmesin. Vesselam.⁴⁹

Bu mektupta yöneticilik ilkeleri bakımından ön plana çıkan hususları; esnek hatta yumuşak tavır, konjonktürel davranış, merhametli ve eşitlikçi tutum şeklinde tarif etmek mümkündür.

Sosyal Yardımlaşma ve Paylaşımcılık: Nimet hususunda tereddütlü davrandığın ve onu zayıf ve dula vermediğin halde sadaka verenlerin sevabı-

⁴⁸ *Nehcü'l-Belâğâ'*, 277-278.

⁴⁹ *Nehcü'l-Belâğâ'*, 311.

nun sana uygun görüleceğini mi bekliyorsun? Kişiye, geçmişte yaptıklarının karşılığı verilir; kişi gönderdiğine varır. Vesselam.⁵⁰

Hakkaniyetli Yaklaşım: Sizden öncekileri, insanları haktan engelleyip haklarını kendilerinden [rüşvetle] satın almaya ve onları batıla zorlayıp batıla uymaya sebep olmaları helâk etti.⁵¹ Bu mektup Hz. Ali'nin ahlaki bir siyaset güttüğünü gösterir niteliktedir.

Adil Yargı ve Merhametli Tavrı: Onlar için kanadını indir; yanını yumuşat; yüzünü yay. Bir anlık göz atmada ve bakışta onlara eşit davran ki, ileri gelenler senin tebaaya zulmetmene tamah etmesin; zayıflar da onlara adil davranmandan ümit kesmesin.⁵²

Affedicilik: Ey Abdulmuttalib oğulları! "Müminlerin Emiri öldürüldü" diyerek Müslümanların kanına dalmayın. Dikkat edin! Bana karşılık katilimden başka kimseyi öldürmeyin. Onun bu vuruşundan dolayı ölürsem, vuruşuna karşılık bir vuruş vurun. Adama müsle yapılmasın. Resülullah'ın (s), "Azgın köpeğe dahi olsa müsleden sakının! dediğini duydum.⁵³

Lüks ve İsrâf Karşıtlığı: Tutumlu davranarak israfı terk et! Bu günde yarım an! Maldan ihtiyacın olduğu kadarını tut! Fazlasını ihtiyacın olacağı gün için takdim et!⁵⁴

Yukarıda söz konusu edilen mektuplar, yöneticilik ilkeleri bakımından bütünsel bir tahlile tabi tutulduğunda şu tarz bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. İyi ve ideal bir yönetici; şiddet ve savaş taraftarı olmaktansa evvela barış, diyalog ve uzlaşa yanlısı olmalıdır. Barış ve uzlaşa asli kabul etmeli, savaşı ve şiddeti arızı kabul ederek karşı durulmalıdır. Yönetilenlere karşı yumuşak kalpli ve merhametli davranmayı ilke edinmeli ve esnek bir tutum belirlemelidir. Kendisine karşı işlenmiş suç ve kabahatleri affedebilen aynı şekilde kamuya ait hususları da hassas bir şekilde gözetendir. İyi ve ideal bir yönetici, fakirlerin ve yoksulların yanında ve yardımında bulunarak sosyal dengeyi sağlamaya çalışmalıdır. Paylaşıcılığı ve sosyal yardımlaşmayı esas almalıdır. Yargılamalarda adaleti ve hakkaniyeti esas almalıdır. Tabi tüm bunları yaparken en önemlisi de lüks, israf ve şatafattan kaçınmalıdır.

⁵⁰ *Nehcü'l-Belâğâ*, 279.

⁵¹ *Nehcü'l-Belâğâ*, 345.

⁵² *Nehcü'l-Belâğâ*, 283.

⁵³ *Nehcü'l-Belâğâ*, 312.

⁵⁴ *Nehcü'l-Belâğâ*, 279.

SONUÇ

Sonuç olarak *Nehcü'l Belâğâ'* da yer alan mektuplardan hareketle Hz. Ali'nin siyasal hak yani yönetim hakkı talebinde bulunduğu görülmektedir. Yönetimin kendi hakkı olduğunu ve bunun gasp edildiğini iddia eder. Çünkü Hz. Ali, Hz. Peygambere her daim yakın olmuş, Peygamber onun hakkında övücü birçok ifade kullanmış ve kendisi sayısız kahramanlıklar sergilemiştir. Bu sebepler dolayısıyla kendisini yönetimin asıl sahibi telakki etmiştir. *Nehcü'l Belâğâ'* da yer alan mektuplar ekseninde Hz. Ali, Muaviye'yi çok ağır ifadelerle eleştirmiş, onun liyakat ve ehliyet sahibi olmadığını, İslam'dan nasibini almadığını, dini siyasete alet ettiğini, sahabeyi değerlendirme yetkisinin bulunmadığını ve sapkın (dall) - saptıran (mudill) olduğunu mektuplaşmaların pek çok yerinde dile getirmiştir. Yine aynı şekilde Hz. Ali'nin Muaviye'ye gönderdiği kimi mektuplarında ona dünyevilik üzerinden yüklendiği, Muaviye'nin kendisini dünyevi lezzetlere kaptırdığını dolayısıyla dini ve ahlaki sorumluluğunu kaybettiğini ileri sürmüştür.

Mektuplar dikkate alındığında Hz. Ali'nin yönetim anlayışının hassas ve adil olduğu görülmüştür. O, paylaşımcı, halkçı, hakkaniyetli, eşitlikçi, barışçıl, diyalog yanlısı, uzlaşmaya dayalı, hesap sorulabilir, denetimli (teftişe dayalı) esnek ve merhametli bir yönetim anlayışı benimsemiştir. Hz. Ali savaşın da bir hukuku olduğuna yahut olması gerektiğine dikkat çekmiş, savaşın yayılmacı amaçlı değil ancak savunma amacıyla başvurulabilecek nihai bir yöntem olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, savaş esnasında sığınmacı, kadın ve yaralılara asla dokunulmayacaktır. Buradan hareketle günümüz savaş anlayışı düşünlüğünde onun söz konusu bu ilkesel tutumu; insan hakları, kadın hakları, mülteci hakları vb. hususlar bakımından oldukça ileri bir siyasal ahlak ve ahlaki siyaset anlayışını temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Aksu, Ali. "Nehcü'l Belâğâ'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye Ve Uyarıları". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII/2 (2008): 35-54.
- Hz. Ali, *Nehcü'l-Belâğâ'*. Der: eş-Şerif er-Radî. çev. Adnan Demircan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Şeriatî, Ali. *Ali*. İstanbul: Söylem Yayınları, 2002.

MEVZÛ SİYER RİVÂYETLERİNDE HZ. ALİ

Şaban Öz*

GİRİŞ

Mevzû Siyer rivâyetlerinde Hz. Ali'nin nasıl konu edildiği, bu uydurmaların amaçları ve kurgulanan Ali profillerine geçmeden önce üzerinde durmamız gereken iki temel konu bulunmaktadır. Bunlar hilâfet teorilerinin siyer/tarih metinleri üzerindeki etkisi ve Şîi siyer/tarih tasarımlarıdır. Zira Hz. Ali hakkındaki uydurmaların arka planında bariz bir şekilde bu iki hususu görmek mümkündür. Bu iki husus Hz. Ali hakkındaki mevzû haber rivâyetlerini keyfiyet ve kemiyet açısından etkileyen temel saikler olması hasebiyle de ayrıca önemlidirler.

Hilâfet, Şîa'ya göre basit bir siyasî yönetim şekli veya usûlünden çok öte bir anlama sahiptir. Esasen varoluşunun temel nedeni olan hilâfet/imâmet (yönetim), inanç esaslarından biridir ve aslında Şîi amentü bir bakıma onun üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla Şîa'ya göre imâmet, nübüvvetin devamıdır.¹ İmâmet de nübüvvet gibi Allah'ın lütfudur. Nasıl ki, Allah kullarından istediğini nübüvvet ve risâlet için seçer, mucizelerle desteklerse, aynı şekilde imâmet için de dilediğini seçer ve peygambere bunu belirtmesini emreder.² İmâmı kabul ve ona itaatın, imandan bir cüz telakki edilmesinin³ tabîi bir neticesi olarak, imâmın bazı özel sıfatları taşıması gerektiği gündeme getirilmiştir. İmâmın, Resulullah dışındaki peygamberlerden üstün olması, ona vahiy gelmesi, değişik mucizeler göstermesi, kâinatın onların heybet ve kudretlerinin şiddetinden titremesi, ne zaman öleceklerini bilmeleri, onlara meleklerin itaat etmesi⁴ gibi bir takım özellikler Şîa'nın bazı kollarında ve İmâmiye'nin avam

---

* Prof. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi. Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Ana Bilim Dalı.

¹ Bkz., Muzaffer, Muhammed Rızâ, *Akâidu'l-İmâmiyye*, Dâru'l-İrşâdi'l-İslâmî, Beyrut 1988, 90.

² Kâşifu'l-Ġatâ, Muhammed Hüseyin, *Aslu's-Şîa ve Usûluhâ*, Müessesetu'l-A'lemi'l-Matbûât, Beyrut 1993, 61; Muzaffer, *Akâid*, 90.

³ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, XI. Bsk., Beyrut 1975, 271; Muzaffer, *Akâid*, 89, 93.

⁴ İmâmlara atfedilen aşırılıklar için bkz., Eşarî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (324/936), *Makalâtu'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn*, İstanbul 1928, 45; Dehlevî, Ebû Abdilazîz Ahmed b. Abdîrahîm, *Muhtasar et-Tuhfetu'l-İsnâ Aşeriyya*, Arp. çev: Muhammed b. Muhyiddîn b. Ömer el-Esemî, thk: Muhibuddîn el-Hatîb, Mısır 1373, 11-126; Zahir, İhsân İlâhi, *Şîa'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev: S. Hizmetli-H. Onat, Ankara 1984, 57-67.

kesiminde oldukça revaçtadır.⁵ Bu iddia ve görüşleri ispat etmek için haber üretmek zorunda kalınacağı da açıktır.

İslâm siyâsi tarihinde iktidarda bulunan ya da iktidar mücadelesi veren her grup, doğal olarak İslâmî bir kaynaktan destek bulmak mecburiyetinde kalmıştır. Özellikle de iktidar (hilâfet) için bir takım şartların ileri sürülmüş olduğu bir ortamda, her grup kendi adayları için böyle bir desteğe aşırı derecede muhtaçtı. Her ne kadar bazı gruplar başvurmuş olsalar dahi, söz konusu desteğin Kur'ânî zeminde bulunması imkânsızdı ve mezhepler bu imkânsızlığı oldukça erken fark etmişlerdir. Bunun için de Resulullah'a ve daha çok tarihî hâdiselere yönelmişlerdir. Kendileri için destek mahiyetinde algıladıkları sahih haberleri bazen çarpıtarak, bazen tevil ederek, bazen de üzerinde oynamalar yaparak veya yeniden inşa ederek rakiplerine *karşı delil* olarak serdetmişlerdir.⁶ İşte Hz. Ali hakkındaki hadis ve siyer özelindeki haberlerin arkasında da bu destek arayışı yer almaktadır.

Yeri gelmişken şunu da belirtmeliyiz ki, Hz. Ali ile ilgili uydurmalar diğer sahabiler veya siyerdeki diğer şahıslardan farklılık arz etmektedir. Birçok mezhepte sevgi veya düşmanlık konusunda Hz. Ali ortak payda olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Ali'nin olumlu veya olumsuz hedef haline gelmesinden ötürü, Haricîlerden Şî'a'ya, Osmanîyye'den Emevilere kadar çok sayıda mezhep tarafından leh veya aleyhinde haberler üretilmiştir. Haliyle sadece mezheplerin değil maddi menfaat peşinde koşan kıssacıların veya tabiri caize farklı bir ajandaları olan Zındıkların da ilgisini fazlasıyla çekmiştir. Ancak çalışmamızın kapsamında sadece siyer haberlerini ele aldığımız için daha büyük bir yekun tutan uydurma hadis rivâyetlerine dair örneklere yer vermedik.

Konumuzla alakalı üzerinde durmamız gereken ikinci husus ise, Şîi tarih tasarımıdır. Şîi tarih yorumuna göre, olguların temelinde katı bir düalizm vardır ve bunun bir yanını Ali taraftarları, diğer yanını Ali karşıtları oluşturur ki, bütün tarih bu iki grubun çatışması ile geçmiştir. Hâdiseye, varoluşçu tarih açısından bakacak olursak, insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar ve kendi tarihlerini de, "*kendi geleneklerine göre*" yaparlar.⁷ Şîi tarihçilerin ana güdüsünü *Hilâfet Teorisi* oluşturmaktadır. Bu yüzden de Şîi tarih yorumu, ilk dönem siyâsi hâdiseleri değerlendirirken bir nevi, Marksist tarih yorumundaki '*ekonomi*'nin yerine '*nass*' fikrini yerleştirmiş ve her tarihî olguyu bu fikre endekslemiştir. Şîi tarih tasarımı, hâdiselerin dış gerçekliklerinden ziyade içselleştirip kabullenme veya reddi yoluna gitmiştir. Burada amaç tarihsel gerçekliğe ulaşmak değil, kabul edilen değerlerin altını doldurmaktır. Başka bir ta-

⁵ Şaban Öz, "Hilâfette Nass Teorisi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/14, (Temmuz-Aralık 2009), 67-121, 71.

⁶ Şaban Öz, "Şîi İnançların Zuhur ve Şekillenmesinde Tarihî Hâdiselerin Rolü", *Diyanet İlmî Dergi*, 44/3, (2008), 73-86, 76.

⁷ Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, İnkılâp Yay., VIII. Bsk., İstanbul 2004, 234.

birle, sayfayı dipnotlara göre değil, dipnotları sayfaya göre seçmek veya rasyonel cahilliği tercih etmektedir. Aksi halde gerçeğin bilgisinin, mezhebî kabullerle ters düşme durumunu göze alması beklenemez. Tarihsel kurgunun politik düzlemde amaçları da aynı şekilde metinsel okumaları ve otoriteye bağımlılığı etkilemektedir.⁸

Tarihçinin itikadî, irsî, tarihî ve ictimâî kabullerinden arınarak hâdiseye yaklaşması, neredeyse imkânsızdır. Bu bağlamda Şîî tarihçinin, Resulullah'ın Üsâme ordusunun gönderilmesi emrini, Hz. Ali'nin işini kolaylaştırmak ve muhalif grubu Medine'den uzaklaştırmak,⁹ Hz. Ömer'in, Resulullah'ın vefatındaki "ölümü inkâr" ettiği tutumunu, zaman kazanma,¹⁰ Hz. Ali'nin beyatini de takiyye olarak¹¹ okuması, Ğadîr-i Hûm'da Hz. Peygamber'in Ali'yi savunmasını hilâfet tayini olarak değerlendirmesi tarihe kurgusal olarak bakmasının doğal neticelerinden başka bir şey değildir.¹²

Hz. Ali'nin mevzû siyer merviyatında zikrini artıran bir diğer husus ise, otorite/kaynak meselesinden mütevellittir. Şayet otorite, kayıtlarını hatalı tutar, ihmal eder ya da gizler veya tahrif eder, en kötüsü kasten yalan söylerse, tarihçi çaresizdir. Böyle bir durumda tarihçi, kendine ait olmayan bir kusurla bilgisizlik ve yanlışlığın kurbanı olur.¹³ Aslında bütün tarihçiler için aynı tehlikeler mevcuttur. Bunun tek istisnası haber kabulü için masum oldukları savunulan imâmları otorite kabul eden Şîî tarihçilerdir.¹⁴ Şîa, kendi kurduğu otoritelerin nakilleri ile kurgusuna destek bulmaktadır ki, dışarıdan bakan biri için anlaşılması oldukça zor bir yöntemdir. Şîî tarih yorumu, önce kendi inanç sistemine veya kurgusuna uygun otoritelerini ilân etmekte, sonra da bu otoritenin nakillerini, kurgusuna delil olarak getirmektedir. Sonuç itibarıyla de, "inanç-tarih ilişkisi bağlamında, nakillerin oluşturduğu otoritelerin nakilleri" gibi ciddi anlamda sorgulanması gereken bir metodolojiyle yorumlamaya gidilmektedir. Bunun, kaynağın mı yorumu, yorumun mu kaynağı doğurduğu gibi bir ikilemi de beraberinde getirdiği açıktır.¹⁵

⁸ Şaban Öz, "Tarih Felsefesi Bağlamında Şîî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/3, (Temmuz-Eylül 2007), 121-141, 127.

⁹ Bkz., Muzaffer, Muhammed Rızâ, *es-Sakîfe*, Beyrut 1993, 115.

¹⁰ Bkz., Muzaffer, *es-Sakîfe*, 110-112.

¹¹ Bkz., Ebû Nuaym, el-Esbehânî (430/1038), *Kitâbu'l-İmâme ve'r-Reddi ala'r-Râfida*, thk., tlk., thrc: Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fukeyhî, Mektebu'l-Ulûm ve'l-Hikem, IV. Bsk., Medine 2004, 273; Âmidî, Seyfuddîn (631/1233), *el-İmâmetu min Ebkârî'l-Efkâr fi Usûlu'd-Din*, thk: Muhammed Zübeydî, Beyrut 1992, 198.

¹² Şaban Öz, "Şîî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri", 128.

¹³ Bkz., Collingwood, R. G., *Tarihin İlkeleri*, çev: A. Hamdi Aydoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, 230.

¹⁴ Şîa'nın isnâd ricâline ihtiyaç duymamasının gerekçesi açıktır. Çünkü onlara göre, imâm masumdur ve üç veya dört sika kişinin zikrine ihtiyacı yoktur. Bir tek imâm yeterlidir. Bkz., Hilmi, Mustafa, *Nizâmu'l-Hilâfeti fi'l-Fikri'l-İslâmî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, 231.

¹⁵ Şaban Öz, "Şîî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri", 129.

Daha önce hazırladığımız “Mevzû Haber/Hadis Rivâyetlerinde Hz. Ebû Bekr” konulu çalışmamızda da ifade ettiğimiz gibi, bu tür çalışmalardaki mevzû rivâyetlere dair yaptığımız tasnifler son derece görecelidir. Zira İslâmiyet’te siyasetle din mutlak anlamda birbirinden ayrılmadığı için siyasî ideolojik uydurmalarla dinî-mezhebî uydurmalar birbirinden farklı değildir. Aynı şekilde hilâfette “en faziletli olma” şartı ileri sürüldüğü için faziletiyle ilgili rivâyetler de nihai anlamda siyasî bir amaca mebni olarak uydurulmuşlardır. Dolayısıyla herhangi bir başlık altında yer verdiğimiz bir uydurma pekâlâ başka başlıklar altında da zikredilebilir. Binaenaleyh çalışmamızda hadis rivâyetlerini almadığımız için tek bir başlık altında mevzû haberleri sıralamayı uygun bulduk. Yeri gelmişken ifade edelim ki, uzun uzadıya haberlerin uydurma olduğunu veya rivâyetlerin diğer varyantları arasında kıyası vs. gibi konular üzerinde durmadık. Şahsî tercihlerimiz veya konuyla ilgili yapılmış diğer çalışmaları referans etmekle yetindik. Buradaki temel hedefimiz siyere dair Hz. Ali’nin konu edildiği mevzû haberleri değil, mevzû haberlerde Hz. Ali’nin nasıl bir profilde sunulduğunun tespitidir.

A. Mevzû Siyer Rivâyetlerinde Hz. Ali

Mevzû olduğunu düşündüğümüz haberleri Siyer kronolojisine uygun olarak ve herhangi bir tasnife tabi tutmadan zikretmenin hâdisenin bütünlüğünü yakalamak açısından önemli olacağı kanısındayız.

1. İnzâr Hâdisesi

Rivayete göre, “İnsanları uyarması ayeti¹⁶ nâzil olduğu zaman, Resulullah yemek hazırlatarak, Kureyş’in ileri gelenlerini davet etti. Birinci seferde bir şey söylemeden kalabalık dağıldı. İkinci sefer yemek hazırlatıp ileri gelenler topladığında Resulullah ayağa kalkarak Allah’ın emrini tebliğ etti ve bu davada kendisine kimin yardım edeceğini sordu. Resulullah’ın onları davet ettiği hususta kimseden ses çıkmayınca, henüz daha bulûğa ermemiş olan Ali kalkarak, “Ey Allah’ın Elçisi, ben sana yardım eder, senin savaştığın gibi savaşırım.” dedi. Resulullah ona, “*Otur ey Ali, sen benim kardeşim, vasım, yardımcım ve benden sonra halîfemsin. Ey insanlar onu dinleyin ve ona itaat edin.*” dedi. Bunun üzerine toplanan kalabalık gülererek, Ebû Tâlib’le oğluna baktılar ve alaycı bir şekilde dağıldılar.”¹⁷

Şîa’nın Hz. Ali’nin hilâfetine nass olarak ileri sürmüş olduğu bu rivâyeti, insanlara tebliğin söz konusu edildiği bölüm ve Hz. Ali’nin hilâfetine ilân

¹⁶ 74/Müdesir, 2.

¹⁷ Bkz., İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr (151/768), *Siretu İbn İshâk*, thk., tlk: Muhammed Hamidullah, Konya 1981, 126-127; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır 1328, II, 259.

edildiği bölüm olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Her şeyden önce birinci kısmın nerede geçtiği hususunda, varyantlar arası bir birlik sağlanabilmiş değildir. Bazı rivâyetler Resulullah'ın Safâ Tepesi'nden seslendiği, böyle bir yemek davetinin mevcut olmadığı şeklindedir.¹⁸ Bununla beraber rivâyetin bu birinci kısmının sahilliği hususunda problem yoktur. İkinci kısım, yani Hz. Ali hakkındaki ziyâde için İbn Teymiye bâtil olduğunu ısrarla vurgulamıştır.¹⁹ Ziyâdenin râvileri arasında bulunan Ebû Meryem el-Kûfi hakkında İmâm Ahmed, "Sika değildir." derken, İbnu'l-Medenî de, "Hadis uydurucudur." demiştir.²⁰ Ziyâdelik sened açısından şüpheli görüldüğü gibi, metin açısından da mevzûluğunu çağrıştıran şüpheler mevcuttur. İlk önce bu rivâyet, Resulullah'ın malum tedricî tebliğ metoduna aykırıdır. Hz. Peygamber daha kendisine itaat edilmezken, Arap Müşriklerini on iki yaşındaki bir çocuğa itaate çağırması, aklın kabulde zorlanacağı bir durumdur. İkinci olarak ise o günden sonra bir daha Hz. Ali'nin halifeliğinden veya vasiliğinden bahsedilmemesi, bu haberin intişar bulmamasıdır. Kaynaklarda o günden sonra bu olaydan bahsedildiğine dair bir kayıt bulunmamakta, Ali'nin bu şekilde bir konumuna işaret eden herhangi bir rivâyete rastlanmamaktadır.²¹

2. Resulullah'ın Hz. Ali'yi Kardeş Edinmesi

Resulullah (sav) hicretten sonra, Medine'de ashâbı arasında kardeşlik akdi kurmuş ancak Hz. Ali'yi hiç kimseyle kardeşleştirmemişti. Hz. Ali üzgün bir şekilde gelerek, "Ashabını birbiriyle kardeşleştirdin, ama beni herhangi biriyle kardeşleştirmedin." deyince Resulullah, "Sen benim dünyada ve Ahirette kardeşimsin." diyerek, onu kendisine kardeş olarak seçti.²²

Bu konuda birçok rivâyet gelmiş olmasına rağmen İbn Kesîr, senedlerinin zayıf olması itibariyle sahilliklerinin şüpheli olduğunu, bunlar üzerine delil binâ edilemeyeceğini söyler.²³ Bir kısım ulemâ da böyle bir kardeşlik akdi-

¹⁸ Bkz., Halebî, Ali b. Burhâniddîn (1044/1634), *es-Sîretu'l-Halebiyye fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (İnsânu'l-Uyûn)*, I-III, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tz, I, 476-477.

¹⁹ Bkz., İbn Teymiye, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm (728/1328), *Minhâcu's-Sünne fi Nakdi Kelâmi's-Şîa ve'l-Kaderiyye*, I-IV, Bulak 1321, IV, 80.

²⁰ Bkz., Halebî, I, 478.

²¹ Şaban Öz, "Hilâfette Nass Teorisi", 92.

²² Bkz., İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-IX, tkd: İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut tz., III, 22; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk (279/892), *Sünen*, I-V, thk., şrh: Ahmed Muhammed Şakir, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992, Menâkib (3722); İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk: Aziz Bek, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafiyye, I. Bsk. Beyrut 1407/1987, 149; İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-Çâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-V, Mısır 1280, IV, 29; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 507.

²³ Sihhati için bkz., İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureyşî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Kahire 1932, III, 223, 335.

nin varlığını, akitten beklenen gayeye aykırı olduğu için kabul etmemektedir. Zira kardeşlik akdinden gerçekleştirilmek istenen gaye; Muhâcirlerin, Medine'ye adapte olmaları, onların ihtiyaçlarının karşılanması, Muhâcir ve Ensâr'ın kalplerinin birbirine ısındırılması gibi hususlardır. Oysa Resulullah ile Hz. Ali arasındaki kardeşlik akdinde böyle maslahatlar gerçekleşmez.²⁴

3. Ehl-i Bey'ten Olduğu

"...Ey Peygamberin ev halkı, şüphesiz Allah sizden kusuru giderip, sizi tertemiz yapmak ister."²⁵ Şîa'nın bu ayeti Hz. Ali'nin hilâfetine nass olarak delil olarak getirirken yararlandığı rivâyet, Ümmü Seleme'den gelmiştir. Rivâyete göre bu ayet indiği zaman evde Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin bulunmaktadır. Resulullah onların üzerine bir örtü örter ve "Allah'ım bunlar benim ehl-i beytimdir. Bunlardan pisliği gider ve bunları kirlerden tertemiz kıl." der. Ümmü Seleme, "Ey Allah'ın elçisi, ben senin ehl-i beytinden değil miyim?" diye sorunca o, "Sen hayır üzeresin ancak sen Resulullah'ın zevcelerindensin." diye cevap verir.²⁶

Şayet ayet, siyak ve sibakiyla okunursa, başka hiçbir karineye ihtiyaç bırakmayacak şekilde Resulullah'ın zevceleriyle alakalı olduğu gayet net bir şekilde anlaşılacaktır.²⁷ Antâkî'nin bu gerçeği ters yüz edebilmek için kendince deliller getirmesine²⁸ rağmen mezhebî ön kabulleri yansıtmamasından öte hiçbir tutarlı yanı yoktur.²⁹ Ancak özellikle Hz. Peygamber sonrası süreçte Hz. Ali'nin böyle bir tanımlama içerisine dâhil edildiğini söylemek mümkündür.

4. Kırtâs Hâdisesi

Birçok varyantı olan hâdisi özetle şu şekildedir: "Resulullah, vefat ettiği hastalığında onu ziyarete gelenlere, "Kâğıt kalem getirin de, ondan sonra asla dalâlete düşmeyeceğiniz bir vasiyet yazayım" dedi. Orada bulunanlardan biri (Hz. Ömer), "Şüphesiz ki, Resulullah sayıklıyor, yanımızda Kur'ân var, Allah'ın kitabı size yeter" deyince, oda bir anda karışarak kimi, "Getirin de Resulullah sizin için yazsın." derken, bazıları da Hz. Ömer'in dediğini tekrarlamaktaydılar. Sesler çoğalınca, Resulullah, "Bir Nebi'nin yanında münakaşa etmek yakışmaz." dedi ve onları odadan çıkarttı."³⁰ Daha sonra ashabın onun ne ol-

²⁴ Âmidî, *el-İmâme*, 147; İbn Kesîr, III, 277.

²⁵ 33/Ahzâb, 33.

²⁶ Tirmizî, Menâkıb (3870).

²⁷ Bu konuda ayrıca bkz. Demircan, Adnan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, Beyan Yay., İstanbul 2008, 13-32.

²⁸ Bkz., Antâkî, Muhammed Merî' el-Emîn, *Limâzâ Ahtartu Mezhebe's-Şîa*, Müessesetu'l-A'lemi'l-Matbûât, Beyrut tz., 53-55; bu ayetin delil olamayacağı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İbn Teymiye, III, 2; Dehlevî, 164-169.

²⁹ Şaban Öz, "Hilâfette Nass Teorisi", 84.

³⁰ Söz konusu hâdisi için bkz., İbn Sa'd, II, 242-245; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh*, I-VII, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992, Meğâzî 83, Cihad 76; Müslim, Ebu'l-

duğunu sormak için tekrar başvurduklarında ise Resulullah bunu tekrarlamaz. Zira artık bundan sonra yazılacak yazı fitne ve ihtilafa sebep olmaktan başka bir işe yaramayacaktır.³¹

Tarihe Kırtâs Hâdisesi olarak geçecek olan bu olay Şîa'nın getirmiş olduğu önemli deliller arasındadır. Şîa'ya göre Resulullah'ın burada yazdırmak istediği şey, Hz. Ali'nin hilâfeti idi. Fakat Ömer bunu anlayınca bu vasiyetin yazılmasını engellemiştir.³² Burada ilgili haberi uzun uzun ele almamakla beraber şunu ifade edelim ki, ümmetin dalaletе düşmesini engelleyecek böyle önemli bir vesikayı, Resulullah (sav)'in yirmi üç yıllık uzun Nübüvvet hayatında değil de vefatından dört gün önce yazdırmak istemesi anlaşılır bir durum değildir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in ümmetine olan düşkünlüğü malum olduğu halde, sırf yanında tartışıldı diye, yazdırmaktan vazgeçtiğini, böylece de ümmetinin dalaletе düşmesine göz yummuş olduğunu kabul etmek pek mümkün değildir.

Başka bir çalışmamızda temas ettiğimiz üzere Kırtâs Hâdisesi râviler açısından olmasa bile, içerisinde barındırdığı ifadelerin başta Kur'ân ve Resulullah (sav)'in şahsiyeti, sonra da tarihin bize tanıttığı *sahabe* kavramıyla tenakuz halinde olması hasebiyle tarihî gerçekliği yoktur. Rivâyetin işlenişi ve kullanımını açısından olaya baktığımızda da, haberin Şîa tarafından imâl edildiğini, değişik dönemlerde tadilata tabi tutulduğunu söyleyebiliriz. Şîi tarih yorumu birçok tarihî olguda olduğu gibi, bu hâdiseyi de normatif bir bakış açısı ile değerlendirmiş, mezhebî kabuller doğrultusunda istediği forma sokmuştur.³³

5. Kıssacı Uydurmaları

Esasen pek bir ciddiye alınmaması gereken klasik ve çağdaş metinlerde karşılaştığımız bu haberleri de tek bir menkıbe kitabı özelinden vermemizin konumuz açısından yararlı olacağı kanısındayız. Kıssacıların haber uydurma konusundaki maharet ve sınırsızlığına ek olarak Hz. Ali'nin neredeyse bütün mezheplerin ortak paydası olan bir şahsiyet olduğunu da düşünürsek bu konudaki literatürün hacmi konusunda bir fikir edinmek mümkün olacaktır.

Özellikle menâkıbnâmelerde onlarca benzerini gördüğümüz bu uydurmalara şunları örnek olarak verebiliriz: Cebrail'in gelerek Fâtıma'yı Ali ile evlendirdiğini ve Allah'ın, "Ben Habibimin kızı Fâtıma'yı Ali'ye verdim ve

---

Hüseyin Müslim b. el-Haccac (261/874), *Sahîh*, I-III, thk, tsh, tlk: M. Fuâd Abdalbâkî, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992, Vâsiye 22 (1637); Ebû Nuaym, 234-237.

³¹ Musevî, 283.

³² Musevî, Abdülhüseyin Şerefuddin, *el-Muracaât*, çev: S. Sonay, Adana tz., 283; Muzaffer, *es-Sakîfe*, 78-81; Tavîl, Muhammed Emîn Gâlib, *Târihu'l-Aleviyyîn*, Lazkiye 1924, 65-66; Ali Şeriatî, *Muhammed Kimdir*, çev: A. Seyidoğlu, Ankara 1994, 350-352.

³³ Şaban Öz, "Kırtâs Hâdisesi ve İlgili Rivâyetlerin Tenkidi -İbn Sa'd Özelinde-", *Hikmet Yurdu*, II/3, (Ocak-Haziran 2009), 275 – 286, 286.

nikâhını da cennette kıydım...” dediğini haber verdiği,³⁴ Hz. Ali’nin üç dört gün, bazen yedi sekiz gün yemek yemeden durabildiği,³⁵ Hz. Ali’ye Cebrail’in deve sattığı, o deveyi İsrail’in aldığı,³⁶ Hz. Peygamber’in miraçta dördüncü gökte güzel bir aslan gördüğü ve onun Ali’nin ruhu olduğu söylendiği,³⁷ Kıyamette Peygamberimizin önünde Hz. Ali’nin bayrak tutacağı,³⁸ derecesinden düşen bir meleğin, Peygamberimizin şefaatine nail olmak için Hz. Ali’ye başvurduğu,³⁹ Allah’ın Hz. Ali’ye benzeyen bir melek yarattığı ve diğer meleklerle onu ziyaret etmelerini emrettiği,⁴⁰ Peygamberimizle beraber onun da nurdan yaratıldığı,⁴¹ Cebrail’in katıldığı bir savaşta hissesine düşen ganimetten payını Hz. Ali’nin payına eklemesini Resulullah’a söylediği,⁴² cinlerin olduğu için korkulan bir kuyudan su çektiği,⁴³ gelecekte ve gaybten haberler verdiği,⁴⁴ Fırat’ın su taşkınlığını durdurduğu,⁴⁵ Hz. Peygamber’in onu Selman-ı Farisi ile beraber tebliğ için cinlere gönderdiği.⁴⁶ Takdir edileceği üzere bu tür haberlerin tarihî bir karşılığından veya bir ciddiyetinden bahsetmek mümkün değildir.

B. Hz. Ali Hakkında Uydurma Bilinen Sahih Haberler

Mevzû siyer metinlerindeki Hz. Ali’nin konu edildiği bütün haberlerde ya bir vasiyet, ya da bir fazilet unsurunu görmek mümkündür. Tabi bu konuda genelleme yapıp Hz. Ali’nin faziletine dair nakledilen bütün haberleri bu kategoride değerlendirmemeye de dikkat edilmelidir. Unutmamak gerekir ki, Hz. Ali henüz çocukken Müslüman olmuş, Hz. Peygamber’in evinde yetişmiş, Hz. Peygamber’in amcası oğlu, damadı, onun en yakınındaki isimlerden biri olup savaşlarda ciddi rol almış, kahramanlıklar yapmış, toplumda ileri gelen bir sahabidir. Binaenaleyh onun faziletini konu alan her haber mevzû değildir. Ancak mezhebî tartışmalar karşılıklı serdedilen hilâfet tezleri, rivâyetlere karşı toptancılığı getirmiş, mevcut tartışmalardan bağımsız olarak değerlendirilmeye gidilmemiştir. Bu başlıkta bunlardan en önemli iki tanesini ele almayı düşünüyörüz. Bunlar Tebuk seferi öncesinde geri bırakılması ve meşhur Ğadîr-i Hûm olayıdır.

³⁴ Mehmet Gavsî, *Menâkıb-ı Ciharyâr-ı Güzin*, yer ve tarih yok, 164.

³⁵ Mehmet Gavsî, 164.

³⁶ Mehmet Gavsî, 170.

³⁷ Mehmet Gavsî, 171.

³⁸ Mehmet Gavsî, 173.

³⁹ Mehmet Gavsî, 173.

⁴⁰ Mehmet Gavsî, 174.

⁴¹ Mehmet Gavsî, 174.

⁴² Mehmet Gavsî, 176.

⁴³ Mehmet Gavsî, 178.

⁴⁴ Mehmet Gavsî, 180-184.

⁴⁵ Mehmet Gavsî, 183.

⁴⁶ Mehmet Gavsî, 185.

1. Menzile Haberi

Şîa'nın en çok kullandığı delillerinden biri de Resulullah'ın, Hz. Ali'ye “*Senin bana durumun, Hârûn'un Musâ'ya olan durumu gibidir*” sözüdür. Hadisin sıhhati üzerine söylenenler bir yana,⁴⁷ Şîa'nın bu konuda getirmiş olduğu bu delillere âleme muzaf cins isim bütün usûlcülere göre elfâz-ı âmm değildir, bulunmama müddetiyle kayıtlı olan bir atama, zamanın bitmesiyle ortadan kalkar, aynı şey Hârûn için de olmuştur. Bir işin sona ermesi, azil olmadığı için bu istihlafın inkıtası bir ihanetten dolayı olması gerekir denilemez. Nebî (sav)'in Ali'yi Hârûn'a benzetmesi, onun Musâ hayatta iken yerine halife olmasından dolayıdır. Yûşâ b. Nûn ve Kalîb b. Yafenne, Musâ'nın ölümünden sonra halife olmuşlardır. Aynı şekilde bu, Hz. Ali'nin de Resulullah'ın hayatında halifelğini icab ettirir. Hatta teşbihin tam gerçekleşmesi için halifenin başka biri olması gerekir gibi, değişik şekillerde cevaplar verilmiştir.⁴⁸

Hâdiseyi öncesiyle ele aldığımızda Resulullah'ın bu sözü hangi makamda ve niçin söylediği daha iyi anlaşılacaktır; “Resulullah, Tebük Gazvesi'ne çıkarken, Medine'ye halef olarak Sîbâ' b. Urfuta veya Muhammed b. Mesleme'yi bıraktı. Ailesinin üzerine de vekili olarak Ali'yi bıraktı. Münafıklar, Hz. Ali'nin geri bırakılmasından dolayı, yalan haberler uydurarak, “Onun geri bırakılmasının nedeni, arkadaşlığından hoşlanmamasıdır. Onu ağır bulmasından ve ondan kurtulmak, hafiflemek istemesinden dolayı bırakmıştır...” gibi laflar ettiler. Bunun üzerine Ali silahlarını alarak, Medine'den ayrılmış olan orduya yetişti ve olanları Resulullah'a anlatarak, “Ey Allah'ın Resülü beni çocukların ve kadınların arasında mı bırakıyorsun?” dedi. Olanlara sinirlenen Resulullah, “*Yalan söylemişler, ben seni arkamda geri bıraktıklarım için vekilim olarak bıraktım. Geri dön, benim ve senin ailen içinde halefim ol. Ey Ali, bana durumunun Hârûn'un Musâ'ya olan durumu gibi olmasına razı değil misin? Ancak benden sonra Nebî yoktur*” dedi. Bunun üzerine Ali, Medine'ye geri dönerken, Resulullah da seferine devam etti.”⁴⁹

Görülebileceği üzere Hz. Ali'nin kimlere halife bırakıldığı, yukarıdaki rivâyetten açıkça anlaşılmaktadır. İbn Teymiye'nin de belirttiği gibi,⁵⁰ Hz. Ali bütün Medine'ye değil, sadece Resulullah'ın ve kendisinin ailesi üzerine vekil olarak bırakılmıştır. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi Hârûn'a teşbihi de, münafık-

⁴⁷ Bkz., İbn Kesîr, hâdisenin sahih olduğunu kabul ederken (*el-Bidâye*, VII, 341), Âmidî, senedin sahihliğini kabul etmemektedir. Bkz., *el-İmâme*, 167. Rivâyetin tenkidi için ayrıca bkz., Ebû Nuaym, 221-222.

⁴⁸ Bkz., İbn Teymiye, II, 175-178; Dehlevî, 180-181.

⁴⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî (213/828), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk., şrh: M. es-Sekkâ-İ. el-Ebyârî-A. Şelbî, I-IV, Kahire tz, IV, 519-520; İbn Sa'd, III, 25; Buhârî, Meğâzî 78, Fedâilu'l-Ashâb 9; Müslim, Fedâilu'l-Ashâb 31 (2404); Tirmizî, Menâkıb (3731); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 7; İbn Hacer, II, 507.

⁵⁰ İbn Teymiye, II, 175-176.

ların yoğun dedikodu faaliyetleri karşısında çok üzülmelerinden dolayı Hz. Ali'nin teselli edilmesi gayesine yöneliktir.⁵¹ Netice itibariyle burada ne bir hilâfet ataması ne de uydurma olan bir haber söz konusudur.

Bu rivâyet kapsamında mezhebi bakış açısının nasıl yansımaları olduğuna dikkat çekici bir örneği Ali Şeriatî özelinde görmemiz mümkündür. Resulullah'ın Hz. Ali'yi seferden niçin geri bıraktığı sorusuna Ali Şeriatî'nin cevabı, ümmete kendisinden sonraki halifeyi göstermek ve savaş esnasında olabilecek herhangi kötü bir durumdan Hz. Ali'yi korumak için şeklindedir.⁵² Ne var ki, sayet böyle bir durum söz konusu ise, Resulullah'ın Hz. Ali'yi Bedr'e, Uhud'a, Huneyn'e götürmemesi, seriyyelere komutan yapmaması gerekirdi. Savaşlara çıkarmayıp başına kötü bir şey gelmemesi için Hz. Ali'nin her zaman Medine'de bırakılması ve hatta koruma tahsis edilmesi gerekirdi. Aynı şekilde ümmete Hz. Ali'nin kendisinden sonraki halifesi olduğunu göstermek için böyle bir yöntemi seçmiş olduğunu kabul etmek de zordur. Çünkü bunun çok daha kolay ve anlaşılır birçok yolu vardır. Ancak mezhebî kabuller, Ali Şeriatî gibi ciddi anlamda içinde yetiştiği mezhebî ortama eleştirel yaklaşan birini dahi yönlendirmiş, mantık ve tutarlılık zemininden uzaklaştırmıştır.

2. Ğadîr-i Hûm Hâdisesi

Şia'nın bu konuda getirmiş olduğu bir diğer önemli delili ise Veda Haccı dönüşünde Cuhfe'ye yakın bir yerde gerçekleşen hâdisedir.⁵³ Söz konusu hâdiseye göre; "Resulullah, Ğadîr-i Hûm denilen bu yerde mola verir ve haccdan dönmekte olan büyük kalabalığı toplayarak, bir hutbe irât eder. Hutbesinde, "Ben müminlerin mevlâsı değil miyim?" diye sorar. Topluluk, "Öylesin Ey Allah'ın Elçisi" diye cevap verince, Hz. Peygamber, "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır." der."⁵⁴

Ğadîr-i Hûm Hâdisesine sahih diyenler olduğu gibi,⁵⁵ sahih olmadığını,⁵⁶ ahad olduğunu⁵⁷ iddia edenler de vardır. Bazı kaynaklarda ise, bu olaydan

⁵¹ Şaban Öz, "Hilâfette Nass Teorisi", 98.

⁵² Ali Şeriatî, 268.

⁵³ Neccâr, Âmir, *Fî Mezâhibi'l-İslâmiyyîn -el-Havâric, el-İbâdiye, eş-Şia-, el-Hayâtu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb*, yer yok 2005, 507-511; Şehidî, Seyyid Cafer, *Bir İslâm Tarihi Tahlîlî*, I-II, çev: Hasan Elmas, Endişe Yay., Ankara 1992, II, 27-28. Daftary bu konuda, "Şiliğin bütün kolları, Kuran ayetlerine ve belli hadislere dayanarak Peygamber'in bir halef ya da ümmetin ruhani rehberine ve liderine verdikleri adla imam belirlediğini savunmaktadır. Bununla birlikte, Peygamber'in meşru vârisinin Ali olduğuna ilişkin baş Şii kantu, Ğadîr-i Hûm olayıdır." diyerek olayın önemini vurgulamıştır. Daftary, Farhad, *İsmailîler*, çev: Ahmet Fethi, Alfa Yay., İstanbul 2017, 73.

⁵⁴ Bkz., Tirmizî, Menâkıb (3714); Ebû Nuaym, 217-220.

⁵⁵ Heytemî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Mekkî (974/1567), *es-Sevâik fi'r-Reddi alâ Ehli'l-Bida' ve'z-Zenadika*, tlk: Abdulvehhâb Abdillatif, Mektebetü'l-Kâhire, Kahire tz. (tıpkıbasım: Haznedar Ofset, İstanbul 1984), 25; İbn Kesîr, V, 214.

bahsedilmekle beraber, “Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır” sözü yer almamıştır.⁵⁸

Hâdise dikkatlice incelediğinde bu hutbeye, insanların Hz. Ali hakkında ileri geri konuşmalarının sebep olduğu görülür. Resulullah veda haccındayken, Hz. Ali de görevli olarak Yemen’de bulunuyordu. Dönüşte kendisi Resulullah’a hac esnasında yetişebilmek için ordunun başına askerlerinden birini bırakarak Mekke’ye gelir. Komutan, Yemen’den getirilen elbiseleri, iyi görünmeleri için ordudaki askerlere giydirir. Hz. Ali, ordusunun Mekke’ye yaklaştığı sırada onları karşılamaya çıkar. Askerleri o halde görünce komutanı azarlar ve askerlere elbiselerini çıkarttırıp kumaşların arasına geri konulmasını emreder. Askerler, Hz. Ali’nin kendilerine bu şekilde muamele etmesini yadırgayarak, onun hakkında şikâyet etmeye başlarlar. Sonuçta bu şikâyetler kalabalık arasında yayılarak herkesin diline düşer.⁵⁹

Büyük çoğunluğu yeni Müslüman olmuş, bedevî Araplarından oluşan topluluk, Hz. Ali’nin bu dine hizmetini ve onun konumunu bilmemekteydiler ve bu hareketinden dolayı Hz. Ali’nin aleyhinde konuşmaya devam etmişlerdir. Nihayet bütün bu konuşmalar Resulullah’a ulaşmış, o da çocukluğundan beri bu dinin ikâmesine yardımcı olan bir sahabisine yapılan haksız muamele karşısında sessiz kalmayarak, “Ey insanlar, Ali’yi şikâyet etmeyin, Allah’a ant olsun ki o, Allah’ın zatında ve Allah’ın yolunda kendisinden şikâyet edilecek şeyden çok daha haşin ve serttir. Ben kimin dostuysam, yardımcısıysam, Ali de onun dostu ve yardımcısıdır.” şeklindeki hutbesini irât etme ihtiyacı duymuştur.⁶⁰ Böylece Resulullah, Hz. Ali’nin adaletini, faziletini, kendisine yakınlığını ve bu dine olan hizmetini büyük çoğunluğu yeni Müslüman olan kalabalığa anlatırken, aynı zamanda Ali’nin şahsında, ashabın kendi yanındaki değerini anlatmış oluyordu.⁶¹

Sonuç itibariyle burada ne Hz. Ali’nin hilâfeti ne de uydurma bir haber söz konusudur. Ancak birilerinin, sahih bir haberi yorumlarla kendi tezine delil olarak getirmesi, ne tarihi ne de başka mezhep veya görüşleri bağlayacaktır. Aynı yaklaşımın Hz. Ebû Bekr’in vefat öncesinde namaz imamı olarak atanmasında da görmekteyiz. O rivâyeti bazı Sünnî çevrelerin Hz. Ebû Bekr’in imâmetine delil olarak getirmesi⁶² rivâyete herhangi bir zarar vermeyeceği gibi, burada da benzer bir durum söz konusudur.

⁵⁶ Bkz., İbn Teymiye, IV, 10; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye, (751/1350), *el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahih ve'd-Dâif*, çev: M. Can, İstanbul 1992, 57-58.

⁵⁷ Âmidî, 161.

⁵⁸ İbn Hişâm, IV, 603.

⁵⁹ Bkz., İbn Hişâm, IV, 603.

⁶⁰ Bkz., İbn Hişâm, IV, 203; İbn Kesîr, V, 208, VII, 334; Dehlevî, 180.

⁶¹ Şaban Öz, “Hilâfette Nass Teorisi”, 101.

⁶² Bkz., Hilmi, 42. Şia, bu hâdisenin sahihliğini kabul etmemekte, namaz imâmlığıyla imâmet-i uzmânın ayrı ayrı şeyler olduğunu, dolayısıyla böyle bir imâmlığın onun hilâfetine delil olmayacağını savunmaktadır. Bkz., Muzaffer, *es-Sakîfe*, 48-53; Antâkî, 280; Ali Şeriatî, 354-355.

C. Hz. Ali ile İlgili Mevzû Haberlerin Değerlendirmesi

Hz. Ali hakkında Siyer rivâyetlerinde önde gelen mevzû haber olarak bunları kaydetmemiz mümkündür. Her ne kadar nicelik bakımından az olsa da sadece siyer haberleriyle yetindiğimizi, sonraki dönem hâdiseleri ve çok daha büyük bir yekûn tutan mevzû hadisleri almadığımızı tekrar belirtmeliyiz.

1. Hz. Ali ile İlgili Mevzû Haberlerin Kaynakları

Hz. Ali ile ilgili mevzû haberlerin kaynaklarında Şîî unsurlar hâkim konumdadırlar. Erken başlayan hilâfet tartışmalarına bağlı olarak ilk dönemlerden itibaren de Şîa, hilâfet tezine uygun rivâyetlerin üretimine geçmiştir. Tarih, Şîa'ya diğer Müslüman gruplara ifade ettiğinden çok daha fazla şeyler ifade etmektedir. Bir tarihçi en nihayetinde inançlarını savunma konusunda tarihe önem atfederken, Şîî tarihçi sadece savunu olarak değil, temellendirme açısından da tarihle ilgilenmektedir. Her ne kadar, Sünnî, Hâricî, Mutezilî itikadî alt yapılarında da tarihî olayların etkisi görülse dahi tarih, hiçbirinde Şîa'daki kadar tesirli olamamıştır. Şîa, inançlarının oluşum ve temellendirme aşamalarında tarihî verilere oldukça sık başvurmuştur.⁶³

Şîî tarihçi için esas olan, mezhebinin dayanaklarını sağlamlaştırmaktır. Dolayısıyla hâdiselere tarihî gerçekliğinin olup olması açısından değil, mezhebî argümanları destekleyip desteklememesi açısından yaklaşmaktadır. Bu yüzdendir ki, naklin dayanağı veya isnâdın sağlamlığı değil, hâdisenin içeriği önemlidir. Şayet içerik olarak mezhebî kabuller destekleniyorsa, bilginin kimden ve nasıl geldiği o kadar da önemli değildir. Isnâd içerisinde yer alan bir imâmın ismi, haberin kabulü için gerekli olan güvenilirliğe sahip olmasına fazlasıyla yeter. Binaenaleyh Şîî tarih yorumunun tarihî gerçeklikten ziyade kurgusal tarih peşinde olduğunu söylemek mümkündür. Bir tarihçi için en zor hâdiseler, geçmişin masa başında planlamasından olsa gerek, Şîî tarihçiler de hâdiseleri yorumlama, açıklama veya reddetme konusunda oldukça sınırağına düşmüşlerdir.⁶⁴

Çalışmamız özelinde her ne kadar yer vermemişsek de burada nazarı dikkati çeken bir nokta vardır ki o da; diğer sahabîlere oranla Hz. Ali hakkında her iki ekolde de oldukça bol hadisin varlığıdır.⁶⁵ Muhtemelen bunun temelinde psikolojik etmenler yatmaktadır. Emevîlerin Hz. Ali'ye karşı izlemiş olduğu, "lanetleme" siyaseti karşısında bir şey yapamamanın verdiği rahatsızlık ulemâyı, Hz. Ali'nin lehinde uydurulmuş olan hadisler karşısında sessiz kalmaya ya da diğer hadislere gösterilen dakik incelemeleri bu türden fazilet

⁶³ Şaban Öz, "Şîî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri", 137.

⁶⁴ Şaban Öz, "Şîî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri", 137.

⁶⁵ Bkz., İbn Hacer, II, 507.

hadislerinde göz ardı etmeye, bunlara karşı daha müsamahalı davranmaya sürüklemiştir.⁶⁶

2. Hz. Ali ile İlgili Mevzû Haberlerin Amaçları

Malum olduğu üzere Şiîler hiçbir zaman hilâfetin intihabla olmasını kabul etmemişlerdir.⁶⁷ Şîa'da imâmet, ancak Allah'tan gelen, Resulü'nün lisanı veya kendisinden önceki imâmın sonrakine vasiyet ettiği bir nassla gerçekleşir. Bu hususta hüküm nübüvvetle aynıdır, fark yoktur. İnsanlar için Allah'ın tayin etmiş olduğu bir şeyde kabul edip etmeme gibi bir tercih hakları da söz konusu değildir.⁶⁸

Şîa bu hilâfet tezine bağlı olarak, imâmın içinde bulunduğu asrın şecaat, cömertlik, iffet, doğruluk, adalet, tedbir, akıl, hikmet ve ahlak gibi kemâl sıfatlarda insanların en faziletli olması gerektiği görüşünü ileri sürmüştür.⁶⁹ Hakeza yine bu hilâfet tezine bağlı olarak ileri sürülen fazilet şartı Şîa'yı, Hz. Ali'nin ashabın en faziletli olduğu iddiasına, diğer mezhepleri de Hz. Ebû Bekr'in, döneminin en faziletli olduğunu ispat gayretine düşürmüştür. İslâm'ın, "*işî ehline verin*" düsturu, maalesef her iki tarafça da, "*işî en faziletlişine verin*" şeklinde telakki edilmiş, bir işe ehil olmakla, kişide bulunan fazilet hep birbirine karıştırılmıştır. Bundan dolayıdır ki, ayetler mevcut manasından çarpıtılmış, sahih fazilet hadisleriyle yetinilmeyerek, bunlara yenileri eklenmiş, yeni tarihî hâdiseler imal edilmiştir.⁷⁰

Hz. Ali ile ilgili siyer mevzû haberlerinde de onun hilâfette hak sahibi olduğu, bir nass neticesinde tayininin gerçekleştiği, ona layık olduğu ve hatta daha Resulullah yaşarken onun hilâfetini engelleme girişimlerinin başladığı konu edilmektedir. Haliyle nihai amaç, hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğu ve diğerlerinin o hakkı gasp ettiği düşüncesini vermektir. Dolayısıyla sadece siyerde değil bütün merviyât özelinde Şîa'nın Hz. Ali'ye dair uydurmalarının arkasında hilâfete dair tezlerinin ispatı çabası yer almaktadır.

Mamafih Şîa'nın Hz. Ali'nin imâmetine nass bâbında delil olarak getirdiği, ayet, hadis ve tarihî hâdiseleri tartışmasız açık bir nass şeklinde değerlendirmek pek de kolay değildir. Bu durum söz konusu delillerin bizatihi özelli-

⁶⁶ Şaban Öz, "Hilâfette Nass Teorisi", 88.

⁶⁷ Huart, Clément L., "Ali b. Ebi Talib", *İA*, Eskişehir 1997, I, 306-309, 309.

⁶⁸ Muzaffer, *Akâid*, 98; Hasenî, Abdurrezzak, *Ta'rîfu's-Şîa*, Suriye 1933, 21; Hamideh, A. Tâhâ, *Edebu's-Şîa*, Mısır 1968, 91-92; Gölpınarlı, Abdalbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yay., İstanbul 1987, 72.

⁶⁹ Muzaffer, *Akâid*, 141.

⁷⁰ Bkz., Âmidî, 104-112; Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Zeylu'l-Lealli'l-Masnûa fi Ahâdisi'l-Mevduâ*, Lucknow 1303, 57 vd., Antâkî, 183-212; Gölpınarlı, Abdalbaki, *Sosyal Açardan İslâm Tarihi Hz. Muhammed (sav) ve İslâm'ın İlk Devri*, İstanbul 1991, 187; Şaban Öz, "Hilâfette Nass Teorisi", 78.

ğinden kaynaklandığı gibi, hâdiselerin canlı tanıkları olan sahabenin böyle bir algılamaya gitmemiş olması da bu görüşümüzü desteklemektedir. Zira onlar olayların öncesi ve sonrasını en yakından müşahade etmişler, Resulullah'ın buralarda kastetmiş olduğu manayı en iyi şekilde anlamışlardır. Şîa'nın iddia ettiği gibi, Resulullah'ın gözetiminde yetişmiş onlarca sahabenin bu delilleri gizlemesi veya "gizleme" hâdisesine iştirak etmiş olmaları ise, tarihsel bağlamda mümkün görünmemektedir.⁷¹

3. Mevzû Siyer Merviyâtında Hz. Ali Profilleri

Şîa'nın üretimi olan Hz. Ali ile ilgili siyer haberlerinde çizilen profilde onun bir nass ile hilâfete atandığı, hilâfete liyakatlığı, fazileti ve tabi ki Şîa'nın hilâfet şartlarından olan⁷² masumiyeti dikkat çekmektedir. Ancak bu profil oluşturulurken Hz. Ali'nin konumunun düşürüldüğü, âdeta onun bir mağdur bir mazlum haline getirildiği görülmektedir. Bu profil oluşturulurken Hz. Ali'nin acziyetine vurgu, kayda değer bir husustur. Bu yaklaşım, Hz. Peygamber sonrası rivâyetlerde de devam ettirilmiştir. Nitekim Sakîfe Hâdisesi'nde hilâfeti gasp edilirken veya Kırtâs Hâdisesi'nde vasiyetinin yazılmasına engel olunurken kendisi ortalıkta görünmemekte, hakkını korumak için hiçbir şey yapmamaktadır.

Bu tür rivâyetlerde zaman içerisinde oluşturulan inançlara bağlı olarak metinlerin de yeniden revize edildiği görülmektedir. Tarihin oluşturduğu inanç sistemlerinin geriye dönük olarak tarihî anlatımları yeniden dizayn etme ihtiyacı duyması sebebiyle ortaya çıkan bu tür tarihî kayıtlara en güzel örnek, sanırız İnzar Hâdisesi'dir. Söz konusu rivâyette yer alan Hz. Peygamber'in Hz. Ali için söylediği, "İşte bu benim içinizdeki kardeşim, vasim ve halifemdir. Onu dinleyin ve ona itaat edin" sözü İbn İshâk (151/768)⁷³ ve İbn Sa'd (230/844)'da⁷⁴ yer almazken, daha geç bir dönem müellifi olan Taberî (310/922)'de yer almıştır.⁷⁵ Aynı şekilde yine Taberî'deki söz konusu haberin diğer bir varyantında konu edilen, birinin Hz. Ali'ye, "Amcan dururken, sen nasıl oldu da amcan oğluna vâris oldun?" diye sorması üzerine Hz. Ali'nin İnzar Hâdisesi'ni anlattığı nakledilmiştir.⁷⁶ Şîa bu haberi, hem Hz. Ali'nin fazi-

⁷¹ Şaban Öz, "Hilâfette Nass Teorisi", 103. Rivâyetin değerlendirmesi ve tenkidi için bkz. Şaban Öz, "Kırtâs Hâdisesi ve İlgili Rivâyetlerin Tenkidi -İbn Sa'd Özeline-", *Hikmet Yurdu*, II/3, (Ocak-Haziran 2009), 275 - 286.

⁷² Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhîr b. Tâhîr et-Temimî (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırâk)*, çev: E. Ruhi Fiğlalı, TDV Yay., Ankara 1991, 276; İbn Teymiye, I, 228.

⁷³ Bkz., İbn İshâk, 126-127.

⁷⁴ Bkz., İbn Sa'd, I, 187.

⁷⁵ Bkz., Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*, I-VI, Beyrut 1988, I, 542-543.

⁷⁶ Bkz., Taberî, I, 543.

letine ve ona hilâfette nass olduğuna, dolayısıyla da sadece onun ve onun soyundan gelenlerin hilâfette hak sahibi olduğuna delil getirirken hem de Abbasoğullarına bununla cevap vermiş oluyordu.⁷⁷ Taberî’de yer alan, “...Topluluk gülerak kalktılar. Onlar Ebû Tâlib’e ‘Sana oğlunu dinlemeni ve ona itaat etmeni emrediyor’ diyorlardı.” şeklindeki ibare de, Abbâsîlerin görüşünü Ebû Tâlib’in şahsında çürütme çabasının bir ürünüdür. Mezhebî kabullerin tarihî hâdiseleri yeniden şekillendirdiğine dair daha birçok örnek vermek mümkündür.⁷⁸

SONUÇ

Kur’ân’dan sonra Hz. Peygamber’in uygulamaları Müslümanlar için temel referans noktalarıdır. Haliyle konu ne olursa olsun dinî referanslara ihtiyaç hasıl olduğunda başvurulacak temel kaynaklar Kur’ân, Resulullah’ın sözleri ile uygulama ve yaşamını kapsayan Siyer olmaktadır. Siyasî, dinî, ideolojik ve hatta maddi kazançlar için İslâm tarihi boyunca farklı mezhep, grup, fırka ve oluşumlar aradıkları destek ve argümanlar için bu üç kaynağa başvurmuşlardır. Aradıkları delilleri bulamadıkları veya yeterli görmedikleri zaman da doğal olarak kendileri üretme eğilimine girmişler, bu delilleri kendileri ya yeniden üretmişler ya da mevcutlar üzerinde restorasyona giderek istedikleri metinlere ulaşmışlardır.

İslâm mezhepleri içerisinde yönetimi inanç sistemine dâhil edip, yöneticiye “karizmatik” bir kimlik kavuşturan mezhepler arasında kuşkusuz Şîa’nın ayrı bir yeri vardır. Şîa’ya göre kısaca hilafet nübüvvetin devamıdır ve öyle sıradan bir seçimle sıradan insanların halife/imam olmaları mümkün değildir. Bunun için de seçim bizzat Allah ve Elçisi tarafından yapılmalıdır. Seçilen de yine öyle rastgele değil günahsız, hata işlemeyecek (masum) ve en faziletli birinin olması gerekmektedir. Bu tez (hilâfette nass teorisi), Şîa’nın geriye kalan bütün inançlarını (ricat, bedâ, takiyye vb.) da ya ortaya çıkmalarında ya da şekillenmelerinde doğrudan etkili olmuştur. Dolayısıyla halifenin bir kutsal metinle belirlenmesi gerekliliği Şîa için basit bir tarih tezinden çok daha öte bir anlama sahiptir.

⁷⁷ Abbâsîler, hilâfeti ele geçirdikten sonra bu işe herkesten daha çok hak sahibi olduklarını ispat için getirmiş oldukları delillerin başında İslâm hukukundaki verâset usulü gelmekte idi. Zira onlar hilâfeti Resulullah (sav)’in terekesi olarak kabul etmişlerdi. Kendileri Nebî (sav)’in amcası Abbâs’ın soyundan geldikleri, Şîî İmâmlar ise Nebî (sav)’in kızı Fâtuma’nın soyundan geldikleri için ve amcanın mirasta kız çocuğundan önce gelmesinden dolayı, hilâfette onlardan çok daha hak sahibi olduklarını savunmuşlardır. Abbâsîler bu görüşlerini tüm ülkeye yaymışlar ve kendilerine şairlerden, ediplerden propagandaclar bulmuşlardı. Bkz., Abâdî, Ahmed Muhtâr, *Fî’t-Târîhi’l-Abbâsî ve’l-Endelus*, Beyrut tz., 20-21.

⁷⁸ Bkz., Öz, Şaban, Hz. Peygamber’in Siretiyle İlgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri, Endülüs Yay., 2. Bsk., İstanbul 2017, 83, 141-142.

Şîa kendi ürettiği ve dizayn ettiği bu inancını diğer mezheplere anlatmaktan çok, kabul ettirmeye çalışmış ve hatta işin ucunu sahabeyi tekfir ve sebbe kadar ulaştırmıştır. Bu yüzden de Kur'an, Hadis ve Siyer'den bu tezi destekleyecek ne bulmuşlarsa ileri sürmüşler, tezlerini değil, bir bakıma inançlarını ispat etmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede bulabildikleri ayetleri yorum ve çoğu uydurma olan esbâb-ı nüzullarla kendilerine delil olarak getirirken daha çok da hadis ve siyer metinlerine yönelmişlerdir. Takdir edileceği üzere de yeterince ikna edici argümana ulaşamayınca nicelik ve nitelik olarak devasa diyebileceğimiz bir literatür üretmişlerdir.

Hız. Ali ile ilgili mevzû siyer haberlerine dikkat ettiğimiz zaman hadislere oranla sayısal anlamda bir daralmadan bahsetmemiz mümkündür. Hiç kuşku yok ki, bunun nedeni hadis uydurmanın siyer metni uydurmaktan çok daha kolay olmasıdır. Hadis için gerekli olan sadece sağlam bir sened iken (ki Şîa için bu da gerekli olmayıp senedde yer alan bir imamın ismi sıhhat için kâfidir), siyer metni için bir olay kurgulamak, dahası bu olayın öncesi ve sonrasıyla irtibatlandırılması gerekmektedir. Bu yüzden hadis uydurmaya daha çok yoğunlaşmışlar, siyer metinlerinde ise daha çok yorum, tevil veya mevcut üzerine eklemeleri tercih etmişlerdir.

Hız. Ali ile ilgili mevzû siyer haberleri haliyle hilâfetinin ilânı, bu konudaki şüpheleri izale ve Hız. Ali'nin faziletine yönelik haberlerdir. Ancak bu tür haberlerde belli bir itidal yakalandığını da belirtmeliyiz. En azından hadislerle veya kıssacıların uydurdukları fazilet haberleriyle kıyasladığımızda keskinlikten uzak bir anlatımın tercih edildiğini görürüz. Kuşkusuz bunun nedeni de kabul edilebilirliğini artırmak, üzerindeki muhtemel şüpheleri izale etmektir. Burada dikkat çekici bir diğer husus ise Şîa'nın bu yaklaşımının diğer mezhep müntesipleri tarafından daha sert bir tavırla mukabelede bulunulmasıdır. Öyle ki, Şîa'nın bu tavır yüzünden Hız. Ali ile ilgili sahih haberler dahi mevzû kategorisine alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Abâdî, Ahmed Muhtâr, *Fi't-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelus*, Beyrut tz.
- Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî*, XI. Bsk., Beyrut 1975.
- Ali Şeriatî, *Muhammed Kimdir*, çev: A. Seyidoğlu, Ankara 1994.
- Âmidî, Seyfuddîn (631/1233), *el-İmâmetu min Ebkâri'l-Efkâr fi Usûlu'd-Dîn*, thk: Muhammed Zübeydî, Beyrut 1992.
- Antâkî, Muhammed Merî' el-Emîn, *Limâzâ Ahtartu Mezhebe's-Şîa*, Müessesetu'l-A'lemi'l-Matbûât, Beyrut tz.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhîr b. Tâhir et-Temimî (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Frâk)*, çev: E. Ruhi Fıçlalı, TDV Yay., Ankara 1991.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahih*, I-VII, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992.
- Collingwood, R. G., *Tarihin İlkeleri*, çev: A. Hamdi Aydoğan, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005.
- Daftary, Farhad, *İsmaililer*, çev: Ahmet Fethi, Alfa Yay., İstanbul 2017.
- Dehlevî, Ebû Abdilazîz Ahmed b. Abdirrahîm, *Muhtasar et-Tuhfetü'l-İsnâ Aşeriyya*, Arp. çev: Muhammed b. Muhyiddîn b. Ömer el-Eslemî, thk: Muhibuddîn el-Hatîb, Mısır 1373.
- Demircan, Adnan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, Beyan Yay., İstanbul 2008.
- Ebû Nuaym, el-Esbehânî (430/1038), *Kitâbu'l-İmâme ve'r-Reddi ala'r-Râfida*, thk., tlk., thr: Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fukeyhî, Mektebu'l-Ulûm ve'l-Hikem, IV. Bsk., Medine 2004.
- Eşarî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (324/936), *Makalâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, İstanbul 1928.
- Gölpınarlı, Abdulkâki, *Sosyal Açıdan İslam Tarihi Hz. Muhammed (sav) ve İslam'ın İlk Devri*, İstanbul 1991.
- , *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yay., İstanbul 1987.
- Halebî, Ali b. Burhâniddîn (1044/1634), *es-Sîretü'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (İnsânu'l-Uyûn)*, I-III, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tz
- Hamideh, A. Tâhâ, *Edebu's-Şîa*, Mısır 1968.
- Hasenî, Abdurrezzak, *Ta'rîfu's-Şîa*, Suriye 1933.
- Heytemî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Mekkî (974/1567), *es-Sevâik fi'r-Reddi alâ Ehli'l-Bida' ve'z-Zenadika*, tlk: Abdulvehhâb Abdillatîf, Mektebetü'l-Kâhire, Kahire tz. (tıpkıbasım: Haznedar Ofset, İstanbul 1984).
- Hilmî, Mustafa, *Nizâmu'l-Hilâfeti fi'l-Fikri'l-İslâmî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Huart, Clément L., "Ali b. Ebi Talib", *İA*, Eskişehir 1997.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır 1328.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk: Aziz Bek, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafiyye, I. Bsk. Beyrut 1407/1987.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî (213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk., şrh: M. es-Sekkâ-î. el-Ebyârî-A. Şelbî, I-IV, Kahire tz
- İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr (151/768), *Sîretü İbn İshâk*, thk., tlk: Muhammed Hamidullah, Konya 1981.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye, (751/1350), *el-Menâru'l-Müni'fî's-Sahih ve'd-Daif*, çev: M. Can, İstanbul 1992.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureysî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Kahire 1932.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-IX, tkd: İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut tz.

- İbn Teymiye, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm (728/1328), *Minhâcu's-Sünne fi Nakdi Kelâmi's-Şîa ve'l-Kaderiyye*, I-IV, Bulak 1321.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-V, Mısır 1280.
- Kâşifu'l-Ğatâ, Muhammed Hüseyin, *Aslu's-Şîa ve Usûluhâ*, Müessesetu'l-A'lemi'l-Matbûât, Beyrut 1993.
- Mehmet Gavsi, *Menâkıb-ı Ciharyâr-ı Güzin*, yer ve tarih yok.
- Musevî, Abdülhüseyin Şerefuddîn, *el-Muracaât*, çev: S. Sonay, Adana tz.
- Muzaffer, Muhammed Rızâ, *Akâidu'l-İmâmiyye*, Dâru'l-İrşâdi'l-İslâmî, Beyrut 1988.
- , *es-Sakife*, Beyrut 1993.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac (261/874), *Sahîh*, I-III, thk, tsh, tlk: M. Fuâd Abdülbâkî, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992.
- Neccâr, Âmir, *Fî Mezâhibi'l-İslâmiyyîn –el-Havâric, el-İbâdiye, eş-Şîa–*, el-Hayâtu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, yer yok 2005.
- Öz, Şaban, Hz. Peygamber'in Siretiyle İlgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri, Endülüş Yay., 2. Bsk., İstanbul 2017.
- , "Hilâfette Nass Teorisi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/14, (Temmuz-Aralık 2009), 67-121.
- , "Kirtâs Hâdisesi ve İlgili Rivâyetlerin Tenkidi –İbn Sa'd Özeline–", *Hikmet Yurdu*, II/3, (Ocak-Haziran 2009), 275 – 286.
- , "Şîî İnançların Zuhur ve Şekillenmesinde Tarihî Hâdiselerin Rolü", *Diyanet İlmî Dergi*, 44/3, (2008), 73-86.
- , "Tarih Felsefesi Bağlamında Şîî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/3, (Temmuz-Eylül 2007), 121-141.
- Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, İnkılâp Yay., VIII. Bsk., İstanbul 2004.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Zeylu'l-Lealli'l-Masnûa fi Ahâdisi'l-Mevdua*, Lucknow 1303.
- Şehidî, Seyyid Cafer, *Bir İslâm Tarihi Tahlili*, I-II, çev: Hasan Elmas, Endişe Yay., Ankara 1992.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*, I-VI, Beyrut 1988.
- Tavîl, Muhammed Emîn Gâlib, *Târîhu'l-Aleviyyîn*, Lazkiye 1924.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk (279/892), *Sünen*, I-V, thk., şrh: Ahmed Muhammed Şakir, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992.
- Zahir, İhsân İlahî, *Şîa'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev: S. Hizmetli-H. Onat, Ankara 1984.

MEVZU HADİS LİTERATÜRÜNDE HZ. ALİ

Yusuf Ziya Keskin*

Hız. Peygamber'e (s) nispet edilen söz, fiil ve takrirlere hadis denir. Hadislerin doğru bir şekilde rivayet edilmesi ve onlara yalan karışmaması için daha ilk dönemlerden itibaren rivayetlerin sened ve metinleri üzerinde titizlikle durulmuş ve bir hadisin hangi şartları taşıdığına sahih olacağıyla ilgili kurallar geliştirilmiştir. Buna göre bir hadisin sahih olabilmesi için öncelikle senedinin muttasıl, ravilerinin güvenilir olması gerekir. Bunun dışında diğer bazı şartlar da koşulmuştur. Zaman içerisinde hadisler sıhhat durumlarına göre kısımlara ayrılmış; taşıdıkları şartlar dikkate alınarak sahih, hasen veya zayıf diye isimlendirilmiştir. Bazı hadisler ise mevzu olarak nitelendirilmiştir. Mevzu hadis, Hız. Peygamber'e ait olmadığı bilindiği halde ona nispet edilen söz, fiil ve takrirlere denir. Bir rivayetin mevzu olduğu bâtil veya masnû kelimeleriyle de ifade edilmekte, hadis uyduran kimseye vaddâ' veya kezzâb denmektedir.

Mevzu hadisler Hız. Osman'ın şehit edilmesinden sonraki süreçte meydana gelen siyasi ve itikadi tartışmalar sonucu gündeme gelmeye başlamış, siyasi ve itikadi fırkaları veya belirli şahısları öven ya da yeren hadisler uydurulmuştur. Bunun yanında insanları hayra teşvik etmek ve kötülükten uzak tutmak ya da maddi çıkar elde etmek düşüncesiyle hadis uyduranlar da olmuştur. İslam coğrafyasında yaşayan bazı İslam düşmanları da, İslam'ı tahrif etmek ve Müslümanların inançlarını sarsmak için hadis uydurmuşlardır. Bir takım insanlar yöneticilere yakın olmak ve onlardan menfaat elde etmek, bazıları garip rivayetler naklederek meşhur olmak, bir kısmı da kabilecilik, ırkçılık veya memleketçilik düşüncesiyle hadis uydurmuşlardır.

Siyasî fırkalar içinde hadis uydurma hareketini ilk defa Şia başlatmış, Hız. Ali ve taraftarlarının faziletine, hilâfeti ondan haksız yere aldığı ileri sürdükleri ilk üç halifenin, ardından Muâviye'nin ve onları sevenlerin zemmine dair pek çok hadis uydurmuşlardır. Bu konuda Râfîziler aşırıya kaçmış ve birçok hadis uydurduklarını bizzat kendileri itiraf etmişlerdir.¹ Şia'nın cephe aldığı kimseler bu tutuma karşılık vermekte gecikmemişler, onlar da muhalifleri

---

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı

¹ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî, *el-Mevdû'ât*, nşr. 'Abdurrahmân Muhammed 'Osmân (Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1966, 1968), 1/339.

aleyhinde pek çok hadis üretmişlerdir. Emevî-Abbâsî çekişmesinde Abbâsî hilâfetinin lehinde pek çok hadis icat edilmiş, Hz. Peygamber'in dilinden Abbâsî halifeleri övülmüş, Emevî taraftarları da onlara karşılık vererek Abbâsîler'i yeren sözde hadisler nakletmişlerdir.²

Hadis ilmiyle uğraşan âlimler, bu uydurma rivayetleri ve bunları uyduranları tespit ederek hadis literatürünü mevzu rivayetlerden korumaya çalışmışlardır. Dârekutnî (ö. 385/995) şöyle demiştir: "Ey Bağdatlılar! Ben sağ olduğum sürece herhangi bir kimsenin Resûlullah aleyhine hadis uydurabileceğini sanmayın."³ Hz. Peygamber'in kendi aleyhine hadis uyduranları cehennemle tehdit etmesine ve İslam âlimlerinin üstün gayretine rağmen mevzu hadis uydurmanın önüne geçilememiştir.

Aşere-i Mübeşşere'den olan Hz. Ali'nin fazileti ve menkıbelerine dair rivayetler, diğer sahabîlere nazaran oldukça fazladır. Şiîlerle onu bâtil davaları adına istismar eden fırkalar, fazileti konusundaki sahih haberlerle yetinmemişler, daha onun sağlığında, diğer halifelerden üstün olduğuna dair hadisler uydurmuşlardır. Nitekim Şiî âlimlerden İbn Ebû'l-Hadîd (ö. 656/1258), fezâil ile ilgili uydurma hadislerin ilk defa Şiîler tarafından ortaya konulduğunu ve Ali b. Ebû Tâlib hakkında pek çok hadis uydurulduğunu söylemiştir. Hz. Ali'nin faziletine dair müstakil eserlerin yanında belirli kitapların içerisinde onun faziletine dair rivayetleri bir araya toplayan çalışmalar yapılmıştır. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Kitâbu Fezâ'ili's-sahâbe* adlı eserinde Hz. Ali'nin faziletine dair rivayetlerden 300 kadarını toplamış, eseri neşre hazırlayan Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, bu rivayetlerin elliye yakınının sahih, pek azının hasen, on yedisinin mevzu, geri kalanların ise güvenilemeyecek derecede zayıf olduğunu söylemiştir. İmam Nesâî (ö. 303/915), *Kitâbü'l-Hasâis fi fadli Ali b. Ebî Tâlib* adlı kitabında Hz. Ali'nin faziletine dair rivayet edilebilir durumdaki hadisleri bir araya toplamıştır. Bununla beraber eserde yer alan Hz. Ali ile ilgili kırk kadar konudaki 200'e yakın rivayet zayıftır.⁴

Hz. Ali'nin fazileti hakkında aşırı Şiî gruplar (Gâliyye) tarafından uydurulan hadislerin önemli bir kısmı İslâmî ölçülerle bağdaşmayacak niteliktedir. Mesela öldükten sonra onun dünyaya tekrar döneceğine veya öldürülmeyip hâlâ yaşadığına, onda ilâhî bir özellik bulunduğuna, bulutta gizlendiğine, gök gürültüsünün onun sesi, şimşegın de kamçısı olduğuna ve Hz. Peygamber'den sonra onun peygamber olarak gönderileceğine dair rivayetler bu ka-

² M. Yaşar Kandemir, "Mevzu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/493-96.

³ Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnû'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a*, nşr. Ebû 'Abdurrahman Salâh b. Muḥammed b. 'Avîde (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996), 2/392.

⁴ M. Yaşar Kandemir, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/376.

bildendir. Öte yandan Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin aynı nurdan yaratıldıklarına, meleklerin onlar için yedi yıl istiğfar ettiğine, Hz. Ali'nin insanların en hayırlısı olduğunu inkâr edenlerin dinden çıktığına dair rivayetlerin Hz. Peygamber tarafından söylenmediği muhakkaktır.⁵

Hz. Ali'nin faziletine dair mevzu hadislerin yanında sahih hadisler de vardır. Hz. Peygamber Tebuk Seferi'ne giderken Ali'yi Medine'de yerine vekil olarak bırakmış, fakat onun kadınlarla ve çocuklarla kalıp savaşa katılmaktan dolayı şikâyetçi olduğunu görünce, "Hârûn'un Mûsâ'ya yakınlığı ne ise senin de bana yakınlığın öyledir; yalnız benden sonra peygamber gelmeyecektir" buyurmuştur.⁶ Ancak söz konusu hadis, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilâfetin Hz. Ali'ye ait olacağına dair Şîa'nın ileri sürdüğü iddiaların önemli dayanaklarından birini teşkil etmiştir.⁷

Hz. Ali'nin faziletine dair en sahih hadislerden biri şöyledir: Hz. Peygamber, Hayber kuşatması sırasında, sancağı bir gün sonra Allah ve Resûlü'nü seven birine vereceğini ve zaferin onun eliyle kazanılacağını söylemiş. Bu müjde Ömer b. Hattâb gibi bazı sahabileri heyecanlandırmış, fakat Hz. Peygamber sancağı Ali b. Ebû Tâlib'e vermiş ve fetih gerçekleşmişti.⁸

Hz. Ali'nin faziletleriyle ilgili rivayetleri bir araya toplama arzusu ilk asırlardan beri Sünnî, Şîî birçok müellifi bu sahada eser vermeye sevketmiş, onun muhtelif gazvelerdeki kahramanlıklarını ve daha başka özelliklerini ele alan çalışmalar büyük bir yekûn tutmuştur.⁹

Biz bu çalışmamızda mevzu hadis literatürü hakkında kısa bilgi verecek, bu literatürde geçen Hz. Ali ile ilgili mevzu hadislere değinecek, ardından da Hz. Ali hakkında en çok mevzu hadisi bir araya getiren Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Mevzû'ât* adlı eserinde yer alan rivayetleri kaydedeceğiz.

Mevzu hadislerle ilgili telif edilen ilk eserlerden biri Muhammed b. Tâhir İbnu'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113) *Tezkiretü'l-mevzû'ât* adlı eseridir. Bu eserin de müellif, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'inde tenkit edilen 1139 (veya 1113) rivayeti senedlerini çıkararak alfabetik sıraya koymuş, kısa olanların tam metnini, uzun olanların baş tarafından bir kısmını vererek senedlerdeki zayıf ve yalancı râvilere işaret etmiştir. Bu eserde tespit ettiğimize göre

⁵ Kandemir, "Ali", 2/376.

⁶ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buḥârî, *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Şâḥihu'l-Muḥtaşar*, nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkı'n-Necât, 1422), "Fezâ'ilü aşhâbi'n-nebî", 9, "Meğâzî", 78; Ebu'l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nisâbü'rî, *el-Musnedu's-Şâḥihu'l-Muḥtaşar bi Nakli'l-'Adl 'ami'l-'Adl ilâ Resûlillâh*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014), "Fezâ'ilü's-şahâbe", 30-31.

⁷ Kandemir, "Ali", 2/378.

⁸ Buḥârî, "Cihâd", 102, 121, 143, "Fezâ'ilü aşhâbi'n-nebî", 9; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 32-35.

⁹ Kandemir, "Ali", 2/378.

Hız. Ali hakkında 18 hadis yer almıştır. Müellif hadisleri kaydettikten sonra mevzu olduğuna işaret etmeksizin hadisin senedindeki raviler hakkında kısa bilgi vermiştir. Hadislerden 8 tanesinin senedindeki uydurmacı ravilere işaret eden İbnu'l-Kayserânî, diğer hadislerin senedlerindeki ravilerin ise ileri düzeyde cerhedildiğini bildirmiştir. Hadislerin metinlerinde Ali'nin fazileti, halife oluşu, cennetteki durumu, Hız. Peygamber'e yakınlığı gibi konular üzerinde durulmuştur.¹⁰

Mevzu hadislerle ilgili telif edilen bir diğer çalışma da Hüseyin b. İbrahim el-Cûzekânî'nin (ö. 543/1148) fıkıh bablarına göre tertip ettiği *el-Ebâtil ve'l-menâkîr ve's-sihâh ve'l-meşâhîr* adlı kitabıdır. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû 'âtü'l-kübrâ'* nun telifinde Cûzekânî'nin bu eserini esas almıştır. Cûzekânî bu kitabında hadisleri senedleriyle birlikte kaydetmiş ve "*Ebü Bekr es-Sıddîk ve Ali b. Ebû Tâlib'in Fazileti*" babında Hız. Ali ile ilgili 9 rivayete yer vermiştir. Bunlardan beş tanesi için mevzu olduklarını ifade etmek üzere "bâtil", dört tanesi için de münker tabirini kullanmıştır. Bu hadisler, Hız. Ali'nin ilk Müslüman oluşu, fazileti ve Hız. Peygamber'in onu halife tayin ettiğine dair rivayetlerden oluşmaktadır.¹¹

Mevzu hadisler konusunda en kapsamlı çalışma İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) tarafından kaleme alınmıştır. *Kitâbü'l-Mevzû 'ât* adını taşıyan ve fıkıh bablarına göre düzenlenen bu eserde Hız. Ali ile ilgili mevzu rivayetler "*Ali'nin (a.s.) Fazileti*" babında kaydedilmiştir. Tesbit ettiğimize göre bu babda sıralı olarak 59 hadise yer verilmiştir. Bu hadislerin çoğunda müellif hadisin mevzu olduğunu "Bu, mevzu bir hadistir" diyerek belirtmiş ve hangi raviden dolayı mevzu olduğunu açıklamıştır. Bazı rivayetleri değerlendirirken önceki bir âlimin o hadis hakkında mevzu dediğini bildiren İbnu'l-Cevzî, bazı rivayetler için münker tabirini, bazıları için ise "sahih değildir", "aslı yoktur" veya "bâtıldır" tabirini kullanmıştır. Bazen bir hadisin farklı senedlerini ve metinlerini kaydettikten sonra hepsinin bâtil olduğunu veya sahih olmadığını ifade eden müellif, senedde yer alan râvilerden kusurlu olanların durumunu önceki âlimlerin görüşlerinden naklederek açıklamaya çalışmıştır. Bazı rivayetler için ise herhangi bir değerlendirme yapmadan o rivayetin senedindeki raviler hakkında geçmiş âlimlerin verdiği bilgilerle yetinmiştir.

Birçok hadis âlimi İbnu'l-Cevzî'yi zayıf, hasen, hatta bazı sahîh hadisleri mevzu kabul ederek kitabına aldığı için eleştirmiştir. Zehebî'ye (ö. 748/1348)

¹⁰ Ebu'l-Fağl Muħammed b. Tâhir b. 'Alî b. Aħmed el-Maħdisî İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiretü'l-mevzû 'ât*, nşr. Muhammed Emin el-Hâncî el-Kütübî (Mısır: Maṭba'atu's-sa'âde, 1323), 16, 19, 24, 27, 33, 34, 43, 44, 49, 57, 74, 87, 98, 100, 110, 119. Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, "İbnu'l-Kayserânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/109-110.

¹¹ Ebü 'Abdullâh el-Hüseyn b. İbrâhîm b. el-Hüseyn b. Ca'fer el-Hemezânî el-Cûzekânî, *el-Ebâtil ve'l-Menâkîr ve's-Sihâh ve'l-Meşâhîr* (el-Hind: Dâru's-Semî'î li'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1422/2002), 1/128-31, 133-34, 135-36, 145-47, 149, 158, 167-68, 173.

göre İbnu'l-Cevzî, bir hadisin diğer tariklerini araştırmadan bir rivayetteki bazı zayıf râvilere veya hadisin bir râvisi hakkındaki yetersiz tenkitlere bakarak onu uydurma saymıştır. Süyûtî'ye (ö. 911/1505) göre ise eserde mevzu sayılmaması gereken 300 kadar hadis vardır. Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a fi'l-eĥâdîsi'l-mevzû'a* adlı eserini İbnu'l-Cevzî'nin pek çok zayıf hadisi, hatta bazı sahih ve hasen rivayetleri *el-Mevzû'ât*'ına almasından dolayı onun yanıdığı noktaları ortaya koymak için kaleme almıştır. Süyûtî daha sonra Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin temas etmediği mevzu rivayetleri derlediği *Zeylü'l-Le'âli'l-maşnû'a*'sını yazmıştır. Ebû'l-Hasan İbn İrâk (ö. 963/1556) ise *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-aĥbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a* adlı eserinde genellikle önce İbnu'l-Cevzî'nin mevzu sayıp Süyûtî'nin itiraz etmediği, ardından İbnu'l-Cevzî'nin mevzu kabul ettiği, fakat Süyûtî'nin ona katılmadığı, daha sonra da İbnu'l-Cevzî'nin eserinde bulunmayıp Süyûtî'nin tesbit ettiği mevzu haberleri zikretmiştir.¹² Bunların dışında Takıyyuddîn İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *el-Eĥâdîsi'l-mevzû'a*'sı, Fettenî'nin (ö. 986/1578) hadis münekkitlerinin mevzu veya zayıf olduğunda ittifak ettikleri veya makbul saymadıkları haberleri senedlerini zikretmeden bablarına göre sıraladığı *Tezkiretü'l-mevzû'ât fi'l-eĥâdîsi'l-merfû'ât*'ı, Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aĥbâri'l-mevzû'a* ve *el-Mevzû'âtü's-şuġrâ'* ile Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-eĥâdîsi'l-mevzû'a* adlı eserleri burada zikredilebilir.¹³

Mevzu hadis literatürü hakkında verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra şimdi İbnu'l-Cevzî'nin *Kitâbü'l-Mevzû'ât*'ında geçen Hz. Ali ile ilgili mevzu hadisleri; tercümeleri ve İbnu'l-Cevzî'nin değerlendirmeleriyle birlikte kaydedecek ve dipnotlarda bu rivayetlerin geçtiği diğer kaynaklara işaret edeceğiz.¹⁴ Müellifin senedli olarak kaydettiği hadislerin sadece sahabî ravilerini vereceğiz. Birden çok tarihini kaydettiği hadislerin –istisnalar hariç– ilk tarihindeki metnini zikredecek, diğer metinleri vermeyeceğiz.

1.

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خُلِقْتُ أَنَا وَهَارُونَ
بْنُ عَمْرَانَ. وَيَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا. وَعَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ. مِنْ طِينَةِ وَاحِدَةٍ»¹⁵.

¹² Mevzu hadis edebiyatı hakkında geniş bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "el-Mevzûât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/496-98.

¹³ Kandemir, "Mevzu", 29/493-96.

¹⁴ İbnu'l-Cevzî'nin *Kitâbü'l-Mevzû'ât*'ında geçen rivayetlerin diğer kaynaklardaki yerlerinin tespitinde genel olarak (Dr. Mehmet Apaydın tarafından hazırlanan) **Kuramer Pro 2.0** dijital kütüphane programından istifade edilmiştir.

¹⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 1/339. Ayrıca bkz. Ebû Bekir 'Ahmed b. 'Alî b. Şâbit b. 'Ahmed b. Mehdî el-Ĥaĥîb el-Baġdâdî, *Târîhu Baġdâd*, nşr. Beşşâr 'Avvâd (Beyrût: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1422/2002) 6/56; Ebu'l-Faġl 'Ahmed b. 'Alî İbn Ĥacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, nşr. 'Abdulfettâĥ Ebû Ġudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 7/121; Nûru'd-Dîn 'Alî b. Muĥammed b. 'Alî b. 'Abdurrahman İbn İrâk el-Kenânî, *Tenzihu's-Şerî'ati'l-Merfû'a 'ani'l-*

Musa b. Ca'fer b. Muhammed, babası yoluyla dedesi Muhammed'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Ben, Hârûn b. İmrân, Yahyâ b. Zekeriyâ ve Ali b. Ebû Tâlib aynı mizaçta yaratıldık."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, Resûlullah'a (s) nisbet edilmiş uydurma bir hadistir. Hadisi uydurmakla itham edilen ravi Musa b. İbrahim el-Mervezî'dir. Yahya b. Ma'in onun hakkında "Kezzâb", Dârekutnî de "Metrukü'l-hadis" demiştir.¹⁶

İbnu'l-Cevzî, yukarıdaki hadisi kaydettikten sonra Hz. Ali'nin yaratılmasıyla ilgili şu rivayeti de zikretmiştir:

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خُلِقْتُ أَنَا وَعَلِيُّ مِنْ نُورٍ وَكُنَّا عَنْ يَمِينِ الْعَرْشِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ اللَّهُ آدَمَ بِالْقَلْبِيِّ عِلْمٍ ثُمَّ خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ فَأَقْلَبْنَا فِي أَصْلَابِ الرِّجَالِ ثُمَّ جَعَلْنَا فِي صُلْبِ عَبْدِ الْمَطْلَبِ، ثُمَّ شَقَّ أَسْمَاءَنَا مِنْ اسْمِهِ فَاللَّهُ مُحَمَّدٌ وَأَنَا مُحَمَّدٌ، وَاللَّهُ الْأَعْلَى وَعَلِيُّ عَلِيًّا."¹⁷

Ebû Zer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Ben ve Ali, aynı nurdan yaratıldık. Biz Allah'ın Âdemi yaratmasından iki bin yıl önce Arş'ın sağında idik. Sonra Allah Teâlâ Âdem'i yarattı. Bunun üzerine biz, erkeklerin sülbüne yerleştirildik. Ardından Abdülmuttalibin sülbüne yerleştirildik. Sonra Allah bizim adımızı kendi isminden türetti. Allah Mahmûd'dur, ben Muhammed'im. Allah A'lâ'dır, Ali de 'Aliy'dir."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, Râfizî olan Ca'fer b. Ahmed'in uydurduğu bir hadistir. İbn Adıyy şöyle dedi: Biz onun hadis uydurduğundan eminiz.¹⁸

2.

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَقَدْ صَلَّتِ الْمَلَائِكَةُ عَلَيَّ سَبْعَ سَبْعِينَ وَذَلِكَ أَنَّهُ لَمْ يُصَلِّ مَعِيَ رَجُلٌ غَيْرُهُ"¹⁹

Ebû Eyyûb el-Ensârî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Melekler yedi yıl boyunca Ali'ye dua etmiştir. Bu, ondan başka kimse benimle birlikte namaz kılmadığı içindir."

Hadisin Enes b. Mâlik'ten gelen başka bir tarikindeki lafız şöyledir: "Melekler bana ve Ali b. Ebû Tâlib'e, yukarı çıkmaksızın yedi yıl boyunca dua etti-

Ahâbâri' ş-Şenû'ati'l-Mevdû'a, nşr. 'Abdulvehhâb 'Abdullaîf, 'Abdullâh Muḥammed es-Şadîk el-Ġamârî (Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1399), 1/351.

¹⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/340.

¹⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/340. Ayrıca bkz. Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân b. Kâymâz ez-Zehabî, *Telḥîsu Kitâbi'l-Mevdû'ât l'ibni'l-Cevzi*, nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim b. Muḥammed (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1419/1998), 111; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Maşnû'a*, 1/294.

¹⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/340.

¹⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/340-41. Ayrıca bkz. Ebû Bekir 'Aḥmed b. 'Alî b. Şâbit b. 'Aḥmed b. Mehdî el-Hâfîb el-Baġdâdî, *el-Muttefik ve'l-Mufterik*, nşr. Muḥammed Şadîk 'Âydın el-Hâmidî, (Dimeşk: Dâru'l-Ġâdirî, 1417/1997), 3/1481; Ebû 'Alî el-Faḍl b. el-Ḥâsen eṭ-Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, tsh. Hâşim er-Resûli Mahallati, Fazlullah el-Yezdî eṭ-Tabatabâî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986/1406), 5/97; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Maşnû'a*, 1/294.

ler. Yeryüzünden gökyüzüne “Lâ ilâhe illallah” şهادeti, benden ve Ali b. Ebû Tâlib’ten başkasından çıkmamıştır.”²⁰

İbnu’l-Cevzî dedi ki: Bu, Hz. Peygamber’den sahih olarak gelmeyen bir hadistir. Birinci tarikin senedinde yer alan Muhammed b. Ubeydullah hakkında Yahya “Leyse bi şey”, Buhârî ise “Münkeru’l-hadîs” demiştir. İkinci tarikin senedinde yer alan Abbâd b. Abdüssamed hakkında İbn Adiy, “Zayıftır, Şiilikte aşırıdır”, Ukaylî ise “O zayıftır. Enes’ten, tamamı münker olan bir nüsha rivayet etmiştir. Rivayetlerinin tamamı Ali’nin fazileti hakkındadır” demiştir.²¹

3.

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يَا عَلِيُّ أَحْضَمُكَ بِالتَّبَوُّةِ وَلَا نُبُوَّةَ بَعْدِي وَتَحْضُمُ النَّاسَ بِسَبْعٍ وَلَا يُحَاجُّكَ فِيهِ أَحَدٌ مِنْ قُرَيْشٍ: أَوْلَهُمْ إِيْمَانًا وَأَوْفَاهُمْ بِعَهْدِ اللَّهِ، وَأَقْوَمُهُمْ بِأَمْرِ اللَّهِ، وَأَقْسَمُهُمْ بِالسَّوِيَّةِ، وَأَعْدَلُهُمْ فِي الرَّعِيَّةِ، وَأَبْصَرُهُمْ بِالْقَضِيَّةِ، وَأَعْظَمُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ مَرِيَّةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ"²²

Mu’âz b. Cebel’den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “Ey Ali, ben seni nübüvvetle geçtim, benden sonra da nebi yoktur. Sen insanları yedi konuda geçeceksin, Kureyş’ten hiç kimse bu konuda sana üstün glemeyecek: Sen onların ilk iman edeni, Allah’ın ahbine en çok vefa göstereni, Allah’ın emrini en iyi yerine getireni, en eşit davrananı, halka en adil olanı, hükmü en açık olanı ve kıyamet günü Allah katında meziyyeti en büyük olanıdır.”

İbnu’l-Cevzî dedi ki: Bu, mevzu bir hadistir. Hadisi uydurmakla itham edilen ravi Bîşr b. İbrahim el-Ensârî’dir. İbn Adiy ve İbn Hibbân dediler ki: Bîşr, sika kimseler üzerinden hadis uydururdu.²³

4.

عَنْ أَبِي ذَرِّ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: " أَنْتَ أَوْلُ مَنْ آمَنَ بِي، وَأَنْتَ أَوْلُ مَنْ يُصَافِحُنِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَأَنْتَ الصِّدِّيقُ الْأَكْبَرُ، وَأَنْتَ الْفَارُوقُ تَفَرَّقَ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ، وَأَنْتَ يَعْسُوبُ الْمُؤْمِنِينَ، وَالْمَالُ يَعْسُوبُ الْكَافِرِينَ"²⁴

²⁰ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/340-41. Ayrıca bkz. Ebu’l-Kâsım ‘Alî b. el-Hasen İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimesşk*, nşr. ‘Umer b. Çurâme el-‘Umrevî, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 42/39.

²¹ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/341. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-Leâliu ‘l-Maşnû ‘a*, 1/294.

²² İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/342-43. Ayrıca bkz. İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimesşk*, 42/58; İbn ‘Irâk, *Tenzîhu ‘ş-Şerî ‘ati’l-Merfû ‘a*, 1/352.

²³ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/343.

²⁴ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/344. Ayrıca bkz. Ebû Bekr Ahmed b. ‘Amr el-‘İtkî el-Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhâr*, nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullâh, ‘Adil b. Sa’d, Şabrî ‘Abdulhâlik eş-Şâfi ‘î, (Medine: Mektebetu’l-‘Ulûm ve’l-‘Hikem, 1988/2009) 9/342; Yahyâ b. el-Huseyn b. İsmail eş-Şecerî el-Curcânî, *Tertîbu’l-‘Emâli’l-‘Hamîsiyye*, nşr. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail (Beyrût: Dâru’l-Kutubî’l-‘İlmiyye, 1422/2001), 1/189.

Ebû Zer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî'yi (s) işittim, Ali b. Ebû Tâlib'e (r.a.) şöyle diyordu: "Sen bana ilk iman edensin. Sen kıyamet gününde benimle ilk musahafaha eden olacaksın. Sen Sıddîku'l-Ekbersin (en büyük tasdik edici). Sen hak ile bâtili ayıran Fârûksun. Sen müminlerin liderisin. Mal ise kâfirlerin önderidir."

İbnu'l-Cevzî bu hadis hakkında herhagi bir değerlendirme yapmaksızın şu bilgileri vermiştir: Hadisin senesinde Abbâd b. Ya'kûb vardır. İbn Hibbân dedi ki: "Abbâd, meşhur kimselerden münker hadisler nakleder. Onu terk etmek haktır." Hadisin senesinde Ali b. Hâşim vardır. İbn Hibbân dedi ki: "Ali b. Hâşim, meşhur kimselerden münker hadisler rivayet eder. Şiilikte aşırı biriydi." Abbâd b. Ya'kûb şöyle dedi: "Buhârî, *Sahîh*'inde Ali b. Hâşim'den rivayette bulunmuştur." Hadisin senesinde Muhammed b. Ubeydullah da vardır. Yahya (onun hakkında) "Leyse bi şey" dedi.²⁵

Bezzâr, bu hadisin bu tarik dışında Ebû Zer'den rivayet edildiğini bilmediğini bildirmiş, İbn Teymiyye bu hadisi mevzu olarak nitelemiş, Zehebî de isnadının "vâhi" olduğunu söylemiştir.²⁶

5.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: "كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً وَفَدِ الْجِنِّ قَالَ فَتَنَّفَسَ فَقُلْتُ مَا شَأْنُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ نُعِيْتُ إِلَيَّ نَفْسِي يَا ابْنَ مَسْعُودٍ قُلْتُ فَاسْتَخْلِفُ قَالَ، مَنْ؟ قُلْتُ أَبُو بَكْرٍ، فَسَكَتَ ثُمَّ مَضَى سَاعَةً ثُمَّ تَنَفَّسَ فَقُلْتُ مَا شَأْنُكَ يَا أَبِي وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: نُعِيْتُ إِلَيَّ نَفْسِي قَالَ قُلْتُ: فَاسْتَخْلِفُ قَالَ مَنْ؟ قُلْتُ: عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ. قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَنْ أَطَاعُوهُ لِيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ أَجْمَعِينَ/أَكْعَبِينَ"²⁷

İbn Mes'ûd'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben, cinler heyetinin geldiği gece Nebî (s) ile beraberdim. Derin nefes aldı. "Ne oldu Yâ Resûlallah?" dedim. "Öleceğim bana haber verildi, Ey İbn Mes'ûd" dedi. "Halife tayin et" dedim. "Kimi?" dedi. "Ebû Bekr" dedim. Sustu. Bir saat sonra yine derin nefes aldı. "Ne oldu Yâ Resûlallah? Annem babam sana feda olsun" dedim. "Öleceğim bana haber verildi" dedi. "Halife tayin et" dedim. "Kimi?" dedi. "Ali b. Ebû Tâlib" dedim. Şöyle buyurdu: "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, eğer ona itaat ederlerse, muhakkak hepsi/tamamı cennete girer."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, mevzu bir hadistir. Hadisi uydurmakla itham edilen ravi, Abdurrahman b. Avf'ın mevlası olan Mînâ b. Ebî Mînâ el-

²⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/345.

²⁶ el-Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 9/342; Ebu'l-'Abbâs Taqıyyuddîn Ahmed b. 'Abdilhalîm İbn Teymiyye el-Harrânî, *Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şî'a el-Kaderiyye*, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1406/1986), 7/448; Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'* (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006), 16/326.

²⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/346. Ayrıca bkz. el-Cûzekânî, *el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr*, 1/133.

Harrâz'dır. O aşırı Şîi idi. Yahya b. Ma'în onun hakkında "Leyse bi sika", Ebû Hâtim er-Râzî de "Yalan uydururdu" demiştir.²⁸

6.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَلِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: "أَنْتَ وَارِثِي"²⁹

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s), Ali'ye (a.s.), "Sen benim vârisimsin" dedi.

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, ravi el-Hasen b. Ubeydullah el-Ebzârî'nin uydurmasıdır. O kezzab biriydi.³⁰

7.

عَنْ سَلْمَانَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَوْلَكُمْ وَرُودًا عَلَى الْحَوْضِ وَأَوْلَكُمْ إِسْلَامًا عَلَيَّ بَنُ أَبِي طَالِبٍ"³¹

Selmân'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Sizden Havz'a ilk gelecek olan ve sizden ilk Müslüman olan kişi Ali b. Ebû Tâlib'dir."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, sahih olmayan bir hadistir. Ahmed b. Hanbel ve Nesâî, ravi Ebû Mu'âviye Abdurrahman b. Kays ez-Za'ferânî hakkında "Metruk", Buhârî ve Müslim "Hadisleri zayıf", Ebû Zür'a "Kezzâb", Ebû Ali b. Muhammed ise "Hadis uydurur" demiştir.³²

8.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "إِنَّ أَحْيَى وَوَزِيرِي وَخَلِيفَتِي مِنْ أَهْلِي وَخَيْرٌ مَنْ أَتَرَكَ بَعْدِي، يَقْضِي دِينِي وَيُنْجِزُ وَعُودِي عَلَيَّ بَنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ"³³

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Nebî (s) şöyle buyurdu: "Kardeşim, vezirim ve ailemden olan halifem, benden sonra geriye bıraktıklarımın en hayırlısı, borcumu ödeyecek ve va'dimi yerine getirecek olan kişi Ali b. Ebû Tâlib'dir (r.a.)."

²⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/346.

²⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/346. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Maşnû 'a*, 1/297.

³⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/346.

³¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/346-47. Ayrıca bkz. Ebû 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muḥammed İbn 'Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muwaḥḥa' mine'l-Me'ânî ve'l-'Esânîd*, nşr. Muştâfâ b. 'Aḥmed el-'Alevî, Muḥammed 'Abdulkebir el-Bekrî (Mağrib: Vezâratu 'Umûmi'l- Evkâf ve'-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1387/1967), 2/305; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Maşnû 'a*, 1/299.

³² İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/347. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Maşnû 'a*, 1/299.

³³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/347. Ayrıca bkz. Ebû Hâtim Muḥammed İbn Hibbân b. 'Aḥmed el-Bustî, *el-Mecrûhîn mine'l-Muḥaddîşîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, nşr. Maḥmûd İbrahim Zâyed (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396/1976), 3/5; Ebu'l-Faḍl Muḥammed b. Tâhir b. 'Alî b. Aḥmed el-Makdisî İbnu'l-Kayserrânî, *Tezkiretu'l-Ḥuffâz: Etrâfu Ehâdişi Kitâbi'l-Mecrûhîn l'ibni Hibbân*, nşr. Ḥamdî 'Abdulmecîd es-Selefi (Riyâd: Dâru's-Samî', 1415/1994), 112; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Maşnû 'a*, 1/299.

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, mevzu bir hadistir. İbn Hibbân şöyle dedi: Ravi Matar b. Meymûn el-İşkâf, güvenilir kimselerden mevzu rivayetler nakleder. Ondan hadis rivayet etmek helal değildir.³⁴

9.

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَنْ لَمْ يُقَلِّ عَلِيًّا حَيَّرَ النَّاسَ فَقَدْ كَفَرَ " ³⁵

Ali'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Kim, Ali insanların en hayırlısıdır' demezse muhakkak kâfir olur."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Hadisin senedinde yer alan Muhammed b. Kesîr el-Kûfî, hadisi uydurmakla itham edilmiştir. O Şii idi. Ahmed b. Hanbel dedi ki: "Onun hadisini yaktık." Ali b. el-Medîni şöyle dedi: "Ondan acaip hadisler yazdık, ancak onların üzerini çizdim." İbn Hibbân ise "Asla onunla ihticac edilmez" demiştir.³⁶

10.

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنَا دَارُ الْحِكْمَةِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا" ³⁷

Ali'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Ben hikmet eviyim. Ali de onun kapısıdır."

Bazı tariklerde hadisin devamında "Kim hikmeti isterse hikmet kapısından girsin" ifadesi yer almıştır. İbn Hibbân, bu hadisin aslının olmadığını söylemiştir.³⁸ İbn Abbâs'tan gelen rivayetin metni ise şöyledir: "Ben ilmin şehriyim. Ali de onun kapısıdır. Kim ilmi isterse, kapıya gelsin."³⁹

İbnu'l-Cevzî, hadisin mevzu olduğunu söylemeksizin şu bilgiyi aktarmıştır: Dârekutnî dedi ki: Bu hadisi Süveyd b. Çafele, es-Sunâbihî'den rivayet etmiş ancak senedi tam vermemiştir. Hadis muztarib olup sâbit değildir. Ravi Seleme de es-Sunâbihî'den hadis dinlememiştir.⁴⁰ Tirmizî, Hz. Ali tarihiyle ge-

³⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/347. Ayrıca bkz. Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, nşr. 'Alî Muhammed Mu'avviğ, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlimiyye, 1995), 6/446; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnû'a*, 1/299.

³⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/347. Ayrıca bkz. Hañib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/409; el-Cûzekânî, *el-Ebâtil ve'l-Menâkir*, 1/167; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/372.

³⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/349. Ayrıca bkz. Ebu'l-Fağl Ahmed b. 'Alî İbn Hacer el-'Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Hindistan: Dâiretu'l-Ma'ârifin-Nizâmîyye, 1326/1908), 9/418; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnû'a*, 1/300.

³⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/349. Ayrıca bkz. Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Fu'âd 'Abdulbâkî (Mısır: Şirketu Muştafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975) 5/637.

³⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/94. Ayrıca bkz. Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. et-Ṭayyib İbnu'l-Meğâzilî el-Vâsıtî, *Menâkıbu 'Alî*, nşr. Ebû 'Abdurrahman Turkı b. 'Abdullâh el-Vâdî 'î, (Şan'â: Dâru'l-'Âsâr, 1424/2003), 144.

³⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/350.

⁴⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/349.

len hadisin garib-münker olduğunu söylemiş, Nevevî ise hadisi “Bâtıl” olarak nitelemiştir.⁴¹ Tirmizî, bu hadisi Buhârî’ye sorduğunu, ancak onun bu hadisi bilmediğini ve münker olarak nitelediğini söylemiştir.⁴²

11.

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوحَى إِلَيْهِ وَرَأْسُهُ فِي جِجْرٍ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَلَمَّ يُصَلِّ الْعَصْرَ حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّهُ كَانَ فِي طَاعَتِكَ وَطَاعَةِ رَسُولِكَ فَارَادَ اللَّهُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ قَالَتْ أَسْمَاءُ فَرَأَيْتَهَا غَرَبَتْ ثُمَّ رَأَيْتَهَا طَلَعَتْ بَعْدَ مَا غَرَبَتْ"⁴³

Esmâ bt. Umeys şöyle dedi: Resûlullah’ın (s) başı Ali’nin kucağında olduğu halde ona vahyolunuyordu. Bundan dolayı Ali, güneş batıncaya kadar ikinci namazını kılamamıştı. Resûlullah (Ali’nin ikinciyi kılamadığını anlayınca) şöyle buyurdu: “(Allah’ım!) Ali senin ve Resûlünün taatindedir. Güneşi Ali için geri çevir.” Esmâ dedi ki: Güneşin battığını gördüm. Battıktan sonra tekrar doğduğunu gördüm.”

İbnu’l-Cevzî dedi ki: “Bu hadis, şüpheye yer bırakmayacak şekilde mevzudur. Hadisin senesinde ıztırab vardır. Dârekutnî, ravi Ahmed b. Dâvûd hakkında ‘Metrûk-Kezzâb’, İbn Hibbân ise ‘Hadis uydururdu’ demiştir.” İbnu’l-Cevzî, senedde yer alan diğer ravilerin de cerhedildiğine dair bilgiler kaydetmiştir.⁴⁴ Ancak Kâdî İyâz, hadisin ravilerinin sika olduğunu söylemiştir.⁴⁵

12.

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ غَيْرَ مَرَّةٍ لِعَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: "إِنَّ الْمَدِينَةَ لَا تَصْلُحُ إِلَّا لِي أَوْ لِيكَ"⁴⁶

Sa’d b. Ebû Vakkâs dedi ki: Resûlullah’ı (s) Ali’ye (r.a.) çok kez şöyle derken işittim: “Medine ancak benimle veya seninle düzeler.”⁴⁷

⁴¹ et-Tirmizî, *Sunenu’t-Tirmizî*, 5/637; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu’l-Esmâ ve’l-Luğât* (Beyrût: y.y. 1996), 1/319.

⁴² Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Tertîbu’l-İleli’t-Tirmizî’l-Kebîr*, nşr. Şubhî es-Sâmerrâî, Ebu’l-Mu’âfi en-Nûrî, Maḥmûd Ḥalîl es-Şa’îdî (Beyrut: ‘Âlemu’l-Kutub Mektebetu’n-Nahdetü’l-‘Arabiyye, 1409), 374.

⁴³ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû’ât*, 1/355. Ayrıca bkz. el-Cûzekânî, *el-Ebâtîl ve’l-Menâkîr*, 1/158; Ebu’l-Faḍl el-Kâdî İyâd b. Mûsâ el-Yaḥsubî, *eş-Şifâ bi Ta’rîfi Hukûkî’l-Muṣtafa* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1409/1988), 1/284; Ebu’l-Bekâ Şâlih b. el-Ḥuseyn el-Hâşimî el-Ca’ferî, *Taḥcîl men Ḥarrafe’t-Tevrâte ve’l-İncîl*, nşr. Maḥmûd ‘Abdurrahman Kadḥ (Riyâd: Mektebetu’l-‘Ubeykân, 1419/1998), 2/734; Celâlu’d-Dîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Ḥasâisu’l-Kubrâ* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1985), 2/137.

⁴⁴ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû’ât*, 1/356.

⁴⁵ el-Kâdî İyâd, *eş-Şifâ*, 1/549.

⁴⁶ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû’ât*, 1/357. Ayrıca bkz. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/296; İbnu’l-Meğâzilî, *Menâkıbu ‘Ali*, 80.

⁴⁷ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû’ât*, 1/357.

İbnu'l-Cevzî hadisile ilgili bir değerlendirme yapmadan şu bilgiyi aktarmıştır: Ebû Hâtim şöyle dedi: Bu haber İbnu'l-Müseyyeb'in, Zührî'nin ve Mâlik'in hadisi değildir. Bu bâtıldır. Resûlullah asla bunu söylememiştir. Ravi Hafs b. Ömer kezzâb biri idi. Ukaylî dedi ki: Ravi Hafs, hadis imamlarından bâtil rivayetler nakleder.⁴⁸ Zehebî de bu hadisin mevzu olduğunu söylemiştir.⁴⁹

13.

عَنْ أَبِي بَكْرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " التَّنَظُّرُ إِلَى عَلِيٍّ بِنِ أَبِي طَالِبٍ عِبَادَةٌ"⁵⁰

Ebû Bekr'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Ali b. Ebû Tâlib'e bakmak ibadettir."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: "Bu konuda Hz. Osman, İbn Mesûd, Mu'âz b. Cebel, İbn Abbâs, Câbir, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, Sevbân, 'İmrân b. Husayn ve Hz. Aişe'den de rivayet gelmiştir." İbnu'l-Cevzî, bu sahabîlerden gelen rivayetleri kaydettikten sonra "Hadisin bütün tarikleri sahih değildir." demiş ve hadisin senedlerindeki cerhedilen raviler hakkında bilgi vermiştir.⁵¹ İbn Hibbân ve Zehebî de hadisin mevzu olduğunu söylemişlerdir.⁵²

14.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الرَّقِيمِ الْكِنَانِيِّ قَالَ: " خَرَجْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ زَمَنَ الْجَمَلِ فَلَقِينَا سَعْدَ بْنَ مَالِكٍ بِهَا. فَقَالَ: أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَدِّ الْأَبْوَابِ الشَّارِعَةِ فِي الْمَسْجِدِ وَتَرْكِ بَابِ عَلِيٍّ"⁵³

Abdullah b. er-Rakîm el-Kinânî şöyle dedi: Cemel savaşı sırasında Medine'ye doğru yola çıktık. (Medine'ye varınca) orada Sa'd b. Mâlik ile karşılaştık. Sa'd şöyle dedi: Resûlullah (s), Mescid-i Nebevî'nin caddeye açılan kapılarının kapatılmasını, Ali'nin kapısına ise dokunulmamasını emretti.

⁴⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/357.

⁴⁹ Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî, *el-Muntekâ min Minhâci'il-İ'tidâl fi Nakḥi Kelâmi Ehli'r-Rafâi ve'l-İ'tizâl*, nşr. Muḥibbuddîn el-Ḥaḫîb (Suudi Arabistan: er-Ri'âsetu'l-âmmeli idâretü'l-buhûsi'l-ilmiiyye, 1413), 213.

⁵⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/358. Ayrıca bkz. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî el-Fârisî, *el-Ma'rife ve't-Târîḫ*, nşr. Ekrem Dîyâ el-'Umerî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1401/1981), 3/354; Ebû Bekr Muḥammed b. Ḥalef el-Bağdâdî Vekî', *Âḫbâru'l-Kuḫât*, nşr. 'Abdul'azîz Muḫtafâ el-Merâğî (Beyrut: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1366/1947), 2/123; Ebû Nu'aym, Aḫmed b. 'Abdullâh b. Aḫmed el-İsbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Ṭabakâtu'l-Aşfiyâ'* (Mısır: es-Sa'ade, 1394/1974), 2/182.

⁵¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/358-63. Hadis ayrıca Vâsile b. el-Eska'dan da gelmiştir. Bkz. İbnu'l-Meğâzilî, *Menâkıbu 'Ali*, 278.

⁵² Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Aḫmed b. 'Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî, *Mevdû'âtu'l-Müstedrek* (nşr. Cevâmî'u'l-kelim Programı, Yazma), 2004, 1/17; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnû'a*, 1/313.

⁵³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/363. Ayrıca bkz. Ebû 'Abdullâh Aḫmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî, *Musnedu'l-İmâm Aḫmed b. Ḥanbel*, nşr. Aḫmed Muḥammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1995), 2/240; İbn 'Asâkir, *Târîḫü Dimeşk*, 42/165.

İbnu'l-Cevzî dedi ki: "Bu konuda Sa'd b. Ebû Vakkâs, İbn Abbâs, Zeyd b. Erkam ve Câbir'den de rivayet gelmiştir." İbnu'l-Cevzî bu sahabîlerin rivayetlerini kaydettikten sonra şöyle demiştir: Bu hadislerin tamamı bâtil olup bunların hiçbirisi sahih değildir. Bu konudaki bütün hadisler rafizilerin uydurmasıdır. Onlar bunu, sıhhatinde ittifak edilen "Hz. Ebû Bekr'in kapısı hariç, diğer kapıları kapatın" hadisine karşılık olmak üzere uydurmuşlardır.⁵⁴

15.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِعَلِيٍّ: " إِنَّهُ لَا يَجِلُّ لِأَخِيذٍ أَنْ يُجَنَّبَ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ غَيْرِي وَغَيْرِيكَ"⁵⁵

Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre Nebî (s), Ali'ye şöyle dedi: "Şu mescidde cünüp olarak bulunmak, benden ve senden başka hiç kimse için helal değildir."

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: "Bu, sahih olmayan bir hadis olup Ali'nin kapısı dışında Mescid-i Nebevî'nin kapılarının kapatılmasıyla ilgilidir. Rivayette sorunlar vardır. Seneddeki raviler Atiyye ile Kesîr en-Nevâ, zayıf ve aşırı şii olmakla itham edilmiştir."⁵⁶ Zehebî de bu hadisın sahih olmadığı kanaatindedir.⁵⁷ Ancak Tirmizî hadisi hasen-ğarîb olarak nitelemiş,⁵⁸ Heysemî de hadisi Bezzâr'ın rivayet ettiğini, ricalinin sika olduğunu söylemiştir.⁵⁹

16.

عَنْ أَنَسِ قَالَ: " كُنَّا يَوْمًا مَعَ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي السُّوقِ فَرَأَى بَطِيحًا فَحَلَّ دِزْمَهَا ثُمَّ دَفَعَهَا إِلَى بِلَالٍ وَقَالَ: اذْهَبْ بِهِ فَأَشْتَرِي بِهِ بَطِيحًا، فَمَضَى وَمَضَيْنَا مَعَهُ إِلَى مَنْزِلِهِ، وَأَتَى بِلَالٌ بِالْبَطِيحِ فَأَخَذَ عَلِيٌّ مِنْهُ وَاحِدَةً فَقَوَّرَهَا ثُمَّ ذَاقَهَا فَإِذَا مَرَّةٌ فَقَالَ: يَا بِلَالُ خُذِ الْبَطِيحَ فَرَدِّهِ وَائْتِنَا بِالْبَزْمِ، وَأَقْبِلْ حَتَّى أُحَدِّثَكَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِحَدِيثٍ فَلَمَّا رَجَعَ بِلَالٌ قَالَ: يَا بِلَالُ إِنَّ حَبِيبِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِي وَبَدَّه عَلَى مَنْكِبِي: يَا أَبَا الْحَسَنِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَخَذَ

⁵⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/365, 366. Hadisle ilgili diğer değerlendirmeler için bkz. Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî İbnu'l-Cevzî, *Câmi 'u'l-Mesânîd*, nşr. 'Alî Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mek-tebetu'r-Ruşd, 1426/2005), 3/46; Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid* (Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1412), 9/149; Ebu'l-Fağl Ahmed b. 'Alî İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Şahîh el-Buĥârî*, nşr. Muĥib-buddîn el-Ĥaĥîb (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 7/14; Ebu'l-Hasen Nûruddîn 'Alî el-Mollâ el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 9/3945.

⁵⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/367-68. Ayrıca bkz. Ebû Ya'lâ Ahmed b. 'Alî el-Mevsûlî, *Musnedu Ebî Ya'lâ*, nşr. Hüseyin Selîm Esed (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404/1984), 2/311; Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî eş-Şâmî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, nşr. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî (Riyâd, yy. 1983), 23/372; Ebû Bekr Muĥammed b. Ebî İshâk b. İbrâhîm el-Buĥârî el-Kelâbâzî, *Baĥru'l-Fevâidi'l-Musemmâ bi Me'âni'l-Aĥbâr*, nşr. Muĥammed Ĥasen Muĥammed Ĥasen İsmail - Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1420/1999), 104.

⁵⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/368.

⁵⁷ eż-Zehebî, *Telĥîsu Kitâbi'l-Mevdû ât*, 122.

⁵⁸ İbn 'Irâk, *Tenzîhu's-Şer'i'ati'l-Merfû'a*, 1/384.

⁵⁹ el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 9/151.

مَحَبَّتِكَ عَلَى الْبَشَرِ وَالشَّجَرِ وَالْتَمَرِ وَالْمَدْرِ، فَمَنْ أَجَابَ إِلَى حَبِّكَ عَذْبٌ وَطَلَبٌ، وَمَا لَمْ يُجِبْ إِلَى حَبِّكَ حَبْتٌ وَمَرٌّ، وَإِنِّي أَظُنُّ هَذَا الْبَطِيخُ لَمْ يُجِبْ"⁶⁰

Enes b. Mâlik şöyle dedi: Bir gün Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) ile birlikte çarşıda idik. Bir karpuz gördü. Bir dirhem çıkarıp onu Bilâl'e verdi ve "Bunu götür onunla bir karpuz al" dedi. Sonra yürüdü, biz de onunla birlikte evine kadar yürüdük. Bilâl karpuzu getirince ondan bir parça alıp dilimledi, sonra tadına baktı, acı olduğunu hissedince "Ya Bilâl, kapuzu al, onu geri ver, dirhemi de geri getir ve gel ki, sana Resûlullah'tan (s) bir hadis anlatayım" dedi. Bilâl geri gelince Ali şöyle dedi: "Ya Bilâl, dostum Resûlullah (s), eli omzumda olduğu halde bana şöyle dedi: Ey Ebu'l-Hasen, Muhakkak ki Allah, senin sevgini beşer, ağaç, meyve ve kurumuş çamura yükledi. Kim senin sevgine icabet ederse tatlı ve hoş olur. Senin sevgine de kim icabet etmezse pis ve acı olur. (Ali dedi ki): Sanırım bu karpuz icabet etmedi (ondan dolayı acıdır)."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu mevzu bir hadistir. Ebû Bekr el-Hafîb, (hadisin ravilerinden İbnu'l-Cündî olarak bilinen Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. 'İmrân b. Musa hakkında) şöyle dedi: "Hadis rivayetinde zayıf olarak nitelendirilen ve mezhebinden dolayı cerhedilen biriydi. el-Ezherî'ye İbnu'l-Cündî'yi sorduğumda onun hakkında 'Leyse bi şey' dedi." el-Uteykî de "Şii-likle itham edilirdi" demiştir.⁶¹

17.

عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: " خَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ نَمَشِي فِي طَرَقَاتِ الْمَدِينَةِ إِذْ مَرَرْنَا بِنَخْلٍ مِنْ نَخْلَيْهَا صَاحَتْ نَخْلَةً بِأُخْرَى: هَذَا التَّيْبِيُّ الْمُصْطَلْفِيُّ وَعَلِيٌّ الْمُرْتَضَى، ثُمَّ جُرْنَا لَهَا فَصَاحَتْ ثَانِيَةً بِثَالِثَةٍ: مُوسَى وَأَخُوهُ هَارُونَ، ثُمَّ جُرْنَا لَهَا فَصَاحَتْ رَابِعَةً بِخَامِسَةٍ: هَذَا نُوحٌ وَإِبْرَاهِيمُ، ثُمَّ جُرْنَا لَهَا فَصَاحَتْ سَادِسَةً بِسَابِعَةٍ: هَذَا مُحَمَّدٌ سَيِّدُ الْمُرْسَلِينَ، وَهَذَا عَلِيُّ سَيِّدِ الْوَصِيِّينَ. فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ: يَا عَلِيُّ! إِنَّمَا سَمِعِي نَخْلَ الْمَدِينَةِ صَاحِبَاتِيَا لِأَنَّهُ صَاحٌ بِفِطْرَتِي وَفَضْلِكَ"⁶²

Ali (a.s.) şöyle dedi: Bir gün Resûlullah'la (s) birlikte Medine sokaklarında yürümek için çıktım. Hurma bahçelerinden birine uğradık. Bir hurma ağacı diğerine "Bu, Nebiyyu'l-Mustafâ ve Aliyyu'l-Murtazâ'dır" diye seslendi. Biz onu onayladık. Sonra ikinci bir hurma ağacı üçüncüsüne "Musa ve kardeşi Harun" diye seslendi. Onu onayladık. Ardından dördüncü bir ağaç beşinciye "Bu Nuh ve İbrahim'dir" diye seslendi. Biz onu da onayladık. Sonra altıncı bir ağaç yedinciye "Bu, resullerin efendisi Muhammed'dir, bu da vasîlerin efendisi Ali'dir" diye seslendi. Bunun üzerine Resûlullah (s) tebessüm etti ve şöyle

⁶⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/369. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnû'a*, 1/324; Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2004), 2/52.

⁶¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/369.

⁶² İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/369; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnû'a*, 1/324; İbn 'Irâk, *Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*, 1/354.

dedi: Ey Ali, Medine'deki hurma ağaçları benim ve senin faziletini haykırdıkları için sahâî (haykıran) diye isimlendirilmiştir."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, mevzu hadislerin en soğuşu ve en çirkinidir. Bu uydurmanın (Ebû Bekr Ahmed b. Nasr) ez-Zâri'in işi olduğundan şüphe etmeyiz Dârekutnî şöyle dedi: O deccaldır, kezzabtır.⁶³

18.

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: "أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَعْرُضَ أَوْلَادَنَا عَلَى [عَلَى أَوْلَادِنَا] حُبِّ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ"⁶⁴

Cabir şöyle dedi: "Resûlullah (s) bize, Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) sevgisini çocuklarımıza sunmamızı (aşılıpamızı) emretti."

İbnu'l-Cevzî, Ebû Hâtim'in "Bu, bâtl bir hadistir" sözünü naklettikten sonra şöyle dedi: Daha önce geçtiği gibi el-Hasen b. Ali el-Adevî hadis uyduran biridir.⁶⁵ el-Hasen b. Ali'nin hadis uyduran biri olduğu başka alimlerce de ifade edilmiştir.⁶⁶

19.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "حُبُّ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ يَأْكُلُ السَّيِّئَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ"⁶⁷

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu. "Ali b. Ebû Tâlib'i sevmek, ateşin odunu yemesi gibi kötülükleri giderir."

İbnu'l-Cevzî, hadisle ilgili bir değerlendirme yapmadan şu bilgileri aktarmıştır: Hafîb el-Bağdâdî dedi ki: Hadisin senesinde yer alan Muhammed b. Mesleme'den sonraki ravilerin hepsi tanınmış sika kimselerdir. Ancak hadis bu isnadla bâtildir. Muhammed b. Mesleme; el-Lâlekâî ve Ebû Muhammed el-Hallâl tarafından zayıf olarak nitelendirilmiştir."⁶⁸

⁶³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/369.

⁶⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/369-70. Ayrıca bkz. İbnu'l-Kaysêrânî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 73; eż-Zehêbî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdû 'ât*, 123.

⁶⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/370.

⁶⁶ eż-Zehêbî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 2/261; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnû'a*, 1/325.

⁶⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/370. Ayrıca bkz. Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh b. Fenâhserû Ebû Şucâ' ed-Deylemî el-Hemežânî, *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Hîfâb*, nşr. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 2/142; 'Abdurrahman b. 'Abdisselâm es-Safûrî, *Nüzhetu'l-Mecâlis ve Münteħabu'n-Nefâis* (Mısır: el-Maţba'atu'l-Kastaliyye, 1283H), 2/161; es-Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, 2/42.

⁶⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/370. Bkz. Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/417.

20.

عَنْ أَبِي الْحَمْرَاءِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى آدَمَ فِي عِلْمِهِ، وَنُوحَ فِي فَهْمِهِ، وَإِبْرَاهِيمَ فِي حِكْمِهِ، وَيَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا فِي زُهْدِهِ، وَمُوسَى بْنَ عِمْرَانَ فِي بَطْشِهِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ"⁶⁹

Ebu'l-Hamrâ dedi ki: Resûlullah'ı (s) şöyle derken işittim: "Kim ilmi yönünden Âdem'e, anlayışı yönünden Nûh'a, hikmetleri yönünden İbrahim'e, zühdü yönünden Yahya b. Zekeriya'ya, cesareti yönünden Musa b. 'İmrân'a bakmak isterse Ali b. Ebû Tâlib'e baksın."

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: Bu, mevzu bir hadistir. Ravi Ebû Ömer el-Ezdî metruk biridir.⁷⁰

21.

عن ابن عباس قال: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "اسْمِي فِي الْقُرْآنِ: {وَالشَّمْسِ وَضَحَاكَا}، واسم علي بن أبي طالب: {وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا}، واسم الحسن والحسين: {وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّأَهَا}، واسم بني أمية: {وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا}"⁷¹.

İbn Abbâs dedi ki: Resûlullah'ı (s) şöyle derken işittim: Benim ismim Kur'ân'da şöyledir: "Güneş'e ve onun aydınlığına andolsun". Ali b. Ebû Tâlib'in ismi şöyledir: "Onu izlediğinde Ay'a andolsun". el-Hasen ve el-Hüseyn'in isimleri şöyledir: "Onu ortaya çıkardığında gündüze andolsun". Ümeyye oğullarının ismi ise şöyledir: "Onu bürüdüğünde geceye andolsun" (Şems, 91/1-4).

İbnu'l-Cevzî, yukarıdaki rivayetten hemen sonra şu hadisi de kaydetmiştir. Resûlullah şöyle buyurdu: Allah, yarattığı insanlara beni resul olarak gönderdi. Kureyş kabilesine gelip onlara "Ey Kureyş topluluğu! Ben size dünyanın izzetini, ahiretin şerefini getirdim. Ben size Allah'ın elçisiyim." dedim. Kureyş, "Yalan söylüyorsun, sen Allah'ın Resûlü değilsin" dediler. Hâşimoğullarına gelip onlara "Ey Hâşimoğulları topluluğu! Ben size dünyanın izzetini, ahiretin şerefini getirdim. Ben size Allah'ın elçisiyim." dedim. Bana, "Doğru söyledin" dediler ve onların mümini olan Ali b. Ebû Tâlib bana iman etti, onların kâfiri de (Ebû Tâlib'i kastediyor) beni tasdik edip korudu. Allah kendi sancağını gönderip onu Hâşimoğullarının arasına dikti. Allah'ın sancağı kıyamete kadar aramızda kalacak, İblis'in sancağı da kıyamet kopuncaya kadar Ümeyyeoğulları arasında olacaktır. Onlar bize düşmandır. Onların kabilesi bizim kabilemize düşmandır."⁷²

⁶⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/370. Ayrıca bkz. Ebû Hafs 'Omer b. Aḥmed İbn Şâhîn el-Bağdâdî, *el-Kitâbu'l-Laḥîf li Şerḥi Mezâhibi Ehlu's-Sunne ve Ma'rifeti Şerâ'i'u'd-Dîn ve't-Temessuk bi's-Sunen*, nşr. 'Abdullâh b. Muḥammed el-Buṣayrî (Medine: Mektebetu'l-ğurebâ, 1416H), 92; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/313; Aḥmed b. 'Abdullâh Muḥibbuddîn eṭ-Ṭaberî, *Zeḥâiru'l-'Ukbâ fi Menâkibi zevî'l-Ḳurbâ* (Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1356/1937), 1/93.

⁷⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/370.

⁷¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/371; İbn Ḥacer el-'Aşkalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 5/329.

⁷² İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/371.

İbnu'l-Cevzî, hadisle ilgili bir değerlendirme yapmadan şu bilgiyi aktarmıştır: Hatîb el-Bağdâdî şöyle dedi: "Bu, aşırı münker bir hadistir. Bilakis mevzudur. Senesinde üç tane meçhul ravi vardır: Muhammed b. Amr el-Havdî, Musa b. İdrîs ve babası. Hiçbir tariki sahih değildir."⁷³

22.

عَنْ سَلْمَانَ قَالَ: " سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَبْعَثْ نَبِيًّا إِلَّا بَيْنَ لَهُ مِنْ بَلِيٍّ بَعْدَهُ فَهَلْ بَيْنَ لَكَ؟ قَالَ: لَا. ثُمَّ سَأَلْتُهُ بَعْدَ ذَلِكَ فَقَالَ: نَعَمْ عَلَيَّ مِنْ أَبِي طَالِبٍ"⁷⁴

Selmân şöyle dedi: Resûlullah'a (s) sordum, dedim ki: "Ya Resûlallah! Şüphesiz Allah, kendisinden sonra gelecek peygamberi ona açıklamadığı hiçbir nebi göndermedi. Allah sana da açıkladı mı?" "Hayır" dedi. Daha sonra tekrar ona sorduğumda "Evet. Ali b. Ebû Tâlib" dedi.

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: Bu mevzu bir hadistir. Senesinde Hekîm b. Cübeyr vardır. Yahya onun hakkında "Leyse bi şey", Sa'dî "kezzab", Ukaylî ise "Vâhi'l-hadîs" demiştir. Senedde yer alan el-Hasen ve el-Esbağ ise meçhul raviler olup bu hadis dışında tanınmamaktadırlar." Daha sonra İbnu'l-Cevzî, senedde yer alan başka ravilerin de cerhedildiklerini haber vermiştir.⁷⁵

23.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: " لَمَّا عَرَجَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى السَّمَاءِ السَّابِعَةِ وَأَرَاهُ اللَّهُ مِنَ الْعَجَائِبِ فِي كُلِّ سَمَاءٍ، فَلَمَّا أَصْبَحَ جَعَلَ يُحَدِّثُ النَّاسَ مِنْ عَجَائِبِ رَبِّهِ فَكَذَّبَهُ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ مَنْ كَذَّبَهُ وَصَدَّقَهُ مَنْ صَدَّقَهُ، فَعِنْدَ ذَلِكَ انْقَضَ نَجْمٌ مِنَ السَّمَاءِ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فِي دَارٍ مِنْ وَقَعُ هَذَا النَّجْمُ فَهُوَ خَلِيفَتِي مِنْ بَعْدِي. قَالَ فَطَلَبُوا ذَلِكَ النَّجْمَ فَوَجَدُوهُ فِي دَارِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ أَهْلُ مَكَّةَ: ضَلَّ مُحَمَّدٌ وَغَوَى، وَهُوَ إِلَى أَهْلِ بَيْتِهِ، وَمَالَ إِلَى ابْنِ عَمَةٍ عَلَى ابْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَعِنْدَ ذَلِكَ نَزَلَتْ هَذِهِ السُّورَةُ: وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى * مَا ضَلَّ صَاحِبِكُمْ وَمَا غَوَى * وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَوَى * إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى."⁷⁶

İbn Abbâs şöyle dedi: Nebî (s) yedinci semaya yükseltildiğinde Allah, her semadaki harikulade şeyleri ona gösterdi. Sabah olunca Rabbinin gösterdiği olağanüstü şeyleri insanlara anlatmaya başladı. Mekkelilerden onu yalanlayanlar yalanladı, tasdik edenler de tasdik etti. O sırada gökten bir yıldız kaydı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: Bu yıldız kimin evine düşerse, benden sonra halifem odur. İnsanlar bu yıldızı aramaya koyuldular. So-

⁷³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/371.

⁷⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/372. Ayrıca bkz. İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 8/150; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 1/460; 3/207; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Maşnû'a*, 1/326.

⁷⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/372.

⁷⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/372. Ayrıca bkz. el-Cûzekânî, *el-Ebâtîl ve'l-Menâkir*, 1/135-36; ez-Zehabî, *el-Munteka*, 426; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Maşnû'a*, 1/326; Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a*, nşr. 'Abdurrahmân Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 1/369.

nunda o yıldızı Ali b. Ebû Tâlib'in evinde buldular. Mekkeliler şöyle dediler: "Muhammed sapıttı ve eğri yola girdi. Ailesine bağlandı ve amcası oğlu Ali b. Ebû Tâlib'e meyletti." İşte o sırada şu sure nazil oldu: مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا وَالَتِجْمُ إِذَا هُوَ * مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا وَالَتِجْمُ إِذَا هُوَ * وَمَا يُنطِقُ عَنِ الْهَوَى * إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى * *Battığı sırada yıldızla andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.*" (Necm, 53/1-4).

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, mevzu olduğunda şüphe bulunmayan bir hadistir. Senedinde kezzâb olan Ebû Sâlih Bâzâm vardır. Aynı şekilde el-Kelbî ve Muhammed b. Mervân es-Süddî de kezzâbdır.⁷⁷ İbn Teymiye ve başka âlimler de hadisin mevzu olduğu görüşündedir.⁷⁸

24.

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ الْكِنْدِيِّ عَنْ أَشْيَاخٍ مِنْ قَوْمِهِ قَالَ: " أَتَيْنَا سَلْمَانَ فَقُلْنَا: مَنْ وَصِيَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ وَصِيَّهُ؟ فَقَالَ: وَصِيِّي وَمَوْضِعُ سِرِّي، وَخَلِيفَتِي فِي أَهْلِي، وَخَيْرُ مَنْ أَخْلَفَ بَعْدِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ"⁷⁹

Cerîr b. Abdülhamîd el-Kindî, kendi kabilesinden yaşlı kimselerden naklederek dedi ki: Selmân'a gelip "Resûlullah'ın (s) vasisi (vekili) kimdir?" diye sorduk. Selmân şöyle dedi: "Ben Resûlullah'a (s), vasîsinin kim olduğunu sordum. Şöyle buyurdu: "Benim vasîm, sır merkezim, ailemdeki halifem ve benden sonra geriye bıraktığım en hayırlı kişi Ali b. Ebû Tâlib'dir."

İbnu'l-Cevzî, hadisin dört tarikini zikrettikten sonra birinci tarikle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: Bu, sahih değildir. Senedinde İsmail b. Ziyâd vardır. İbn Hibbân onun hakkında dedi ki: Eleştirmek dışında bir sebeple kitaplarda ondan bahsetmek helal değildir. Dârekutnî "Metruk" dedi. Abdülğânî b. Saîd el-Hâfız şöyle dedi: Bu hadisin çoğu ravileri meçhul ve zayıftır.⁸⁰ Aliyyu'l-Kâri ise Sâğânî'den naklen hadisin mevzu olduğunu söylemiştir.⁸¹

⁷⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/373.

⁷⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/373; Velîd b. Ahmed el-Hüseyn, *el-Ehâdîs ve'l-Âşâr elletî Tekelleme 'aleyhâ Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye* (Manchester: Mecelletu'l-Hikme, 1416/1995), 1/14.

⁷⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/374. Ayrıca bkz. Ebû Muhammed Abdülğânî b. Saîd el-Mısrî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fi Esmâ'i nakleti'l-Hadîs ve Esmâ'i Âbâ'ihim ve Ecdâdihim*, nşr. Muşennâ Muhammed Hamîd eş-Şimrî, Kaşs 'Abd İsmâ'îl et-Temimî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1428/2007), 1/166; el-Cüzekânî, *el-Ebâfil ve'l-Menâkir*, 2/186; Kâğî Ebî Ya'lâ el-Bağdâdî 'Ubeydullâh b. 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. el-Ferrâ' el-Hanbelî, *Tecridu'l-Esmâ' ve'l-Kunâ el-Mezkûra fi Kitâbi'l-Muttefik ve'l-Mufterik* (Yemen: Merkezu'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/137.

⁸⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/375.

⁸¹ Ebû'l-Hasen Nûruddîn 'Alıyyul-Kârî el-Mollâ, *el-Esrâru'l-Merfû'ati fi'l-Ahbârî'l-Mevdû'ati el-Ma'rûf bi'l-Mevdû'ati'l-Kubrâ*, nşr. Muhammed es-Sabbâğ, (Beyrût: Dâru'l-Emâne/Muessesetu'r-Risâle), 377.

25.

عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لِكُلِّ نَبِيٍّ وَصِيٌّ، وَإِنَّ عَلِيًّا وَصِيِّي وَوَارِثِي "⁸²

Büreyde'den rivayet edildiğine göre Nebî (s) şöyle buyurdu: "Her nebînin bir vasîsi vardır. Ali de benim vasîm ve vârisimdir."

İbnu'l-Cevzî, hadisin iki tarikini zikrettikten sonra şöyle demiştir: Bu, sahih olmayan bir hadistir. Ebû Zür'a ve İbn Vâre, birinci tarikte yer alan ravi Muhammed b. Humejd hakkında "kezzab" demişlerdir. İkinci tarikte yer alan ravi Ahmed b. Abdullah el-Firyânânî hakkında ise İbn Hibbân, "Sika kimselerden onlara ait olmayan hadisler rivayet ederdi" demiştir.⁸³

26.

عَنْ أَنَسِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يَا أَنَسُ اسْكُبْ لِي وَضوءًا، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: يَا أَنَسُ أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ عَلَيَّ مِنْ هَذَا الْبَابِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَسَيِّدُ الْمُرْسَلِينَ وَقَائِدُ الْغُرِّ الْمُحْجَلِينَ وَخَاتَمُ الْوَصِيِّينَ قَالَ أَنَسُ: فَقُلْتُ اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ، إِذْ جَاءَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَنْ هَذَا يَا أَنَسُ؟ فَقُلْتُ: عَلِيٌّ، فَقَامَ مُسْتَبْشِرًا فَأَعْتَبْتُهُ "⁸⁴

Enes'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) ona, "Ey Enes, abdest suyunu dök" dedi, ardından kalkıp iki rekat namaz kıldı, sonra şöyle buyurdu: "Ey Enes, bu kapıdan senin yanına ilk giren kişi; müminlerin emiri ve peygamberlerin efendisi, (abdestten dolayı) **yüzleri nurlu, elleri ve ayakları parlak olanların önderi ve vasîlerin sonuncusudur.**" Enes dedi ki: Ben, "Allah'ım, onu Ensar'dan biri kıl" dedim. O anda Ali (a.s.) çıkageldi. Allah Resûlü, "Şu kimdir, Ey Enes" diye sordu. Ben, "Ali" dedim. Resûlullah müjdeleyerek kalktı ve onu kucakladı."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, sahih olmayan bir hadistir. Yahya b. Ma'în, ravi Ali b. Âbis hakkında "Leyse bi şey" dedi. Bu hadisi Câbir el-Cu'fî de Ebu't-Tufeyl kanalıyla Enes'ten rivayet etmiştir. Zâide şöyle dedi: "Câbir kezzâb idi." Ebû Hanîfe de onun hakkında, "Ondan daha yalancı biriyle karşılaşmadım" dedi.⁸⁵

⁸² İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/376. Ayrıca bkz. 'Abdullâh b. Muḥammed b. 'Abdil'azîz b. el-Merzubân b. Sâbûr el-Beḡavî, *Mu'cemu's-Sahâbe - Beḡavî*, nşr. Muḥammed el-Emîn b. Muḥammed el-Cekenî (Kuveyt: Mektebetu Dâri'l-Beyân, 1421/2000), 4/363; Ebû 'Ahmed 'Abdullâh b. 'Adiyy b. 'Abdullâh b. Muḥammed b. Mubârek b. el-Kaṭṭân el-Curcânî, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, nşr. 'Âdil 'Ahmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ (Beyrût: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418/1997), 5/21; İbnu'l-Meḡâzilî, *Menâkibu 'Alî*, 261.

⁸³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/376. Ayrıca bkz. Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân b. Kâymâz ez-Zehabî, *Eḥâdiṣu Muḥtâre min Mevdû'âti'l-Cüzekânî ve İbni'l-Cevzî*, nşr. 'Abdurrahman b. 'Abdu'l-Cebbâr el-Feryevâî (Medînetu'l-Munevvera: Mektebetu'd-Dâr, 1404), 65; es-Suyûtî, *el-Leâliu'l-Maşnû'a*, 1/328.

⁸⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/376-77. Ayrıca bkz. Ebû Nu'aym, *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Ṭabakâtu'l-Aşfiyâ'*, 1/63; Ebu'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'î, *Muḥtâsarü Târihi Dimeşk* (nşr. Rûhiyye en-Nehhâs, Riyâḍ 'Abdulḥamîd Murâd, Muḥammed Muṭî' (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1984), 18/18.

⁸⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/377. Ayrıca bkz. İbn 'Irâk, *Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*, 1/357.

27.

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: " أَمَا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ، كَذَلِكَ عَلَيَّ وَذُرِّيَّتُهُ يَخْتُمُونَ الْأَوْصِيَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ"⁸⁶

Ebû Zer dedi ki: Resûlullah'ı (s) şöyle derken işittim: "Ben nebîlerin sonuncusuyum. Aynı şekilde Ali ve onun nesli de kıyamete kadar vasîlerin sonuncularıdır."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, mevzu bir hadistir. Ravi el-Hasen b. Muhammed b. Yahya el-Ğanevî (el-Alevî) bu hadisi rivayet etmede tek kalmıştır. Hadis hafızları bu ravinin Râfîzî olduğunu söylemiştir. Senedde İbrahim b. Abdullâh da vardır. İbn Hibbân onun hakkında şöyle dedi: "O hadis çalar ve onu kusursuzmuş gibi rivayet ederdi. Sika kimselerden onlara ait olmayan hadisler rivayet ederdi. O terkedilmeyi hak etmiştir."⁸⁷ Suyûtî de hadisin mevzu olduğunu söylemiştir.⁸⁸

28.

عَنْ عَطِيَّةَ قَالَ: " مَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَرَضَ الَّذِي تُوْفِّي فِيهِ، قَالَ وَكَانَتْ عِنْدَهُ حَفْصَةُ وَعَادِشَةُ، فَقَالَ لَهَا: أَرْسِلَا إِلَيَّ خَلِيلِي، فَأَرْسَلْنَا إِلَيَّ أَبِي بَكْرٍ فَجَاءَ فَسَلَّمَ وَدَخَلَ فَجَلَسَ، فَلَمْ يَكُنْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَاجَةٌ، فَقَامَ فَخَرَجَ ثُمَّ نَظَرَ إِلَيْهِمَا فَقَالَ: أَرْسِلَا إِلَيَّ خَلِيلِي، فَأَرْسَلْنَا إِلَيَّ عُمَرَ، فَجَاءَ فَسَلَّمَ وَدَخَلَ، فَلَمْ يَكُنْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَاجَةٌ، فَقَامَ فَخَرَجَ، ثُمَّ نَظَرَ إِلَيْهِمَا فَقَالَ: أَرْسِلَا إِلَيَّ خَلِيلِي، فَأَرْسَلْنَا إِلَيَّ عَلِيٍّ، فَجَاءَ فَسَلَّمَ وَدَخَلَ، فَلَمَّا جَلَسَ أَمْرُهُمَا فَقَامْنَا. قَالَ: يَا عَلِيُّ ادْعُ صَاحِبَةَ وَدَوَاءَهُ، فَأَمَلَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكُتِبَ عَلَيَّ وَشَهِدَ جَرِيرٌ. ثُمَّ طَوَيْتِ الصَّحِيفَةَ. فَمَنْ حَدَّثَكُمْ أَنَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي الصَّحِيفَةِ إِلَّا الَّذِي أَمْلَاهَا أَوْ كَتَبَهَا أَوْ شَهِدَهَا فَلَا تُصَدِّقُوهُ"⁸⁹

Atiyye şöyle dedi: Resûlullah (s), vefat ettiği hastalığa yakalandığında yanında Hafsa ve Aişe vardı. Allah Resûlü onlara, "Dostuma haber gönderin, gelsin" dedi. Onlar da Ebû Bekir'e haber gönderdiler. Ebû Bekir gelip selam verdi, yanına girdi ve oturdu. Ancak Nebî'nin (ona) bir ihtiyacı yoktu. Bunun üzerine Ebû Bekir kalkıp gitti. Resûlullah tekrar Hafsa ve Aişe'ye bakıp, "Dostuma haber gönderin, gelsin" dedi. Onlar da Ömer'e haber gönderdiler. Ömer gelip selam verdi ve onun yanına girdi. Fakat Nebî'nin (ona da) bir ihtiyacı yoktu. Bunun üzerine Ömer kalkıp gitti. Sonra yine Hafsa ve Aişe'ye bakıp, "Dostuma haber gönderin, gelsin" dedi. Ali'ye haber gönderdiler. Ali gelip selam verdi ve onun yanına girdi. Ali oturunca, Resûlullah onlara gitmelerini emretti. Bunun üzerine Hafsa ve Aişe kalkıp gitti. Allah Resûlü, "Ya Ali, bana

⁸⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/377. Ayrıca bkz. el-Cûzekânî, *el-Ebâfil ve'l-Menâkîr* 1/440; Burhânuddîn Ebu'l-Vefâ' İbrâhîm b. Muḥammed b. Ḥalîl et-Ṭrablusî el-Halebî eş-Şâfi'î Sıbtu İbni'l-'Acemî, *el-Keşfu'l-Ḥašîş 'ammen Rumiye bi Vaḍ'î'l-Ḥadîs*, nşr. Şubḥî es-Sâmerrâî (Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, Mektebetu'n-Nahḍatî'l-'Arabiyye, 1407/1987), 94.

⁸⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/377.

⁸⁸ es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Mašnû'a*, 1/330.

⁸⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/377-78. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Mašnû'a*, 1/330.

bir kâğıt ve yazı takımını getir.” dedi. Ardından Resûlullah (bir şeyler) yazdırdı. Ali yazdı ve Cerir⁹⁰ de şahit oldu. Sonra kâğıt katlandı. Onu imla ettiren, yazan ve şahit olan dışında her kim size kâğıttakini bildiğini söylese, ona inanmayın.”

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: Bu, Resûlullah'tan nakli sahih olmayan bir hadistir. Atiyye tâbii olduğu için hadis munkatıdır. Sevrî, Hüseyim, Ahmed ve Yahya, Atiyye'yi zayıf olarak nitelendirdiler. Dârekutnî, ravi Nasr b. Müzâhim'i zayıf saymıştır. İbrahim b. Yakûb el-Cûzcânî de Nasr'ın Râfîzilikte aşırı olduğunu ve zayıf ravilerden münker hadisler rivayet ettiğini söylemiştir.⁹¹

29.

عَنْ أَنَسِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " عَلِيٌّ أَبِي وَصَاحِبِي وَإِبْنُ عَمِّي وَخَيْرُ مَنْ أَتَرَكَ بَعْدِي. يَقْضِي دِينِي وَيُنْجِزُ مَوْعِدِي " ⁹²

Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Ali benim kardeşim, arkadaşım, amcam oğlu, benden sonra geriye bıraktıklarımın en hayırlısı, borcumu ödeyecek ve verdiğim sözü yerine getirecek kişidir."

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: Bu, sahih olmayan bir hadistir. Hadisi uydurmakla itham edilen ravi Matar b. Meymûn'dur. İbn Hibbân onun hakkında, "Güvenilir kimselerden mevzu hadisler rivayet eden biridir. Ondan hadis nakletmek helal değildir" demiştir.⁹³ Buhari de onun hakkında "Münkeru'l-hadis" demiş,⁹⁴ Zehebi de hadisin mevzu olduğunu söylemiştir.⁹⁵

30.

عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ عَامِرِ بْنِ وَاثِلَةَ الْكِنَانِيِّ قَالَ: " كُنْتُ عَلَى الْبَابِ يَوْمَ الشُّورَى فَارْتَفَعَتِ الْأَصْوَاتُ بَيْنَهُمْ، فَسَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: يَا بَيْعَ النَّاسِ لِأَبِي بَكْرٍ وَأَنَا وَاللَّهِ أَوْلَى بِالْأَمْرِ مِنْهُ وَأَحَقُّ، فَسَمِعْتُ وَأَطَعْتُ مَخَافَةَ أَنْ يَرْجِعَ النَّاسُ كَفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُهُمْ رِقَابَ بَعْضٍ بِالسَّيْفِ، ثُمَّ بَايَعَ النَّاسَ عُمَرَ وَأَنَا وَاللَّهِ أَوْلَى بِالْأَمْرِ مِنْهُ وَأَحَقُّ، فَسَمِعْتُ وَأَطَعْتُ مَخَافَةَ أَنْ يَرْجِعَ النَّاسُ كَفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُهُمْ رِقَابَ بَعْضٍ بِالسَّيْفِ، ثُمَّ أَنْتُمْ تُرِيدُونَ أَنْ تُبَايِعُوا عُثْمَانَ إِذْ نَأْسَمَعُ وَأَطِيعُ، إِنَّ عُمَرَ حَجَلَنِي فِي خُمْسَةِ نَقَرٍ أَنَا سَادِسُهُمْ لَا يُعْرَفُ لِي فَضْلًا عَلَيْهِمْ فِي الصَّلَاحِ وَلَا يُعْرَفُونَ لِي كَلْتًا فِيهِ شَرْعٌ سِوَاءِ، وَأَيْمَنَ اللَّهُ لَوْ أَسَاءَ أَنْ أَتَكَلَّمَ

⁹⁰ Metinde geçen "Cerir" kelimesi *el-Le'âli 'u'l-Masnû 'a* da "Cibril" olarak geçmektedir ki, doğrusu da Cibril olmalıdır. Bkz. es-Suyûtî, *el-Le'âli 'u'l-Masnû 'a*, 1/330.

⁹¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/378.

⁹² İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/378. Ayrıca bkz. Ebu'l-Kâsım Furât b. İbrâhîm el-Kûfi, *Tefsîru Furât el-Kûfi*, nşr. Muḥammed el-Kâzım (Tahran: Vizâretu's-Şekâfe, 1410/1990), 93/1; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 3/5; Ebu'l-Kâsım 'Abdullâh b. 'Abdullâh el-Âmirî el-Haskânî el-Hâkim İbnu'l-Ḥazzâ', *Şevâhidu't-Tenzil li-Kavâ'idî't-Tafđil fi'l-Âyâtî'n-Nâzileti fi Ehli'l-Beyt*, nşr. Muḥammed Bâkır el-Maḥmûdî (Beyrut: Mu'essesetu'l-a'lâ el-maḥbu'ât, 1431/2010), 468.

⁹³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/378.

⁹⁴ İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 112.

⁹⁵ ez-Zehabî, *el-Munteka*, 471.

بِمَا لَا يَسْتَطِيعُ عَرَبِيَّتُهُمْ وَعَجَمِيَّتُهُمْ وَلَا الْمَعَاهِدُ مِنْهُمْ وَلَا الْمُشْرِكُ رَدَّ خِصْلَةٍ مِنْهَا لَقَعَلْتُ. ثُمَّ قَالَ: نَسَدْتُكُمْ اللَّهُ أَيُّهَا الْقُرَى جَمِيعًا. أَيْكُمْ أَحَدٌ لَهُ عَمٌّ بِمِثْلِ عَيْتِي حَمْرَةَ أَسَدِ اللَّهِ وَأَسَدِ رَسُولِهِ وَسَيِّدِ الشَّهَدَاءِ؟ قَالُوا: اللَّهُمَّ لَا. قَالَ: أَيْكُمْ أَحَدٌ لَهُ أَخٌ بِمِثْلِ أُجَيِّ جَعْفَرِ ذِي الْجَنَاتَيْنِ الْمُؤَسَّى بِالْجَوْهَرِ يَطْلُبُ بِهِمَا فِي الْجَنَّةِ حَيْثُ يَشَاءُ؟ قَالُوا: اللَّهُمَّ لَا. قَالَ: أَيْكُمْ أَحَدٌ لَهُ مِثْلُ سِبْطِي الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ سَيِّدَيِ شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟ قَالُوا: اللَّهُمَّ لَا. قَالَ: أَيْكُمْ أَحَدٌ لَهُ زَوْجَةٌ كَزَوْجِي فَاطِمَةَ؟ قَالُوا: اللَّهُمَّ لَا. قَالَ: أَيْكُمْ أَحَدٌ كَانَ أَقْتَلَ لِمُشْرِكِي قُرَيْشٍ عِنْدَ كُلِّ شَدِيدَةٍ تَنْزِلُ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنِّي؟ قَالُوا: اللَّهُمَّ لَا. قَالَ: أَيْكُمْ أَحَدٌ كَانَ أَعْظَمَ غِنَاءً عَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئِنِ اضْطَجَعْتُ عَلَى فِرَاشِهِ وَوَقِفْتُهُ بِنَفْسِي وَبَذَلْتُ لَهُ مَهْجَةً دِيمِي؟ قَالُوا: اللَّهُمَّ لَا. قَالَ: أَيْكُمْ أَحَدٌ كَانَ يَأْخُذُ الْخُمْسَ غَيْرِي وَغَيْرَ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامَ؟ قَالُوا: اللَّهُمَّ لَا. قَالَ: أَيْكُمْ أَحَدٌ كَانَ لَهُ سَهْمٌ فِي الْخَاصِرِ وَسَهْمٌ فِي الْغَائِبِ؟ قَالُوا: اللَّهُمَّ لَا. فَقَالَ: أَلَكُنْ أَحَدٌ غَيْرِي جِئِنِ سَدَّ أَبْوَابَ الْمُهَاجِرِينَ وَفُتِحَ بَابِي، فَقَامَ إِلَيْهِ عَمَاهُ حَمْرَةَ وَالْعَبَّاسُ فَقَالَ [فَقَالَ] يَا رَسُولَ اللَّهِ سَدَدْتَ أَبْوَابَنَا وَفَتَحْتَ بَابَ عَلِيٍّ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا أَنَا فَتَحْتُ بَابَهُ وَلَا سَدَدْتُ أَبْوَابَكُمْ، بَلِ اللَّهُ فَتَحَ بَابَهُ وَسَدَّ أَبْوَابَكُمْ؟ فَقَالُوا: اللَّهُمَّ لَا. قَالَ: أَيْكُمْ أَحَدٌ تَمَّمَ اللَّهُ نُورَهُ مِنَ السَّمَاءِ غَيْرِي جِئِنِ قَالَ [وَأَتَى ذَا الْقُرَى حَقَهُ]؟ قَالُوا: اللَّهُمَّ لَا. قَالَ: أَيْكُمْ أَحَدٌ نَاجَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةَ عَشْرَةَ مَرَّةً غَيْرِي جِئِنِ قَالَ اللَّهُ [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِمُوا بَيْنَ يَدَيْهِ نَجْوَاكُمْ صِدْقًا]؟ قَالُوا: اللَّهُمَّ لَا. قَالَ: أَيْكُمْ أَحَدٌ تَوَلَّى غِمَضَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى وَضَعْتَهُ فِي حَفْرَتِهِ غَيْرِي؟ قَالُوا: اللَّهُمَّ لَا.⁹⁶

Ebu't-Tufeyl 'Âmir b. Vâsile el-Kinânî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Hz. Osman'ın seçildiği) Şûrâ günü ben kapıdaydım. Aralarında sesler yükseldi. Ali'yi (r.a.) şöyle derken işittim: Allah'a yemin olsun ki, ben hilafete ondan daha layık ve daha hak sahibi olduğum halde insanlar Ebû Bekir'e biat ettiler. İnsanların küfre dönüp birbirlerinin boynunu kılıçla vurmalarından korktuğum için dinledim ve itaat ettim. Allah'a yemin olsun ki, sonra yine ben hilafete ondan daha layık ve daha hak sahibi olduğum halde insanlar Ömer'e biat ettiler. Yine insanların küfre dönüp birbirlerinin boynunu kılıçla vurmalarından korktuğum için dinledim ve itaat ettim. Sonra sizler Osman'a biat etmek istiyorsunuz. Yine dinleyip itaat edeceğim. Ömer beni, oluşturduğu beş kişilik grubun altıncısı yaptı. Ne o, ne de gruptakiler benim onlardan daha iyi olduğum konusunda bir kanaate sahip değildiler. Hepimiz bu konuda birbirimize eşitiz. Allah'a yemin olsun ki, insanların arabı, acemi, muahedi (anlaşmalısı) ve müşriklerinin, en küçük kısmını bile reddedemeyecekleri bir konuşma yapmayı istesem konuşurum. Sonra şöyle devam etti: "Ey Topluluk! Hepiniz Allah için söyleyiniz, aranızda Allah'ın ve Resûlü'nün aslanı, şehitlerin efendisi olan amcam Hamza gibi amcası olan bir kimse var mı?" Hepsi, "Allah için yoktur" dediler. Ali, "Aranızda kardeşim Ca'fer gibi, mücevherle süslü iki kanatlı, onlarla cennette istediği yere uçan kardeşi olan biri var mı?" dedi. Hepsi, "Allah için yoktur" dediler. Ali, "Aranızda cennet ehli gençlerin efendisi olan oğullarım Hasan ve Hüseyin gibi oğulları olan biri var mı?" de-

⁹⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/378-380. Ayrıca bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-'Ukaylî el-Mekkî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'şîl, 2013), 1/413; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimeşk*, 18/39; ez-Zehabî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/405; es-Suyûtî, *el-Le'âlî'u'l-Masnû'a*, 1/330.

di. Hepsi, "Allah için yoktur" dediler. Ali, "Aranızda eşim Fâtma gibi bir eşi bulunan kimse var mı?" dedi. Hepsi, "Allah için yoktur" dediler. Ali, "Aranızda Resûlullah'ın maruz kaldığı her sıkıntıda Kureyş müşriklerini benden daha iyi öldüren biri var mı?" dedi. Hepsi, "Allah için yoktur" dediler. Ali, "Yatağına uzandığım, canımla onu koruduğum ve canımı onun için feda ettiğim zaman içinizde Allah Resûlü'nden en fazla mahrum kalacak kimse var mı?" dedi. Hepsi, "Allah için yoktur" dediler. Ali, "Aranızda benden ve Fâtma'dan (a.s.) başka humus (ganimetin beşte birinden alınan pay) alan biri var mı?" dedi. Hepsi, "Allah için yoktur" dediler. Ali, "Aranızda, hazır bulunsa da veya bulunmasa da kendisine pay verilen biri var mı?" dedi. Hepsi, "Allah için yoktur" dediler. Ali, "Aranızda muhacirlerin (mescide açılan) kapılarının kapatılıp benim kapımın açıldığı benim dışımda başka kimse var mı? -Bunun üzerine Hz. Peygamber'in amcaları Hamza ve el-Abbas kalkıp, "Ya Resûlallah, bizim kapıları kapattın, Ali'nin kapısını ise açık bıraktın" dediler. Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Onun kapısını açık bırakan ve sizin kapınızı kapatan ben değilim. Bilakis onun kapısını açık bırakan ve sizin kapınızı kapatan Allah'tır."- Hepsi, "Allah için yoktur" dediler. Ali, "Aranızda, Allah, "Öyle ise akrabaya hakkını ver." (Rûm, 30/38) buyurunca Allah'ın nurunu semadan tamamladığı benim dışımda başka kimse var mı?" dedi. Hepsi, "Allah için yoktur" dediler. Ali, "Aranızda, Allah, "Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin." (Mücâdele, 58/12) buyurduğunda Resûlullah'ın 12 defa özel görüştüğü benden başka kimse var mı?" dedi. Hepsi, "Allah için yoktur" dediler. Ali, "Aranızda, onu kabrine koyuncaya kadar Resûlullah'ın cenaze işlerini üstlenen benden başka kimse var mı?" dedi. Hepsi, "Allah için yoktur" dediler."

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: Bu, aslı olmayan mevzu bir hadistir. Seneddeki ravi Zâfir tenkide uğramıştır. İbn Hibbân şöyle dedi: Zâfir'in rivayet ettiği hiçbir hadise mütâbaat edilmez. Onun hadisleri maktûbdur. Bu hadisi, işitmediği bir adamdan rivayet etmiştir. Hadisi uyduranın da bu adam olması muhtemeldir."⁹⁷

31.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: "بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسٌ فِي الْمَجْلِسِ قَدْ أَطَافَ بِهِ أَصْحَابُهُ إِذْ أَقْبَلَ عَلَيَّ بَنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَوَقَفَ وَسَلَّمْ، وَنَظَرَ مَجْلِسًا اسْتَحَقَّ أَنْ يَجْلِسَ فِيهِ، وَنَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي وَجْهِهِ أَصْحَابِهِ أَيُّهُمْ يُوشِعُ لَهُ، وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ جَالِسًا عَنْ يَمِينِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَزَحَّزَحَ لَهُ عَنْ مَجْلِسِهِ وَقَالَ:

⁹⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/380.

هَاهُنَا يَا أَبَا الْحَسَنِ. فَجَاءَ فَجَلَسَ بَيْنَ التَّيْبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ أَبِي بَكْرٍ. قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: فَرَأَيْتَ الشَّرُورَ فِي وَجْهِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ: يَا أَبَا بَكْرٍ إِنَّمَا يَعْرِفُ الْفَضْلَ لَاهِلِ الْفَضْلِ ذُو الْفَضْلِ"⁹⁸

Enes b. Mâlik şöyle dedi: Resûlullah (s) mecliste otururken ashabi etrafını çevrelemişti. O sırada Ali b. Ebû Tâlib (a.s.) geldi, durdu ve selam verdi. Mecliste oturabileceği uygun bir yere baktı. Resûlullah (s) da kim ona yer verecek diye ashabının yüzüne baktı. Ebû Bekir, Resûlullah'ın (s) sağ tarafında oturuyordu. Ali'ye yer vermek için biraz yanaştı ve "Ey Ebu'l-Hasen, işte burası!" dedi. Bunun üzerine Ali gelip Nebî (s) ile Ebû Bekir arasına oturdu. Enes b. Mâlik dedi ki: Resûlullah'ın (s) yüzünde sevinci gördüm. Sonra Ebû Bekr'e dönüp şöyle dedi: Ey Ebû Bekr! Faziletli kimselerin kıymetini, faziletli kimse-ler bilir."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu mevzu bir hadistir. Dârekutnî şöyle dedi: (Seneddeki ravi) Muhammed b. Zekeriyâ el-Ğallâbî hadis uyduran biriydi. (Diğer ravi) ez-Zâri' de kezzab, deccal biridir." İbnu'l-Cevzî devamla dedi ki: Anlaşıldığına göre hadisi el-Ğallâbî uydurmuş, ez-Zâri' de onu çalmıştır."⁹⁹

32.

عَنْ أَبِي رَافِعٍ قَالَ: " كَانَتْ زَايَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ مَعَ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ. وَكَانَتْ زَايَةَ الْمَشْرِكِينَ مَعَ طَلْحَةَ بْنِ أَبِي طَالْحَةَ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ. وَذَكَرَ فِيهِ أَنَّ كُلَّ مَنْ كَانَ يَحْمِلُ زَايَةَ الْمَشْرِكِينَ يَقْتُلُهُ عَلِيُّ بْنُ رَضِيِّ اللَّهِ عَنْهُ حَتَّى عَدَّ تِسْعَةَ أَنْفُسٍ حَمَلُوهَا وَقَتْلُهُمْ عَلِيٌّ وَقَتَلَ جَمَاعَةً مِنْ زَوْسَانِهِمْ يَحْمِلُ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ جَبْرِيلُ: يَا مُحَمَّدُ هَذِهِ الْمَوَاسَاةُ، فَقَالَ التَّيْبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَا مِنْهُ وَهُوَ مِنِّي. ثُمَّ سَمِعْنَا صَائِحًا يَصِيحُ فِي السَّمَاءِ وَهُوَ يَقُولُ: لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَلَا فَتَى إِلَّا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ"¹⁰⁰

Ebû Râfi' şöyle dedi: Resûlullah'ın (s) sancağı Uhud günü Ali b. Ebû Tâlib'in yanında idi. Müşriklerin sancağı da Talha b. Ebû Talha'nın yanında idi. Ravi (uzunca olan hadisi) zikretti. Ravi hadiste şunu da anlattı: Ali, müşriklerin sancağını taşıyanların hepsini öldürüyordu. Ravi, sancağı taşıyan dokuz kişinin ismini saydı ve onları Ali'nin öldürdüğünü anlattı. Ali, müşrikleri yöneten onların liderlerinden bir topluluğu da öldürdü. Bunun üzerine Cebrâil şöyle dedi: Ya Muhammed! Bu (senin için) bir tesellidir. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Ben ondan (Ali'den), o da bendendir." Sonra biz gökte

⁹⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/380-81. Ayrıca bkz. Ebû Sa'îd b. el-A' râbi Aḥmed b. Muhammed el-Başrî, *Mu'cemu İbni'l-'A'râbi*, nşr. 'Abdulmuhsin b. İbrâhim b. 'Ahmed el-Huseynî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418/1997), 1/94; Ḥaḫîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/176; Ebu'l-Hasen 'Alî b. el-Hasen b. el-Huseyn el-Hile'î, *el-Fevâ'idu'l-Muntekâtu'l-Hisâni's-Sihâh ve'l-Āarâ'ib*, nşr. Aḫmed b. el-Hasen eş-Şirâzî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 283; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/365.

⁹⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/381.

¹⁰⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/381-82. Ayrıca bkz. İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 6/458; ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, 3/324.

haykıran birini duyduk, şöyle diyordu: “Zülfikâr’dan başka kılıç, Ali b. Ebû Tâlib’den başka da yiğit yoktur.”

İbnu’l-Cevzî şöyle dedi: Bu, sahih olmayan bir hadistir. Hadisi uydurmakla itham edilen ravi İsa b. Mihrân’dır.” İbn Adıyy şöyle dedi: “İsa b. Mihrân, mevzu hadisler rivayet etmiştir. Profesyonel Râfizîdir.”¹⁰¹

33.

قَالَ حُجْرُ بْنُ عَتَبَسَ: " حَضَبَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ فَاطِمَةَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هِيَ لَكَ يَا عَلِيُّ لَسْتُ بِدَجَالٍ " ¹⁰²

Hucr b. Anbes şöyle dedi: Ebû Bekir ve Ömer, Fâtıma’ya talip oldular. Bunun üzerine Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “Ya Ali! Bu senindir. Ben Deccal değilim.”¹⁰³

İbnu’l-Cevzî şöyle dedi: Bu, mevzu bir hadistir. Onu Musa b. Kays uydurmuştur. O, aşırı Râfizîlerdendi. Onun lakabı “cennet serçesi” idi. O inşallah cehennem eşeklerinden olmuştur. Ukaylî dedi ki: O kötü ve bâtil hadisler nakleder.¹⁰⁴

Heysemî ise bu hadisin ravilerinin sika olduğunu, ancak Huçr’un Hz. Peygamber’den hadis işitmediğini söylemiştir.¹⁰⁵

34.

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: " كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَأَى عَلِيًّا مَقْبِلًا فَقَالَ: أَنَا وَهَذَا حُجَّةٌ عَلَيَّ أُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ " ¹⁰⁶

Enes (b. Mâlik) şöyle dedi: Ben Nebî’nin (s) yanında idim. Ali’nin geldiğini görünce şöyle buyurdu: “Ben ve şu, kıyamet gününde ümmetime hüccet (delil/şahit) olacağız.”¹⁰⁷

¹⁰¹ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/382.

¹⁰² İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/382. Ayrıca bkz. Ebû ‘Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Menî’, *et-Tabakât*, nşr. ‘Ali Muhammed ‘Omer (Kahire: Mektebetu’l-Hıncî, 1421/2001), 10/20; el-Beğavî, *Mu‘cemu’s-Sâhâbe*, 2/178; el-‘Ukaylî, *ed-Du‘afâu’l-Kebîr*, 3/590; el-Heysemî, *Mecma‘u’z-Zevâid*, 9/204.

¹⁰³ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/382. Ayrıca bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 10/20; el-Beğavî, *Mu‘cemu’s-Sâhâbe*, 2/178; el-‘Ukaylî, *ed-Du‘afâu’l-Kebîr*, 3/590; İbn ‘Irâk, *Tenzihu’s-Şerî‘ati’l-Merfû‘a*, 1/386. Allah Resûlü, “Ben Deccal değilim” sözü ile yalancı olmadığını ifade etmek istiyor. Zira o, Ebû Bekir ve Ömer’in talip olmasından önce Fâtıma’yı Ali’ye vereceğine dair söz vermişti. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 10/20.

¹⁰⁴ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/382.

¹⁰⁵ el-Heysemî, *Mecma‘u’z-Zevâid*, 9/204.

¹⁰⁶ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/382-83. Ayrıca bkz. Hâfıb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/86; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/309; İbn ‘Irâk, *Tenzihu’s-Şerî‘ati’l-Merfû‘a*, 1/360; Muhammed Bâkir el-Meclisî, *Bihârü’l-Envâr* (Beyrut: Muessesetu’l-Vefâ, 1403/1983), 34/143.

¹⁰⁷ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/382-83.

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, mevzu bir hadistir. Hadis uydurmakla itham edilen ravi Matar b. Ebû Matar'dır." Ebû Hâtim b. Hibbân şöyle dedi: "Matar, güvenilir kimselerden mevzu hadisler rivayet eder. Dolayısıyla ondan rivayette bulunmak helal değildir."¹⁰⁸

35.

عَنْ عَمَارِ بْنِ يَاسِرٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنَّ خَافِظِي عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ لَيُفْتَخَرَانِ عَلَى جَمِيعِ الْحَفَظَةِ بِكَيْفِيَّتِهِمَا مَعَ عَلِيٍّ إِنَّهُمَا لَمْ يُضْعَدَا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى بِشَيْءٍ مِنْهُ سَخَطٌ [يسخط] الله عز وجل."¹⁰⁹

Ammâr b. Yâsir dedi ki: Nebî'yi (s) işittim, şöyle buyuruyordu: Ali b. Ebû Tâlib'in koruyucu melekleri, Ali ile birlikte olmalarından dolayı diğer bütün koruyucu meleklerle karşı övünecekler. Onlar Ali'den sadır olan, Allah'ın (azze ve celle) öfkeleneceği bir şeyle Allah katına çıkmadılar."¹¹⁰

İbnu'l-Cevzî, bu hadisin senediyle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmadan Hatîb el-Bağdâdî'nin kendi tarihiyle kaydettiği birkaç rivayetini zikretmiş ve hadisin senedlerinde yer alan uydurmacı ve meçhul ravilerden dolayı Hatîb'in bu hadisi mevzu olarak nitelendirdiğini belirtmiştir. Daha sonra İbnu'l-Cevzî şöyle demiştir: Bu hadisi Ahmed b. Nasr ez-Zâri', Sada-ka'dan rivayet etmiştir. ez-Zâri' kezzâb, vaddâ' biriydi. Yahya da Sadaka hakkında "Leyse bi şey" demiştir.¹¹¹

36.

عَنْ يَهُوذَا بْنِ حَكِيمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ مَاتَ وَفِي قَلْبِهِ بَغْضٌ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ فَلَيْمَتْ يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا."¹¹²

Behz b. Hakîm'in dedesi Muâviye b. Hayde'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Her kim kalbinde Ali b. Ebû Tâlib'e karşı bir öfke olduğu halde ölürse, Yahudi veya Hıristiyan olarak ölsün."

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: Bu, mevzu bir hadistir. Hadisi uydurmakla itham edilen ravi Ali b. Karîn'dir." Ukaylî dedi ki: "Bu hadisi o uydurmuştur." Yahya b. Ma'în, Ali b. Karîn hakkında "Kezzâb, habîs", Beğavî de "Hadis uyduruyordu" demiştir.¹¹³

¹⁰⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/383.

¹⁰⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/383. Ayrıca bkz. Haîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/75; es-Seyyid Hâşim el-Huseynî el-Bahrânî, *el-Burhân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbuât, 1419/1999), 142; el-Medîsî, *Bihâru'l-Envâr*, 38/65.

¹¹⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/383.

¹¹¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/383-85.

¹¹² İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/385. Ayrıca bkz. el-Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, 4/432; es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Maşnû'a*, 1/335; İbn 'Irâk, *Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfû'a*, 1/360.

¹¹³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/385.

37.

عن عبد الله قال: قال عليُّ بنُ أبي طالبٍ عليه السَّلامُ: " رأيتُ النَّبيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عندَ الصَّفا وهو مُقبلٌ على شخصٍ في ضوِّرةِ الفيلِ وهو يلعنُهُ فقلْتُ مَنْ هَذَا الَّذِي تلعنُهُ يا رسولَ اللهِ؟ فقال: هَذَا الشَّيْطانُ الرَّجِيمُ، فقلْتُ واللهِ يا عدُوَّ اللهِ لا قتلُكَ ولا ربحَ الأُمَّةِ مِنْكَ، فقال: ما هَذَا جزائي مِنْكَ، قلتُ وما جزاؤُك مِنِّي يا عدُوَّ اللهِ؟ قال: واللهِ ما أبغضتُ أحدًا قطُّ إلا شاركتُ أباهُ في رجمِ أمِهِ " ¹¹⁴

Abdullah (b. Mes'ûd)'dan rivayet edildiğine göre Ali b. Ebû Tâlib (a.s.) şöyle dedi: Nebî'yi (s) Safa tepesinin yanında gördüm. O, fil görünümündeki bir şahsa doğru gidiyor ve ona lanet ediyordu. "Bu lanet ettiğin adam kimdir Ya Resûlullah?" dedim. "Bu, kovulmuş şeytandır" dedi. Ben, "Ey Allah düşmanı! Vallahi seni öldürecek ve ümmeti senden kurtaracağım" dedim. "Senden bana verilecek cezam nedir (biliyor musun)?" dedi. "Benden sana verilecek ceza nedir, ey Allah düşmanı?" dedim. "Vallahi, sana buğzeden her bir kimsenin annesinin rahminde babasına ortak olmuşumdur" dedi.

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: Bu, mevzu bir hadis olup onu ravi İshâk b. Muhammed en-Neha'î uydurmuştur. Hatîb el-Bağdâdî dedi ki: İshâk aşırı Şiilerdendi. Kendisine İshâkiyye diye bilinen grup nispet edilir. Bu grup Ali'nin ilah olduğuna inanıyordu.¹¹⁵

38.

عن البراء قال قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَتَمَسَّكَ بِالْقَضِيبِ الرَّطْبِ الَّذِي غَرَسَهُ اللهُ يَبْدِهِ فَلْيَسْتَمْسِكْ بِحَبِّ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلامُ " ¹¹⁶

el-Berâ b. 'Azîb'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: Kim Allah'ın kendi eliyle diktiği/ektiği taze dala, çubuğa tutunmak isterse Ali b. Ebû Tâlib'in (a.s.) sevgisine yapışsın."

Hadisin iki ayrı tarihini kaydeden İbnu'l-Cevzî, birinci tarihin sonunda şu bilgiyi aktarmıştır: el-Ezdî dedi ki: (Ravi) İshâk b. İbrahim en-Nahvî hadis uyduran biriydi. İkinci tarikten sonra ise İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: (Ravi) el-Hasen b. Ali el-Adevî kezzâb, vaddâ biridir. Muhtemeldir ki bu hadisi İshâk b. İbrahim en-Nahvî'den çalmıştır.¹¹⁷

¹¹⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/386. Ayrıca bkz. İbnu'l-Hazâzâ, *Şevâhidu't-Tenzîl*, 430; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/466; ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 1/202; Burhânuddîn Sıbtu İbni'l-'Acemî, *el-Keşfu'l-Haşîs*, 64; es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Masnû'a*, 1/336.

¹¹⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/386.

¹¹⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/387. Ayrıca bkz. İbnu'l-Meğâzilî, *Menâkıbu 'Alî*, 284; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/243; ez-Zehebî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdû'ât*, 128; Ebû Hafs 'Omer b. 'Alî b. Aḥmed İbnu'l-Mulaḥḩan el-Mısrî, *Muḩtasaru Telhîsi'z-Zehebî*, nşr. 'Abdullah b. ḩamd el-Leḩeydân - Sa'd b. 'Abdillâh b. 'Abdul'aziz Âl ḩamiyyed (Riyâd: Dâru'l-'Âsime, 1411/1990), 1419; es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Masnû'a*, 1/336.

¹¹⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/387.

39.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنَّ اللَّهَ مَنَعَ قَطْرَ الْمَطَرِ نَبِيَّ إِسْرَائِيلَ بِسُوءِ رَأْيِهِمْ فِي أَنْبِيَائِهِمْ، وَإِنَّهُ يُمْنَعُ قَطْرَ مَطَرٍ هَذِهِ الْأُمَّةَ بِبَعْضِهِمْ عَلَيَّ بِنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ " ¹¹⁸.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: Muhakkak ki Allah, Peygamberleri hakkındaki kötü düşüncelerinden dolayı İsrailoğullarının yağmur damlalarını kesti. Bu ümmetin yağmur damlaları da Ali b. Ebû Tâlib'e (a.s.) buğzetmeleri sebebiyle kesilir."

İbnu'l-Cevzî hadis hakkında bir değerlendirme yapmadan şu bilgiyi aktarmıştır: İbn Adıyy şöyle dedi: Bana göre bu hadisi el-Hasen b. Osman,¹¹⁹ Muhammed b. Hammâd et-Tahrânî üzerinden uydurmuştur. Oysa et-Tahrânî sadûk biridir.¹²⁰ Abdân da el-Hasen b. Osman hakkında "kezzâb" demiştir.¹²¹

40.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: " بَعَثَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَبِي بَرزَةَ الْأَسْلَمِيِّ فَقَالَ لَهُ وَأَنَا أَسْمَعُ: يَا أَبَا بَرزَةَ إِنَّ رَبَّ الْعَالَمِينَ عَهْدٌ إِلَيَّ عَهْدًا فِي عَلَيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، فَقَالَ: إِنَّهُ رَأَيْتُ الْهُدَى وَمَنْزَلَ الْإِيمَانَ وَإِلْمَامَ أَوْلِيَانِي يَا أَبَا بَرزَةَ عَلَيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ أَمِينِي عِدَا [غَدًا] فِي الْقِيَامَةِ وَصَاحِبَ زَائِتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ، عَلَيٌّ مَفَاتِيحُ خَزَائِنِ رَحْمَةِ رَبِّي. " ¹²²

Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî (s) beni Ebû Berze el-Eslemî'ye gönderdi, (Ebû Berze gelince) ona şöyle dedi –ben de işitiyordum–: "Ey Ebû Berze! Âlemlerin Rabbi, Ali b. Ebû Tâlib hakkında bana bir söz verdi ve şöyle buyurdu: Muhakkak ki o, hidayet rehberi, iman feneri ve dostlarımın önderidir. Ey Ebû Berze! Ali b. Ebû Tâlib, yarın kıyamet gününde benim vekilim ve kıyamet gününde sancağımın sahibidir. Ali, Rabbimin rahmet hazinelerinin anahtarlarıdır."

İbnu'l-Cevzî, hadis hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadan şu bilgileri aktarmıştır: Ebû Bekr el-Hatîb dedi ki: (Ravi) Lâhiz b. Abdullah'ın bundan başka bir hadisini görmedim. Ebu'l-Feth el-Ezdî şöyle dedi: (Ravi) Lâhiz b. Abdullah sika da değil, me'mûn da. O meçhul biridir. İbn Adıyy dedi

¹¹⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/387. Ayrıca bkz. İbn 'Adıyy, *el-Kâmil*, 3/562; Ebu'l-Fağl Muhammed b. Tâhir b. 'Alî b. Ahmed İbnu'l-Kayserânî el-Mağdisî, *Şahîratu'l-Huffâz mine'l-Kâmil l'İbni 'Adıyy*, nşr. 'Abdurrahman el-Feryevâ'î (Riyâd: Dâru's-Selef, 1417/1996), 1/593.

¹¹⁹ İbnu'l-Cevzî'nin *el-Mevdû ât*'ında İbn Adıyy'in sözü وضع الحسن بن علي الطهراني وكان يضع هكذا عندي وضع الحسن بن علي الطهراني لأن الطهراني صدوق şeklinde hatalı kaydedilmiş ve böylece isimler karışmıştır. İbn Adıyy'in sözü doğru haliyle şöyledir: "وهذا عندي وضع الحسن بن عثمان على الطهراني لأن الطهراني صدوق"

el-Mevdû ât'ta geçen hadisin senedinde de el-Hasen b. Osman'ın ismi yanlışlıkla el-Hasen b. Ammâr olarak yazılmıştır. Biz İbn 'Adıyy'in *el-Kâmil*'inden onun sözünü tespit edip tercümede doğru haliyle kaydettik. Bkz. İbn 'Adıyy, *el-Kâmil*, 3/562.

¹²⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/388. Bkz. İbn 'Adıyy, *el-Kâmil*, 3/562.

¹²¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/388.

¹²² İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/388. Ayrıca bkz. İbn 'Adıyy, *el-Kâmil*, 10/402; Hañib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/102; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/330; es-Suyûtî, *el-Le'âli u'l-Masnû'a*, 1/332.

ki: (Ravi) Lâhiz b. Abdullah meçhul biridir. Sika kimselerden münker rivayetlerde bulunur. Bu bâtil hadisi de o rivayet etmiştir. Hadisteki sorun ondan kaynaklıdır.¹²³

41.

عَنْ أَبِي ذَرِّ الْعَفَارِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " تَرُدُّ عَلَى الْحَوْضِ زَائِنَةَ عَلِيِّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَإِمَامِ الْعَرِ الْمُحَجَّلِينَ، فَأَقُومُ فَأَخَذُ يَدَيْهِ فَيَبِيضُ وَجْهُهُ وَوُجُوهُ أَصْحَابِهِ فَأَقُولُ: مَا خَلَقْتُمُونِي فِي الثَّقَلَيْنِ بَعْدِي؟ فَيَقُولُونَ: نَبِعْنَا الْأَكْبَرَ وَصَدَقْتَاهُ وَأَرْزَنَا الْأَصْغَرَ وَنَصَرْنَاكَ وَقَاتَلْنَا مَعَهُ، فَأَقُولُ رُدُّوا رُوا مَرُورِينَ [رُدُّوا مَرَّتَيْنِ] فَيَشْرَبُونَ شَرْبَةً لَا يَطْمَئِنُّونَ بَعْدَهَا أَبَدًا. وَجَهَ إِمَامِهِمْ كَالشَّمْسِ الطَّالِعَةِ وَوُجُوهُهُمْ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ أَوْ كَأَضْوَاءِ نَجْمٍ فِي السَّمَاءِ. "¹²⁴

Ebû Zer el-Ğıfârî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: Havz'ın başına müminlerin emiri ve (abdestten dolayı) **yüzleri nurlu, elleri ve ayakları parlak kimselerin önderi olan** Ali'nin sancağı gelir. Ben kal-kıp elinden tutarım da onun ve arkadaşlarının yüzleri beyaza bürünür. Şöyle derim: Benden sonra Sekaleyn (Kur'an ve Ehl-i Beyt) hakkında ne yaptınız?" Onlar şöyle derler: En büyüğüne (Kur'an'a) tabi olduk ve onu tasdik ettik. En küçüğünü (Ehl-i Beyt'i) de destekledik, ona yardım ettik ve onunla birlikte savaş-tık. Ben, "(Havz'a) yönelin, yönelin" derim.¹²⁵ Bunun üzerine, daha sonra ebedi olarak susamayacakları bir içişle (o sudan) içerler. Önderlerinin yüzü, yükselen güneş gibidir. Onların yüzleri bedir (ayın 14.) gecesindeki ay veya gökteki en parlak yıldız gibidir."

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: Bu, Resûlullah'tan sahih olarak gelmeyen bir hadistir. İsnadı karanlıktır. Senesinde tanınmayan meçhul raviler vardır. Çıkış kaynağı Kûfe'dir.¹²⁶ Zehebî ve Suyûtî de bunun uydurma olduğunu söylemiş-tir.¹²⁷

42.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: " قَتَلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَمْرُو بْنَ وَدِّ وَدَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا رَأَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَبَّرَ وَكَبَّرَ الْمُسْلِمُونَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُمَّ اعْطِ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فَضِيلَةً لَمْ تُعْطِهَا أَحَدًا قَبْلَهُ

¹²³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/388. Bkz. İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 10/402; Hañib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağ-dâd*, 14/102.

¹²⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/389. Ayrıca bkz. ez-Zehabî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdû 'ât*, 130; es-Suyûtî, *el-Le 'âli 'u'l-Maşnû 'a*, 1/338; İbn 'Irâk, *Tenzîhu 'ş-Şerî 'ati'l-Merfû 'a*, 1/362; el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 8/24; eş-Şevkânî, *el-Fevâ 'idu'l-Mecmû 'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû 'a*, 375.

¹²⁵ Metinde geçen (رُدُّوا مَرَّتَيْنِ) ifadesini "(Havz'a) yönelin, yönelin" şeklinde tercüme ettik. Zira bu ifade kaynaklarda farklı lafızlarla geçmektedir ve metin, verdiğimiz anlamı kastetmektedir: (رُدُّوا مَرَّتَيْنِ رُدُّوا) İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Muselselât*, 6.), (es-Suyûtî, *el-Le 'âli 'u'l-Maşnû 'a*, 1/338), (İbn 'Irâk, *Tenzîhu 'ş-Şerî 'ati'l-Merfû 'a*, 1/362).

¹²⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/389.

¹²⁷ ez-Zehabî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdû 'ât*, 130; es-Suyûtî, *el-Le 'âli 'u'l-Maşnû 'a*, 1/338.

وَلَا تُعْطِيهَا أَحَدًا بَعْدَهُ، فَهَبْطُ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَمَعَهُ أْتَرِجَةٌ مِنَ الْجَنَّةِ. فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَيَقُولُ لَكَ حَيِّي بِهَيْدِهِ عَلَيَّ بِنَ أَبِي طَالِبٍ، فَدَفَعَهَا إِلَيْهِ فَاَنْفَلَمَتْ فِي يَدَيْهِ فَلَقَّتَيْنِ، فَإِذَا فِيهَا حَرِيرَةٌ بِيضَاءُ مَكْتُوبٍ فِيهَا سَطْرٌ بِنِ بَصْفَرَاءُ: تَحِيَّةٌ مِنَ الطَّلَبِ الْعَالِبِ إِلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ "128.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ali b. Ebû Tâlib, Amr b. Vüdd'ü öldürdü ve Nebî'nin (s) yanına girdi. Nebî (s) onu görünce tekbir getirdi. Müslümanlar da tekbir getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'ım! Ali b. Ebû Tâlib'e, ondan önce kimseye vermediğin, ondan sonra da kimseye veremeyeceğin bir fazilet ver." Hemen Cebrâil indi ve beraberinde cennetten getirdiği bir şadok (ağaç kavunu) vardı. Cebrâil şöyle dedi: Muhakkak ki Allah (azze ve celle) sana selam söylüyor ve sana "Şunu Ali b. Ebû Tâlib'e ver" diyor. Hz. Peygamber onu Ali'ye verdi. Bir anda elinde iki parçaya ayrıldı. İçinden beyaz bir ipek parçası (çıktı). Üzerinde sarı altınla iki satır olarak şunlar yazılıydı: "et-Tâlib el-Ġâlib (olan Allah'tan) Ali b. Ebû Tâlib'e selam."

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: Bu, mevzu olduğunda şüphe bulunmayan bir hadistir. Onu uyduran ravi Ahmed b. Nasr ez-Zâri'dir. Dârekutnî onun hakkında "kezzâb, decâl" demiştir.¹²⁹ Zehebî ve Suyûtî de hadisi mevzu olarak nitelemiştir.¹³⁰

43.

عَنْ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: "مَرَضَ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَعَادَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ فَقَالَ عُمَرُ لِعَلِيٍّ: يَا أَبَا الْحَسَنِ، انْزِرْ إِنْ عَافَا اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ وَلَدَيْكَ أَنْ تَحْدُثَ لِلَّهِ عَزَّوَجَلَّ شُكْرًا. فَقَالَ عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِنَّ عَافَا اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ وَوَلَدَيْ صُمْتُ لِلَّهِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ شُكْرًا، وَقَالَتْ فَاطِمَةُ مِثْلَ ذَلِكَ، وَقَالَتْ جَارِيَةٌ لَهُمْ سَوْدَاءُ نُوبِيَّةٌ: إِنَّ عَافَا اللَّهُ سَيِّدِي صُمْتُ مَعَ مَوَالِي ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَأَصْبَحُوا قَدْ مَسَحَ اللَّهُ مَا بِالْغَلَامِينَ وَهُمْ صِبَاً وَلَيْسَ عِنْدَهُمْ قَلِيلٌ وَلَا كَثِيرٌ، فَانْطَلَقَ عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى رَجُلٍ مِنَ الْيَهُودِ يُقَالُ لَهُ جَارُ بْنُ شِمْرٍ الْيَهُودِيُّ فَقَالَ: لَهُ أَسْلَفِي ثَلَاثَةَ أَصْعَاقٍ مِنْ شَعِيرٍ، وَأَعْطَيْتِي جِرَّةً صُوفٍ يُغْرَلُهَا لَكَ بَيْتَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ فَأَعْطَاهُ فَاحْتَمَلَهُ عَلِيُّ تَحْتِ ثَوْبِهِ وَدَخَلَ عَلَى فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَقَالَ: دُونَكَ فَاعْرِزْ لِي هَذَا، وَقَامَتِ الْجَارِيَةُ إِلَى صَاحِبِ مِنَ الشَّعِيرِ فَطَحَنَتْهُ وَعَجَّنَتْهُ فَحَبَّرَتْ مِنْهُ خَمْسَةَ أَقْرَاصٍ وَصَلَّى عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامَ الْمَعْرُوبَ مَعَ التَّيْبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَجَعَ فَوَضَعَ الطَّلْعَامَ بَيْنَ يَدَيْهِ وَقَعَدُوا لِيُقْفِطُوا وَإِذَا مَسْكِينٌ بِالْبَابِ يَقُولُ: يَا أَهْلَ بَيْتِ مُحَمَّدٍ، مَسْكِينٌ مِنْ مَسَاكِينِ الْمُسْلِمِينَ عَلَى بَابِكُمْ أَطْعَمُونِي أَطْعَمَكُمُ اللَّهُ عَلَى مَوَائِدِ الْجَنَّةِ، قَالَ: قَرَفَعِ عَلِيُّ يَدَهُ وَرَفَعَتْ فَاطِمَةُ وَالْحُسَيْنُ، وَأَنْشَأَ يَقُولُ: يَا فَاطِمَةُ ذَاتِ السِّدَارِ وَالْيَقِينِ * أَمَا تَرَى الْبَائِسَ الْمَسْكِينِ * قَدْ جَاءَ إِلَى الْبَابِ لَهُ خَيْرٌ * يَشْكُو إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَكِينُ * حُرْمَتِ الْجَنَّةِ عَلَى الظَّنِينِ * يَهْوَى إِلَى التَّارِ إِلَى سِجِّينِ * فَاجَابَتْهُ فَاطِمَةُ: أَمْرًا يَا ابْنَ عَمِّ سَمِعْتُ طَاعَةَ * مَالِي مِنْ لَوْمٍ وَلَا وَضَاعَةَ * أَرْجُو إِنْ أَطْعَمْتُ مِنْ مَجَاعَةٍ * فَدَفَعُوا الطَّلْعَامَ إِلَى الْمَسْكِينِ.

¹²⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/390. Ayrıca bkz. ez-Zehebî, *Telhişu Kitâbi'l-Mevdû 'ât*, 130; es-Suyûtî, *el-Le 'âli u'l-Masnû 'a*, 1/338; İbn 'Irâk, *Tenzihu 'ş-Şerî'ati'l-Merfû 'a*, 1/362.

¹²⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/390.

¹³⁰ ez-Zehebî, *Telhişu Kitâbi'l-Mevdû 'ât*, 130; es-Suyûtî, *el-Le 'âli u'l-Masnû 'a*, 1/338.

وَذَكَرَ حَدِيثًا طَوِيلًا مِنْ هَذَا الْجِنْسِ فِي كُلِّ يَوْمٍ يَنْشُدُ آيَاتًا وَتَجِيهَةً فَاطِمَةَ بِمِثْلِهَا مِنْ أَرْكَ الشَّعْرِ وَأَفْسَدَهُ مِمَّا قَدْ نَزَّهُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ ذُنُوبَ الْفَضِيحَتَيْنِ [الفصيحين] عَنْ مِثْلِهِ وَأَجْلَهُمَا فِي إِخَالَةِ الطِّفْلِ بِإِعْطَاءِ السَّنَائِلِ الْكَلِّ، فَلَمْ أَرْ أَنْ أَطِيلَ بِذِكْرِ الْحَدِيثِ لِرُكَاكِهِ وَفِضَالَةِ مَا حَوَى، وَفِي آخِرِهِ أَنْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِمَ بِذَلِكَ فَقَالَ: "اللَّهُمَّ أَنْزِلْ عَلَيَّ آلَ مُحَمَّدٍ كَمَا أَنْزَلْتَ عَلَيَّ مَرْيَمَ، ثُمَّ قَالَ: ادْخُلِي مَخْدَعَكَ، فَدَخَلْتَ. فَإِذَا حَفَنَةٌ تَقُورُ مَمْلُوءَةٌ ثَرِيدًا وَعَرَاقًا/عَرَاقًا [عَرَاقًا] مَكَلَّةً بِالْجَوْهَرِ، وَذَكَرَ مِنْ هَذَا الْجِنْسِ" ¹³¹.

Esbağ b. Nubâte'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hasan ve Hüseyin hastalanmış, Resûlullah (s), Ebû Bekir ve Ömer de onları ziyaret etmişti. Ömer, Ali'ye şöyle dedi: Ey Ebu'l-Hasen, eğer Allah (azze ve celle) evlatlarına şifa verecek olursa Allah'a şükretmeyi ada/nezret. Ali (r.a.) dedi ki: Eğer Allah (azze ve celle) evlatlarıma şifa ihsan ederse şükür olarak üç gün oruç tutacağım. Fâtıma da aynısını söyledi. Onların Nûbeli (Sudanlı) siyah cariyeleri de, "Eğer Allah (azze ve celle) efendilerimize şifa ihsan ederse efendilerimle beraber ben de üç gün oruç tutacağım" dedi. Nihayet Allah iki çocuğa şifa verdi ve onlar da oruçlu olarak sabahladılar. Ancak yanlarında az veya çok hiçbir yiyecekleri yoktu. Ali, Câr b. Şimr adında bir Yahudi'ye giderek ona şöyle dedi: "Bana üç sa' arpa ver, (bunun karşılığında) ayrıca bana bir miktar yün ver, Muhammed'in (s) ailesi onu senin için eğirsin." Ravi dedi ki: Yahudi, Ali'ye onu (istediklerini) verdi. Ali de onları elbisesinin altında taşıyarak Fâtıma'nın yanına geldi ve şöyle dedi: Haydi şunu (yünü) eğir. Cariye ise kalktı, bir sa' arpa alıp onu öğüttü, hamur yaptı ve ondan beş adet çörek pişirdi. Ali de Nebî (s) ile birlikte akşam namazını kıldı. Eve dönünce yemeği önüne konuldu ve iftar etmek için oturdular. O sırada miskin (fakirin) biri kapıda şöyle diyordu: "Ey Muhammed'in aile efradı! Müslüman miskinlerden bir miskin kapınızda. Bana yedirin ki, Allah (azze ve celle) da size Cennet sofralarından yedirsin." Ravi dedi ki: Ali ellerini yemekten çekti. (Onunla beraber) Fâtıma ve Hüseyin de ellerini çektiler. Ali şu şiiri söylemeye başladı:

*Ey itidal ve marifet sahibi Fâtıma!
Şu hâli perişan miskini görmez misin?
Kapıya gelmiş, onun bir arzusu var
(Durumunu) Allah'a şikâyet ediyor ve (ona) boyun eğiyor
Cennet cimriye haram kılınmıştır
O (cimri) cehenneme, hapse girer.*

Bunun üzerine Fâtıma da şu şiiri söyleyerek ona cevap verdi:

*Emrini işittim, itaat ettim Ey amcaoğlu!
Ne bir kınamam ne de bir seviyesizliğim olur
(Şu miskin) açlığını yemek vererek gidermemden dolayı (sevap) umarım.*

¹³¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/390-92. Ayrıca bkz. eż-Zehebî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdû'ât*, 131; es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Masnû'a*, 1/339; İbn 'Irâk, *Tenzihu's-Şer'i'ati'l-Merfû'a*, 1/363.

Böylece yemeği fakire verdiler. (İbnu'l-Cevzî dedi ki): Ravi bu türden uzunca bir hadis zikretti. (Ravinin anlattığına göre) Ali her gün bu tarz şiirler söyler, Fâtüma da, Allah Teâlâ'nın (azze ve celle) böylesi fasih iki kişiden tenzih buyurduğu bozuk ve fasit şiirlerle ona cevap verirdi. İkisinin en kıymetli şiirleri, çocuklarıyla ilgili olayda muhtaç dilenciye verdikleri sadakayla ilgili olanıdır. Bozuk ifadeler ve iğrenç içerikten dolayı hadisi uzunca anlatmayı uygun görmedim. Hadisin sonunda şu (bilgi) vardır: Hz. Peygamber (s) durumu öğrenince şöyle buyurdu: "Allah'ım! Meryem'e indirdiğin gibi, Muhammed'in ailesine de (nimetlerini) indir." Sonra (Fâtüma'ya), "Odana gir" dedi ve o da girdi. Bir anda mücevherle süslenmiş içi tiritile ve kemikli etle dolu, kaynayan bir çanak buldu. Ravi bu nevi bir nakilde bulundu."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, mevzu olduğunda şüphe bulunmayan bir hadistir. Yahya b. Ma'in, ravi Esbağ b. Nubâte hakkında "Lâ yüsâvî şey/bir para etmez" demiş, Ahmed b. Hanbel ise ravi Muhammed b. Kesîr'in hadisini yakıtıklarını, diğer ravi Ebû Abdullah es-Semerkindî'nin ise güvenilmeyen biri olduğunu ifade etmiştir.¹³² Zehebî, bunun cahillerin uydurduğu bir hadis olduğunu söylemiş, Suyûtî ve İbn 'Irâk da hadisi mevzu olarak nitelemiştir.¹³³

44.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي بَيْتِهَا لَمَّا حَضَرَهُ الْمَوْتُ: "ادْعُوا إِلَيَّ حَبِيبِي، فَدَعَوْتُ لَهُ أَبُو [أَبَا] بَكْرٍ، فَتَنَظَّرَ إِلَيْهِ ثُمَّ وَضَعَ رَأْسَهُ ثُمَّ قَالَ: ادْعُوا إِلَيَّ حَبِيبِي، فَقُلْتُ: وَيَلَكُمْ ادْعُوا لَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَوَاللَّهِ مَا يُرِيدُ غَيْرَهُ، فَلَمَّا رَأَهُ قَرَدَ التَّوْبَ الَّذِي كَانَ عَلَيْهِ ثُمَّ ادْخَلَ [أَدْخَلَهُ] فِيهِ قَلَمٌ يَزِلُّ مَحْتَضَنَهُ حَتَّى قُبِضَ وَيَدُهُ عَلَيْهِ"¹³⁴

Âişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s) evinde iken ona ölüm gelip çattığında, "Bana dostumu çağırın" dedi. Ben ona Ebû Bekir'i çağırdım. Ona baktı, sonra başını indirdi. Ardından "Bana dostumu çağırın" dedi. Ona Ömer'i çağırdılar. Ona bakınca yine başını indirdi. Sonra yine, "Bana dostumu çağırın" dedi. Ben, "Yazıklar olsun size! Ona Ali b. Ebû Tâlib'i çağırın. Ondan başkasını istemiyor" dedim. Resûlullah onu görünce üzerindeki kıyafeti açtı, Ali'yi içine koydu. Onu bağrına basmaya devam etti. Nihayet eli Ali'nin üzerinde olduğu halde vefat etti."

İbnu'l-Cevzî hadisle ilgili bir değerlendirme yapmaksızın Dârekutnî'nin bu hadis hakkında metruk dediğini nakletmiş, daha sonra Âişe'den sahih ola-

¹³² İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/392.

¹³³ ez-Zehabî, *Telhişu Kitâbi'l-Mevdû'ât*, 131; es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Maşnû'a*, 1/339; İbn 'Irâk, *Tenzihu's-Şeri'ati'l-Merfû'a*, 1/363.

¹³⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/392. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Maşnû'a*, 1/342; İbn 'Irâk, *Tenzihu's-Şeri'ati'l-Merfû'a*, 1/386; el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 34/308.

rak gelen şu rivayeti zikretmiştir: “Resûlullah (s), (başı) göğsümle boğazım arasında olduğu halde vefat etti.”¹³⁵

Bu arada Dârekutnî hadisin garib olduğunu, Müslim b. Keysân el-A'ver'in bu hadisi rivayet etmede teferrüd ettiğini söylemiştir. İbn 'Irâk hadisin mevzu değil, zayıf olduğu kanaatindedir.¹³⁶

45.

عَنْ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنَّ الْإِنَّا يَرَى نَجْرَدَتِي أَوْ عَوْرَتِي إِلَّا عَلَيَّ".¹³⁷

es-Sâib b. Yezîd'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “Çıplaklığımı veya avretimi sadece Ali görebilir.”

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: Bu, mevzu bir hadistir. Hadisi uydurmakla itham edilen ravi Abdülmelik b. Musa'dır. Bunun asıl adı Umeyr b. Musa el-Vecîhî'dir. Ondan alan ravi, Umeyr zayıf olduğu için onun ismini kalbedip Abdülmelik b. Musa demiştir. Dârekutnî de bunun böyle olduğu kanaatindedir. Bu, pek çok muhaddisin tedlis sebebiyle zayıf ve cerhedilmiş ravileri farakedemeyip yanıldığı büyük bir fitnedir. Bu, şeriata karşı yapılmış büyük bir hiledir. Çünkü bu raviler tanınmadığında onlara karşı hüsnü zan gösterilip rivayetleriyle amel edilir. Yahya b. Ma'în dedi ki: Umeyr b. Musa sika değildir. Nesâî ve Dârekutnî onun hakkında “metrûk” demişlerdir. İbn Adıyy ise şöyle demiştir: Umeyr, sened ve metin olarak hadis uyduranlar arasındadır.¹³⁸

46.

عَنْ أَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي رَضِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: "إِنَّ خَلِيلِي حَدَّثَنِي أَبِي أَضْرَبُ بِسَبْعِ عَشْرَةَ تَمْعِي مِنْ رَمْضَانَ وَهِيَ اللَّيْلَةُ الَّتِي رَفَعَ فِيهَا عَيْسَى".¹³⁹

Esbağ b. Nubâte'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ali (r.a.) dedi ki: Dostumun (Hz. Peygamber'in) bana bildirdiğine göre ben Ramazanın 17. gecesinde vurulacağım. Bu, İsa'nın göğe yükseltildiği gecedir.

İbnu'l-Cevzî şöyle dedi: Bu, uydurma bir hadistir. Yahya, Esbağ hakkında, “Lâ yüsâvî şey/bir para etmez.” deyip şöyle devam etti: Bir kimsenin Sa'd el-İskâf'tan hadis rivayet etmesi helal değildir. İbn Hibbân dedi ki: Sa'd çok

¹³⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/392. Hadis için bkz. Buhârî, “Cenâiz”, 96.

¹³⁶ Bkz. es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Masnû'a*, 1/342; İbn 'Irâk, *Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfû'a*, 1/386.

¹³⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/392-93. Ayrıca bkz. ez-Zehebî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdû'ât*, 132; İbn 'Irâk, *Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfû'a*, 1/364; el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 38/313.

¹³⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/393.

¹³⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/393. Ayrıca bkz. el-Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, 1/129; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/480; Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî İbnu'l-Cevzî, *el-İleu'l-Mutenâhiye fi'l-Ehâdişi'l-Vâhiye*, nşr. İrşâdu'l-Hakki'l-Eserî, (Faysalâbâd: İdâretu'l-'Ulûmi'l-Eseriyye, 1401/1981), 1/250; es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Masnû'a*, 1/342.

çabuk hadis uydururdu.¹⁴⁰ Ebû Bekr b. 'Ayyâş, el-Esbağ'ın kezzâb olduğunu,¹⁴¹ Suyûtî ise hem Sa'd, hem de Esbağ'ın kezzâb olduklarını söylemiştir.¹⁴²

47.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَا فِي الْقِيَامَةِ زَاكِبٌ غَيْرُنَا نَحْنُ أَرْبَعَةٌ، فَقَامَ إِلَيْهِ عُمَةُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ وَمَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ أَمَا أَنَا فَعَلَى الْبِرَاقِ، وَجَهَهَا كَوْجَهَ الْإِنْسَانِ وَحَدَّثَنَا كَحَدِّ الْفَرَسِ وَعُغْرُهَا مِنْ لَوْلُوٍ وَأَذْنَاهَا زَبْرٌ جَدَّتَانِ حَضْرَاوَانِ وَعَيْنَاهَا مِثْلُ كَوْكَبِ الزُّهْرَةِ تَتَقَدَّانِ مِثْلَ التَّجْمِينِ الْمُضِيِّتَيْنِ لَهَا شِعَاعٌ مِثْلُ شِعَاعِ الشَّمْسِ بِلِقَاءِ مَحْجَلَةٍ تَضِي مَرَّةً وَتَمُتِي أُخْرَى يَتَحَدَّرُ مِنْ نَحْرِهَا مِثْلَ الْجَمَانِ مُضْطَرِبَةٌ فِي الْحَلْقِ. أَدْنَى ذَيْبِهَا مِثْلُ ذَيْبِ الْبَقْرَةِ. طَوِيلَةُ الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ أَظْلَافُهَا كَأَظْلَافِ الْهَيْرِ مِنْ زَبْرٍ جَدٍ أَحْضَرَ تَجَدُّ فِي مَسِيرِهَا، مَعْرُهَا كَالرَّيْحِ، وَحَى مِثْلَ السَّحَابَةِ لَهَا نَفْسٌ كَنَفْسِ الْأَدِيمِيِّينَ تَسْمَعُ الْكَلَامَ وَتَقْفَهُمْ، وَهِيَ فَوْقَ الْجَمَارِ وَدُونَ الْبَغْلِ. قَالَ الْعَبَّاسُ: وَمَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ وَأَخِي صَالِحٌ عَلَى نَاقَةِ اللَّهِ الَّتِي عَفَرُوهَا [عَفَرُهَا] قَوْمُهُ. قَالَ الْعَبَّاسُ: وَمَنْ؟ قَالَ عَمَى حَمْرَةَ بِنِ عَبْدِ الْمَطْلَبِ أَسَدُ اللَّهِ وَأَسَدُ رَسُولِهِ سَيِّدُ الشَّهَدَاءِ عَلَى نَاقَتِي. قَالَ الْعَبَّاسُ: وَمَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ وَأَخِي عَلِيٌّ عَلَى نَاقَةٍ مِنْ نُوقِ الْجَنَّةِ زَمَانُهَا مِنْ لَوْلُوٍ رَطِبٌ عَلَيْهَا مَحْمَلٌ مِنْ يَأْفُوتِ عَلَى رَأْسِهِ تَاجٌ مِنْ نُورٍ. لِذَلِكَ التَّاجُ سَبْعُونَ زَكْنًا مَا مِنْ زَكْنٍ إِلَّا وَفِيهِ يَأْفُوتَةٌ حَمْرَاءُ تَضِي لِلزَّاكِبِ الْمَحْبِ عَلَيْهِ حُلَّتَانِ وَيَبْدُو لَوَاءَ الْحَمْدِ، وَهُوَ يَنَادِي: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَتَقُولُ الْخَلَائِقُ: مَا هَذَا إِلَّا نَبِيُّ مَرْسَلٌ أَوْ مَلَكٌ مَقْرَّبٌ، فَيَنَادِي مُتَلَدٍ مِنْ بَطْنَانَ الْعَرَشِ: أَلَيْسَ هَذَا نَبِيًّا وَلَا مَلَكًا مَقْرَّبًا وَلَا حَامِلَ عَرَشِ هَذَا عَلِيٌّ بَنُ أَبِي طَالِبٍ وَصِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِمَامُ الْمُتَّقِينَ وَقَائِدُ الْفُرِّ الْمُحَجَّلِينَ " ¹⁴³.

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Kıyamet günü biz dört kişinin dışında binekli olacak kimse yoktur." Hz. Peygamber'in amcası Abbâs kalkarak, "Onlar kimlerdir, Ey Allah'ın Resûlü?" diye sordu. Resûlullah şöyle buyurdu: "Şöyle ki ben, Burak üzerinde olacağım. Onun yüzü insan yüzü, yanakları ise atın yanağı gibidir. Yelesi inci, kulakları yeşil zeberced (kıymetli taş), gözleri zühre yıldızı gibidir. Onun gözleri parlayan iki yıldız gibi ışıldar. O gözlerin güneş ışıkları gibi alaca, beyaz ışınları vardır. Bazen ışıldar, bazen (bu ışınlar) çoğalır. Boğazda sallanan inci gibi boğazından aşağıya doğru sarkar. En düşük kuyruğu inek kuyruğu gibidir. Elleri ve kolları uzundur. Toynakları, kedinin toynakları gibi yeşil zebercedendir. O yürüdüğünde toynakları görünür. Onun geçişi rüzgâr gibidir. O, bulut gibidir. Onun, Âdemoğullarının nefesi gibi nefesi vardır. Kelamı iştir ve anlar. O eşekten üstün, katırdan aşağı bir yapıdadır." Abbâs, "Peki (başka) kim Ya Resûlallah?" diye sordu. Resûlullah, "Kardeşim Sâlih, kavminin kestiği Allah'ın devesi üzerinde olacaktır." dedi. Abbâs, "Başka kim?" diye sordu. Resûlullah, "Amcam Hamza. O, Allah ve Resûlü'nün aslanı, şehitlerin efendisi olup devemin üzerinde olacaktır." dedi. Abbâs, "Başka kim Ya Resûlallah?"

¹⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/393; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mutenâhiye*, 1/251.

¹⁴¹ el-'Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, 1/129.

¹⁴² es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Masnû'a*, 1/342.

¹⁴³ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/394. Ayrıca bkz. Hâfîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/413; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimesşk*, 42/327; es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Masnû'a*, 1/343.

diye sorunca, Resûlullah şöyle buyurdu: “Kardeşim Ali. Cennet develerinden birinin üzerinde olacak. Onun yuları yumuşak incidendir. Üzerinde yakuttan mahfil, başında nurdan bir tac olacaktır. Bu tacın yetmiş tane köşesi vardır ki, her birinde tırs giden binicisinin önünü aydınlatan kırmızı yakut vardır. (Ali’nin) üzerinde iki yeni elbise, elinde de Livâu’l-Hamd (Hamd Sancağı) vardır. Ali, ‘Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in onun Resûlü olduğuna şahadet ederim’ diye nida edecek. Halklar (insanlar), ‘Bu ancak gönderilmiş bir nebi veya Allah’a yakın olan bir melektir’ diyecekler. Arşın ortasından bir çağırıcı şöyle seslenir: “Bu, gönderilmiş bir nebî veya Allah’a yakın bir melek ya da arşın taşıyıcısı değildir. Bu, Ali b. Ebû Tâlib’dir. O, Resûlullah’ın vasîsi, muttakilerin imamı ve (abdestten dolayı) **yüzleri nurlu, elleri ve ayakları parlak olanların önderidir.**”

İbnu’l-Cevzî dedi ki: Bu, Resûlullah’tan sahih olarak gelen bir hadis değildir. Senedindeki ravi Abdullah b. Lehî’a “Zâhibu’l-hadis” biridir. Yahya b. Saîd onu önemsemezdi. Yahya b. Ma’în onu zayıf kabul etmiştir. Zayıf ravi-lerden tedlis yapardı.¹⁴⁴ Zehebî, hadisteki sorunun ravi Abdülcabbâr b. Ahmed’den kaynaklandığını söylemiştir.¹⁴⁵

48.

عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نُصِبَ لِي مَنِيرٌ طَوْلُهُ ثَلَاثُونَ مِيلًا. ثُمَّ يَنَادِي مُنَادٍ مِنْ بَطْنَانِ الْعَرَبِ: أَيُّنَ مُحَمَّدٌ فَأَجِيبْ، فَيَقَالُ لِي ازُقْ، فَأَكُونُ أَعْلَاهُ. قَالَ: ثُمَّ يَنَادِي الثَّانِيَةَ: أَيُّنَ عَلِيٌّ بِنُ أَبِي طَالِبٍ؟ فَيَكُونُ دُونِي فَيَرْفَعُهُ، فَيَعْلَمُ جَمِيعَ الْخَلَائِقِ أَنَّ مُحَمَّدًا سَيِّدُ الْمُرْسَلِينَ، وَأَنَّ عَلِيًّا سَيِّدُ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ يَبْغُضُ عَلِيًّا بَعْدَ هَذَا؟ فَقَالَ: يَا أَخَا الْأَنْصَارِ لَا يَبْغُضُهُ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا شَقِيٌّ وَلَا مِنْ الْأَنْصَارِ إِلَّا يَهُودِيٌّ، وَلَا مِنْ الْعَرَبِ إِلَّا دَعِيٌّ، وَلَا مِنْ سَائِرِ النَّاسِ إِلَّا شَقِيٌّ " ¹⁴⁶

Enes b. Mâlik’ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: Kıyamet günü olunca uzunluğu otuz mil olan bir minber benim için kurulur. Sonra bir çağırıcı Arş’ın ortasından, “Muhammed nerede?” diye seslenir. Kendisine cevap verilir. Ardından bana, “(Minbere) çık” denir. (Ben çıkarım ve minberin) en tepesinde olurum. Resûlullah dedi ki: Sonra ikinci defa şöyle seslenilir: Ali b. Ebû Tâlib nerede? Ali, benim aşağı tarafımda olur. O da minbere çıkar. Böylece Muhammed’in peygamberlerin efendisi olduğunu ve Ali’nin de Müslümanların efendisi olduğunu bütün insanlar anlar. Enes b. Mâlik dedi ki: Bir adam kalkıp “Ya Resûlallah! Bundan sonra artık kim Ali’ye buğzedebilir?” dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: Ey Ensar’ın

¹⁴⁴ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/395.

¹⁴⁵ es-Suyûtî, *el-Le’âli’u’l-Masnû’a*, 1/343.

¹⁴⁶ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/396. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-Le’âli’u’l-Masnû’a*, 1/344; İbn ‘Irâk, *Tenzîhu’ş-Şerî’ati’l-Merfû’a*, 1/365.

kardeşi! Kureyş'ten en kötü olan, Ensar'dan Yahudi olan, Araplardan piç olan, diğer insanlardan da bedbaht olan dışında kimse ona buğzetmez.”

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, Resûlullah adına uydurulmuş bir hadistir. (Ravi) Ali b. Yezîd ez-Zühîlî meçhul biridir. Hadisi uydurmakla itham edilen ravi İsmail b. Musa, Şîlikte aşırı idi. Ebû Bekr b. Ebû Şeybe ona fâsık derdi.¹⁴⁷

49.

عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يَا عَلِيُّ إِنَّ أَوَّلَ خَلْقِ اللَّهِ يَكْمَسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَيَكْمَسُ تَوْبِينَ أَبِيضِينَ، ثُمَّ يَقَامُ عَنْ يَمِينِ الْعَرْشِ، ثُمَّ أَدْعَى فَأَكْمَسُ تَوْبِينَ أَحْضَرَينَ، ثُمَّ أَقَامَ عَنْ يَسَارِ الْعَرْشِ، ثُمَّ تَدْعَى أَنْتَ يَا عَلِيُّ فَتَكْمَسُ تَوْبِينَ أَحْضَرَينَ، ثُمَّ يَقَامُ عَنْ يَمِينِي، أَمَا تَرْضَى يَا عَلِيُّ أَنْ تَدْعَى إِذَا دُعِيَتْ، وَتُكْمَسُ إِذَا كَسِيَتْ وَأَنْ تُشْفَعَ إِذَا شَفِعْتَ؟ " ¹⁴⁸

Ali b. Ebû Tâlib'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “Ya Ali! Kıyamet günü Allah'ın yarattıkları içinde ilk giydirilecek olan İbrahim'dir (a.s.). Ona iki beyaz elbise giydirilir, ardından Arş'ın sağına konulur. Sonra ben çağrılıyorum ve bana iki yeşil elbise giydirilir, ardından ben de Arş'ın soluna konulurum. Sonra sen çağrılırsın Ey Ali! Sana da iki yeşil elbise giydirilir, ardından sen benim sağıma konulursun. Ey Ali! Çağrıldığımda senin de çağrılmanı, giydirildiğimde senin de giydirilmeni, şefaat edildiğimde sana da şefat edilmesini istemez misin?”

İbun'l-Cevzî hadis hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadan şu bilgileri nakletmiştir: Dârekutnî dedi ki: (Ravi) Meysere b. Habîb en-Nehdî bu hadisi rivayet etmede teferrüd etmiştir. Ondan da el-Hakem b. Züheyr tefer-rüd etmiştir. el-Hakem hakkında Yahya b. Ma'în “Kezzâb”, es-Sa'dî “Sâkıt”, Nesâî “Metruku'l-hadîs”, İbn Hibbân ise “Sika kimselerden mevzu hadisler rivayet ederdi” demiştir.¹⁴⁹

50.

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَثَلِي مَثَلُ شَجَرَةٍ أَنَا أَصْلُهَا وَعَلِيٌّ فَرْعُهَا، وَالْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ ثَمَرُهَا، وَالشَّيْبَعَةُ وَرَقُهَا، فَأَيُّ شَيْءٍ يَخْرُجُ مِنَ الطَّيِّبِ إِلَّا الطَّيِّبُ؟ " ¹⁵⁰

Ali'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “Benim durumum, bir ağaca benzer ki, ben onun gövdesi, Ali onun dalı, el-Hasen ve el-

¹⁴⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/396.

¹⁴⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/396-97. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-Le'âli 'u'l-Masnu' a*, 1/345; İbn 'Irâk, *Tenzîhu 'ş-Şerî 'ati'l-Merfû 'a*, 1/365; eş-Şevkânî, *el-Fevâ 'idu'l-Mecmû 'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû 'a*, 379.

¹⁴⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/397.

¹⁵⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/397. Ayrıca bkz. İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimesşk*, 42/383; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 6/243; es-Suyûtî, *el-Le'âli 'u'l-Masnu' a*, 1/345; İbn 'Irâk, *Tenzîhu 'ş-Şerî 'ati'l-Merfû 'a*, 1/365; Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *el-Fethu 'r-Rabbânî min Fetâvâ'l-İmâm eş-Şevkânî*, nşr. Ebû Mus'ab b. Hâsen Hallâk (Şan'â': Mektebetu'l-Cil, 2008), 2/945.

Hüseyin onun meyveleri, Şî'a (tarafatları) ise ağacın yapraklarıdır. Güzel olan şeyden ancak güzel olan çıkar."

İbun'l-Cevzî hadis hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadan İbn Hibbân'ın şu sözünü nakletmiştir: (Ravi) 'Abbâd b. Yakûb, propagandacı Râfizî idi. Meşhur şahsiyetlerden münker hadisler rivayet etmiştir ki, terkedilmeyi hak etmiştir.¹⁵¹

51.

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَتَتْ وَشِيعَتُكَ فِي الْجَنَّةِ " ¹⁵².

Ali'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Sen ve senin Şî'an (tarafatlarının) cennette olacaksınız."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, sahih olmayan bir hadistir. (Ravi) Sevvâr sika biri değildir. İbn Nümeyr şöyle dedi: (Ravi) Cüme' b. 'Umeyr el-Basrî, insanların en yalancısıdır. İbn Hibbân da dedi ki: Cüme' hadis uydururdu.¹⁵³

52.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: لَمَّا حَضَرْتُ وَفَاةَ أَبِي سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: "الْمَنْتَفِرُونَ فِي النَّاسِ أَرْبَعَةٌ: امْرَأَاتِنَ وَرَجُلَانِ، وَأَمَّا الْمَرْأَةُ الْأُولَى فَضَفْرًا بِنْتُ شُعَيْبٍ لَمَّا تَفَرَّسَتْ فِي مُوسَى قَالَتْ [يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنْ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ] ، وَالرَّجُلُ الْأَوَّلُ الْعَزِيزُ عَلَى عَهْدِ يُوسُفَ وَالْقَوْمُ فِيهِ مِنَ الرَّاهِدِينَ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى [وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا] . وَأَمَّا الْمَرْأَةُ الثَّانِيَةُ فَحَدِيجَةُ بِنْتُ حُوَيْلِدٍ لَمَّا تَفَرَّسَتْ فِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَتْ لِعَمِّهَا: قَدْ تَسَمَّيْتُ رُوحِي رُوحَ مُحَمَّدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، إِنَّهُ نَبِيٌّ هَذِهِ الْأُمَّةَ فَرَزَجَنِي إِيَّاهُ. وَأَمَّا الرَّجُلُ الْآخِرُ فَأَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ لَمَّا حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ قَالَ: إِنِّي قَدْ تَفَرَّسْتُ أَنْ أُجْعَلَ الْأَمْرَ بَعْدِي فِي عَمْرِ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقُلْتُ إِنَّ تَجْعَلَهَا فِي غَيْرِهِ لَا تَرْضَى، فَقَالَ: سَرَّزْتَنِي وَاللَّهِ لِأَسْرَتِكَ فِي نَفْسِكَ بِمَا سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ لَهُ: وَمَا هُوَ؟ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: عَلَى الصِّرَاطِ عَقْبَةٌ لَا يَجُوزُهَا أَحَدٌ إِلَّا بِجَوَازٍ مِنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ عَلِيٌّ: أَلَا أَسْرُكُ فِي نَفْسِكَ فِي عَمْرِ بِمَا سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ: وَمَا هُوَ؟ فَقَالَ: قَالَ لِي يَا عَلِيُّ لَا تَكْتُبْ جَوَازًا لِمَنْ يَسُبُّ أَبَا بَكْرٍ وَعَمْرٌ فَإِنَّهُمَا سَيِّدَا كَهُولِ أَهْلِ الْجَنَّةِ بَعْدَ النَّبِيِّينَ. قَالَ أَنَسٌ: فَلَمَّا أَقْضَتِ الْجِلَافَةَ إِلَى عَمْرِ قَالَ لِي عَلِيٌّ: يَا أَنَسُ إِنِّي طَالَعْتُ مَجَارِي الْعِلْمِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى فِي الْكُفْرِ فَلَمْ

¹⁵¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/397.

¹⁵² İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/397. Ayrıca bkz. İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 7/213; Ebu'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasan b. Mansûr el-Lâlekâ'î et-Taberî er-Râzî, *Şerhu 'Usûli 'İtikâdi 'Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a*, nşr. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Ġâmidî (Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1423/2003), 1540; Hañîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/322; Ebû Ahmed Ma'mer b. Abdilvâhid b. Recâ' b. Abdilvâhid b. Muhammed b. el-Fâhir el-Kureşî es-Semerķandî el-İşbahânî, *Mücebâtu'l-Cenne - İbnu'l-Fâhir*, nşr. Nâsir b. Ahmed b. en-Neccâr ed-Dimyâfî (Mısır: Mektebetu İbâdî'r-Rahmân, 1423/2002) 273; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/332.

¹⁵³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/397.

يَكُنْ لِي أَنْ أَرْضَى بِغَيْرِ مَا جَرَى فِي سَابِقِ عِلْمِ اللَّهِ وَإِزَادَتِهِ خَوْفًا مِنْ أَنْ يَكُونَ مِنْ اغْتِرَاضِ عَلَيَّ اللَّهُ. وَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: أَنَا خَاتِمُ النَّبِيِّينَ وَأَنْتَ يَا عَلِيُّ خَاتِمُ الْأَوْلِيَاءِ." ¹⁵⁴

Enes b. Mâlik şöyle dedi: Babamın vefatı yaklaştığı sırada Ali b. Ebû Talib'i (r.a.) şöyle derken işittim: "İnsanlar içinde dikkatlice inceleme özelliğine sahip dört kişi vardır. Bunlar iki kadın ve iki erkektir. Birinci kadın Sufrâ (Safûrâ) bt. Şu'ayb'dir. O, Hz. Musa'yı dikkatle incelediğinde şöyle dedi: 'Ey babacığım onu ücretli olarak tut, muhakkak ki ücretle tuttuklarının en iyisi bu kuvvetli ve güvenilir adamdır.' (Kasas, 28/26). Birinci erkek ise Hz. Yusuf zamanındaki (Melik) Aziz'dir. O dönemde halk zahidlerden idi. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Mısır'da onu satın alan kimse karısına, 'Ona güzel bak, belki bize faydası olur yahut ta onu evlat ediniriz' dedi." (Yusuf, 12/21) İkinci kadın, Hadîce bt. Huveylid'dir. Hz. Peygamber'i (s) dikkatle incelediğinde amcasına, 'Ruhum Muhammed b. Abdullah'ın ruhunu soluyor. O, bu ümmetin peygamberidir. Beni onunla evlendir' dedi. Diğer (ikinci) erkek ise Ebû Bekir es-Sıddîk'tir. Ona ölüm geldiğinde şöyle dedi: 'Muhakkak ki ben iyice düşündüm. Benden sonra bu işi (hilafeti) Ömer b. Hattâb'a vermeye karar kıldım.' (Ali dedi ki): "Eğer bu işi başkasına verseydin zaten razı olmazdık" dedim. Bunun üzerine Ebû Bekir, "Beni sevindirdin. Allah'a yemin olsun ki, ben de seni Resûlullah'tan işittiğim senin hakkındaki bir şeyle sevindireceğim." dedi. Ona, "O nedir?" dedim. Ebû Bekir dedi ki: Resûlullah'ı şöyle derken işittim: "Sırat (köprüsü) üzerinde ancak Ali b. Ebû Tâlib'den gelen izin dışında kimsenin geçemeyeceği bir engel vardır." Bunun üzerine Ali dedi ki: "Sen ve Ömer hakkında Resûlullah'tan işittiğim bir şeyle seni sevindireyim mi?" Ebû Bekir, "O nedir?" dedi. Bunun üzerine Ali şöyle dedi: "Hz. Peygamber bana, 'Ey Ali! Ebû Bekir ve Ömer'e söven kimselere izin belgesi yazma. Çünkü o ikisi, peygamberlerden sonra cennet ehlinin orta yaşlılarının efendisidir.' dedi." Enes dedi ki: Hilafet Ömer'e geçince Ali bana şöyle dedi: 'Ey Enes! Ben Allah'tan gelen, kâinattaki ilim kanallarına muttali oldum. Benim, Allah'ın geçmişte cereyan etmiş olan ilmi ve iradesi dışındaki bir şeye razı olmaklığım, Allah'a karşı bir itiraz olması korkusuyla sözkonusu değildir." Ben Resûlullah'ı şöyle derken işittim: "Ben nebîlerin sonuncusuyum ve sen Ey Ali, velîlerin sonuncususun."

İbnu'l-Cevzî hadis hakkında bir değerlendirme yapmaksızın şu bilgiyi kaydetmiştir: Hatîb el-Bağdâdî dedi ki: Bu, kıssacıların işi olup mevzu bir hadistir. Bunu (ravi) Ömer b. Vâsıl uydurmuştur veya onun adına uydurulmuştur. ¹⁵⁵

53.

¹⁵⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/398. Ayrıca bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/79; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/254; es-Suyûtî, *el-Le'âli u'l-Masnû 'a*, 1/346; İbn 'İrâk, *Tenzîhu's-Şer'i'ati'l-Merfû 'a*, 1/366.

¹⁵⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/398.

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِذَا جَمَعَ اللَّهُ الْأَوْلِيْنَ وَالْآخِرِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَنَضَبَ الصِّرَاطَ عَلَى جَسْرِ جَهَنَّمَ، لَمْ يَجْزُ أَحَدٌ إِلَّا مَنْ كَانَتْ مَعَهُ بَرَاءَةٌ بِيَوْمِي عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ " ¹⁵⁶

Ali'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Allah kıyamet günü öncekiler ve sonrakileri toplayıp cehennem köprüsü üzerine Sırat'ı koyduğunda, yanında Ali b. Ebû Tâlib (a.s.) sevgisi belgesi olanlar hariç hiç kimse (oradan) geçemeyecektir."

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, kesin uydurma bir hadis olup el-Hâkim (Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Nîsâbûrî) ile Zünnûn (el-Mısırî) arasındaki (ravilerden) birinden alınmadır. Bu hadisi ya o kimse uydurmuş veya onu uyduran kimseden çalmıştır. (Ravi) İbrahim b. Abdullah es-Sâ'idî (İbrahim b. Humeyd ed-Dîneverî olarak da bilinir) metruk biridir. ¹⁵⁷

54.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: " قُلْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلنَّارِ جَوَازٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: وَمَا هُوَ؟ قَالَ حُبُّ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ " ¹⁵⁸

İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edildi: Nebî'ye (s), "Cehennem ateşinden bir kurtuluş yolu var mıdır?" diye sordum. "Evet" dedi. "O nedir?" deyince "Ali b. Ebû Tâlib'i sevmektir" buyurdu.

İbnu'l-Cevzî bu hadis hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaksızın şu bilgileri kaydetmiştir: Ebû Nu'aym şöyle dedi: (Ravi) Muhammed b. Fâris el-Abdî aşırı Râfîzî olup hadiste zayıf biridir. Ebu'l-Hasen b. el-Furât dedi ki: Muhammed b. Fâris sika biri değildi. Görüşleri de tasvip edilmezdi. ¹⁵⁹ Zehebî ve İbn Hacer bu hadisin mevzu olduğunu söylemişlerdir. ¹⁶⁰

55.

عَنْ بِلَالِ بْنِ خَمَامَةَ قَالَ: " خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَاحِكًا مُسْتَبْشِرًا فَقَامَ إِلَيْهِ عَبْدُ الرَّحْمَنِ ابْنُ عَوْفٍ فَقَالَ: مَا أَضْحَكَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: بِبَشَارَةِ أُمَّتِي مِنْ رَبِّي أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمَّا أَرَادَ أَنْ يُزَوِّجَ عَلِيًّا فَاطِمَةَ أَمْرَ مَلَكًا أَنْ يَهْرَ شَجَرَةَ طَوْبَى فَهَرَّهَا فَتَنَزَّهَتْ صِكَكًا وَأَتَشَأَ اللَّهُ مَلَائِكَةً فَالْتَفَطُوا، فَإِذَا كَانَتِ الْقِيَامَةُ تَأْرَثُ مَلَائِكَةً فِي الْخَلْقِ فَلَا يَرَوْنَ مُجِئًا لَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ مَحْضًا إِلَّا دَفَعُوا إِلَيْهِ كِتَابًا، بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ فَبَيْنَ أَجْحِي وَإِنْ عَمِي وَإِنِّي فَكَاكُ رِجَالٍ وَنِسَاءٍ مِنْ أُمَّتِي مِنَ النَّارِ " ¹⁶¹

¹⁵⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/399. Ayrıca bkz. ez-Zehebî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdû ât*, 135; ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 1/68; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 1/51; İbn 'Irâk, *Tenzihu's-Sheri'ati'l-Merfû'a*, 1/21.

¹⁵⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/399.

¹⁵⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/399. Ayrıca bkz. Hañb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/271; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, 17/361; ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 2/339; es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Masnû'a*, 1/347

¹⁵⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/399.

¹⁶⁰ ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 3/339; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 4/425.

¹⁶¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû ât*, 1/399-400. Ayrıca bkz. Hañb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/343; es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Masnû'a*, 1/347; İbn 'Irâk, *Tenzihu's-Sheri'ati'l-Merfû'a*, 1/367.

Bilâl b. Hamâme'den (Bilal-i Habeşî'den) şöyle dediği rivayet edildi: Resûlullah (s) gülerek, sevinçli bir şekilde yanımıza geldi. Abdurrahman b. Avf onu karşıladı ve "Seni güldüren nedir Ya Resûlallah?" diye sordu. Resûlullah şöyle buyurdu: "Rabbimden bir müjde geldi. Allah Teâla, Ali'yi Fâtma ile evlendirmeyi murad ettiğinde bir meleşe, Tûbâ ağacını sallamasını emretti, o da onu salladı. Bunun üzerine belgeler etrafa saçıldı. Allah melekler yarattı, onlar da bu belgeleri topladı. Kıyamet olunca melekler halk içinde dolaşırlar. Bizi, ehl-i beyti samimi şekilde seven birini gördüklerinde ona bir belge; ateşten kurtuluş belgesi verirler. Ümmetimden kadın ve erkeklerin cehennemden kurtuluşları; kardeşim ve amcamoğlu (olan Ali) ile kızımın arasında (onlar vasıtasıyla) olacaktır."

İbnu'l-Cevzî hadis hakkında bir değerlendirme yapmadan şu bilgiyi aktarmıştır: el-Hatîb şöyle dedi: Bu hadisin (sahabî) Bilâl b. Hamâme ile (ravi) Ömer b. Muhammed el-Becelî arasındaki ricalinin tamamı meçhuldür.¹⁶²

56.

قَالَ شَرِيكَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: كُنَّا عِنْدَ الْأَعْمَشِ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ فَدَخَلَ عَلَيْهِ أَبُو حَنِيفَةَ وَابْنُ أَبِي لَيْلَى وَابْنُ شُبْرُمَةَ فَالْتَفَتَ أَبُو حَنِيفَةَ إِلَيْهِ، فَقَالَ لَهُ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ اتَّقِ اللَّهَ فَإِنَّكَ فِي أَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ أَيَّامِ الْآخِرَةِ وَآخِرَ يَوْمٍ مِنْ أَيَّامِ الدُّنْيَا، وَقَدْ كُنْتَ تُحَدِّثُ فِي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِأَحَادِيثٍ لَوْ أَمْسَكَتَ عَنْهَا كُنَّ خَيْرًا لَكَ، قَالَ: فَقَالَ الْأَعْمَشُ: أَلَيْسَ يُقَالُ هَذَا؟ اسْتَدُونِي، اسْتَدُونِي حَدَّثَنِي أَبُو الْمُثَوَكَّلِ التَّاجِي عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ اللَّهُ لِي وَلِعَلِّي بِنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَدَجَلًا الْجَنَّةَ مِنْ أَحَبِّكُمَا وَأَدَجَلًا النَّارَ مِنْ أَبْغَضِّكُمَا. وَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى: [الْقِيَامَةَ فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ] قَالَ: فَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ قَوْمُوا لَا يَجِيءُ بِأَطْمَرٍ مِنْ هَذَا، قَالَ فَوَاللَّهِ مَا جُرْنَا نَا الْبَابَ حَتَّى مَاتَ الْأَعْمَشُ " ¹⁶³.

Şerîk b. Abdullah şöyle dedi: Vefat ettiği hastalığında el-A'meş'in yanında idik. Onun yanına Ebû Hanîfe, İbn Ebû Leylâ ve İbn Şubrûbe girdi. Ebû Hanîfe ona doğru dönüp dedi ki: Ey Ebû Muhammed! Allah'tan kork. Sen ahiret günlerinin ilk gününde, dünya günlerinin de son günündesin. Sen Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) hakkında hadisler rivayet ediyordun. Eğer bu hadisleri nakletmeseydin senin için daha hayırlı olurdu. Şerîk dedi ki: Bunun üzerine el-A'meş şöyle dedi: Benim gibisine mi bu söyleniyor? Beni doğrultun, beni doğrultun. Bana Ebu'l-Mütevekkil en-Nâcî anlattı. O da Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: Kıyamet günü olunca Allah, bana ve Ali b. Ebû Tâlib'e (r.a.) şöyle der: Sizi sevenleri cennete koyun, size buğzedenleri de cehenneme koyun. Bu, Allah Teâla'nın şu sözüne işarettir: "Atın cehenneme, her inatçı kâfiri" (Kâf, 50/24). Şerîk dedi ki: Bunun üzerine Ebû

¹⁶² İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/400. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/343.

¹⁶³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/400. Ayrıca bkz. İbnu'l-Hazza', *Şevâhidu't-Tenzil*, 705; es-Suyûtî, *el-Le'âli'u'l-Maşnû'a*, 1/348.

Hanîfe şöyle dedi: Kalkınız. Bundan daha açık bir ifade gelmez. Kalkınız. Bundan daha fena bir ifade gelmez. Şerîk dedi ki: Allah'a yemin olsun, kapıyı geçmemiştik ki, el-A'meş öldü.

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, mevzu bir hadis olup el-A'meş'in üzerine atılmış bir yalandır. Bunu uyduran İshâk b. Muhammed en-Neha'î'dir. Daha önce zikrettiğimiz gibi o, aşırı Râfizî yalancılarıdır. Hadisi Yahya b. Abdülhamîd el-Himmânî üzerinden uydurmuştur ki, Yahya da kezzâb biridir.¹⁶⁴

57.

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ خَلَقَ الْأَزْوَاجَ قَبْلَ الْأَجْسَادِ بِاللَّيْلِ عِلْمًا، ثُمَّ حَطَّهَا تَحْتَ الْعَرْشِ، ثُمَّ أَمَرَهَا بِالطَّاعَةِ لِي فَأَوَّلُ زَوْجٍ سَلَّمَتْ عَلَيَّ زَوْحٌ عَلَيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ".¹⁶⁵

Ali'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: Allah (azze ve celle) ruhları cesetlerden iki bin yıl önce yarattı. Sonra onları Arş'ın altına yerleştirdi. Ardından ruhlara bana itaat etmelerini emretti. Bana ilk selam veren ruh, Ali'nin (a.s.) ruhu oldu.

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, mevzu bir hadistir. el-Ezdî dedi ki: Abdullah b. Eyyûb b. Ebû 'Îlâc ve babası iki yalancıdır. İkisinden de hadis rivayet etmek helal değildir.¹⁶⁶

58.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: "قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ خَيْرٌ مِنْ بَعْدِكَ؟ قَالَ أَبُو بَكْرٍ، قُلْتُ: فَمَنْ خَيْرُ النَّاسِ بَعْدَ أَبِي بَكْرٍ؟ قَالَ عُمَرُ. قَالَتْ فَاطِمَةُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَ تَقُلُّ فِي عَلِيٍّ شَيْئًا. قَالَ يَا فَاطِمَةُ عَلِيٌّ نَفْسِي فَمَنْ رَأَيْتِي يَقُولُ فِي نَفْسِي شَيْئًا".¹⁶⁷

Âişe'den şöyle dediği rivayet edildi: Ben, "Ya Resûlallah! Senden sonra en hayırlı kişi kimdir?" diye sordum. "Ebû Bekir" dedi. "Ebû Bekir'den sonra insanların en hayırlısı kimdir?" dedim. "Ömer" dedi. Fâtıma dedi ki: Ya Resûlallah! Ali hakkında bir şey demedin. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: "Ya Fatıma! Ali benim ruhumdur. Kendi ruhu hakkında bir şey diyen kimseyi gördün mü?"

İbnu'l-Cevzî dedi ki: Bu, Resûlullah adına uydurulmuş bir hadistir. İbn Adiyy şöyle dedi: (Ravi) Hâlid b. İsmail, güvenilir Müslümanlar üzerinden hadis uyduran biridir. Ebu'l-Feth el-Ezdî, "O kezzâbtır" dedi. Dârekutrî de ravi Muhammed b. Ahmed b. el-Mehdî için "Zayıf" dedi.¹⁶⁸

¹⁶⁴ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/400.

¹⁶⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/401. Ayrıca bkz. ez-Zehebî, *Telhişu Kitâbi'l-Mevdû 'ât*, 137; İbn 'Irâk, *Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfû'a*, 1/368.

¹⁶⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/401.

¹⁶⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/401. Ayrıca bkz. İbn 'Irâk, *Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfû'a*, 1/367.

¹⁶⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât*, 1/401.

59.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: "كَانَ عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَرِيضًا، فَدَخَلَتْ عَلَيْهِ وَعِنْدَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا جَالِسَانِ فَجَلَسْتُ عِنْدَهُ، فَمَا كَانَ إِلَّا سَاعَةً فَجَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَلَسَ فِي مَكَانٍ وَجَعَلَ يَنْظُرُ فِي وَجْهِهِ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَا نَبِيَّ اللَّهِ لَا تَرَاهُ إِلَّا لَمَّا بِهِ [إِلَّا لَمَانَتْ] فَقَالَ لَنْ يَمُوتَ هَذَا الْآنَ وَلَنْ يَمُوتَ هَذَا إِلَّا مَقْتُولًا" ¹⁶⁹.

Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği rivayet edildi: Ali b. Ebû Tâlib (a.s.) hasta idi. Yanına girdim, Ebû Bekir (r.a.) ve Ömer (r.a.) yanında oturuyordu. Ben de yanına oturdum. Bir saat geçmişti ki Nebî (s) geldi, o da bir yere oturdu ve Ali'nin yüzüne bakmaya başladı. Ebû Bekir (r.a.) ve Ömer (r.a.), "Ey Allah'ın Nebîsi! Biz onun öleceğini düşünüyoruz." dediler. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: "O şu an ölmeyecek. O ancak maktûl olarak ölecek."

İbnu'l-Cevzî hadisile ilgili bir değerlendirme yapmaksızın şu bilgileri aktarmıştır: Dârekutnî dedi ki: (Ravi) Nâsîh b. Abdurrahman bu hadiste infirad etmiştir. Hadisi İsmail b. Ebân dışında ondan rivayet eden olmamıştır. Yahya, Nâsîh hakkında "Leyse bi sika", el-Fellâs ise "Metrûku'l-hadîs" demiştir. Ahmed b. Hanbel, (ravi) İsmail b. Ebân hakkında "Mevzu hadisler rivayet ettiği için onu terkettik", Yahya ve Ebû Hâtîm "Kezzâb", Buhârî, Müslim, Nesâî ve Dârekutnî "Metrûku'l-hadîs", İbn Hibbân ise "Sika kimseler üzerinden hadis uydurur" demiştir. ¹⁷⁰

SONUÇ

Hiz. Ali hakkında uydurulan hadisler, diğer sahabîlere nazaran oldukça fazladır. Bu hadisleri genellikle Şîa ve Râfîzîler uydurmuştur. Hilafeti döneminde meydana gelen olaylar, sonrasında hilafetin onun hakkı olduğuna dair görüşler, ona karşı duyulan aşırı sevgi, Şîa'nın onun halifeliğini bir inanç esası olarak kabul etmesi, bazı suiniyetli kimselerin Müslümanlar arasında fitne yayma çabaları vb. etkenler; onun fazileti, halifeliği, Peygambere yakınlığı, cennet ehli oluşu, ona verilen ayrıcalıklar gibi konularda birçok hadisin uydurulmasına yol açmıştır. İbnu'l-Cevzî'nin kaydetmiş olduğu yukarıda zikretmiş olduğumuz hadisler, çoğu âlimlerce de mevzu kabul edilmiştir. Bu hadislerin senedlerinde uydurmacı veya hadislerine itibar edilmeyen raviler yer almakla birlikte hadislerin içerikleri de bu rivayetlerin uydurulduğu hususunda kanaat oluşturmaktadır. Hiz. Ali'nin faziletli biri olduğunda şüphe yoktur. Bu konuda sahih haberler gelmiştir. Ancak onun hakkında çok sayıda hadisin uydurulmuş olması, sahih olan hadisler üzerinde de şüphe oluşmasına yol açmıştır. Konu, bir çalışma çerçevesinde ele alınamayacak kadar geniştir. Bu

¹⁶⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/401-402. Ayrıca bkz. İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42/536.

¹⁷⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/402.

konuda yapılacak müstakil çalışmalarla Hz. Ali hakkında kaynaklarda yer alan rivayetlerin sıhhat durumu daha detaylı bir şekilde ortaya konulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm.

‘Abdulğani el-Ezdî, Ebû Muhammed Abdulğani b. Sa‘îd el-Mısrî (ö. 409/1019). *el-Mu‘telif ve'l-Muhtelif fi Esmâ'î nakleti'l-Hadîs ve Esmâ'î Âbâ'ihim ve Ecdâdihim*. nşr. Muşennâ Muhammed Hamîd eş-Şimrî, Qays ‘Abd İsmâ‘îl et-Temîmî. I-II. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1428/2007.

Ahmed b. Hanbel. Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/856). *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1995.

‘Alıyyul-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn ‘Alî el-Mollâ (ö. 1014/1605). *el-Esrâru'l-Merfû‘ati fi'l-Ahbârî'l-Mevdû‘ati el-Ma‘rûf bi'l-Mevdû‘ati'l-Kubrâ*. nşr. Muhammed es-Şabbâğ. Beyrût: Dâru'l-Emâne / Muessesetu'r-Risâle.

‘Alıyyul-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn ‘Alî el-Mollâ (ö. 1014/1605). *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.

Apaydın, Mehmet. "Kuramer Pro 2.0, dijital kütüphane programı".

el-Bahrânî, es-Seyyid Hâşim el-Huseynî (ö. 1107/1598). *el-Burhân fi Tefsîri'l-Kur‘ân*. Beyrut: Müessesetu'l-Âlemi li'l-Matbuât, 1419/1999.

el-Beğavî, ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Abdil‘azîz b. el-Merzubân b. Sâbûr (ö. 317/929). *Mu‘cemu’s-Şahâbe – Beğavî*. nşr. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cekeni. I-V. Kuveyt: Mektebetu Dâri'l-Beyân, 1421/2000.

el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. ‘Amr el-İtkî. *el-Bahrû‘z-Zehhâr*. nşr. Maḥfûzurrahmân Zeynullâh, ‘Adil b. Sa‘d, Şabrî ‘Abdulhâlık eş-Şâfi‘î. Medine: Mektebetu'l-‘Ulûm ve'l-Ḥikem, 1988/2009.

el-Buḥârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl. *el-Câmi‘u'l-Musnedu’s-Şâḥihü'l-Muḥtasar*. nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsir. Beyrut: Dâru Tavḫîn-Necât, 1422.

Burhânuddîn Sibtu İbni'l-‘Acemî, Ebu'l-Vefâ’ İbrâhîm b. Muhammed b. Ḥalîl et-Trâblusî el-Halebî eş-Şâfi‘î Sibtu İbni'l-‘Acemî (ö. 841/1438). *el-Keşfu'l-Ḥasîs ‘ammen Rumiye bi Vaḍ‘i'l-Hadîs*. nşr. Şubḥî es-Sâmerrâi. Beyrût: ‘Âlemu'l-Kutub, Mektebetu'n-Nahḍati'l-‘Arabiyye, 1407/1987.

el-Cûzekânî, Ebû ‘Abdullâh el-Huseyn b. İbrâhîm b. el-Huseyn b. Ca‘fer el-Hemezânî el-Cûzekânî. *el-Ebâfil ve'l-Menâkîr ve’s-Şihâh ve'l-Meşâhîr*. el-Hind: Dâru’s-Semî‘î li'n-Neşri ve't-Tevzî‘i er-Riyâḍ, 1422/2002.

ed-Deylemî, Şireveyh b. Şehridâr b. Şireveyh b. Fenâḥserû‘ Ebû Şucâ‘ ed-Deylemî el-Hemezânî (ö. 509/1116). *el-Firdevs bi‘Me‘şûri'l-Ḥiḥâb*. nşr. es-Sa‘îd b. Besyûni Zağlûl. I-V. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1406/1986.

Ebû Nu‘aym, Ahmed b. ‘Abdullâh b. Ahmed el-İsbehânî (ö. 430/1038). *Hilyetu'l-Evliyâ‘ ve Ṭabakâtu'l-Aşfiyâ‘*. Mısır: es-Sa‘ade, 1394/1974.

- Ebû Ya'lâ, Aḥmed b. 'Alî el-Mevsîlî (ö. 307/920). *Musnedu Ebî Ya'lâ*. nşr. Hüseyn Selîm Esed. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404/1984.
- Ebu'l-Kâsım b. el-Ferrâ', Kâdî Ebî Ya'lâ el-Bağdâdî 'Ubeydullâh b. 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. el-Ferrâ' el-Ḥanbelî (ö. 580/1184). *Tecrîdu'l-'Esmâ' ve'l-Kunâ el-Mezkûra fî Kitâbi'l-Muttefik ve'l-Mufterik*. I-II. Yemen: Merkez-u'n-Nu'mân, 1432/2011.
- el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân el-Fârisî (ö. 277/891). *el-Ma'rife ve't-Târîh*. nşr. Ekrem Dîyâ el-'Umerî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1401/1981.
- Furât el-Kûfî, Ebu'l-Kâsım Furât b. İbrâhîm (ö. 352/963). *Tefsîru Furât el-Kûfî*. nşr. Muhammed el-Kâzım. Tahran: Vizâretu's-Şekâfe, 1410/1990.
- el-Ḥaḫîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir 'Aḥmed b. 'Alî b. Şâbit b. 'Aḥmed b. Mehdî. *Târîhu Bağdâd*. nşr. Beşşâr 'Avvâd. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- el-Ḥaḫîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir 'Aḥmed b. 'Alî b. Şâbit b. Aḥmed b. Mehdî. *el-Muttefik ve'l-Mufterik*. nşr. Muhammed Şâdık 'Âydın el-Ḥâmidî. Dimeşk: Dâru'l-Kâdirî, 1417/1997.
- el-Heysâmî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân (ö. 807/1405). *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. Beyrût, Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1412.
- el-Ḥile'î, Ebu'l-Hasen 'Alî b. el-Ḥasen b. el-Hüseyn el-Ḥile'î (ö. 492/1099). *el-Fevâ'idu'l-Muntekâtu'l-Hisânî's-Şihâh ve'l-Ğarâ'ib*. nşr. Aḥmed b. el-Hasen eş-Şîrâzî. I-XX. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- İbn 'Abdîlber, Ebû 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muhammed en-Nemerî. *et-Temhîd li mâ fî'l-Muvaḫḫa' mine'l-Me'ânî ve'l-'Esânîd*. nşr. Muştafâ b. 'Aḥmed el-'Alevî, Muhammed 'Abdulkebîr el-Bekrî. Mağrib: Vezâratu 'Umûmi'l-'Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1387/1967.
- İbn 'Adiyy, Ebû 'Aḥmed 'Abdullâh b. 'Adiyy b. 'Abdullâh b. Muhammed b. Mubârek b. el-Ḳattân el-Curcânî (ö. 365/976). *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*. nşr. 'Âdil 'Aḥmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muhammed Mu'avvið. Beyrût: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım 'Alî b. el-Ḥasen. *Târîhu Dimeşk*. nşr. 'Umer b. Ğurâme el-'Umrevî. I-LXXX. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ḥacer el-'Askalânî, Ebu'l-Faḫl Aḥmed b. 'Alî el-'Askalânî (ö. 852/1448). *Fethu'l-Bârî Şerhu Şahîh el-Buḫârî*. nşr. Muḫibuddîn el-Ḥaḫîb. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Ḥacer el-'Askalânî, Ebu'l-Faḫl Aḥmed b. 'Alî (ö. 852/1448). *Lisânu'l-Mîzân*. nşr. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Ḥacer, Ebu'l-Faḫl Aḥmed b. 'Alî el-'Askalânî (ö. 852/1448). *Tehzîbu't-Tehzîb*. Hindistan: Dâiretu'l-Ma'ârifî'n-Nizâmîyye, 1326/1908.
- İbn Ḥibbân, Ebû Ḥâtim Muhammed b. Ḥibbân b. 'Aḥmed el-Bustî (ö. 354/965). *el-Mecrûhîn mine'l-Muḥaddîşîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*. I-III. nşr. Maḫmûd İbrahim Zâyed. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.
- İbn 'Irâk, Nûru'd-Dîn 'Alî b. Muhammed b. 'Alî b. 'Abdurrahman İbn 'Irâk el-Kenânî. *Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfû'a 'ani'l-Aḫbâri's-Şenî'ati'l-Mevdû'a*. nşr.

- 'Abdulvehhâb 'Abdullaţîf, 'Abdullâh Muḥammed es-Şadîk el-Ğamârî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1399.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fağl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyiî (ö. 711/1311). *Muhtaşaru Târîhi Dimeşķ*. nşr. Rûhiyye en-Nehhâs, Riyâd 'Abdulḥamîd Murâd, Muḥammed Muţî'. I-XXIX. Dimeşķ: Dâru'l-Fikr, 1402/1984.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Sa'd b. Menî' (ö. 230/845). *et-Tabakât*. nşr. 'Alî Muḥammed 'Omer. I-XI. Kahire: Mektebetu'l-Ḥancî, 1421/2001.
- İbn Şâhûn, Ebû Ḥafş 'Omer b. Aḥmed el-Bağdâdî (ö. 385/995). *el-Kitâbu'l-Laţîf li Şerhi Mezâhibi Ehlü's-Sunne ve Ma'rifeti Şerâ'i'u'd-Dîn ve't-Temessuk bi's-Sunen*. nşr. 'Abdullâh b. Muḥammed el-Buşayrî. Medine: Mektebetu'l-ğurebâ, 1416H.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-'Abbâs Taqiyyuddîn Aḥmed b. 'Abdilḥalîm el-Ḥarrânî. *Minḥâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fi Nakđi Kelâmi's-Şi'a el-Ķaderiyye*. nşr. Muḥammed Reşâd Sâlim. Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muḥammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1406/1986.
- İbnu'l-A'râbî, Ebû Sa'îd b. el-A'râbî Aḥmed b. Muḥammed el-Baśrî (ö. 340/952). *Mu'cemu İbni'l-'A'râbî*. nşr. 'Abdulmuhsin b. İbrâhim b. 'Aḥmed el-Ḥuseynî. I-III. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418/1997.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî (ö. 597/1201). *Câmi'u'l-Mesânîd*. nşr. 'Alî Ḥuseyn el-Bevvâb. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1426/2005.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî (ö. 597/1201). *el-İlelu'l-Mutenâhiye fi'l-Eḥâdişi'l-Vâhiye*. nşr. İrşâdu'l-ḤaĶķi'l-Eşerî. I-II. Fayşalâbâd: İdâretu'l-'Ulûmi'l-Eşeriyye, 1401/1981.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî (ö. 597/1201). *el-Mevdû'ât*. nşr. 'Abdurrahmân Muḥammed 'Oşmân. Medîne: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1966, 1968.
- İbnu'l-Fâḥîr, Ebû Aḥmed Ma'mer b. Abdilvâhid b. Recâ' b. Abdilvâhid b. Muḥammed b. el-Fâḥîr el-Ķureşî es-Semerķandî el-İsbahânî (ö. 564/1169). *Mûcebâtu'l-Cenne - İbnu'l-Fâḥîr*. nşr. Nâsir b. Aḥmed b. en-Neccâr ed-Dimyâţî. Mısır: Mektebetu İbâdî'r-Raḥmân, 1423/2002.
- İbnu'l-Ḥazââ', Ebu'l-Ķâsım 'Abdullâh b. 'Abdullâh el-Âmirî el-Ḥâkim (ö. 400/1010'dan önce). *Şevâhidu't-Tenzîl li-Ķavâ'idî't-Tağdîl fi'l-Âyâti'n-Nâzileti fi Ehli'l-Beyt*. nşr. Muḥammed Bâķır el-Maḥmûdî. Beyrut: Mu'essesetu'l-a'lâ el-maţbu'ât, 1431/2010.
- İbnu'l-Ķayserânî, Ebu'l-Fağl Muḥammed b. Tâḥîr b. 'Alî b. Aḥmed el-MaĶdisî (ö. 507/1114). *Tezķiretu'l-Ḥuffâz: Etrâfu Eḥâdişi Kitâbi'l-Mecrûḥîn l'İbni Ḥibbân*. nşr. Ḥamdî 'AbdulmeĶîd es-Selefi. Riyâd: Dâru's-Şamî', 1415/1994.
- İbnu'l-Ķayserânî, Ebû'l-Fağl Muḥammed b. Tâḥîr b. 'Alî b. Aḥmed el-MaĶdisî İbnu'l-Ķayserânî (ö. 507/1114). *Tezķiretü'l-mevzû'ât*. nşr. Muḥammed Emin el-Hâncî el-Kütübî. Mısır: Maţba'atu's-sa'âde, 1323.
- İbnu'l-Ķayserânî, Ebu'l-Fağl Muḥammed b. Tâḥîr b. 'Alî b. Aḥmed el-MaĶdisî (ö. 507/1114). *Ẓaḥîratu'l-Ḥuffâz mine'l-Kâmil l'İbni 'Adiyy*. nşr. 'Abdurrahman el-Feryevâ'î. I-V. Riyâd: Dâru's-Selef, 1417/1996.

- İbnu'l-Meğâzilî, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muḥammed b. Muḥammed b. eṭ-Ṭayyib el-Vâstî (ö. 483/1090). *Menâkıbu 'Alî*. nşr. Ebû 'Abdurrahman Turkı b. 'Abdullâh el-Vâdî 'î. Şan 'â: Dâru'l- 'Âşâr, 1424/2003.
- İbnu'l-Mulakkın, Ebû Hafıs 'Omer b. 'Alî b. Aḥmed el-Mışrî (ö. 804/1402). *Muḥtasaru Telhîsi'z-Žehabî*. nşr. Cilt I-II: 'Abdullah b. Ḥamd el-Leheydân; Cilt III-VII: Sa'd b. 'Abdillâh b. 'Abdul'azîz Âl Ḥamiyyed. I-VIII. Riyâd: Dâru'l-'Âsme, 1411/1990.
- el-Kâdî 'İyâd, Ebu'l-Faḍl 'İyâd b. Mûsâ el-Yaḥsubî (ö. 544/1150). *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Huḳûkı'l-Muštafa*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1409/1988.
- Kandemir, M. Yaşar. "Mevzu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004, 29/493-96.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Mevzûât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004, 29/496-98.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbnu'l-Kayserânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, TDV Yayınları, 2000, 21/109-110.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 2/376.
- el-Kelâbâzî, Ebû Bekr Muḥammed b. Ebî İshâk b. İbrâhîm el-Buḥârî (ö. 380/990). *Baḥru'l-Fevâidi'l-Musemmâ bi Me'âni'l-Aḥbâr*. nşr. Muḥammed Ḥasen Muḥammed Ḥasen İsmail - Aḥmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1420/1999.
- el-Lâlekâ'î, Ebu'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasan b. Mansûr eṭ-Ṭaberî er-Râzî (ö. 418/1027). *Şerḫu 'Usûli' İ'tikâdi 'Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a*. nşr. Aḥmed b. Sa'd b. Ḥamdân el-Ġâmidî. I-IX. Suudi Arabistan: Dâru Ṭaybe, 1423/2003.
- el-Meclisî, Muḥammed Bâkır (ö. 1111/1699). *Bihâru'l-Envâr*. I-CX. Beyrut: Muessesetu'l-Vefâ, 1403/1983.
- Muḥibbuddîn eṭ-Ṭaberî, Aḥmed b. 'Abdullâh (ö. 694/1295). *Žehâiru'l-'Uḳbâ fi Menâkıbi ževî'l-Ḳurbâ*. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1356/1937.
- Muslim, Ebu'l-Hasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nisâbüri. *el-Musnedu's-Şâḫihu'l-Muḥtasar bi Naḳli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*. nşr. Heyet. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014.
- en-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muḫyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1278). *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luġât*. Beyrût, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.
- eş-Şafûrî, 'Abdurrahman b. 'Abdisselâm eş-Şafûrî (ö. 894/1489). *Nüzhetu'l-Mecâlis ve Münteḫabu'n-Nefâis*. Mısır: el-Maṭba'atu'l-Kastaliyye, 1283H.
- Şâlih el-Ca'ferî, Ebu'l-Beḳâ Şâlih b. el-Ḥuseyn el-Hâşimî (ö. 668/1270). *Taḥcîl men Ḥarrafe't-Tevrâte ve'l-İncîl*. nşr. Maḫmûd 'Abdurrahman Ḳadh. Riyâd: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1419/1998.
- es-Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505). *el-Ḥasâisu'l-Kubrâ*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985.
- es-Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505). *el-Ḥâvî li'l-Fetâvî*. I-II. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1424/2004.

- es-Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505). *el-Leâliu'l-Masnû'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a*. nşr. Ebû ‘Abdurrahman Şalâh b. Muḥammed b. ‘Avîde. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1417/1996.
- eş-Şevkânî, Muḥammed b. ‘Alî b. Muḥammed el-Yemenî (ö. 1250/1834). *el-Fethu'r-Rabbânî min Fetâvâ'l-İmâm eş-Şevkânî*. nşr. Ebû Mus‘ab b. Ḥasen Ḥallâk. I-XII. Şan‘â’: Mektebetu'l-Cil, 2008.
- eş-Şevkânî, Muḥammed b. ‘Alî b. Muḥammed el-Yemenî (ö. 1250/1834). *el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a*. nşr. ‘Abdurrahmân Yahyâ el-Mu‘allimî el-Yemânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- et-Ṭaberânî, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Aḥmed b. Eyyûb eş-Şâmî (ö. 360/971). *el-Mu‘cemu'l-Kebîr*. nşr. Ḥamdî b. ‘Abdulmecîd es-Selefi. Riyâd: yy. 1983.
- et-Ṭabersî, Ebû ‘Alî el-Faḍl b. el-Ḥasen. *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur‘ân*. tsh. Hâşim er-Resûli Mahallati, Fazlullah el-Yezdî et-Tabatabâî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986/1406.
- et-Tirmizî, Ebû ‘İsâ Muḥammed b. ‘İsâ (ö. 279/893). *Sunenu't-Tirmizî*. nşr. Aḥmed Muḥammed Şâkir, Fu‘âd ‘Abdulbâkî. Mısır: Şirketu Muştafâ'l-Bâbî'l-Ḥalebî, 1395/1975.
- et-Tirmizî, Ebû ‘İsâ Muḥammed b. ‘İsâ (ö. 279/893). *Tertîbu 'İleli't-Tirmizî'l-Kebîr*. nşr. Şubḥî es-Sâmerrâî, Ebû'l-Mu‘âfi en-Nûrî, Maḥmûd Ḥalîl es-Şa‘idî. Beyrut: ‘Âlemu'l-Kutub Mektebetu'n-Nahdeti'l-‘Arabiyye, 1409.
- el-‘Ukaylî, Ebû Ca‘fer Muḥammed b. ‘Amr el-Mekkî (ö. 322/934). *ed-Ḍu‘afâu'l-Kebîr*. nşr. Heyet. I-IV. Kahire: Dâru't-Te‘şîl, 2013.
- Vekî‘, Ebû Bekr Muḥammed b. Ḥalef el-Bağdâdî (ö. 306/919). *Âḥbâru'l-Kudât*. nşr. ‘Abdul‘azîz Muştafâ el-Merâğî. Beyrut: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1366/1947.
- Velîd b. Ahmed el-Hüseyn. *el-Ehâdîs ve'l-Âşâr elletî Tekelleme ‘aleyhâ Şeyḥu'l-İslâm İbn Teymiyye*. Manchester: Mecelletu'l-Hikme, 1416/1995.
- Yahyâ b. el-Hüseyn eş-Şecerî, Yahyâ b. el-Hüseyn b. İsmail el-Curcânî. *Tertîbu'l-'Emâli'l-Ḥamîsiyye*. nşr. Muḥammed Ḥasen Muḥammed Ḥasen İsmail. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1422/2001.
- eż-Żehabî, Şemsüddîn Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Osmân b. Kâymâz (ö. 748/1347). *Ehâdîşu Muḥtâre min Mevdû‘âti'l-Cûzekânî ve İbni'l-Cevzî*. nşr. ‘Abdurrahman b. ‘Abdu'l-Cebbâr el-Feryevâî. Medînetu'l-Munevera: Mektebetu'd-Dâr, 1404.
- eż-Żehabî, Şemsüddîn Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Osmân b. Kâymâz (ö. 748/1347). *Mevdû‘âtu'l-Müstedrek*. nşr. Cevâmî‘u'l-kelim Programı (Yazma). 2004.
- eż-Żehabî, Şemsüddîn Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Osmân b. Kâymâz (ö. 748/1347). *Mîzânu'l-İ‘tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*. nşr. ‘Alî Muḥammed Mu‘avviḍ, ‘Âdil Aḥmed ‘Abdulmevcûd. I-V. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1995.
- eż-Żehabî, Şemsüddîn Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Osmân b. Kâymâz (ö. 748/1347). *el-Muntekâ min Minhâci'l-İ‘tidâl fi Nakdi Kelâmi Ehli'r-Rafdi ve'l-İ‘tizâl*.

nşr. Muhibbuddîn el-Ḥaṭîb. Suudi Arabistan: er-Ri'âsetu'l-âimme li idâreti'l-buhûşî'l-ilmîyye, 1413.

eż-Ẓehabî, Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân b. Kâymâz (ö. 748/1347). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1427/2006.

eż-Ẓehabî. Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân b. Kâymâz (ö. 748/1347). *Telḥîsu Kitâbi'l-Mevdû'ât l'ibni'l-Cevzî*. nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim b. Muḥammed. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1419/1998.

YAKUBÎ'NİN TARİH'İNE GÖRE HZ. ALİ DÖNEMİ

Zeynep Kızılyar*

GİRİŞ

'Yakubî'nin Tarih'ine Göre Hz. Ali Dönemi Siyasi Olayları' isimli yüksek lisans tezimizden türetmiş olduğumuz bu çalışma metnimizde Yakubî'nin Tarih isimli eserini temel alarak aynı zaman da diğer İslam tarihi kaynakları ile de kıyaslama yaparak Hz. Ali dönemi siyasi olaylarını kısaca aktarmaya gayret ettik. Onun aktardığı rivayetlerin bir kısmının diğer İslam tarihi kaynaklarında geçmediğini tespit ettik, ancak birçoğunun diğer kaynaklarda geçtiği ifade edilmelidir. Çalışmamızda özellikle Yakubî'nin aktarmayı tercih ettiği ya da aktarmamayı tercih ettiği rivayetleri tespit edip karşılaştırma noktasına gittik. Yakubî'nin, içerisinde çağdaş tarihçilerin de bulunduğu birçok İslam tarihçisi ve şarkiyatçı tarafından Şî'a'ya mensup bir tarihçi olarak değerlendirilmesi bizim de çalışmamızda çıkış noktamız oldu. Bu noktada şülikle itham edilen Yakubî'nin sahip olduğu mezhebi düşünceyi eserine yansıtıp yansıtmadığı ve eserini telif ederken olaylara ne kadar tarafsız yaklaştığı hususunu değerlendirmeye çalıştık. Genel olarak çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçlar Yakubî'nin şîi temayüllü olduğunu göstermektedir. Şimdi kaynaklardan edindiğimiz bu argümanları sizlere aktarmaya gayret edeceğiz.

1. Yakubî'nin Tarihçiliği

Hicrî III. asrın ikinci yarısında eserlerini telif eden Yakubî, kendisinden önceki tarihçilerden farklı olarak isnâd sistemini kullanmamış ve hatta isnadsız bir sistemle ilk kez *Tarih* isimli bir eser telif etmiştir.¹

Kaynakları açısından Yakubî'nin naklettiği rivayetlerin tamamının tetkik edilerek değerlendirilmesi pek mümkün olamasa da bu tarz bir anlatımın Yakubî'nin eserlerine akıcılık kazandırdığı da ifade edilmekte, eserlerinde senet kullanmamasının altında belki böyle bir neden de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Yakubî kaynaklarının bir kısmını seyahatleri sırasında edinmiş olduğu bilgilerden oluşturmuştur. O edindiği bu bilgileri birçok insana sorduktan sonra güvendiği kimselerin haberlerini kayda geçirmiştir. Ancak bunu yapar-

* Arş. Gör., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Yakubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, Thk. Abdül-Emîr Mühennâ, Beyrut Lübnan 1993, II, 6.

ken haberleri bazıları şöyle rivayet etti, ehl-i kitâb şöyle der, bir topluluk şöyle söylüyor, ilim ehli ve raviler haber verdi ki, gibi muğlak ifadelerle ya da hiç rivayet se-nedi kullanmadan aktarmıştır. Diğer bir sebep ise öykümsü bir anlatım tarzı benimsediği için cümlelerin uzun rivayet zinciriyle bölünmesini istememiş olmasıdır. Bundan dolayıdır ki Yakubî, İslam tarihi ile ilgili kaynaklarını bu bölümün hemen başında zikredip kaynaklara atıfta bulunarak *Tarih*'ini yazmıştır.²

Yakubî 'Tarih' isimli eserine aldığı rivayetleri, haberleri tetkike tabi tutmaya çalışmıştır. Bu noktada onun şu sözleri önem arz etmektedir: "Biz, bizden önceki tarihçilerin, siyer yazularının, ravilerin ve alimlerin rivayetlerinden faydalana-rak özet bir kitap yazdık. Geçmişten bize kadar gelen çalışmalardan derlenmiş detaylı bir kitap yazmak istemedik. Çünkü biz daha öncekilerin haberlerinde, rivayetlerinde ve sözlerinde yıllara ve uygulamalara göre azalıp artarak farklılık olduğunu gördük. Ki-tabımızda şiiirleri ve uzun haberleri hazfettik" ifadelerini kullanarak tenkitçi bir yöntemle özet bir tarih yazma anlayışına sahip olduğunu belirtmiştir.³

2. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi ve Fazileti

Hz. Ebû Bekir'in, özelde Hz. Ali'nin ama genel anlamda Hâşimîlerin ol-madığı bir ortamda halife seçilmesi ve biat alması sonraki dönemlerde Ehl-i sünnet ile Şîa arasında çeşitli tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Belki Hz. Ali'nin taraftarlarının siyasî anlamda farklı düşüncelerinin esasında da bu hadise bulunmaktadır. Zira Hz. Ebû Bekir'in seçim şekli ve hilafet maka-mına yerleşmesinin ardında herhangi bir dinî meşruiyet bulunmamaktaydı. Muhtemelen bu yüzden Hz. Ebû Bekir'in hilafetine daha ilk günlerden itiba-ren geniş katılımlı bir biata olanak tanınmamıştı. Nitekim sonraları, özellikle Hz. Ali'nin biatından sonra Hz. Ebû Bekir'in genel kabul gördüğü ancak bazı ensarla birlikte Ümeyyeoğullarının da bu seçime muhalefet ettikleri ifade edilmektedir.⁴

Hz. Ali, kimi rivayetlere göre⁵ Hz. Fâtıma'nın vefatına kadar olan süre içinde Hz. Ebû Bekir'e biat etmemiş ancak muhâlif de olmamıştır.⁶

Her ne kadar Hz. Ali sonradan biat etmiş olsa da kendi halifeliği dö-ne-mine kadar olan süreçte, tüm halifelerle birlikte uyum içinde çalışmıştır. En

² Selahattin Çamyar, *Ya'kubî ve Tarihçiliği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basıl-mamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, 30-31.

³ Yakubî, *Tarih*, II, 6.

⁴ Muhammed Mescid-i Camiî, *Ehl-i Sünnet ve Şia'da Siyasî Düşüncenin Temelleri*, İstanbul 1995, 70, 71.

⁵ İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Cize-Hicr 1997, X, 419.

⁶ İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî el-Medenî (151/768), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Thk. Ahmed Ferid el-Mezidî, Lübnan 2009, 716, 717.

azından kaynaklara yansıyan bir çatışma durumu bulunmamaktadır. Kaldı ki Hz. Ali'nin kendisinden önceki halifeler döneminde aktif görev aldığına dair bilgiler kısmen de olsa kaynaklara yansımıştır.⁷

Hz. Ali halifelığı talep etmese de Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından başta muhacir ve ensardan oluşan, aralarında Talha ile Zübeyr'in de bulunduğu büyük bir kalabalık⁸ Hz. Ali'ye gelerek biat etmek istemişler, insanları yönetmek için mutlaka bir imam seçilmesi gerektiğini belirterek Hz. Ali'nin halife olmak istememe ısrarını kırmaya çalışmışlardır.⁹

Onların bu isteği karşısında Hz. Ali yine müspet bir yanıt vermemiş insanlar halife olarak kime razı olurlarsa kendisinin de ona razı olacağını beyan etmiştir. Onlar Hz. Ali'nin bu sözü karşısında daha da ısrarcı olmuşlar, Resûlullah'a (as) olan yakınlığı ile bu işe ehil olarak Hz. Ali'den daha iyi ve daha hak sahibi bir kimsenin bulunmadığını belirtmişlerdir. Bu durum karşısında Hz. Ali, *sakın böyle bir şeye tevessül etmeyiniz, benim vezir olmam emir olmamdan çok daha hayırlı olur*,¹⁰ diyerek kararlı tutumunu sürdürmüştür.

Sahabenin bu şekilde ısrarı bir tarafa, Hz. Osman'ı şehit eden gruplar da toplumun halifesiz kalmaması gerektiği görüşünde birleşerek¹¹ Hz. Ali'yi baskı altına almaya başlamışlardı.¹² Nihayetinde bu ısrarlara kayıtsız kalamayan Hz. Ali biatin gizli olmaması için halkın ve Hz. Peygamber'in ashabının mescitte toplanmalarını istemiştir. Daha sonra Iraklı Malik b. Hâris el-Eşter Hz. Ali'nin elini açmış ve ona ilk biat eden kişi de, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Âişe'nin halife adayı olarak ismini zikrettiği¹³ Talha olmuştur.¹⁴

Bu konuda farklı içerikte rivayetler de bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de şudur: Talha ile Zübeyr Hz. Ali'den kendilerini Basra ve Kûfe'ye vali olarak atanmasını talep ettikten sonra biat etmişlerdir. Ancak Hz. Ali kendile-

⁷ İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (630/1233), *el-Kâmil fî t-Târîh*, Thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut Lübnan 1987, II, 206, 207.

⁸ İbn Sa'd, Ebü Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri, (230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001, III, 29.

⁹ Yakubî, Hz. Ali'nin halife seçilmesine veya halifelik noktasında sahabenin söz konusu ısrarlarına yer vermemiştir.

¹⁰ Taberî, Ebü Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Târîhu't-Taberî*, Beyrut Lübnan 2005, I, 1330.

¹¹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, I, 1330.

¹² Hz. Osman şehit edildikten sonra halifelığı beş gün boyunca Gafikî b. Harb üstlenmişti. Hz. Osman'ın şehit edilmesinde önemli rol oynayan Mısırlılar ise Hz. Ali'nin halife olmasını istiyorlar, ona bu konuda aşırı şekilde baskı yapıyorlardı. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 422.

¹³ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, II, 216.

¹⁴ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, II, 188; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 29. İbn Sa'd, Hz. Ali'ye biat edenleri sırasıyla şu şekilde vermektedir: Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkas, Said b. Zeyd, Ammar b. Yasir, Üsâme b. Zeyd, Sehl b. Huneyf, Ebü Eyyüb el-Ensârî, Muhammed b. Mesleme vd. Görüldüğü üzere İbn Sa'd Malik b. Haris'ten bahsetmemektedir ancak Talha ve Zübeyr'in de gönülsüz biçimde biat ettiğini söylemektedir. Bkz. İbn Sa'd, aynı yer.

rine, hayır siz benim yanımda kalın, sizinle müşavere yapar ve yalnızlığımı gideririm, demiştir.¹⁵ Bir başka rivayette de şu ifadeler yer almaktadır: *Kûfeliler, Zübeyr'in halife olmasını istediler ama onu bulamadılar. Basralılar, Talha'nın halife olmasını istediler ama o, Basralıların bu isteğini kabul etmedi.*¹⁶

Hız. Ali'nin halife seçilmesiyle ilgili aktarmış olduğumuz bu bilgiler Yakubî'nin *Tarih'*inde geçmemektedir. Çalışmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz üzere İslam tarihi kaynaklarından konuyu aktarmamızın nedeni, Yakubî'nin aktardıklarıyla sair İslam tarihi müellifleri arasında bir kıyas noktası oluşturabilmek içindir. Öte yandan Yakubî'nin söz konusu tartışmaları kitabına almaması da muhtemelen olayları daha özet halde vermek istemesinden kaynaklanmaktadır.

Siyasî hadiselerden farklı olarak Yakubî, Hız. Ali dönemini anlatırken önce onun doğum tarihi, annesi ve babası hakkında bilgi vermiş ardından ise seçilmesindeki tartışmalara hiç temas etmeden veya herhangi bir hususu tartışmadan Hız. Ali'ye biat eden ve etmeyen kişiler hakkında açıklamalarda bulunarak meseleyi ele almayı tercih etmiştir.

Hız. Ali'ye ilk biat edenin Talha olduğu, diğer İslam tarihi kaynaklarında da aynı şekilde geçmektedir. Ancak burada Yakubî, ilk biat edenin Malik b. Haris el-Eşter olduğu bilgisini aktarması da ilginçtir.¹⁷

Yakubî, yukarıda zikrettiğimiz meselelerde görüş beyân etmezken Mervan b. Hakem, Saîd b. Âs, Velid b. Ukbe gibi Ümeyyeoğullarının biattan kındıklarını açıkça ifade etmektedir. Onun Talha, Zübeyr gibi sahabeden bahsetmeyip doğrudan Ümeyyeoğullarının muhalefetinden bahsetmesi de dikkat çekicidir.

Kureyşten üç grup dışında bütün insanlar biat etti: Mervan b. Hakem, Saîd b. Âs, Velid b. Ukbe. Velid b. Ukbe kavminin sözcüsüydü ve ey Ali, sen hepimize haksızlık ettin, Bedir savaşında babamı kolları bağlı olduğu halde öldürdün. Sa'd'ın babasını da aynı savaşta öldürdün. Mervan'ın babasına ise hakaret ettin ve sonra onu Medine'ye getiren Osman'ı da bu davranışlarından dolayı ayıpladın. Biat edeceğiz ama bizim şartımız var; bizleri affedeceksin, her şeye izin vereceksin ve arkadaşımızın katilini öldüreceksin. Daha önce biriktirdiğimiz mallar ile şu anda elimizde bulunan servetimize dokunmayacağına ve Osman'ı öldüren şahısları cezalandıracağına söz verirsen sana biat ederiz, dedi. Ali, Velid'in bu sözlerine çok kızdı size zarar verdiğimi dile getirdin. Hâlbuki orada size yapılanlar Allah'ın emri gereği yapılmıştı. Ele geçirilen mallara dokunmamamı istediniz, Allah'ın hakkını size bırakmak benim yetkimi aşar. Şu

¹⁵ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Târîhu't-Taberî*, Beyrut Lübnan 2005, I, 1331, 1332.

¹⁶ Hız. Ali'in konuyla ilgili sahabeyle olan konuşmaları için bkz. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, I, 1330-1336.

¹⁷ Yakubî, *Târîh*, II, 7

anda elinizde bulunan servetlerinizin durumuna gelince bilin ki Allah'a ve Müslümanlara ait olan mallar konusunda adalet yerini bulacaktır. Osman'ın katillerini cezalandırmamı şart koşunuz, oysa bugün onları cezalandırırsam, yarın onlarla savaşmak zorunda kalırım. Fakat sizleri Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünneti ışığında idare edeceğime söz verebilirim. Kimi hak rahatsız ederse, onu batıl da rahatsız eder. Buna rağmen hepiniz serbestsiniz, istediğiniz yere gidebilirsiniz, şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Mervan, sana biat ediyoruz ve seninle kalacağız. Sen de gör biz de görelim, dedi ve biat etti.¹⁸

Yakubî'nin burada aktardıkları esasında o dönemde yaşanan kafa karışıklığının bir özeti gibidir. Aktarılanlara göre Ümeyyeoğullarının tepkisi, Hz. Ali'nin halifelğine değil, daha önceki dönemde yaşananlar karşısında Hz. Ali'nin tavrıdır. Buna rağmen adı geçen Ümeyyeoğullarının biat etmiş olması da ayrı bir konudur.

Kaynaklarda farklılıklar olmakla birlikte Hz. Ali'ye biat etmeyenlerin listesi de yer almaktadır. Esasında Yakubî, Kureyşlilerin tamamının Hz. Ali'ye biat ettiğini ama sadece Ümeyyeoğullarından üç kişinin bu konuda tereddüt gösterdiğini aktarmıştı. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Yakubî'nin bu tespiti doğru ancak eksiktir. Zira Yakubî, biat etmeyip Medineli de olmayanlar ve ensarın tavrından da bahsetmemektedir.

Taberi ve İbnü'l-Esîr, Kureyşlilerin az bir kısmı hariç olmak üzere, neredeyse tamamının şu ya da bu şekilde Hz. Ali'ye biat ettiklerini söylerken ensardan küçük bir grubun biat etmediklerini ifade etmekte, bunun da sebebini biat etmeyen ensarın Hz. Osman taraftarı olmalarına dayandırmaktadır:

*'Hassan b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik, Mesleme b. Muhalled, Ebû Said el-Hudrî, Muhammed b. Mesleme, Nu'man b. Beşir, Zeyd b. Sâbit, Râfi b. Hudeyc, Fudâle b. Ubeyd, Ka'b b. Ucre biat etmemişti. Bunların hepsi Osman taraftarıydı. Bunlardan Hassan şair olup, ne yaptığını bilmeyen bir adamdı. Zeyd b. Sâbit ise Osman tarafından divan ve beytü'l-mâl başkanlığına getirilmişti. Hz. Osman muhasara edilince Zeyd b. Sâbit, ey ensar topluluğu, haydi ikinci kez Allah'a yardımcı olunuz, diye konuşmuş, bunun üzerine de Ebû Eyyûb el-Ensârî ona, vallahi o sana bir sürü iyilikte bulunduğu için ona yardım etmek istiyorsun, şeklinde cevap vermişti. Ayrıca Abdullah b. Selâm, Süheyb b. Sinan, Seleme b. Sellâme, Üsâme b. Zeyd, Kudâme b. Maz'ûm ve Mugire b. Şu'be de biat etmeyenler arasındaydı.'*¹⁹

İbn Kesîr ise bu konuda daha farklı rivayetlere yer vermektedir. Ona göre de ensar ve bir grup Ümeyyeli Hz. Ali'ye biat etmemiştir. Ancak Mervan b. Hakem, Velid b. Ukbe gibi Ümeyyeoğulları, daha önce aktardığımız şekilde

¹⁸ Yakubî, *Târîh*, II, 75,76.

¹⁹ Taberi, *Târîhu't-Taberî*, I, 1331; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fit-Târîh*, III, 82, 83.

davranmamışlar, Hz. Ali halife olduktan hemen sonra Hz. Ali'ye biat etmeden Şam'a kaçmışlardır.²⁰

İbn Kesîr, Ümeyyeoğullarının biat etmediklerini söylediği gibi Vakıdî'den nakille ensarın tamamının biat etmiş olduğunu da aktarır. Ayrıca İbn Kesîr, Hz. Ali'ye ilk biat eden kişinin Malik b. Hâris el-Eşter olduğunu ifade etmektedir.²¹

Yakubî'nin *Tarih*'inde bu kadar detay bilgi bulunmamaktadır. Kezâ Hz. Ali halife olduktan sonra yaptığı konuşmalar da bu eserde yer almamıştır.

Her ne kadar Yakubî'nin *Tarih*'inde, Hz. Ali'nin halife seçimi ve halifeliliğinin ilk günleri yer almasa da, Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili kısımlar bu eserde oldukça fazla yer bulabilmiştir. Anladığımız kadarıyla Yakubî, Hz. Ali'nin halifeliliği hak ettiğini bu şekilde delillendirmeye çalışmaktadır. Esasında onun aktardıklarının diğer İslam tarihi kaynaklarında aktarılanlardan, içerik açısından çok da farkı yoktur. Neticede diğer anlatılardan da ortaya çıkan sonuca göre Hz. Ali, Resûlullah (as) tarafından övgüye mazhâr olmuş ve ilmî noktada öne çıkarılmış birisidir.²²

Nitekim Yakubî, Hz. Ali'nin ilmî noktada halifeliliğe en layık kişi olduğunu vurgulamak için vermiş olduğu şu rivayet dikkatleri çekmektedir:

*Sonra Malik b. Hâris el-Eşter kalktı ve dedi ki, ey insanlar! Bu vâsîlerin vâsîsidir, peygamberlerin ilim varisidir, önemli imtihandır, güzel zenginliktir, Allah'ın kitabı onun iyi imanına şâhit oldu ve Resûl'ü de Rıdvân cennetine şâhit oldu. Ve onda vaziyet kemâle ermişti. Onun geçmişinde, ilminde ve fazlında öncekiler de sonrakiler de şüpheye düşmemişlerdir.*²³

Rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Yakubî, ensar ve Mekkeli olmayanların görüşlerini aktararak Hz. Ali'nin halifeliliği noktasında deliller öne sürmektedir. Burada yer alan ifadelerden özellikle Mâlik b. Hâris el-Eşter'in söylediği vâsîlik konusunun, Şîa'da önemli bir hilâfet argümanı olduğu ortadadır. Ancak bu görüşe örneğin İbn Kesîr farklı yaklaşmakta ve halifeliliğin Resûlullah'tan (as) gelen bir vasiyet, tavsiye yönündeki görüşleri rivayet edenleri *bazı câhillerin ve akulsuz, sıradan kıssacıların iddiaları*, olarak nitelemekte, bu rivayetlerin tamamının uydurma olduğunu söylemektedir.²⁴

²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 421.

²¹ Kûfelilerin dediklerine göre Ali'ye ilk biat eden el-Eşter'dir. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 422.

²² Mesela bkz. İbn Hacer el-Askalanî, Ahmed b. Ali b. Hacer (852/1449), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut Lübnan, 1995, IV, 269-271; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 411-420; Hz. Ali'nin sözlerinin değerlendirmesi için bkz. Ali Aksu, Nehcü'l Belağa'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye Ve Uyarıları, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2, 2008.

²³ Yakubî, *Târîh*, II, 77.

²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 418.

3. Hz. Ali Dönemi Siyasi Hadiseleri ve İç Karışıklıklar

3.1. Cemel Savaşı

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Hz. Ali halifeliği büyük bir istekle kabul etmemiş, adeta bu göreve zorlanmıştı. Ancak halife seçildikten sonra da biat sorunu karşısına çıkmış, bu sorun kısa süre içerisinde çözülemeyince bir takım diğer problemlerin müsebbibi olmuştur. Özellikle Ümeyyeoğullarının ve sahabenin önde gelenlerinin biat konusundaki tutumları Hz. Ali'ye karşı farklı muhteviyatta yeni muhalefet cepheleri oluşturmuştu. Bu noktada neredeyse ensarın tamamının biat etmiş olması, en azından o dönem için Hz. Ali'nin temel dayanak noktası haline gelmişti. Zira böylelikle Hz. Ali, âsiler tarafından işbaşına getirilmiş bir halife görüntüsü de vermemiş olacaktı.²⁵

Öte yandan Hz. Ali'nin biat sürecinde yaşadıklarına ve özellikle Hz. Âişe, Talha, Zübeyr gibi sahabilerin tavırlarına karşın Müslümanlardan bir kısmı tarafsız kalmayı tercih etmişlerdi. Fitne olarak değerlendirdikleri söz konusu hâdiselerden uzak kalanların sayısı belki çok fazla değildi ancak içlerinde Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi Resûlullah'a (as) oldukça yakın isimler de bulunmaktaydı.²⁶

Netice itibarıyla Hz. Ali'ye biat konusunda Müslüman toplum biat edenler, biat etmeyenler ve tarafsız kalanlar olarak üç ana gruba ayrılmıştı. Bu bakımdan Hz. Ali'nin halife olur olmaz karşılaştığı ilk ciddi buhrân da buydu.²⁷

Yakubî'nin Tarih'inde, Hz. Ali'nin hilafetinin ilk günlerinden itibaren vali atamalarıyla uğraştığından ve tüm çabasını bu yönde sarf ettiğinden yukarıda bahsetmiştik. Hatta öyle ki Yakubî, Hz. Ali'nin bu atamalar karşısında sahabenin tavrına hiç değinmemiş, hilafetle ilgili tartışmalara yer vermemiştir. Sahabenin de gerek Hz. Ali'nin iktidara geliş şekline ve gerekse de atadığı valilerin kimliklerine dair olan görüşleri, eserinde geçmemektedir.

Ancak Yakubî, Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in oluşturdukları Basra muhalefetini neredeyse detaylı bir şekilde vermektedir. Yakubî'ye göre Hz. Âişe, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden önce Mekke'ye gitmiş, hac görevini yerine getirmiş ve dönüş yolunda iken bu haberi öğrenmiştir.

'Âişe, Osman öldürülmeden önce Mekke'deydi ve haccını yapınca geri döndü. Biraz yoldan sonra Ümmü Kilâb'ın oğlu ile buluştu ve ona, Osman ne yaptı ki katledildi, insanlar kime biat ettiler, diye sordu. O da Talha dedi. Çolak, eksik el olan mı, dedi. Sonra diğeri ile buluştu ve insanların ne yaptığını sordu ve o da Ali'ye biat ettiler, de-

²⁵ Hz. Ali biati mescitte, herkesin huzurunda almak istemesinin temel nedenlerinden birisi de bu husustur. Bkz. Ünal Kılıç, 'Hz. Ali'nin Şehirlerinin İdarecileriyle İlgili Politikaları', *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XII/2, Sivas 2008, 122.

²⁶ Adnan Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, İstanbul, 2015, 86.

²⁷ Hz. Osman'ın valilerinin tamamını azlettiğini ve yerlerine yeni valiler tayin ettiğini belirtmiştik. Ancak bu da aktardığımız iç karışıklıklara çözüm olmamış hatta Şam, Kûfe gibi şehirlerde atanan valiler problemi daha da derinleştirmiştir. Bkz. Ünal Kılıç, 'Hz. Ali'nin Şehirlerinin İdarecileriyle İlgili Politikaları', 130, 131, 132 vd.

di. Bunun ona düşeceğini hiç ummazdım, diyerek Mekke'ye döndü. Ali birkaç gün ikamet ettikten sonra Talha ile Zübeyr geldiler ve dediler ki, umre yapmak istiyoruz. Çıkmanıza izin ver.'

Yukarıda aktardığımız paragrafa göre Yakubî, Hz. Âişe'nin, Hz. man'dan sonraki halife adayının aslında Hz. Ali olmadığını ifade etmektedir ki bu da esasında tarihi vakıya uygundur. Nitekim Taberi'nin de aktardıklarından bunlar anlaşılmaktadır. Ona göre de Hz. Âişe yolda Abd b. Ümmi Kilâb ile karşılaşmış, ona Medine'de neler olduğunu sormuş ve insanların Hz. Ali'ye biat ettiklerini öğrenince de işin bu şekilde olmaması gerektiğini ifade etmiştir.²⁸

Talha'nın ve Zübeyr'in umre yapmak istiyoruz, şeklindeki sözlerini ve Mekke'ye gitmek isteme nedenlerini Yakubî farklı değerlendirmektedir. Onun aktarmayı tercih ettiği rivayetlere göre Hz. Ali yakınıdakilere, onların istediği umre değil onlar ihanet etmek istiyorlar, diyerek meseleyi dile getirmiştir. Nitekim Yakubî, Hz. Âişe'nin de kendi başına hareket etmediğini ve hatta Hz. Âişe'nin Hz. Ali'ye karşı harekât düzenlemeyi düşünmediğini aktarır. Buna göre Hz. Ali esasında Hz. Âişe tarafından değil, kendilerine istedikleri görevler verilmediği için umre yapma bahanesiyle Mekke'ye gidip, insanları isyana teşvik eden Talha ve Zübeyr tarafından savaşa zorlanmıştır.²⁹

Yakubî'nin Tarih'inde ayrıca Hz. Âişe'nin, Ebû Ümeyye'nin kızı Ümmü Seleme ile de konuyu tartıştığı nakledilmekte, Ümmü Seleme'nin de Hz. Âişe'ye hitâben, şüphesiz ki dini düzeltmek kadınların işi değildir. Kadınların iyiliği gözlerini haramlara kapatmak, lüksü azaltmaktır, dediği ve Hz. Âişe'nin Talha ve Zübeyr'le birlikte hareket etmesinin önüne geçtiği ifade edilmektedir.³⁰

Her ne kadar Yakubî, Hz. Âişe'nin bu meselede öncü olmadığını ifade etse de İslam tarihçilerinden bazıları Yakubî'den oldukça farklı düşünmektedir. Taberi, Hz. Osman'ın kanını talep ederek insanları bir araya getiren Hz. Âişe olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir.³¹

Yakubî de açık bir şekilde Talha ve Zübeyr'in Hz. Âişe'nin yanına gelecek onu huruca teşvik ettiklerini ifade eder. Öte yandan Yakubî, Hav'eb rivayetini de aktararak esasında Hz. Âişe'nin, Cemel'de yaşananlarla doğrudan bir ilgisinin olmadığını söylemeye çalışır. Hav'eb rivayetine göre Hz. Âişe ve beraberindekiler Basra'ya doğru ilerlerken Hav'eb suyu yakınlarında köpeklerin uluma sesleri duyulmaya başlanır. Bunun üzerine Hz. Âişe, bu su nedir, diye sorar. Hav'eb, cevabını verirler. Hz. Âişe de Allah'tan geldik, Allah'a dö-

²⁸ Taberi, *Târîhu't-Taberî*, I, 1349.

²⁹ Yakubî, *Târîh*, II, 78.

³⁰ Yakubî, *Târîh*, II, 78.

³¹ Taberi, *Târîhu't-Taberî*, I, 1350.

neceğiz. Ben buradan geriye döneceğim, der. Sebebini sorduklarında ise Hz. Âişe şunları söyler, bu su için Resûlullah bana dedi ki, Hav'eb köpeklerinin havladığı kişi olma. O, kırk adamı olan bir kavimden gelir! Bunun üzerine içlerinden birisi burasının Hav'eb suyu olmadığına dair yemin eder ve Hz. Âişe de böylelikle geri dönmekten vazgeçer. Bu mevkide Abdullah b. Zübeyr'in Hz. Âişe'yi ikna ettiği belirtilmektedir.³²

Bu rivayet son dönem tarihçileri tarafından tenkide tabi tutulmuştur. Buna göre söz konusu rivayet Hz. Ali taraftarları vasıtasıyla uydurulmuştur.³³ Özellikle Hz. Âişe'nin ve sahabenin Basra'ya gitme konusunda haksız oldukları izlenimini uyandırmak için uydurulma ihtimali olan bu rivayet aynı zamanda Hz. Âişe'yi sorumluktan kurtarma amacı ile kaynaklarda yer almıştır. Rivayetin bağlamına göre Hz. Âişe yaptığı bu davranışın yanlış olduğunu anlamış ve dönmek istemiştir ancak Abdullah b. Zübeyr onu kandırmıştır.³⁴

Görüldüğü üzere Yakubî, olayların başlangıcını Talha ve Zübeyr'in Mekte'ye gitmelerine bağlamakta, Hz. Âişe'nin bir şekilde ikna edilerek Basra'ya geldiğini ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle aslında Hz. Âişe, Hz. Ali ile savaşmak istememektedir.

Her ne kadar bu konudaki rivayetler farklı da olsa Hz. Âişe ve beraberrindekilerin adam toplayarak Basra'nın dış mahallerine kadar geldikleri hakikatini değiştirmemektedir. Nitekim Basra'ya geldiklerinde Hz. Ali'nin Basra valisinin, herhangi bir olaya sebebiyet vermemek için Hz. Âişe ve taraftarlarının Basra'ya girişini yasaklaması da durumu açıklar niteliktedir.³⁵

Yakubî, Hz. Âişe taraftarlarının Osman b. Huneyf'le olan konuşmalarını teferruatıyla vermektedir. Onun aktardıklarına göre Hz. Ali'nin valisi, Hz. Âişe taraftarlarınca kandırılmış, savaş için gelmediklerine ikna olan vali silahını bırakınca Hz. Âişe'nin taraftarları Osman b. Huneyf'e saldırarak, beytul-mâli yağmalamışlardır.³⁶

Yakubî, Hz. Âişe ve taraftarlarının Basra'ya gelişlerinden sonra yaşadıkları olaylar hakkında bilgi vermemektedir. Eserin Yakubî tarafından muhtasar tutulacağını daha önce de ifade etmiştik. Ancak Yakubî, Basra ashâbının toplanması ve Basra yolculukları hakkında Hav'eb rivayetine kadar olan teferruatı vermesine rağmen sonraki yaşananları vermemesi sadece eserin muhtasar olmasıyla alakalı olmayabilir. Muhtemelen Yakubî'nin şüilik temâyülü de bilgilerdeki daralmaya yol açmıştır. Zira Yakubî, daha önce de ifade ettiğimiz

³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III, 103.

³³ Belâzurî de bu rivayeti aktarmakta, o da Abdullah b. Zübeyr'in ismini açıkça vermektedir. Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, II, 205.

³⁴ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, Ankara, 2017, 79.

³⁵ Yakubi, *Târîh*, II, 79.

³⁶ Yakubi, *Târîh*, II, 79.

üzere Hz. Âişe'nin Basra'ya gitmekten vazgeçtiğini ancak başkaları tarafından tekrar ikna edildiğini söylemektedir. Buna göre Hz. Âişe aslında savaşmanın bir fitneye sebep olacağını biliyordu ve savaştan kaçınıyordu. Dolayısıyla yapılan veya yapılacak olan savaşta Hz. Ali haklı bir duruma gelecekti.

Burada sadece Yakubî'nin meseleyi nasıl ele aldığı ve diğer kaynaklarda olduğu halde Yakubî'nin aktarmayı tercih etmediği konulara temas etmek istiyoruz. Kaynaklarda geçtiği halde Yakubî'nin Tarih'inde Hz. Ali'nin Talha ve Zübeyr'le olan konuşmaları, Talha ve Zübeyr'in Mekke'deki faaliyetleri, Hz. Âişe'nin sahabeyle olan ilişkileri, Hz. Ali'nin Basra'da ne yapacağı, Hz. Ali'nin azlettiği valilerin Cemel'deki konumları, savaşın şiddetlenmesi gibi konular yer almamaktadır.

Yakubî, yukarıda aktardıklarımız dışında, doğrudan Cemel Savaşı'na girmekte ve Hz. Ali'nin savaş başlamaması için gösterdiği çabayı nakletmektedir. Bu bağlamda Yakubî şunları aktarmaktadır:

'Sonra müminlerin emîri Basra'ya vardı ve Hureybe denilen yerde Cemel Vakası oldu. Cemaziyelevvel ayı hicri 36 yılı idi. Talha, Zübeyr ve beraberindekiler çıkıp mevzilerinde durdular. Ali onlara elçi gönderdi. Ne istiyorsunuz, diye sordurdu. Onlar, Osman'ın kanını istiyoruz, dediler. Ali de, Allah lanet etsin Osman'ın katillerine, dedi ve Ali'nin ashabı sıraya geçtiler. Onlar dediler ki, ok atmayın, mızrakla yaralamayın, kılıçla vurmayın! Kavmin askerinden biri ok attı. Emîrü'l-mü'minîn'in ashabından bir adamı öldürdü ve ona getirildi. Dedi ki, Allah'ım sen şahit ol! Sonra öbürü attı. Ali'nin ashabından birini öldürdü ve dedi ki, Allah'ım sen şahit ol! Sonra bir diğeri attı. Vurulan Abdullah b. Bedil b. Varaka el-Huzâi idi ve o da öldürüldü. Kardeşi Abdurrahman onu kaldırıp getirdi. Ali dedi ki, Allah'ım sen şahit ol! Sonra savaş oldu. Benî Debbâğ³⁷ deveyle çevrede döndüler. Sancağı kaldırıyorlardı ve onlardan iki bin kişi öldü. Ezd kabilesi onu sardı ve onlardan da iki bin yedi yüz kişi öldü. Deveye yaklaşan canını kaybeder. Talha savaşta öldürüldü. Mervan b. Hakem onu okla vurup yere düşürünce dedi ki, Allah'a and olsun, bu günden sonra Osman'ın öcünü istemiyorum. Onu ben öldürdüm. Talha düşünce dedi ki, Allah'a and olsun, bugün gibisini görmedim. Kureyş benden fazla kaybetmiştir! Vallahi ben ayağımın durduğu her yeri bilirdim. Bu olayda bilemedim.

Görüldüğü üzere Yakubî, savaşı başlatanın Hz. Ali ve taraftarlarının olmadığını nakletmekte, Mervan b. el-Hakem'in de Talha'yı Hz. Osman'ın kanından sorumlu tuttuğunu ifade etmektedir. Oysa sair kaynaklarda durum bundan daha farklı bir şekilde ele alınmış, savaşın başlaması ve şiddetlenmesi Abdullah b. Sebe ve taraftarlarına bağlanmıştır. Ancak Yakubî, Abdullah b. Sebe ve adamlarından bahsetmemektedir. Esasında Abdullah b. Sebe ve adamlarının bu gibi durumlarda ortaya atılan muhayyel bir kişilik olduğu da

³⁷ İbnü'l-Esrîr'de Benî Dâbbe şeklinde geçmektedir. *El-Kâmil fi't-Târh*, III, 134.

düşünülmektedir. Ancak çalışmamızın konusunu açacağından Abdullah b. Sebe ve adamları mevzuuyla ilgili olarak bunları söylemekle iktifa etmek istiyoruz.³⁸

Şu halde İslam tarihi kaynaklarının genel olarak üzerinde durduğu mesele, ashâbın aslında savaşmak için Basra'ya gelmedikleridir. Ancak Yakubî'de durum bu kadar açık değildir. Yukarıda da aktardığımız üzere Yakubî, bu ve benzeri konuşmaları aktarmamış ancak savaşı başlatanın da Hz. Ali ve taraftarlarının olmadığını açıklıkla söylemiştir.

3.2 Sıffin Savaşı ve Tahkim Olayı

Muâviye'nin Amr b. As'ı kendi tarafına çekmek için yapmış olduğu çalışmalar diğer İslam tarihi kaynaklarda ortak olduğu için bu konuya değinmeden direk Sıffin Savaşı'nın başlamasına geçmek istiyorum.

Hz. Ali tarafından Muâviye'ye elçi olarak gönderilen Cerîr b. Abdillâh, Muâviye tarafından oyalanmış, hemen geri gönderilmemişti. Cerîr'den gelecek haberi bekleyen Hz. Ali ve taraftarları da bu süre zarfında Basra'dan ayrılarak önce Kûfe'ye, ardından Medine'ye dönmüşlerdi. Muâviye, Hz. Ali'nin kendisiyle savaşacağını tahmin ettiğinden olsa gerek, Cerîr b. Abdillâh'ı tekrar Hz. Ali'nin yanına göndermeden Amr b. As'a haber ulaştırarak, onu Hz. Ali'ye karşı savaşmaya ikna etmişti. Bir başka ifadeyle Hz. Ali, Cerîr b. Abdillâh'ın getireceği haberi bekliyordu ancak Muâviye b. Ebû Süfyân bu arada ordusunu tanzimle meşguldü.

Öte yandan rivayete göre Şûrahbîl b. Sımt el-Kindî'nin de teşvikiyle Muâviye, Cerîr b. Abdillâh'ın isteklerini reddetmiş ve geri göndermişti. Nitekim Hz. Ali'nin mektubu geldiğinde Muâviye, Şûrahbîl'in gelmesini beklemiş ancak o geldikten sonra Cerîr b. Abdillâh'la konuşmalar başlamış fakat bu konuşmalardan sonra Cerîr geri gönderilebilmişti. Cerîr b. Abdillâh Medine'ye döndükten sonra hem Muâviye hem de Hz. Ali savaş hazırlıklarına başlamış, Abdullah b. Abbas da bu sırada Basralılarla birlikte Hz. Ali'nin yanına gelerek orduya katılmıştır.

Yakubî'nin aktardıklarına göre, Hz. Ali'nin savaş hazırlıklarına ancak Muâviye'nin savaş hazırlıklarına başladığı haberi kendisine ulaşınca başlamıştır:

Yakubî, Sıffin Savaşı'nı aktarırken genelde Muâviye ve taraftarlarının Hz. Ali ve taraftarlarına karşı olan, genelde olumsuz olarak değerlendirilebilecek hadiselerle temas etmekte ancak savaşın geneliyle ilgili bilgiler vermemektedir. Diğer İslam tarihi kaynakları ise genel olarak Hz. Ali'nin Medine'den çıkışın-

³⁸ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn-i Sebe Meselesi*, İstanbul 2005.

dan, Medâin'e, oradan Fırat nehrine doğru batıya gidişine kadar olan detayları da vermekte, Yakubî'nin aktardıklarına da elbette değinmektedir. Yakubî'nin *Tarih*'inde Sıffin Savaşı sırasında yaşananlar şu şekilde yer bulmuştur:

'Ali, Fırat'ın doğu tarafına geçerek Sıffin'e vardı. Muâviye daha önce varmış, çevresini hâkimiyet altına almıştı ve insanları Fırat suyundan mahrum etmişti. Bunun üzerine Ali ve arkadaşları o bölgeye giremediler. İnsanlar Muâviye'ye yalvararak şöyle dediler, insanları susuz öldürme! Bu yalvaran insanlar arasında köleler de bulunuyordu. Muâviye isteklerini reddederek şöyle dedi: Eğer insanlar bu sudan içerlerse Allah ne bana ne de Ebû Süfyan'a Allah Resûlü havzasından su içirmesin! Ali, Eşter ve Eş'as ata yöneldiler, Eş'as b. Kays da askerlere yöneldi, bunun üzerine Ali'nin arkadaşları onlara karşı savaşarak Fırat'a vardılar ve su yolunu ele geçirdiler. Suyun hâkimiyeti Eşter'in kardeşi Abdullah b. Harise'nin elindeydi. Durum böyle olunca Muâviye'nin arkadaşları şöyle dediler, bu saatten sonra burada bize yer yoktur. Ali suyu ele geçirmiştir. Amr b. As Muâviye'ye şöyle dedi: Ali seni ve ashabını tanımıyor. Tıpkı senin onu ve ashabını tanımadığın gibi. Ali 36 yılı Zilhicce ayında suyu serbest bıraktı. Sonra Ali Muâviye'ye yöneldi ve onu çağırarak dönmesini istedi. Kan dökülerek ümmet bölünmesin. Muâviye savaştan başka bir şey istemedi ve savaş Sıffin'de oldu. Yıl 37 idi. Kırk sabah aralarında savaştilar. Sıffin günü Ali ile birlikte Bedir ehlinden yetmiş adam vardı ve ağacın altında biat edenler yedi yüz adamdı. Ensardan ve muhacirlerden dört yüz kişiydi. Muâviye ile birlikte Ali'nin ashabı savaşta niyetlerine sadık kaldılar. Ammar b. Yasir kalktı ve insanlara seslendi. Başına çok insan toplanınca onlara şöyle dedi: Allah'a and olsun ki onlar bize galip gelseler de tâ hacer hurmalıklarına kadar geri çıksak da haklı olduğumuzu biliyoruz. Onların da batıl olduğunu biliyoruz. Sonra dedi ki, cennete gitmek isteyen var mı? Arkasından gittiler. Muâviye'nin çadırının çevresinde öyle savaştı ki Ammar b. Yasir savaşta öldü ve o akşam savaş şiddetlendi. İnsanlar Allah Resûlü'nün dostu öldü diye feryat ettiler. Resûlullah demiştir ki: Ammar'ı zalim bir topluluk öldürecek.³⁹

Görüldüğü üzere Yakubî, Sıffin Savaşı başlamadan önce suyun tutulduğunu, Hz. Ali ve taraftarlarına su verilmediğini aktarır. İlgili rivayet diğer kaynaklara da yansımış hatta İbnü'l-Esîr bu konudan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i sorumlu tutmuştur.⁴⁰ Ancak Yakubî, doğrudan Muâviye'yi öne çıkararak, bir başkasından bahsetmemiştir.

Öte yandan Yakubî'nin aktardıklarında dikkat çeken bir diğer husus da Ammar b. Yasir'in öldürülmesi meselesi ve bunun yanında da Hz. Ali'nin Bedir ehlinden yetmiş, biat-ı rıdvana katılan yedi yüz kişiyle birlikte hareket ediyor olmasıdır. Bir başka ifadeyle Yakubî, Ammar b. Yasir'in öldürülmesin-

³⁹ Yakubî, *Târîh*, II, 87,88.

⁴⁰ Gerçi İbn Kesîr, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in bu konuyla ve hatta Sıffin'le ilgisinin olmadığına dair rivayetleri de nakletmektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III, 165, 166.

den Muâviye'yi sorumlu tutarken, Hz. Ali'nin yanında çarpışan faziletli sahabeden bahsetmesi, mezhebî anlamındaki yaklaşımını örnekleyen hususlar olarak değerlendirilebilir.

Hakem olayında ise müelliflerin ayrıldıkları nokta Amr'ın Ebû Mûsa'yı hile ile kandırması ve yüzüğünü takarak Muâviye'yi halife tayin ettiğidir. Yukarıda görüldüğü gibi Yakubî bu rivayeti kabul etmektedir. Bu rivayeti kabul etmeyen müellifler bazen sahabeyi koruma amacıyla bazen de Muâviye'nin buna ihtiyacı olmadığı gerekçesiyle yüzük olayının uydurma olduğunu belirtirler.⁴¹ Sünnî algının temsilcileri yüzük rivayetini reddederken gerekçelerinden biri, râvi Ebû Mihnef'in yalancı olduğu şeklindeki bir düşüncedir. Bu noktada şu da ifade edilmelidir ki aynı düşüncüyü savunanların bu defa kendilerince zaman zaman Şiilikle suçlanan Mesûdî'nin rivayetine sarılmaları ise dikkatleri çekmektedir.⁴²

3.3. Haricîlerle Mücadele

Tahkîm olayının ardından Hz. Ali'ye sınırlanan Hâricîler Harûra mevkiine çekilmişlerdir. Harûrâ'da toplanan on iki bin- -bir rivayete göre sekiz bin-⁴³ Hâricî, Sıffin'de Hz. Ali ordusunun sol kanadına kumanda eden Şebes b. Rib'î et-Temîmî'yi askerî kumandan, Abdullah b. Kevvâ el-Yeşkürî'yi de namaz kıldırmak üzere imam seçmişlerdir. İdareyi ele geçiren Hâricîler bundan sonra İslâmî hususların şûra ile çözüleceğini, biatın Allah'a olduğunu ve iyiliğin emredilip kötülüğün yasaklanacağını ilân etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali onlarla görüşmesi için Abdullah b. Abbas'ı görevlendirmiş ve İbn Abbas, çeşitli delillerle Hâricîleri aldıkları karadan geri çevirmeye çalışsa da onları ikna edememiştir. Bu sırada Hâricîler Abdullah b. Habbab b. Eret'i ve hanımını öldürmüşlerdir.

Hâricîler Sıffin'den ayrılma sebeplerini Hz. Ali'nin tahkimde kendi isminin önünden halife sıfatını silmesi olarak göstermişler ve bu nedenle ayaklanmışlardır. Hz. Ali de karargâhlarına kadar bizzat giderek imamları İbnü'l-Kevvâ ile görüşmüş kendilerinden niçin ayrıldıklarını sormuş ayrıca yaptıkları bu davranışın hatalı olduğu noktasında onları uyarmıştır. Bu görüşmenin sonunda İbnü'l-Kevvâ da dahil olmak üzere yaklaşık 6000 kişi halifenin tahkîmden vazgeçtiğini düşündükleri için geri dönmüştür. Fakat Hz. Ali vazgeçmediğini söyleyince Hz. Ali'yi terk etmişler ve nihayet İbn Abbas'ın telkinleriyle 2000 kadar Hâricî fırkadan ayrılmıştır. Kalanlar ise Abdullah b. Vehb er-Râsibî önderliğinde toplanmışlardır (19 Şevval 37/30 Mart 658). Küçük

⁴¹ Adnan Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, İstanbul, 2002, 157.

⁴² Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 140.

⁴³ Yakubî, *Târîh*, II,

gruplar halinde gizlice Kûfe'den çıkarak Dicle'nin sol kıyısında Bağdat ile Vâsıt arasındaki Nehrevan kasabasında toplanmışlardır.

Hız. Ali Hâricîler'in ayaklanmalarının haklı bir sebebe dayanmadığını, Kitap ve Sünnet ile amel etmediklerini söylemiş ve düşmana karşı birlik olmayı teklif etmiştir. Ancak Hâricîler bu teklifi kabul etmemişlerdir. Hız. Ali Şamlılar üzerine yürümeyi planlarken Hâricîler'in Abdullah b. Habbab b. Eret'i ve hamile karısını öldürmeleri Hız. Ali'nin planını değiştirmiş ve Hâricîler üzerine yürümesine sebep olmuştur. Hız. Ali Nehrevan savaşıdan önce Hâricîler'den şehit edilen Müslümanların katillerinin kendilerine teslim edilmesini ve böylece aralarında savaş çıkmadan meseleyi halledebileceklerini söylemiştir. Hâricîler Hız. Ali'nin bu çağrısını reddedince o da son olarak Kays b. Sa'd b. Ubâde ile Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi nasihat için göndermiştir. Bunun üzerine Hâricîler'in bir kısmı Ferme b. Nevfel el-Eşcaî ile birlikte topluluktan ayrılıp Bendenîcîn'e gitmiştir. Bu duruma sinirlenen Hâricîler savaşı başlatmışlar; neticede Hâricîler'in tamamına yakını katledilmiştir (38/658).

Hız. Ali Şamlılar'la savaşmak üzere Kûfe yakınlarındaki Nuhayle denilen yerde konaklamıştır. Adamlarının bir kısmını Kûfe'ye hazırlık yapmaları için gönderen Hız. Ali bir yandan da Nehrevan'da Abdullah b. Vehb er-Râsibî'den ayrılarak Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye sığınan ve kendilerine Ehl-i Nuhayle denilen yaklaşık 2000 kişilik bir Hâricî topluluğunun kendisine katılmaları için bir konuşma yapmıştır. Ancak Hâricîler onun bu teklifini kabul edilmemişler ve çıkan çatışmada pek çoğu öldürülmüştür. Netice itibarıyla Nehrevan ve Nuhayle savaşları siyasî tarih açısından birer büyük zafer sayılırsa da savaştan kaçıp kurtulan Hâricîler ve onların gelecek müntesiplerinde bir intikam arzusu doğurmuştur.

Nehrevan Savaşı'nın ardından Hız. Ali'yi son derece müteessir eden iki olay meydana gelmiştir. Bunlar Muhammed b. Ebû Bekir ve Eşter'in öldürülmesidir. Muâviye Mısır'ı ele geçirmek üzere Amr b. As'ı görevlendirmiş ve çıkan çatışmada Muhammed b. Ebû Bekir'i öldürmüştür. Eşter ise içine zehir katılan balı yemiş ve zehirlenerek öldürülmüştür.

3.4. Hız. Ali'nin Şehadeti

Hız. Ali'nin şehadetini doğrudan Yakubî'nin 'Tarih'inden aktarmak istiyoruz:

Şaban ayından son on gün kala hicrî 40 yılı idi. Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî Kûfe'ye geldi. "Ali'nin geldiğinden haberi olunca sözünü yerine getirdi." dedi. "Zaten bana ondan başkası kalmadı" dedi. Şimdi zamanı. Eşas b. Kays el-Kindî'nin yanına indi. Onun yanında bir ay kaldı. Kılıcını keskinleştiriyordu. Üç nefer çıkmışlardı. Onlardan biri Şam'da Muâviye'ye yönelmişti. Diğeri de Mısır'da Amr b. As'a biri de Ali'ye. O da İbn Mülcem idi. Muâviye'nin sahibiyse onu vurdu. Kalçasına

değdi ve saldırap evine girdi. Amr b. As'ın sahibi ise Amr'ın emniyet görevlisi Harice b. Ebû Habibe'yi vurdu. ⁴⁴

Ali öldüğünde Hz. Hasan hatib olarak kalktı, Allah'a hamdetti ve şükretti ve Hz. Peygamber'e salat getirdi, sonra dedi ki: "Muhakkak ki bu gecede öyle bir adam gitmiştir ki önceki insanlar onun gibisini görmedi ve sonraki insanlar da onun gibisini göremez. O ki savaştığında onun sağında Cebrail ve solunda Mikail oluyor. Allah'a yemin olsun ki o, Musa b. İmran'ın vefat ettiği gecede vefat etti, İsa b. Meryem'in göğe yükseldiği ve Kur'an'ın indiği gecede vefat etti. Muhakkak ki o arkasında dinarlar bırakmadı ve mal bırakmadı sadece malından 700 dirhem kaldı. O parayla da ailesi için bir hizmetçi almak istiyordu." Ka'ka b. Amr onun kabrindeyken dedi ki: "Allah ondan razı olsun, ey müminlerin emîri, yemin olsun senin hayatın bir hayırm anahtarı idi, insanlar seni kabul etseydi onların üstü ve altlarından yerlerdi (çok hayır ve nimet göreceklerdi). Fakat nimete yüz çevirdiler ve dünyayı ahiretten daha faziletli gördüler." ⁴⁵

Onun hilafetinde 36 yılında Abdullah b. Abbas insanlara hac imamı oldu. Kussem b. Abbas 37 yılında yaptı ve deniliyor ki Abdullah b. Abbas yaptı. 38 yılında Ubeydullah b. Abbas yaptı ve 39 yılında Şeybe b. Osman yaptı. Hz. Ali'nin ashabından sancağını taşıyan kişiler ise; Ebû Tufeyl Amir b. Vatile, Hubbat el-Urani, Reşit el-Heceri, Huvayze b. Mishir, Alasbağ b. Nabata, Mathem el-Nammar, Hasan b. Ali. ⁴⁶

SONUÇ

Yakubî Hz. Ali'nin hilafeti hak ettiğini delillendirmek üzere onun fazileti ile ilgili uzunca rivayetlere yer vermiştir. Özellikle Malik b. Haris el-Eşter'in vasilik ile ilgili rivayeti bunun açık bir örneğidir.

Yakubî Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in oluşturdukları Basra muhalefeti neredeyse en ince ayrıntısına kadar vermektedir. Bu noktada da suçu Hz. Âişe'nin üzerinden alarak Talha ve Zübeyr'e yüklemektedir. Ancak Taberi, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr gibi İslam tarihi müellifleri açık bir şekilde Âişe'nin suçlu olduğunu ifade etmektedirler.

Yine bu konuyla ilgili Talha ve Zübeyr'in Hz. Âişe'nin yanına gelerek huruca teşvik ettiklerini ifade eder. Öte yandan Hav'eb rivayetini de aktararak, esasında Hz. Âişe'nin Cemel'de yaşananlarla bir ilgisi olmadığını izah etmeye çalışır. Ayrıca oradaki suyun Hav'eb suyu olmadığı noktasında Hz. Âişe'yi ikna ettiklerini ifade eder. Yine bu rivayet özellikle Hz. Âişe ve sahabenin Basra'ya gitme konusunda haksız oldukları izlenimini vermektedir.

Yakubî'nin detaylı bir şekilde aktardığı konuşmalardan birisi de Âişe taraftarlarının Osman b. Huneyf ile olan konuşmalarıdır. Oun aktardıklarına

⁴⁴ Yakubî, *Târîh*, 119.

⁴⁵ Yakubî, *Târîh*, 120.

⁴⁶ Yakubî, *Târîh*, 120.

göre Hz. Ali'nin valisi Hz. Ali taraftarlarınınca kandırılmış, savaş için gelmediklerine ikna olan vali silahını bırakınca Hz. Âişe'nin Taraftarları Osman b. Huneyf'e saldırarak beytülmalî yağmalamışlardır. Yukarıda da aktardığımız gibi İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr gibi tarihçiler konuyla ilgili Yakubî'ye paralel bir anlatım bulunmamakta ve hatta onlar Osman b. Huneyf'in suçlu olduğunu aktarmaktadırlar.

Yakubî, Hz. Âişe ve taraftarlarının Basra'ya geçtikten sonra yaşadıkları olaylar hakkında bilgi vermemektedir. Hav'eb rivayetine kadar olan kısmı ayrıntılarıyla vermesine rağmen sonraki yaşananları vermemesi muhtemelen şübhelik temayülünden kaynaklanmaktadır.

Yakubî, Cemel Savaşı'na girmeden önce Hz. Ali'nin Talha ve Zübeyr'le olan konuşmaları, Talha ve Zübeyr'in Mekke'deki faaliyetleri, Hz. Ali'nin Basra'da ne yapacağı, Hz. Ali'nin azlettiği valilerin Cemel'deki konumları gibi konuları atlayarak doğrudan Cemel Savaşı'ndan bahsetmiştir. Bu noktada da Hz. Ali'nin savaşın başlamaması için gösterdiği çabayı nakletmektedir.

Yakubî Cemel Savaşı sırasında Hz. Ali ve Cemel ashâbı arasındaki konuşmaları muhtasar bir şekilde nakletmektedir. Bu noktadaki rivayetlerde de seçici olduğu görülmektedir. Zira Yakubî'nin naklettiği rivayetler bazı İslam tarihi kaynaklarındaki rivayetlerden oldukça farklı bir muhteviyata sahiptir. Mesela İbnü'l-Esîr'de geçen rivayette Hz. Ali Zübeyr b. Avvam'ı "Allah'ın emirleri hatırlatıldığı zaman ona uyacak adamların ilkidir." türünden rivayetler Yakubî'de yer almamaktadır.

İslam tarihi kaynakları genel olarak ashâbın aslında savaşmak için Basra'ya gelmediklerini ifade etmektedir. Ancak Yakubî'de durum bu kadar açık değildir. Yakubî bu tür konuşmaları aktarmamış ancak Hz. Ali'yi koruyucu bir tavırla savaşı başlatan tarafın Hz. Ali ve taraftarları olmadığını açıkça ifade etmiştir.

Yakubî Siffin Savaşı'nı aktarırken genelde Muâviye ve taraftarlarının Hz. Ali ve taraflarına karşı olan genelde olumsuz olarak değerlendirebilecek hadiselerle temas etmekte ancak savaşın genel seyri ile ilgili bilgiler vermemektedir. Ancak diğer İslam tarihi kaynakları bu bilgilerin yanında Hz. Ali'nin Medîne'den çıkışından, Medâin'e, oradan Fırat nehrine doğru batıya gidişine kadar olan detayları vermektedirler.

Öte yandan Yakubî'nin aktardığı rivayetler içerisinde dikkatleri çeken bir diğer husus da Ammar b. Yasir'in öldürülmesinden Muâviye'nin sorumlu tutulmasıdır. Bir diğer nokta ise bedir ehlinde yetmiş, biat-ı rıdvana katılan 700 kişiyle hareket ediyor olması yani Hz. Ali'nin yanında çarpışan faziletli sahabeden bahsetmesi de mezhebi anlamdaki yaklaşımını örnekleyen hususlar içerisinde değerlendirilebilir.

Yakubî, Tahkim sırasında Hz. Ali ile Amr b. As arasında geçen diyaloga hiç değinmeden atlamıştır. Daha önce de ifade ettiğimizi üzere Hz. Ali isminin tesmiye edilmesine karşı çıkışı Hz. Ali tarafından sert bir şekilde eleştirmiştir. Hatta Hz. Ali İslami ölçülere uymayan bir tavırla Amr b. As'a kızmış ve bu durum da Yakubî tarafından eserine alınmamıştır. Yakubî Hz. Ali'ye olan bu korumacı tavrından dolayı muhtemelen kendisinin de yanlış bulduğu ve Hz. Ali'ye yakıştıramadığı bu tavrı eserinde zikretmemiştir.

Yakubî'nin Tarih'inden Hz. Ali dönemiyle ilgili öne çıkardığı rivayetleri anlatmış bulunmaktayız. Görüldüğü üzere Yakubî meyli olduğu Şîi düşünceyi eserine aldığı rivayetlerle ya da değerlendirmelerle bazen açıkça ama çoğu kez inceden inceye işlemiştir. O rivayetleri aktarırken gerek kendisinden önceki tarihçiler gerekse de çağdaşlarının yaptığı gibi bütün rivayetleri aktarmamış, bu bağlamda kendisinin de ifade ettiği üzere geçmişten o güne kadar gelen eserleri kapsayan bir kitap yazmak yerine, yıllara göre farklılık arz eden bu rivayetler içinden kendisine göre sahih olan rivayetleri toplamıştır. Ancak konu içerisinde de değindiğimiz üzere, mesela Hav'eb rivayetinde olduğu gibi sıhhati oldukça şüpheli olan rivayetleri de eserine almıştır.

Yakubî'nin Şia eğilimli bir müellif olduğunun tespiti noktasında ifade edilmesi gereken bir diğer husus da onun hulefa-yı raşidîn dönemini başlıklandırırken seçmiş olduğu kelimelerdir. Zira Yakubî dört halife dönemini başlıklandırırken Ebû Bekir dönemi, Ömer dönemi, Osman dönemi ifadelerini kullanırken Hz. Ali ve Hz. Hasan dönemlerini ifade etmek üzere "halife" ibaresini kullanmıştır. Bilinçli bir şekilde seçtiği bu kelime dahi Yakubî'nin Şia'ya mensubiyetini ortaya koyma noktasında önem arz etmektedir. Belki de Yakubî'nin şîi düşüncesini açıkça ifade edememesinin ardında yatan sebep Abbasiler döneminde yaşamış olmasıdır. Ancak burada şunu da ifade etmemiz gerekir ki Yakubî diğer şîi tarihçilere göre oldukça mutedil bir tarihçidir.

KAYNAKÇA

Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, Ankara, 2017.

Çamyar, Selahattin, *Ya'kubî ve Tarihçiliği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

Demircan, Adnan, *Ali-Muâviye Kavgası*, İstanbul, 2002.

Demircan, Adnan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, İstanbul 2015.

İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, Thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut Lübnan 1987, III.

İbn Hacer El-Askalanî, Ahmed b. Ali b. Hacer (852/1449), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut Lübnan 1995, IV.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik (213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyarî, Abdulhafîz Şelebî, Beyrut Lübnan 2007, I.
- İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî el-Medenî (151/768), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Thk. Ahmed Ferid el-Mezidî, Lübnan 2009.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Cize-Hicr 1997.
- İbn Sa'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri, (230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001, II.
- Kılıç, Ünal, 'Hz. Ali'nin Şehirlerinin İdarecileriyle İlgili Politikaları', *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XII/2, Sivas 2008.
- Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn-i Sebe Meselesi*, İstanbul 2005
- Mescid-İ Câmî, Muhammed, *Ehl-i Sünnet ve Şia'da Siyasî Düşüncenin Temelleri*, Trc. Malik Eşter, İstanbul 1995.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Târîhu't-Taberî*, Beyrut Lübnan 2005, I.
- Yakubî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Cafer b. Vehb b. Vâzih el-Kâtib el-Abbâsi, *Târîhu'l-Ya'kubî*, Beyrut Lübnan 1993, I.

HADİS LİTERATÜRÜNDE HZ. ALİ

Sema Tombul*

Hız. Ali ilgili rivâyet sayısının çokluğu sebebiyle bu bildiride sadece Kütüb-ü Sitte'de Hız. Ali'ye hangi başlıklar altında ve ne kadar yer verildiği üzerinde durulacaktır. Konuyla ilgili rivayetler ekseriyetle Şîh hadis kaynaklarında yer almakta olup, bu da ayrıca çalışmayı gerektirmektedir.

Bir Râvî Olarak Hız. Ali¹

Ebü'l-Hasen künyesine sahip Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 40/661) Hız. Peygamber'in damadı ve Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsüdür (656-661). Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce (m. 600) Mekke'de doğduğu rivayet edilmektedir. Babası Ebû Tâlib (Hız. Peygamber'in amcası), annesi de Kureyş'ten Fâtıma bint Esed b. Hâşim, dedesi Abdulmuttalib'tir. Beş yaşından hicrete kadar Hız. Peygamber'in himayesinde büyümüştür. İlk Müslümanlardandır.² Tebük dışında Hız. Peygamberle birlikte tüm gazvelere katılmıştır. Hicrî 40 yılı, Ramazan'ın 17. veya 29. günü Hâricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirlenmiş, zehirin etkisi ile (26 veya 28 Ocak 661) vefat etmiş ve

---

* Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Hız. Ali ile ilgili Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı İzmir İl Müftülüğü işbirliğiyle 24-25 Ekim 2007 tarihlerinde İzmir'de düzenlenen "Ulusal Hız. Ali Sempozyumu" ve Bursa İl Müftülüğü ile Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 08-10 Ekim 2004 tarihinde Bursa'da düzenlenen "Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hız. Ali Sempozyumu" yapılmıştır. Hadis alanında bu sempozyumlarda: Saffet Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Hız. Peygamber'in Hız. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi", *Hız. Ali Sempozyumu Bildirileri* (İzmir, 2009), 161-187; Mustafa Öztürk, "Tefsir ve Hadis Tarihinde Hız. Ali", *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hız. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri* (Bursa, 2005), 58-88 çalışmaları kaleme alınmıştır. Hadis tarihinde Hız. Ali'nin önemli bir yeri bulunmakla beraber akademik alanda Ali Rıza Kara tarafından yazılan "Hız. Ali'nin Mevkûf Rivâyetleri ve Ref Problemi" adlı yüksek lisans tezinden başka (Isparta: 2018), Ramazan Kuyucu tarafından "Hız. Ali'nin Hadis Rivâyetindeki Yeri (Kütüb-i Sitte Özelinde)" (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) adıyla bir yüksek lisans çalışması da devam etmektedir.

² Hız. Hatice ile aynı vakitlerde ya da ondan hemen sonra Müslüman olduğu veya Hız. Hatice ve Hız. Ebû Bekir'den sonra iman ettiği konusu Ehl-i sünnet ile Şia arasında tartışılmıştır. (bk. Cahiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Osmâniyye*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Dâru'l-Cil, 1991), 4-13.

Kûfe'ye (bugünkü Necef) defnedilmiştir. 3 yıl 9 ay 15 gün hilafet makamında bulunmuştur.³

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine göre mükerrerleri ile birlikte Hz. Ali'nin rivayet ettiği hadis sayısı 818'dir.⁴ İbn Hazm'a göre ise bu sayı 586'dır.⁵ Bu hadislerden yirmisi Sahîhayn'da yer almakta iken nakillerden dokuzu sadece Sahîh-i Buhârî'de, on beşi ise sadece Sahih-i Müslim'de bulunmaktadır. Hadislerin tamamı ise Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer almaktadır.⁶

Hız. Ali, Hız. Peygamber, Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer, Mikdâd b. Esved ve hanımı Hız. Fâtıma'dan nakillerde bulunmuştur. Kendisinden ise oğulları Hız. Hasan, Hız. Hüseyin, Muhammed el-Hanefiyye'nin rivayetleri mevcuttur.⁷ Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Zeyd b. Erkam, Câbir b. Abdullah ve diğerleri, tabiûndan Ebû'l-Esved ed-Düeli, Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Cerir b. Abdullah ve Şa'bi gibi birçoğu rivayette bulunmuşlardır.⁸

Enes b. Malik, Abdullah b. Amr ve sahâbeden bazıları gibi Hız. Ali de hadislerin yazılabileceğini yönünde görüş bildirmiştir.⁹ Nitekim diyete dair hükümler, düşman elindeki bir esiri kurtarmanın yolları, bir kâfir için Müslümanın öldürülemeyeceği, Medine'nin Harem bölgesi sınırları gibi konuları ihtiva eden¹⁰ kendisine ait bir hadis sahifesi olduğu ve bunu devamlı olarak kılıcının kınında taşıdığı bilinmektedir.¹¹ Bu konular haricinde Hız. Peygamber'in abdest alışı, namaz kılışı, dua edişi gibi konular da rivayet ettiği hadisler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Hız. Ali'nin rivayet ettiği hadisler incelendiğinde çoğunun fikhî meselelerle alakalı olduğu görülür.¹² Aynı zamanda Hız. Ali,

³ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 4/464; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrut; Dâru İbn Hazm, 2012), 871; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/371-374.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk Şuayb el-Arnaut, Adil Mürsid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998) 2.

⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cevâmiu's-Sîre*, çev. M. Salih Arı (İstanbul: Çıra Yayınları, 2004), 258.

⁶ Fiğlalı, "Ali", 2/371-374.

⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 871.

⁸ Ayrıca kendisinden hadis rivâyet edenlerin isimleri hakkında bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/464-465.

⁹ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mârifetu Envâi Ulûmi'l-hadis*, thk. Nureddin Itr (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), s. 181.

¹⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-Sahîh*, tahk. Mustafa Dîb El-Buğa (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), "İlim", 39; "Cihad", 171; "Cizye", 10, 17.

¹¹ Söz konusu sahîfe, Rifat Fevzi Abdülmuttalib tarafından muhtevaşı tahlil edilerek Sahîfetü 'Alî b. Ebî Tâlib adıyla Kahire'de yayımlanmıştır (1406/1986). Bk. Buhari, ilim, 39; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1, 100, 102; Mustafa el-A'zami, *İlk Devir Edebiyatı*, çev. Hulusi Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 46-47.

¹² Fiğlalı, "Ali", 2/371-374.

“Her kim yanımızda Allah’ın kitabından ve şu sahifeden başka okuyacak bir şeyimiz olduğunu iddia ederse yalan söylemiş olur.”¹³ sözleri ile Kur’ân ve sahîfesi dışında Hz. Peygamber’den özel bir bilgi almadığını ve yazmadığını belirtmiştir. Öğrencilerini de hadis yazımına teşvik eden Hz. Ali’den Abdullah b. Abbas, Ata b. Ebî Rebah, Hasan b. Ali, Hucr b. Adiy, Mücâhid ve Şa’bî gibi âlimler yazılı olarak nakilde bulunmuşlardır.¹⁴

Az hadis naklettiği için mukillûndan¹⁵ sayılan Hz. Ali’nin hem kendi rivayet ettiği hadisler hem de döneminde yapılan diğer hadis rivayetleri konusunda oldukça hassas olduğu görülmektedir. “Allah Rasulü’nden size bir hadis rivayet ettiğim zaman, benim için gökten yere düşmek onun adına yalan söylemekten daha iyidir.”¹⁶ sözleri ile hadis rivayeti hususundaki titizliğini ortaya koymaktadır. “Ben, Peygamberden bir hadis işittiğimde o hadisten Allah’ın dilediği ölçüde yararlanırım. Ama bir başkası Peygamberden hadis rivayet ederse ona yemin ettiririm. Yemin ederse doğru söylediğine inanırım.”¹⁷ sözleri ile de kendisi dışında hadis nakledenlere karşı tutumu açığa çıkarmaktadır. Fakat Hz. Ali’nin bu tavrının bütün sahâbeyi kapsadığı söylenemez. Zira Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali’ye “Günah işleyen kişi abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra istiğfar ederse Allah onu mutlaka bağışlar.” hadisini nakletmiş; fakat Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir’den yemin etmesini istemeden rivayeti kabul etmiştir.¹⁸ Kezâ kaynaklarda onun Hz. Ömer, Ammar b. Yasir, Mikdad b. Esved, ve Hz. Fatma’dan işittiği hadis rivayetleri için de yemin talebinde bulunduğu bahsedilmemiştir. Bu durumda Hz. Ali’nin, güvenilirlikleri hususunda şüphe duyduğu kişilere hadis rivayetinde yemin teklifinde bulunduğu söylenebilir.¹⁹ Bununla birlikte; “Hadisleri aranızda müzakere ediniz. Şayet böyle yapmazsanız hadisler yok olur gider.” diyerek de hadis ilminin öğrenim ve öğretimine teşvik etmiştir.²⁰

¹³ bk. Müslim, Ebû Huseyn Müslim el-Haccâc, *el-Câmiu’s-Sahîh* (Beirut: Dâru İhyai’t-Turâs, trs), “Eğâhî”, 43-45.

¹⁴ Mustafa el-A’zami, *İlk Devir Edebiyatı*, 47.

¹⁵ “Onun az hadis rivâyet etmesi; idarecilik ile meşgul olması, halifelîği zamanında savaşların olması ve fitne olaylarını bastırmakla meşgul olması sebebiyledir. Bir de çok fazla hadis rivâyet eden sahabe gibi uzun ömürlü olmadığını ilave etmek gerekir. Dolayısıyla O’nun, saydığımız bu ve buna benzer sebeplerle hadis rivâyetine fazla zamanı olmamıştır.” (Saffet Sancaklı, “Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi”, 161-187.)

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/81.

¹⁷ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen* (Beirut: Dâru İhyai’t-Turâs, 1988), “Tefsir”, 4; Zehbî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tezkiretü’l-huffaz* (Beirut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, t.y), 1/10.

¹⁸ Tirmizî, “Salât”, 298.

¹⁹ Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivâyeti* (İzmir: Akyol Neşriyat, 1981), 178-179.

²⁰ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *Sünenü’l-Dârimî* (Beirut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, t.y.), “Mukaddime”, 51; Hâkim en-Nisâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs* (Beirut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1988), 141;

Diğer sahabîler gibi Hz. Ali de Hz. Peygamber'e yalan isnad etmekten sakındırmak adına insanların herkes tarafından bilinen (meşhur) hadisleri rivayet etmesini, buna mukabil münker rivayetlerden sakınmalarını istemiştir.²¹ Öte yandan Hz. Ali, hadis rivayetlerinin mana ile nakledilmesine izin vermiştir.²²

Hadis Metinlerinde Hz. Ali

Müstakil olarak Hz. Ali hakkında kaleme alınan eserlerin belli başlılarını Fuat Sezgin tesbit etmiştir.²³ Bunun yanı sıra İmam Nesâî, Hz. Ali'nin faziletine dair "Kitâbü'l-Hasâ'is fi fadli Alî b. Ebî Tâlib" adında bir eser yazmıştır.²⁴ Müellifin Hz. Ali hakkında eserine aldığı 200 civarında rivayetin hepsinin sıhhat değeri aynı değildir. Ahmed b. Hanbel de Hz. Ali'nin faziletlerine dair "Kitâbü Fedâ'ili's-sahâbe" adını verdiği eserinde²⁵ 300 kadar rivayet nakletmektedir.²⁶ Eserde verilen nakilleri inceleyen nâşir Vasiyyullah b. Muhammed Abbas bu rivayetlerden elliye yakınının sahih, çok azının hasen, on yedisinin ise mevzû, kalan rivayetlerin de güvenilemeyecek derecede zayıftır olduğunu söylemektedir. Hz. Ali'nin faziletine dair kaleme alınmış kırk hadis türü eserler de vardır.²⁷ Onun hakkında bu kadar çok telifin yapılmasının öncelikli nedenlerinden biri Emevî idarecilerinin Hz. Ali'ye hakaret edilmesi isteğine muhalif tavır alan sahâbenin onun fedailine dair rivayetleridir. Diğer bir gerekçe ise Şia'nın hilafet konusunda Hz. Ali'yi kullanmalarındır. Bu konuda kaynaklarında sahih rivayetlere yer verdikleri gibi daha ziyade uydurma hadisleri de kullanmışlardır. Nitekim İbn Ebü'l-Hadîd, fezâil konusunda mevzu rivayetlerin ilk defa Şiîlerce ortaya atıldığını ve Ali b. Ebü Tâlib'le ilgili çok fazla hadis uydurulduğunu ifade etmektedir.²⁸ Kûfeliler'ce hem ehl-i beytin hem de Hz. Ali'nin fazileti hakkında 300.000'den fazla hadis uydurulduğu²⁹ bilgisi bu konu hakkında bir fikir vermektedir.³⁰

Hatîb el-Bağdâdî, Ebü Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, thk., M. Said Hatiboğlu, (Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1972), 94.

²¹ Âşık, *Sahabe ve Hadis Rivâyeti*, 179-780.

²² Âşık, *Sahabe ve Hadis Rivâyeti*, 798.

²³ M. Yaşar Kandemir, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/375-378.

²⁴ Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Hasâisu Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*, çev. Naim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1992).

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas (Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1983).

²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe*, 2/563-728.

²⁷ M. Tayyib Okıç, "Hz. Ali el-Mürtaza", *Ehl-i Beyt Sevgisi*, ed. Ömer Menekşe (Ankara, 2006), 50.

²⁸ İbn Ebü'l-Hadîd, Ebü Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî, *Şerhu Nehci'l-belâga* (Beyrut 1374/1954), 3/23, 26.

²⁹ İbn Arrâk, Ebü'l-Hasen Nûruddîn (Sa'düddîn) Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî ed-Dımaşkî, *Tenzihü's-şerî'a* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf – Abdullah Muhammed es-Sadîk), (Kahire: Mek-tebetü'l-Kahire, ts.), 1/351-407.

³⁰ Kandemir, "Ali", 2/375-378.

Hadis musannefatı içerisinde ise Hz. Ali'yle alakalı rivayetler genel olarak **sahâbenin faziletlerine** dair başlıklar altında yahut **menâkıb** ve **megâzî** türünden nakillerin yer aldığı bölümlerde görülmektedir. Hicrî ilk üç asırda imamet/hilafete dair tartışmalar, sonraki asırlardaki gibi toerik çerçeveden ziyade efdaliyet merkezli bir değerlendirme ile kendisini göstermektedir. Esasında Sünnî kelimeler eserleri imamet bahislerinin itikadî bir mahiyetinin olmadığını ifade ederek bu meseleyi furûattan saymışlardır. Fakat bahsi geçen dönemde Şii-ler, Hz. Peygamber'den hemen sonra nass yoluyla Hz. Ali'nin halife olduğu ve hilafetin de onun soyundan devam etmesi gerektiğini, dolayısı ile de Hz. Peygamber'den sonra yönetici olan kişinin en üstün kişi yani Hz. Ali olduğunu iddia etmişlerdir. Şia'nın bu iddiasına karşılık Eh-i Sünnet Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisinin Hz. Ebû Bekir sonra Hz. Ömer, ardından Hz. Osman ve nihayet Hz. Ali olduğunu söylemişlerdir. Böylece Hz. Ebû Bekir'in fazileti öncelenecek imameti sabit olmuş, onun hilafeti kabul edilince de Hz. Ömer'in hilafeti sabit olmuştur. Meseleye bu cihetten bakınca Hadis kaynaklarındaki **fedâil** bahislerini Şia'ya yöneltilen hilafet tenkidi ve sahâbenin itibarını korumaya yönelik bir tavır olarak da okumak mümkündür.

Kütübü Sitte içerisinde Ebû Dâvûd, Sünen adlı eserinin 39. bölümü Kitâbu's-Sünne'de 7. bab'da "Faziletlere Dair Derecelendirmeler" ve 8. bab'da "Halifeler" başlıkları altında Hz. Ali'den bahsetmektedir. 7. babda zikredilen 5 rivayet Süfyân-es-Sevrî'nin: "Kim Ali'nin halifelîğe Ebû Bekir ve Ömer'den daha lâıyk olduğunu iddia ederse, o kişi, Ebû Bekir'e, Ömer'e, muhacirlere ve ensara hata isnat etmiş olur. Bu davranışı ile o kimsenin amelinin semaya yükseleceğine ihtimal vermiyorum."³¹ sözlerinin izahı gibidir. Öyle ki Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'den nakledilen: "Babama, Rasûlullah'dan sonra insanların en hayırlısının kim olduğunu sordum. "Ebû Bekir", dedi. "Sonra kim?" dedim. "Sonra Ömer'dir", diyerek cevapladı. Sonra kim, derim de, Osman, cevabını alırım diye korktum. (Sonra kim diye sormadım). "Sonra sensin ey babacığım." dedim. "Ben sadece Müslümanlardan biriyim." diye yanıtladı."³² şeklindeki haber adeta Şia'ya bir reddiye gibidir. 8. babdaki 23 hadiste ise ilk olarak ashâbdan bazılarının rüyaları ve bu rüyaların yorumları anlatılmaktadır. Yorumlardan çıkan genel kanaat Hulefâ-i Râşidîn'in hilafet makamına geliş sırasının daha Hz. Peygamber hayatta iken öngörüldüğüdür. Devamında yer alan rivayetlerde ise Ebû Dâvûd, Haccâc b. Yûsûf'un Hz. Osman'ın Hz. Ali'den üstün olduğunu beyan sadedindeki mecazî sözlerine yer vermiştir.³³ Bu da hicrî I. asırdan başlayarak hicrî III. asıra kadar üstünlük

³¹ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen Ebi Davud*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Kamil Karabelli (Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemyyye, 1430/2009), "Sünne", 7.

³² Ebû Dâvûd, "Sünne", 7.

³³ Ebû Dâvûd, "Sünne", 8.

tartışmalarının hâlâ çok canlı olduğunu göstermektedir. Aynı babda yer alan bir diğer rivayette Muâviye Kûfe'ye gelince, Muğîre b. Şu'be'nin okuduğu bir hutbe'den bahsedilir. Muğîre b. Şu'be bu hutbesinde Muâviye'yi överken, Hz. Ali'yi yerer. Bunun üzerine durumdan rahatsız olan Saîd b. Zeyd, orada bulunan Abdullah b. Zâlim'e Hz. Ali'nin de içerisinde olduğu aşere-i mübeşşereyi sayar.³⁴ Ardından gelen haberlerden ise sahâbenin de hata yapabileceği fakat bu hataların dillendirilerek onlara karşı saygısızlık yapılamayacağı mesajı okunabilmektedir.

Müslim, Sahih'inin 44. bölümü Fedâilü's-sahâbe'de Hz. Ali'ye dair 9 hadis nakletmiştir. Bu hadislerin içeriğini ise Muâviye b. Ebî Süfyân ve Sa'd b. Ebî Vakkas arasında geçen diyalog özetlemektedir. Muâviye b. Ebî Süfyân, Sa'd b. Ebî Vakkas'a Hz. Ali'ye sövmesini söylemiş³⁵ fakat o bunu reddetmiştir. Bunun gerekçesini merak eden Muâviye'ye Sa'd b. Ebî Vakkas üç neden saymıştır. Bunlardan ilki Hz. Peygamber'in Tebük gazvesine giderken Hz. Ali'yi yerine bırakması karşısında Hz. Ali'nin: "Yâ Resûlallah! Beni kadın ve çocuklarla mı bıraktın?" serzenişene Hz. Peygamber'in: "Benden Musa'ya nisbetle Harun yerinde olmana razı değil misin? Fakat benden sonra Peygamberlik yoktur." sözleridir. İkincisi Hayber gününde Hz. Peygamber: "Bu sancağı mutlaka Allah ve Resulünü seven, Allah ve Resulü de kendisini seven bir zata vereceğim." demiş ve sancağı Hz. Ali'ye vermiştir. Üçüncüsü ise "De ki: Gelin, bizim ve sizin çocuklarınızı çağıralım..."³⁶ ayeti nazil olunca Rasûlullah Hz. Ali'yi, Hz. Fâtima'yı, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i çağırarak: "Allah'ım! Benim ailem bunlardır." buyurmuştur. Yani Müslim Hz. Ali ile ilgili Musa-Harun/Hz. Peygamber-Hz. Ali benzetmesini, Hayber'de taşınan sancağı ve ehl-i beyti³⁷ içeren rivayetleri nakletmiştir.

³⁴ Ebû Dâvûd, "Sünne", 8.

³⁵ İlgili rivâyet şu şekildedir: "Sehl b. Sa'd'dan naklen: "Medine'ye Mervanoğullarından birisi vali tayin edildi. Bu kişi Sehl b. Sa'd'ı çağırarak Ali'ye sövmesini emretti. Sehl buna razı olmadı. Vali: "Mademki buna razı olmuyorsun o zaman "Allah Ebû't-Tûrab'a lanet etsin de." dedi. Bunun üzerine Sehl olayı anlattı: "Ali'ye göre Ebu't-Tûrab'dan daha sevimli bir isim yoktur. Bu isimle çağrıldığı zaman gerçekten sevinirdi." dedi. Bu defa vali: "Bize bunun hikâyesini anlat! Ona neden Ebû't-Tûrab ismi verildi?" dedi. Sehl: "Rasûlullah Fâtima'nın evine geldi ve Ali'yi evde bulamadı. Fâtima'ya: "Amcam oğlu nerede?" diye sordu. Fâtima: "Aramızda bir şey oldu. Beni kızdırdı sonra çıktı gitti. Yanımda kaylûle yapmadı." dedi. Rasûlullah bir adama: "Bak şu nerede?" dedi. Adam geldi ve: "Yâ Rasûlallah, o mescidde uyuyor." dedi. Rasûlullah onun yanına gitti. Ali uzanmış, örtüsü bir tarafından düşmüş, üzeri topraklanmıştı. Rasûlullah üzerindeki toprağı ondan silmeye başladı, hem de: "Kalk Ebu't-Tûrab, kalk Ebu't-Tûrab!" diyordu."

³⁶ Âl-i İmrân, 61.

³⁷ İlgili rivâyet şu şekildedir: "Yezid b. Hayyân rivâyet: Ben Husayn b. Sebrâ ve Ömer b. Müslim, Zeyd b. Erkam'a gittik. Yanına oturduğumuz zaman Husayn ona: "Ya Zeyd! Sen gerçekten çok hayırla karşılaştın. Rasûlullah'ı gördün, hadisini dinledin, onunla gaza ettin ve arkasında namaz kıldın. Yâ Zeyd, gerçekten sen çok hayırla karşılaştın! Bize Rasûlullah'tan işittiklerini rivâyet et." dedi. Zeyd: "Kardeşimin oğlu! Vallâhi yaşım geçti, vaktim ilerledi. Rasûlullah'tan

İbn Mâce, Sünen adlı eserinin Mukaddime kısmında “Allah Rasûlü’nün Sahabîlerinin Faziletlerinin Beyanı” adını verdiği 11. babda Hz. Alinin faziletine dair 8 adet hadis rivayeti nakledilmektedir.³⁸ Müslim’de de işlenen Musa-Hârûn/Hz. Peygamber-Hz. Ali benzetmesi, Hayber’de taşınan sancaktan başka Hz. Ali’den nakledilen “Gerçekten, mûminden başkasının beni sevmeyeceğine ve münafıktan başkasının bana buğz etmeyeceğine ümmî Peygamber, bana kesin bir ahit ve teminat verdi.” hadisinin muhtevasına paralel rivayetler görülmektedir. Bunun yanı sıra Hz. Ali’nin: “Ben Allah’ın kuluyum, O’nun rasûlünün kardeşiyim. Sıddîk-i Ekber de benim. Benden sonra Kezzâb (çok yalancı) adamdan başka hiç kimse bunu söyleyemez. Halktan 7 yıl önce namaz kıldım.” sözleri ile sahabîler arasında kardeşlik akdi yapıldığında Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi kardeş edindiği, onun Peygamber’e Hz. Ebû Bekir’den bile önce iman ettiğini açıklaması muhtemeldir.³⁹

Buhârî, Sahih’inin 62. bölümü Fedâilü’s-sahâbe’de Hz. Ali’ye dair 6 hadis nakletmiştir.⁴⁰ Bâba Hz. Peygamber’in “Sen bendensin, ben de sendenim” ve Hz. Ömer’in: “Rasûlullah, Ali’den razı olarak vefat etti.” sözleri ile başlamıştır. İlk iki hadiste Hayber’in fethine müyesser olacak kişinin Hz. Ali olduğuna dair rivayetlere yer verilmektedir. Ardından Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye “Ebû Tûrab” lakabını vermesi rivayet edilirken hemen sonra İbn Ömer’in Hz. Osman ve Hz. Ali’yi methetmesinden bahsedilmektedir. Devamında hizmetçi istemek için Hz. Peygamber’e gelen Hz. Fâtıma’ya Hz. Ali ile birlikte geceleyin yataklarına girdiklerinde otuz dört defa Allâhu Ekber, otuz üç kere

---

bellediklerimin bazısını unuttum. Size ne rivâyet etmişsem kabul edin, neyi rivâyet etmemişsem onu bana teklif etmeyin.” dedi. Sonra şunu söyledi: “Bir gün Rasûlullah Mekke ile Medine arasında Hum denilen bir suyun başında aramızda hutbe okumak üzere ayağa kalktı ve Allah’a hamd ü sena etti. Vaz ve hatırlatmalarda bulundu. Sonra şöyle buyurdu: “Bundan sonra, dikkat edin ey cemaat! Ben de ancak bir insanım. Rabbimin elçisinin gelmesi ve ona icabet etmem yakındır. Ben size iki ağır yük bırakıyorum. Bunların birincisi içinde doğru yol ve nur bulunan Kitâbullah’dır. Kitâbullah’ı alın ve ona sarılın.” Ardından Kur’an’a terğîb ve teşbîhde bulundu. Sonra: “Bir de ehl-i beytimi (bırakıyorum)... Ehl-i beytim hakkında size Allah’ı hatırlatırım. Ehl-i beytim hakkında size Allah’ı hatırlatırım. Ehl-i beytim hakkında size Allah’ı hatırlatırım.” buyurdu. Husayn ona: “Onun ehl-i beyti kimlerdir yâ Zeyd? Kadınları ehl-i beytinden değil midir?” diye sordu. Zeyd: “Kadınları ehl-i beytindedir. Lâkin onun ehl-i beyti ondan sonra sadakadan mahrum olanlardır.” cevâbını verdi. Husayn: “Kimdir onlar?” diye sordu. “Onlar Ali ehli, Akil ehli, Cafer ehli ve Abbâs ehlidir.” diye cevapladı Zeyd. Husayn: “Bunların hepsi sadakadan mahrum mudur?” dedi. Zeyd: “Evet.” cevâbını verdi.

³⁸ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mace*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1972), “Mukaddime”, 11.

³⁹ İbn Hacer Hz. Ali’nin hayatını anlatırken: “Âlimlerin çoğunun beyanına göre Ali İslâmiyeti kabul eden ilk insandır.” denilmiştir. Buradaki “Halktan 7 yıl önce namaz kıldım.” ifadesi ile Hz. Ali’den 7 yıl büyük iken Müslümanlığı kabul edenlerin olduğu bu sebeple onun sanki herkesten 7 yıl önce namaza başlamış sayılacağı ve büyüklerin de ondan 7 yıl sonra namaz kılmış olacağına tevîl edilir. (İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/464-465.)

⁴⁰ Buhârî, “Fedâilü’s-sahâbe”, 62.

Sübhânallah, otuz üç kere de Elhamdülillah demelerini istediği nakledilmektedir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali için: "Senin bana bağlılığın, Harun'un Musa'ya bağlılığı derecesinde olmandan razı olmuyor musun?" sözlerine müteakip Hz. Ali'nin Iraklılara hitaben: "Ben (Ebû Bekir ve Ömer'e) ihtilâfı çirkin görüyorum. İnsanlar birlik olsun ya da ben arkadaşlarımdan öldüğü gibi ölü-rüm." cümleleri ile Buhâri bâbı bitirmektedir. Bu son hadisten hemen sonra Buhârî, Muhammed b. Sîrîn'nin (Râfızîlerce) Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e muhalefet ettiği haberlerinin çoğunun yalan olduğu görüşünü aktarır.

Tirmizî, Sünen'inin 50. bölümü Menâkıb'da 20.bâbda⁴¹ Hz. Ali'nin hayatına dair bilgiler verirken 21. Bâbda⁴² onun özelliklerini nakletmiştir. 20. Bâbda Hz. Peygamber'in "Ali, bendendir. Ben de ondanım. Benden sonra her müminin velisi odur."; "Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir."; "Allah'ım, Ali nereye dönerse hakkı onunla eyle." sözleri ile Kureys'in kötü hallerinden vazgeçmemeleri halinde Allah'ın Hz. Ali'yi (ayakkabı tamircisini) din uğrunda boyunları vuracağı anlamındaki ifadelerini içeren 4 adet hadis yer almaktadır. 21. Bâbda ise 22 rivayet bulunmaktadır. Aynı zamanda bu rivayetlerin bir kısmı Şia'nun Hz. Ali'nin hilafetine delil olması için kullandığı delillerdendir. Bu sebeple bahsi geçen rivayetleri Tirmizî'nin nakilleri altında incelemenin konu bütünlüğü açısından daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Uhuvvet hadisi olarak bilinen, Tirmizî'nin hadisi hasen garib kabul ettiği İbn Ömer rivâyetine Hz. Peygamber, ashabı arasında kardeşlik kurmuştu. Fakat Hz. Ali ile sahâbeden herhangi birini kardeş ilan etmemişti. Bunun üzerine Hz. Ali gözleri yaşlı: "Ey Allah'ın Rasûlü! Sahabîlerin arasında kardeşlik kur-dun ama beni kimse ile kardeş yapmadın." demiş, Hz. Peygamber buna mu-kabil: "Sen benim dünya ve ahirette kardeşimsin." buyurmuştur. Bu hadis, tarihi vakaya aykırı kabul edilmiştir. Zira Hz. Ali Medine'de Sehl b. Hanîf ile kardeş sayılmıştır. Bu nedenle de hadisteki kardeşlik genel olarak müminin mümine olan kardeşliği gibi algılanmalıdır. İbn Ömer'den gelen rivâyete göre, Hz. Peygamber Ebû Bekir'e: "Havuz başında arkadaşım ve mağarada arkadaşım sensin." buyurmuştur. Hz. Ebu Bekir hakkında gelen bu haberler ise daha özeldir. Buna karşın Hz. Peygamber'in Hz. Ali için: "Seni müminler sever, münafıklar senden nefret eder."⁴³ sözleri imamet için delil gösterilecek olursa benzeri sözleri Hz. Peygamber ensar içinde sarf etmiştir. "Mümininden başkası onları sevmez. Münafıktan başkası onlara buğz etmez. Onları seven Allah'ı

⁴¹ Tirmizî, "Menâkıb", 20.

⁴² Tirmizî, "Menâkıb", 21. Bu babdaki diğer bir rivâyet de şöyledir: "Ya Rabbi! Ali'yi tekrar görmeden canımı alma. Beni, bu ikisini (Hasan ve Hüseyin), babaları Ali'yi ve anneleri Fatma'yı seven kıyamet günü benimle beraberdir."

⁴³ Müslim, "İmân", 131

sevmiş olur, onlara buğz eden Allah'a buğz etmiş olur."⁴⁴ Böyle olunca da bu rivayetlerden hilafetin Hz. Ali'ye ait olduğu sonucu çıkmamaktadır. Kadı İyâz: "Bilindiği gibi yolunu tamamen sapıtan Rafızîler, Hz. Ali'yi halîfe seçmedikleri için bütün sahâbîleri maazallah tekfir etmişlerdir. Bir kısmı ise hakkını aramadığı için Hz. Ali'nin kâfir olduğuna kail olmuşlardır. Aslında böyle bir söz söylemek küfrü muciptir. İmâmiyye ve bazı Şii fırkalar ise, Ashâb-ı Kirâm'a küfür isnad etmeyip ilk halife olarak Hz. Ali'yi seçmedikleri için sahâbîlerin hataya düştüklerini iddia etmişlerdir." demektedir.⁴⁵ Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere ehl-i sünnet Şia'ya karşı hep sahabeyi savunma pozisyonunda olmuştur.

Menzile hadisi olarak şöret bulan "Harun'un Musa'nın yanındaki konumu ne ise senin benim yanımdaki konumun da odur. Fakat benden sonra Peygamber gelmeyecektir."⁴⁶ rivayeti bir diğer tartışma konusudur. Bu hadisi Hz. Peygamber Tebuk Seferi'ne giderken Medine'de yerine vekil olarak Hz. Ali'yi bırakmak istemiş, Hz. Ali ise bu durumda kadınlarla ve çocuklarla kalıp savaşa katılmamaktan dolayı şikâyetçi olmuştur. Hz. Peygamber ise bu sözlerle kendisini teselli etmiştir. Şia bu rivayeti Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Ali'nin halife olacağına dair delil kabul etmektedir. Ehl-i Sünnet ise hadisin Hz. Peygamber'in vefatından sonra değil hayatta iken Hz. Ali'yi yerine vekil bıraktığını gösterdiğini⁴⁷ üstelik bu durumun ona özel olmayıp aynı görevi diğer sahâbîlere de verdiğini ifade etmişlerdir.⁴⁸

Mevlâ hadisi olarak zikredilen "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır." rivayetidir.⁴⁹ Bu rivayeti destekler mahiyette şu nakile de kaynaklarda yer verilmiştir: Yemen Seferi'nden dönen ashabdan dört kişi kendileri ile sefere katılan Hz. Ali'yi birtakım sebeplerden ötürü Hz. Peygamber'e şikâyet etmişler o da, üç defa "Ali'den ne istiyorsunuz?" dedikten sonra, "Ali bendedir, ben de ondan; benden sonra o bütün müminlerin velisidir." buyurmuştur. Bu rivayetlerde yer alan **mevlâsı** olmak, **velisi** olmak kelimeleri Şia ve Ehl-i Sünnet arasında farklı yorumlanmıştır. Şia, kelimeyi "lider", "veliyü'l-emr" olarak yorumlarken Ehl-i Sünnet "sevgili", "arkadaş" anlamında kullanmıştır.⁵⁰

⁴⁴ Buhârî, "Menâkıb", 4; Müslim, "İman", 33.

⁴⁵ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), 1/192-194.

⁴⁶ Buhârî, "Menakıb": 27; "Fedâilü aşhâbî'n-nebî", 9, "Megâzî", 78; Müslim, "Fedâilü's-şahâbe", 30-31.

⁴⁷ İbn Hacer, *Fethü'l-bari bi-şerhi Sahihî'l-Buhari*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb (Kahire: el-Matbaati's-Selefiyye ve Mektebetüha, t.y.), 7/72-74; Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *İrşâdii's-sâri li-şerhi Sahihî'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, t.y.) 6/451.

⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Ünalın, *İmamet Teorisinin Hadis Referansları Ehl-i Sünnet ve Şia Örneği* (İstanbul: Mevsimler Kitap, 2017), 103-110.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/368.

⁵⁰ Kandemir, "Ali", 2/375-378.

Şia ve Ehl-i Sünnetçe tartışılan bir diğer rivayet olan **Sakaleyn hadisi** ise Gadîr-i Hum olayında Hz. Peygamber'in Mekke ile Medine arasındaki Hum suyu başında yaptığı konuşmada yer almaktadır. Zeyd b. Erkam'ın rivayet ettiği hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Size iki ağır yük bırakıyorum. İlki içinde doğru yol ve nur bulunan Allah'ın kitabıdır... Bir de ehli-beytimi (bırakıyorum). Ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım. Ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım. Ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım." ⁵¹ Benzeri rivayetler Tirmizî'nin Câbir b. Abdullah'tan naklettiği: "Rasûlullah'ı hacda arefe günü Kasva isimli devesine binmiş hutbe verirken gördüm şöyle diyordu: "Ey İnsanlar! Size iki şey bırakıyorum onlara uyarmanız asla sapıtmazsınız, Allah'ın kitabı ve ehli beytim." ⁵² hadistir. Şii kaynaklar ise bu olayı çok farklı bir şekilde aktarmaktadır. "Onlara göre, Hz. Peygamber hac vazifesini ifa edip Medine'ye dönerken Ali'yi kendisinden sonra halife olarak ilân etmesini emreden âyet nâzil olmuş, fakat Peygamber bu tebligatı, ashap arasında kargaşanın çıkmayacağı uygun bir zamanda yapmak düşüncesiyle biraz geciktirmeyi düşünmüş, bunun üzerine sahâbîler dağılıp gitmeden tebliğ etmesi gerektiğine dair ikinci bir âyet nâzil olmuştur. Allah Teâlâ, "Ey Resulüm! Rabbinden sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini ifa etmemiş olursun; Allah seni insanlardan koruyacaktır" ⁵³ âyetini bu maksatla inzal etmiştir. Hz. Ali'nin halife tayin edildiğini tebliğ etmekten dolayı kendisine herhangi bir zarar gelmeyeceğini anlayan Hz. Peygamber Gadîr-i Hum'da konaklama emri vermiştir. Yüksekçe bir yere çıkıp Ali'yi sağına almış, yakında rabbine kavuşacağını belirttiikten sonra Allah'ın kitabı ile Ehl-i beyt'ine sarıldıkları takdirde doğru yoldan sapmayacaklarını söylemiş, daha sonra Hz. Ali'nin pazılarından tutarak, "Ben kimin dostu isem bu Ali de onun dostudur. Allahım! Onu dost bilene dost, düşman bilene düşman ol; ona yardım edene yardım et, onu yardımsız bırakanı da perişan et!" demiştir. Öğle namazını kıldırdıktan sonra Ali'nin emîrû'l-mü'minîn selâmı ile selâmlanarak tebrik edilmesini emretmiş, Peygamber zevceleri de dâhil olmak üzere kadın erkek bütün sahâbîler onu kutlamışlardır." ⁵⁴

Yine Tirmizî'nin İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin kapısından başka mescide açılan kapıların kapatılmasını emretmiştir. ⁵⁵ Ebû Saîd'den rivâyete göre ise Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye: "Ya Ali! Bu mescidde senden ve benden başkasının cünüp olarak bulunması caiz değildir." buyur-

⁵¹ Müslim, "Fedâilü'ş-şahâbe", 36; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/366-367.

⁵² Ebû Dâvûd, "Menâsik", 27; İbn Mâce, "Menâsik", 17.

⁵³ el-Mâide 5/67

⁵⁴ Kandemir, "Ali", 2/375-378.

⁵⁵ Tirmizî, "Menâkıb", 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/175; 2/26; 4/369.

muştur.⁵⁶ Bu haberlerden Hz. Ali'nin hilafetine dair manalar çıkaran Şia'ya cevaben Ehl-i Sünnet, Hz. Ali'nin tıpkı Hz. Peygamber gibi mescidin bitişiğinde bir odası olduğunu ve bu odanın kapısının sadece mescide açıldığını söylerler.⁵⁷

Şia tarafınca imamete delil olarak sunulan sahih hadislerden biri de Tirmizî'nin Berâ b. Âzîb'den naklettiği, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye ithafen: "Sen bendensin ben de sendenim" sözleridir.⁵⁸ Konu ile ilgili izah için Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Ali maddesini yazan Yaşar kandemir'in açıklamalarını aynen aktarıyoruz: "Buhârî'nin kaydettiği rivayete göre, Hz. Peygamber hicretin 7. yılında yaptığı umreden sonra Mekke'den ayrılırken Hz. Hamza'nın kızı, "Amcacığım, amcacığım!" diye ağlayarak Hz. Peygamber'in arkasından koşmuş, Ali onu alıp Hz. Fâtıma'nın bulunduğu mahfeye koymuştu. Medine'ye vardıklarında Hz. Ali ile kardeşi Ca'fer ve Zeyd b. Hârîse'den her biri çocuğu himayelerine almak istemiş, Hz. Peygamber, "Teyze anne sayılır" diyerek çocuğu teyzesiyle evli olan Ca'fer'in himayesine vermişti. Sonra da onların bu insanî hareketini takdir etmek ve gönüllerini almak için Hz. Ali'ye soy, sıhriyet ve karşılıklı muhabbet gibi sebeplerle birbirlerine olan yakınlıklarını ima ederek, "Sen bana bağlısın, ben de sana" demiş; Ca'fer'e, "Sen hem yaratılış hem de huy bakımından bana benzersin" buyurmuş; Zeyd'e de, "Sen bizim kardeşimiz ve dostumuzsun" diye iltifat etmişti. Görüldüğü üzere Resûlullah bu sözleri Hz. Ali'ye vesâyetle ilgisi olmayan bir münasebetle söylemiştir."⁵⁹

Hz. Ali hakkında varid olan haberlerden biri de **Kisa hadisi** olarak şöret bulmuştur. Rivayete göre Hz. Peygamber, Ümmü Selerne'nin evinde iken Hz. Fâtıma çıkagelir. Elinde de bir çömlek vardır. Çömleğin içinde et ve undan yapılmış yemek bulunmaktadır. Hz. Peygamber yemeği birlikte yemek için kızından, Hz. Ali ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i de çağırmasını ister. Hz. Fâtıma onları çağırır ve hep birlikte yemeğe otururlar. Yemek sırasında "Ey Ehl-i Beyt! Allah, ancak pisliği sizden uzak tutmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor." ayeti nazil olur.⁶⁰ Hz. Peygamber de kızı Hz. Fâtıma, damadı Hz. Ali, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i geniş elbisesinin (kisasının) altına alır. Ardından "İşte benim ehl-i beytim bunlardır." diyerek "Onlardan kusuru gider ve onları tertemiz kıl." şeklinde dua eder. Bu duruma şahit olan Ümmü Seleme de: "Ya Rasûlallah ben ne olacağım?" der. Hz. Peygamber: "Sen hayır üzerinesin." şeklinde karşılık verir.⁶¹

⁵⁶ Tirmizî, "Menâkıb", 20.

⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Ünal, *İmamet Teorisinin Hadis Referansları*, 65-78.

⁵⁸ Buhârî, "Şulh", 6; "Megâzî", 43.

⁵⁹ Kandemir, "Ali", 2/375-378.

⁶⁰ Ahzab, 33/32-34.

⁶¹ Buhârî, "Megâzî", 78; Tirmizî, "Menâkıb", 32; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 587-588. Ayrıca farklı rivayetler için bkz. Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 61.

Tirmizî'nin garîb ve münker bir hadis olarak naklettiği "أنا دار الحكمة" rivayeti⁶² Şia tarafından hilâfetin sadece Ali ve evlâdına ait bir hak olduğu görüşünü desteklemek için kullanılmıştır.⁶³ Zira Şia'ya göre bu ilim Hz. Ali'ye Hz. Peygamber tarafından öğretilmiştir.⁶⁴ Ancak Hz. Ali, Peygamber'den özel bir ilim almadığını kendisi ifade etmektedir. Bununla birlikte sahâbîlerden birçoğu Hz. Peygamber hayatta iken ondan tahsil etmiştir. Bu sebeple de Şia'nın bu görüşü ehl-i sünnet âlimlerince kabul görmemiştir.⁶⁵

SONUÇ

Hız. Ali'nin faziletleri hakkında sahih rivayetler olduğu gibi birçok uydurma rivayet de vardır. Fakat gerek mevzû rivayetleri gerekse de sahih hadislerin tamamını burada nakletmemiz mümkün değildir. Buraya kadar aktarılan bilgilerden hareketle sahih hadis kaynakları dışında Hız. Ali hakkında varid olan zayıf haberlerin bir kısmının hadis musennafatı içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bunun nedenini İbn Hazm'ın şu sözleri ile açıklamak mümkündür: "Şiilere karşı kendi rivayetlerimizi delil göstermemiz doğru değildir. Çünkü onlar bu rivayetlere inanmazlar. Onların da bize karşı kendi rivayetlerini delil göstermeleri doğru değildir. Zira biz de onlara inanmayız. Doğru olan delil getiren, getirdiği delile inansın-inanmasın, her iki tarafın da kabul edebileceği delil getirmektir. Çünkü bir şeyi kabul eden onu dile getirmek zordur." Buradan anlaşılacağı üzere Ehl-i Hadis Şia'nın da kabul ettiği haberleri eserlerine almışlar fakat bu haberleri kendi amaçlarına matuf bir şekilde nakletmişlerdir. Şia için "Ali" bir düşüncedir, hilafet düşüncesinin sembolüdür. Ehl-i Sünnet için ise "Ali" bir kişidir, fazilet sahibi sahâbîlerden biridir. Bu sebeple Ehl-i Hadis ulemasınca kabul gören hadisleri Şia kaynakları inanç esasları başlıkları altında sıralarken, muhaddisler Hız. Ali'yle ilgili varid olan haberleri fedâil bahislerinde nakletmişlerdir.

KAYNAKÇA

Ünalın, Abdullah. *İmamet Teorisinin Hadis Referansları Ehl-i Sünnet ve Şia Örneği*. İstanbul: Mevsimler Kitap, 2017.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk Şuayb el-Arnaut, Adil Müşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

⁶² Tirmizî, "Menâkıb", 20.

⁶³ Hadisle ilgili değerlendirmeler için bkz. Seyit Avcı, "Ben İlim Şehriyim Ali De Onun Kapısıdır." Hadisi Üzerine", *Marife* 4/3 (Aralık 2004), 355-364. İbnü'l-Cevzî de bu konuda varid olan farklı rivâyetler için mevzu haber kanaati belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, thk. Muhammed Osman (Daru'l-Fikr, 1983), 1/349-355.

⁶⁴ Hız. Ali hakkında uydurulan rivayetler için bkz. İbn Arrâk, *Tenzîh*, 1/351-371, 392-407.

⁶⁵ Kandemir, "Ali", 2/375-378.

- _____ *Fedâilü's-sahabe*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1983.
- Âşık, Nevzat. *Sahabe ve Hadis Rivayeti*. İzmir: Akyol Neşriyat, 1981.
- Avcı, Seyit. " 'Ben İlim Şehriyim Ali De Onun Kapısıdır.' Hadisi Üzerine", *Marife* 4/3 (Aralık 2004), 355-364.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Sahîh*. tahk. Mustafa Dîb El-Buğa. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Cahiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî. *el-Osmâniyye*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Dâru'l-Cil, 1991.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*. Beyrut: Darü'l-Kütübü-İlmiyye, t.y.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Kamil Karabelli. Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1430/2009.
- el-A'zamî, Mustafa. *İlk Devir Edebiyatı*. çev. Hulusi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Şerefu ashâbi'l-hadîs*. thk., M. Said Hatiboğlu. Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1972.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.
- İbn Arrâk, Ebû'l-Hasen Nûruddîn (Sa'düddîn) Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî ed-Dimaşkî, *Tenzihü's-şerî'a*. nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf – Abdullah Muhammed es-Sadîk. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, ty.
- İbn Ebû'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî. *Şerhu Nehci'l-belâga*. Beyrut 1374/1954.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.
- _____ *Fethü'l-bari bi-şerhi Sahihi'l-Buhari*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye ve Mektebetüha, t.y.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *Cevâmiu's-Sîre*. çev. M. Salih Arı. İstanbul: Çıra Yayınları, 2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1972.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Çezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2012.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mârifetu Envâi Ulûmi'l-hadîs*. thk. Nureddin İtr. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1986.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Kitâbu'l-Mevzûât*. thk. Muhammed Osman. Daru'l-Fikr, 1983.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ali", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-sâri li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Müslim, Ebû Huseyn Müslim el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, ty.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Hasâisu Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*. çev. Naim Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- Okiç, M. Tayyib. "Hz. Ali el-Mürtaza", Ehl-i Beyt Sevgisi. ed. Ömer Menekşe. Ankara, 2006.
- Sancaklı, Saffet. "Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi". *Hz. Ali Sempozyumu Bildirileri*. İzmir, 2009.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1988.
- Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.

TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE HZ. ALİ

Kadir Özköse*

Küçük yaşta Müslüman olması, Hz. Peygamber'in evinde ve onun gözetiminde büyümesi, gazve ve seriyelerdeki yiğitliği, hicret gecesi Hz. Peygamber'in yatağına korkusuzca yatması, muahât esnasında Hz. Peygamberin onu kendisine kardeş kılması, ilmî birikimi ve cömertliği, hitabetteki mahareti, Hz. Peygamber ailesi içerisinde yer alması ve damadı olması gibi hususlar tasavvuf kaynaklarında Hz. Ali bağlamında öncelikle ele alınan hususiyetlerdir. Bu çerçevede sûfî kaynaklar Hz. Ali hakkında nazil olan âyetlere ve Peygamberimizden Hz. Ali ile ilgili varit olan hadis-i şeriflere ayrıntılı bir şekilde yer vermektedir.

Bildirimizde Hz. Ali'nin şahsiyeti, kulluk hassasiyeti, zühd ve takvası, Peygamber Efendimize olan kurbiyeti, ilim şehrinin kapısı, sûfilerin nazarında Hz. Ali kimliğine dair sûfilerin genel değerlendirmelerine dikkat çekmek istiyoruz.

1. İsmi ve Künyeleri

Hz. Ali'ye anesi Fâtımâ binti Esed'in kendi babasının ismi ile aynı mânâda olan Hayder/Haydere ismini vermişken, babası Ebû Tâlib ona Ali ismini koymuştur. Ali ismi, "yükseklik, yücelik, kuvvet ve kudret sahibi olmak" mânâlarına gelmektedir.¹ Ali isminin başlı başına uğur ve bereket kaynağı olduğunu Necâtî Bey (ö. 914/1509) şöyle ifade etmektedir:

Yegâne Haydar-ı saf-der gazanfer-î Bârî

Ali ki nâm-ı şerifi olur mübârek-fâl.²

Peygamber Efendimiz tarafından Hz. Ali'ye "Ebû Turâb" künyesinin verildiğinden bahseden Nev'î, bununla Hz. Ali'nin tevazuuna işaret edildiğine şöyle dikkat çekmektedir:

Kadr ile başı göklere irmişdi gerçi kim

Alçak gönüllü olduğu çün dindi Bû-türâb.³

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

¹ Yıldırım Sarıkaya, Meliha, "Türk Edebiyatında Hz. Ali", *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu (8-10 Ekim 2004 Bursa)*, Bursa 2005, s. 221.

² Ali Nihad Tarlan, *Necâtî Beg Divanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963, s. 20.

Ebü'l-Hasan künyesi yanında onun "iki torunun babası" anlamındaki "Ebü's-Sıbtayn" künyesi ile de tanındığı görülmektedir.⁴ Yozgatlı Hüznî Baba (ö 1355/1936) Hz. Ali'yi, "Ebü's-Sıbtayn" künyesiyle şu şekilde anlatmaktadır:

*Ebu's-sıbtayn o Zehrâ'nın eridir
Bu din arslanıdır bî-iştibahı⁵*

2. Kulluk Hassasiyeti

Kendisine: "Rabbini nasıl tanıydın?" diye soranlara Hz. Ali şu karşılığı vermiştir: "O'nun kendisini tanıttığı şekilde, O hiçbir zaman surete benzemez, duygularla idrak olunamaz, insanlarla mukayese edilemez. Uzakta olana yakın, yakında olana uzaktır. Herşeyin üstündedir. Ancak bu, O'nun altında bir şey vardır anlamına gelmez. O, her şeyin altındadır. Ancak bu da, O'nun üzerinde bir şey olduğu anlamına gelmez. O herşeyin önündedir ama O'nun önünde bir şey vardır, demek değildir. O, eşyaya dahildir, fakat herhangi bir şey gibi bir şeyin içinde onunla birlikte değil. Ben kendisi gibi hiçbir varlık bulunmayan Allah'ı tesbih ederim."⁶

Hz. Ali'nin müşahede boyutundaki Allah telakkisinin ibadet hayatında temerküz ettiğinden bahseden Serrâc, Hz. Ali'nin namaz vakti geldiğinde tir tir titrediğini, yüzünün renginin değiştiğini, "Ne oluyor sana ey müminlerin emiri!" denildiğinde ise "Allah'ın göklere, yere ve dağlara arz edip kabul etmedikleri ve insanın kabullendiği emanetin ifası vakti geldi. Korkum bu emaneti gereği gibi yerine getirememektir." dediğine yer vermektedir.⁷

Ali b. Osman el-Hucvîrî (ö. 465/1072) kalbin Hak'tan başkasıyla meşgul olmaması gerektiğini Hz. Ali'nin sözleri üzerinden ele almaktadır. Şöyle ki adamın biri Hz. Ali'nin huzuruna gelir ve ondan; "Ey müminlerin emiri; bana nasihat et!" talebinde bulunur. O da; "Allah'ın velileri bile olsalar, en büyük meşguliyetin ailen ve evlatların olmasın! Çünkü o dostlarını zayi etmez. (Şayet çocuğun ve çocuğun) Allah'ın (dostu değil de) düşmanı iseler, bu takdirde de, neden Allah'ın düşmanlarını düşünecek ve onlarla meşgul olacaksın?" cevabını verir. Hz. Ali'nin bu sözü üzerine Hucvirî, Allah'ın kullarını dilediği gibi bizzat kendisinin muhafaza ettiğine dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili olarak Hz. Musa'nın ne kadar zor olursa olsun Şuayb (a.s.) in kızını kendi hâli üzere bıraktığını ve (Tur'a giderken) onu Allah'a teslim ettiğini, Hz. İbrahim'in de Hz. Hacer ile İsmail'i (a.s.) ekini olmayan ve hiç bir şekilde ürün vermeyen bir

³ Nev'î, *Divan*, haz. Mertol Tulum & M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977, s. 185.

⁴ Yıldran, "Türk Edebiyatında Hz. Ali", *Hz. Ali Sempozyumu*, s. 222.

⁵ Mustafa Güneş, *Yozgatlı Hüznî Dîvânı (İnceleme-metin)*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2009, s. 301.

⁶ Ebu Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Luma'*, thk. Abdulhalim Mahmud & Abdalbaki Sürur, Dâru'l-Kutubî'l-Hadise, Kahire 1960, s.179.

⁷ Serrâc, *el-Luma'*, s.181.

vadide terk ettiğini örnek olarak vermektedir. İsmi geçen peygamberlerle Hz. Ali'nin kendilerini ve yakınlarını Allah'a havale ettiklerini, evlad u iyallerini en büyük meşguliyeti hâline getirmediklerini, her birinin de kalplerini Hak Teâlâ'ya bağladıklarını, işlerini Allah'a teslim etmek suretiyle (kendi) muratlarının ortadan kaldırdıklarını ve böylece iki cihandaki muratlarının gerçekleş-tirdiklerini belirtmektedir.⁸ Hucvîrî eserinde benzer bir rivayete şu şekilde yer vermektedir: Kendisine "En temiz kazanç nedir" diye soran kişiye Hz. Ali şöyle cevap vermiştir: "Allah'la kalbin gına hâlinde olmasıdır (yani gönül zenginliğidir)."⁹ Çünkü Allah'la zengin olan hiç bir kalp elinde dünyanın ve maddî şeylerin bulunmaması sebebiyle fakir olmaz, onu eline geçirmesi de kendisini neşelendirmez.

3. Zühd ve Takvası

el-Lümâ isimli eserinde Hz. Ali'nin Peygamber Efendimize benzeyen yönlerine dikkat çeken Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 378/988) onun özellikle zühd ve fakrı şiar edinmek suretiyle Peygamber Efendimizin tabiatına bürünmesinden bahsetmektedir. Konuyla ilgili olarak Serrâc, Hz. Ali'nin şehit edildiği günde oğlu Hz. Hasan'ın minbere çıkıp; "Emiru'l-mumin aramızda katlolundu. Dünyaya ait geriye sadece bir hizmetçi satın almak için ayırdığı 400 dirhem bıraktı" diyerek onun dünyaya ait hiçbir mal bırakmadığını ümmete ilan ettiğini söylemektedir.¹⁰ Hucvîrî (ö. 465/1072) de Hz. Ali'nin kıyafetinden bahsederken, onun yenleri parmaklarına kadar ulaşan bir gömleğinin bulunduğunu, yenleri bundan daha uzun olan bir gömlek yanında bulunacak olsa, ucunu kesip kısalttığını dile getirmektedir.¹¹ Bu uygulamalarının gereği olarak Kelâbâzî (ö. 380/990), onun zühdü; "Dünyayı ister Müslüman, ister kâfir yesin, buna kişinin aldirmamasıdır."¹² şeklinde cevap verdiğiine işarette bulunmaktadır.

Hz. Ali ile Hz. Ömer arasında gerçekleşen bir sohbetten bahseden Serrâc, Hz. Ali'nin Peygamber Efendimize kavuşmak isteyenlerin yamalı gömlek giymelerini, ayakkabılarını onarmalarını, emellerini küçültmelerini ve karınlarını doyurmadan yemek yemelerini hatırlattığından bahsetmektedir.¹³

Tasavvufu edepten ibaret gören sûfiler, tasavvuftaki edep çizgisinin Hz. Ali ile temessül edildiğinden bahsederken, onun; "Hayır dört şeyde toplanmıştır:

⁸ Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, çev. Mahmud Ahmed Madi Ebu'l-Azaim & İsmail Ebu'l-Azaim, Dâru't-Turâsü'l-Arabî, Kahire 1974, s. 90; *Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1996, s. 160-161.

⁹ Hucvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 90; *Hakikat Bilgisi*, s. 161.

¹⁰ Serrâc, *el-Luma'*, s. 181.

¹¹ Hucvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 55.

¹² Ebu Bekir Muhammed el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. Mahmud Emin en-Nevevi, el-mektebetu'l-Ezheriyyetu li't-Turas, Kahire 1992, s. 110.

¹³ Serrâc, *el-Luma'*, s. 181.

Susmak, konuşmak, bakmak ve hareket. Allah'ın adı geçmeyen bir konuşma boştur. Tefekkürü olmayan bir susma unutkanlık ve dalgınlıktır. İbretle olmayan bakış gaflet, Allah'a kulluk için olmayan hareket kayıptır. Allah, konuşması zikir, susması fikir, nazarı ibret, hareketi ibadet olan kimseye rahmet etsin. İnsanlar böylelerinin elinden ve dilinden selamettedir."¹⁴ diyerek tasavvufta öngörülen edep çizgisinin Hz. Ali ile temellendirildiğini söylemişlerdir.

Hz. Ali'nin iman ve ahlak bütünlüğünü öngördüğünden bahseden Serrâc, konuyla ilgili olarak Hz. Ali'nin şu sözüne eserinde yer vermektedir: "İman; sabır, yakîn, adalet ve cihad temellerine dayanır." Nakledilen bu sözden sonra Hz. Ali'nin sabrı on makam üzere, yakîn, adalet ve cihadı da onar makam üzere anlattığından bahsetmektedir.¹⁵

"İmanda sabır, cesetteki baş hükmündedir"¹⁶ diyen Hz. Ali, başsız cesedin hiçbir önemi olmayacağı gibi sabırsız imanın da bir değerinin olamayacağına dikkat çekmiştir. Ona göre sabır, sürçme bilmeyen bir binektir.¹⁷

Hz. Ali'ye göre dünyada halkın efendileri cömertlerken, âhirette takva sahipleri olduğu tasavvuf kaynaklarında özellikle vurgulanmaktadır.¹⁸

Tasavvufî ahlâkta nümûne-i imtisali olarak gösterilen Hz. Ali, Kuşeyrî'nin *Risalesi*'nde diğergamlık ve hasbiliğin örneği olarak sunulmaktadır. Hizmetçisine birkaç defa seslenen Hz. Ali, hizmetçisinden ses çıkmayınca kalkıp yanına gider. Onu uzanmış halde bulur. Kendisine neden cevap vermediğini sorunca, hizmetçisi onu duyduğunu ama Hz. Ali'nin kendisini cezalandırmayacağından emin olduğu için ağırdan aldığını ve cevap vermekte gevşeklik gösterdiğini söyler. Hz. Ali ise "O halde git. Sen Allah için hürsün" diyerek onun hüsn-i niyetini boşa çıkartmadığını belirtmektedir.¹⁹ İmam Kuşeyrî bir başka rivayette ise Hz. Ali'yi bir gün ağlar halde gören bir yakınunun; "Ey müminlerin emiri! Sizi ağlatan nedir?" şeklindeki sorusuna onun; "Yedi günden beri evime kimse gelmedi. Korkarım ki Allah beni nazar-ı itibardan düşürmüştür" cevabını verdiğiinden bahsetmektedir.²⁰

"Murtazâ" lâkabıyla Hz. Ali'nin teslimiyete dikkat çeken Ümmî Sinan Hz, Ali'yi mürüvveti ve öncü şahsiyetiyle şu şekilde beyan kılmaktadır:

*Ey mürüvvet ma'deni sâhib-velâyet Murtazâ
V'ey Hudânın arslanı 'ayn-ı hidâyet Müriazâ.*²¹

¹⁴ Serrâc, *el-Luma'*, s.182.

¹⁵ Serrâc, *el-Luma'*, s. 180.

¹⁶ Ebu'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf*, haz. Ma'ruf Zerrik & Ali Abdulhamid Baltacı, Daru'l-Hayr, Beyrut 1993, s. 183.

¹⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 184.

¹⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 108.

¹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 244.

²⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 253.

²¹ Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s. 21.

4. Peygamber Efendimize Olan Kurbiyeti

Hz. Ali'yi "Peygamber damadı" olarak niteleyen Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487),

*Hâricîyem sevmesem damadını Peygamberim
Râfizîyem fark dersem Hayderi Fârûkdan.*²²

beytiyle Hz. Ali'yi sevmeyenlerin Hâricîlerden, onu sevmekle birlikte diğer halifelerden ayrı tutanların ise Râfîzîlerden sayılacağını, bu nedenle kendisinin bu her iki aşırı tutumdan uzak durduğunu dile getirmektedir.

Hz. Ali'yi "Hz. Peygamber'in nurundan vücuda gelen bir velî" olarak gören Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Allah'ın nurunu kabul etmek noktasında Allah'a en yakın olanın Hz. Peygamber'in hakikati olduğunu söyleyerek izah etmekte ve O'nun bu mazhariyet neticesinde "akl-ı evvel" olarak isimlendirildiğini dile getirmektedir. Yine İbnü'l-Arabî'ye göre Hz. Peygamber'e en yakın insan ise Ali b. Ebû Tâlib'dir ve o "Âlemin imâmı ve bütün velilerin sırrı"dır.²³

Hz. Ali'yi evliyanın beslendiği kaynak olarak tanıtan Ümmî Sinan, onun bizzat Peygamber Efendimiz tarafından terbiye edildiğini şu şekilde dile getirmektedir:

*Ol didi ben şeh-i ilmüm kapusudur Murtazâ
Eoliyâ ser-çeşmesin merdân iden Perverdigâr*²⁴

Dolayısıyla Hz. Ali sevgisinin ârif olan kimselerin gönüllerini güneş gibi aydınlattığından bahseden Ümmî Sinân, Hz. Ali'den uzak durmanın ise fasıkların kalbini karanlığa ve nifaka boğduğunu şu şekilde dile getirmektedir:

*Ârifin kalbine hubbün gün gibi virdi ziyâ
Fâsıkın gönline zulmet ü nifâkat Murtazâ.*²⁵

Hz. Ali'yi Allah Resulü'nün dostu olarak niteleyen Şeyh Galib, ona olan düşmanlığın Peygamber Efendimize tavır koymak anlamında olduğunu söylemekte ve onu cemal güneşinin mahı şeklinde niteleyip Murteza oluşunu şu şekilde dile getirmektedir:

*Ey pâdişeh-i men ene mevlâh Ali
Hûrşîd-i cemâl-i Ahmede mâh Ali*

²² Sema Aydemir, *Dede Ömer Rûşenî (Hayatı, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990, s. 187.

²³ Nihat Keklik, *İbn 'ül-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Fütûhât el-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 414.

²⁴ Bilgin, *Ümmi Sinan Divânı*, s. 38.

²⁵ Bilgin, *Ümmi Sinan Divânı*, s. 22.

*Bil râzî vü Murtazâ vü marzî kimdir
Va'llâh Aliyy u sümme bi'llâh Ali*²⁶

5. İlim Şehrinin Kapısı

Cüneyd-i Bağdâdî; "Eğer Hz. Ali gazvelerle meşgul olmasaydı, bu bizim ilmimize dair daha çok şeyler söylerdi. Çünkü o, Allah'ın kendisine ledünnî ilim verdiği insandı."²⁷ değerlendirmesinde bulunmakta, Hz. Peygamber'in onu "İlim şehrinin kapısı"²⁸ olarak tanıttığından bahsetmektedir. Sûfîler Hz. Ali'yi ashâb-ı kirâm içinde ince mânâlara, latif işaretlere, tevhid, marifet ve iman konusundaki veciz ibarelere sahip sahabe olarak görmektedirler.²⁹ Tasavvuf yolunda sûfîlerin pîri olarak kabul edilen Hz. Ali, ilimde ve muamelede tasavvuf erbabının öncüsü şeklinde görülmektedir.³⁰

Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'in ilim şehri ve Şâh-ı Necef olarak tanıtan Hayalî Bey, Hz. Ali'yi ilim şehrinin kapısı olarak nitelerken, kendisini de o kapının köpeği ve bekçisi şeklinde betimlemektedir:

*Nebî medîne-i ilm oldu bâbı Şâh-ı Necef
O dergehün itiyem ol kapuda derbânem.*³¹

Nev'î de onu ilim şehrinin kapısı olmakla şu şekilde yâd etmektedir:

*'İlme Nebî medîne 'Ali oldu ana bâb
Ol kapuya seg oldu niçe şâh-ı kâm-yâb*

*Çün 'ilm evine ol kapudan itmedi duhul
Her hâricî bilür mi nedür 'ilm ile kitâb.*³²

Hz. Ali'nin on sekiz bin âlemin sırrına mazhar olduğuna dikkat çeken Ahmed Sûzî (ö. 1246/1830), onun aynı zamanda ilm-i ledünne mazhariyetinden de bahsedip onun liva sahibi, velâyet menbaı, hakikat kâşifi, ledün ilminin ârifi ve yiğitlerin şâhı olduğuna şu beyitleriyle özlü bir şekilde dikkat çekmektedir:

*Menba-ı sırr-ı velâyet şâh-ı merdân yâ Ali
Kâşif-i remz-i hakikat nûr-ı îmân yâ Ali*

*İbn-i Amm-i Mustafâ'sın hem dahi sâhib-i livâ
Vâkıf-ı sırr-ı Hüddâ'sın şîr-i Yezdân yâ Ali*

²⁶ Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Divanı*, Ankara 1994, s. 443.

²⁷ Serrâc, *el-Luma'*, s. 179.

²⁸ Tirmizî, *Menâkıb* 20.

²⁹ Serrâc, *el-Luma'*, s. 179.

³⁰ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 89; *Hakikat Bilgisi*, s. 160.

³¹ Ali Nihad Tarlan, *Hayalî Bey Divanı*, İstanbul 1945, s. 280.

³² Nev'î, *Divan*, s. 185.

Onsekiz bin âlemin sırrına mazhar sen şehâ
Ârif-i ilm-i ledünnî sırr-ı Kur'ân yâ Ali

Lahmüke lahmî dedi şânında Fahr-i kâinât
Murtezâ vü müctebâ hem cânda cânân yâ Ali

Enbiyâlar mahremi hem evliyâlar serveri
Asfiyâ vü etkiyâya hükm-i burhân ya Ali.³³

6. Sûfilerin Nazarında Hz. Ali Kimliği

Sûfî şâirler şiirlerinde Hz. Ali'yi;

Güzel ahlâkın örneği,

İlahi lütuf ve keremin tecelligâhı,
Mürüvvet ve sehâvetin göstergesi,
İlim ve hikmet şehrinin kapısı,
Velayetin şahu,
Muttakilerin imamı,
İlim ve şecaat sahibi Şâh-ı merdân bir velî,³⁴
Keşer sakisi ve sevenlerinin ahiretteki şefaatchisi,
Hz. Peygamberle aynı nurdan yaratılmış isim,
İnsan suresinin inzaline sebep olan sima,³⁵
Fütüvvet eri,
Kahramanlık ve cesaretin timsali,

³³ Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Divanı*, Buruciye Yayınları, Sivas 2012, s. 22

³⁴ Hz. Ali'yi Şîr-i Yezdan sıfatıyla yâd eden Âdile Sultan Hz. Ali'nin ilim ve şecaat sahibi Şâh-ı merdân bir velî olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

*Haydar-ı Kerrâr-ı gâlib Şîr-i Yezdândır Ali
Sâhib ü ilm ü şecaat Şâh-ı merdân-ı velî*

(Lahmile lahmî) buyurdu Fahr-i 'âlem şânına
Vasf u kadri bulamaz bi-şübhe hadd ü intihâ. Bkz. Hikmet Özdemir, *Âdile Sultan Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 220.

³⁵ Hz. Ali'yi yâd ederken Ümmî Sinan şöyle seslenmektedir:

*Hak Resûli Fahr-i 'âlem nûr-î vâhiddir sana
Hel etâ geldi seniün şânında âyet Murtazâ.
Ol ki kudret kandilinde vâhidün min nûr iken
Cibri'ile mürşid oldun buldı rahat Murtazâ
Fehm olındı evvet âhur uyulan kimdür ne gam
Senden oldı isnâ 'aşer nev'-i imâmet Murtazâ
Senden irdi 'ârife 'ayne'l-yakîn hakka'l-yakîn
Evliyâlar serveri sâhib-emânet Murtazâ*

*Bâbî sensin cümle 'ilmin şehri şâh-ı Mustafâ
Kenz-i a'zâm kapusın buldı cemâ't Murtazâ. Bkz. Bilgin, Ümmî Sinan Dîvânı, s. 21.*

Allah'ın arslanı³⁶ olarak ele almışlardır. Bu minvalde Haydar, Haydar-ı Kerrâr, Kerrâr, Esedullâh, Fâtih-i Hayber,³⁷ Şîr-i Hudâ, Şîr-i Yezdan, Şîr-i merdân, Fâtih-i Hayber gibi sıfatlara şiiirlerinde yer verilmektedir.³⁸ Fehîm-i Kadîm divanında Hz. Ali'yi şehitlik defterinin ilk sayfası ve arslanı olarak nitelermekte ve onu şehitlerin önde gelenlerinden biri olarak ifade etmektedir:

*Haydar o gazanfer-i şehâdet
Ser-safha-i defter-i şehâdet.*³⁹

Leylâ Hanım (ö. 1263/1847) ise nat-ı Ali gazelinde Hz. Ali'yi her iki âlemde doğru yolu göstereceğini ve mahşer günü de güçsüzlerin yardımcısı olacağını ifade etmektedir:

*İki âlemde bize rah-nüimâ Haydardır
Rûz-ı mahşerde mu'în-i zu'afâ Haydardır.*⁴⁰

Leylâ Hanım Na't-ı Ali gazelinde, Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'nin evsafını şu şekilde dile getirmeye devam etmektedir:

*Ey fâtih-i Hayber Ali
V'ey melce-i ahkâr Ali
Kerrâr hem Hayder Ali
Mevlâ-yı her Kanber Ali
Ey sâki-i kevser Ali
Dâmâd-ı Peygamber Ali!*⁴¹

³⁶ Yunus Emre Hz. Ali'yi Allah'ın arslanı olarak nitelerken onun Peygamber Efendimizin katındaki yerini şu ifadelerle beyan kılmaktadır:

*Tanrı Arslanı Ali sağında Muhammedün
Hasan-ıla Hüseyin solunda Muhammedün.* Bkz. Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, c. II, s. 206.

³⁷ Hz. Ali'yi "Hayber Fatih-i" olarak vasfedilen Nigârî, Hayber'ın fethinde Hz. Ali'nin Kamus Kalesinin kapısını yerinden sökerek çıkardığını ve kapıyı kalkanı olarak kullandığını beyan kılmaktadır. Diğer sûfi şâirler gibi Nigârî de Hz. Ali'yi, "Fâtih-i Hayber", "Fâtih-i bâb-ı Hayber" ve "Hayber-güşa" gibi terkiplerle tanımlamıştır. Bir beytinde Nigârî, Hayber fatihi Hz. Ali'nin manevî desteğini aldığı sürece hiçbir güçlüğü kendisine mâni olamayacağını, hatta müşkilât fikrinin hatırından bile geçmeyeceğini şu şekilde ifade etmektedir:

*Hatırına gelmez fikr-i müşkilât
Zirâ zahirimdir Fâtih-i Hayber.*

***

*Dâdına yitsün 'Ali Şîr-i Hudâ-yı Celî
Fâtih-i Hayber velî katl iden Merhabî.* Bkz. Hamza Nigârî, *Dîvân*, haz. Azmi Bilgin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 121, 379.

³⁸ Yıldırım, "Türk Edebiyatında Hz. Ali", *Hz. Ali Sempozyumu*, s. 220-221.

³⁹ Tahir Uzgör, *Fehîm-i Kadîm Dîvânı Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991, s. 236.

⁴⁰ Mehmet Arslan, *Divan-ı Leyla Hanım*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 256.

⁴¹ Arslan, *Divan-ı Leyla Hanım*, s. 8-9.

Hz. Ali muhabbeti Leylâ Hanımı onun evlâdına da derin muhabbet beslemeye sevk etmekte ve ona göre Hz. Ali'nin evlâdına yaklaşan cehennem ateşinden uzak kalır:

*Leylâ o şahsa âteş-i dûzah ba'îd olur
Kim ki tekarrub eyleye evlâd-ı Hayder'e.*⁴²

Hz. Ali'nin şefaatinin önemseyen Âdile Sultan (ö. 1316/1899) *Divan*'ında Hz. Ali'nin mübarek elinden Kevser suyu içebilmeyi, bu dünyada süflî meyhanelerde sunulan şaraptan uzak durmakla mümkün görmektedir. Dünyada şarabı tercih edenlerin ise ahirette Kevser'den mahrum kalacaklarını şu şekilde ifade etmektedir:

*Eger dest-i Aliden kevseri nûş etmek istersen
Sakin meyhâne-i süflîde içme sûfiyâ hiç mey.*⁴³

Yozgatlı Fennî (ö. 1334/1918) hiç kimsenin Haydar-ı Kerrâr gibi olamayacağını şu şekilde ifade etmektedir:

*Gizli gerek ânın işi sakla yürekde sûzişi
Kuvvet-i servetle kişi Haydar-ı Kerrâr olamaz.*

*Fatih-i Bab-ı Hayber'e ya'ni Cenab-ı Haydar'a
Gönül veren o dilbere gayrılere yar olamaz*⁴⁴

Hz. Ali sevgisi ile dolu olan bir gönülde başka bir sevgiye yer kalmayacağını ifade eden Fennî bir ülkede iki sultanın barınması nasıl mümkün değilse, aynı şekilde Hz. Ali sevgisi ile dolu olan kalpte de mâsivâyaya yer olmadığını şu beytiyle dile getirmektedir:

*Sînede hubb-ı Ali var sen dur ey hubb-ı sivâ
Olamaz bir hittada sultân sultân üstüne.*⁴⁵

Hz. Ali'yi Şîr-i Hudâ olarak zikreden Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1371/1951), âli-abayı oluşturan beş kişi hakkı için Hz. Ali'nin kendisine iltifat etmesini istemektedir:

*Pençe-i âl-i abâ hakkıçün ey Şîr-i Hudâ
Kıl nevâzîş dest-i eltâfın ile bu çâkeri.*⁴⁶

⁴² Arslan, *Divan-ı Leyla Hanım*, s. 299.

⁴³ Özdemir, *Âdile Sultan Divanı*, s. 443.

⁴⁴ Yozgatlı Mehmed Saîd, *Fennî Divânı*, haz. Ali Şakir Ergin, Ankara 1996, s. 134.

⁴⁵ Mehmed Saîd, *Fennî Divânı*, s. 190.

⁴⁶ Mehmed Tâhir, *Divançe-i Tâhîr*, Dersâadet 1318, s. 41.

Yozgatlı Fennî ise Hayber kapısını açan ve bir lâkabı da Haydar olan Hz. Ali'ye bir kez gönül veren kişinin artık başka birine yâr olamayacağını ifade etmek suretiyle gönlünün bütünüyle Hz. Ali sevgisiyle dolu olduğunu dile getirmektedir:

*Fâtiḥ-i bâb-î Haybere ya'nî Cenâb-ı Haydere
Gönül veren o dilbere gayrılara yâr olamaz.⁴⁷*

Hulefâ-i Râşidîn'in dördüncüsü olan Hz. Ali'yi sûfî şairler "Emir",⁴⁸ "Emîrül-mü'minîn",⁴⁹ "İmâm" ve "Şah" nispetleriyle anmaktadırlar.

Hz. Ali'yi öncelikle "İmâm Ali" olarak zikreden Şeyyâd Hamza onun şeriat, mürüvvet ve sehâvet sahibi bir gazi olduğunu şu şekilde dile getirmektedir:

*İmâm Ali şerî'at hem mürüvvet sehâvet
Hem gazî'di hem cömerd şey li'llah yâ Muhammed⁵⁰*

Hz. Ali'nin velayetini ön plana çıkaran sûfiler onu şâh-ı velâyet olarak görmüşlerdir. Onu velayetin şâhı olarak görmelerinden dolayı kimi tarikatlar silsilelerini Hz. Ali'ye nispet etmişlerdir. Bu çerçevede Hz. Ali'yi "dâmâd-ı müstesna" ibaresiyle tanımlayan ve "Kiblem ebrû-yi Muhammed'dir, îmânım Murtazâ" ifadesiyle alevî-meşreb bir kişiliğe sahip olan Yenişehirli Avni Bey (ö. 1301/1883-4) Kerbelâ Vak'asını konu alan biri Farsça üç mersiye ile Âl-i Abâya derinden muhabbet besler. Şu dizelerinde de görüleceği üzere Hz. Ali'den hürmetle bahseder:

Avniyâ keştî-nişîn-i hubb-ı Al-i Hayder'im

*Bâb-ı ihsanında yoktur arz-ı hâle ihtiyâc
Avni-i bî-kes senin, ihsan senindir yâ Ali
Merhamet kıl pençe-i Al-i Abâ'nın aşkına
Avni-i şeydâ dahîlidir, senindir yâ Ali.⁵¹*

⁴⁷ Yıldırım, "Türk Edebiyatında Hz. Ali", *Hz. Ali Sempozyumu*, s. 235-238.

⁴⁸ Resûlullâh'a ümmet olmanın şerefinden bahseden Bağdatlı Rûhî (ö. 1012/1605, müminlerin emiri olan Hz. Ali'ye duyduğu muhabbeti gönlünde iman gibi taşıdığı şu şekilde ifade etmektedir:

Biz Rasûle ümmet on iki imama tâbiiz

*Sinede imânımız hubb-i emîri'l-mü'minîn. Bkz. Bağdatlı Rûhî, *Divan-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul 1287, s. 51.*

⁴⁹ Hz. Ali'nin müminlerin emiri oluşuna Aynî, beytinde şu ifadelerle işarette bulunmaktadır:

Sorarsan kim durur mevlâ-yı Aynî

Emîrül-mü'minîn Haydar Alidür. Bkz. Ahmet Mermer, Karamanlı Aynî ve Divânı. Ankara 1997, s. 95.

⁵⁰ Sadettin Buluç, "Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VII, sy. 1-2, İstanbul 1956, s. 14.

"A'lâ" iştikakını kullanan Hatâyî (ö. 930/1524) ise âlemde çok sayıda peygamber ve veli olduğunu ancak Hz. Ali'nin hepsinden üstün bir mevkide olduğunu şu şekilde dile getirmektedir:

*Yide gökde Haydar-ı Kerrâr sensin yâ Ali
Rûz-ı mahşer sâki-i ebrâr sensin yâ Ali*

*Hamsetü'l-eşbâh ohurlar adını yâ Bu'l-Hasan
İbn-i amm-i Ahmed-i Muhtar sensin yâ 'Ali*

*Çıhdı mi'râca Muhammed didi doksan min kelâm
Sırr-ı Hak hem mahrem-i esrâr sensin yâ 'Ali*

*Bendin aldun 'ifritün üç yüz ıldan sonra şâh
Deşt-i Erjende geçen Kerrâr sensin yâ 'Ali*

*Evoel ü âhirde İslâm dinini fâş eyleyen
Dîn-i hakkı eyleyen izhâr sensin yâ 'Ali*

*'Anterun başın kesen Hayber Kapusın koparan
Ceng içinde kâtil-i küffâr sensin yâ 'Ali*

*Lâ fetâ illâ 'Ali şânuna olmuşdur nüziül
Darb içinde sikke-i dinâr sensin yâ 'Ali*

*Evoel ü âhirde sensin bâtm ü zâhirde sen
'Akl-ı kâmil dâniş-i bisyâ sensin yâ 'Ali*

*Enbiyâlar mahremisin evliyalar bihteri
Gazilerün serveri ser-dâr sensin yâ 'Ali*

*Âdem-i hâkî henüz olmamış idi mâ u tîn
Bu cihan ehli yoh iken var sensin yâ 'Ali*

*Bu Hatâyî hastenün sensin murâd u maksadı
Handa bahsam görünen dîdâr sensin yâ 'Ali.⁵²*

⁵¹ M. Kayahan Özgül, *Yenişehirli Avnî Hayâtı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 42.

⁵² Şah İsmail, *Hatâyî Divanı*, haz. Muhsin Macit, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017, s. 251-252.

H. Ali'nin kutbiyetine dikkat çeken Bursa'lı Mahmud Lami Çelebi (ö. 937-38/1530-31), H. Ali'yi cömertlik kaynağı, vefa denizi, ilim güneşi, hikmet denizinin dalgıcı, Allah'ın kendisine bir sadeften H. Hasan ve H. Hüseyin gibi iki nadide inci verdiği evliyanın kutbu olarak tavsif edip bizlere şu şekilde seslenmektedir:

*Kân-ı sehâ vü bahr-ı vefâ âfitâb-ı ilm
Cüft-i Betül ü Şîr-î Hudâ kutb-ı evliya*

*Gavvâs-ı bahr-ı hikmetidi eyle ol vücûd
Kim bir sadeften iki güher virdi Hak ana*

*Ne Güher ki her biri rûşen çerâğ idi
Hem nûr-ı çeşm idi sana ey şem'i asfiyâ.⁵³*

Evliyânın kutbu olarak görülen H. Ali'nin keramet sahibi olduğundan bahseden Ümmî Sinan, onu keramet sahibi ve evliyanın serveri olarak görmekte himmetiyle dolu olan kadehin bütün âlemi hayran bıraktığını şu beytinde özellikle dikkat çekmektedir:

*Himmetin peymânesidür âlemi hayran iden
Ey velîler serveri sâhib-kerâmet Murtazâ⁵⁴*

H. Ali sevgisine sahip yakın dönem sûfîlerinden biri de Şeyh Halid (ö. 1348/1931) *Divanı*'nda H. Ali'ye seslenmekte ve ona karşı olan hissiyatını şu şekilde dile getirmektedir:

*El-emân geldim kapıña yâ aliyye'l-Mürtezâ
El-emân yâ Şâh-ı merdân ibn-i amm-i Mustafâ*

*Lahmüke lahmî buyurdu şânıña Fahr-i cihân
El-emân yâ şîr-i Yezdân sâhib-i seyf ü livâ*

*Ben ne mümkün vâsf-ı hâliñ bahs edem edip niyâz
El-emân Şâh-ı velâyet vâsıfıñdır hel etâ*

*Hak seniñ şânıñı a'lâ kıldı vâsfıñ kim bilir
El-emân verdi beşârat ol Habîb-i kibriyâ*

⁵³ H. Bilen Burmaoğlu, *Bursalı Lami'î Çelebi Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 40.

⁵⁴ Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Divânı (İnceleme-Metin)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s. 22.

*Menba'-ı bahr-i velâyet destgâr-i mü'minîn
El-emân eyle inâyet sâilim yâ Murtezâ*

*Bir Garîbim mekenim yok hem dahi oldum yetîm
El-emân kurbân yoluñda baş u cân cümle fedâ*

*Senden olmazsa inâyet âciz-i bîçâreñe
El-emân mümkün mü bulmak kapıñı bây u gedâ*

*İşte kaldım ben yabanda tut elimden yâ velî
El-emân sensiñ penâh-ı âcizân-ı bî-nevâ*

*Koyma bu nefsiñ elinde sen halâs et Hâlid' i
El-emân cûd u sehâvet menba'-ı lutf u atâ.⁵⁵*

Elmalılı Vâhib-i Ümmî Halvetî'ye (ö. 1005/1596) göre Hz. Ali; velâyet tahtının sırr-ı kemâli ve sırr-ı cemâlidir, Zülfikâr ile o velâyet tahtının sırr-ı celâlidir, vechinin âyînesinden zâtı görülen ve taze doğmuş ay gibi sırr-ı hilâlidir, ümmü'l-kitâbın veçhi olup tevhidin sırr-ı meâlidir.⁵⁶ Yine ona göre Hz. Ali; dört kitabı bilmeğe burhandır, velâyet tahtının içinde sultandır, Hak Taâlâ zâtının emrine fermandır, âşık-ı bî-çârenin derdine dermandır, Zât-ı Hak'dan gayrıdan üryandır, Allah'ın arslanı olup her derde dermandır, bî-nişân u lâ-mekân olan ilahi zâta hayrandır, akl-ı beşerin anlamadığı nutkun irfanıdır, gönlü âbâd eyleyen kutbu'l-irşâd ü velidir, nûr-ı Yezdân'dır, "Küntü kenz" in vuslatı sırrında insandır, tabiri olmayan şâh-ı merdândır, taze açılmış gül gibi handandır.⁵⁷ Bir başka gazelinde Hz. Ali'yi vafederken Vâhib-i Ümmî şu tespitlerde bulunmaktadır: Hz. Ali âşık-ı bî-çârelerin derdine dermandır, sâdik-ı bî-çârelerin nutkunda irfandır, evliyânın kutbudur, akrânı olmayan bir deryâ-yı ummândır, ilahi lutf ile ümmete olunan bir ihsândır, tevhidin manasının sırrına burhandır, bî-nişân u lâ-mekân sırrında pinhândır, Muhammed Mustafâ nûruyla yeksândır, velâyet tahtının vechinde sultandır. Hz. Ali'nin sevgisi Vâhib-i Ümmî'nin cisminde hakka'l-yakîn olarak muhkemdir, gizli değil o gün gibi Vâhib-i Ümmî'nin ruhunda ayândır. Vâhibî'ye göre Hz. Ali, sırr-ı ekber kenzinin miftahıdır. Yine Hz. Ali ona göre âriflerin dilinde söylenen bir destandır.⁵⁸

⁵⁵ Alim Yıldız, *Şeyh Halid Divanı*, Asitan yayıncılık, Sivas 2011, s. 219.

⁵⁶ Elmalılı Vâhib-i Ümmî Halvetî, *Divân-ı İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatcı & Ahmet Ögke, H Yayınları, Ankara 2012, 304/1-5, s. 352

⁵⁷ Elmalılı Vâhib-i Ümmî Halvetî, *Divân-ı İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatcı & Ahmet Ögke, H Yayınları, Ankara 2012, 306/1-11, s. 356

⁵⁸ Elmalılı Vâhib-i Ümmî Halvetî, *Divân-ı İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatcı & Ahmet Ögke, H Yayınları, Ankara 2012, 245/1-9, s. 290

Hz. Ali'ye takiyye isnadında bulunmayı akıl bozukluğunun son kertesini olarak gören İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), sözlerinin devamında sağlıklı bir aklın yaklaşık otuz senelik bir süre içinde kendinden önceki halifelere karşı olan buğzunu gizleyip bunun tersine bir hayat yaşayarak onlarla nifak üzere kurulmuş bir beraberliğinin olmasını doğru ve mümkün görmeyeceğini dile getirmektedir. Onun beyanıyla böylesi bir tutum, Allah'ın aslanı Hz. Ali'ye (k.v.) büyük bir zayıflık ve küçük düşürücü bir hile nispet etmek anlamına gelmektedir.⁵⁹ İmam-ı Rabbânî Hz. Ali'nin başlangıçta biat etmekte gecikmesini, şûraya davet edilmemesi olarak görmektedir. Hz. Ali'nin (k.v) şûrâya davet edilmemesinin sebebini ise musibetin ilk dehşetinin yaşandığı sırada ehli-beytin yanlarında kalarak onları teselli etmesi gibi bir maslahatın gözetilmesi olarak değerlendirmektedir. Sözlerinin devamında İmam-ı Rabbânî, sahabe arasında meydana gelen ihtilafların kaynağının nefsanî arzular olmadığına özellikle vurgu yapmaktadır. Ashâb-ı kiramın nefislerini tezkiye edilmiş, kurtulmuş ve "mutmainne" mertebesine ermiş olarak gören İmam-ı Rabbânî, onların yegâne arzu ve isteklerinin şeriata tâbi olmak olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan sahabe arasında ortaya çıkan böylesi ihtilafların dayanağını içtihat ve doğruyu açığa çıkartarak yüceltme çabası olarak gören İmam-ı Rabbânî, içtihat hata edene Allah katında bir derece, isabet edene ise on derece sevap olduğunu hatırlatır, bizlerin de dilini onlara eza ve cefa etmekten koruması ve hepsini hayır ile yâd etmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu hususta İmam-ı Şâfiî'nin (rh.a.) şu sözüne yer vermektedir: "Allah Teâlâ ellerimizi onların kanına bulaşmaktan korudu, o halde biz de dillerimizi onlara uzatmadan koruyalım!"⁶⁰

7. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Peygamber Efendimizin övgüsüne mazhar olan Hz. Ali tekke ve dergâhlarında öncelikli olarak dikkate alınmış ve tekke mensupları Hz. Ali'ye karşı güçlü bir muhabbet beslenmiştir. İslâm tasavvuf düşüncesini derinden etkileyen Hz. Ali'nin ilmi, ahlâkı, zühd ve takvası, kulluk hassasiyeti sûfiler tarafından örnek alınmasını beraberinde getirmiştir. Başta silsilesi Hz. Ali'ye dayanan tarikatlar olmak üzere genelde tüm tarikat erbabınca, Hz. Ali'ye "Şâh-ı Velâyet" ve "Sultân-ül-Evliyâ" lâkapları uygun görülmüştür.

Dillere destan cesaret, şecaat ve kahramanlığıyla, yoksulu, kimsesizi, güçsüzü korumanın en güzel örnekleri ve yardımseverliğiyle, el açıklığı ve cömertliğiyle, alçakgönüllülüğü ve hilmisiyle, kimsesizlere, fakirlere, yoksullara

⁵⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, İstanbul 2002, c. I, s. 159; trc. Talha Hakan Alp & Ömer Faruk Tokat & Ahmet Hamdi Yıldırım, Semerkand, 10. Baskı, İstanbul 2018, c. I, 360-361.

⁶⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, İstanbul 2002, c. I, s. 161; trc. Talha Hakan Alp & Ömer Faruk Tokat & Ahmet Hamdi Yıldırım, Semerkand, 10. Baskı, İstanbul 2018, c. I, 363.

ve yardıma muhtaç olanlara karşı şefkati, mütekebbir, zorba ve zalimlere karşı ise onurlu ve zorlu duruşuyla, öfkeyi yenmenin ve kendine hakimiyetin inanılmaz örnekleriyle, engin adaleti, derin hukuk bilgisi ve hikmet doluluğuyla, fedakârlığı, dürüstlüğü, güvenilirliği, takvası, ihlâsı, samimiyeti, şefkat ve merhametiyle, ilim, ahlâk, fazilet ve zahitliğiyle evliyanın serveri kabul edilmiştir. Tasavvuf kaynaklarında Hz. Ali, Allah'a ve Resulüne iman eden ve İslâm'a gönülden bağlanan bir mümin, beş vakit namazını kılan, Ramazan orucunu tutan, haccını eda eden ve İslâm'ın diğer temel ilkelerini uygulayan bir Müslüman, bir âbid, mütevazı bir hayatı, eşyaya kul köle olmaya tercih eden bir zahid, günlük evradını okuyan bir zâkir, birçok hususta herkesin fetvasına başvurduğu bir fakih, bir âlim, Allah yolunda ömrünün sonuna kadar cihad eden bir mücahid olarak tanıtılmaktadır. İlk iki halifenin özellikle fikhî ve ilmî meselelerde mutlaka fikrine başvurdukları ve Hz. Ömer'in şûra üyesi olarak seçtiği ve önemli konularda mutlaka fikrini aldığı bir âlim ve bir müçtehid olarak kabul edilmiştir. Söz söyleme sanatındaki ustalığı, zeka ve feraset sahibi oluşu onunla ilgili değerlendirmelerinin öne çıkan hususiyetleri olmuştur. Hz. Ali'nin fütüvveti ile ilgili yaşanmış örnekleri sunma çabasına bürünen sûfiler, *Cenknâme* türlerini vücuda getirmişlerdir. Cenknâmeler, tekke ve dergâhlarda, köy odalarında yoğun bir şekilde okunmuş, Hz. Ali'nin İslâm'ın yayılması için yaptığı mücadeleleri anlatan menkabeler, insanlarımızın zihin ve gönüllerine kazınmıştır. Bilhassa Anadolu Müslümanlarının cesaret, kahramanlık, fedakârlık ve vefakârlık gibi duyguların gelişmesinde bu menkabelerin tesiri büyük olmuştur. Sûfilerin düşünce dünyasında Hz. Ali, din ve imanla özdeşleşmiştir. Sûfiler onun ahlâkını örnek almak suretiyle örneklik sergilediklerini düşünmüşlerdir.

Bir iman cengâveri olan Hz. Ali Allah uğrunda savaştan Yeniçeri'ye, bütün Gazî'lere ve Alp'lere örnek olmuştur. Hz. Peygamber ve Hz. Ali neslinden gelen Seyyid Battal Gâzî, Anadolu'yu Müslümanlara açan yeşil sarıklı kahramanlardan birisi olmuştur. Hz. Ali'nin kahramanlığını anlatan; "Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr" metni, tekkelerde zevkle okunan Zülfikârname'lere "redif", Yeniçeri Ocağı'nın sancağına "sembol" olmuştur.

Hz. Ali'nin cesaret ve kahramanlığı, ahlâk ve fazileti Fütüvvet kavramıyla ifade edilir olmuştur. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mesnevî adlı eserinde, Hz. Ali'nin yüzüne tüküren düşmanını affetmesini tasvir ederken, fütüvvet ahlâkını uzun uzun açıklar.

Sûfî şairler Hz. Ali'nin faziletleri etrafında müstakil eserler ortaya koymuşlardır. "Na't-ı Ali" adıyla hazırlanan kasidelerde Hz. Ali'nin medhini gerçekleştirmişler, bu kasidelerde onun üstün özelliklerine yer vermişlerdir. Daha çok sûfî şairlerin hazırladığı na't-ı Ali kasidelerine örnek olarak Karamanlı Aynî (ö. 900/1494), Nevî (ö.1007/1599), Bağdadlı Rûhî (ö. 1014/1605-6), Şeyh

Galib (ö. 1213/1799), Leylâ Hanım (ö. 1263/1847) gibi tasavvufî neşveye sahip şairlerin kasidelerini zikredebiliriz. Hz. Ali'nin şahsiyeti yanında bineği düldül, kılıcı zülfikâr, hizmetkârı Kanber gibi onu hatırlatan değerler de sûfî şairlere ilham kaynağı olmuştur. Sûfî şairler "Düldül"ü daha çok güzelliğin, aşkın ve sanatkâr tabiatın remzi olarak zikrederken, "Zülfikâr"ı gamze ve ebrû gibi güzellik unsuru ve kalem ile sözün remzi olarak kullanmışlar, Hz. Ali'nin sadık dostu ve kölesi Kanber ise sadâkati yönüyle âşığın örneği olarak zikredilmiştir.

8. KAYNAKÇA

- Arslan, Mehmet, *Divan-ı Leyla Hanım*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Aydemir, Sema, *Dede Ömer Rûşenî (Hayatı, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990.
- Bağdatlı Rûhî, *Divan-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul 1287.
- Bilgin, Azmi, *Ümmi Sinan Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000.
- Buluç, Sadettin, "Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VII, sy. 1-2, İstanbul 1956, s. 1-16.
- Burmaoğlu, H. Bilen, *Bursalı Lami'î Çelebi Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Güneş, Mustafa, *Yozgatlı Hüznî Dîvânı (İnceleme-metin)*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2009.
- El-Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, *Keşfu'l-mahcûb*, çev. Mahmud Ahmed Madi Ebu'l-Azaim & İsmail Ebu'l-Azaim, Dâru't-Turâsü'l-Arabî, Kahire 1974.
- , *Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1996.
- Kalkışım, Muhsin, *Şeyh Gâlib Divanı*, Ankara 1994.
- Keklik, Nihat, *İbn'ül-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Fütûhât el-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- El-Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. Mahmud Emin en-Nevevi, el-mektebetu'l-Ezheriyyetu li't-Turas, Kahire 1992.
- El-Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim, *er-Risaletu'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf*, haz. Ma'ruf Zerrik & Ali Abdulhamid Baltacı, Daru'l-Hayr, Beyrut 1993.
- Mehmed Tâhir, *Divançe-i Tâhîr*, Dersâdet 1318.
- Mermer, Ahmet, *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*. Ankara 1997
- Nev'î, *Divan*, haz. Mertol Tulum & M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- Nigârî, Hamza, *Dîvân*, haz. Azmi Bilgin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Özdemir, Hikmet, *Âdile Sultan Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

- Özgül, M. Kayahan, *Yenişehirli Avnî Hayâtı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Serrâc, Ebu Nasr et-Tûsî, *el-Luma'*, thk. Abdulhalim Mahmud & Abdalbaki Sürur, Dâru'l-Kutubi'l-Hadise, Kahire 1960.
- Şah İsmail, *Hatâyî Divanı*, haz. Muhsin Macit, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.
- Tarlan, Ali Nihad, *Necatî Beg Divanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.
- , *Hayali Bey Divanı*, İstanbul 1945.
- Tatçı, Mustafa, *Yûnus Emre Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997
- Uzgör, Tahir, *Fehîm-i Kadîm Dîvânı Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991.
- Yıldıran Sarıkaya, Meliha, "Türk Edebiyatında Hz. Ali", *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu (8-10 Ekim 2004 Bursa)*, Bursa 2005, s. 213-241.
- Yıldız, Alim, *Ahmed Sûzî Divanı*, Buruciye Yayınları, Sivas 2012.
- Yozgatlı Mehmed Saîd, *Fennî Dîvânı*, haz. Ali Şakir Ergin, Ankara 1996.

BAZI TASAVVUF KLASİKLERİNDE HZ. ALİ'YLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCEYE KATKISI

Yüksel Göztepe*

Hicri ikinci asra kadar fazla yer tutmasa da genel itibariyle tasavvuf klasiklerine baktığımızda Hz. Ali'nin yeri diğer sahabeye göre daha özel bir konumda görünmektedir. İlk devir tasavvuf eserlerinde bazı terimlerinin daha iyi anlaşılmasında ve tarikatların silsilelerin teşekkülünde, Hz. Ali'nin konununun, fikir ve düşüncelerinin son derece önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Zira tarikatlar genelde zikir icralarına göre "Cehri" ve "Hafî" zikir şeklinde "Ruhânî" ve "Nefsânî" tarikatlar biçiminde iki sınıfa ayrılır. Cehrî zikir ic(a)ra eden grup nefsi tezkiye yapmak suretiyle seyr ü sülûkünü ikmâl ederken silsile yönüyle ekseriyet itibariyle Cüneyd-i Bağdadî (ö.297/909) vasıtasıyla Hz. Ali'ye dayanır. Nitekim Ebu Nasr Serrâc (ö.378/988), tasavvufî düşüncenin duayenlerinden kabul ettiği "Seyyidü't-tâife" ve "Sultânü'l-ârifin" lakaplarını kullandığı Cüneyd-i Bağdadî'den bahsettiği yerde, Hz. Ali'nin tasavvufî sahadaki önemine işâret ederek onun şu sözlerine yer verir: "Allah kendisinden râzı olsun. Emirü'l-mü'minin Hz. Ali, eğer harplerle meşgul olmasaydı bizim bu tasavvuf ilmimize dâir pek çok incelikleri bize öğretirdi. Çünkü o, kendisine ilm-i ledün verilmiş biriydi"¹. İlm-i ledün Kur'ân'da Hızır (a.s) gibi zatlara hâs kılınmış bir ilimdir: "Bir tarafımızdan ona bir ilim (ledün) öğretmiştik"² şeklindeki âyet-i kerimeyi de burada zikreder. Aynı zamanda Serrâc, bu hususta Hz. Ali'nin kalbini göstererek şöyle dediğini de nakleder: "İşte ilim burada keşke onu taşıyabilecek kimseleri bulabilsem." Ona göre Hz. Ali sahâbe arasında tevhid ve marifet konusunu anlatma ve açıklama hususunda özel bir yere sahipti.³ Bundan dolayı sahabe çözmekte zorlandığı bir problemi olduğu zaman Hz. Ali'ye sorarlar o da onların sorun ve sıkıntılarını çözerdi.⁴

Tasavvuf alanında klasik eser verenlerden Hucvârî (ö.465/1072 [?]) ise, Hz. Ali'nin kısa biyografisini anlattığı eserinde sûflerin yanındaki konumunu ifade

-
- Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
- ¹ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, *İslâm Tasavvufu*, Hazırlayan: H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, s.137.
  - ² Kehf 18/65.
  - ³ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, s.138.
  - ⁴ Ebu Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, s.138.

bakımından Cüneyd-i Bağdadî'nin: *"Usûlde ve belâda pirimiz Ali Murtaza'dır"*⁵ sözünü naklettikten sonra onun konumunu şöyle izah eder; *"İlimde ve muamelede tasavvuf yolunun İmamı Ali (r.a)'dır. Bu yolu tutanlar, tasavvuf yolu ile ilgili bilgilerle usûl derler, bu yolda belâyâ katlanmaya da muameleler, ismini verirler."*⁶

Hız. Mevlânâ, Hız. Ali (ra)'nin tasavvufî ekoller içerisindeki yerini göstermesi açısından hikmetli bir kısza nakleder. O, Hız. Ali'nin savaşta rakibini alt ettiği esnada hasmının yüzüne tükürmesi üzerine onu öldürmeyip bırakmasını delil getirerek şöyle der: *"İbadetteki ihlâsı Ali'den öğren, Tanrı aslanını hilelerden arınmış bil. Savaşta bir yığıttı, atletti, hemen kılıcını çekip üstüne saldırdı. O, her peygamberin, her velînin öğündüğü Ali'nin yüzüne tükürdü. Bir yüze tükürdü ki ay, secde yerinde o yüze secde eder."*⁷ Mevlânâ bu hikâyeyle nefisini ıslah etmiş insan-ı kâmilin bütün eylemlerinin Hakk'ın rızasını gözetme şeklinde olduğuna işaret eder. O, sûfilerin mürşidi konumdaki Hız. Ali'nin yaptığı bu mücadeleye biçimiyle nefisine hiçbir haz bırakmadığını ima eder. Hız. Ali, nefisine pay vermemeyi bizzat kendi uyguladığı gibi Şam'a komutan olarak tayin ettiği Surayh b. Hânî'yi de nefisine karşı dikkatli olması hususunda uyarmış ve ona şöyle nasihat etmiştir: *"Her sabah, her akşam Allah'tan kork, çekin; dünyanın seni aldatmasında sakın, hiçbir halde ondan gafil olma. Bil ki nefisini, istediği şeylerin çoğundan çekmezsen bu dilekler, seni pek çok zarara sokar. Nefisine engel ol, çek çevir onu; öfkelenince öfkene hâkim ol; al ayağının altına ez onu."* Benzer bir tavsiyesini de Mısır valisi Mâlikü'l-Eşter'e yapmıştır: *"Kendine temiz işleri zahire edin, en fazla sevdiğin azık, sence bu olsun. Hevâ ve hevesine hâkim ol, sana helâl olmayan şeyleri yapma; nefisini bunlara meylettirme, nefisini kötülükten alkoymak, sevdiğin yahut nefret ettiğin şeylerde ona hâkim olmak, ona insafla muâmelede bulunmaktır. Halka merhametle muâmeleyi kendine âdet et; onları sevmeyi, onlara lütfetmeyi huy edin..."*⁸ Tabi bu tavsiyeleri kişinin uygulayabilmesi için nefisini kontrol altına alması gerekir. Bu ise seyr-ü sülûk sürecinin tamamen nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi olduğu gerçeğini akla getirmektedir.

ZÜHD VE TAKVÂ

Zühhd ve takvâ sûfilerin üzerinde en fazla durduğu kavramların başında gelir. Zühhd kavramı Kur'an'da sadece Yusuf suresinde⁹ geçerken hadislerde

⁵ Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s.160.

⁶ Hucvirî'nin getirdiği bu yorumu yeterli bulmayan Süleyman Uludağ, konuyu izah sadedinde şunları söylemiştir: *"Bu yolun muameleleri, yani bilgilerin tatbikat alanına konulması, tümü ile bela çekmekten ibarettir."* Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s.160.

⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, Tercüme: Veled İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, c.1, s.308-314.

⁸ İhsan Süreyya Sırma, *İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1990, s.139.

⁹ Yusuf 12/20.

üzerinde çokça durulan bir terimdir. Takvâ ise hem Kur'an-ı Kerim'de ve hem de hadis-i şeriflerde üzerinde sıklıkla durulan terimlerdir. Bu iki kavram önemli ahlakî terimler olmalarından dolayı gerek sahabe gerekse tabiin bunların mahiyetini bilmek ve bizzat tatbik etmek arzusu içinde olduklarından Ali b. Ebû Tâlib (r.a)'e "Zühd nedir?" diye sorarlar. O da şu cevabı verir; "Dünyayı ister Müslüman ister gavur yesin, buna aldırمامandır."¹⁰ Yine bu hususta Hz. Ali'nin: "Kim dünyaya karşı zâhid olursa, Allah ona ta'allumsuz (okumaksızın) olarak öğretir, bir rehber olmaksızın doğru yola ulaştırır" sözü son derece anlamlıdır. Tasavvufî düşünce açısından da irşad edici bir niteliğe sahiptir.¹¹ Hz. Ali, zühd ve takvânın sadece mahiyetini açıklamayıp bizzat hayatında uygulayarak gösteren bir rehberdir. İşte bundan dolayı Hz. Ali giyim ve kuşamda son derece sade hareket eden bir kişiliğe sahiptir.¹² Onun zühdle ilgili sözlü ve uygulamalı tebliğ ve temsilleri olduğu gibi Kur'ân'da üstünlük ölçüsü kabul edilen takvâ üzerinde de durmuştur. O'nun "Dünyada insanların efendisi cömert olanlar, âhirette insanların efendisi takvâ sahibi bulunanlardır" ifadesiyle takvânın insanın maneviyatına katkısını vurguladığı görülmektedir.

Hz. Ali, insanların en çok aldandığı dünyalık karşısında takınması gereken tavrı bir rehberin para karşısındaki durumu ile izah etmiştir. Onun verdiği bilgiye göre o, bir gün paraların saklandığı hazinenin önünde durmuş ve: "Ey sarı ve beyaz (altın ve gümüş) dünyalıklar, gidin benden başkasını kandırın" demiştir. Hz. Ali, sadece sıradan sahabe ve tabiinden kimselere nasihat etmekle kalmamış aynı zamanda Hz. Ömer gibi yöneticilere de tavsiyede bulunmaktan geri durmamıştır. Nitekim O, Hz. Ömer'e şöyle demiştir: "Eğer dostuna kavuşmak istersen gömleğini yama, ayakkabını ta'mir et, emeline kısa tut, doymayacak kadar ye!"¹³ İşte bu ve benzeri tavsiyelerinden dolayı olsa gerek ki onun hakkında Hz. Ömer şöyle demiştir: "Ali olmasaydı Ömer helak olurdu."¹⁴

Hz. Ali'nin vefatından sonra onun hakkında söylenen şu ifadeler dikkat çekicidir: "Yemin olsun ki, Allah'ın oklarından birini kaybettiniz. O, Allah'ın emirlerine karşı gelmedi, Allah'ın malını çalmadı. Kur'ân'ın onun lehinde ve aleyhindeki hükümlerine uydu. Helali helal, haramı da haram bildi. Ta ki bu hasletleri onu güzel

¹⁰ Kelâbâzî, *Taarruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s.142; Şihâbüddîn Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif, Tasavvufun Esasları*, Hazırlayanlar: H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz, Erkam Yayınları, İstanbul 1993, s.601

¹¹ Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s.610.

¹² Hucvirî'nin naklettiğine göre Hz. Ali (r.a)'nin yenleri parmaklarına kadar ulaşan bir gömleği vardı. Yenleri bundan daha uzun olan bir gömlek yanında bulunacak olsa, ucunu keser ve kısaltırdı. Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s.125.

¹³ Serrâc, *el-Lüma'*, s. 139; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kâtü'l-Kulûb, Kalplerin Aziği*, Yayına Hazırlayan: Muharrem Tan, İz Yayıncılık, c.II, s.399.

¹⁴ Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, c.XXXIV, s.47.

cennet bahçelerine kavuşturdu."¹⁵ Yine bu dönemin ünlü simalarından biri olan ve Hz. Ali'yi ashabin en zâhidi olarak takdim ederken zühdün nitelikleri ile alakalı olarak kendi görüşünü dile getiren Süfyân-ı Sevrî (ö.161/778) şöyle demiştir: "Çok kadına sahip olmak dünyadan değildir. Çünkü sahabenin en zahidi olan Hz. Ali'nin bile dört eşi, dokuz câriyesi vardı."¹⁶ Zühd döneminin sonlarında vefat etmiş ve birçok sûfinin kâmil bir rehber olarak gördüğü Bişr-i Hâfi (ö.227/842) Hz. Ali hakkımda şunları söylemiştir: "Bir gece rüyada gördüğüm (Hz. Ali) Murtezâ'ya: "Yâ Emîre'l-mü'minîn! Bana nasihat et!" dedim. Dedi ki: "Rahman'dan sevap almaya tâlib olarak zenginlerin fakirlere şefkat göstermeleri ne hoştur! Bundan daha hoş olan, Hallâk-ı Cihân'ın keremine itimad ederek fakirlerin zenginlere karşı gururla davranmalarıdır."¹⁷ Zühd dönemin duayen şahsiyetleri kabul edilen Süfyan-ı Servî ve Bişr-i Hâfi'nin Hz. Ali'ye bakışları onun genel itibarıyla tasavvufi düşündeki yerini göstermektedir.

MARİFET ve YAKÎN

Seyr ü sülûkün gayesi sâlikin marifetullahı elde ederek insân-ı kâmil mertebesine ulaşmasıdır. Sûfiler, Allah'ı tanıdıkları kadar muhabbetlerinin artacağını, aşkların ziyadeleştiği oranda da Cemalullah tecellisine mazhar olacaklarını kabul ederler. İşin temelinde marifetullah bilgisi olduğuna inandıkları için onu iyice öğrenmek isterler. İşte bundan dolayı Cüneyd-i Bağdadî'ye bir kişi "Marifet nedir?" diye sorar. O da şöyle der: "Allah uludur, azameti ihata olunamaz. Büyüktür celâli idrak edilemez, diyerek sırrını bu iki kanaat arasında gidip gelmesi (hürmet ve heybet duyguları arasında dolaşması)dır." Hz. Ali'nin marifetle ilgili olarak bir soruya verdiği şu cevap da bu manaya gelmektedir. "Marifet, Allah konusunda kalbinde ne tasavvur edersen et, Hakk'ın onun zıddı olduğunu bilmektir. Hayret! Hayret! Hakk'ın hiçbir kimseden hazzı yoktur. (O kimseye muhtaç değildir, kimse onun mahiyetini bilemez.) Arif yoklukta dolaşan bir varlıktır. O'nu ifadeye sığdıramaz. Zira mahluk sonradan olan (mesbûk)dır, sonradan olan önce (sâbık)olanı nasıl ihata eder?"¹⁸ Cüneyd-i Bağdadî'nin ifadelerini kuvvetlendirmek için Hz. Ali'den naklettiği görüşlerin aynısını Hallac-ı Mansur'un (ö.309/922) *Kitab-ı Tavâsin* isimli eserinde görmekteyiz.¹⁹ Yine marifet kavramını izah etmede kullanılan yakîn ve kalb gözüyle görüş hadisesini ifade eden

¹⁵ Salih Çift, "Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali", *Hayatı Kişiliği ve Düşüncesiyle Hz. Ali Sempozyumu, 08-10 2004 Bursa*, 2005, s. 119; Ayrıca bk. Ali Sami en-Neşşir, *İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu Tercüme: Osman Tunç, İnsan Yayınları, İstanbul 1999*, s.66.

¹⁶ Ferîdüddin Attar, *Tezkiretü'l-evliyâ*, Tercüme: Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2002, s.232; Benzer ifadeleri için bk. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, c.II, s.428.

¹⁷ Attar, *Tezkiretü'l-evliyâ*, s.52.

¹⁸ Kelâbâzî, *Taarruf*, s.193.

¹⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitab'üt-Tavâsin*, Fatih Yayın Evi Matbaası, İstanbul 1976, s.143-147.

bilgileri başta Abdülkâdir-i Geylânî'nin *Fethu'r-Rabbanî* adlı eseri olmak üzere birçok sūfînin eserinde Hz. Ali'nin; "Perde açılıysaydı, yakînim artmazdı", "Görmediğim Allah'a kulluk etmem" ve "Rabbim, kalbimi gösterdi"²⁰ gibi ifadelerine yer vermeleri tasavvufi tecrübe açıdan son derece önemlidir. Hz. Ali'nin marifetle ilgili bu tanımları başta Hallâc-ı Mansûr olmak üzere ilahî aşk yaşamak isteyen ve onu tecrübe eden birçok sūfî için bir delil olmuştur. Hz. Ali, kişinin marifetinin bir düzeyi olan iman ışıık metaforuyla beyaz ve siyah renklerle şöyle ifade etmiştir: "İmân, kalpte beyaz bir ışııktır. İmân arttıkça kalbin beyazlığı artar. İmân kemâle erince kalp bembeyaz olur. Nifâk ise kalpte siyah bir ışııktır. Nifâk arttıkça kalbin siyahlığı artar. Nifâk kemâle erince kalp kapkara olur."²¹ Yine Hz. Ali kendisine sorulan "İman nedir?" sorusunu açıklarken marifetin boyutları kabul edilen yakîn kavramını imanın dört temelinden bir kabul ederek şunları söylemiştir: "İmân dört temel üstündedir: Sabır, yakîn, adâlet ve cihad" Sonra sabır on makâm üzere, ardından yakîn adâlet ve cihâdı aynı şekilde onar makâm üzere vasfetmiştir. Eğer bu rivâyet doğru ise ahvâl ve makâmât konusunda söz söyleyenlerin ilki Hz. Ali'dir."²² Serrâc, Hz. Ali'nin bu izahatından sadece marifet boyutu hakkında bilgi sahibi olmakla kalmıyor aynı zamanda tasavvufun en önemli kavramsal boyutunu teşkil eden hâller ve makâmaların ilk tasnifinin onun tarafından yapıldığı düşüncesine de ulaşmış olmaktadır.

Serrâc, Hızır ile Musa (as) arasında geçen ayetteki "Doğrusu sen benimle bulunmaya sabredemezsin"²³ ifadeden bazı insanların "Velâyetin nübüvvetten üstünlüğü"²⁴nü iddia ederek yanıldıklarını belirttikten sonra Hz. Ali'nin tasavvuftaki yerine işaret ederek şöyle demiştir: "Ashâb-ı kirâm içinde Emîru'l-mü'minîn Hz. Ali'nin ma'nâi işâret, lafzî tevâhid, ma'rîfet ve imân gibi hususlarda özel bir yeri, sūfilerden ehl-i hakâyık olanlarla ilgili güzel hasletleri vardır. Bunların hepsini zikredecek olursak kitap uzar. Sözüün uzamaması için bir bölümünü anlatarak iktifa edeceğiz. Bunlardan biri Hz. Ali'nin: "Rabbini ne ile tanıdım?" sorusuna verdiği cevaptır: "Bana kendisini tanıttığı şekilde hiçbir surete benzemeyen, duyularla idrâk olunamayan, insanlara uzaklık ve yakınlık konusunda bir kıyâs söz konusu olmayan bir şekilde tanıdım. O her şeyin üstündedir. O'nun önünde bir şey olduğu söylenemez. Eşyâya dâhildir ama bir şey gibi, ya da bireyden veya bir şeyin içinde ya da bir şeyle

²⁰ Abdülkâdir-i Geylânî, *Fethu'r-Rabbanî: İlahî Armağan*, Tercüme: Abdulkadir Akçiçek, Bahar Yayınları, İstanbul 1973, s.305.

²¹ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, s.138; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, c.III, s.434.

²² Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, s.138.

²³ Kehf 18/67.

²⁴ Geniş bilgi için bk. M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velayet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, c.IX, s.213-255; Kadir Özköse, "Tasavvufta Velâyet-Nübüvvet İlişkisi", *Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri*, 17-19 Ekim 2014, 2015, s.129-150.

değil. Böyle olan ve bundan başka türlü olmayan Allah'ı tesbih ederim." ²⁵ Hz. Ali'nin Allah'ı tanımakla ilgili buna benzer sözleri sûflerin yaşamış olduğu mistik tecrübelerine delil getirmede ve eserlerinde daha rahat ifade etmede büyük katkı sağlamıştır. Nitekim aynı ifadeleri Zunnûn-i Mısırî'de görmekteyiz. O, kendisine Rabbini ne ile tanıdın şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermiştir: "Rabbimi Rabbim ile tanıdım, Rabbim olmasaydı Rabbimi tanıyamazdım."²⁶

Yine tasavvuf klasiklerinin ekseriyetinde bulunan ve marifetin nasıl elde edilebileceğinin en hikemi ifade şekli; من عرف نفسه فقد عرف ربه "Kendini bilen Rabbini bilir veya Kendini tanıyan Rabbini tanımuştır"²⁷ ibaresi genelde Peygamber sözü olarak geçer. Oysa bu hadis Hz. Ali'nin sözüdür. Yani mevkuf hadistir. Hz. Ali'nin bu sözü başta Muhyiddin İbnü'l-Arabî olmak üzere birçok sûfiye eserlerinde özel bir bölüm açmalarına vesile olduğu gibi mistik tecrübelerini insanlara aktarmalarında da büyük kolaylıklar sağlamıştır. Nitekim Hz. Ali hakkında tasavvufi alanda en geniş çalışmayı yapanlardan biri olan Salih Çift'in şu tespiti önemlidir: "Marifet kavramını kullanmak suretiyle Hz. Ali'yi bu yönüyle öne çıkaran ilk isim Ebû Nasr Serrâc'dır. Ona göre Ali diğer bir kısım hasletleri yanında marifet konusundan da sûfler için güzel bir örnektir."²⁸ Yine tasavvuf klasiklerinde yoğun bir şekilde geçen "Allah'ı Allah ile tanıma" hususu Hucvirî'nin yaptığı nakle göre Hz. Ali'ye aittir. Hucvirî, bu marifet konusundaki ifadenin şöyle olduğunu nakletmiştir: "Müminlerin emiri Hz. Ali'ye marifetten sorulunca: "Allah'ı Allah ile tanıdım. Allah'tan başkasını da Allah'ın nuru ile tanıdım, demiştir."²⁹ Ancak şunu da belirtmeliyiz ki bu düşüncelerde sûflerin tamamen ittifak ettikleri de de söylenemez. Zira farklı görüşte olan mutasavvıflar da vardır. Örneğin; "Gazzâlî, Hz. Ali'nin özel bir ilme sahip olduğunu iddia edenlere cevaben, onun şöyle dediğini nakletmektedir: "Rasûl-i Ekrem bizim nezdimizde gizli bir sır bırakmamıştır. Ancak Allah Teâlâ'nın kuluna verdiği fehim ve anlayış, Kitab'ını anlama kabiliyeti vardır ki bu da öğrenmekle olmaz. Bu mesele ile alakalı olarak, Hz. Ali gibi olanların Allah'a yaklaşmak için gerekli olan ilimleri elde etme

²⁵ Ebû Nasr Serrâc, el-Lüma', s.137.

²⁶ Abdülkerim Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s.492.

²⁷ Hz. Peygamber'in (as) sözü şeklinde eserlerde zikredilen bu söz Keşfü'l-hafî'deki bilgilere göre İbn Teymiyye ve en-Nevevî'ye göre mevzu bir hadis olup mutasavvıflar arasında yaygınlık kazanmış kelam-ı kibardır. İbnü'l-Arabî'ye göre de rivayet yönünden sahih olmasa da keşifle sabittir. İsmail b. Muhammed Aclunî, Keşfü'l-Hafî, c.II, Beyrut 1985, s.344; Mevlânâ Celâleddin Rumî bu sözün Hz. Ali'ye ait bir söz olduğunu Fihî Mâ Fih adlı eserinde zikreder. Mevlânâ Celâleddin Rumî, Fihî Mâ Fih, Çeviren: Ahmed Avni Konuk, İstanbul 1994, s.54. Bu sözün aidiyetiyle ilgili geniş bilgi için bk. Muhittin Uysal, Tasavvuf Kültüründe Hadis, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s.512-524.

²⁸ Salih çift, a.g.s, s.142; Serrâc, el-Lüma', s.314.

²⁹ Hucvirî, Keşfü'l-mahcûb, s.399.

noktasında akıllarını kullandıklarını belirtmektedir.”³⁰ Bazı sûfilerde Ferîdüddin Attar’ın yaptığı gibi Hz. Ali’nin açıklamalarından ilham alarak dua ve münacatlarını daha ileri boyuta taşımışlardır. Hz. Ali; “İlahi ölümüne bir gün kala bile kalsa, bana tevbe ihsan et” demiştir. Halk dua edip: Allah’ım üç yerde imdadımıza yetiş: biri can çekişirken, ikincisi, mezarda, üçüncüsü kıyamette, diyor. Ben de diyorum ki; ilahî her zaman imdadıma yetiş”³¹

NAZAR VE FAKR

Sûfiler arasında en fazla telif eser verenlerden Abdurrahman Sülemî “Menahicü’l-Ârifin” adlı eserinde Sahabenin Allah Rasulü’nden istifadelerini manevî yükseliş ve amelde önde gitmelerini Resullah’ın nazarına bağlar. Ebu Bekir’in malının tamamını vermesini, Ömer’in malını yarısını infak etmesini ve Sad b. Vakkas’ın üçte birini vermesini Resüllah’ın nazarıyla ilişkilendirir.³² Her ne kadar Sülemî, eserinde Hz. Ali’yle ilgili pek bir şey söylemese de bu bakış açısıyla değerlendirdiğimizde Hz. Ali çocukluktan itibaren Resulün nazarı altında. Hucvirî’nin eserinde geçen şiir de Hz. Ali’nin (ra) manevi derecesini göstermesi açısından önemlidir. O şöyle diyor: “Üzerime mal zekâtı vacip olmuş değildir. Cömert zat üzerine hiç zekât farz olur mu?”³³ Bu şiiri dikkate aldığımızda Hz. Ali’nin üzerinde Hz. Peygamber’in nazarının ne kadar güçlü bir etki bıraktığını kavrayabiliriz. Zira tasavvuf da mürşidin nazarı son derece önemlidir. Başta Sülemî’nin ortaya koyduğu bu anlayış Mevlevilik, Nakşilik ve birçok tarikatta mürşidin müridine yönelişi ve nazarının devamlı olgunlaştırıcı bir olgu olarak takdim edilmiştir. Yunus Emre, Mevlânâ’nın kendi üzerine düşen nazarı için şöyle demiştir: “Mevlânâ Hüdavendigar biz nazar kılalı, Anın görklü nazarı gönlümüz aynasıdır.”³⁴ Yakın çağımızda da Necip Fazıl’ın şeyhine yazdığı, “Bana yakan gözlerle bir kerecik baktınız, Ruhuma büyük temel çivisini çaktınız”³⁵ şiir, bunun güzel örneklerinden biridir. Aynı yönden Serrâc, Sülemî’den önce, dört halifeyi dünya ile ilişkileri yönünden değerlendirenlerden biridir. Ona göre “Dünyâyı toptan terk edip sahip olduğu dünyâlıklarından so-

³⁰ Salih çift, a.g.s, s. 125; Bkz Gazzâlî İhya, III, s. 18. Ayrıca Hz. Ali hakkında daha geniş bilgi için bk. Salih Çift, “Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali”, *Hayatı Kişiliği ve Düşüncesiyle Hz. Ali Sempozyumu, 08-10 2004 Bursa*, 2005, s.117-148; aynı müellif, “Gazzâlî Öncesi Mutasavvıfların Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’le İlgili Görüşleri”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim)* 2005, c.V, Sayı: I, s.165-174.

³¹ Attar, *Tezkiretü’l-evliyâ*, s. 746.

³² Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Menahicü’l-Ârifin, Sülemî’nin Risaleleri*, Tercüme: Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s.7-10.

³³ Hucvirî, *Keşfü’l-mahcûb*, s. 455.

³⁴ Abdülbaki Gölpınar (Gölpınarlı), *Yunus Emre Divanı 1-2 Cilt*, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1943, s. 299; Cihan Okuyucu, “Hazret-i Mevlânâ ve Yunus’ta Fikir ve Ruh Akrabalığı”, *Keşkül-Hz. Pir Mevlânâ Muhammed Celâleddîn-i Rumî*, Sayı: XXXIII, Kış 2014, s.24.

³⁵ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1999, s.77.

yutlanarak fakr ve tecrîd yaygısı üzerine hiçbir bağı olmaksızın oturanların imamı Hz. Ebû Bekir'dir. Dünyanın birazın geçip birazını çoluk çocuğuna, akraba ve hak sahiplerine ayıranların imâmı Hz. Ömer'dir. Allah için mal biriktiren verdiğinde de; vermediğinde de; infak ettiğinde de Allah için hareket edenlerin imâmı Hz. Osman'dır. Dünya malını talep etmeyen ve istemeden gelen dünyâlığı reddedip ondan kaçanların önderi ise Ali b. Ebî Tâlib'dir."³⁶ Hz. Ali'nin, Peygamber nazarı ve terbiyesi altında yetiştiğinin ve dünyaya kıymet vermediğinin en güzel izahlarından birini Hucvirî yapar. Hz. Ali, kıyamete kadar gelecek zâhid ve sûfilerin Allah'a karşı nasıl bir halet-i ruhiyye içinde bulunulmaları gerektiğinin işaretlerini verir. Zira Hz. Ali'ye "En temiz kazanç nedir?" diye sorulduğunda -adeta- merkeze kalbi koyarak sûfliği zirvede yaşayan mutasavvıfların dönemindeki fakr halini açıkladıkları gibi tanımlayarak bu soruya cevap vermiştir. Sûfilere göre insanın en önce ele etmesi gereken şey saf bir niyet, ihlasın yanı sıra helal rızık ve fakr hali üzere bir hayat sürmektir. Hz. Ali, bu konuda kendisine sorulan soruyu şöyle izah etmiştir: "Allah'la kalbin gına halinde olması (yani gönül zenginliği)dir. (Gına billah, istiğna billah). Allah'la zengin olan hiçbir kalp, elinde dünyanın ve maddî şeylerin bulunmaması sebebiyle fakir hale gelmez, onu eline geçirmesi de kendisini neşelendirmez." Hz. Ali'nin bu izahını Hucvirî yorumlarken bu meselelerin asıl ve hakikatinin fakr ve safvetle ilgili olduğunu vurgulamıştır. Ona göre liyakatli kişiler bu türden ibarelerin hakikatlerine, işaretlerinin inceliklerine vâkıf olduklarından maddî boyuta değil manevî tarafa baktıkları için dünyalığın ellerinde bulunup bulunmaması onları pek etkilemiştir. Zira sûfiler taksimata değil de hakikatte verene, takdir edene bakarlar. Bundan dolayı bir şeyin varlığı onları sevindirmedeği gibi yokluğu da üzmez.³⁷

MUHASEBE VE HAŞYET

Kişinin kendini hesaba çekmesi sûfilerin en fazla dikkat ettikleri hususlardan biridir. Seyr ü sülûkte sâlikin merhale kat edebilmesi için çok hassas davranmayı kendine prensip haline getirmesi, hedefine ulaşması açısından son derece önemlidir. Hakikate ulaşmış mürşid-i kâmiller kesp ettikleri manevî payelerden kendisine gönül vermiş insanların da tecrübe edebilmesi amacıyla onlara gerek sözlü gerekse yazılı nasihatlerde bulunmuşlardır. Bazen de bizzat uygulamak suretiyle temsil ederek göstermişlerdir. Hz. Peygamber (sav) ashabına sohbet yapmak suretiyle İslam'ın inceliklerin anlatırken kendisi de öğrettiklerini yaşayıp temsil ederek ayetlerde geçtiği üzere "Üsve-i hasene" oldukları gibi O'nun talebesi konumundaki sahabe de aynı şekilde tabiine hocalık ve mürşitlik yapmışlardır. Bu yönüyle sahabe arasında en

³⁶ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, s. 139.

³⁷ Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 161

ileri seviyede bulunanlardan biri Hz. Ali'dir. O, başta tabiine ve onlar vasıtasıyla kıyamete kadar gelecek insanlara kâmil manada kendini gerçekleştirmenin nasıl olması gerektiğini gerek uygulayarak temsil etmekle gerekse nasihat ederek mürşitlik yapmak sureyle göstermiştir. Zira insanın kurtuluşu nasıl elde edeceğiyle ve kâmil bir kul olacağıyla ilgili birçok mürşidin tavsiyelerinden ilki, kişinin kendini devamlı hesaba çekip muhasebe etmesinin gerekliliği olmuştur. Bu mürşitlerden asırlar önce Hz. Ali, kişinin kıyamette Allah tarafından hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çekmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre insan ahirete intikal etmeden önce amelleri tartılmadan dünyadayken muhasebe yapmak suretiyle kıyamet hesabına hazırlanması esastır. Hz. Ali, Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmayacağını vurgulayarak muhasebe yapma, her nefes alışta kontrollü olma, zamanı en kıymetliye sarf etmenin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Aynı zamanda Allah'ın kullarının her halini de bildiğini insanın idrak etmesi ve gafletin kendisini kuşattığını fark etmesiyle Allah'a karşı görevlerini de idrak edeceğini vurgulamıştır.³⁸ Hz. Ali'nin işaret ettiği noktadan hareketle Sühreverdî, kişinin namaz vakitlerini gözetmesinin bir muhasebeyle gerçekleştiğini ve muhasebenin kişinin gönlüne başka şeyin girmesine engel olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda ona göre kişinin kalbindeki düğümleri, tövbe, güzel istiğfar çözmediği müddetçe ibadetleri gerçekleştiremez. Şeriata muhalif her sözün kişinin kalbinde manevî siyah bir leke meydana getireceğini böyle bir kalbin ibadetlere karşı engel teşkil edeceğinin vurgulamıştır. Bunun üstesinden gelmenin ise muhasebe ve doğruyu araştırıp yapmakla gerçekleşeceğine işaret etmiştir.³⁹ Nitekim bu hususta Hz. Ali, başta namaz olmak üzere Allah'ın emirlerine itaatte hassas davranmanın gerekliliğini salık verdiği gibi ibadetlerin nitelik yönüne de dikkat çekmiştir. Hz. Ali'nin ibadetleri hassasiyetle yerine getirmede nitelik üzerinde durduğu ve bizzat kendisi namaza kalktığında Allah'a karşı huşuundan dolayı bedenini titreme tuttuğu vücudundaki kılların diken diken olup elbisesinden çıktığı nakledilmiştir. Kendisine bu durumun ne olduğu sorulunca; *"Yerlerin ve göklerin taşmaktan âciz kaldıkları emanetin eda edilmesi vakti gelmiştir"*⁴⁰ dediği rivayet edilmiştir. Hucvirî, Hz. Ali'nin bu halet-i ruhiyesinin sûfilerin kitaplarında ele aldıkları vecd, heybet ve haşyet hallerine delil getirildiğini belirtmiştir.⁴¹

Sûfileri kemal mertebesinde ulaştıklarında Allah'tan gelen her şeye rıza göstermesi ve güzel görme halini yine Hz. Ali'nin tavsiyeleri arasında görüyoruz. O şöyle demiştir: *"Rıza yaygına oturan kimseye, Allah'tan hoşuna gitmeyen hiçbir şey gelmez. İstek (ve suâl) yaygısına oturan ise hiçbir şekilde Allah'tan razı ol-*

³⁸ Ebû Hafs Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s.595.

³⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 595.

⁴⁰ Ahzâb 33/72.

⁴¹ Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s.437

maz."⁴² Nitekim sûfîler arasında Hz. Peygamber sözü olarak kabul edilen şu ifadeyi de buna delil getirmişlerdir: "Allah'ın en sevdiği kulu, rızkına kanaat edip Allah'ın taksimatına razı olan fakirdir."⁴³ Hz. Ali'nin muhasebe, huşu, takvâ ve nefse hâkim olmadaki hususiyetlerini iyi bilen kölesinin ona karşı davranışı ibretlik bir hadisedir. Hz. Ali kendisine itaat etmeyen kölesini cezalandırmak yerine onu bağışlayıp özgür bırakması onun her yönüyle olgunluğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu olayda kölenin de efendisinin muhasebe üzere hareket etmeyeceğini, her eyleminde takvâ ile muamele edeceğini ve nefsinin bilen biri olması dolayısıyla da Allah'ın rızasını gözeterek karar vereceğini çok iyi bildiğini de anlıyoruz. ⁴⁴ Tabi bu gibi rivayetlerin başta tasavvufi çevre olmak üzere daha sonraki asırlarda gelen insân-ı kâmiller için güzel örnekler teşkil ettiği bir gerçektir.

TARİKAT ve FÜTÜVVET

Tarikat silsilelerin ekseriyeti Hz. Ali veya Hz. Ebu Bekir vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşır. Hz. Ali'nin sahip olduğu önemli mevki sebebiyle onun soyundan gelen on iki imamdan birinin tarikat silsilelerinde bulunması "*Silsiletü'z-zehab*" ismiyle anılması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda tarikatların kahır çoğunluğu Cüneyd-i Bağdadî vasıtasıyla Hz. Ali'ye dayanır.⁴⁵ Bazı tasavvufi eserlerde geçtiğine göre Hz. Peygamber Ebûbekir (ra)'a hafi zikir telkin etmiş, Hz. Ali'ye de cehrî zikir telkin etmiştir.⁴⁶ Son dönem tasavvuf kitaplarında ekseriyetle Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali'ye Hz. Peygamber'in (sav) zikir telkin ettiği geçerken bazılarında ise özellikle dört halifeye zikir talimi ettiği bilgisi yer almaktadır. Bu hususta Salih Çift, şunları söylemiştir: "*Tasavvuf düşüncesinde zaman içinde oluşan görüşlerden biri de Hz. Peygamber'in ilk dört halifenin her birine belli bir usulde zikir telkininde bulunduğuudur. Söz konusu zikir çeşitleri sırasıyla, Hz. Ebûbekir'e Siddıkiye, Hz. Ömer'e Kübreviye, Hz. Osman'a Nurbahşiye,*

⁴² Sühreverdî, *Avârîfü'l-Meârif*, s.624

⁴³ Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 575.

⁴⁴ Rivayet şöyledir: *Ali b. Ebu Talib (r.a.) bir Köleyi çağırması, fakat köle çağrıya cevap vermemişti. Hz. Ali çağırmasını ikinci ve üçüncü kere de tekrarladığı halde cevap alamayınca kalkmış, kölenin yanına gitmiş, köleyi yatar vaziyette görünce, «Ey zalim, sesimi duymadın mı?» demiş. Köle, «Evet, duydum», diye cevap vermiş. Hz. Ali, «Peki, cevap vermemene sebep ne idi? demiş «Nasil olsa beni cezalandırmazsın, diye ağır davrandım», deyince Hz. Ali, «Hadi git şuradan, seni Allah Teâlâ'nın rızası için Azâd ettim», demekten başka bir şey söylememişti. (İyiliğe iyilik her kişinin, kötülüğe iyilik er kişinin kârıdır.) Kuşeyrî, Risale, s.407.*

⁴⁵ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.234-235; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998, s.117, 118, 149; H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, s.320-322.

⁴⁶ Çift, "Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali", s.145; Gölpinarlı'ya göre bu rivayet sahih değildir: Abdülbaki Gölpinarlı, *100 soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1985, s.31, 102.

Hz. Ali'ye de Cehriye şeklinde adlandırılmaktadır." 47 Ancak şunu da belirtmeliyiz ki; her ne kadar ilk iki asırda Şia'nın aşırı Hz. Ali sevgisi nedeniyle bazı sûfler onun aşırı taraftarlarına pirim vermemek için tasavvufi düşündeki yerini bilmelerine rağmen onu fazla yermemişlerdir. Cüneyd-i Bağdadî'nin bir yönden hocası, çağdaşı Haris el Muhasibî de bunlardan biridir.48 Hz. Ali'nin ilk asırlarda neden ön plan çıkmadığıyla ilgili Salih Çift hocanın önemli tahlilleri mevcuttur. O, bu hususta şöyle bir analiz yapmıştır: "İlk iki yüz yıl içerisinde yaşayan zâhidlerin, Hz. Ali'ye önder olarak gördüklerine dair kesin bir delil yoktur. Bu manaya gelebilecek bir ifade yaklaşık iki yüz yıl sonra Cüneyd'in ağzından nakledilmiştir. Bunun sebepleri neler olabilir? Birincisi söz konusu döneme ait zâhidlerden bugüne kalan metin sayısı çok azdır. Bu itibarla onların kanaatlerini tam manasıyla tespit etmek zordur. İkincisi olarak da zâhid olarak nitelendirilen ilk dönem sûflerinin Peygamber dışında bir önder ya da rehber edinme kaygılarının bulunmadığı söylenebilir. Ayrıca ilk dönem zâhidleri Hz. Ali'yi mane'î yollarının öncüsü kimliğinden ziyade dinî konularda otorite olan ve esas itibarıyla siyasî bir makam olan hilafet noktasında kendisine haksızlık edilen bir lider olarak algılamaktaydılar."49

Gerek zühd mektepleri döneminde gerekse tasavvufî düşüncenin hâkim olduğu dönemde fütüvvet kavramı ele alındığında akla ilk gelen sahabe Hz. Ali'dir. "Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka da kılıç yoktur"50 ifadesi Hz. Ali'nin (ra) ailesi arasında kimsenin İslam'ı kabul etmediği bir zamanda çocuk yaşta Müslüman olması, Hz. Peygamber'in (as) hicreti esnasında ölümü göze alarak yatağına yatması, Bedir, Hendek ve Hayber'deki savaşlarda gösterdiği kahramanlığının yanı sıra nefis muhasebesi ve mücâhedesinde sergilediği örnek kişiliği böyle bir iltifata mazhar olmasına zemin hazırlamıştır.

Biz bu çalışmamızda Hz. Ali'nin tasavvufî düşüncenin izahında etkisini kısaca izah etmeye çalıştık. Çalışmanın sonunda Hz. Ali'nin bu düşüncelerin hepsini kucaklayacak kadar geniş bir çerçeveye sahip olan bir tavsiyesini nakletmekte fayda mülhaza ediyoruz. Hz. Ali'nin sûflere ne denli rehberlik ettiğini göstermesi açısından şimdiye kadar anlatılan bütün yönlerini kuşatacak şu nasihatı ile sözlerimizi noktalamak istiyoruz: "Hayrın tamamı dört şeyde dü-rüldü: Samt(susmak) nutk (konuşmak), nazar, hareket. Zikr-i ilâhî olmayan konuşma

47 Çift, "Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali", s.145; bk. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.201-202.

48 Abdülhalim Mahmud, *Muhâsibî; Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Tercüme: M. Beşir Eryarsoy, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s.125.

49 Salih Çift, "Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali", s. 120.

50 Gölpinarlı, *100 soruda Tasavvuf*, s. 118; Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998, s.157; Ali Bolat, *Melâmetîlik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.261, (Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bu eserin bk. s. 256-299.); Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutlar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004, s.262; H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.275.

boş sözdür. Fikir ve düşüncesiz susma ise sehv (hatâ)'dır. İbretle olmayan nazar (bakış) gaflettir. Allah'a kulluğa yönelmeyen hareket, fetret (gevşeme)'dir. Konuşması zikir, susması fikir, nazarı ibret, hareketi kulluk olan kişiye Allah rahmet etsin. İnsanlar, böylelerinin elinden ve dilinden selamette olurlar.”⁵¹

---

⁵¹ Serrâc, , *el-Lüma'*, s.139-140.

HZ. ALİ'NİN MİZAH ANLAYIŞI

Yusuf Doğan*

GİRİŞ

Hulefâ-i Râşidîn, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine; güler yüzüne ve yaptığı şakalaşmalarına¹ şahit olmuştur. Çünkü yerine göre O, sözlü ve fiilî şakalarını çocuk, genç, yetişkin ve ihtiyar herkese yapmıştır.² O'nu örnek alan Hz. Ali de yerine göre mizahi davranışlar göstermiştir.³

Hz. Ali'nin şakacı bir mizaca sahip bir şahsiyet olduğu aşağıda verilen örneklerde görülmüştür. Ancak onun bu mizacı aleyhine de kullanılmıştır. Bir rivayete göre, Hz. Ömer hasta yatağında iken Hz. Ali'nin hilafete getirilmesi konusu kendisine sorulmuş, verdiği cevapta onun şakacı bir mizaca sahip olduğunu belirtmiş ve hilafete gelmesi ile ilgili çekincesini şu cümlelerle ifade etmiştir: "وَأَلِيَّ عَلِيٌّ فَفِيهِ دُعَابَةٌ = Eğer Ali atanacak olursa onda şakacı bir mizaç vardır."⁴

* Prof. Dr. Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Hz. Peygamber yalan söze başvurmadan şaka yaptığını şu hadiste buyurmuştur: "Ben şaka yapmam, fakat sadece doğruyu söylerim." Bk. Buhârî, *Edebu'l-mufred*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, (Bab: 133, Hadis: 265), Beyrut 1410/1990, s. 89; Tirmizî, *Birr*, 57; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 92.

² Hz. Peygamber'in mizahı hakkında daha geniş bilgi için bk.: Yusuf Doğan, "Hz. Peygamber ve Mizah", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı: VII/2, Sivas 2004, s. 191-203.

³ Hz. Ebû Bekir'in mizah anlayışı hakkında daha geniş bilgi için bk. Yusuf Doğan, "Raşid Halifeler ve Nükte Anlayışları", *Nüşa Dergisi*, Ankara-Kış 2006, yıl VI, sayı 24, s. 95-112.

⁴ Seâlibî, *Hilâfetu's-Siddik ve'l-Fârûk (ra)*, Beyrut, 1418/1997, s. 387; el-Mâverdi, *Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, el-Ahkâmu's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, Beyrut, 1982, s. 11-12; Sivasi, Şemsüddin Ahmed, *Dört Büyük Halife*, İstanbul, 2005, s. 169. Ayrıca bk. <http://www.14masom.com/14masom/03/mktba3/book02/9.htm.htm>; <http://members.optushome.com.au/alfarook/html/06-05-04.htm>; <http://www.najaf.org/arabic/mustabsiroon/8/html/emamah11-21.htm>; <http://www.rafed.net/boks/tarikh/ashab-men-al-eyyam/13.html>.

el-Mâverdi'nin *el-Ahkâmu's-sultâniyye'*deki "ففيه دعابة" ibaresi, Ali Şafak tarafından "O henüz bu hususta acemidir" şeklinde yanlış tercüme edildiği kanaatindeyiz (Bk.: Bedir Yayınevi, İstanbul 1396/1976). Zira "دعابة = duâbe" kelimesinin Arapça'da acemi gibi anlamı olmadığı açıktır. Kelime "şakalaşma" anlamına gelmektedir. "دعابة = duâbe" kelimesi hakkında daha geniş bilgi için bk.: Halil b. Ahmed el-Ferâhidî *Kitâbu'l-Ayn*, neşr. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmîrîrâî, Beyrut 1408/1988 V, 51; el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve shâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-ilm, Beyrut 1404/198, I, 125; İbn Fâris, *Mu'cemu'l-luğa*, thk. Zubeyr Abdulmuhsin Sultân, Beyrut 1406/1986, II, 328; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğâ*, Beyrut, 1412, s. 188; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru sâder, Beyrut, 1414/1994, I, 375-376; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîb*, Beyrut 1415/1994, s. 107

Ancak Hz. Ömer'in bu sözleri daha sonra muhalifleri tarafından kötü amaçla kullanılmıştır. Abbâs Mahmûd el-Akkâd (ö. 1964), (özellikle Muâviye b. Ebî Süfyan (ö. 60/680' taraftarı olan) Amr b. Âs'ın (ö. 43/664)⁵ Suriye'de onun " فيه دُعَاةٌ شَدِيدَةٌ = çok şakacı" yani neredeyse onun komedyen olduğunu halka yaymaya çalıştığını, söylemiştir. el-Akkâd onun bu derece mizaha düşkün olduğunu gösteren hiçbir olaya rastlamadığını belirtmiş⁶ ve Hz. Ali hayatta iken bu iddialara verdiği cevabı şöyle nakletmiştir: "(Amr b. Âs'ı kastederek) İbn Nâbiğa'ya şaşarım! Şam halkı arasında benim şakacı olduğumu ve komedyenlik yaptığımı, insanlarla devamlı şakalaştığımı ve kadımlarla çok ilgilendiğimi yayıyor. Allah'a yemin olsun ki, o batıl ve insanı günaha sokan bir söz söylüyor. Sözlerin en kötüsü yalandır. Bu adam konuşuyor konuştuğu yalan, söz veriyor sözünden dönüyor, hem dilencilik yapıyor hem de cimrilik ediyor, ahdinden dönüyor ve sila-ı rahmi kesiyor ..... Allah'a yemin olsun ki, beni bu derece şakaca olmaktan ölümü hatırlamam ve onu da gerçeği söylemekten âhireti unutmamı engelliyor..."⁷

Hz. Ali'nin bir komedyen gibi şakacı olup olmadığı konusuna kendisi açıkça cevap vermekte ve bunların siyasi amaçlı olarak Amr b. As tarafından ileri sürülen iddialar olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Ali'nin hilafetten, yani idari işlerden uzak olduğu süre içerisinde ilimle meşgul olduğu ve öğrenci yetiştirdiği de belirtilmektedir.⁸ Bilindiği gibi bir eğitimcinin, öğrenciler sıkıldıklarında onları rahatlatmak için espri ve şaka yapması, vb. şeyler anlatması normal bir durumdur. Kanaatimizce Hz. Ali'nin öğrencilere bu tarz ders işlemesi, şakacı olduğu yönünde aleyhine şayia çıkmasına sebep olmuş olabilir.

1. Hz. Ali'nin Mizaha Bakışı

Hz. Ali'nin mizah anlayışı incelendiğinde iki farklı yaklaşım olduğu görülür. Birincisi, mizahın yasaklığını ifade eden görüşler; ikincisi ise mizahu teşvik eden sözler.

1.1. Mizahı Yasaklayan Görüşleri

Mizahın yasakladığı ilgili Hz. Ali'den gelen rivayetleri şöyle sıralayabiliriz:

"(Aşırı) Şaka yapan kimse aklıma zarar verir."⁹

⁵ Amr b. As özellikle Cemal Vak'ası'ndan sonra Hz. Osman'ın intikamını almak üzere Muâviye b. Ebî Süfyan'a katıldı ve ona büyük destek sağladı. Bk.: Ahmet Önkal, "Amr b. Âs" md., *DİA*, İstanbul 1991, III, 80.

⁶ el-Akkâd, *Mevsûa*, II, 75.

⁷ et-Tevhîdî, Ebû Hayân, *el-İmta ve'l-muânese*, s. 411, el-Akkâd, *Mevsûa*, III, 36, www.al-meshket.net/books.

⁸ Fayda, Mustafa, "Hulefây-ı Râşidîn" md., *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 335.

⁹ el-Ebşîhî, Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Mustadraf fi Külli Fennin Müstazrafın*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 754.

"Başkasından aktarsan bile güldürücü söz söylemekten sakın!"¹⁰

"Çok mizah ciddiyeti (vakarı) azaltır, kimin şakacı mizacı daha galip gelirse aklı fesada uğrar, kim çok şaka yaparsa ciddiyeti yok olur."¹¹

"Fazlaca mizah yapan kinden ve hafife alınmaktan kurtulamaz."¹²

Hz. Ali'nin bu sözlerini insan onurunu ayaklar altına alacak seviyesiz şakalarla ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü aşağıda mizahu teşvik bağlamında ri-vayetlerini ele aldık.

1.2. Mizahı Teşvik Eden Sözleri

Yukarıda da belirtildiği gibi Hz. Ali bir öğretmen olarak insan psikolojisi açısından konuya bakabileceğini düşünersek yasaklamak şöyle dursun, şu sözleri ile teşvik ettiğini belirtebiliriz: *"Bedenler yorulduğu gibi gönüller de yorulur, usanır. Kalplerinizi dinlendirin ve ona ulaşacak hikmet yollarını arayın."¹³* Yine aynı şekilde müminin güler yüzlü ve şakacı olmasının gereğini: *"Mümin şakacı ve güler yüzlü; münafik ise asık suratlı ve kızgındır",¹⁴* *"Şakacı olan kimse kibirden uzak olur"¹⁵* sözleriyle ifade eder. O İslami ve insani mizahın ölçüsünü şu tarihi sözyle belirtir: *"Sözdeki şaka yemeğe atılan tuz gibidir."¹⁶*

2. Hz. Ali'nin Hazırcevaplılığı ve Nükteli Cevapları

2.1. Hz. Ali ve Saygısız Vatandaş

Hz. Ali'nin önüne edepsiz, kaba ve küstah birisi gelerek:

-Neden Ebû Bekir'in ve Ömer'in halifelikleri esnasında halk hiçbir kavga, karışıklık, husumet ve cinayeti bilmezken Sen'in ve Osman'ın hilafeti zamanında bunların hepsini yaşadı, dedi.

Hz. Ali (gülerek):

-Zira ben ve Osman, Ebû Bekir'e ve Ömer'e yardımcı idik. Sen ve senin emsalin bana ve Osman'a yardımcı oldunuz, dedi.¹⁷

¹⁰ el-Ebşîhî, *el-Mustadraf*, s. 754.

¹¹ Muruvve, Yûsuf Ahmed, *Nevâdiru a'lâmi'l-fukâhe*, Dârû'z-zehrâ, Beyrut 1412/1991, s. 14-15.

¹² es-Seâlibî, *el-Îcâz ve'l-Î'câz*, Beyrût, 1412/1992, s. 24.

¹³ İbn Abdîrabbih, Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî el-Endelusî, *el-İkdu'l-ferîd*, thk. Ahmed Emîn, İbrâhî-el-Ebyârî, Abdusselâm M. Hârûn, Dârû'lkutubî'l-arabî, Kahire, ty., VI, 401; Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdilvehhâb, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire 1395/1975, IV, 1-2; İbnu'l-Cevzî, Ebû Muhammed (Ebu'l-Mehâsin) Muhyiddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Ali et-Teymî el-Bekrî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, Dârû'l-kutubî'l-ilmîyye, Beyrut 1405/1985, s. 6 -7.

¹⁴ Muruvve, *Nevâdir*, s. 15.

¹⁵ el-Husrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Temîm el-Ensârî, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulah ve'n-nevâdir*, thk. Rehâb Hıdırî, Dârû'l-menâhil, Beyrut, 1413/1993, s. 51.

¹⁶ Ma'rûf, Nâyif Mahmûd, *Tarâif ve nevâdir min uyûni't-turâsi'l-Arabî*, Beyrut, 1412/1992, I, 9.

¹⁷ Lamî Zâde, *Latîfeler*, haz. Yaşar Çalışkan, İstanbul, 1994, s. 43.

Hız. Ali verdiği cevapla bu şahsa bir taraftan iyi bir vatandaşın örneğini, diğer taraftan da dolaylı olarak bu yaşanan olumsuzluklara bu şahıs gibilerinin sebep olduğunu anlatmak istemiştir. Adeta ona ders vermiştir.

2.2. Hız. Ali ve Yahudi Topluluk

Bir gün Hız. Ali'nin meclisinde, Yahudilerden bir cemaat gelip:

-Ey Müslümanların halifesi! Ne oldu size ki, Nebinizin ölümünden sonra aradan on-on beş yıl geçmeden birbirinize düştünüz, her türlü entrikayla birbirinizin kanunu akıttınız? dedikleri ve bunun üzerine Hız. Ali (gölerek) onlara şu anlamlı cevap verdiği ifade edilmektedir:

*-Ey Yahudi cemaati! Size de ne olmuştu da henüz Nil nehrinden çıkan ayağınız kurumamıştı ki, bir taifeyi (gurubu) mücevher putlara taparken görüp, şöyle dediniz: "Ya Musa, bizim için o putlara tapan kavmin ilahları gibi bir ilah yap."*¹⁸

Yukarıda zikredilen olaydaki şahıs gibi benzer edepsizliği Yahudi topluluğu yapmıştır. Ancak Hız. Ali Yahudilerin Hız. Musa'ya daha kötüsünü yaptıklarını, hatta şirke düştüklerini hatırlatarak çok yerinde susturucu bir cevap vermiştir.

2.3. Hız. Ali ve Çarşı Esnafı

Hız. Ali'nin bir gün çarşıya geldiği, esnafa selam verdiği, onlardan (muhtemelen muhalif olan) bir grubun Hız. Ali'yi görünce Farsça karnı büyük anlamına¹⁹ gelen bir cümle söylediği ve bu söz Hız. Ali'ye iletilince onun karnını kastederek nükteli bir şekilde şöyle cevap verdiği rivayet edilir: *"Üst tarafı ilim, alt tarafı yemek (dolu)"*.²⁰

Hız. Ali bu cevabı ile insanları görünüşüne göre değerlendirmenin yanlışlığını kendi şahsını göstererek ifade etmiştir.

2.4. Hız. Ali ve Uzun Elbiseli Şahıs

Hız. Ali'nin bir gün elbisesi çok uzun bir şahsa: *"Be adam! şu elbiseni kısalt"* dediđi²¹ ve sözlerini secđli olarak şöyle devam ettirdiği: *"فإنه أبقی وأبقى وأبقى..."* (feinnehu ebka ve enka ve etka) = *O zaman elbisen daha uzun ömürlü, daha temiz, takoaya daha uygun olur..."* rivayet edilir.

Hız. Peygamber döneminde uzun elbise giymek adet olarak kibirlilik alameti sayılmış ve bu yasaklanmıştır.²² Böylece uzun elbise giymemek müt-

¹⁸ Mahmüd Ali, "Kutüfu bâsime min hadâiki'l-fukâhe, *el-Va'yu'l-İslâmî*, sayı 410, Kuveyt 1420/2000, s. 42; Lamiî Zâde, *Latîfeler*, s. 43-44.

¹⁹ Kaynaklarda da Hız. Ali'nin göbekli olduğu geçmektedir. Bk. Yahyâ b. Ebî Bekr el-Amirî el-Yemenî, *er-Riyâdu'l-Müstetâbe*, Beyrût 1409/1988, s. 168.

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, III, tahk. İhsân Abbâs, Beyrût 1405/1985, s. 27.

²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 27.

²² Buhârî, *Libâs*, 1, 2, 5; Müslim, *Libâs*, 42, 43-46, 48; Ebû Dâvûd, *Libâs*, 25-27; Tirmizî, *Libâs*, 8, 9; İbn Mâce, *Libâs*, 6, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 10, 32, 42, 44, 46, III, 5, 44, 97.

taklîğin alâmeti olarak kabul edilmiştir. Hz. Ali de nükteli ve secili bir şekilde şahsın uzun elbise giymesinin kibirlenme alâmeti sayılacağını belirtmiştir.

2.5. Hz. Ali'nin Kendisini Öven Şahsa Cevabı

Bir defasında bir şahıs Hz. Ali'yi aşırı derecede övünce ona şöyle cevap verdiği rivayet edilir:

“أنا دون ما تقول وفوق ما في نفسك = Ben söylediğin kadar değilim, ancak aklından geçenden daha iyiyim.”²³

Hz. Ali bu hazır cevabı ile insanları aşırı bir şekilde övmenin yanlışlığını belirtmek istemiştir.

2.6. Hz. Ali'yi Güldüren Komiklik

Hz. Ali'nin en çok sevdiği şeylerden birisi de çocuklarla şakalaşmaktı. Benî Kelb (Köpek Oğulları) kabilesinden bir kadının zeki bir kız çocuğu vardı ve annesi onu camiye getirirdi. Ashabın ona “*Dayıların kim*” diye sorduklarında o çocuğun köpek gibi havlayarak (Kelb ‘Köpek’ kabilesini kastederek) cevap vermesi, Hz. Ali'nin hoşuna giderdi.²⁴

Bu olayda çocuğun mizah tekniklerinden kişileştirmeyi²⁵ kullanarak Hz. Ali'yi güldürdüğü görülmektedir.

3. Hz. Ali'ye Nispet Edilen Fıkra

Nasrettin Hoca gibi nüktedanlara onların yaşamadığı fıkralar nispet edildiği öteden beri bilinmektedir. Aynı şekilde sosyal medyada rastladığımız bir fıkra Hz. Ali'ye nispet edilmiştir. Fıkra şöyledir: Bir gün Hz. Peygamber Hz. Ali ile beraber kahvaltı etmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in yüzünde bir gülümseme vardır. Hissettirmeden, yediği zeytinlerin çekirdeklerini Hz. Ali'nin önüne yığar. Sonunda Hz. Ali'ye önündeki zeytin çekirdeklerini göstererek:

- “Ey Ali! ne kadar da çok zeytin yemişsin!” der.

Hz. Ali, son derece ciddi bir şekilde şöyle cevap verir.

- “Evet, ey Allah'ın elçisi! Fakat siz de çekirdekleriyle beraber yemişsiniz. Baksanıza önünüzde hiç çekirdek yok.”²⁶

²³ el-Câhîz, Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Beyrut, 1414/1993, I, 442, 555. Ayrıca bk. Sallâbi, Ali Muhammed, *Siretu Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib Şahsiyyetuh ve Asruh*, Muessese-tu Ikra', Kahire 1426/2006, s. 273.

²⁴ el-Akkâd, *Mevsûa*, III, 165.

²⁵ Koestler, Arthur, *Mizah Yaratma Eylemi*, çev. Sevinç Kabakçoğlu-Özcan Kabakçoğlu, İris Yay., İstanbul 1997, s. 45.

²⁶ <http://www.resulullah.org/sakaci?nocache=1> erişim tarihi: 02.10.2109. Bu sitede kaynak “Afzalur Rahman, Siret Ansiklopedisi, I/83” olarak gösterilmiştir. Ancak ilgili kaynağın verilen sayfa ve devamındaki sayfalarda Hz. Peygamber'in yaptığı şakalara yer verilirken bu şakaya

Bu olay hadis kitaplarında geçmemektedir. Bu fıkranın benzerine yer veren Ebu'l-Berekât el-Gazzî'ye göre bu şakalaşma kendini bilmez iki kişi arasında geçmiştir. el-Gazzî olayı şöyle anlatır: Birbirlerine hasım (yani devamlı birbirlerine hakaret eden/söven) iki şahıs ileri gelenlerin sofrasında bir araya gelirler. Onlara hurma ikram edilir. Onlardan birisi hurma yedikçe çekirdeklerini diğerinin önüne (fark ettirmeden) o kadar fazla koydu ki sofrada bulunanların hiçbirisinin önünde olmayacak kadar hurma çekirdeği birikir. Hurma çekirdeklerini koyan kişi ev sahibine "Efendim! Falan burada bulunanların yediğinden daha fazla ne kadar da hurma yedi!" der. Bu sefer diğer şahıs "Allah iyiliğini versin, ben o şahsın dediği gibi çokça hurma yedim. Ancak bu ahmak hurmaları çekirdekleriyle beraber yedi" deyince orada bulunanların hepsi güler ve diğer şahıs da yaptığından utanır.²⁷

SONUÇ

Hız. Peygamber dâhil olmak üzere Hulefâ-i Râşidîn Müslümanların her yönüyle örnek alabileceği şahsiyetler olarak görülmüş hatta yerine göre insanüstü görenler bile olmuştur. Sanki tüm hayatları ciddi ve ibadet halinde geçmiş gibi bir algı oluşmuştur. Hâlbuki onlar evlenmişler, çocuk sahibi olmuşlar ve toplum içerisinde yaşamışlar, normal insanlar gibi üzölmüşler, sevinmişler ve birbirleriyle şakalaşmışlardır. Hız. Peygamber başta olmak üzere Hulefâ-i Râşidîn'den Hız. Ali de şakalaşmıştır. Çünkü hala bazı kesimler onu insanüstü varlık olarak görmeye devam etmişlerdir. Zira O bir eğitimci olarak öğrencilerini rahatlatmak için yaptığı espriler de yapmıştır. Ancak bu durum muhatapları tarafından aleyhine kullanılmıştır. Yine verilen rivayetlerde O yerine göre kendisine karşı gelenlere ve art niyetli farklı din mensuplarına susturucu cevaplar vermiş ve komik durumlar karşısında da gülmüştür. Ancak bu kısa çalışmada konunun yeterli derecede ele alınmadığı ve Hız. Ali'nin hayatı, sözleri ve tavırları iyice incelendiğinde konunun daha iyi aydınlığa kavuşacağı kanaatindeyiz. Bundan dolayı araştırmacılara konunun yeniden ele alınmasını tavsiye ediyoruz.

KAYNAKÇA

Afzalur Rahman, *Siret Ansiklopedisi*, terc. kurulu: Yusuf Balcı ve diğ., Yeni Şafak Yay., İstanbul 1996.

yer verilmemiştir. Bk. Afzalur Rahman, *Siret Ansiklopedisi*, terc. Kurulu: Yusuf Balcı ve diğ., Yeni Şafak Yay., İstanbul 1996, I, 83-84

²⁷ el-Gazzî, Bedruddîn Muhammed, *Risâle Âdâb'u'l-Muâkele*, thk. Omer Mâsâ Bâşâ, Matbûâtu Mecmei'l-luğati'l-Arabiyye bi Dimaşk, Dimaşk 1387/1967, s. 9. El-Belâzurî benzer bir olayın es-Samme ve Sa'lebe arasında geçtiğini anlatmaktadır. Bk. Ahmed b. Yahyâ b. Câbir e-Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, thk. Suheyl Zekkâr – Riyâd Zınlî, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1417/1996, XII, 113-114.

- el-Akkâd, Abbâs Mahmûd, *Mevsûtau Abbâs Mahmûd el-Akkâd*, el-Mektebetu'l-asriyye, Beyrut, ty.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul, 1401/1981
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr – Riyâd Zı-
rıklî, Dâru'l-fikr, Beyrut 1417/1996.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1401/1981.
- _____, *Edebu'l-mufred*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, (Bab: 133, Hadis: 265),
Beyrut 1410/1990.
- el-Câhiz, Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, Beyrut 1414/1993.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâhu'l-Arabiyye*, thk.
Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-ilm, Beyrut 1404/198.
- Doğan, Yusuf, "Hz. Peygamber ve Mizah", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı:
VII/2, Sivas 2004, s. 191-203.
- _____, "Raşid Halifeler ve Nükte Anlayışları", *Nüşa Dergisi*, Ankara-Kış 2006,
yıl VI, sayı 24, s. 95-112.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Çağrı Yay., İstanbul
1401/1981.
- el-Ferâhidî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, neşr. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-
Sâmîrrâî, Beyrut 1408/1988. Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut, 1415/1994,
s. 107
- el-Gazzî, Bedruddîn Muhammed, *Risâle Âdâb'u'l-Muâkele*, thk. Omer Mûsâ Bâşâ,
Matbûâtu Mecmei'l-luğati'l-Arabiyye bi Dimaşk, Dimaşk 1387/1967.
- el-Husrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Temîm el-Ensârî, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulah ve'n-
nevâdir*, thk. Rehâb Hidirî, Dâru'l-menâhil, Beyrut 1413/1993.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî el-Endelusî,
el-İkdu'l-ferîd, thk. Ahmed Emîn, İbrâhî-el-Ebyârî, Abdusselâm M. Hârûn,
Dâru'lkutubi'l-arabî, Kahire, ty.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû Muhammed (Ebu'l-Mehâsin) Muhyiddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b.
Ali et-Teymî el-Bekrî, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye,
Beyrut 1405/1985,
- İbn Fâris, *Mu'cemu'l-luğa*, thk. Zubeyr Abdulmuhsin Sultân, Beyrut 1406/1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sunenu İbn Mâce*, Çağrı Yay.,
İstanbul 1401/1981.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, III, tahk. İhsân Abbâs, Beyrût, 1405/1985.
- Koestler, Arthur, *Mizah Yaratma Eylemi*, çev. Sevinç Kabakçoğlu-Özcan Kabakçoğlu,
İris Yay., İstanbul 1997.
- Lamî Zâde, *Latîfeler*, Haz. Yaşar Çalışkan, İstanbul 1994.
- Mahmûd Ali, "Kutûfun bâsime min hadâiki'l-fukâhe, *el-Va'yu'l-İslâmî*, sayı 410, Ku-
veyt, 1420/2000, s. 42.
- Ma'rûf, Nâyif Mahmûd, *Tarâif ve nevâdir min uyûni't-turâsi'l-Arabî*, Beyrut 1412/1992.

- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmu's-sultâniyye ve'l-vilâyâtu'd-dîniyye*, Beyrut 1982 (terc. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul 1396/1976).
- Muruvve, Yûsuf Ahmed, *Nevâdiru a'lâmi'l-fukâhe*, Dâru'z-zehrâ, Beyrut 1412/1991.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuraşî, *Câmi'us-sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1401/1981.
- Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdilvehhâb, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire 1395/1975.
- Önkal, Ahmet, "Amr b. Âs" md., *DİA*, İstanbul 1991, III, 79-81.
- Sallâbi, Ali Muhammed, *Sîretu Emîri'l-Mü'minîn Ali b.. Ebî Tâlib Şahsiyyetuh ve Asruh*, Muessesetu Ikra', Kahire 1426/2006.
- Seâlibî, Abdülazîz, *Hilâfetu's-Siddîk ve'l-Fârûk (ra)*, Beyrut 1418/1997.
- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-İcâz ve'l-İ'câz*, Beyrût 1412/1992,
- Sivasi, Şemsüddin Ahmed, *Dört Büyük Halife*, İstanbul 2005.
- et-Tevhîdî, Ebû Hayân, *el-İmta ve'l-muânese*, s. 411, www.al-meshket.net/books.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sunenu't-Tirmizî*, Çağrı Yay., İstanbul 1401/1981.
- el-Yemenî, Yahyâ b. Ebî Bekr el-Amirî, *er-Riyâdu'l-Müstetâbe*, Beyrût 1409/1988.
- Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, Beyrut, 1412, s. 188; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru sâder, Beyrut 1414/1994

Elektronik Kaynaklar

- <http://www.14masom.com/14masom/03/mktba3/book02/9.htm>
- <http://members.optushome.com.au/alfarook/html/06-05-04.htm>
- <http://www.najaf.org/arabic/mustabsiroon/8/html/emamahll-21.htm>
- <http://www.rafed.net/boks/tarikh/ashab-men-al-eyyam/13.html>

HZ. ALİ'NİN KABRİNİN YERİ

Emine Peköz*

H. Ali, H. Osman'ın şehadetinin ardından yaklaşık beş yıl üç buçuk ay kadar (h. 35/m. 656-h. 40/m. 661) hilafette kalmıştır. Ancak 17 Ramazan (24 Ocak) h. 40 (661) yılında¹ Hâricî İbn Mülcem tarafından düzenlenen bir suikast sonucu iki veya dört gün sonra² vefat etmiştir.³ Şüphesiz H. Ali'nin şehit edilmesi oldukça karışık bir siyasî ortamda meydana gelmiştir.⁴ Bu nedenle bazı kaynaklarda onun cenaze işlemlerinin ve defninin bahsedeceği-miz nedenlerden ötürü oldukça sade ve gizli bir şekilde tamamlandığı aktarılmıştır. H. Ali'nin gizlice defnedilmesi ve defnedildiği yerin açıklanması ise zamanla kabrin yeri hakkında birbirinden farklı rivayetlerin aktarılmasına neden olmuştur.

H. Ali'nin kabrinin yeri rivayetlere göre Muâviye taraftarlarının ve Hâricîlerin zarar vereceği endişesiyle gizlenmiş, bu durum Emevîler devri boyunca devam etmiştir. Fakat Alioğulları'nın zulüm ve takibattan kurtulduğu Abbâsîler döneminde yöneticilerin de gayretleriyle yoğun arama çalışmalarının başlatıldığı anlaşılmaktadır. Türbenin yerinin belirlenmeye çalışılmasında halkın böyle bir mekâna göstereceği ilginin ve geçmişte Emevîlerin baskılarından dolayı saklanan kabrin ortaya çıkarılmak istenmesinin de payı olsa gerektir. Dolayısıyla H. Ali'nin mezarının yerini tespit edip iade-i itibarda bulunma çabası kısmen de olsa Emevî düşmanlığıyla da açıklanabilir. Nitekim Abbâsîler'in iktidarı ele geçirmelerinin hemen ardından Emevî halifelerinin mezarlarını açtırarak cesetlerin hakarete uğramasını sağladıkları

---

* Araş. Gör., Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, emine.pekoz@igdir.edu.tr.

¹ Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-XIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, III, 253; İbn Hacer, Şihabuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IX, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts, IV, 271.

² Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, İstanbul, II, 371-374.

³ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-VII, thk: Seyyid Muhammed Ensârî, Dâru'l-Hadis, Kahire 2010; II, 608-611; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureyşî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-VIII, thk: Ahmed Câr, Dâru'l-Hadis, Kahire 2006, IV, 318-319.

⁴ Dönemin siyasî ortamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demircan, Adnan, *Haricilerin Siyasî Faaliyetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996; Demircan, Adnan, *Fitne: Kardeşlerin Savaşı*, Beyan Yay., İstanbul 2015; Demircan, Adnan, *H. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, Beyan Yay., İstanbul 2008.

rı⁵ rivayet edilir.⁶ Böylece Kûfe Mescidi'nin ve şehri Fırat nehri taşkınlarından koruyan setlerin civarında arama çalışmaları yapılmıştır. Nihayet mezarın Necef'te olduğu kanaatine varılarak tespit edilen yere zamanla genişleyen ve Meşhed-i Ali olarak adlandırılan bir türbe inşa edilmiştir.⁷

Bununla birlikte kabrin yerinin Hz. Ali'nin vefatından uzun bir süre sonra Abbâsîler devrinde ilan edilmesi ve bu hususta nakledilen birbirinden farklı rivayetler, kabrin yeri hakkında bir muammanın olduğunu ve yerinin kesin bir şekilde bilinemediğini göstermektedir. Kaynaklarda yer alan çeşitli rivayetlere göre kabrin yeri hakkındaki iddialar diğer bazı yerlerin yanı sıra öncelikli olarak şu mekânlar etrafında toplanmaktadır. Bu mekânlar Kûfe Mescidi, Kûfe Dârülmâre'si ve Necef'tir. Bu yerlerin dışında Afganistan'ın Mezârîşerif şehrinde yer alan türbe de bugün ziyarete açık olması itibariyle kayda değerdir. Çalışmamızda belli başlı bu mekânları ve nadiren de olsa rivayetlerde karşılaşılan farklı yerleri değerlendireceğiz. Hz. Ali'nin nereye defnedildiği kesin olarak bilinemediğinden⁸ nakledilen çeşitli rivayetleri aktararak gerçeğe en yakın ihtimali tespit etmeye çalışacağız.

Kabrin Gizlenmesi

Hz. Ali'nin kabrinin gizlenmesinde onun öldürülmesine sebep olan siyasî ortamın önemli bir etkisi vardır. Dolayısıyla ona düzenlenen suikastın ve cenaze merasiminin bazı ayrıntıları konumuz açısından mühimdir.

Nehrevan Savaşı'ndan birkaç ay sonra Abdurrahmân b. Mülcem, Nezâl b. Âmir ve Abdullah b. Mâlik es-Saydâvî, Hz. Ali'nin öldürüleceği yılın hac mevsiminde bir araya gelerek bir toplantı yaptılar. Toplantıda hilâfet kavgası nedeniyle yapılan savaşlarda Müslümanların çektikleri sıkıntıları dile getirmişler ve bütün bunların sorumlusu olarak Ali b. Ebû Tâlib, Muâviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. el-Âs'ı göstererek bu üç kişi öldürülmedikçe Müslümanların rahata ermeyeceğine karar vermişlerdi. Bu üç kişiden sadece İbn Mülcem⁹ kararlaştırılan 17 Ramazan 40 (24 Ocak 661) yılında¹⁰ düzenlediği suikastta Hz. Ali'yi öldürmeye muvaffak oldu. Sabah namazı için camiye gelen Hz. Ali zehirli bir kılıçla başından yaralandı ve suikasta uğradığı günün sabahına ulaşmadan vefat etti.¹¹ Bazı kaynaklarda onun yaralandıktan iki

⁵ Rivayetle ilgili değerlendirmeler için bkz. Aksu, Ali, "Emevîlerin, Abbâsîler Tarafından Soykırma Uğratılması ve Ebu'l-Abbas'ın Bu Soykırımdaki Rolü", *Cumhuriyet Üniv. İFD.*, 2000, IV, 261-262.

⁶ Abbâsîlerin Emevîleri katli ile ilgili bkz. Belâzurî, IV, 235; Aksu, 261-262.

⁷ Uluçam, Abdüsselam, "Meşhed-i Ali", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 365-366.

⁸ Uluçam, 365.

⁹ Dineverî, Ebû Hanîfe (282/895), *Ahbâru't-Tivâl*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017, 281-283.

¹⁰ Belâzurî, III, 249-253; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)*, I-XI, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim Dârü'l-Maârif, Mısır 1971, V, 143-144; İbnü'l-Esîr, II, 607; İbn Kesîr, IV, 317.

¹¹ Dineverî, 281-283.

gün sonra vefat ettiği de zikredilmiştir.¹² Dineverî, cenaze namazının Hz. Hasan tarafından beş tekbirle kaldırıldığını ve daha sonra cenazenin toprağa verildiğini, ancak Hz. Ali'nin nereye defnedildiğinin hiç kimse tarafından bilinmediğini nakletmiştir.¹³

Yaralandıktan sonra bir müddet daha hayatta kalan Hz. Ali, suikasttan sonra yakalanan İbn Mülcem'e nasıl davranılması gerektiği ve eğer kendisi ölürse ona nasıl kısas uygulanacağı hakkında bazı vasiyetlerde bulunmuştur.¹⁴ Kendisinden sonra kimi halef bırakacağı hususunda ise Hz. Peygamber gibi sessiz kalmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Daha sonra oğullarına öğüt ve tavsiyelerde bulunduktan sonra vasiyetini yazdırdığı ve kelime-i tevhid sözleri söyleyerek vefat ettiği aktarılmıştır.¹⁵

Ancak bu gibi rivayetlere bakıldığında, zehirli bir kılıçla başından ağır yara almasına rağmen vefatına kadar bilincinin açık olduğu ve konuşabildiği anlaşılan Hz. Ali'nin vasiyetleri arasında nereye gömülmek istediğine dair Sünnî kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Hz. Ali'nin yakınlarının İbn Mülcem'le olan konuşmaları ile İbn Mülcem'e yapılanlarla ilgili kaynaklarda genişçe mâlûmata yer verilmekle birlikte onun vefatının ardından nereye defnedileceğine dair herhangi bir diyaloga rastlanmamaktadır. Bununla birlikte kaynakların pek çoğu defin yeri ile ilgili birbirinden farklı çeşitli yerleri zikretmekte, bu durum kabrin yeri hakkındaki belirsizliği ortaya koymaktadır. Durum Sünnî kaynaklarda bu şekilde yer almakla birlikte Şîî müellif Meclisî, Hz. Ali'nin ölmeden önce oğlu Hasan'a kabri için dört yer kazılmasını emrettiğini, bu yerleri Kûfe Mescidi, Mescid'in bahçesi, Gariyy mevkii ve Câide b. Hübeyre'nin evi olarak belirlediğini ve kabrinin düşmanlarından gizlenmesini istediğini nakleder.¹⁶

Diğer yandan Hz. Ali'nin kabrinin yeriyle alakalı bu muammanın halk arasında efsanevî nitelikte pek çok anlatımın oluşmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen kabrin yerinin gizlenmesi sonucu oluşan bu söylencelere daha çok halk tarafından inanıldığı, ancak dönemi anlatan kaynaklarda yer bulmadığı görülmektedir. Bununla beraber bizi gerçeğe yaklaştırabileceğini gözardı etmemek adına bu efsanevî anlatılara yer vermek faydalı olabilir. Halk arasında anlatılagelen bu söylencelerin kabrin yerinin gizlenmesinden dolayı oluştuğunu varsaymak dahi hakikatte kabrin yerinin açıklanmadığını ortaya koyabilir.

¹² İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî (230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-VIII, thk: Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2012, III, 27.

¹³ Dineverî, 284.

¹⁴ Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (211/827), *el-Musannef*, I-XII, thk: Habîburrahman el-'Azamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1972, X, 189, (18672).

¹⁵ İbnü'l-Esir, II, 608-611; İbn Kesîr, IV, 318-319.

¹⁶ Meclisî, Muhammed Bakır (1110-1699), *Bihârü'l-envâri'l-câmi'a li-düreri ahbârî'l-e'immet'l-ethâr*, Müessesese-i İhyâ'ul-Kitâbu'l-İslâmiyye, Kum 2009, CX, 77.

Anlatıya göre Hz. Ali'nin aldığı zehirli kılıç darbesi nedeniyle üç gün sonra vefat etmesinin ardından oğulları Hasan ve Hüseyin, Hz. Ali'nin tabutunu alıp giderken önlerine yüzü peçeli bir bedevî çıkar. Bedevî, Hz. Hasan ve Hüseyin'e tabutu kendisine vermeleri gerektiğini söyler. Bunun üzerine Hasan ve Hüseyin bedevîden yüzündeki peçeyi kaldırmasını isterler; fakat bedevî kılığındaki kişi yüzünü göstermez. Bu olayda yüzü peçeli şahsın Hz. Ali olduğu kabul edilir. Yani Hz. Ali kendi tabutunu kendisi almıştır.¹⁷

Yine buna benzer bir diğer söylencede Hz. Ali vefat ettikten sonra Hz. Hasan ve Hüseyin henüz cesedin yanında bulunurken ceset konuşmaya başlar ve yapmaları gereken cenaze işlemlerini saydıktan sonra onların vazifelerinin burada biteceğini, kendisini defin için almaya bir bedevînin geleceğini söyler. Hz. Hasan ve Hüseyin cenazeyi yıkama, kefenleme, tabuta koyup bir deveye yükleme gibi işleri bitirdikleri esnada yüzü peçeli bir bedevî çıkagelir ve hiç konuşmaz, tabutu alır ve uzaklaşır. Bedevî oradan ayrıldıktan sonra Hz. Hasan ve Hüseyin yaptıklarına bir anlam veremeyerek tabutu geri almak için bedevîye yetişmeye çalışırlar. Bedevînin yüzü ay ışığıyla aydınlandığında anlaşılır ki tabutu almaya gelen bedevî Hz. Ali'nin ta kendisidir. Ancak hikayeyi değerlendiren Abdülbaki Gölpınarlı bu söylenciyi aşırı inanç besleyenlerin uydurduğunu ve bu inancın eklerde yer vereceğimiz gibi çocukça bir resimle de tasvir edildiğini ifade etmiştir. Hatta Gölpınarlı son dönem Melâmîlerden bazılarının güya Hz. Ali'nin ölmediğine, Hz. Nûh'un gemisinden kalan tahtaların üzerinde göğe yükseldiğine inandıklarına yer verir.¹⁸ Dolayısıyla bu hikaye ve söylenceler daha çok Hz. Ali'nin ölümü ile ilgili halk arasında sözlü gelenekle anlatılagelen menkıbevî bir anlatıdır. Bu anlatıya göre Hz. Ali'nin vefatından sonra öldüğü halde kendi cenazesiyle ilgili vasiyette bulunan da cenazeyi almaya gelen de kendisidir.¹⁹

Anadolu Alevîleri arasında farklı varyasyonlarla anlatılmaya devam edilen bu söylenceler vilâyetnâmelerde ve menâkıbnâmelerde yer almaktadır.²⁰ Daha çok Alevî-Bektaşî topluluklarda anlatılan bu söylencelere yaptığımız görüşmeler sonucunda günümüzde bazı Şîî Müslümanlar tarafından da inanıldığını tespit ettik. Bu menkıbelerin yaygın olduğunu destekleyen diğer bir unsur ise yazı-resim denilen²¹ ve Alevî-Bektaşî tekkelerinde rastlanılan levhalardır. Bu levhalarda Hz. Ali'nin bir devenin yularından tutarak kendi cenazesini

¹⁷ Yemîni, Dervîş Muhammed, *Fazilet-nâme*, haz: Yusuf Tepeli, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2002, I, 582-584.

¹⁸ Gölpınarlı, Abdülbaki, *Müminlerin Emiri Hz. Ali*, Kapı Yay., İstanbul 2019, 308; Schick, İrvin Cemil, "Hz. Ali ve Devesi Levhaları", *Deve Kitabı*, ed: Emine Gürsoy Naskali-Erkan Demir, Kitabevi Yay., İstanbul 2014, 5.

¹⁹ Balaban, Tuğrul, "Hz. Ali Merkezli Bir Ölüm Memoratına Dair Değerlendirmeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniv. Yay., Ankara 2015, 98.

²⁰ Schick, 8, 14.

²¹ İlgili yazı-resim levhaları için Resim: 1-5.

taşıdığı, bazılarında ise onun ardından Hasan ve Hüseyin'in de geldiği resmedilmiştir.²² Hz. Ali'nin kendi cenazesini taşıdığına dair hikayeyi tema olarak işleyen ve birçok sembolle dolu olan bu yazı-resimler "Hz. Ali ve Devesi" adıyla bilinmektedir.²³ Özellikle Alevî-Bektaşî tekkelerinde ve eserlerinde yer alan bu yazı-resimlerin bazılarında söylencenin ne kadar uzun süredir yaygın bir inanış olduğunu göstermesi açısından tarihleriyle birlikte çalışmamızın sonunda ek olarak yer verdik.

Bu söylenceler ilk dönem tarih kaynaklarında yer bulmamakla beraber, Derviş Muhammed Yemînî'nin 925/1519 yılında yazdığı ve Hz. Ali'yi temel alan eserinde²⁴ hikayenin beyitlerle aktarıldığı görülmektedir.²⁵ Bunun dışında hikayeyi en ayrıntılı biçimde anlatan nefesler XIX. yüzyıl Bektaşî şairlerinden Mir'âtî'ye²⁶ aittir.²⁷ Dolayısıyla bu kaynağın yazılış tarihine bakılarak hikayenin bu tarihlerden önce anlatılmaya başlandığı anlaşılabilir.

Bununla birlikte İslâm tarihi yazılı kaynaklarında yer alan bazı rivayetlerin de yukarıda zikredilen söylencelere benzediği görülmektedir. Hatib el-Bağdadî'nin nakilde bulunduğu bir rivayete göre Hz. Hasan ve Hüseyin babalarının cenazesini bir deveye yüklemişler, ancak deve kaybolunca Tay kabilesi hayvanın üzerindeki yükün bir mal olduğunu düşünerek deveyi yakalamıştır. Nihayet devenin taşıdığı sandığın içindeki şeyin ölmüş bir adam olduğunu görünce kim olduğunu bilmediklerinden cesedi defnetmişlerdir. Bu rivayete göre Hz. Ali'nin mezarının bu nedenden dolayı nerede olduğu bilinmemektedir.²⁸ Ancak Hafîb el-Bağdâdî'nin sadece aktarmakla yetindiği bu rivayette anlatılan hikâyenin kabul edilebilir bir örgüde olmadığı açıktır.

Bir diğer rivayette ise Hâlid b. Abdullah adındaki bir şahıs, oğlu Yezîd'in evinin temelini kazdığı sırada beyaz saçlı ve beyaz sakallı, sanki daha dün vefat etmiş gibi bir ihtiyarın cesediyle karşılaşmıştır. Bunun üzerine cesedi yakmaya karar vermiş, ancak daha sonra bundan vazgeçerek cesedi bir abaya sarıp kokular sürerek yine aynı yere defnetmiştir. Hâlid'in cesedi bulduğu yerin mescidin kible tarafındaki Bâbü'l-Verrâkin civarında olduğu ve her kim bu evde yaşamaya başlasa mutlaka ayrılıp başka bir eve taşınmak zorunda kaldığı rivayet edilmiştir.²⁹ Rivayete bakıldığında böyle bir olay vuku bulsa dahi bulunan cesedin tahminden yola çıkarak Hz. Ali'ye nispet edilmesi mümkün değildir. Kaldı ki rivayette yer alanlar halk arasında anlatılan buna benzer di-

²² Schick, 8, 14.

²³ Günana, Meryem, "Yazı-Resim Geleneğinin Alevî-Bektaşî Sanatındaki Örnekleri ve Günümüz Sanatına Yansımaları", *Işık Üniv. SBE., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2018, 62-67.

²⁴ İlgili beyitler için bkz. Yemînî, I, 582-584.

²⁵ Schick, 9.

²⁶ Hikayenin anlatıldığı şiirler için bkz. Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, Çolpan Yay., Ankara 2017.

²⁷ Schick, 12.

²⁸ İbn Kesîr, IV, 321.

²⁹ İbn Kesîr, IV, 321.

ğer söylencelere benzemektedir. Bu iddia olasılıkla Hz. Hasan'ın babasını, "Câide ailesinin evlerindeki bir odaya defnettiğini söylediği"³⁰ rivayete dayanmaktadır.

Kabul edilmesi mümkün olmayan bir başka rivayet ise Hz. Ali'nin naaşının, oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin tarafından Medine'ye götürüldüğü ve Bakî' Mezarlığı'nda medfun olan Hz. Fâtma'nın yanına defnedildiği iddiasıdır.³¹ Ancak dönemin hava ve yol şartlarında bunun pek mümkün olmadığı âşikârdır. Bunun dışında Hz. Hasan'ın babasını defnettikten hemen sonra Kûfe ehlinde biat aldığına yönelik rivayetlere bakılacak olursa, onun Hz. Ali'nin vefatının ardından oluşan lider boşluğunu kaldıramayacak kadar siyasî karmaşanın üst seviyede olduğu Kûfe'den ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak bu rivayet Hz. Ali'nin, Hz. Fâtma ile yan yana defnedilmiş olmasını arzuları ve idealize edenlerin düşüncelerinden ortaya çıkmış olmalıdır. Bununla birlikte Gölpınarlı, Hz. Ali'nin vefat ettiği gece insanları şaşkırtmak için bir deveye tabut yüklenerek Medine tarafına gönderildiğini ve bunu görenlerin Hz. Ali'nin naaşının Fâtma'nın yanına defnedilmek üzere Medine'ye doğru yola çıktığını sandıklarını aktarır.³² Halk arasında kabrin yeri hakkındaki belirsizliği sağlamak için bu şekilde bir yöntem takip edildiğini düşünmek de imkân dâhilindedir.

Halk arasında anlatılagelen bütün bu söylencelerin niteliği bir efsaneden öteye geçmemekle beraber oluşma sebebinin kabrin yerinin gizlenmesi olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla bu gibi akla mantığa uzak söylemler ve rivayetlerin varlığı, kabrin yerinin gizlendiğine ve nerede olduğunun bilinemeyeceğine dair rivayetleri haklı çıkarmaktadır. Diğer yandan birçok kaynakta yer alan kabrin yerinin kesin olarak bilinemeyeceğine dair rivayetler ve halk arasındaki söylenceler kabrin yerinin neden gizlendiğini düşündürmektedir.

Cahiliye döneminden beri Arapların düşmanlarının mezarlarını açma teşebbüsünde buldukları ve cesede saygısızlık ifade eden davranışlar sergiledikleri bilinmektedir. Bunun İslam'dan sonra da süregelen bir adet olduğu Abbâsîlerin sâbık Emevî halifelerinin mezarlarını açıp hakarete maruz bırakmalarından anlaşılabilir. Nehrevan savaşının ardından Hz. Ali'ye kin ve nefret besleyen Hâricîlerin bu tür davranışlara girebilecekleri hesaba katılarak mezar yerinin gizlendiğini düşünmek mümkündür. Diğer taraftan her ne kadar Kûfe Hz. Ali taraftarlarının yoğun olduğu bir yer olsa da şehirde Muâviye taraftarlarının da bulunduğu bir gerçektir.³³ Bütün bunlara ilaveten Hz. Ali'nin Nehrevan savaşının ardından Kûfe halkı tarafından da artık be-

³⁰ İbn Kesîr, IV, 321.

³¹ İbn Kesîr, IV, 321.

³² Gölpınarlı, 307.

³³ Ayrıca şehrin demografik yapısı ile ilgili bkz. Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, 117.

nimsenmediği, halktan birçok kimsenin alenî bir şekilde ifade etmeseler bile yakınlarını kaybetmekten ötürü Hz. Ali'ye kırgın ve öfkeli oldukları bilinmektedir. Nitekim Hz. Ali'ye suikast düzenleyen İbn Mülcem'in bu niyetle geldiği Kûfe'de, babası ve kardeşi Nehrevan'da öldürülmüş olan Katâmi adlı bir kadınla ve onun tanıdıklarıyla işbirliği yapması³⁴ da bunu desteklemektedir. Kûfeliler Nehrevan savaşının ardından Muâviye ile mücadeleye devam etmek isteyen Hz. Ali'nin saflarına katılmakta gönülsüz davranmışlar, onu bu hususta yalnız bırakıp etrafından çekilmişlerdi.³⁵ Bu durum Hz. Ali ile Iraklıların birlik ve beraberliğinin artık zarar gördüğünü göstermektedir. Hatta bazı rivayetlerde Hz. Ali'nin işlerinin kötüye gitmesinin ardından Iraklıların ona muhalefet etmeye başladığı, bunun sonucunda Şamlıların kuvvetlenerek Hz. Ali'nin otoritesini zayıflattığı nakledilmektedir. Anlatıldığına göre işler bu minvaldeyken mihnet ve fitnenin çoğalmasından ötürü Hz. Ali artık yaşamaktan yorulduğunu ve ölmeyi arzuladığını dile getirmeye başlamıştır.³⁶ Dolayısıyla başta Hz. Hasan ve Hüseyin olmak üzere Hz. Ali'nin yakınlarının, onun kabrine yönelik düşmanları tarafından yapılabilecek herhangi bir saygısızlığı göze almadıkları gibi, bu ahvalde olan Kûfelilere de güvenmedikleri söylenebilir. Bu nedenle kabrin yerinin gizlendiğine dair rivayetleri kabul edecek olursak, Hz. Ali'nin yakınları tehlikenin bizzat farkında olarak kabrin yerini gizlemeye devam etmiş; Kûfe halkı da ailenin kararına saygı duyarak bu duruma muvafakat edip kabrin yerini öğrenmeye çalışmamış olmalıdır. Nitekim iktidarı ele geçirmelerinin ardından Hz. Ali taraftarlarının yoğun olduğu Kûfe'de okutulan hutbelerde Hz. Ali'yi zemededen Emevîlerin,³⁷ Hz. Ali taraftarlarınca hürmet gören ve onun hatırasını canlı tutan bir türbeye sıcak bakmayacakları âşikârdır.

Diğer yandan kabrin gizlendiğine ve yerinin kesin olarak bilinemeyeceğine dair nakledilenlere rağmen Hz. Hasan'ın babasının cenaze namazını kaç tekbirle kıldırıldığını belirten rivayetler namazın halka açık bir şekilde kılındığı imasını oluşturmaktadır. Birçok kaynakta Hz. Hasan'ın cenaze namazını kaç tekbirle kıldırıldığı birbirinden farklı rivayetlerle yer almıştır. Kimileri dört,³⁸ kimileri beş,³⁹ diğer bazı müellifler ise yedi⁴⁰ veya dokuz⁴¹ tekbirle kıldırıldığını zikretmişlerdir. Dolayısıyla birçok kaynakta birbirinden farklı da olsa zikredilen bu bilgi Hz. Ali'nin cenaze namazının hatırı sayılır

³⁴ İbn Sa'd, III, 26; İbn Kesîr, IV, 317-318; İbnü'l-Esîr, II, 608.

³⁵ İbn Kesîr, IV, 315; Demircan, Adnan, *Râşid Halifeler*, Beyan Yay., İstanbul 2016, 134.

³⁶ Abdurrezzâk, X, 188, (18670); İbn Kesîr, IV, 315.

³⁷ Belâzurî, V, 252.

³⁸ İbn Sa'd, III, 27.

³⁹ Dineverî,

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, II, 211.

⁴¹ İbn Kesîr, IV, 319.

bir kalabalıkla kılındıktan hemen sonra insanlarla beraber defnedildiğine işaret sayılabilir. Örneğin, “Hz. Hasan babasının cenazesini dört tekbirle kıldırdı ve sonra cenaze insanlar sabah namazından ayrılmadan önce Kinde kapılarının bitişiğindeki meydana bulunan Mescid-i Cemaâ'nın yanına (yani Kûfe'ye) defnedildi”⁴² şeklindeki rivayet cenazenin açık bir şekilde defnedildiğini ifade eden bir aktarımdır.

Hz. Ali'nin Necef'teki kabrinin nasıl tespit edildiğine dair rivayetler ise, bu hadisenin Hârûnürreşîd (786-809) devrinde, halife Kûfe çöllerinde bir av sırasında gerçekleştiği yönündedir. Rivayete göre birkaç ceylan avcılardan kaçarak orada bulunan bir tepeye sığınır. Ancak peşlerinden giden şahin ve av köpekleri ceylanlara dokunmadan geri dönerler. Hârûnürreşîd yanında bulunan Abdullah isimindeki bir zâta tepeyi araştırmasını, muhtemelen bu tepenin mübarek bir yer olduğunu söyler. Abdullah tepeyi araştırıldığı sırada Benî Esed kabilesinden olan yaşlı bir adamla karşılaşır ve onu Hârûnürreşîd'in yanına getirir. Yaşlı adam Hârûnürreşîd'e atası Hz. Ali'nin kabrinin o tepede olduğunu işittiğini ve Allah'ın bu tepeyi emniyetli bir yer kıldığını nakleder. Bunun üzerine Hârûnürreşîd tepenin yanında abdest alıp namaz kılarak gözyaşı döker.⁴³

Hz. Ali'nin kabrinin yerinin bir müddet gizli kaldıktan sonra, Hârûnürreşîd devrinde resmen ilan edildiği bilinmekle birlikte, kabrin yerinin tespiti ile ilgili rivayetler de Şîi kaynaklı bu tür söylencelere dayanmaktadır. Dolayısıyla bütün bu rivayetler veya söylenceler kabrin yeri hususunda bir muammanın oluştuğunu, bu nedenle Hz. Ali'nin mezarının muhtelif yerlerde arandığını göstermektedir. Sonuç olarak kabrin yeri hakkında aktarılan belli başlı mekânlar şu noktalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kûfe Camii'nde şehit edilen Hz. Ali, bir rivayete göre Kûfe'ye defnedilmiştir.⁴⁴ Birçokları kabrin Kûfe Camii'nin kiblesi altındaki bir köşede, bazıları da bilakis Kûfe'ye iki fersah mesafede bulunduğunu iddia etmektedirler. Başka bir görüş ise mezarın, Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından Kûfe'de yaptırılan vali konağı Kasrülîmâre (Dârülîmâre)⁴⁵ civarında olduğudur.⁴⁶ Bir rivayete göre ise, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin tarafından Medine'ye taşınarak Bâki Mezarlığı'nda bulunan Hz. Fâtıma'nın mezarının yanına defnedilmiştir.⁴⁷

Şîi müellif Meclisî'nin Bihârü'l-envâr adlı eserinde kabrin nerede olduğuna dair geniş bir şekilde yer verdiği çeşitli rivayetlere bakıldığında⁴⁸ da ihtilâflı durumun Sünnî kaynaklarda olduğu gibi Şîi kaynaklarda da yer aldığını

⁴² İbn Sa'd, III, 27.

⁴³ Meclisî, CX, 78.

⁴⁴ Avcı, Casım, “Kûfe”, DİA, XXVI, 340.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, II, 615; Avcı, 339.

⁴⁶ Darkoç, Besim, “Necef”, İA, İstanbul 1964, IX, 157.

⁴⁷ İbn Kesîr, IV, 321; Darkoç, 157.

⁴⁸ Çeşitli rivayetler için bkz. Meclisî, CX, 69.

görmekteyiz. Eserde bazılarının Hz. Ali'nin kendi evine⁴⁹ gömüldüğünü, bazılarının Mescid'in bahçesine, bazılarının ise Bağdat'ta bir dükkana defnedildiğini söyledikleri; ancak gerek önceki gerekse sonraki Şii âlimlerin şu an bilinen ve mütevâtir haber olarak kabul edilen Necef vadisindeki Gariyy denilen yere defnedildiğini kabul ettiklerini nakleder.⁵⁰

Kabrin yeri hakkındaki çeşitli ihtilâfların dışında rivayetlerin daha çok Kûfe Camii veya Kasrülîmâre'si (vali konağı), Necef ve Mezârîşerif üzerinde toplanması ve günümüzde halen bu yerlerin ziyarete açık olmasından dolayı bu üç mekânla ilgili bilgileri değerlendireceğiz.

Kabrin Kûfe Mescidi'nin Yakınına Defnedildiğini Rivayet Edenler

Bâbil harabelerinin güneyinde Fırat'ın batı kenarında kurulan Kûfe, Necef ile Kerbela arasında ve Hire'nin 5 km. kuzeyindedir. Şehrin Bağdat'tan uzaklığı ise 170 km.'dir. Başlangıçta askerî bir kamp ve garnizon olarak kurulan Kûfe zamanla bölgenin idarî, ticarî ve kültürel bakımdan gelişmesinde rol oynayan bir şehre dönüşmüş; daha sonra Hz. Ali ve ilk Abbâsî halifeleri tarafından başkent olarak kullanılmıştır.⁵¹ Hz. Ali tarafından sevilen ve övülen Kûfe şehri birçok yönden halk tarafından mukaddes ve faziletli sayılmış⁵² ve zamanla pek çok kabilenin gelip yerleştiği bir şehir halini almıştır. Dolayısıyla şehirde her kabilenin kendine ait mahallesi, Cuma camisi dışında mescidi ve mezarlığı vardı. Hatta "Cibâne" denilen kabile mezarlıkları sadece ölülerin gömülmesi için değil önemli günlerde insanların toplandığı mekânlar halini almıştı.⁵³ Dolayısıyla şehirde mezarlıkların bütün mahallelere yayıldığı ve aktif olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kûfe'de sadece adı kaynaklarda geçip bugüne ulaşan on bir mezarlık bulunduğu tespit edilmiştir.⁵⁴ Dolayısıyla şehirdeki mezarlıkların nüfusa oranla oldukça fazla ve dağınık bir halde olduğu anlaşılan Kûfe'de Hz. Ali'nin kabrinin izini kaybettirmenin zor olmadığı, naa-sın gizlemek maksadıyla herhangi mezarlığa defnedildiği de düşünülebilir. Ayrıca Kûfe'nin kurulduğu ilk dönemlerde mezarların şeklinin gayet sıradan olduğu, ölünün sahip olduğu sosyal statünün hiçbir şekilde mezara yansıtılmadığı, bu durumun değişmesinin Emevîler devriyle birlikte başladığı tespit edilmiştir.⁵⁵ Buradan yola çıkarak Hz. Ali'nin mezarının da kabristan içerisinde herhangi bir mezar olarak görünmesi de kolaylıkla sağlanmış olabilir.

⁴⁹ Günümüzde Kûfe'de Dârülîmâre kalıntılarının hemen yanında Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen bir ev bulunmaktadır. Bkz. Söylemez, 99.

⁵⁰ Meclisî, CX, 78.

⁵¹ Zetterstein, K., V., "Kûfe", *İA*, İstanbul 1977, VI, 965-966; Avcı, "Kufe", *DİA*, XXVI, 339. Ayrıca bkz. Yâkût el-Hamevî, Şihabuddin Yâkût b. Abdullah (626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru's-Sadr, Beyrut 1977, IV, 490-494.

⁵² Yâkût, 492.

⁵³ Avcı, 339-340.

⁵⁴ Söylemez, 80-81.

⁵⁵ Söylemez, 84.

Ancak onun Kûfe'de defnedildiğine dair rivayetlerin çoğu Kûfe Mescidi veya Kasrülîmâre'si hakkında geçmektedir. Kûfe Camii ile şehrin güneybatı tarafına valilerin ikamet etmesi için inşa edilen Kasrülîmâre arasında ise sadece bir sokak vardır.⁵⁶

Hız. Ali'nin Kûfe Mescidi'nin yanına defnedildiğine dair rivayetler, Hız. Ali'nin teçhiz ve tekfin işlemlerinin yapıp cenaze namazı kılındıktan sonra tabii olarak mescide en yakın yere veya mescidin hazîresine defnedildiğini akla getirmektedir. Nitekim Emevîler döneminin ardından Abbâsîler zamanında kabrin yeri Kûfe Mescidi civarında da aranmıştır.⁵⁷ Eğer durum böyle ise defin işlemleri herkesin gözü önünde cereyan edeceğinden Hız. Ali'nin gizlice defnedildiğine yahut kabrin yerinin kimse tarafından bilinmediğine dair rivayetleri asılsız olarak kabul etmemiz gerekmektedir. Ancak diğer taraftan Kûfe Mescidi gibi herkesçe bilinen bir mekâna alenen defnedilen Hız. Ali'nin kabrinin yerinin daha sonra kaybolması ve ihtilâfa konu olması bu durumda mümkün olmamaktadır. Nitekim Hız. Ali'nin soyundan gelenler de cenazenin Hâricîlerin ve başkalarının hışmından korumak adına gizlice defnedildiğini aktarmışlardır. Ca'fer b. Muhammed es-Sâdik'tan aktarılan bir rivayete göre Hız. Ali'nin cenaze namazı geceleyin kılınıp Kûfe'nin merkezinde bulunan Kasrülîmâre'nin yanına defnedilmiş, ancak mezarının yeri gizlilik maksadıyla belirsiz hale getirilmiştir. Yine Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Bâkır da buna benzer ifadelerde bulunmuştur.⁵⁸ Gölpinarlı da Hız. Ali'nin vasiyeti gereğince kabrinin belirsiz hale getirildiğini, Hız. Ali'nin Ümeyyeoğulları'yla Hâricîlerin şerrinden dolayı böyle bir vasiyette bulunduğunu, çünkü şehirde kabri eşip cesedi yakacaklarına dair bir söylentinin duyulmaya başlandığını aktarmıştır.⁵⁹

Bu rivayetlerden yola çıkarak Hız. Ali'nin bu gibi olası sebeplerden ötürü aile efradı tarafından gece vakti gizlice daha güvenli olduğunu düşündükleri Kasrülîmâre'ye defnedilerek mezar yerinin kamufle edildiği ve sadece onlar tarafından bilindiği sonucuna varılabilir. Defin için Kasrülîmâre'nin seçilmesi ise muhtemelen Hâricîlerin ve diğer bazı düşmanların yaklaşamayacağı kadar güvenli ve merkezî bir yer olmasındandır. Ancak bu durumda da akla gelen ilk soru, Emevî devrinin kapanmasının ardından rahatlayan Alioğulları'nın, dedelerinin kabrinin yeri arandığı sırada, nesilden nesile aktarmaları muhtemel olan böyle bir bilgiyi paylaşmak yerine Necef'teki kabrin resmî olarak kabul edilmesine neden müsaade ettikleridir.

Diğer yandan Hız. Ali'nin sadece aile efradının refakatiyle gizlice defnedildiğini aktaran bu gibi rivayetlerin aksine daha önce de bahsettiğimiz gibi

⁵⁶ Yâkût, 491; Avcı, 339

⁵⁷ Uluçam, 365.

⁵⁸ İbn Kesîr, IV, 321-322.

⁵⁹ Gölpinarlı, 305.

diğer rivayetlerde yer alan bazı ifadeler cenazenin halkın huzurunda defnedildiği imasını oluşturmaktadır. Örneğin Hz. Ali'nin şehit edilmesi, cenazesinin tekfin ve teçhiz işlemleri, İbn Mülcem'e uygulanan kısasla ilgili ayrıntılı bilgiler veren İbn Sa'd, Hz. Ali'nin Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Ca'fer tarafından yıkanıp kefenlendiğini; cenaze namazının Hasan tarafından dört tek birle kıldırıldığını ve Hz. Ali'nin Kûfe'de *insanlar sabah namazından ayrılmadan önce* Kinde kapılarının bitişişindeki meydanda bulunan cemaat mescidinin yanına defnedildiğini rivayet eder.⁶⁰ Hatta Hz. Hasan defin işlemlerinin ardından insanların huzuruna çıkıp hutbe okumuş ve babasını öven sözler söylemiştir.⁶¹ Sonuç olarak bu rivayete bakıldığında Hz. Ali'nin cenaze namazının herhangi bir gizliliğe başvurulmaksızın gayet tabi bir şekilde Kûfe ahaliyiyle beraber kılındığı ve mescide yakın bir yere defnedildiği düşünülebilir. Öte yandan hal böyleyken herkes tarafından bilinmesi mümkün olan kabrin yerinin daha sonraları kaybolması veya bu hususta ihtilâfın meydana gelmesi nasıl mümkün olmuştur? Ayrıca bir müddet sonra kabrin yerinin Necef'te olduğuna dair iddialar neden ortaya çıkmıştır?

Kabrin Necef'te Olduğunu Rivayet Edenler

Bir diğer yaygın kabule göre ise Hz. Ali'nin Kûfe civarında, şehri Fırat nehrinin taşkınlarından koruyan setlere yakın bir yere gömüldüğu yönündedir. Kabir sayesinde daha sonra burada Necef şehri inkişâf etmiş ve şehre *Necef el-Kûfe* de denilmiştir.⁶² İbnü'l-Esîr, Hz. Ali'nin Kûfe'de bulunan Mescidu'l-Cemâa'ya, diğer bir rivayete göre ise Kûfe Kasrı'na defnedildiğini ve kabrin yerine dair daha başka rivayetlerin de bulunduğunu nakletmekle beraber sahih olan rivayetin kabrin bugün bilinen ve ziyaret edilen yerde olduğunu kabul ederek⁶³ Necef'teki kabri kastetmektedir. Gölpınarlı alimlerin kabrin Necef'te bulunduğu yönünde alimlerin ittifak ettiğini hatta bu konuda müstakil eserler yazanların ve Necef'in eski ve yeni durumunu tespit edenlerin olduğundan bahseder. Müellife göre Hz. Ali'nin vasiyeti üzerine düşmanlarını yarıltmak için birçok yerde mezar kazılmış ve birisi defnedilmiş süsü verilmiştir. Bu nedenden dolayı kabrin yeri hakkında ihtilâflar çıksa da Ehl-i Bey'ten olanlar onun yerini asla kaybetmemişler ve ziyaretine gitmişlerdir. Yazar onların bu ziyaretlerini kabrin yerinin Necef'te şu an bilinen yerde olduğunun en kesin delili olarak sayar. Çünkü babanın ve atanın defnedildiği yeri herkesten ziyade onun evlatlarının bileceğini dile getirir.⁶⁴

Kabrin başka yerlerde olduğuna dair rivayetler bulunsa da çoğu kaynakta ilk olarak bu mahal üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte kabrin ortaya

⁶⁰ İbn Sa'd, III, 39.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, II, 617-618.

⁶² Darkot, 157.

⁶³ İbnü'l-Esîr, II, 615.

⁶⁴ Gölpınarlı, 307.

çıkışının hicretten üç yüz sene⁶⁵ sonra olması, bu rivayetin doğruluğunu tartışılır kılmıştır. Buna göre Necef'teki meşhed, gerçekte İslâm'dan önceki devirlerden kalma mukaddes bir mezar da olabilir; çünkü burada Âdem ve Nuh'un mezarlarının bulunduğu da söylenmektedir.⁶⁶ Meclisî Hz. Âdem ve Nuh peygamberlerin yanı sıra Hz. Hud, Salih ve İbrahim'i de zikreder.⁶⁷ Hatta bu kabrin Muğire b. Şu'be'nin kabri olduğu da rivayet edilmiştir.⁶⁸ İbn Kesîr⁶⁹ bu rivayeti şu şekilde değerlendirir, "Rafizîlerin cahillerinden çoğu, Hz. Ali'nin mezarının Necef şehitliğinde bulunduğu inanmaktadırlar ki bunun ne delili ne de aslı vardır. Rivayet edildiğine göre Necef şehitliğinde Hz. Ali'ye nispet edilen mezar aslında Muğire b. Şu'be'ye aittir." Kabrin yerinin Necef olarak kabul edilmesini sert bir dille eleştiren İbn Kesîr bunu Hatib el-Bağdadî'den naklettiği bir diğer rivayetle de destekler. Hatib el-Bağdadî'ye göre, "Eğer Şiîler Necef şehitliğine giderek ziyarette bulunup tâzim ettikleri mezarın aslında kime ait olduğunu bilseler orayı taşarlardı. Çünkü bu mezar Muğire b. Şu'be'nin mezarıdır."⁷⁰ İbn Kesîr'in bu hususta yaptığı uzun ve ayrıntılı rivayetlere bakılacak olursa Hz. Ali'nin mezarının Necef'te olduğunu yargılamadan kabul eden halkın dışında, bazı alimlerin kabrin burada olduğu varsayımına sıcak bakmadıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte İbn Kesîr'in Şia karşıtı bir müellif olduğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim Şiî alimler Hatib el-Bağdadî'yi ve bu bilgiyi nakledenleri iftira atmakla suçlamışlar ve Muğire'nin Şam'da öldüğüne, kabrinin yerinin kaybolduğuna yahut Kûfe'de ölmüş olsa da Sâkif mezarlığına defnedildiğine dair rivayetler aktarmışlardır.⁷¹

Dolayısıyla kabrin daha fazla ilgi görmeye başladığı dönem iktidarda bulunan Büveyhoğulları'nın (932-1062) Şiî Rafizî olmaları, onların ziyaret edilecek ve böylece halkı bir araya getirecek bir mekânı ön plana çıkarmak amacıyla taraflı davranabilecekleri yönünde şüphe uyandırmaktadır. Nitekim bazı eserlerde, Necef Şehitliği'nde Hz. Ali'nin kabri olarak ziyaret edilen yerin doğru olduğunu kabul eden rivayetlere karşın, Şerik b. Abdullah en-Nehaî ve Muhammed b. Süleyman el-Hadramî gibi bazı ilim ehli kişilerin bunu inkâr ettikleri şeklinde bilgiler mevcuttur. Buna göre vefatının ardından üç asır

⁶⁵ Bu zaman ifadesiyle kabrin resmî olarak ziyarete açılması veya halk tarafından rağbet görmeye başlaması kastediliyor olmalıdır. Bu da yaklaşık olarak kabrin büyük ilgi ve ihtimam gördüğü Şiî Büveyhüler (932-1062) dönemine rastlamaktadır.

⁶⁶ Darkot, 157.

⁶⁷ Meclisî, CX, 78.

⁶⁸ İbn Kesîr, IV, 321; Sallâbî, Ali Muhammed, IV. Halife Hz. Ali, Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi, ter: Şerafettin Şenaslan, Ravza Yay., İstanbul 2008, s. 711.

⁶⁹ İbn Kesîr'in rivayetleri değerlendirilirken müellifin Şiâ karşıtı koyu bir Sünnî olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Onun konu hakkındaki rivayetlerini aktaran râviler de aynı şekilde Şiî müellif Meclisî tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.

⁷⁰ İbn Kesîr, IV, 321.

⁷¹ Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Gölpınarlı, 307-310.

geçmesine rağmen, hiç kimse o güne kadar Neced’teki kabrin Hz. Ali’ye ait olduğunu söylememiş ve oraya ziyaret maksadıyla gitmemiştir. Hâlbuki Kûfe’de Ehl-i Beyt ve Şiîler’den olanların sayısı diğerlerinden daha çoktur ve şehirde hâkim konumda olanlar da onlardır.⁷² Dolayısıyla Kûfe halkının Neced’te bulunduğu ileri sürülen kabrin yerini bilmemeleri, en azından Ehl-i Beyt’ten olanların bu bilgiden yoksun olmaları pek imkan dahilinde gözükmemektedir. Ancak her ne kadar Neced şehri kabir dolayısıyla Kûfe’den daha ön plana geçse de, bu kabrin Hz. Ali’ye nispetinin vefatından uzun müddet sonra gerçekleşmesi, kabrin Neced’te olduğu yönündeki iddialara ihtiyatla yaklaşıması gerektiğini göstermektedir.

Görüldüğü gibi kabrin bazı âlimlerce Neced’te olmadığı yönünde ittifak edilmesi, bu gibi göz ardı edilemez iddialara dayanmaktadır. Bu durum Hz. Ali’nin şehit edildiği Kûfe’den 10 km. uzakta olan Neced’te değil de çeşitli rivayetlerde geçtiği gibi Kûfe’nin merkezinde defnedilmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Üstelik o günün hava ve yol şartlarında bir cesedi gizlice taşımak için 10 km. uzun sayılabilecek bir mesafe olabilir. Bununla birlikte konuyla ilgili eserlere bakıldığında, Hz. Ali’nin defnedildiği yerle ilgili olarak Kûfe’nin adı bugünkü Neced olarak geçmektedir. Bu nedenle akıllarda ilk olarak şöyle bir soru uyanmaktadır; Kûfe, Neced’le aynı yer olarak addediliyorsa, o halde Hz. Ali’nin kabrinin Kûfe’de mi yoksa Neced’te mi olduğu tartışması neden ortaya çıkmıştır? Bu sorunun cevabı ise Kûfe’den daha sonra kurulmakla birlikte Neced’in kısa sürede gelişerek iki şehir arasındaki yaklaşık 10 km. olan uzaklığın kapanmasıdır. Böylece zamanla iki şehir birleşerek tek şehir haline gelmiştir.⁷³ Hatta Hz. Ali’nin kabri dolayısıyla Neced’in, Kûfe’den daha büyük ve ilgi gören bir merkez halini aldığı anlaşılmaktadır.

Neced’teki kabrin yerinin ne zaman ve nasıl belirlendiği ile ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte, bu tespit Abbasîler’in ilk döneminde gerçekleşmiştir. Abbasî hanedanından Davud b. Ali’nin (ö. 133-750) mezar üzerine bir sanduka koydurduğu bilinmektedir.⁷⁴ Kaynaklarda Halife Ebû Ca’fer el-Mansûr’un H. 155 (772) yılında kabrin üzerine bir türbe yaptırdığı zikredilse de Hamdullah el-Müstevfi ilk türbenin H. 175 (791) yılında Halife Hârûnürreşîd tarafından yaptırıldığını aktarmıştır.⁷⁵ Bununla birlikte Şiîler, baştan beri Hz. Ali evlâdı ile yakın çevresinin kabrin yerini bildiğini ifade etmektedir. Nakledildiğine göre Bağdat kurulmadan önce Abbasî halifesi Ebû Ca’fer el-Mansûr tarafından Kûfe’ye çağrılan Ca’fer es-Sâdik kabrin bulunduğu yere gelince devesinden inmiş, gusledip elbisesini değiştirerek dedesinin şahadet yeri olduğunu belirttiği kabrin başında durup onu selamlamış ve kabrin üze-

⁷² Sallâbi, s. 711.

⁷³ Avcı, 342.

⁷⁴ Öz, Mustafa, “Neced” *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 486.

⁷⁵ Uluçam, 365.

rine kapanarak üzüntüsünü dile getirmiştir. Yanındakilerden Safvân el-Cemâl'in ondan izin alıp bu durumu Kûfe'de bulunan mensuplarına haber vermesiyle mezarın yeri daha geniş bir kitle tarafından öğrenilmiştir. Ancak kabrin yerinin resmen tanınup ilan edilmesi ve türbenin devlet eliyle tamir edilmesi ise Hârûnürreşîd devrine (786-809) rastlamaktadır.⁷⁶

Daha sonra Hamdânîler'in kurucusu Abdullah b. Hamdân (ö. 320-932), Hz. Ali'nin kabri üzerine kıymetli halı ve perdelerle döşeli bir türbe inşa ettirmiştir.⁷⁷ Bunun ardından Şîî Büveyhî hükümdarı Adudüdevle 369'da (979) mezar üzerine yeni bir türbe yaptırmıştır. Hükümdar ile oğulları Şeref ve Bahâüdevle'nin de gömülmüş oldukları bu türbe Hamdullah Müstevfî (d. 680/1281 - ö. 740/1340'tan sonra) zamanında hala mevcuttu. Daha bu sırada Necf ve çevresi 2.500 adımı bulan küçük bir şehir olmuştu.⁷⁸ Ölümü 414'e (1023-1024) doğru olan Hasan b. el-Fazl, Meşhed-i Ali'nin surlarını inşa ettirmiştir.⁷⁹ 443'te (1051) Bağdatlı Şîî muhalifler tarafından yakılan türbe çok geçmeden onarıldı. 479 (1087) yılında bölgeye gelen Selçuklu Sultanı Melikşah ve veziri Nizâmülmülk kabri ziyaret ettiler. İlhanlılar'dan Gazân Han şehrin ziyaretine gitmemekle birlikte şehrin imârına çalıştı.⁸⁰ İbn Battûta, Meşhed-i Ali'yi 726'da (1326) ziyaret etti. Seyyah şehri ve meşhedi tafsilâtı ile tasvir etmektedir. İbn Battûta nüfus sayısı ve binalarının güzelliği ile Necf'i Irak'ın en ehemmiyetli şehirlerinden saymaktadır. Safevî hükümdarı Şah İsmâil, Kerbelâ ve Necf meşhedlerini ziyarete geldi. Kanûnî Sultan Süleyman da 941'de (1534-1535) burayı ziyaret etti ve şehrin imârı için gereken emirleri verdi.⁸¹ Ayrıca Kanûnî'nin Necf ve Kerbelâ'ya gidip Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in makamlarını ziyaret ettikten sonra onların soyundan gelenlere altın dağıtarak Safevîler'e karşı dinî bir mesaj verdiği bilinmektedir.⁸² Burada da görüldüğü gibi Hz. Ali'nin mezarı siyasî ve dinî bir sembol olma özelliğini sürdürmeye devam etmiştir. Daha sonra II. Abdulhamid'in de bölgede imâr faaliyetinde bulunduğu bilinmektedir.⁸³

Sonuç olarak her ne kadar Hz. Ali'nin kabrinin Necf'te olduğu yönünde ihtilâflar mevcut olsa da türbe dolayısıyla şehrin Şîilerce kutsal sayılması ve Sünnî hükümdarlar tarafından da ihtimam görmesi dikkate değerdir. XI. yüzyıldan sonra büyük ilgi gören ve Meşhed-i İmâm Ali, Ravzatü'l-Haydariyye ve Ravzatü'l-Mukaddese olarak da adlandırılan türbe Şîa men-

⁷⁶ Öz, 486.

⁷⁷ Darkot, 158.

⁷⁸ Öz, 486.

⁷⁹ Darkot, 158.

⁸⁰ Öz, 486.

⁸¹ Darkot, 158.

⁸² Emecen, Feridun, "I. Süleyman", DİA, İstanbul 2010, XXXVIII, 66.

⁸³ Öz, 486.

suplarının ikinci hac merkezi olmuş ve Ehl-i sünnet için de önemli bir ziyaret yeri halini almıştır.⁸⁴

Mezârîşerif

Hz. Ali'ye atfedilen bir diğer mezar da Afganistan'ın Mezârîşerif kentinde olup, şehir adını bu mezardan almaktadır. Burada H. 530'da (1136) Sultan Sencer ve H. 885'te (1480) Sultan Hüseyin Baykara zamanında Hz. Ali'nin kabrinin bulunduğu iddia edilmiştir. Bunun üzerine yapılan türbelerin (ilk türbe Cengiz istilası sırasında yıkılmıştır) çektiği ziyaretçi kitleleri burayı bir ziyaretgâh ve ticaret merkezi haline getirerek şehrin Mezârîşerif veya kısaca Mezâr adıyla anılmasına yol açmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Belh'in giderek önemini kaybetmesiyle birlikte merkez fonksiyonu Mezârîşerif'e kaymış ve bunda H. 886 (1481) tarihinde inşa edilen türbenin XIX. yüzyılın başlarında ihya edilmesinin büyük etkisi olmuştur. Türbenin asırlar boyu Şiîler tarafından büyük saygı görmesi ve kutsal ziyaret mekânı sayılmasından ötürü bölgenin bu şehirden daha iyi yönetileceği düşünülerek 1869'da Afgan Türkistanı'nın siyasî merkezi olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten itibaren şehri yöneten valiler türbenin bakımı ve büyü-tülmesine yönelik çeşitli çabalarda bulunmuşlardır. Vali Muhammed Âlem Han türbenin çinilerini yenileyip, külliyesine otuz odalı bir medrese yaptırmıştır. Ayrıca 1973'te türbe için bir vakıf kurmuş ve bu kapsamda elli iki odalı bir han yaptırmıştır. 1889 yılında ise Vali Abdurrahman Han tarafından türbe için ikinci bir vakıf daha kurulmuştur. Ayrıca Hz. Ali'nin türbesi Mezârîşerif'te bulunan en önemli tarihî eser olarak kabul edilmektedir. Nihayet XIX. yüzyılın sonlarında yaklaşık 3000 ailenin ikamet ettiği Mezârîşerif'in nüfusu 25.000'e ulaşmıştır.⁸⁵ Dolayısıyla Mezârîşerif'in gelişerek civarındaki kentleri geri plana itmesindeki en önemli faktör, tıpkı Nəcəf'in zamanla Kûfe'den daha büyük bir şehir haline gelmesinde de görüldüğü gibi burada bulunduğu inanan Hz. Ali'nin türbesidir.

İki şehir arasındaki uzaklık göz önüne alındığında, Hz. Ali'nin naaşının o günün şartlarında Kûfe'den Mezârîşerif'e intikâli imkânsız olsa da, şehrin Şiîlerce kutsal sayılarak ziyaret edilmesinin ve yine pek çok türbenin bu şehirde bulunmasının nedeni Hz. Ali'nin türbesinin varlığıdır. Nitekim Şeybânîler döneminde bazı Özbek sultanların da buraya defnedildiği bilinmektedir.⁸⁶ Kabrin Mezârîşerif'te olduğuna dair ilk kaynaklarda zayıf da olsa herhangi bir bilgiye rastlanmamakta, dolayısıyla buradaki kabrin Hz. Ali'ye nispetinin oldukça geç bir tarihte ortaya çıktığı doğrulanmaktadır. Sonuç olarak buradaki türbe büyük ihtimalle halk tarafından makam mezar olarak kabul edilmiş,

⁸⁴ Uluçam, 366.

⁸⁵ Kurtuluş, Rıza, "Mezârîşerif", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 518-519.

⁸⁶ Kurtuluş, 518.

devlet erkânının türbe dolayısıyla şehre merkezîlik kazandırma gayretleriyle de türbe giderek büyüyen ve teveccüh gören bir ziyaretgâh halini almıştır. Dolayısıyla bazılarına göre Türkiye’de Yunus Emre’nin birkaç türbesinin olması misâli, asıl mezar başka bir yerde bulunmakla birlikte Mezârîşerif’teki türbe de sadece ruhâniyetine inanılan bir türbe niteliğindedir.⁸⁷

SONUÇ

Sonuç olarak Hz. Ali’nin vefatıyla, hilâfetin kime ait olduğu davası bitmemiş, âdeta hiç bitmemek üzere yeni bir veche kazanmıştır. İslâm dünyası içerisindeki dinî ve siyasî ayrılıklar ise daha çeşitli bir hal almıştır. Bu nedenle Hz. Ali’nin şehâdeti bir nihâyet değil bir milât olmuştur. Gerek taraftarları gerekse muhalifleri açısından böylesi bir şehidin nerede defnedildiği ise bir o kadar önemlidir. Yine bu nedenle olacak olmalı ki kabrin yeri Emevîler döneminde uzun süre gizli kaldıktan sonra Hz. Ali’nin hatrasına ve Ehl-i beyt’e ehemmiyet veren Abbâsîler döneminde ortaya çıkarılmıştır. Fakat onun vefatı ile kabrin yerinin yeniden tespit edildiği tarihler göz önüne alındığında aradan geçen uzun zaman dolayısıyla kabrin yeri ihtilâflı bir konu olmuştur. Dolayısıyla bugün Hz. Ali’nin kabri olarak kabul edilen bazı yerler bulunmakla beraber hangisinin doğru yer olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu ihtilâflı durum kabrin ortaya çıkarıldığı tarihten günümüze kadar devam etmiş, çoğu âlim bu konuda kesin bir yer belirtmemiş, sadece rivayetleri saymakla yetinmiştir. Kesin bir yer üzerinde ısrar ederek taraflı davranacağı düşünülebilecek Şiâ kesimi için de durum farksızdır. Nitekim mezhep mensuplarının hem Necef hem de Mezârîşerif’teki kabri kutsal saymaları da bunu göstermektedir.

Kabrin yerinin tam olarak bilinmemesi, o dönemde Hz. Ali’nin naaşına yapılacak olan muhtemel bir saygısızlıktan ve sonrasında ise şirke varan aşırılıkların meydana gelmesinden daha iyi bir durum olarak kabul edilebilir. Belki de kabrin yerinin gizli tutulmasındaki en büyük tercih sebebi de haklı bir tutum olarak tamamen budur. Aynı zamanda bu, hem Hz. Ali’nin dostlarının hem de düşmanlarının tercihidir. Ancak diğer yandan eğer ortada yeri kesin bir şekilde belirlenmiş bir kabir olsaydı, Hz. Ali’ye nispet edilen birden fazla meşhed de olmazdı. Bununla birlikte Gölpınarlı, Hz. Ali hayattayken olduğu gibi vefatından sonra da dostlukta ve düşmanlıkta aşırı davrananların onun defin yeri hakkında dahi ihtilâfa düştüklerini ifade eder.⁸⁸

Eğer kabrin yerinin gizli tutulduğunu varsayacak olursak, Hz. Ali’nin oldukça karışık bir siyasî ortamda şehit edilmiş olması kabrin yerinin gizlenmesindeki en büyük etken olmalıdır. Hz. Ali, Ümeyyeoğulları mezarını bulabilir korkusundan dolayı gizli bir yere gömülmüştür. Bu nedenle Hz. Ali’nin me-

⁸⁷ Akyol, Taha, (<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/mezar-i-serif-5271045>), erişim tarihi: 15.02.2010

⁸⁸ Gölpınarlı, 307.

zarı Ümeyyeoğulları'nın hâkimiyetinin 750'de bitmesine kadar özellikle Şîî Müslümanlar tarafından bir hac yeri olarak görülen (Kûfe yakınlarındaki) Necef'te yeri tespit edilene kadar ortada yoktur.⁸⁹ Ancak Necef bu tespitin ardından kutsal bir şehir haline gelmiştir.⁹⁰ İşte tam olarak bu sebepten ötürü de siyasi iktidarı tamamıyla ele geçirmeye azmetmiş olan Ümeyyeoğulları'nın, Iraklılar'ın her daim ziyaret edip hatırlayacağı bir türbeye neden sıcak bakmayacakları aşîkârdır. Ayrıca Hz. Ali'nin şehâdetine neden olan ve davaları uğruna her türlü işi yapmayı mubah sayan Hâricîler'in ise herkesçe bilinen bir kabre karşı nasıl bir muamelede bulunacakları bilinemediğinden kabrin yerinin gizli tutulmasındaki bir etken de bu olsa gerektir. Yine gerek Hâricîler'in gerekse Ümeyyeoğulları'nın Hz. Ali'nin vefatından sonra ona destek verenlere ne şekilde davranacakları ise muammadır. Şîî kaynaklı rivayetlerde de Ehl-i Beyt mensuplarının birbirlerini Hz. Ali'nin kabrinin yerini açıklamaktan men ettikleri, bunun sebebinin ise Hâricîlerin ve Mervânoğulları'nın onun cesedine ezâ edebilecekleri korkusu olduğu aktarılmıştır.⁹¹

Diğer yandan Hz. Ali'ye ait olan bir kabrin ziyaret edilmesi durumunda insanların safları buna göre belirlenebilir endişesi de kabrin yerinin gizlenmesinde etkili olmuş olabilir. Nitekim daha sonraki dönemlerde bu coğrafyada değer verilen devlet adamlarının veya din büyüklerinin kabirlerine gösterilen ilgi yadsınamayacak kadar büyüktür. Öyle ki halkın gösterdiği ilgi göz önünde bulundurulduğunda bu kişilerin ölü veya diri olmaları arasında anılarını taze tutmak adına adeta bir farkın olmamasının Ortadoğu türbe kültürünün önemli bir özelliği olduğu mâlumdur. Buna örnek verecek olursak Şîî kültüründe Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu yerin kutsallığından dolayı burada kılınan namazın başka yerlere nispetle 200.000 kat daha faziletli ve bir gece kalmanın 700 yıllık ibadete denk olduğu, buraya defnedilen cenazeden kabir azabının kalkacağı ve Münker ve Nekir'in sorularından muaf tutulacağı gibi çok sayıda rivayet mevcuttur. Bu tür rivayetler, Necef'in sürekli göç alan bir şehir olmasına ve burada Vâdisselâm adıyla anılan çok büyük bir kabristanın teşekkülüne yol açmıştır.⁹² Kabrin üç asır sonra Büveyhîler zamanında Şîîler tarafından büyük bir ilgi görmekle beraber diğer yandan 443'te (1051) Bağdatlı mutaassıp Şîî muhalifleri tarafından yakılması,⁹³ Hz. Ali'nin şehit edilmesinin yankısının hala sürdüğünü ve bu olayın siyasi ve toplumsal ortamı etkilemeye devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Günümüzde Şîî kesimde Kerbelâ vak'asının acısının daha olay dün yaşanmışçasına hissedilmesine ve Hz. Zeyneb'in kabrine gösterilen hürmete bakılırsa bu mesele daha rahat an-

⁸⁹ Eliade, Mircea, "Ali ibn Abi Talib", *The Encyclopedia of Religion*, New York 1993, I, 205.

⁹⁰ Gleave, Robert M., "Ali b. Abi Talib", *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden E. J. Brill, Londra 1960, I, 25.

⁹¹ Meclisî, CX, 71.

⁹² Öz, Mustafa, "Necef", *DİA*, XXXII, 487.

⁹³ Öz, Mustafa, "Necef", *DİA*, XXXII, 486.

laşılabilir. Hz. Ali'nin kabrinin Necef şehrinin inkişâfını sağlayacak derecede ihtimam görmesi ve Necef'in mutaassıp Şîilerin imamlarının yakınında gömülme isteği dolayısıyla muazzam bir kabristanla çevrili kutsal bir yer haline gelmesi de buna örnek verilebilir.

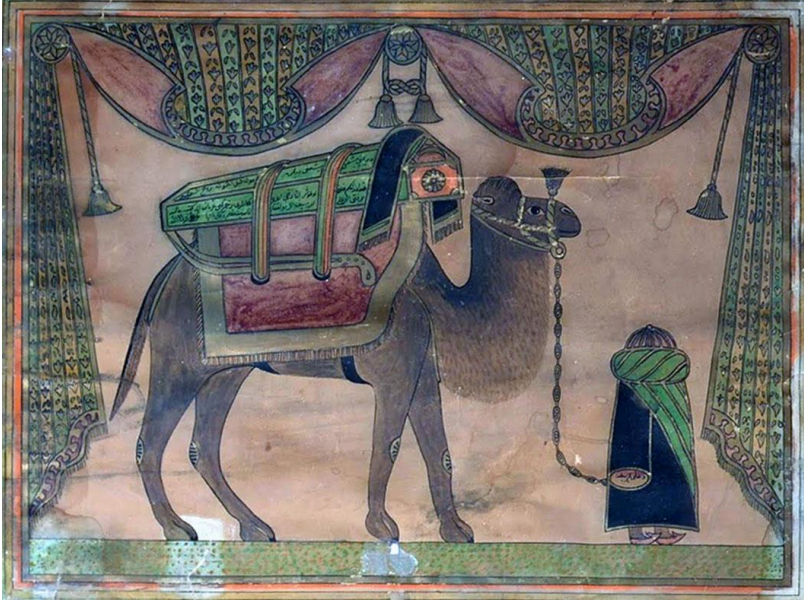
Çalışmamızda Hz. Ali'nin kabrinin yeri hakkındaki rivayetleri bir araya getirmeye ve meşhed olarak kabul edilen belli başlı yerler üzerinde durmaya çalıştık. Son söz olarak biz de kabrin yeri hakkındaki muhtemel yerleri zikretmekle birlikte bu hususta ilk dönemlerden itibaren var olan muammanın günümüzde de kesin bir neticeyle sonuçlanamayacağını belirtmeliyiz. Bununla birlikte bize ulaşan rivayetlerden yola çıkarak zikrettiğimiz haklı gerekçelerden ötürü Hz. Ali'nin kabrinin yerinin belirsizleştirilmesinin mümkün olduğunu düşünüyoruz. Gerek Sünnî gerekse Şîî Müslümanlar tarafından şu an ziyaret edilen yer Necef olmakla beraber Hz. Ali'nin bazı rivayetlerde de geçtiği gibi daha güvenli ve yakın olması açısından Kûfe Kasrülîmâre'sine veya çok yakın çevresine defnedilmiş olmasını da imkan dahilinde değerlendiriyoruz. Bunun dışında kalan yerlerin ise konu hakkındaki muammaya halkın doğal olarak cevap araması sonucu doğan söylence ve rivayetlerden ibaret olduğunu ve kimi zaman alimlerin de bu gibi rivayetlere yer vererek meselenin ihtilafı bir hal almasına katkıda bulunduğunu kabul etmek durumundayız.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (211/827), *el-Musannef*, I-XII, thk: Habîburrahman el-'Azamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1972.
- Aksu, Ali, "Emevîlerin, Abbâsîler Tarafından Soykırımı Uğratılması ve Ebu'l-Abbas'ın Bu Soykırımdaki Rolü", *Cumhuriyet Üniv. İFD.*, 2000, IV, 259-268.
- Akyol, Taha, (<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/mezar-i-serif-5271045>), erişim tarihi: 15.02.2010.
- Avcı, Casım, "Kûfe", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 339-342.
- Balaban, Tuğrul, "Hz. Ali Merkezli Bir Ölüm Memoratına Dair Değerlendirmeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniv. Yay., Ankara 2015, 89-103.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-XIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- Gleave, Robert M., "Ali b. Abi Talib", *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden E. J. Brill, Londra 1960, I, 25.
- Darkot, Besim, "Necef", *İA*, İstanbul 1964, IX, 157-159.
- Demircan, Adnan, *Fitne: Kardeşlerin Savaşı*, Beyan Yay., İstanbul 2015.
- _____, *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- _____, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, Beyan Yay., İstanbul 2008.
- _____, *Râşid Halifeler*, Beyan Yay., İstanbul 2016.
- Dineverî, Ebû Hanîfe (282/895), *Ahbâru't-Tvâil*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.

- Eliade, Mircea, "Ali ibn Abi Talib", *The Encyclopaedia of Religion*, New York 1993, I, 205.
- Emecen, Feridun, "I. Süleyman", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 62-74.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, Çolpan Yay., Ankara 2017.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, İstanbul, II, 371-374.
- Gölpınarlı, Abdalbaki, *Müminlerin Emiri Hz. Ali*, Kapı Yay., İstanbul 2019.
- Günana, Meryem, "Yazı-Resim Geleneğinin Alevi-Bektaşî Sanatındaki Örnekleri ve Günümüz Sanatına Yansımaları", *Işık Üniv. SBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- İbn Hacer, Şihabuddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, (852/1448), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, I-IX, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts, IV, 271.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureyşî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-VIII, thk: Ahmed Câr, Dâru'l-Hadis, Kahire 2006.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî (230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-VIII, thk: Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-VII, thk: Seyyid Muhammed Ensârî, Dâru'l-Hadis, Kahire 2010.
- Kurtuluş, Rıza, "Mezârîşerîf", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 518-519.
- Meclisî, Muhammed Bâkır (1110-1699), *Bihâül-envâri'l-câmi'a li-düveri ahbârî'l-e'immet'l-ethâr*, Müessesesi-i İhyâ'ul-Kitâbu'l-İslâmiyye, Kum 2009, CX, 78.
- Öz, Mustafa, "Necef", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 486-487.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *IV. Halife Hz. Ali, Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, ter: Şerafettin Şenaslan, Ravza Yay., İstanbul 2008.
- Schick, İrvin Cemil, "Hz. Ali ve Devesi Levhaları", *Deve Kitabı*, ed: Emine Gürsoy Naskali-Erkan Demir, Kitabevi Yay., İstanbul 2014.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, 117.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)*, I-XI, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Maârif, Mısır 1971.
- Uluçam, Abdüsselam, "Meşhed-i Ali", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 365-366.
- Yâkût el-Hamevî, Şihabuddin Yâkût b. Abdullah (626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru's-Sadr, Beyrut 1977, IV, 490-494.
- Yemînî, Dervîş Muhammed, *Fazilet-nâme*, I-II, haz: Yusuf Tepeli, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2002.
- Zetterstein, K., V., "Kûfe", *İA*, İstanbul 1977, VI, 964-967.

EKLER:

Resim: 1. Günümüzde bir Hacı Bektaş Veli Dergahında asılı olduğu söylenen ve Hz. Ali'nin kendi cenazesini kendisinin götürdüğünü temsil eden resim. İlgili bağlantı için bkz. <https://aktasyozgat.blogspot.com/2013/05/hzali-oldukten-sonra-kendi-olusunu.html> erişim tarihi: 29.11.2019.

Resim: 2: es-Seyyid Mehmet Ali imzalı ve 1258 (1842) tarihli "Hz. Ali ve Devesi" Levhası. Sadberk Hanım Müzesi (envanter no: 15596-Y.178). Kaynak: Deve Kitabı, 29.

Resim: 2. Ahmed Râşid b. el-Hac Mehmed Emin imzalı ve Gümüştane 1312 (1894-1895) tarihli "Hz. Ali ve Devesi" lehası. Koyunoğlu Müzesi, Konya. (envanter no: 14187). Kaynak: Deve Kitabı, 17.

Resim: 4. Söylenceye göre kendi cenazesini taşıyan Hz. Ali'yle birlikte Hz. Hasan ve Hüseyin'e de yer veren, tarihi ve sanatçısı meçhul bir diğer yazı-resim lehası. Kaynak: Deve Kitabı, 25.

Resim: 5. Ca'ferü's-Sâdık'ın Fahname'sinde yer verilen "Hz. Ali ve Devesi" minyatürü. Mirak Ağa, Kazvin, 1555-1565 civarı. The Metropolitan Museum of Art, New York (envanter no: 50.23.2). Kaynak: Deve Kitabı, 35.

HZ. ALİ HAKKINDA TÜRKİYE'DE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR BİBLİYOGRAFYASI

Bayram Ünce*
Ömer Faruk Özbek*

Hız. Peygamber, Allah (c.c.) tarafından kendisine verilen risalet görevini eksiksiz bir biçimde yerine getirmiştir. Ayrıca risalet görevini sürdürürken eşsiz bir mücadele örneği de sergilemiştir. Bununla birlikte, vermiş olduğu bu mücadelede özellikle ilk Müslümanların rolü büyüktür. Zira onlar, İslam'ın ilk yıllarından itibaren Hız. Peygamber'in en büyük destekçileri olmuşlardır. Dolayısıyla yeni bir toplum inşa eden Hız. Peygamber'in sîretini, yakın çevresinde bulunan ve bu inşada kilit rol oynayan şahsiyetleri tanımadan gerçek manada anlayabilmek mümkün değildir. Söz konusu şahsiyetlerden biri de henüz çocukluğundan itibaren Müslüman olan ve Hız. Peygamber'in himayesinde yetişen Hız. Ali'dir.

Hız. Ali, gerek risalet döneminde gerekse Hız. Peygamber'in vefatından sonra pek çok önemli hadisede kilit rol oynamıştır. Özellikle hilafeti döneminde yaşanan hadiseler, İslam tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple Hız. Ali, İslam tarihi içerisinde hakkında en çok konuşulan şahıslardan biri olmuştur. Nitekim onun döneminde Cemel ve Sıffin gibi büyük olaylar vuku bulmuş, İslam tarihinde ilk mezhep olan Haricilik ortaya çıkmış, toplum içerisinde siyâsî ve itikâdî fikir ayrılıkları zuhur etmiştir. Ayrıca vefatından sonra ortaya çıkan fırka, mezhep ve tarikatlar varlıklarını, pek çok fikir ve düşüncelerini onun şahsı üzerine bina etmiş, hatta Şia Hız. Ali'nin görüşlerini ve siyâsî konumunu bir inanç ilkesi haline getirmiştir.¹ Dolayısıyla böylelerine önemli bir şahsiyeti tüm yönleriyle ve tarihi gerçekliğinden koparmadan tanıyaya ve anlama çalışmak büyük bir önem arz etmektedir.

Hız. Ali hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Henüz erken dönemlerden itibaren gerek Ehl-i Sünnet gerekse Şî'î âlimlerce Hız. Ali hakkında eserler telif edilmiştir. Hız. Ali'nin faziletlerine ve menkıbelerine dair telif edilen eserlerin oldukça geniş bir literatür oluşturduğu görülmektedir.² Özellikle Şî'îler tara-

* Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

* Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Adem Apak, "Hız. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Mayıs 2005), 123.

² Bu eserlerden bazıları için bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü emîri'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*, thk. Seyyid Abdülâzîz Tabâtâbâi (Kum:

fından Hz. Ali'ye dair yapılan müstakil çalışmaların ne denli geniş bir yekün tuttuğunu tahmin etmek zor değildir. Yine günümüzde Türkiye'de ve diğer ülkelerde yapılan müstakil çalışmaların da azımsanmayacak sayıda olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca müsteşrikler tarafından da Hz. Ali'ye dair pek çok çalışma kaleme alınmıştır.

Yapılan tüm bu araştırmalara yer vermenin, çalışmamızın sınırlarını aşacağı düşüncesindeyiz. Bu sebeple biz, yalnızca Türkiye'de kaleme alınan kitap, makale, tebliğ ve tezlerden oluşan akademik düzeydeki araştırmalara yer verdik. Böylece bu çalışma, Türkiye'de Hz. Ali'ye dair yapılan araştırmaların seyrini ortaya koymakla birlikte akademisyenlerin onun hakkında yapılmış olan çalışmaları bir arada bulmalarına yardımcı olacaktır. Ayrıca çalışmamız sırasında bazı dergilerde yayımlanmış olan makalelerin künye bilgilerinde hatalar olduğunu fark ettik ve bu hataları düzeltmeye gayret gösterdik. Son olarak yapılmış olan çalışmaların künyelerini, ülkemizde sosyal bilimler alanında yaygınlık kazanan İSNAD Atıf Sistemi'ne göre düzenledik.

KİTAPLAR

- Akkoyunlu, Adil. *Hz. Ali*. İstanbul: Çıra Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Aksu, Güngör. *Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e Vekâleti*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019.
- Ateş, Süleyman. *Hz. Ali*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2017.
- Aytürk, Nihat. *İslam'da Devolet Yönetimi Lider Yöneticiler - Hz. Muhammed - Hz. Ebubekir - Hz. Ömer - Hz. Osman - Hz. Ali*. Ankara: Astana Yayınları, 2018.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4: Hz. Ali*. İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Bakır, Abdulhalik. *Ali b. Ebi Talib (r. a.) (Hayatı, Kişiliği ve Faaliyetleri)*. Elâzığ: Çağ Yayınları, 1998.
- Bakır, Abdulhalik. *Hz. Ali Dönemi*. Ankara: Mehter Yayınları, 1991.
- Barış, Mustafa Necati. *Hz. Osman ve Hz. Ali Dönemlerinde Yargı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.

Dâru't-Tefsîr, 1421/2001); Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebi'd-Dünyâ, *Maqtelü'l-imâm emîri'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*. thk. İbrâhîm Sâlih (Dimaşk: Dâru'l-Beşâir, 1422/2001); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Haşâ'îşu emîri'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*, thk. Ahmed Mîrîn el-Belûşî (Kuveyt: Mektebetü'l-Muallâ, 1406/1986); Alî b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *İşbâtü'l-vaşîyye li'l-İmâm 'Alî b. Ebî Tâlib* (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1409/1988); Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed el-Kummî İbn Şâzân, *Mietü menkabe min menâkibi emîri'l-mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib ve'l-eimme min vüldihî* (Kum: Müessesetü'l-İmâm Mehdî, 1407/1986); Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ el-İsfahânî İbn Merdûye, *Menâkıbü 'Alî b. Ebî Tâlib* (Kum: Dâru'l-Hadîs, 1424/2004); Şeyh Müfid, *el-İfsâh fî imâmeti emrîri'l-mü'minîn* (Kum: Müessesetü'l-Bi'se, ts.); a.mlf., *Tafdîlü emîri'l-mü'minîn*, thk. Alî Mûsâ el-Ka'bî (Kum: Matbaatü Mihr, 1413/1993).

- Büyükokutan, Aslı. *Hz. Ali Cenknemelerinden Kan Kalesi Kitabı*. Konya: Kömen Yayınları, 2016.
- Ceyhan, Adem. *Türk Edebiyatında Hz. Ali Vecizeleri*. Ankara: Öncü Kitap, 2006.
- Çâvîş, Abdülaziz. *İslam ve Siyaset: Hz. Ali'nin Bir Emirnamesi*. çev. Mehmet Akif Ersoy. drl. İlknur Kirenci. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Çetin, İsmet. *Türk Edebiyatında Hz. Ali'nin Cenknemeleri*, Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Demircan, Adnan. *Ali-Muaviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Demircan, Adnan. *Fitne (Kardeşlerin Savaşı)*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Demircan, Adnan. *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Demircan, Adnan. *Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi. *İmam Ali*. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Müminlerin Emiri Hz. Ali*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.
- Günel, Mustafa. *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Güzel, Ahmet. *Hz. Ali (Peygamberimizin İzinde 40 Sahabi 4)*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. *Emirü'l-Müminin Hz. Ali*. nşr. Hüseyin Kader. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Ali b. Ebî Tâlib. *Ali b. Ebî Tâlib Divanı*. çev. Şemsettin Sami. haz. Hulusi Kılıç-Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- Küçük, Serhat. *Hz. Ali-İfrit Cenknâmesi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.
- Mağlut, Sami b. Abdullah b. Ahmed. *Hz. Ali Atlası*. çev. Hüseyin Yıldız. İstanbul: Ocak Yayınları, 2009.
- Nedvî, Ebü'l-Hasen. *Hz. Ali el-Murtaza*. çev. Yusuf Karaca. İstanbul: Risale Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Nesâî, Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb. *Hadislerle Hz. Ali*. çev. Naim Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2016.
- Özalp, N. Ahmet. *Hz. Ali Cenklere*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2017.
- Radî, eş-Şerîf. *Nehcü'l-belâğa: Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, çev. Adnan Demircan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- Reyşehri, Muhammed. *Kur'an, Hadis ve Tarih Işığında İmam Ali Ansiklopedisi*. çev. Mikail Gürel. İstanbul: Asr Yayınları, 2014.
- Sarıcık, Murat. *Hz. Ali İlk Üç Halife ile Kavga mıydı?* İstanbul: Nesil Yayınları, 2012.
- Sarıcık, Murat. *İlim Şehrinin Kapısı Hz. Ali*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2010.
- Ünlüsoy, Kamile. *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII.-XVI. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Yaşaroğlu, Abid. *Hz. Ali Dönemi Siyasi Çekişmeler*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2015.
- Yekbaş, Hakan. *Türk Edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Fatıma Mevlidleri*. Sivas: Asitan Yayınları, 2012.
- Yılmaz, Orhan. *Rivayetlerde Hz. Ali*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.

Zeydan, Abdülkerim. *Hz. Ali Diyor ki: Devlet Adamlarına Tavsiyeler*. çev. Mehmet Akif Ersoy. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004.

MAKALELER VE TEBLİĞLER

- Abdulvahap, Yıldız. "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Hz. Ali'nin Şahsiyeti". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (Aralık 2007), 129-139.
- Ahmetoğlu, Şahin. "İslam Mezhepleri Tarihi'nde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali Örneği". *Milî ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/3 (Eylül 2010), 167-188.
- Akçay, Mustafa. "Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği". *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. ed. Halil İbrahim Bulut. 175-214. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Akçe, Zübeyir. "Bediüzzaman Said Nursi'nin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Değerlendirmesi". *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. 2/38-55. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Akkaya, Veysel. "Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Ali'nin Şahsiyeti: -Kur'an ve Hadis Perspektifiyle Karşılaştırma". *Usûl: İslam Araştırmaları* 32/32 (Ekim 2019), 69-90.
- Aksu, Ali. "Nehcü'l-Belâğâ'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Aralık 2008), 35-54.
- Alkayış, M. Fatih. "Hazreti Ali'nin Kahramanlık Vasıfları Üzerine Bir Değerlendirme". *The Journal of Academic Social Science Studies* 47 (Haziran 2016), 149-156.
- Alper, Hülya. "Hz. Ali'nin İtikâdî Görüşleri". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 99-110. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.
- Altıkulaç, Tayyar. "Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Eylül 2012), 5-26.
- Apak, Adem. "Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Mayıs 2005), 123-144.
- Apak, Adem. "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 29-50. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.
- Arslan, Mustafa. "Sünni Halk İnançlarında Hz. Ali Tasavvuru Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi". *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (Temmuz 2012), 41-56.
- Aslan, Abdülgaffar. "Yalancı Peygamberlik Olgusu Bağlamında Hz. Ali'nin İstismanı". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Aralık 2005), 51-74.
- Aslan, Abdülgaffar. "Yalancı Peygamberlik Olgusu Bağlamında Hz. Ali'nin İstismanı". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 455-480. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Atalan, Mehmet. "Cenknâmelerde Hz. Ali'nin Yeri". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Eylül 2012), 7-29.
- Atalan, Mehmet. "Hz. Ali Cenknâmelerinde Mâtürîdîlik ve Hanefîlik İle İlgili Unsurlar". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Temmuz 2010), 65- 103.
- Atalan, Mehmet. "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 547-558. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.

- Atalan, Mehmet. "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Mayıs 2009), 7-27.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "İbn Teymiyye'nin Hz. Ali'nin İmâmetiyle İlgili Şii Rivâyet ve Yorumları Tenkîdi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12 (Ocak 2001), 49-69.
- Avcı, İsmail. "Hikmetle Hükûmet Etmek: Hüseyin Şevket'in Hz. Ali'den Yaptığı Manzum Ahidname Tercümesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 74 (2015), 151-169.
- Ayar, Kenan. "Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/1 (Şubat 2008), 45-88.
- Ayar, Kenan. "Hz. Ali Dönemindeki Siyasi Ayrışma ve Çatışmalarda Kur'an'ın Rolü". *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dinî Gruplar Arası İlişkiler)*. ed. Hayati Hökekleli-Vejdi Bilgin. 69-111. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015.
- Aydemir, Yaşar. "Ravzî'nin Şiirlerinde Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Vurgusu". 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. ed. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül. 2/827-842. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.
- Aykaç, Onur. "Hz. Ali-İfrit Cenginin Yeni Bir Nüshası". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 15 (2017), 31-69.
- Bağcı, Serpil. "Metinlerden Resimlere: Elyazma Tasvirlerinde Hz. Ali". *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. 217-250. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Bakır, Abdülhalik. "Hz. Ali'nin Söz ve Şiirlerinde Hz. Peygamber Sevgisi ve Tanımı". *Siret Sempozyumu II : Türk-İslam Tarihinde ve Batı'da Hz. Muhammed Algısı*. ed. Tahsin Koçyiğit. 33-40. Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Bakır, Abdülhalik. "Hz. Ali-Hz. Ömer Dialoğu ve Şûra Meselesi". *Din Öğretimi Dergisi* 29 (1991), 65-73.
- Balaban, Tuğrul. "Hz. Ali Cenknâmelerinde Toplumsal Konumlandırmalar: 'Kan Kalesi Cengi' Örneklemini". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 20 (2019), 111-133.
- Balaban, Tuğrul. "Hz. Ali Merkezli Bir Ölüm Memoratına Dair Değerlendirmeler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 73 (2015), 89-103.
- Ballı, H. Hüseyin. "Fazlullah-ı Hurufî'nin Hz. Ali Hakkındaki Görüşleri". *Hazret-i Ali - Sempozyum Bildirileri*. ed. Rıza Savaş. 345-354. İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2009.
- Bar-Asher, Meir M. & Kofsky, Aryeh. "Ali B. Ebi Tâlib'in İlâhî Vasıflarına Dair Nusayrî Öğretisi ve VII./XIII. Yüzyıldan Kalma Yayınlanmamış Bir Risâleye Göre Nusayrî Üçlemesi". *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. 137-172. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Bekki, Salahaddin & Yalçın, Enes. "Bazı Fütüvvetnameler ve Şecerenameler Işığında Hz. Ali". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 90 (2019), 25-46.
- Benli, Yusuf. "Fütüvvetnamelerde Hz. Ali Algısı". *Hikmet Yurdu Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5/10 (Temmuz-Aralık 2012), 33-60.

- Bozan, Metin. "Şii Literatürde Hz. Ali". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 5 (Nisan 2011), 4-18.
- Bulut, Halil İbrahim. "Alevilikle İlgili Yayın Yapan Web Sitelerindeki Hz. Ali Anlayışı". 2. *Uluslararası Türk Kültür Ereninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. ed. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül. 2/905-918. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.
- Bulut, Halil İbrahim. "Şii-Usuli Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları: Şeyh Müfid Örneği". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 75-115. İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2009.
- Ceraği, Abuzer. "Hz. Ali'nin Aileye Bakışı ve Ailesine Karşı Davranışları". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 533-544. İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2009.
- Ceyhan, Adem & Çeçen, Halil. "Diyarbakırlı Bir Hattat, Müderris ve Nakîbü'l-Esrâf: Seyyid Kasım Gubârî ve Hz. Ali'den Yüz Söz Tercümesi". *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*. ed. Ufuk Bircan vd.. 2/809-839. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2017.
- Ceyhan, Adem & Kayaokay, İlyas. "Hz. Ali'nin Mısır Valisine Nasihatları: Ahd-nâme-i Emîrî'l-Mü'minîn İmâm Alî". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10/21 (2018), 49-84.
- Ceyhan, Adem & Özdemir, Muhammet. "Hz. Ali'ye Ait Yüz Sözün Manzum Bir Tercümesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10 (2013), 229-274.
- Ceyhan, Adem. "17. Asırda Yaşamış Aksaraylı Bir Âlim, Şair ve Yazar: Dânişî Şa'bân Bin Mustafa'nın Hayatı, Eserleri ve Hz. Ali'den Yüz Söz Tercümesi". *Türkiyat Mecmuası* 27/1 (Haziran 2017), 65-99.
- Ceyhan, Adem. "Bektâşi-Meşrep Bir Molla'nın Hz. Ali'den Yüz Söz Açıklaması: İmamzâde Mustafa Vehbî'nin Sad-Kelime-i Alî Şerhi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 64 (2012), 233-248.
- Ceyhan, Adem. "Harîmî'nin Hz. Ali'den Kırk Vecize Tercümesi". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Haziran 2003), 45-58.
- Ceyhan, Adem. "Hz. Ali Cenk-Namelerinin Tesirleri ve Yeniden Yazılması Meselesi". *Âşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu -Bildiriler-*. ed. M. Fatih Köksal. 115/154. Ankara: Kırşehir Valiliği, 2014.
- Ceyhan, Adem. "Mehmed Ali Fethî'nin Hz. Ali'den Kırk Söz Tercümesi: "Terceme-i Kelam-ı Erbain-i Hazret-i Aliyyü'l-Murtaza". *Sûfi Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2011), 11-42.
- Ceyhan, Adem. "Şirvanlı Hatipoğlu Habîbullâh'ın Hz. Ali'den Yüz Söz Tercümesi". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/3 (Ekim 2015), 323-354.
- Çerçi, Faris. "Mâlik el-Eşter'e Verdiği Ahd-Nâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Aralık 2007), 89-125.
- Çetin, İsmet. "Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali". *Tarihten Teolojiye: İslam Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. 193-215. Ankara: Türk Tarih Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

- Çift, Salih. "Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 117-148. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.
- Çift, Salih. "Gazzalî Öncesi Mutasavvıfların Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'le İlgili Görüşleri". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Mayıs 2005), 163-171.
- Çift, Salih. "Tasavvuf Geleneğinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt". *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 23 (Ekim 2014), 44-47.
- Çubukçu, İbrahim Ağâh. "Hz. Ali ve Erdemi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 2 (Ağustos 1995), 17-19.
- Dalkılıç, Mehmet. "İbn Hazm'a Göre Ali b. Ebi Tâlib ve Ona Karşı Savaşanların Durumu". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Aralık 2019), 293-319.
- Defteri, Ferhad. "Klasik İsmâilî İnancında Hz. Ali'nin Yeri". *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. 55-78. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Demircan, Adnan. "Ali b. Ebi Tâlib'i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*. 3/6 (Aralık 2005), 51-58.
- Demircan, Adnan. "Ali b. Ebi Tâlib'in Siyasî Faaliyetleri Bağlamında Ehl-i Sünnetin Tarih Okuma Biçimi Üzerine". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (Ocak 2005), 115-134.
- Demircan, Adnan. "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Aralık 2013), 173-190.
- Demircan, Adnan. "İmam Şâfiî'nin Başkaldıranlarla İlgili Görüşlerine Hz. Ali Dönemi Uygulamalarının Etkisi". *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacında İmam Şâfiî*. ed. M. Mahfuz Söylemez. 517-531. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Demirci, Mehmet. "Mesnevi'de Hz. Ali İmajı". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 397-411. İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2009.
- Derman, M. Uğur. "Osmanlı Hat Sanatında Hz. Ali". *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. 277-288. Ankara: Türk Tarih Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Dindi, Emrah. "Şerhu Hutbeti'l-Beyân'da Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile İlişkilendirilen Kur'ân Ayetleri ve Bunların Yorumu". *Usûl: İslam Araştırmaları Dergisi* 26/26 (Temmuz 2016), 171-210.
- Duran Gültekin, Görkem. "Alp Tipinden Gazi Tipine Türk Destanları ve Hz. Ali Cenâmeleri". *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer. 1/389-410. Ankara: Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.
- Eğri, Osman. "Yiğitlerin Piri Hazreti Ali ve Karakter Eğitimindeki Yeri". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 12/33 (Haziran 2009), 309-344.
- Eken, İbrahim. "Hz. Ali'nin Ölmez Sözleri". *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 3/2-3 (Şubat-Mart 1964), 81-83.

- Elmalı, Hüseyin. "Sünnî Kaynaklarda Hz. Ali: El-Mâverdi Örneği". *Hazret-i Ali - Sempozyum Bildirileri*. ed. Rıza Savaş. 413-434. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- el-Rubaye, Wameedh Sarhan. "Osmanlı Dönemi'nde Hz. Ali Külliyesi Vakıfları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 91 (2019), 89-106.
- Erdem, Mehmet. "Hanefi Mezhebinin Önemli Sahabi Referanslarından Birisi Olarak Hz. Ali". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2011), 19-38.
- Erpolat, M. Salih. "XVI. Yüzyılda Eleşkird, Şelve, Diyadin, Bayezid ile Ovacık Sancaklarındaki Kişi Adları Üzerinde Tasavvuf ve Hz. Ali Muhabbetinin Yansımaları". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 20 (2019), 31-88.
- Erpolat, Mehmet Salih. "1727 Tarihli Tahrir Defteri'ne Göre Iğdır'daki Kişi Adlarında Hz. Ali ve Ali Sevgisinin İzleri". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 18 (2018), 163-202.
- Erşahin, Seyfettin. "SSCB'de İslami İnançın Korunmasında Hz. Ali Kültürünün Rolü". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 257- 284. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.
- Ertuğrul, Ali. "Sefine-i Tebriz İsimli Mecmuada Hz. Ali'ye Nispet Edilen Dualar ve Sad Kelime". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri*. ed. Rıza Savaş. 227-258. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Esen, Hüseyin. "Hz. Ali'nin İslam Ceza Hukuku Alanında Dikkat Çeken Bazı Görüş ve Uygulamaları". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri*. ed. Rıza Savaş. 481- 509. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Alevî-Bektaşî Teolojisinin Temel Taşı: Alevî-Bektaşî İnançlarında Hz. Ali". *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. 241-267. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Sünnî Tarih ve İlahiyyât Geleneğinde Hz. Ali". *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. 103-136. Ankara: Türk Tarih Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Gecit, Mehmet Seyid. "Hz. Ali Hakkında İmiş Ayetlerin Değerlendirilmesi". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/12 (Ekim 2018), 75-108.
- Gecit, Mehmet Seyid. "Hz. Ali'nin Kur'ân'ın Temel Konularına Bakışı". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (Nisan 2018), 181-199.
- Genç, Süleyman. "Halife Seçimlerinde Hz. Ali'nin Tutum ve Tavrı". *Hazret-i Ali - Sempozyum Bildirileri*. ed. Rıza Savaş. 277-304. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Genç, Süleyman. "Hz. Ali'nin Halife Seçimlerindeki Tutum ve Tavrı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2007), 121-150.
- Gökçe, Ali Fuat. Devlet Adamı Hazreti Ali'nin Yönetim ve Adalet Anlayışı". *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. 1/400-417. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Gramatikova, Nevana & Sabev, Orlin. "Balkanlarda Hz. Ali Kültü (Bulgaristan Örneği)". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 285-300. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.

- Güfta, Hüseyin. "Dervîş Muhammed Yemînî'nin Fazîletnâme Adlı Eserinde Hz. Ali Sevgisi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 198- 207.
- Güfta, Hüseyin. "Divan Şiirinde İlim ve İrfan Timsâli Hz. Ali". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 24 (2002), 69-111.
- Gül, İbrahim. "Okulda Farklı Bir Liderlik Yaklaşımı (Hz. Ali'nin Liderlik Anlayışı Bağlamında)". *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/20 (Ekim 2019), 371-389.
- Güler, Zekeriya. "Ali b. Ebi Tâlib'in Günümüz Problemlerine Işık Tutan Bazı Ahlak İlkelere". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (Şubat 2002), 35-46.
- Gültekin, İbrahim. "Kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye Dair Unsurların Kullanımına Yönelik Tespit ve Değerlendirmeler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 62 (2012), 17-44.
- Gümüşkılıç, Mehmet. "Bir Gazavat-Nâme Etrafında Hz. Ali'nin Halk Muhayyilesindeki Yeri". *The Journal of Academic Social Science Studies* 5/2 (Nisan 2012), 145-155.
- Gümüşkılıç, Mehmet. "Cumhur-Nâme' de Hz. Ali'nin Özellikleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/24 (2013), 142-152.
- Gündüzöz, Güldane. "Anadolu Dervîş Çeyizinin Hz. Ali Bağlantılı Menkıbevî Referansları". *Kalemname Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2018), 78-135.
- Güneş, Kamil. "Hz. Ömer İle Hz. Ali Arasında Oluşturulan Menfi İlişkinin Müspete Dönüştürülmesi Üzerine". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (Ocak 2005), 299-332.
- Güzel, Abdurrahman. "XVI. Yüzyıl Alevi-Bektaşî Edebiyatında Hazret-i Ali Motifi". 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. ed. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül. 1/11-32. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.
- Güzel, Ahmet. "Hz. Ali'nin Atadığı Mısır Valileri ve Muaviye'nin Onlarla Mücadelesinde Uyguladığı Metotlar Üzerine Bir Değerlendirme". *İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi* 20 (Aralık 2012), 41-74.
- Hizmetli, Mustafa. "Hz. Ali-Muâviye Yazışmaları ile İslâm Tarihi Açısından Önemi". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mayıs 2015), 97-111.
- Kapar, M. Ali. "Hz. Ali'nin Öldürülmesi ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1994), 341-346.
- Kaplan, Doğan. "Ehl-i Beyt'in Gizli İlmî: Hz. Ali'ye Nispet Edilen Kitâb-ı Ali (Sahife-Câmia), Cefr ve Mushaf-ı Fâtma Hakkında Bir İnceleme". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/30 (Temmuz 2010), 75-92.
- Kaplan, Hasan. "Refik ve Şiirlerinde Hz. Ali Ehl-i Beyt ve On İki İmam Sevgisi". 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. ed. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül. 2/843-856. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.
- Kaplan, Mahmut & Özcan, Hüseyin. "Edebiyatımızda Hz. Ali Sevgisi Bağlamında Caferî'nin Mevlûd-i Haydar'ı". *Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 10/12 (2015), 587-616.

- Karadavut, Zekeriya. "Köroğlu Destanında Hz. Ali". *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer. 1/871-882. Ankara: Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.
- Karaoğlu, Hamza. "Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları: Kahramanmaraş Örneği". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2015), 37-70.
- Karasoy, Yakup. "Güvercin Hikâyesinin Hz. Ali Değişkesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 92 (2019), 67-82.
- Kayhan Kılıç, Seyhan. "Bir Göstergebilim Çözümlemesi; Hz. Ali'nin Şehadeti İllüstrasyonu". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 48 (2008), 225-239.
- Kılıç, Ünal. "Hz. Ali'nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Aralık 2008), 121-140.
- Kılıç, Ünal. "Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 317-335. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Kılınç, Mustafa Y. & Gökçe, Ali Fuat. "Hz. Ali (k. v.) ve İlim". *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. 1/289-295. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Koçoğlu, Kıyasettin. "İmam Maturidi, Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli'de Hz. Ali". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 365-384. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Koçoğlu, Kıyasettin. "Türkiye Diyanet Vakfı Tarafından Yayımlanan Alevi- Bektaş Klasiplerinde Hz. Ali". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Mart 2012), 57-100.
- Koçoğlu, Turgut. "Hz. Ali'nin Oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye Öğütleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 84 (2017), 117-136.
- Korkmaz, Sıddık. "Hz. Ali'nin Oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye Vasiyeti". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24 (Ocak 2007), 101-146.
- Kozan Ali & Bilgili, Rumeysa. "Hz. Ali'nin Menkıbevi Hayatına Dair Bir Destan: Dâstân-ı Ejderhâ ve İslâmî Dönem Anadolu Türk Kültürüne Yansımaları". *Türkoğlu Araştırmaları Dergisi* 8/5 (2013), 465-490.
- Kutluay, İbrahim. "Küleynî'nin el-Kâfi Adlı Eserinde Hz. Ali'yle İlgili Bazı Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/26 (Aralık 2015), 5-42.
- Memiş, Murat. "İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezilîlerin Hz. Ali Anlayışı". *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 8/2 (Temmuz 2010), 115-146.
- Muhammet, Dur. "Hz. Ali'yi Şah Hatayî'nin Şiirlerinden Okumak". *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. 2/77-93. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Narin, İsmail. "Nehcü'l-Belâga Çerçevesinde Hz. Ali'den Tavsiyeler ve Hikmetli Sözler". *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. 1/477-497. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.

- Öz, Mustafa. "Şîî Fırkaların Hz. Ali Tasavvuru". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 179-186. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.
- Öz, Şaban. "Şia'nın Takiyye İnancı Çerçevesinde Hz. Ali'nin İlk İki Halife ile Münasebetleri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2010), 29-70.
- Öz, Şaban. "Şîî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Me-selesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (Şubat 2007), 341- 370.
- Özarslan, Selim. "Ehl-i Sünnet'e Göre Hz. Ali". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Haziran 2016), 77-90.
- Özbek Arslan, Necmiye. "Bir "Hazreti Ali Cenkleri" Metninde Şahıs İncelemesi". *Geçmiş-ten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. 1/498-520. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Özcan, Nurgül. "Sükûfî Divanı'nda Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Sevgisi". 2. *Uluslararası Türk Kültür Ereninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. ed. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül. 2/857-868. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.
- Özdemir, Mehmet. "Endülüs Emevîleri Döneminde Hz. Ali ile İlgili Yaklaşımlar". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 245- 256. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.
- Özdemir, Nazife. "Hz. Ali ve Yaz Kış Yaprağını Dökmeyen Kutlu Ağaç". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 56 (2010), 103-108.
- Özkan, Ahmet. "Sünnî Mutasavvıflarda Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Algısı Eşrefoğlu Rumi Örneği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 86 (2018), 83-93.
- Özkan, Ahmet. "Sünnî Mutasavvıflarda Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Algısı: Eşrefoğlu Rûmî Örneği". *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. 2/71-76. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Özkan, Zeynep Şeyma. "Hz. Ali'ye Atfedilen Seyr ü Sülûk Mertebeleri ile İlgili Bir Risâlenin Tercümesi: Tercemetü Etvâri's-Seyr ve's-Sülûk". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 14/32 (Temmuz-Aralık 2013), 191-202.
- Özlu, Zeynel. "Osmanlı Devleti'nin Hz. Ali Ahfadı (Şerifler) ile İlgili Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme". *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 61 (2012), 221- 244.
- Özsoy, Abdulvahap. "Kadızcâde Mehmed Efendi'nin Hz. Ali'nin Fazileti ile İlgili Risâlesi". *Erzurum İspirli Kadızcâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu*. ed. Ömer Kara. 347-354. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Öztürk, Aslıhan. "Bilinmeyen Bir Hz. Ali Cenknâmesi". *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer. 2/309-331. Ankara: Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.
- Öztürk, Mehmet. "Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Aralık 2013), 83-104.
- Öztürk, Mehmet. "Hz. Ali'nin Aile Hukukuna Dair Görüş ve Uygulamaları". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Haziran 2013), 123-136.

- Öztürk, Mustafa. "Hz. Ali ve Hz. Fâtma'ya Nisbet Edilen Mushafın Mahiyeti". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Haziran 2006), 70-93.
- Öztürk, Mustafa. "Tefsir ve Hadis Tarihinde Hz. Ali". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 57-88. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.
- Palabıyık, Abdülkadir. "İçerik Açısından Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye Nasihatleri". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 24-25. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Palabıyık, M. Hanefi. "Mekke Döneminde Hz. Ali". *BELGÜ: Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi (e-Dergi)* 1 (Mayıs 2015), 125- 160.
- Saluk, Reyhan Gökben. "Hz. Ali Cenknâmeleri ve Bir Metin: "Esed ile Şâh-ı Merdân Cengi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 85 (2018), 71-85.
- Sancaklı, Saffet. "Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 161- 187. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Sarıçam, İbrahim. "Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti". *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 17-26. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Bektaş ve Alevilerde Hz. Ali'nin Tanınlaştırılması İddialarına Dair Bir Değerlendirilme". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 55-73. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet & Ünlüsoy, Kamile. "Hacı Bektaş Veli'nin İnanç Dünyasında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt". *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*. ed. Filiz Kılıç. 305-318. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2010.
- Saylan, Nesrişah. "Tabersî Tefsirinde Hz. Ali'ye Nisbet Edilen Kıraatlerin İncelenmesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 87 (2018), 9-22.
- Sevinç, Canan. "Çıkrıklar Durunca'da Alevilik ve Hz. Ali Motifi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 59 (2011), 353-372.
- Sezer, Bilal. "Ödemiş Ekin Pazarı Câmii'ndeki Hz. Ali'nin Münâcâtı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2007), 59-71.
- Shahı, Ahmadov. "Hz. Ali'nin Vaaz Açısından Yeri ve Konumu". *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*. ed. İsmail Derin. 535-544. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Söylemez, İdris. "Müellifi Meçhul Bir "Sad Kelime-i Hz. Ali" Risalesi". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 4/1 (Haziran 2018), 189-225.
- Şen, Ziya. "Hz. Ali'nin Kur'an'a Yaptığı Hizmetler". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 419-532. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Şengün, Necdet. "Türk İslam Edebiyatında Manzûm Hz. Ali Mevlidleri ve Câferî'nin Mevlûd-i Haydaru'l-Kerrâr'ı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/36 (2012), 303-324.
- Temizkan, Mehmet & Adiloğlu, Adilhan. "Fazilet-nâme ve Baba Röşen'de Hz. Ali Tasavvuru". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 48 (2008), 165-174.
- Temizkan, Mehmet. "Hilmî Efendî'de Hz. Alî ve Âl-i Abâ Algısı". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 15 (2017), 19-30.

- Topaloğlu, Fatih. "Hz. Ali'nin, Hz. Osman Döneminde Halife İle İlişkileri". *Hazret-i Ali - Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 305-315. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Turgay, Nurettin. "Hz. Ali Hakkında Nazil Olduğu Rivayet Edilen Bazı Ayetlerin Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2006), 47-74.
- Turgut, Bahattin. "İslam Tarihinde Hz. Ali'nin Vakfiyesinin Yeri ve Önemi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Aralık 2019), 157-178.
- Türcan, Galip. "Hz. Ali'ye İsnad Edilen İtikâdî Yorumların Kelamî Niteliği". *Hazret-i Ali - Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 439-453. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Türcan, Galip. "Hz. Ali'ye İsnad Edilen İtikâdî Yorumların Kelamî Niteliği: Müslüman Kelamının İlk Örnekleri Bağlamında Bir İnceleme". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2009), 57-70.
- Türkan, Hüseyin Kürşat. "Hatay'ın Merkez İl ve İlçelerinden Derlenen Hz. Ali Kerametleri". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 31 (Ekim 2016), 139-156.
- Uyaniker, Nursel. "Manzum Dinî-Kahramanlık Hikayeleri Bağlamında Hz. Ali ile Kahkaha Sultan Cengi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 12 (2014), 191- 227.
- Üçer, Cenksu. "Hakk-Muhammed-Ali (Üçler) Telakkileri Çerçevesinde Alevilikte Hz. Ali". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 117-143. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Ünal, A. Bülent. "Hz. Ali'nin Egemenlik Anlayışı". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 337-344. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Ünlüsoy, Kamile. "2000 Yılı ve Sonrasında Yapılan Alan Araştırmaları Bağlamında Günümüz Anadolu Aleviliğinin Hz. Ali Tasavvurları". *EKEV Akademi Dergisi* 63 (2015), 167-194.
- Üzüm, İlyas. "Alevilikte Hz. Ali Telakkisi". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 189-202. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.
- Üzüm, İlyas. "Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 11 (2004), 75-104.
- Varol, M. Bahaüddin. "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine". *İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi* 8 (Aralık 2006), 83-107.
- Yalçın Çelik, Dilek. "Âşık Dertli Dîvânı'nda Yer Alan Şiirlerde Hz. Ali ve Zülfi-kâr Sevgisi". *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer. 2/309-331. Ankara: Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.
- Yaman, Ahmet. "Bir Müctehid Fakih Olarak Hz. Ali". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 155-172. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.
- Yaman, Ahmet. "Ehl-i Beyt Fıkhnın İmamı Hz. Ali ve Takip Ettiği İctihad Yöntemi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (Aralık 2004), 109-122.
- Yasa, Metin. "Nehcü'l-Belâga'da Hz. Ali'nin Allah Anlayışı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/9 (2009), 499-506.
- Yavuz, Şevket. "Kahramanlık Arketipinin İslam'da İnşası veya Hz. Ali'nin Müslüman Kollektif Tasavvurunda Oluşumu". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 145-151. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.

- Yekbaş, Hakan. "Türk Edebiyatında Hz. Ali Mevlidleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 65 (2013) 17-52.
- Yenice, Ali. "Hz. Ali-Muaviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muaviye Safının Biyografik Analizi". *Türklük Araştırmaları Dergisi* 18 (2005), 7-41.
- Yenice, Ali. "Sıffin Ordusunun Yapısı (Hz. Ali Safında Yer Alanlar): Biyografik ve İstatistiksel Bir Araştırma". *Türklük Araştırmaları Dergisi* 20 (2008), 11-81.
- Yıldıran, Meliha. "Türk Edebiyatında Hz. Ali". *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Anık. 213-241. Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005.
- Yıldırım, Ahmet. "Tasavvufi Düşüncede Hz. Ali ve Bu Düşünce İçerisinde Hz. Ali'ye Nispet Edilen Rivayetler". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 189-205. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Yıldırım, Ahmet. "Tasavvufi Düşüncede Hz. Ali ve Bu Düşünce İçerisinde Hz. Ali'ye Nispet Edilen Rivayetler". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2009)- 111-125.
- Yıldırım, İsmail. "Ali Nihânî Yozgadî'nin Menâkıb-ı Murtazaviyye Adlı Eserinde, Hz. Ali Hakkında Rivâyet Edilen Bazı Hadisler ve Bu Hadislerin İşlenişi". *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (Temmuz 2013), 77-90.
- Yıldız, Alim. "Fuzulî'ye Göre Hz. Ali". *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*. ed. Rıza Savaş. 385-396. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2009.
- Yüksel, Mücahit. "Duhâtu'l-Arab (Arab'ın Dâhileri) ve Hz. Ali'ye Karşı Konumları". *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 28 (Aralık 2016), 349-368.

YÜKSEK LİSANS TEZLERİ

- Akkurt Kabanka, Türkan. *Hazret-i Peygamber'in Hz. Ali'ye Öğütleri (Tespit ve Değerlendirme)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2006.
- Aksu, Güngör. *Hazret-i Ali'nin Hazret-i Peygamber'e Vekâleti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ayyıldız, Mehmet Ali. *Hz. Ali'nin Hayatı İle İlgili Farklı Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bapir, Dîshad Shamsalddin. *Hâkim en-Nisâbü'rî'nin el-Müstedrek Adlı Eserindeki Ehl-i Beyt'in Faziletine Dair Hadislerin Değerlendirilmesi (Hz. Ali Örneği)*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Barlak, Yasemin. *Kabilecilik Anlayışının Hz. Ali Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Belek, Muhammed Zahid. *Hz. Ali'nin Kur'ân Tasavvuru ve Âyetleri Tefsîri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Bıyıklı, Murat. *Hz. Ali'nin Devlet İdaresi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011.

- Bülbül, Eda. *Hazret-i Ali Cenklere Üzerine Bir Tetkik*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Çakmak, Fatih Muhammed. *Sünnî ve Şîî Kaynaklara Göre Gazve ve Seriyelerde Hz. Ali (Eş-Şâmî ve el-Meclisî Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Demir, Rugeş. *Manzum Hz. Ali Cenklereinden Yemâme Cengi Üzerine Bir İnceleme*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demirci, Ali. *Hz. Ali - Hz. Fatıma Kızları ve Kız Torunlarının Alevi-Bektaşî Türk Kültüründeki Yeri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Demirci, Yasemin. *Hz. Ali'nin Dinî Şahsiyeti*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Deniz, Ramazan. *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Durmuş, Ali. *İslam Tarihinde İlk Dönem Mezhepleşmeye Etki Eden İhtilaflar ve Kemaleddin Şükrü'nün "İslam Tarihinde Nifak: Ali" Eserine Göre Hz. Ali Dönemindeki Problemlerin Mezheplerin Oluşumundaki Rolü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012.
- Erbay, Enes Ensar. *Kerbela Vakasından Sonra Hz. Ali Evlâdının Emevi Halifeleriyle İlişkileri (680-720)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Gecit, Mehmet Seyid. *Tefsirde Hz. Ali*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Gönen, İlyaz. *Hz. Ali'nin Fikhî Yönü ve Hanefî Mezhebine Etkisi (Buhârî ve Müslim Özelinde)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011.
- Güden, Zehra. *Hz. Ali Cenknâmelerinin Estetik Değerler Bakımından İncelenmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Günel, Mustafa. *Hz. Ali Döneminde İç Karışıklıklar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Hançabay, Halil İbrahim. *Halifeliği Döneminde Hz. Osman'la Hz. Ali Dışındaki Şûra Üyeleri Arasındaki İlişkiler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Kacı, Adil. *Alevî ve Bektaşî Düşüncesinin Kültürel Kaynaklarında Hz. Ali Algısı 'Nesimî Örneği'*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2014.
- Kaplan, Sümeyra. *Hz. Peygamber Döneminde Siyasî, Sosyal ve Askerî Konumuyla Hz. Ali*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kara, Ali Rıza. *Hz. Ali'nin Mevkûf Rivayetleri ve Ref Problemi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Kavlak, Tuğba. *Şükri: Hz. Ali ile Kahkaha Sultan Cengi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.
- Kızılyar, Zeynep. *Yakubi'nin Tarihi'ne Göre Hz. Ali Dönemi Siyasi Olayları*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Koçak, Ali Rıza. *Tokatlı Alevi Halk Şairlerinde Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali Algısı*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Koyuncu, Ramazan. *Hz. Ali'nin Hadis Rivâyetindeki Yeri (Kütüb-i Sitt'e Özelinde)*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Öner, Abdulkerim. *Hz. Ali'nin İlmi Şahsiyeti*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011.
- Özsüer, Leyla İlkey. *Abdulkâki Gölpmarlı'nın Eserlerinde Hz. Ali tasavvuru: Kaynakları ve Etkileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Suiçmez, Hacer. *Hz. Ali'nin Savaşları ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010.
- Şanverdi, Abdurrahman. *İlk Üç Halife Döneminde Siyasi, Sosyal ve Dini Etkisi Yönüyle Hz. Ali*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Şimşek, Rabia. *Türk-İslam Edebiyatında Manzum Hz. Ali 'Sad Kelime' Tercümeleeri: Tenkitli Metin*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Topaloğlu, Fatih. *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Yaşar, Hülya. *Hazret-i Ali'nin Hâver-nâme Cenklere (İnceleme-Metin)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Yılmaz, Orhan. *Hz. Ali'yi Öne Çıkaran Rivayetlerin Değeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Yücesan, Nurdan. *Hz. Ali'nin Hitabeti, Hitabetteki Yeri ve Önemi*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

DOKTORA TEZLERİ

- Ayar, Ali Rıza. *Hz. Osman ve Hz. Ali Dönemlerinde Devlet-Halk Münasebetleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Bakır, Abdulhalik. *İdari ve İktisadi Yönden Hz. Ali Dönemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Çetin, İsmail. *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Cenkmeleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Keçelioğlu, Sünbül. *İslam Resim Sanatında Hz. Ali ve Hâvername*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Öztürk, Mehmet. *İslam Hukukunun Teşekkülü Sürecinde Hz. Ali'nin Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

- Şenyayla, Gencal. *Hayatı ve İlk Dönem İslam Toplumundaki Yeri Açısından Hz. Ali*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Ünlüsoy, Kamile. *Tarihî şahsiyeti ve Anadolu İnanç Kültüründeki Tasavvuruyla Hz. Ali; XIII-XVI. Yüzyıllar*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yıldıran Sankaya, Meliha. *Türk - İslâm Edebiyatında Hz. Ali*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fezâilü emîri'l- mü' minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*. thk. Seyyid Abdülazîz Tabâtabâî. Kum: Dâru't-Tefsîr, 1421/2001.
- Apak Adem. "Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Mayıs 2005), 123-144.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Bağdâdî. *Mahteli'î-imâm emîri'l- mü' minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*. thk. İbrâhîm Sâlih. Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 1422/2001.
- İbn Merdûye, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ el-İsfahânî. *Menâkıbü ' Alî b. Ebî Tâlib*. Kum: Dâru'l- Hadîs, 1424/2004.
- İbn Şâzân, Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ahmed el-Kummî. *Mietü menkabe min menâkıbi emîri'l-mü' minîn Alî b. Ebî Tâlib ve'l-eimme min vüldihî*. Kum: Müessesetü'l-İmâm Mehdî, 1407/1986.
- Mes'ûdî, Alî b. Hüseyin. *İsbâtü'l-vaşıyye li'l-İmâm ' Alî b. Ebî Tâlib*. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1409/1988.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Haşâ' işu emîri'l-mü' minîn ' Alî b. Ebî Tâlib*. thk. Ahmed Mîrîn el-Belûşî. Kuveyt: Mektebetü'l-Muallâ, 1406/1986.
- Şeyh Müfid. *el-İfsâh fi imâmeti emrîri'l-mü' minîn*. Kum: Müessesetü'l-Bi' se, ts.
- Şeyh Müfid. *Tafdîlü emîri'l-mü' minîn*. thk. Alî Mûsâ el-Ka' bî. Kum: Matbaatü Mihr, 1413/1993.

